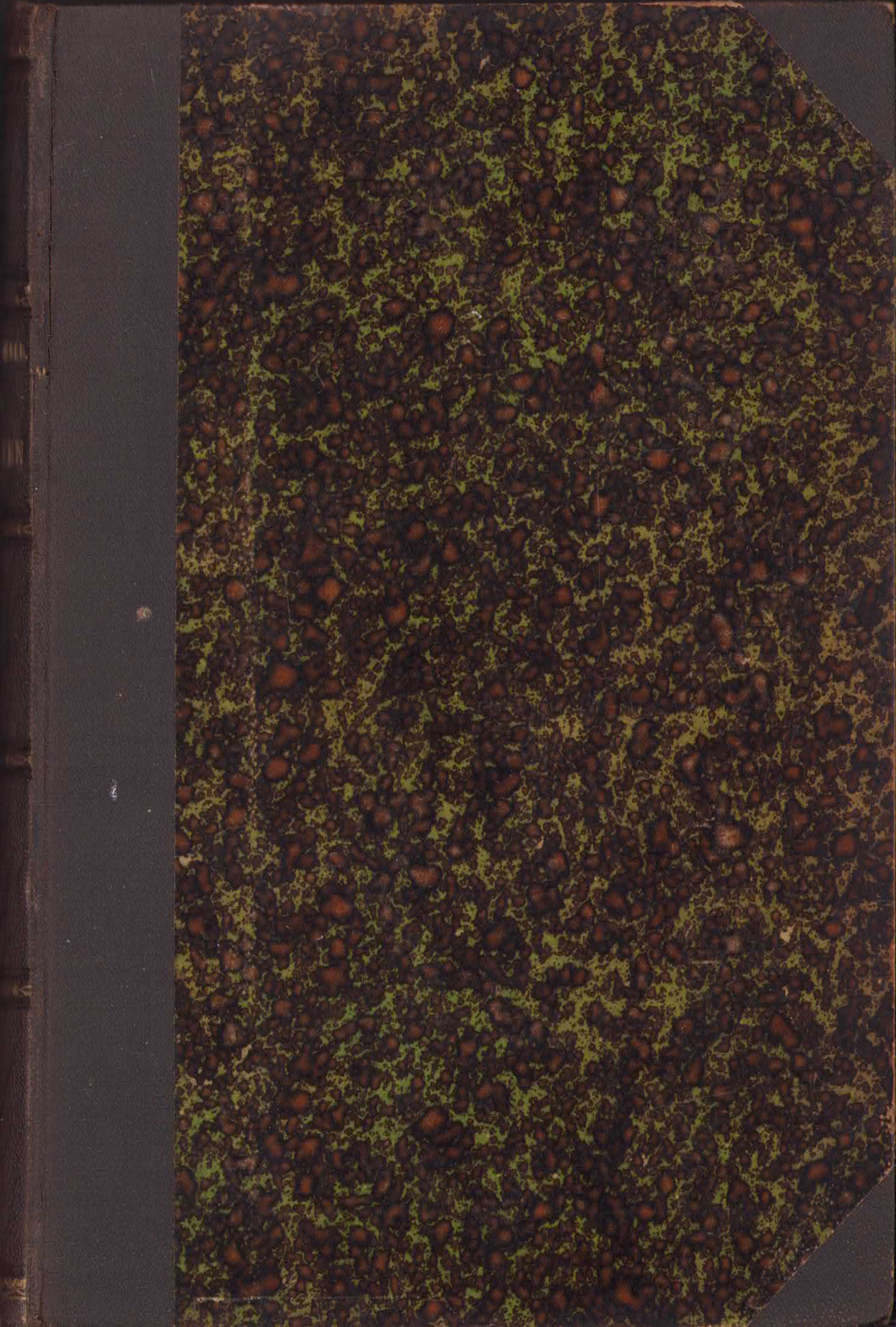

DE JESUITEN.

DE JESUITEN,

VOLLEDIGE GESCHIEDENIS

HUNNER

OPENBARE EN GEHEIME WERKZAAMHEID

VAN DE STICHTING DER ORDE TOT OP HEDEN,

AAN HET VOLK VERHAALD

DOOR

TH. GRIESINGER.

NAAR DEN TWEEDEN DRUK UIT HET HOOGDUITSCH.

TWEEDE DEEL.

L E I D E N,
FIRMA VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN.
1873.

Snelpersdruk van H. C. A. Thieme, te Nijmegen.

VIERDE BOEK.

DE BELANGELOOSHEID DER JESUITEN

OF

DE GELOFTE DER ARMOEDE.

Motto: Die Schwarzröck sind die Hirten der Erde,
Die Bürger des Erdkreises sind die Heerde;
Die Weid' ist ihr liegendes Gut,
Die Woll' ihr Reichthum und Blut.
Wer aber bestimmt die Plätze zum Weiden?
Das ist in Rom der schwarz' General,
Der da herrscht über Pabst und Könige zumal.
Er scheeret die Wolle, das Schaaf musz es leiden,
Und musz noch danken demüthiglich,
Dasz er mit der Wolle begnüget sich;
Denn wenn er auch noch das Fell wollt' nehmen,
Wer könnt's ihm wehren?....

Uit het Drama: »Der Weinberg des Naboth."

EERSTE HOOFDSTUK.

De biechtstoel als sleutel tot de geldkist gebezigd.

De verregaande ontucht, waaraan de zonen van Loyola zich overgaven, was, gelijk ik aantoonde, de eerste groote nagel aan de doodkist hunner orde; een tweede, nog grooter en van nog meer gewicht, was hun zucht om rijkdommen te vergaderen, en hun gewetenloosheid in het kiezen der middelen om dat doel te bereiken.

Wij weten uit het eerste boek van dit werk, hoe groote waarde de stichter van het gezelschap van Jesus hechtte aan christelijken ootmoed, armoede en zelfverloochenende liefde. In hem zelven waren die deugden in haren hoogsten graad als verpersoonlijkt, en met onwrikbare gestrengheid stond hij er op, dat zijn jongeren in dat opzicht zijn getrouwe volgers zouden zijn. Te gelijker tijd echter, zooals wij zagen, kende hij aan zijn orde het recht toe om zich, tot het oprichten, verrijken en onderhouden van collegiën, seminariën, opvoedingshuizen en andere dergelijke gestichten, van zooveel geld en goed meester te maken als ze maar kon. Hij legde op de toepassing van dit recht vooral niet minder gewicht dan op het pronken met armoede, ontbering en naaktheid. Die twee regels nu, een rijke orde en arme leden, werden ook na den dood van den stichter met waarlijk ijzeren volharding gehandhaafd. Ieder Jesuiet toch nam, wanneer hij zich in het gezelschap liet opnemen, de dubbele verplichting op zich, vooreerst om voor de orde zooveel geld te verdienen als maar mogelijk was, ten andere om al wat hij verdiend had of zelf bezat af te staan aan de orde, van zijn recht om zelf zijn vermogen te beheeren geen gebruik te maken en in de grootste armoede te leven. Een moeielijke taak voor een mensch, ja bijna onmogelijk te volbrengen; zij werd dan ook in werkelijkheid nooit volbracht, men nam er alleen den schijn van aan, ten einde de menschen des te beter te kunnen foppen.

Maar hoe? moesten dan de meer ingewijden er niet al zeer spoedig achter komen, dat men het zich in de professen-huizen, in de collegiën en de overige gestichten der orde, met betrekking tot eten, drinken, en wat dies meer zij, waarlijk aan niets ontbreken liet? ja dat er in menig opzicht een overvloed heerschte, zooals men die slechts in de voornaamste huizen aantrof — een overvloed, die zoo alle perken te buiten ging, dat men daaraan juist de grove uitspattingen moet toeschrijven, die ik in het vorige boek schilderde? Ja, zeker werd dat alles van lieverlede bekend; maar slechts in de kringen der meer ingewijden. Het groote publiek liet zich zeer langen tijd beet nemen door den schijn van behoeftigheid, dien men in het

openbaar aannam. Vreemden, die een inrichting der Jesuiten bezochten, zagen daar dan ook niets dan eenvoudig gemeubileerde kamers, waarmede al het overige in overeenstemming was.

Nog veel erger echter was het gebruik, dat men van al de rijkdommen maakte, welke de orde als zoodanig bijeenvergaderde. Hield men zich inderdaad aan het voorschrift in de statuten der orde vervat, om ze eenig en alleen te besteden voor de inrichtingen van onderwijs? Maar waaruit betaalde men dan de vele spionnen, die men aan de in liederlijkheid verzonken hoven, groote zoowel als kleine, onderhield? Hoe kocht men de vaak zoo dure aanstellingen tot biechtvader van deze of gene hooge personnage, en waarmede kocht men al die ministers en andere invloedrijke personen om? Hoeveel kostten wel de vele verbintenissen en huwelijken, die de orde van Jesus in haar belang onder de grooten dezer aarde tot stand bracht, en hoeveel de maitressen en soortgelijke wezens? Immers, de groote hoop kon men aan het lijntje houden door vertooningen van dweperij, huichelarij en bijgeloof. Maar tot het bewerken der hoogere standen waren heel andere werktuigen noodig, en het koopen en vlot houden dier werktuigen kostte geld, veel geld zelfs.

Uit dit weinige kan men genoeg opmaken waarom, in weerwil van al dat pronken der afzonderlijke leden met armoede en eenvoud, het gezelschap van Jesus er vooral op uit moest zijn om zich schatten te verwerven. Dit gelukte dan ook zoo uitstekend, dat de universiteit van Parijs, reeds in het jaar 1626, zich over dien ontzettenden rijkdom beklaagde. »Hunne collegiën" — zoo luidt het in haar bezwaarschrift — »zijn in het bezit van de beste omliggende beneficiën, landgoederen en heerlijkheden in het geheele koninkrijk, en hun inkomsten zijn zoo groot, dat zij ze met al hun slimheid niet meer aan de oogen van het publiek onttrekken kunnen. Men kan dan ook hunne huizen geen huizen meer heeten; in pracht en grootschheid van aanleg gelijken ze veelmeer op de paleizen en residentiën der koningen en prinsen van den bloede." Zoo was het in Frankrijk, zoo was het ook in alle overige landen waar de orde van Jesus zich genesteld had. En nu begon men verder te vragen, hoe en door welke middelen die rijkdommen waren verkregen.

De Jesuiten beweerden natuurlijk, dat ze daartoe altoos rechte wegen insloegen en dat het alles eerlijk in zijn werk was gegaan. De geloovigen gaven hun, zoo zeiden ze, vrijwillig en uit eigen beweging geschenken. En het valt ook niet te ontkennen, op die wijze kwam er menig aardig stuk geld en goed in hun zak terecht. Ook zagen wij reeds in het eerste boek, dat de pausen, bijna zonder uitzondering, hun uitermate gunstig waren. Zij bezorgden hun niet alleen een menigte van inkomsten, die ter beschikking stonden van de Roomsche Curie, maar zij wekten ook door opzettelijk uitgevaardigde bullen de geloovigen tot milddadigheid jegens de orde op, terwijl zij omgekeerd de hevigste vervloekingen naar het hoofd slingerden van ieder, die de belangen der orde tegenwerkte.

Verder is het een bewezen feit dat alleen het lezen van zielmissen — om van de rozenkransen niet te spreken — een zeer aanzienlijke som aan de zonen van Loyola opbracht. Immers zij lazen er in hun bloeitijd jaarlijks gemiddeld een half millioen, en, let wel! dat half millioen

lazen ze alleen voor zulke dooden, die zich door bijzondere weldadigheid jegens de orde hadden onderscheiden. Maar — in weerwil van dat alles moest het toch eenige verwondering baren, dat de Jesuiten langs dien weg in het bezit hadden kunnen komen van zulke ontzettende rijkdommen als zij werkelijk bezaten. Menschen die gewoon waren na te denken, kwamen dan ook al heel vroeg tot het vermoeden, dat de zonen van Loyola zich van nog geheel andere middelen bedienden om hun doel te bereiken. Het viel hun zelfs niet moeielijk bewijzen voor dat vermoeden te vinden, wanneer zij maar wat nauwkeuriger letten op de houding der Jesuiten, die bij voorname personen en bij vorsten den post van biechtvader bekleedden. Deze raadslieden toch waren door het voorschrift van hun generaal bepaaldelijk verplicht om hun biechtkinderen tot voortdurende welwillendheid jegens de orde op te wekken. En de uitkomsten bewezen, dat zij die verplichting steeds getrouw nakwamen.

Meer dan een oppervlakkig overzicht van de geschiedenis van Beieren en Oostenrijk, of van Spanje en Portugal zou niet noodig zijn om tal van voorbeelden te vinden. Men kan ze als het ware met de handen grijpen; en zoo was het in alle andere landen en landjes, waar de zonen van Loyola op een goeden voet met het hof stonden. In één woord, het was weldra voor geen verstandig man een verborgenheid meer, dat de Jesuiten op het besturen der zielen en gewetens van alle rijke en voorname lieden als een soort van monopolie aanspraak maakten, en dat het aan hunne volhardende pogingen gelukte, de overige monniken en leden van geestelijke orden zoo geheel te verdringen, dat voor dezen ten laatste alleen de armen en geringen overschoten. Met welk doel? Alleen omdat er van de rijken en voornamen veel te halen viel en van de armen en geringen geen duit!

Doch dit zijn maar algemeenheden. Bepaalde onderzoekingen leidden tot nog heel andere ontdekkingen, tot ontdekkingen, die bewezen, dat de zonen van Loyola van den biechtstoel een gebruik maakten, dat verre van eerlijk te noemen is.

Zoo kwam men bij hunne verjaging uit Venetië (zie het tweede boek) door onderschepte brieven tot de wetenschap, dat ze zich van den biechtstoel bedienden, om de geheimen der familiën en vooral den staat van het vermogen van particuliere personen uit te vorschen, en dat zij om de zes weken daarvan een nauwkeurig verslag opzonden aan hun generaal te Rome. — Zoo vond men bij het onderzoeken van het Jesuitencollegie te Roermond een brief van den generaal Ricci, waarin de bestuurders werden onderricht aangaande de beste wijze om jonge en rijke weduwen van een tweede huwelijk af te houden. Daarin kwam o. a. dit voorschrift vóór, dat men aan zulke weduwen die wat zinnelijk van aard waren, jonge, schoone en forsche paters, maar die wisten te zwijgen, tot biechtvaders geven zou, opdat dezen haar hunne diensten zouden aanbieden pour les convoitises de la chair. (1) Want dat was geen zonde, wanneer maar het gevolg was dat die dames hare goederen aan de orde vermaakten. — Zoo wekten zij bij onderscheidenen hunner biechtkinderen de hoop op van na hun dood te zullen worden zalig ge-

---

(1) Letterlijk heet het: *Si elles* (nl. *les veuves jeunes et riches*) *se trouvent dans le cas: »Melius est nubere quam uri"* (*I Cor. VII.* 9), *alors un père jeune, prudent et discret doit leur offrir ses services pour les convoitises de la chair.*

sproken, wanneer zij hun goederen geheel aan het beheer der Jesuiten overgaven. Werkelijk liet zich bijv. de rijke Marie de la Coque, op aandrang van pater la Colombière, gedurende de jaren 1674—1690 den eersten Vrijdag van iedere maand »ter eere van het heilige hart van Maria" een ader openen, zoodat zij eindelijk, na hare goederen aan het gezelschap van Jesus vermaakt te hebben, in het jaar 1690 aan bloedverlies stierf. — Zoo beangstigden velen hunner hun schaapjes op een inderdaad barbaarsche wijze met de eeuwige hellestraf en gaven hun niet eer absolutie, alvorens zij een bepaalde som hadden ingepalmd. De bekende Jesuiet Salmeron liet zich tot duizend gouddaalders toe betalen. — Zoo plaagden de beide paters Alegambi en Ortitz gravin Magdalena Ulloja, de weduwe van den opperhofmeester van Karel V, zoolang met den duivel, totdat zij hun 16000 dukaten ter hand stelde om den duivel te bannen Op dezelfde wijze ging pater Canisius te werk met de beide gravinnen Ursula en Sibilla von Fugger. — Zoo gaven twee andere Jesuiten aan een zeer rijk man, die maar half bij zijn verstand was en die zekerheid verlangde omtrent het lot dat hem hiernamaals zou te beurt vallen, het volgende paspoort voor de eeuwigheid: »Wij ondergeteekenden betuigen en beloven, als priesters en ware geloovigen namens ons gezelschap, 't welk daartoe behoorlijk gemachtigd is, dat het den heer Hippolyte Bräm, licentiaat in de rechten, onder zijn bijzondere bescherming neemt, om hem tegen al de machten der hel, in geval die iets tegen zijn eer, zijn persoon en zijn ziel mochten ondernemen, te verdedigen, wat wij te dien einde bezweren, terwijl wij in dit geval het gezag van onzen doorluchtigen stichter zullen inroepen, opdat de genoemde Bräm door hem aan het allerheiligste hoofd der apostelen worde voorgesteld, zullende wij hierin met al die goede trouw en eerlijkheid handelen, waartoe onze orde verplicht is. Ter bevestiging van de waarheid hiervan hebben wij het voorzien van het geheime zegel van ons gezelschap. Gegeven te Gent, den 29 Maart 1650. Frans Seclin, rector van het collegie; Peter de Bic, prior en lid van het gezelschap van Jesus." Wat echter niet te vergeten was: »de kosten dezes" waren 200,000 gulden!

Uit deze weinige voorbeelden reeds kan men zien, hoe de Jesuiten het aanlegden, om zich een vette erfenis of een niet minder vette schenking bij 't leven toe te eigenen. Ik zal er wel nauwelijks behoeven bij te voegen, dat zij het daarbij vooral op rijke weduwen gemunt hadden. Men weet toch hoeveel gemakkelijker het valt die te bewerken dan gehuwde vrouwen van denzelfden leeftijd of leden van het mannelijk geslacht. De bestuurders kozen bovendien tot biechtvaders van weduwen altijd zulke leden der orde uit, die zoowel door hunne lichamelijke als door hunne geestelijke hoedanigheden daarvoor het meest geschikt waren. Het moesten mannen zijn, die, zooals zij zich uitdrukten, den besten leeftijd hadden bereikt, dat wil zeggen, niet al te jong, om geen ergernis te verwekken, maar — vooral ook niet al te oud; mannen van een vroolijk en levendig gestel, forsch en flink gebouwd, en inzonderheid met de gave der tale bedeeld, om op het hart der dames indruk te maken. Zij moesten niet maar eenvoudig biechtvaders zijn in den engeren zin van het woord, maar tevens huisvrienden, aan wie de weduwen al haar kleine geheimen toevertrouwden, die zij om raad vroegen ook in wereldlijke aangelegenheden, met

wie zij zich gaarne over de nieuwtjes van den dag onderhielden, en van wie zij vooronderstellen konden dat hun de lichamelijke belangen, de gezondheid en de vermaken hunner biechtkinderen, niet minder ter harte gingen dan de geestelijke belangen en de gezondheid der ziel. Zulke raadslieden hadden altijd veel succès bij de troostbehoevende weduwen; ook weken zij, wanneer deze ziek werden, nooit van haar bed, en zoo kon het niet missen, of bijna altijd werd er in hare testamenten een clausule ingelascht in het voordeel der orde.

Maar al was het oog van de Jesuiten voornamelijk gericht op rijke weduwen, zij verzuimden toch ook geenszins andere klanten. Vooral waren zij er op gesteld de zonen van rijke ouders in hunne orde op te nemen. Deze novitii werden dan aan een scherp verhoor over den leeftijd en het vermogen hunner ouders onderworpen; ook ondervroeg men hen over hunne bloedverwanten en over de erfenissen die nog te wachten waren. Alles, wat de rectors op die wijze te weten kwamen, werd dan in een uitvoerig register opgeteekend, dat aangevuld werd met berichten, die zij onder de hand van elders ontvingen. Op die manier was de orde steeds precies op de hoogte van de erfenissen die te eenigertijd aan hare leden zouden kunnen te beurt vallen, en dat zij bij een sterfgeval wist te zorgen dat zij haar deel kreeg, — nu, daaraan behoeft men volstrekt niet te twijfelen. Ja, de heeren paters spreidden hierbij een wilskracht en een taai geduld ten toon, die inderdaad aanspraak zouden hebben op onze bewondering, wanneer niet de schaamteloosheid, die zij daarbij tevens aan den dag legden, een geheel tegenovergesteld gevoel bij ons wakker riep. Ziehier een paar voorbeelden.

Graaf Karel Zani, zoon van graaf Johannes Zani te Bologna in Italië, liet zich in het jaar 1627 door de Jesuiten overhalen om lid van hun gezelschap te worden. Alvorens zijn vader hem echter verlof gaf tot dien stap, moest hij in tegenwoordigheid van een notaris en eenige getuigen een schriftelijke verklaring opstellen, dat hij, zoolang hij lid van de Jesuiten-orde bleef, geen aanspraak maken zou noch voor zich zelven noch voor het gezelschap van Jesus, op zijn vaderlijk erfdeel of op iets wat hem van welke andere zijde ook mocht worden vermaakt of geschonken. Na den dood zijns vaders erfde dus zijn oudere broeder, graaf Angelo Zani, de geheele grafelijke bezitting, en het scheen dus dat de zonen van Loyola geen bijzonder voordeel hadden van het opnemen van Karel Zani in hun midden.

Maar nauwelijks had graaf Angelo, in het jaar 1639, de erfenis aanvaard of hij stierf tamelijk plotseling, naar men vermoedt niet zonder dat de Jesuiten-geneesheer, die hem behandelde, hierin een handje geholpen had. En nu lieten de zonen van Ignatius de aangelegde mijn springen. Karel Zani moest onmiddellijk den Jesuitengeneraal Vitelleschi een request ter hand stellen om uit de orde ontslagen te worden, opdat hij, teruggekeerd in den wereldlijken stand, recht zou hebben de groote erfenis op te eischen. De generaal draalde niet hem door den provinciaal Menochio de noodige papieren te doen toekomen, maar liet hem eerst bij eede beloven, dat hij, zoodra de quaestie der erfenis geregeld was, zich weder in de orde zou laten opnemen. Men legde hem te dien einde een verklaring voor, die woordelijk overgezet aldus luidt: »Nademaal ik, Karel Zani, op mijn verzoek

zal ontslagen worden als lid van het gezelschap van Jesus, zoo doe ik hierbij, alvorens mij de verlangde acte door den hoogwaardigen pater provinciaal Stephanus Menochio wordt ter hand gesteld, vrijwillig en in zijne tegenwoordigheid een gelofte aan God, waardoor ik mij in mijn geweten aan Zijne Goddelijke Majesteit op het allerstrengst verbind, om na de ontvangst van mijn ontslag, en zoodra ik die zaken, waarom ik dat ontslag gevraagd heb, behoorlijk zal hebben in orde gebracht, bij hen, die alsdan aan het hoofd van het gezelschap staan zullen, op het dringendst aanzoek te doen, mij wederom in de orde op te nemen, en dat wel op dat tijdstip, dat de eerwaardige pater Vincentius Maria Bargellini, dien men mij voor de behartiging mijner zaken als mijn begeleider in den wereldlijken stand medegeeft, voor het meest geschikte zal houden. En alzoo wil ik gehouden zijn zijn verstandig bevel en goeddunken, met terzijdestelling van alle bezwaren, stipt te volgen en alles, wat door erfenis in mijn bezit komt, ter beschikking te stellen van het collegie, om zoo met Gods hulp mijn gelofte na te komen." Na de onderteekening dezer verklaring ontving Karel Zani de benoodigde stukken en legde onmiddellijk, den 27 Nov. 1639, het Jesuitenkleed af.

Nu viel het hem niet moeielijk, als naaste bloedverwant, weldra in het bezit der erfenis te komen. Voor de geheele wereld stond hij nu te boek als een rijk en onafhankelijk cavalier, en men drong van alle kanten bij hem aan om in het huwelijk te treden en het geslacht der Zani voort te planten; ja, velen van de schoonste dames werden hem als het ware aangeboden. De verzoeking werd hem te groot, hij begon de bovengenoemde verbintenis wel wat al te lastig te vinden en ijlde naar Rome, om zich door paus Innocentius van zijn gelofte te doen ontslaan. Deze echter luisterde naar de inblazingen van den generaal der Jesuiten, en geld noch goede woorden vermochten iets op hem. Intusschen werd Karel Zani gevaarlijk ziek, en nu belegerden, gelijk men denken kan, de Jesuiten zijn bed nacht en dag, om hem tot een testament in hun belang te noodzaken. Ook gelukte het hun werkelijk; kort voor zijn dood maakte hij er een, waarbij hij al zijn bezittingen aan hen vermaakte, en als hongerige wolven vielen zij op het vette boutje aan.

Maar wat gebeurt? De bloedverwanten van vaderszijde kwamen met een andere familiebepaling voor den dag, volgens welke Karel Zani in het geheel niet bevoegd was om over de familiegoederen bij testament te beschikken, en zoo ontstond er een proces dat de rechters der romeinsche rota vele jaren achtereen bezig hield. In den loop er van kwamen echter de zonen van Loyola tot de overtuiging, niet alleen dat zij het niet winnen konden, maar ook dat zij zich te veel bloot gaven. Immers hun onverzadelijke hebzucht en de zonderlinge wijzen, waarop zij aan erfenissen wisten te komen, zouden al te duidelijk aan het licht komen. Daarom vroegen ze paus Alexander VII, den opvolger van Innocentius X, om een zoogenaamde genadesignatuur, dat wil zeggen om een bevel aan de rechtbank, dat men de zaak tot een vergelijk zou brengen. Dat geschiedde; de betwiste goederen en eigendommen werden in twaalf deelen verdeeld, waarvan er vijf aan de Jesuiten en zeven aan de rechtmatige erfgenamen werden toegewezen. Ofschoon dus hunne aanspraken volkomen onwettig waren, zoo erlangden de zonen van Loyola toch nog een zeer aanzienlijke portie. Bovendien hadden ze nog het genoegen van te zien, dat de rechtmatige

erfgenamen door de kostbaarheid van het proces bijna geheel geruïneerd waren.

Een andere niet minder merkwaardige strijd over een erfenis werd in Frankrijk gevoerd tegen het einde der 16e eeuw onder de regeering van Hendrik III. Ook dat liep ten voordeele van de zonen van Loyola af, ofschoon zij ook nu het ongelijk aan hun zijde hadden evengoed als in het zooëven medegedeelde geval.

Pierre Airault, officier van justitie bij het gerechtshof van Angers, had een eenigen zoon, René, een zeer begaafd jong mensch, die wegens den rijkdom en het aanzien zijner familie de schitterendste vooruitzichten had. Ter voltooiing zijner studiën zond zijn vader hem naar een Jesuitencollegie, hetwelk bijzonder geroemd werd om het uitstekende onderwijs dat er gegeven werd. Alvorens dien stap te doen echter verklaarde hij uitdrukkelijk aan de goede paters, dat hij zijn zoon tot toekomstigen opvolger in zijn betrekking had bestemd, en dat deze dus slechts in aanraking mocht worden gebracht met knapen, die zich tot den wereldlijken, en niet met hen die zich tot den geestelijken stand voorbereidden. Bij al wat heilig was beloofden de zonen van Loyola dien wensch getrouw te zullen nakomen, en zij zouden het ook misschien gedaan hebben, wanneer de jonge René een arme knaap zonder toekomst geweest was. Maar het tegenovergestelde was het geval, want vooreerst had hij van zijn vader een groot vermogen te wachten, en ten andere was hem nu reeds een aardig sommetje van zijn grootmoeder ten deel gevallen. Zou dan de orde van Jesus zich zulk een rijke buit laten ontgaan? Neen, dat konden de vrome paters niet over hun hart verkrijgen, en zij legden daarom zooveel ijver aan den hun toevertrouwden jongeling ten koste, dat hij na een driejarig verblijf in hun collegie, in het jaar 1586, het ordekleed aantrok.

Zoodra de vader het bericht hiervan ontving, kende zijn woede geen palen. Hij wendde zich oogenblikkelijk tot de rechtbank met den eisch, zijn zoon terug te erlangen; maar de paters Jesuiten, ter verantwoording geroepen, verklaarden dat René vrijwillig lid van het gezelschap geworden en nu onafscheidelijk daaraan verbonden was. De officier van justitie bracht de zaak voor het parlement van Anjou, en dit veroordeelde de beschuldigden tot teruggave van hun kweekeling als van een die wederrechtelijk werd vastgehouden. Met dat vonnis gewapend snelde Pierre Airault naar Angers en klopte onder bescherming van de militaire macht aan het Jesuitencollegie aan. En wat werd hem geantwoord? Dat de jonge René weg was, dat hij bij nacht en ontijd was weggeloopen en dat men niet wist wat er van hem geworden was. De vader kon het niet gelooven en doorzocht het geheele collegie. Maar nergens vond hij zijn zoon, om de eenvoudige reden, dat deze er niet was. Men had hem reeds veel vroeger, — uit wijze voorzorg! — in alle stilte naar een collegie in Lotharingen gebracht, vandaar naar Duitschland en eindelijk heel naar Italië. Ook was men er op bedacht geweest om René Airault als een voortvluchtige van de registers te schrappen en daarvoor een anderen naam, onder welken het nieuwe lid voortaan bekend stond, in de plaats te stellen.

Weldra bleek het, dat die voorzorgsmaatregel lang niet overbodig geweest was. Koning Hendrik III toch wendt zich, op aandrang van den ongelukkigen vader, door bemiddeling van zijn ge-

zant tot paus Sixtus V, en verlangt van den Heiligen Stoel een bevel ten gunste van den officier van justitie. Ten einde aan het verlangen van den oudsten zoon der kerk tegemoet te komen, eischt de paus dat de Jesuiten-generaal Claudio Aquaviva hem de lijst van al de ordeleden met inbegrip van de novitii voorlegge. De generaal gehoorzaamt zonder aarzelen, omdat hij wel weet dat het onmogelijk is om te vinden wat men zoekt. Het wordt dan ook niet gevonden, en de paus zoowel als de koning moeten zich tevreden stellen met het antwoord, dat zich onder de leden van het gezelschap van Jesus geen René Airault bevindt.

Er gaan jaren voorbij en nog altoos ontdekt men geen spoor van den verdwenene. Eindelijk begint de oude Airault in te zien, dat zijn zoon in de samenzwering is ingewijd en het met de Jesuiten eens is; anders toch had hij wel eens een middel gevonden, om, al was 't maar een enkele maal, iets van zich te laten hooren. Hij maakt derhalve in tegenwoordigheid van een notaris en van getuigen een testament, waarin hij zijn zoon vervloekt en, voor zoover de wetten het toelaten, onterft. Kort daarna sterft hij, beweend door allen die hem gekend hadden. Maar wat geschiedt? Nauwelijks is de doode begraven, of René Airault verschijnt ten tooneele en verlangt wat hem toekomt. Hij komt niet als Jesuiet, maar als gewoon burger, en verklaart zijn langdurige afwezigheid door zijn verlangen om vreemde landen te zien. Men kon hem datgene, wat hij van zijn grootmoeder geërfd had en dat tot nu toe door de weeskamer beheerd was geworden, niet weigeren, en met even weinig moeite stelt hij zich in het bezit van de vaste goederen, welke zijn vader hem bij testament niet had kunnen ontnemen. Maar zoodra hem de bewijzen van eigendom zijn ter hand gesteld, komt hij als lid van het gezelschap van Jesus voor den dag, trekt het slechts tijdelijk afgelegde zwarte gewaad weder aan, en geeft het zoo pas verkregen erfdeel aan zijn superieuren over, want een Jesuiet mag geen eigen vermogen bezitten. Zoo kwam de orde van Jesus ten slotte toch nog tot haar doel, en wat deerde het haar nu wat de wereld er van zei en hoe die haar beschimpte?

Niet veel later was Vlaanderen het tooneel van een dergelijke erfenisjacht. Aldaar was het de Jesuiet Grébert, die, na dertien jaar lang het vrij gewichtige ambt van geestelijk coadjutor te hebben bekleed, een paar jaar in den leekenstand terugkeerde, om ten koste zijner broeders zijn aanspraken te laten gelden op de vaderlijke nalatenschap.

Een gelijk geval gaf aanleiding tot het veeljarige proces, dat in de tweede helft der 17e eeuw de ridderlijke familie Purgstalle von der Rieggersburg in Stiermarken met het gezelschap van Jesus te voeren had. Maar waar zou de grens zijn, wanneer ik deze en de tallooze andere histories van gelijken aard wijdloopig behandelen wilde? Ik vergenoeg mij dus met het verhalen van een enkel geval, namelijk van het groote proces, dat door de zonen van Loyola gevoerd werd om de aanzienlijke heerlijkheid Buren in Westphalen. Mij dunkt dat de lezer door de uiteenzetting dezer meer dan ergerlijke zaak, een tamelijk juiste voorstelling zal verkrijgen van de wijze waarop de Jesuiten te werk gingen om erfenissen in te palmen.

In het jaar 1610 stierf de vrijheer Joachim von Buren, een goed protestant. Hij liet een eenig, natuurlijk ook protestantsch, zoontje van

zes jaren na, Maurits geheeten, waarover de moeder, een niet minder ijverige protestantschgezinde, de voogdijschap aanvaardde. Toentertijd, nog vóór het uitbreken van den dertigjarigen oorlog, stonden de Protestanten en de Catholieken in Duitschland nog op een goeden voet met elkander, voor zoover zij niet reeds door hunne geestelijken waren opgehitst. Zoo zag dan ook de weduwe Elisabeth er geen kwaad in, om ook eenige catholieke dames van adel uit den omtrek, vooral uit het naburige Paderborn, onder hare vriendinnen te rekenen. Dat zij bij deze dikwijls bezoeken aflegden bleef natuurlijk niet lang een geheim voor de Jesuiten, die zich toen juist te Paderborn — zie het tweede boek — hadden nedergezet. Tegelijkertijd vernamen zij dat de weduwe rijker was aan gevoel dan aan verstand, en terstond ontwierpen zij het plan om den jongen Maurits von Buren met zijn moeder tot de catholieke kerk over te halen, en daarna de door beiden geërfde goederen, vooral de prachtige heerlijkheid Buren, in hunne bezittingen in te lijven.

Dat was een inderdaad stout bestaan; maar de zonen van Loyola hadden te Paderborn iemand in hun midden, die in gemakkelijkheid van omgang en in mooi praten en in fijne beschaving en in één woord in alles, waardoor men zich bij vrouwen aangenaam maakt, voor niemand behoefde onder te doen.

Onmiddellijk toog dan ook pater Friedrich Roerich, want zoo heette die iemand, met den grootsten ijver aan het werk; door eene der bovengenoemde catholieke dames liet hij zich aan mevrouw von Buren voorstellen, en had weldra haar vertrouwen gewonnen. Eerst werd hij haar huisvriend, vervolgens haar raadsman in wereldsche aangelegenheden, daarna haar geestelijke raadgever. Kortom, na een onvermoeide inspanning van drie jaar, smaakte hij de zelfvoldoening dat de weduwe von Buren openlijk tot de alleen zaligmakende kerk overging.

Dit geschiedde omstreeks het einde van het jaar 1613, en het natuurlijke gevolg er van was dat de opvoeding van den jongen Maurits geheel in handen kwam van de zonen van Loyola. Immers, wat zou de pas bekeerde moeder, die dan toch eenigen ijver voor haren nieuwen godsdienst moest aan den dag leggen, anders doen? De nu negenjarige knaap kwam dus vooreerst op het Jesuitengymnasium te Paderborn en bleef daar tot het jaar 1617, toen zijn moeder een tweede huwelijk aanging met den landdrost Wilhelm van Westphalen. Daarop bracht men hem naar het beroemde Jesuiten-instituut te Keulen, en hier werd hij zoo bearbeid, dat wil zeggen, hier werd met zooveel behendigheid op zijn toch reeds tot dwepen overhellend gemoed gewerkt, dat hij op zeventienjarigen leeftijd aan zijn moeder vergunning vroeg, om zich als novitius in het gezelschap van Jesus te mogen laten opnemen, ten einde de verleidingen der zondige wereld te kunnen ontvluchten.

De Jesuiten meenden, dat zoowel de moeder als de stiefvader die vergunning gaarne zouden geven; maar zij bedrogen zich. Beide ouders gaven zeer nadrukkelijk als hun gevoelen te kennen, dat het beter was dat de jongeheer eens een kijkje nam in de wereld en reizen ging, en naar de gewoonte dier dagen de verschillende hoofdsteden en hoven van Europa door eigen aanschouwing leerde kennen. De Jesuiten, om het bij den machtigen landdrost niet te verkerven, gaven toe, en in het jaar 1621 begaf Maurits zich met hunne toestemming op

reis. Ze wisten echter gedaan te krijgen dat een zekere Balthasar Bönninghausen, een jong mensch die hun geheel toegedaan en in hunne leerstellingen grootgebracht was, hem als mentor en geleider werd ter zijde gesteld, zoodat zij van al het doen en laten van hun voormaligen kweekeling steeds op het nauwkeurigst onderricht werden.

Ik laat nu de reisavonturen van den jongen von Buren achterwege en vermeld slechts dat hij, na een tamelijk lang verblijf in Frankrijk en Spanje, naar Italië ging om het eeuwige Rome te bezoeken. Nauwelijks echter was hij daar aangekomen, of hij wist niets beters te doen dan zich aan den paus te laten voorstellen en onderdanig zijn opwachting te maken bij den Jesuitengeneraal Mutius Vitelleschi. Het bleef echter niet bij een eenvoudige betuiging van eerbied en onderdanigheid, maar hij gaf aan den generaal zijn voornemen te kennen, om, zoodra hij maar eenigszins kon, zich in de orde te laten opnemen. De generaal zag met den eersten blik dat het hem daarmede volkomen ernst was; nochtans greep hij niet toe, maar raadde hem zijn vroom plan nog eenigen tijd uit te stellen en zich ondertusschen in stilte tot den grooten stap voor te bereiden; zulke zaken toch moesten van te voren ernstig gewikt en gewogen worden. Die raad klonk zeer vaderlijk en von Buren nam hem ook als zoodanig op; de beweegredenen echter, die den generaal tot zulk een handelwijze aanspoorden, waren van een geheel anderen aard. De jonge Maurits namelijk was toen pas zijn negentiende jaar ingetreden en had alzoo als minderjarige nog geen recht om over zijne heerlijkheid Buren te beschikken. Nog minder had hij, zoolang zijn moeder leefde, te zeggen over die goederen die hij eenmaal van haar zou moeten erven. De generaal had daarom met zijn raad geen ander doel, dan von Buren te bewegen om niet vóór den dood zijner moeder, veel minder tijdens zijne minderjarigheid, lid der orde te worden. Natuurlijk; het was het gezelschap immers niet te doen om den dierbaren persoon van Maurits — zooals een geschiedschrijver der orde zich uitdrukt — maar alleen om zijn groote landerijën en bezittingen!

Toen von Buren van zijn reis huiswaarts gekeerd was, drongen zijn moeder en zijn stiefvader er ten sterkste op aan, dat hij zich een vrouw zou kiezen, daar toch, indien hij zonder afstammelingen kwam te overlijden, zijn schoone heerlijkheid op een zijtak zou overgaan. Maar in dit opzicht bleef de jonge man onverbiddelijk. En geen wonder, want hij had in stilte een eed gedaan, dat hij voornemens was later tot het gezelschap van Jesus toe te treden, en zijn biechtvader liet niet na hem te herinneren aan de eeuwige hellestraffen, die een meineedige onvermijdelijk zouden treffen. In een ander opzicht daarentegen voegde hij zich naar het verlangen zijner moeder, hierin namelijk dat hij een maatschappelijke betrekking koos. Ja hij voelde zich zelfs zeer gestreeld, toen keizer Ferdinand II op aandrang der Jesuiten, hem in October 1629 tot president van het Reichskammergericht benoemde. Te zelfder tijd aanvaardde hij het beheer zijner heerlijkheid, maar altoos nog met eenige beperking, omdat zijn moeder, zoolang zij leefde, recht behield op eenige inkomsten daarvan. Ook die beperking viel in het jaar 1632 door den dood zijner moeder weg, en nu drongen de zonen van Loyola er ernstig op aan, dat hij lid hunner orde zou worden of ten minste een testament maken in hun voordeel. Maurits von Buren beloofde beide; hij verzocht slechts om eenig uitstel, om zich eerst te ver-

staan met zijn stiefvader en met zijn zusters, die aanspraak hadden op een deel der inkomsten.

Zoo verliep het eene jaar na het andere, en de zonen van Loyola werden reeds hoe langer hoe ongeduldiger. Eindelijk, in het jaar 1640, deden zij een nieuwen krachtigen aanval op hem, en nu maakte hij den 21sten April een testament, waarbij hij al zijn bezittingen, zonder eenige uitzondering, vermaakte aan de orde van Jesus, onder voorwaarde, dat men daarvan na zijn dood de oprichting zou bekostigen van een collegie te Buren. Tot executeurs benoemde hij de bisschoppen van Munster en Paderborn, alsmede den keizer. Daardoor meenden de zonen van Loyola iedere mogelijkheid, om het testament krachteloos te maken, voor goed uit den weg geruimd te hebben. Doch om geheel zeker te gaan, haalden zij eenige jaren later hun getrouwen kweekeling over om ook nog zelf lid der orde te worden. Dit geschiedde in April 1644, en nu konden zij reeds bij zijn leven het goed in beslag nemen, hetgeen zij dan ook terstond deden, daarbij echter voorzichtig genoeg waren, voor het oog der wereld althans, aan von Buren het vruchtgebruik te laten. In waarheid was hij slechts de administrateur en stond daarbij zoo geheel onder toezicht zijner oversten, dat hij niets zonder hunne toestemming doen mocht.

Men had met die regeling geen ander doel dan der wereld zand in de oogen te strooien. Het zou immers niet slim geweest zijn, wanneer zij, de zonen van Loyola, die reeds zooveel hooren moesten over hun onverzadelijke hebzucht, zoo maar plompweg zich van de heerlijkheid hadden meester gemaakt. Het was veel wijzer de menschheid, inzonderheid de bloedverwanten en vrienden van het geslacht von Buren, langzamerhand op den grooten slag voor te bereiden, daar men dan hopen mocht, dat zij zich met des te meer gelatenheid in het onvermijdelijke zouden schikken!

Een tijd lang gelukte het bedrog, maar ook slechts een tijd lang. Na verloop van eenige jaren werd de landdrost Wilhelm von Westphalen, die wel is waar een goed catholiek, maar in nog hoogere mate een trotsch edelman was, met het geheim bekend. Hij gevoelde zich door die streken der Jesuiten ten zeerste gekrenkt, en drong er terstond met al de kracht waarover hij te beschikken had, bij zijn stiefzoon op aan, dat hij niet slechts het bewuste testament zou vernietigen, maar ook dat hij in de wereld zou terugkeeren en de Jesuiten voor eeuwig vaarwel zeggen. Tevens bracht hij hem onder het oog, hoezeer zijn zusters en verdere verwanten door de wegschenking der heerlijkheid Buren aan de zonen van Loyola in hunne rechten waren verkort geworden, en dat zijn zusters zoowel als hij volkomen gerechtigd waren om de hulp der wet daartegen in te roepen. Wanneer dan Maurits bleef weigeren om het Jesuitenkleed af te leggen, zou er noodwendig een proces moeten ontstaan, dat, daar het tusschen na aan elkander verwante personen werd gevoerd, overal ergernis zou verwekken.

Maar hij mocht praten wat hij wilde, zijn stiefdochters mochten smeeken zoo dringend zij maar konden, Maurits von Buren bleef stijfhoofdig en bekommerde zich in het minst niet, noch om de argumenten van zijn stiefvader, noch om de tranen zijner zusters.

Het gedreigde proces nam nu een aanvang, en de landdrost had gelijk gehad, toen hij reeds van te voren had gewezen op het schandaal, dat daaruit ontstaan zou. Er kwamen dingen aan den dag, die de

geheele wereld met afschuw en walging vervullen moesten. Ja, de zonen van Loyola spreidden daarbij zulk een verachtelijke roofzucht ten toon, dat de bisschop van Paderborn, Dietrich Adolph von Reck, op wiens gebied de heerlijkheid Buren gelegen was, zich genoopt zag haar in Augustus 1657 door zijn troepen te laten bezetten. Hij legde er op die wijze volle drie jaar beslag op, totdat eindelijk keizer Leopold I hem in 1660 tot ontruiming dwong.

Het daarop volgende jaar, den 7den November 1661, stierf pater Maurits, zooals de heer von Buren sedert 1644 genoemd werd; maar hij stierf zonder het einde van het groote proces te hebben aanschouwd. Nog zeven en dertig jaar duurde dit voort; het eindigde eerst in 1698 en wel met een vergelijk, waarbij bepaald werd, dat de zonen van Loyola, om de gestolen erfenis te mogen behouden, de toen zeer aanzienlijke som van vijf en veertig duizend gouddaalders zouden betalen.

Uit het voorgaande zal de lezer zich een vrij juiste voorstelling kunnen vormen van het buitengemeene talent door de Jesuiten ontwikkeld in het jacht maken op erfenissen; met dat talent verbonden zij echter maar al te dikwijls een schaamteloosheid, die niet zelden gemeen werd. Ook dit kan het best door eenige voorbeelden worden aangetoond.

De graaf de Marle, eertijds stalmeester bij den prins van Condé, had een eenigen zoon, dien hij naar de Jesuitenschool van St. Acheul zond, om daar zijn opvoeding te ontvangen. De vrome paters stelden nu bij den zoon een onderzoek in naar de omstandigheden van den vader, en toen zij te weten kwamen, dat deze eenmaal een zeer groot vermogen zou achterlaten, besloten zij diens eenig kind voor hunne orde te winnen. Dat ging echter niet zoo heel gemakkelijk, want de jonge de Marle bezat een zeer levenslustig karakter en had er volstrekt geen ooren naar, om zich in den geestelijken stand te begeven. Hij dreigde integendeel de bestuurders der genoemde inrichting, dat, zoo zij nog langer bij hem aanhielden, hij zou wegloopen en alles aan zijn vader vertellen. Nu veranderden de paters plotseling van tactiek en gaven den jongeling zooveel gelegenheid tot uitspattingen van allerlei aard, dat hij meer dan een bezadigd man had moeten zijn, om van die gelegenheid geen gebruik te maken. Hoe meer echter de zoon zich te buiten ging, hoe meer klachten er gezonden werden aan den vader, zoodat deze ten laatste geheel troosteloos werd. Hij sprak dus met den rector der school af om den mislukten kweekeling van St. Acheul te verplaatsen naar het Jesuitenseminarie te Bordeaux, in de hoop dat een verandering van leeraars en makkers een gunstigen invloed mocht hebben.

Maar de gewenschte beterschap bleef achterwege, althans volgens de berichten van de bestuurders van het seminarie, en andere berichten kwamen den gefopten vader niet ter oore. Vooral wist men te beletten, dat zijn zoon aan hem schreef, of, wanneer men het hem liet doen, dan was het een brief door den rector zelven gedicteerd, of ten minste nagezien en verbeterd. Toen nu de jonge de Marle ook te Bordeaux geen ander mensch werd, zond men hem, om nog een laatste poging aan te wenden, naar Forcalquier, en zijn vader schreef hem derwaarts, dat hij de hand geheel van hem zou aftrekken, indien er nogmaals slechte berichten omtrent hem kwamen. De zoon, diep getroffen, nam zich vast voor niet weder zoo lichtzinnig te zijn en wijdde

zich een tijdlang geheel aan de studie. Doch dit was volstrekt niet naar den zin der zonen van Loyola. Daarom brachten zij hem in aanraking met een makker, die den ouden lust tot lichtmisserij weder in hem wakker riep. Natuurlijk luidden nu de berichten aan den ouden graaf weder zeer verontrustend, ja verontrustender dan ooit, zoodat zijn bezorgdheid en toorn ten top klommen. In die gemoedsstemming schreef hij, op aandrang van den rector van het seminarie te St. Acheul, zulk een gestrengen brief aan zijn zoon, dat deze in vertwijfeling het seminarie te Forcalquier ontliep en zijn heil in de wijde wereld zocht. Nu hadden de heeren paters bereikt wat zij van den beginne af hadden beoogd, want de wanhopige vader besloot terstond al zijn goederen, voor zoover het geen leengoederen waren, te verkoopen, en zich met dien uitzet onder de Jesuiten te begeven, ten einde in hun vrome omgeving zalig te sterven. Van den zoon hoorde men later niets meer; het is waarschijnlijk, dat de vrome vaders hem een ontijdig graf bezorgden.

Nog schaamteloozer bijna is de volgende historie. Onder de landen, waarin de zonen van Loyola dikwijls, maar steeds zonder bijzonder gevolg, vasten voet poogden te krijgen, behoort vooral Europeesch Turkije. Een zekere pater Sarot inzonderheid gaf zich buitengewoon veel moeite om onder de Grieksche christenen van Rumelië proselyten te maken. Het scheen hem echter minder te doen te zijn om hun zieleheil dan om hun vermogen, want hij hield zich bij uitzondering aan de rijken, en vooral maakte hij vermogende weduwen door zijn toespraak gelukkig. Zoo was er onder anderen een vrouw, Sofia Nara geheeten, die aan goud en kostbaarheden ruim veertig beurzen, dat is zoo wat dertig duizend gulden bezat. Dit was spoedig ter kennis gekomen van Sarot, en hij rustte niet, voordat de goede Sofia van de kettersche secte der Armeniërs, waartoe zij behoorde, tot het catholieke geloof overging, en onder voorwaarde, dat men levenslang ruimschoots voor haar zorgen zou, haar geheele vermogen aan de orde van Jesus schonk. Dat was een goede vangst, want de vrouw behoorde niet meer tot de jongste, en daar zij nog bovendien erg sukkelde, zoo mocht men hopen, dat men het jaargeld niet al te lang zou behoeven uit te betalen. Maar Sarot had, gelijk men zegt, buiten den waard gerekend, en de vrouw kwam in de eerste twee jaar het graf geen schrede nader. Nu begon hij haar wat korter te houden en weigerde haar zelfs, toen haar kort daarop een slepende ziekte overviel, iedere verpleging, die ook maar iets kostte. Zij wendde zich toen tot hare neven, maar ook deze wilden niets meer van haar weten, zoodra zij vernamen dat zij al haar have aan de Jesuiten had geschonken.

De toestand der arme Sofia werd dus hoe langer hoe pijnlijker; in haar eenzaam kamertje, dat zij wegens zwakte niet meer kon verlaten, gaf zij zich geheel aan wanhoop over en stond op het punt haar verstand te verliezen. Nogmaals wendde zij zich tot hare neven en nogmaals kreeg zij tot antwoord, dat zij ondersteuning moest vragen van diegenen, aan wie zij haar vermogen geschonken had. Nu raapte de beklagenswaardige al hare krachten bijeen en kroop naar buiven. Op straat zakte zij in elkander; ze werd door een medelijdende ziel op de been geholpen en in een wagen naar het huis harer bloedverwanten gebracht. Men klopt voor haar aan en smeekt, dat haar barmhartigheid geschiede. De neven blijven eerst voor alle smeekingen doof, maar ein-

delijk doen zij toch de deur open en laten haar binnen. De tante vertelt van het begin af, hoe de geheele zaak in haar werk was gegaan, hoe men haar eerst door vleitaal ingepakt en ten slotte verschopt had. Het medelijden ontwaakt en al de aanwezenden ontsteken in woede over de gemeene handelwijze der zonen van Loyola. Men geeft den armenischen patriarch, die zich toevallig daar ter stede bevond, kennis van de zaak, en deze komt zelf om alle bijzonderheden te vernemen. De vrouw volgt vol vreugde zijn raad om weder tot de Armenische kerk terug te keeren, en nadat dit gebeurd was belooft hij haar al zijn invloed te zullen aanwenden, opdat zij het weggegeven geld terug erlange. De kerkvorst houdt zijn woord en dient een aanklacht in bij den pacha. De pacha, niet minder flink, laat pater Sarot halen en dreigt hem de ooren te zullen afsnijden, indien hij niet de geheele schenking teruggeeft. De pater echter beweert, niet veertig maar slechts vier beurzen ontvangen te hebben, en hij bezweert dien leugen bij het kruis van Christus. Hiermede tevreden laat de pacha hem gaan, en de pater juicht in zijn hart, omdat hij ten minste zes en dertig beurzen gered heeft.

Met dat al vindt hij het maar beter zoo spoedig mogelijk met de noorderzon heen te gaan, toen hij verneemt, dat de neven, niet tevreden met het besluit van den pacha, bezig zijn bewijzen bijeen te brengen, om den waren rijkdom hunner tante te staven en tevens de meineedigheid van pater Sarot aan het licht te brengen. Hij vond het beter om heen te gaan, zeide ik; daarmede bedoelde ik alleen uit Rumelie en niet uit de wereld, want kort daarop bevindt hij zich in Italië, en de generaal beloont hem voor zijn voortreffelijke diensten door hem een plaats als rector te geven.

Maar genoeg hiervan! Ja genoeg, want het zou den lezer gaan walgen, indien hij nog meer bewijzen van de schaamteloosheid der zonen van Loyola in het jacht maken op erfenissen moest aanhooren.

Onwillekeurig echter doet zich een andere vraag aan ons op, of dan alle Jesuiten in dit opzicht gelijk gezind waren en eveneens te werk gingen? In een gezelschap toch, dat zoovelen leden telde, en onder die leden velen, die een hoogen trap van ontwikkeling hadden bereikt, zou men het voor onmogelijk houden dat er ten minste niet enkelen waren, die zich voor zulk een gemeen ambacht, als het jacht maken op erfenissen algemeen erkend wordt te zijn, schaamden.

Men zou zoo zeggen, en ik geloof ook dat men recht heeft zoo te zeggen; maar al ware dat ook zoo, wat heeft dat te beteekenen? De bestuurders, van het gezelschap en vooral de generaal te Rome kenden ieder lid door en door, daar omtrent ieder hunner, door superieuren en medebroeders jaarlijks verslagen werden opgezonden, waarin zelfs de kleinste bijzonderheden waren opgenomen, zoodat zij precies wisten, waartoe deze of gene het best te gebruiken was. Gelooft men nu, dat iemand, die op het stuk van de erfenissen maar eenigszins afweek van de leer der Jesuiten, ooit tot biechtvader en vooral tot biechtvader van rijke weduwen zal benoemd geworden zijn? Gesteld echter, dat men zich een enkele maal vergist had, en een verkeerde had aangesteld tot geestelijken raadgever van iemand, op wiens verovering men het gemunt had, zal men dan die dwaling niet terstond door afzetting van den verkeerden en de benoeming van den rechten man hebben goed ge-

maakt? De bestuurders hadden vrije beschikking over de leden, en het is bekend welk een ruime toepassing zij van die bevoegdheid maakten. Ieder lid daarentegen moest gehoorzamen, anders wachtte hem zonder eenigen twijfel een straf, die hem die ongehoorzaamheid wel voor altoos verleeren zou.

Maar gesteld nu zelfs dat het allerergste zich voordeed, dat namelijk een lid al zijn broeders omtrent zijn wezenlijk karakter had weten te misleiden, en van zijn betrekking als biechtvader gebruik maakte, om zijn biechtelingen af te houden van het voornemen om hunne bezittingen aan de orde te vermaken, of althans hen niet daartoe opwekte, — wat zou daarvan het gevolg geweest zijn? Het voorbeeld van pater Ximenez kan ons daaromtrent het best inlichten.

Pater Ximenez was biechtvader van een rijke weduwe te Madrid, en toen deze in het jaar 1633 met den dood voor oogen haar testament maakte, wekte hij haar niet alleen niet op om al het hare aan de orde te schenken, maar vermaande haar veeleer alles aan hare rechtmatige erfgenamen na te laten. Zoo deed zij dan ook, en ten overvloede maakte zij een oogenblik vóór haren dood hare bloedverwanten met de edelaardige handelwijze van den pater bekend. Deze vertelden het op hunne beurt verder, zoo vernamen de Jesuiten het óók, en vier weken later behoorde de eerlijke Ximenez niet meer tot de levenden. Hij stierf in het professenhuis te Madrid, naar het zeggen zijner medeleden aan een plotseling opgekomen hartkwaal. De waarheid echter was, en later bij de verjaging der zonen van Loyola kwam dit aan het licht, dat hij door zijn oversten ter dood veroordeeld en door geheele onthouding van spijs en drank langzaam vermoord was. Hij moest tot een waarschuwend voorbeeld strekken voor zijn medeleden; en dat doel is zonder twijfel bereikt, want daarna heeft men er nooit meer van gehoord, dat een Jesuiet iemand zou hebben afgeraden om al zijn bezittingen aan de orde van Jesus te vermaken. Integendeel legden zij allen daarbij zulk een ijver en bekwaamheid aan den dag, dat men geen enkele andere orde met de hunne vergelijken kon, waarom dan ook een schrijver uit de voorgaande eeuw hun den naam gaf van »erfenisjagers par excellence."

Ik mag echter bij deze gelegenheid niet verzwijgen, dat hun door overmaat van ijver menige vette buit ontging, ten bewijze dat het in alle dingen goed is maat te houden, hetgeen ik door een paar voorbeelden wil aantoonen.

Te Brussel woonden in het begin der 17e eeuw een broeder en een zuster vreedzaam en gezellig bij elkander. De eendracht werd zelfs niet verstoord door het feit, dat de zuster wel wat overdreven kerksch was, terwijl de broeder in het godsdienstige tamelijk vrijzinnige gevoelens aankleefde. Ofschoon beiden rijk waren, zoo kon er toch, daar zij niet meer tot de jongsten behoorden, noch bij den een noch bij den ander van een huwelijk meer sprake zijn. Daarom leefden zij echter geenszins als kluizenaars, maar genoten wat er te genieten viel. Vooral de broeder mocht gaarne jaarlijks een reisje van een of twee maanden maken, om vreemde landen en steden te gaan zien.

Wederom zou hij zulk een reis aanvaarden; hij dacht echter nu wat langer dan gewoonlijk uit te blijven en maakte dus eerst zijn tes-

tament, waarin hij zijn zuster tot universeele erfgenaam benoemde; niet dat hij ernstig aan sterven dacht, maar.... men kon toch nooit weten.

Toen hij nogtans veel langer uitbleef dan zijn plan was geweest en al dien tijd niets van zich hooren liet, begon de zuster het ergste te vreezen. In die vrees werd zij versterkt door haar biechtvader, een eerwaardigen pater van de orde van Jesus, die het reeds voor uitgemaakt hield, dat haar broeder dood was en daarop de schoonste verwachtingen bouwde. Op haar aandrang beloofde hij haar, door zijn ordebroeders, die immers over de geheele wereld verspreid waren, een nauwkeurig onderzoek te zullen instellen, opdat zij niet langer door die onzekerheid zou gemarteld worden, en zij deelde hem dus alles mede wat zij van de plannen, waarmede haar broeder op reis was gegaan, wist.

Kort daarop werd zij zelve ziek, en de Jesuiet drong onmiddellijk ten sterkste bij haar aan, dat zij een testament zou maken ten gunste der orde. Langen tijd bleef zij weigeren, daar haar broeder, dien zij beloofd had tot erfgenaam te zullen benoemen, indien zij vroeger mocht komen te overlijden, misschien nog wel in leven kon zijn. Daar kwam de biechtvader eensklaps met een document voor den dag, opgesteld door den rector en den coadjutor van een ver verwijderd Jesuitencollegie, waarin zwart op wit te lezen stond, dat de broeder der zieke daar ter plaatse op dien en dien dag aan die en die ziekte overleden was. Nu kon er natuurlijk aan zijn dood niet meer getwijfeld worden, en de Jesuiet kreeg dus zijn zin. De vrome ziel vermaakte aan de orde niet alleen haar eigen vermogen, maar ook dat van haar broeder, waarop zij krachtens zijn testament recht had.

Wie waren nu blijder dan de goede paters der orde van Jesus? Maar zie, de vrouw, die men reeds opgegeven had, herstelt eensklaps, en, wat nog erger was, tegelijkertijd keerde de dood gewaande broeder zoo gezond als een visch terug. Hij was wel is waar ernstig ziek geweest, maar in een heel andere stad, dan waar hem de zonen van Loyola hadden laten sterven; het was dus zoo klaar als de dag, dat het te berde gebrachte document valsch was geweest en uit hun eigen koker gekomen was.

Onmiddellijk kreeg de biechtvader zijn afscheid, en de zuster maakte een nieuw testament, waarbij het eerste geheel ingetrokken werd, zoodat de Jesuiten, ditmaal ten minste, mochten toekijken.

Een andere geschiedenis, die nog grappiger is, en waarbij aan de zonen van Loyola een erfenis ontging, die zij reeds in hun bezit waanden, viel voor te Metz in de tweede helft der 17e eeuw.

Daar hadden de Jesuiten een zeer rijken man, toen hij op sterven lag, wijs gemaakt, dat zijn ziel tienduizend jaar in het vagevuur moest blijven, tenzij zij tienduizend zielmissen voor hem lazen, dat is tien jaar lang duizend per jaar. De stervende geloofde dat werkelijk; hij gelastte dus in zijn testament, dat zijne zonen elke mis, die gelezen was, met tien gouddaalders betalen zouden, zoodat zij dus tien jaar lang jaarlijks tienduizend daalders zouden hebben uit te geven. Dit middel om hun vader uit het vagevuur te verlossen leek hun wat erg duur, en zij overlegden met hun advocaat, een slimmen vogel, of daar niet op de eene of andere manier iets aan te doen zou zijn. Maar het testament was in den besten vorm opgemaakt; hoe men het draaide en keerde, er viel niets op aan te merken. Het scheen dus wel, dat alle

moeite tevergeefs zou zijn, en reeds wilden zij zich in hun lot schikken, toen de advocaat op een aardigen inval kwam. »Wel," zeide hij, »als wij eens van den paus een getuigschrift haalden, dat de ziel van den erflater reeds uit het vagevuur verlost is? Voor een flinke som gelds moet zulk een getuigschrift wel te krijgen zijn, en dan zijn er geen zielmissen meer noodig, om de ziel van den doode te verlossen. Vallen de zielmissen weg, dan vervalt ook de verplichting tot betalen, en ik zal er dan wel voor zorgen, dat de zonen van Loyola er niet slechts met schade, maar ook met schande zullen afkomen!"

Zoo rekende de rechtsgeleerde, en toen hij met zijn plan gereed was, stelde hij zich in verbinding met een Minoriten-broeder, een echt loozen guit. Deze, die de Jesuiten met hun aanmatiging toch al haatte als de pest, nam den last met groote vreugde op zich. Met geld en aanbevelingsbrieven ruim voorzien, reisde hij met den grootst mogelijken spoed naar Rome. In het openbaar gaf hij natuurlijk een geheel andere beweegreden voor die reis op, en ook de belanghebbenden hielden zich doodstil, opdat de zonen van Loyola geen argwaan zouden krijgen en een spaak in 't wiel steken. De Minoriet kwam behouden te Rome aan. Hij was, zooals ik reeds zeide, geen domoor, wendde zich dus terstond tot de rechte personen en kreeg onmiddellijk, voor nog geen duizend daalders, het verlangde getuigschrift. Nauwelijks had hij dat in den zak, of hij ijlde verheugd naar Metz terug en stelde het aan de erfgenamen ter hand, die hem daarvoor rijkelijk beloonden.

Intusschen hadden de zonen van Loyola niet opgehouden vlijtig zielmissen voor den gestorvene te lezen. Toen dus het eerste vierendeel jaars om was, dienden zij hun eerste rekening in voor tweehonderd vijftig missen, ten bedrage van tweeduizend vijfhonderd daalders. Maar hoe stonden ze te kijken, toen zij in allen ernst ten antwoord ontvingen, dat de ziel van den erflater reeds uit het vagevuur verlost was, en toen hun, omdat het toch onzin was, voor een verloste ziel missen te lezen, het geld eenvoudig geweigerd werd. »Maar dat is een dwaas antwoord! dat is gekkenpraat!" riepen de Jesuiten den erfgenamen toe. Dezen echter bleven bij hun weigering, wat ook de zonen van Loyola er tegen inbrachten. Ja, de advocaat verklaarde, dat hij bereid was hun het bewijs te leveren, dat de erfgenamen gelijk hadden.

Natuurlijk kwam het nu tot een proces. De Jesuiten, ten volle overtuigd dat zij het stellig winnen moesten, vergenoegden zich met op de bepalingen van het testament te wijzen. Maar toen de rechtsgeleerde het getuigschrift van den Heiligen Stoel uit zijn zak haalde en voor de rechters nederlegde, toen verdween alle vroolijkheid van hun gelaat, en zij erkenden hun meester gevonden te hebben.

Zij zagen dus van alle verder procedeeren en van al hun aanspraken op betaling af. Maar tegen den advocaat, die het middeltje bedacht had, en tegen den Minoriet, die het had uitgevoerd, vatten zij zulk een onverzoenlijke vijandschap op, dat zij niet rustten, alvorens beiden de stad verlaten hadden, om er nooit terug te komen.

Nog slechter kwamen de zonen van Loyola van een dergelijk zaakje af te Napels, ten tijde dat de hertog van Ossuna daar als vicekoning, het bewind voerde.

Een zeer rijk koopman had hun zijn geheele vermogen vermaakt onder deze voorwaarde: wanneer namelijk zijn eenige zoon, die toen hij

stierf nog zeer jong was, lid hunner orde zou worden. Wilde deze echter, wanneer hij zijn achttiende jaar zou bereikt hebben, liever in de wereld blijven en geen Jesuiet worden, dan waren zij gehouden, hem het vaderlijke vermogen, dat meer dan honderdduizend dukaten bedroeg, uit te keeren. Zij zouden niet meer voor zich zelven mogen houden, dan wat zij als vrome Christenen zouden meenen, dat hun billijkerwijze toekwam voor wat zij aan zijn opvoeding hadden ten koste gelegd.

Dat was een zeer onbestemde bepaling, waaruit men desnoods maken kon wat men verkoos; de Jesuiten namen zich dan ook terstond voor daarvan in hun eigen belang gebruik te maken.

Toen nu de jonkman op zijn achttiende jaar verklaarde, dat hij van plan was leek te blijven, gaven zij zich geen bijzondere moeite om hem terug te houden, maar lieten hem integendeel geheel ongemoeid trekken. Toen hij echter zijn vermogen opeischte, vonden zij het bijna nog te veel, wanneer zij hem tienduizend dukaten teruggaven; in de veronderstelling toch, dat hij bij hen blijven zou, beweerden zij reeds bijna alles tot liefdadige doeleinden aangewend te hebben. De jongeling was daarmede niet tevreden en eischte de uitbetaling van tachtigduizend dukaten, daar met een som van twintigduizend dukaten zijn opvoeding meer dan voldoende betaald was. En zoo ontstond er een heftige strijd tusschen de beide partijen, waarbij de Jesuiten inzonderheid geen den minsten lust aan den dag legden om een streep toe te geven.

Eindelijk, om de zaak tot een spoedig einde te brengen, wendde de jongeling, op raad zijner vrienden, zich tot den vice-koning, den hertog van Ossuna. Deze liet terstond den eischer en de beklaagden voor zich komen, en vroeg den eerste hoeveel hij eischte, de anderen hoeveel zij vrijwillig van plan waren te geven. De eischer verklaarde het desnoods ook met zeventigduizend dukaten voor lief te zullen nemen; de Jesuiten echter hielden stijf en strak vol, dat zij niet meer dan tienduizend betalen konden. »Nu, goed," zeide de vice-koning tot de zonen van Loyola: »gij hebt aanspraak op wat gij als vrome Christenen meenen zult, dat u billijkerwijze toekomt; ik vraag u dus: Is het een christelijke regel, dat men den naaste moet doen, wat men wil dat ons zelven geschiede?" — »Zoo leert de Heilige Schrift," antwoordden de jongeren van Ignatius. — »Welnu," besliste de vice-koning, »handelt dan ook dienovereenkomstig, m. a. w. gijlieden geeft den jongeling de negentigduizend dukaten, die gij voor u zelven wenschtet te houden, en zelf neemt ge de tienduizend, die gij bereid waart uit te betalen."

En bij die beslissing bleef het, in spijt van al het kuipen der zonen van Loyola, en iedereen prees den hertog zoowel om zijn wijsheid à la Salomo, als vooral wegens de standvastigheid, die hij hierbij aan den dag legde.

Een enkele keer dus kwamen de Jesuiten slecht van de reis; over het algemeen echter wisten zij datgene, wat hun bij testament beschikt was, zeer goed vast te houden, en de wereld zou de handen in elkander slaan, wanneer men eens al het geld, dat zij op die wijze bijeenbrachten, nauwkeurig uitrekende en alles tot in bijzonderheden wereldkundig maakte.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Roof en diefstal van wereldlijk en geestelijk goed.

Voor dit hoofdstuk bezitten wij eene zóó onuitputtelijke massa van stof, dat men haast meenen zou, dat de zonen van Loyola zich met niets liever bezig hielden, dan met stelen en rooven. Immers, daar men door dat middel veel sneller en gemakkelijker in het bezit eener zaak komt, dan door eerlijkheid en vlijt, waarom zouden zij er zich dan niet van hebben willen bedienen?

Om nu den lezer een zeer duidelijk inzicht in deze schurkenstreken te geven, zal ik beginnen met »het bedrog in het klein", dan tot den eigenlijken »diefstal" overgaan, en eindelijk met den »roof in het groot" besluiten. Doch ook van deze drie soorten van schelmerij zal slechts het voornaamste worden aangevoerd, dat wil zeggen, niet meer dan hoog noodig is, om een juiste voorstelling te erlangen van de orde van Jesus. Daarom toch alleen is het te doen, niet om der »chronique scandaleuse" in de hand te werken.

Onder de zonen van Loyola was het vrij algemeen het gebruik, om van rijke ouders, die een zoon als novitius in de orde wenschten te doen opnemen, een schenking te vragen, een schenking, die overeenkwam met het vermogen, dat de knaap eenmaal zou erven. Het was dus een soort van »uitzet", of liever nog een »vervroegde inbezitneming van het toekomstig erfdeel". Als zoodanig beschouwden het ook de Jesuiten, en op die beschouwing grondden zij hun recht, om het te krijgen. Ook beweerden zij, dat, daar ieder die lid hunner orde werd, voor zijn geheele leven verzekerd was, zulks wel een stuivertje waard was. Kortom, zij wisten het ten aanhoore der geheele wereld uitgesproken statuut om alle onderricht en alle opvoeding kosteloos te verleenen, zonder ook maar eenige vergoeding daarvoor te vragen, op gezegde wijze zeer handig te ontduiken. En de sommen, die zij op die wijze meester werden, waren voorzeker niet gering.

Maar dit was nog het ergste niet; het gruwelijkste was, dat zij zeer velen van die jongelingen na korten tijd als onbruikbaar ontsloegen, het uitzet echter als hun eigendom behielden. Ja, zij namen er zelfs niet weinigen in het novitiaat op, van wie zij vooruit wisten, dat zij ze wegens hun geringe vermogens niet zouden kunnen gebruiken, die zij dus klaarblijkelijk alleen daarom opnamen, opdat zij zich meester zouden kunnen maken van het voor hunne opname uitbetaalde geld!

Bewijzen hiervoor zou men bij honderden en duizenden kunnen aanvoeren. Eén enkel echter zij voldoende, dat zich hierdoor van andere

onderscheidt, dat de vader het voor zijn zoon betaalde uitzet op een alleraardigste wijze wist terug te krijgen.

Een zeer rijke smid in de nabijheid van Milaan wilde de eer genieten van een zijner zonen onder de Jesuiten te zien. Hij bood dus den rector van het collegie in de genoemde hoofdstad de vrij belangrijke som van tweeduizend dukaten, indien deze aan zijn wensch gehoor wilde geven.

De rector lachte in zijn vuistje, want de jongen was wel is waar een forsche, vierkante deugniet, maar tevens zoo stompzinnig, dat men niet eens een gewonen monnik, veel minder een Jesuiet van hem zou hebben kunnen maken. Desniettegenstaande gaf de rector gaarne zijn toestemming, stak de tweeduizend dukaten in den zak en — den jongen in het kleed der novitii.

Een paar weken lang ging nu alles goed. Men behandelde den toekomstigen zoon van Loyola zoo, dat hij het niet beter had kunnen verlangen. Daarna echter begon men wat af te takelen, en weldra liep het plagen, vitten en mishandelen de spuigaten uit. Klaarblijkelijk wilde men den jongen dwingen om het gesticht te ontvluchten; dan immers konden de Jesuiten hunne handen in onschuld wasschen?

Toen nu echter de arme knaap, uit vrees voor den toorn zijns vaders, zich alles welgevallen liet, raakte het geduld der vrome paters eindelijk uitgeput. Zij jaagden den kweekeling zonder omwegen weg, en gaven hem niet meer dan vijf daalders reisgeld mede.

Men kan zich de woede van den smid voorstellen, toen zijn zoon bij hem terugkwam, en hoe deze in het eerst van hem te lijden had. Doch weldra zag de vader in, dat de zonen van Loyola alleen schuld hadden. Hij verlangde daarom niet slechts zijn twee duizend dukaten terug te hebben, maar, toen die eisch rondweg werd afgeslagen, klaagde hij hen zelfs aan bij de rechtbank.

Maar wat baatte hem een aanklacht? De zonen van Loyola bewezen, dat de smid hun de twee duizend dukaten als een »schenking" had gegeven. Iemand te dwingen om een schenking terug te geven gaat niet aan, en zoo werd dus de eischer afgewezen en gelast zich stil te houden.

Was hem de wettige weg om het zijne terug te krijgen alzoo afgesneden, de smid sloeg nu een niet door de wet aangewezen weg in, en deze bracht hem tot zijn doel. Hij liet namelijk voor zijn zoon een volledig Jesuiten-costuum maken; daarmede getooid moest hij in de smidse werken, de paarden op straat beslaan en naar al de klanten gaan, die hem ontboden. Dit ongewone schouwspel lokte een menigte nieuwsgierigen, want iedereen wilde den Jesuiten-kweekeling aan het aanbeeld zien, en weldra werd in den geheelen omtrek over niets anders meer gesproken. En er werd niet alleen over gesproken, maar er werd ook braaf gehekeld en gespot, en de eer der zonen van Loyola begon er niet weinig onder te lijden.

Eindelijk dienden zij een aanklacht in wegens ontheiliging van hun ordekleed. De rechtbank echter meende, dat de smidsjongen recht had dat kleed te dragen, daar hij inderdaad onder de kweekelingen der Jesuiten was opgenomen geworden; en nu was er aan het hekelen en spotten geen einde meer. Kortom, er bleef den zonen van Loyola niets anders over, dan den smid niet alleen zijn twee duizend

dukaten terug te geven, maar hem bovendien met zoete woordjes te paaien, om toch aan het spectakel een einde te maken. En zoo kwam deze door zijn aardigen inval, spoediger dan hij gehoopt had, tot zijn doel.

Ook bestond er onder de zonen van Loyola nog een ander voorgeschreven gebruik, namelijk om van rijke lieden, die zich der orde genegen toonden, voor het een of ander hunner collegiën of seminariën, een grooter of kleiner kapitaal, desnoods tegen een geschreven schuldbewijs, te leenen, en met de terugbetaling zoo lang mogelijk te wachten. Werd dan later de schuldeischer ziek, zoodat hij aan zijn dood begon te denken, dan bezocht men hem onophoudelijk en drong zoolang bij hem aan, tot hij het schuldbewijs uitleverde, of, wat op hetzelfde neerkomt, tot hij van de leening een schenking maakte.

Op die manier won de orde van Jesus veel geld; nog meer echter daarmede, dat zij, wanneer het maar eenigszins ging, de bewuste kapitalen leende, zonder daarvan een schuldbewijs te geven. Om dit gedaan te krijgen, gaven zich de heeren paters het voorkomen van onkreukbare eerlijkheid en stelden zij zich aan als toonbeelden van goede trouw. Zij gedroegen zich alsof het begrip »bedrog" met hun karakter ten eenenmale onbestaanbaar was, en hoe zou nu een vrome ziel, van wie zij voor een heilig doel geld leenden, zulke slechte gedachten kunnen hebben, zoo laag kunnen handelen, om veiligheidshalve een schriftelijk bewijs te vragen?

Hielden zij nu hun woord, en betaalden zij het geleende eerlijk en te goeder trouw terug? Verre van daar! Van de tien maal ontkenden zij negen maal iets geleend te hebben en ontdeden zij zich dus van hun schuld door een meineed.

Een zeer gemakkelijke manier voorzeker om aan geld te komen, ofschoon zij met diefstal op ééne lijn staat. Maar domkoppen alleen, zeiden de Jesuiten, hebben zulk een eng geweten, dat zij tegen zulk een kleinigheid opzien!

Natuurlijk mag ik zulk een zware beschuldiging tegen de Jesuiten niet inbrengen, zonder ook de noodige bewijzen te bezitten en aan te voeren. Welnu, ik zal er eenige laten volgen.

In de stad Orleans schonk een zekere Mademoiselle Vinet aan het meisje, dat haar sedert vele jaren gediend had, op haar sterfbed een vrij groote som gelds in louis d'ors benevens een zeer kostbare verzameling oude gouden munten. Dit geschiedde in tegenwoordigheid van haren biechtvader, pater Director. Deze bood nu terstond aan het meisje zijn diensten aan, om het geld tegen hooge rente te plaatsen en de oude munten aan een liefhebber, dien hij kende, voordeelig te verkoopen. Het meisje was met dien voorslag zeer ingenomen en gaf hem terstond haar geheelen schat over zonder schuldbewijs, want den pater kwam het in het geheel niet in het hoofd er een te geven, en het meisje wilde er niet om vragen; zij zou het zonde geacht hebben een zoo eerwaardigen heer, als de pater was, niet volkomen te vertrouwen.

Eenigen tijd later stierf mademoiselle Vinet, en daar nu jufvrouw Alice, — zoo heette het meisje — zich in den echt begeven wilde, zoo vroeg zij, op raad van haar minnaar, hoeveel de pater voor de gouden munten gekregen en waar hij al het geld geplaatst had. »Gouden

munten?" antwoordde de pater. »Gij vergist u, mijne dochter, zij waren niet van goud, maar van heel gemeen koper; en wat het andere geld betreft, gij kunt de geheele som, met alles en alles duizend francs, iederen dag opvragen." Het meisje stond te kijken alsof zij het te Keulen hoorde donderen, want hare overleden meesteres had haar gezegd, dat de waarde van het geheele legaat ruim twintig duizend francs bedroeg. De pater echter hield vol, en hij nam een zeer hoogen toon aan, toen de minnaar van Alice zich met die duizend francs niet wilde laten afschepen.

Men wendde zich nu tot een advocaat en deelde dezen de geheele zaak mede. Doch de Jesuiten, die gezamenlijk partij trokken voor hun medelid, keerden terstond het blaadje om en dienden zelven een aanklacht in wegens laster. Ten slotte moesten Alice en haar verloofde nog vergiffenis vragen en openlijk erkennen, dat zij pater Director valschelijk beschuldigd hadden, hun te kort te hebben gedaan.

Iets beter ging het den Capucijner Timotheus de la Flêche, van wien pater Le Tellier, de beruchte biechtvader van koning Lodewijk XIV, in zijn strijd tegen de Jansenisten zich vele jaren lang als agent, correspondent en koerier bediend had.

Deze Capucijner werd in het jaar 1732 bisschop van Berithe en vorderde toen van de Jesuiten van Tours de som van honderddertig duizend livres terug, die hij hun in bewaring gegeven had. De zonen van Loyola echter ontkenden ooit een enkelen stuiver van hem gekregen te hebben, en het tegenbewijs leveren kon hij niet, omdat hij dwaas genoeg geweest was geen quitantie te vragen. Nu begon hij te bidden en te smeeken en vernederde zich tot schreiens toe; maar de heeren paters lieten zich niet van hun stuk brengen, en zeiden dat zij hem zouden aanklagen, indien hij hen nog langer lastig viel. In zijn woede vatte hij toen het voornemen op om al de knoeierijën en gemeene handelingen aan het licht te brengen, die hij op last van den biechtvader Le Tellier had volvoerd. Reeds stond hij op het punt de partij der Jansenisten van alles in te lichten, toen Le Tellier nog bij tijds tusschenbeiden kwam en zijne medeleden aanspoorde om toe te geven. Timotheus de la Flêche kreeg dus zijn geld terug, doch niet op eens, maar in dertien jaarlijksche termijnen, en zonder bijbetaling van renten, zoodat de paters toch nog altijd een klein voordeeltje hadden.

In het begin van de 18de eeuw speelden de Jesuiten te Luik de eerste viool. De meeste weduwen en oude vrijsters wilden van geen anderen biechtvader gediend zijn.

Tot die dames behoorde ook mejufvrouw Devisé, een bedaagde jonkvrouw, even rijk als bijgeloovig. Reeds vroeger had zij op verschillende tijden aan het collegie der Jesuiten vrij groote sommen zonder quitantie geleend. Zoo ook stelde zij in het jaar 1737, toen zij eens heel erg ziek was, aan haar biechtvader, pater Adriaan Lontemberg, een met goudstukken gevuld kistje ter hand, om dat over te geven aan haar neef Devisé, wanneer deze na haar dood te Luik zou zijn aangekomen. De biechtvader, die nog bovendien een zeer aanzienlijk legaat kreeg voor zijn orde, beloofde dit bij al wat heilig was, en het goede vrouwtje stierf onmiddellijk daarna in de stellige overtuiging, dat zij voor haar lieven neef goed gezorgd had.

Gelukkig was de neef van alles onderricht door een brief, dien zijn tante hem, toen zij stervende was, door haar kamenier had laten schrijven. Hij begaf zich terstond naar Luik en eischte van het collegie de geleende kapitalen en met name van pater Lontemberg het in bewaring gegeven kistje met goud op. De laatste echter ontkende in de sterkste bewoordingen ooit het geringste van juffrouw Devisé gekregen te hebben. Ja, hij noemde den eisch van den neef een schandelijk verzinsel, alleen uitgedacht om de orde van Jesus van haar crediet te berooven. Voor zoover hij toch wist, — en hij had tot zijn overleden biechteling in een zeer nauwe betrekking gestaan, zoodat zij voor hem geen geheimen gehad had, — had het nooit in het karakter van juffrouw Devisé gelegen, om groote sommen zoo maar renteloos te laten liggen, en een kistje met gouden pistolen gevuld kon er nooit bestaan hebben. In denzelfden geest spraken ook de andere Jesuiten van het collegie te Luik. Zij ontkenden wel niet nu en dan eens een klein sommetje van de overledene gekregen te hebben, maar loochenden toch stoutweg de aanzienlijke kapitalen waarop de neef aanspraak maakte.

Daar stond nu de arme Devisé, die gemeend had een rijke erfenis te doen, en hij wist letterlijk niet wat aan te vangen. Wel had hij den brief van de kamenier, maar deze zelve had eensklaps midden in den nacht de stad verlaten, en niemand kon ook maar de geringste aanwijzing doen omtrent haar nieuw verblijf. Hoe zou hij dus bewijzen, dat de brief waarheid behelsde, ja zelfs maar dat hij echt was?

Het was een netelige toestand, maar — er is raad voor alles. In het collegie te Luik was een zekere pater Golenvaux, die het geheim register der inkomsten en uitgaven hield. Deze had een neef, — volgens anderen was het zijn zoon, — voor wien hij een buitengewone liefde koesterde; die neef nu had altoos vrijen toegang bij zijn oom, en — voor geld en goede woorden nam hij op zich, onder de hand een afschrift te zullen nemen van al de ontvangsten die het Jesuitencollegie had genoten.

Dit geschiedde, en — zie! werkelijk stonden in dit geheime boek niet slechts al de gelden opgeteekend, waarop de neef aanspraak maakte, maar er stond ook in, hoeveel pistolen het bewuste kistje had bevat.

Nu wendde zich de jonge Devisé, op raad van zijn advocaat, tot den apostolischen vicaris, die toevallig te Luik was, en maakte dezen met al de bijzonderheden bekend. Hij verklaarde zich echter bereid, om aan de Jesuiten het schandaal van een openlijk proces te besparen, wanneer zij hem uit eigen beweging recht wilden laten wedervaren. De vicaris nam daar genoegen mede, en op zijn bevel moest pater Golenvaux de origineele registers voorleggen. Toen deze bleken in overeenstemming te zijn met het afschrift, schoot den zonen van Loyola natuurlijk niets anders over, dan te betalen wat zij schuldig waren. Voor ditmaal liep het hun dus totaal mis.

Geheel anders was de afloop van het beruchte proces tusschen hen en den heer von Viane, dat in 1738 begon en eerst in 1745 ten einde liep. De zonen van Loyola toch wonnen dat, ofschoon er omtrent de door hen gepleegde schurkenstreken geen de minste twijfel bestond.

In het jaar 1738 beurde vrouwe Marianne Justidavis, echtgenoot van den heer Rombault von Viane, in Duitschland een erfenis van driemaalhonderd duizend gulden, bestaande deels in gemunt geld, deels

in diamanten en andere kostbaarheden. Zij begaf zich daarmede naar Brussel, om dat alles tegen gangbaar geld in te wisselen. Daar nam ze een zekeren pater Lutger Jansens, wegens den roep die van hem uitging, als biechtvader aan. Deze verklaarde zich bereid haar in alles voort te helpen en ried haar de voorwerpen van waarde voorshands over te brengen naar het collegie der Jesuiten, aangezien zij daar veiliger lagen dan in een particuliere woning. Mevrouw von Viane begreep dat ook, en de pater haalde terstond een koetsier, met wiens hulp hij het geld en de kostbaarheden naar het collegie overbracht. Een bewijs, dat hij dien schat, die in courant geld zes honderd dertig duizend franken waard was, in ontvang genomen had, werd niet noodig geacht, omdat hij toch zoo spoedig mogelijk in belgische munt zou worden omgeruild.

Nauwelijks was dit geschied, of de heer Rombault von Viane kwam te Brussel aan. Zijn vrouw vertelde hem alles, maar toen zij tevens mededeelde, dat zij geen schuldbewijs bezat, begon hij terstond de zaak donker in te zien. Hij beval haar dus voor het oogenblik met geen woord van zijn komst te reppen, en zocht onmiddellijk een bekwamen rechtsgeleerde op, om met dezen te overleggen, wat hem te doen stond. Na lang beraad sprak men af, dat de vrouw zich ziek zou houden en deswege om haar biechtvader, pater Jansens, zou zenden. Had deze haar dan de vertroostingen van den godsdienst geschonken, dan zou zij een gesprek met hem aanvangen over de kostbaarheden, die hem waren toevertrouwd, en hem zeggen, dat haar man haar geschreven had, dat zij ze moest geven aan den heer van Dormael, een bekend koopman te Brussel. Al de woorden echter, die er gewisseld werden, zouden worden opgeschreven door twee notarissen en onderteekend door vier eerzame burgers, die te dien einde in een aangrenzende alcoof zouden verborgen worden.

Dit plan werd in alle deelen stipt ten uitvoer gebracht. De vier getuigen benevens de twee notarissen verscholen zich zoo handig in de alcoof, dat zij alles wat er in het nevenvertrek plaats greep, niet alleen hooren maar ook zien konden. Vervolgens ontbood men den beroemden pater, om de zieke vrouw, die zich te bed legde, te troosten.

Hij liet natuurlijk niet op zich wachten en volbracht zijn plicht als geestelijke naar behooren. Toen dat was afgeloopen, vroeg hem de vrouw, of zich al een gelegenheid had opgedaan, om het duitsche geld benevens de edelgesteenten en andere kostbaarheden op voordeelige wijze tegen belgisch geld in te wisselen. »Nog niet," antwoordde de pater, die natuurlijk in den waan was, dat hij met zijn biechteling alleen was; »binnen kort echter hoop ik u goede tijding te kunnen brengen, en voor het oogenblik ligt de schat op een veilige plaats." Nu maakte de vrouw hem bekend met het bevel van haar echtgenoot, om het goud en de diamanten aan den koopman van Dormael te laten bezorgen, een bevel, dat zij, of zij wilde of niet, wel behoorde op te volgen. De pater echter werd zeer boos, en zeide volstrekt niet van zins te zijn die voorwerpen aan den genoemden koopman af te geven. Hij verbood de vrouw zelfs ten strengste, met den heer van Dormael een woord over die aangelegenheid te spreken, en zwoer bij hoog en laag, dat, wanneer zij onbescheiden genoeg was om het toch te doen, hij het bezit van den schat eenvoudig loochenen zou, op het gevaar af van levend verbrand te worden. Met deze woorden nam hij zijn afscheid, zonder in de verte te vermoeden, dat hem nog iemand anders had aangehoord,

dan mevrouw von Viane. De twee notarissen echter kwamen terstond uit de alcoof te voorschijn, voltooiden hun proces-verbaal, en lieten het door de vier burgers als getuigen onderteekenen.

Het eerste gevolg was, dat de heer von Viane van pater Jansens den in bewaring gegeven schat terugvorderde, en dat hij, toen de pater zijn bedreiging van alles te zullen ontkennen, nakwam, hem bij de rechtbank aanklaagde. Zijn advocaat beriep zich op het gemaakte proces-verbaal, en de vier getuigen zwoeren, dat alles juist zoo was als daarin beschreven stond. In weerwil van dat alles ging pater Jansens voort met alles te ontkennen, en de gezamenlijke Jesuiten van Luik maakten zijne zaak tot de hunne. Men diepte den koetsier op, die de zakken met goud en edelgesteenten naar het collegie der Jesuiten gebracht had, en de man bekende onder eede zulks gedaan te hebben. Van hun kant echter hielden de zonen van Loyola vol, dat al die aantijgingen verzonnen, en de beide notarissen benevens de vier getuigen door den heer von Viane omgekocht waren. Het gelukt hun den koetsier over te halen zijn eerste bewering in te trekken; het gelukt hun vervolgens zestig getuigen te voorschijn te brengen, die verklaringen afleggen in hun voordeel, het gelukt hun eindelijk door het uitstrooien van pamphletten en door het houden van kanselredenen het volk zoodanig te bewerken, dat niet weinigen in de stellige overtuiging verkeeren, dat de echtgenooten met de beide notarissen en de vier getuigen een bedriegelijke samenzwering hebben gesmeed om de Jesuitenorde te benadeelen.

Het schijnt dus, dat het proces ten gunste der zonen van Loyola zal afloopen. Reeds geeft de hooge raad van Brabant bevel om den koetsier als een meineedige te straffen. Ja, reeds wordt de eisch gesteld, den heer von Viane en zijne vrienden in verzekerde bewaring te nemen, toen eensklaps, in Mei 1743, vijftig van de zestig getuigen der Jesuiten, door de rechtbank in de engte gedreven, verklaren dat zij voor hun getuigenis geld ontvangen hebben, dat zij dus valsche getuigen zijn. De aanvoerder dier zestig, Konisloe genaamd, die met de negen anderen nog altijd bij zijn eerste verklaring blijft volharden, wordt onmiddellijk op de pijnbank gelegd, en nu wordt het gansche weefsel van schurkerijen openbaar.

Konisloe en vijf der valsche getuigen met hem worden veroordeeld tot geeseling en brandmerking met den strop om den nek, vervolgens tot tien jaren gevangenisstraf met dwangarbeid, eindelijk tot eeuwige verbanning uit de stad en haar rechtsgebied. Twee anderen veroordeelt men tot geeseling en eeuwige verbanning, en nog twee om enkel te pronk te staan. Ook beveelt de hooge raad van Brabant om meester Versin, den secretaris van den procureur-generaal, gerechtelijk te vervolgen, op grond dat hij zich insgelijks door de Jesuiten had laten omkoopen. Deze redt zich echter met eenigen zijner vrienden, die niet minder schuldig zijn dan hij, door de vlucht, waartoe het geld hem door een onbekende hand — zonder twijfel van de Jesuiten — wordt toegezonden.

Nu eindelijk schijnt de rechtvaardige zaak van den heer von Viane te zullen zegevieren, en ieder wacht eerstdaags een vonnis te zijnen gunste. De zonen van Loyola echter appelleeren bij het hoog gerechtshof te Brussel en verlangen, met een beroep op nieuwe getuigen, dat de zaak van voren af aan zal worden behandeld. Het hoog gerechts-

hof, dat hoofdzakelijk uit aanhangers der orde is samengesteld, staat hun eisch toe, en het proces begint op nieuw.

Alle krachten worden nu door de Jesuiten ingespannen, om de rechters in hun voordeel te stemmen; geld en vrouwen spelen daarbij de hoofdrol. De heer Rombault von Viane daarentegen is door de reeds gemaakte kosten aan het eind van zijn middelen gekomen en kan tegen den invloed der Jesuiten niet langer opwerken.

Eindelijk, in den zomer van het jaar 1745, is de zaak rijp voor een beslissing, en het hoog gerechtshof besluit het volgende:

Vooreerst: Rombault von Viane wordt tot gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij valschelijk verklaard heeft, dat hij een schat, bestaande in gemunt en ongemunt geld en in ruwe diamanten en andere edelgesteenten, ten bedrage van tweehonderd zes en negentig duizend gulden hollandsch courant, zou bezeten hebben, en dat hem die schat door het Jesuitencollegie, met name door pater Lutger Jansens zou ontnomen zijn; doch wegens de langdurige preventive gevangenschap, die hij heeft ondergaan, alsmede wegens een vroegere zwakheid van geestvermogens, en wegens nog andere verzachtende omstandigheden, wordt hij uit de gevangenis ontslagen en betaalt alleen de kosten van het proces.

Ten tweede: de beide gevangenen, Michael Valder, schilder, en Jodocus Roos, gewezen officier bij de infanterie, moeten beschouwd worden als overtuigd, dat zij als valsche getuigen tegen pater Jansens zijn opgetreden, en zullen op het schavot gegeeseld en daarna verbannen worden; hun vermogen echter vervalt, na aftrek der proceskosten, aan den staat.

Ten derde: de gevangene Cauve, burger van Brussel, wordt insgelijks schuldig verklaard een valschen eed ten nadeele van pater Jansens gezworen te hebben; wegens zijn langdurig verblijf in den kerker nogtans, wordt hij van verdere gevangenisstraf ontslagen en alleen veroordeeld tot betaling der kosten.

Zoo luidde het vonnis van het hoog gerechtshof te Brussel, en wie schetst nu de vreugde der Jesuiten? Zij mochten hun roof behouden en waren nog bovendien op wettige wijze onschuldig verklaard. Desniettemin gold het van dien tijd af als een spreekwoord in Brabant, dat men even goed zijn geld in 't water kon gooien als het aan de Jesuiten toevertrouwen; want, eenige bijgeloovige vrouwen uitgezonderd, was iedereen overtuigd, dat zij zich tegenover den armen Rombault von Viane als schurken gedragen hadden.

Maar niet alleen toevertrouwd geld wisten de zonen van Loyola zich op bedriegelijke wijze toe te eigenen; hunne bedriegerijen strekten zich nog veel verder uit; zij haalden overal wat maar te halen viel. Ja, zij legden in die soort van zaken zulk een behendigheid aan den dag, dat het er veel van had, of zij bij valsche munters, dieven en roovers van beroep in de leer waren geweest; velen hunner werden zelfs erkende meesters in het vak.

Zoo lieten, om met een klein staaltje te beginnen, eenige zeer rijke en tevens zeer vrome inwoners van Bordeaux eens een massief zilveren kist maken, om daarin onderscheidene reliquieën op het hoogaltaar der hoofdkerk ten toon te stellen. De superior der Jesuiten echter, Russow, verving de kist in den nacht door een andere van met zilver overtrokken lood, die er volkomen op geleek, smolt en verkocht de zilveren en won zoo voor de orde eenige honderde ponden zilver.

Zoo legden zich de paters Cluniac en Marsan in het Jesuitencollegie te Angoulême vele jaren lang op het munten van valsch geld toe; zij bezigden tot dat doel een afgelegen kelder, en hunne medeleden brachten de valsche munt in omloop. Toen echter in het jaar 1641 de zaak ruchtbaar werd, verplaatste men de beide genoemde paters spoedig naar ver verwijderde collegies en verklaarde, dat men hen wegens hun wanbedrijf uit de orde verwijderd had, en dat men niet wist waarheen zij gestoven waren.

Zoo schonk koning Philips III van Spanje aan de in zijn rijk wonende zonen van Loyola het recht, om van het ruwe goud en zilver, dat zij uit America haalden, spaansche munt te slaan, en dat wel tot een bedrag van één millioen piasters, opdat zij uit het daaruit behaalde voordeel een collegie te Malaga zouden kunnen bouwen. De slimme paters breidden echter dat recht tot drie millioen uit, en de stukken van vier maravedis, die zij sloegen, waren zóó slecht, dat daarover een algemeen gemor ontstond. Ja, het werd een spreekwoord om, wanneer een nalatig schuldenaar maar voor de helft betaalde, te zeggen: »Hij heeft zijn schuld betaald met maravedis van de Jesuiten." Ten slotte moest dan ook de regeering de wettige waarde dier muntsoorten verminderen, daar niemand ze meer tegen den vollen prijs wilde aannemen.

Zoo liet in het jaar 1729 pater Dequet te Parijs uit het huis van den heer Tardif, ingenieur en secretaris van maarschalk Boufleur, in den nacht waarin Tardif stierf, door twaalf schoenpoetsers, die hij in der haast bijeenbracht, honderd en een schilderijen van groote waarde met geweld weghalen, en dat met zulk een overhaasting, dat er onderweg een en twintig verloren gingen. Toen men de hulp van de politie tegen hem inriep vertoonde hij, ter rechtvaardiging van zijn diefstal, een strookje papier, waarop geschreven stond: »Ik schenk aan het novitiaat der Jesuiten te Parijs al mijn schilderijen uit achting voor pater Dequet, mijn vriend, die ze terstond mag laten weghalen. Den 20en Mei 1729, Tardif." Men onderzocht dat strookje papier van meer nabij, en nu bleek het, dat Dequet zelf er die woorden op geklad had. De politie veroordeelde deswege Dequet, en met hem de Jesuiten van het novitiaat te Parijs, om de nog voorhanden schilderijen oogenblikkelijk terug te geven en de verdwenene te vergoeden. De uitspraak van dat vonnis werd door het aanwezige publiek met een uitbundig vreugdegejuich ontvangen.

Zoo voerden de zonen van Ignatius te St. Fé, niet ver van Granada, een stukje uit, zoo listig bedacht, dat de slimste bedrieger er hen om benijden zou, en dat ik dus reeds daarom niet met stilzwijgen kan voorbijgaan.

De inwoners van St. Fé hadden reeds in de 15e eeuw van het koningspaar Ferdinand en Isabella de vergunning erlangd, om van de rivier Genil een kanaal af te leiden. Dit kanaal had voor hen een onschatbare waarde, daar het hunne landerijen besproeide, die zonder dat niets zouden hebben opgebracht.

Nu kregen in de 17e eeuw de zonen van Loyola in de nabijheid daarvan insgelijks een groot stuk land, en dat wel voor een spotprijs, omdat dit land geen waterrecht bezat, en dus in den zomer — men kent de brandende en regenlooze zomers van Granada — geheel uitdroogde. Daarom was ook hun streven er alleen op gericht om deel te mogen hebben aan het waterrecht der inwoners van St. Fé, en zij probeerden het op

alle mogelijke wijzen, dat gedaan te krijgen. De burgers lieten zich echter niet ompraten, want zonder de grootste schade konden zij geen droppel van het water missen, en de zonen van Loyola zagen ten slotte in, dat zij langs den weg van goedheid en overreding niets zouden uitrichten.

Toen vatte pater Fonseca, rector van het collegie van Granada, een vermetel besluit op. Hij liet door een leekenbroeder, die een voortreffelijk bouwmeester was, in alle stilte een compleeten molen maken. Dat wil zeggen, al de deelen van een molen, zooals balken, raderen, molensteenen, enz. werden ieder afzonderlijk geheel pasklaar gemaakt, zoodat het geheele werk in een klein aantal uren kon worden in elkander gezet. Toen al die toebereidselen gemaakt waren, laadde men alles, houtwerk, steenen, en wat er meer was, op een goeden avond op wagens en reed daarmede naar een plekje, waar de bezitting der Jesuiten bijna aan het kanaal grensde.

Aldaar aangekomen begon de leekenbroeder, door eenige gezellen geholpen, den molen op te bouwen, en liet tevens door de arbeiders der naburige jesuitische meierijen een gracht graven tot aan het kanaal, opdat de molen water zou krijgen. Binnen enkele uren was alles afgeloopen, en toen de dag aanbrak klapperde het molenrad zoo lustig, alsof het zich over zijn eigen bestaan verheugde. Vervolgens stelde een notaris, dien men had medegenomen en voor zijn moeite goed betaalde, een document op, waarin hij uiteenzette, dat hij den gezegden molen op het aan de Jesuiten toebehoorende terrein had zien malen, zonde dat iemand er zich tegen verzette; en toen dit document gereed en door meer dan twintig ooggetuigen onderteekend was, stak pater Fonseca het met een triumpheerenden lach in zijn zak. »Wie," — zoo dacht hij — »wie is nu nog in staat ons den molen te betwisten, en, kan men dat niet, wie zal ons dan de molengracht ontnemen, waarmede wij onze onvruchtbare landerijen in het heerlijkste land kunnen veranderen?"

Zijn vreugde kwam echter een weinig te vroeg. Nauwelijks hadden de burgers van St. Fé vernomen, wat er des nachts gebeurd was, of zij trokken, onder aanvoering van hun burgemeester Thomas Muros, een even dapper als bezonnen man, op den molen los, haalden hem geheel omver, en stampten de molengracht zoo stevig dicht, dat het water weder zijn oude richting volgde.

Natuurlijk dienden de Jesuiten terstond een aanklacht in bij de rechtbank van Granada en vertoonden aan deze het document, waarin het ongestoord bezit des molens werd getuigd. En waarlijk, de rechtbank, wier leden voor het meerendeel op hunne zijde stonden, nam niet alleen die aanklacht aan, maar beval ook terstond, dat men de raddraaiers bij het verwoestingswerk in de gevangenis zou werpen.

Het proces scheen dus een voor de Jesuiten gunstigen loop te nemen. Zij spaarden dan ook geen geld, om de rechters voor zich te winnen, en het scheelde maar heel weinig, of de burgers van St. Fé waren veroordeeld geworden om den molen op hun eigen kosten weder op te bouwen. Doch dit werd verhinderd door het voornaamste lid van de rechtbank, door den even bekwamen als rechtvaardigen Paul Vasquez de Aguilar, die voor geen omkooping vatbaar was.

Op welsprekende wijze zette hij de ware toedracht der zaak uiteen, en toonde het goed recht der burgers zoowel als het gemeene in de handelwijze der zonen van Loyola zoo helder aan, dat geen zijner ambt-

genooten het waagde voor een tegenovergesteld gevoelen uit te komen, En zoo werd het voorstel van Aguilar, om de Jesuiten niet ontvankelijk te stellen in hun eisch, met algemeene stemmen aangenomen, en de burgers die reeds waren gevangen gezet, werden op staanden voet in vrijheid gesteld. Ook wachtten de Jesuiten zich wel, om ooit weder eenige aanspraak op het bewuste kanaal te maken. De verstandigsten onder hen hadden er zelfs wel wat voor over gehad, wanneer de gansche zaak niet was voorgevallen; het viel toch niet te ontkennen, dat het geloof des volks aan hunne vroomheid er een geduchten knak door gekregen had.

Soortgelijke geschiedenissen zou ik bij dozijnen kunnen vertellen. Om den lezer echter niet te vermoeien, zal ik maar liever terstond overgaan tot de zoodanige, waarin het niet maar om eenige honderden of duizenden, maar om tien- en honderdduizenden en meer nog te doen was. Doch ook hier moet ik, om niet al te wijdloopig te worden, een keuze doen, en ik bepaal mij dus tot drie roofhistoriën, waarvan de een al sterker is dan de andere. Ter zake dan.

In het allereerste begin van de 18de eeuw zette zich te Nantes een oude matroos, Grillet geheeten, met der woon neder. Zijn gansche familie bestond uit een volwassen dochter, die, zoolang de vader ter zee voer, met haar nu overleden moeder te Orleans had gewoond. De matroos was oogenschijnlijk zeer arm, en verrichtte dus, om ten minste iets te verdienen, den geringsten handarbeid. De dochter ging als waschvrouw uit werken en zat van den morgen tot den avond geen oogenblik ledig.

Zoo brachten zij vele jaren lang vreedzaam door, en daar zij niemand tot last waren, sloeg niemand bijzonder acht op hen. In het jaar 1713 echter begon de oude Grillet te sukkelen, en wel zoo dat men weldra bevreesd werd voor zijn leven. Zijn dochter zorgde daarom voor een biechtvader; haar keuze viel op pater Drouet, een der aanzienlijkste Jesuiten-paters uit de stad; en ofschoon na lang tegenstribbelen, — want zooals ik reeds zeide, Grillet ging voor zeer arm door, en om de zielen der armen hebben de zonen van Loyola zich nooit veel bekommerd, — nam deze toch eindelijk die taak op zich. Hij bezocht zijn nieuwen biechteling van tijd tot tijd, en deze bezoeken waren altijd zeer welkom; de dochter toch was geregeld van huis, om het noodige levensonderhoud te verdienen, en dan lag de zieke oude man, die het bed niet meer verlaten kon, alleen en zonder troost neder. Desniettemin herhaalde de pater zijn bezoeken niet dikwijls, en de weinige, die hij maakte, maakte hij zoo kort mogelijk, ongetwijfeld omdat de armoedige omgeving en de vieze lucht in het krotje hem tegenstonden.

Eens op een dag kwam hij op een ongewoon uur, en hoe ontstelde hij, toen hij Grillet uit zijn bed op den grond zag hurken! Zijn verbazing echter nam nog meer toe, toen hij hem zachtjes van achteren naderde en zag waarmede de oude man zich bezig hield.

Deze had namelijk een kist, die de pater al dikwijls onder het bed had gezien, open voor zich staan, en in den inhoud dier kist woelde hij met beide handen rond. En waarin bestond dan die inhoud? In niets dan zware goudstukken, wier getal wel bij de zestigduizend bedroeg! Men stelle zich dat schouwspel voor in een hokje, dat niet veel

meer was dan een bedelaarsverblijf, — men stelle zich zulk een rijkdom voor bij een man, die van gebrek en kommer bijna verging! Geen wonder dat de pater van verbazing bijna zijn bezinning verloor; geen wonder echter ook van den anderen kant, dat de oude Grillet bijna een beroerte kreeg van schrik, toen hij den pater bemerkte. Tot nu toe toch had hij niemand in het geheim van zijn rijkdom ingewijd en zijn oogen dan alleen verkwikt met het gezicht van den schat, wanneer hij zeker wist geheel alleen te zijn.

Vóór alles wilde nu de pater weten, vanwaar die rijkdommen kwamen, en nu bleek het terstond, dat Grillet voorheen aanvoerder was geweest van een kaperschip, waarmede hij de bochten van den stillen Oceaan onveilig gemaakt had. Vervolgens dreef de nieuwsgierigheid den pater om nauwkeurig te onderzoeken, hoe groot die rijkdom wel was, en hij rustte niet, voordat hij de goudstukken eigenhandig tweemaal overgeteld en zich verzekerd had dat er niet meer en niet minder waren dan zestigduizend.

Nu kwelde hem echter eene andere gedachte. De oude man, wiens geestvermogens even gebrekkig werden als zijn lichaam, kon zich laten verleiden nog een derde in het geheim in te wijden. Hij drukte hem dus op het hart om toch vooral tegen iedereen, zelfs tegen zijne dochter, het stilzwijgen daarover te bewaren. De oude beloofde het met een duren eed, en de pater verwijderde zich, gerustgesteld en vast overtuigd, dat de ander, al ware 't alleen uit schraapzucht, zijn woord wel houden zou.

De man hield ook zijn woord, maar desniettemin waren er, gelijk later bleek, nog een paar menschen, die van de zaak wisten, namelijk een insgelijks zeer behoeftig echtpaar, dat een vertrekje bewoonde naast dat van Grillet, en door een reet in den muur het geheele tooneel mede aanschouwd en al het gesprokene gehoord had. Maar daar die twee, de man zoowel als de vrouw, hetzij uit vrees, hetzij met een andere bedoeling, zich geen woord ontvallen lieten, kon de pater niet vermoeden, dat ook zij met het geheim bekend waren. Hij bleef in de vaste overtuiging, dat hij en de zieke oude man de eenigen waren, die iets wisten omtrent den inhoud van de houten kist onder de bedstede.

Maar wat nu te doen? Zooveel stond bij dezen echten zoon van Loyola vast, dat de inhoud der kist het eigendom moest worden van het gezelschap van Jesus; over het »hoe" echter kon hij het een tijd lang met zich zelven niet eens worden, en hij probeerde het nu eens op deze, dan op gene manier.

Eerst legde hij het er op toe, in de vele uren, die hij van nu af dagelijks bij den zieke doorbracht, om dezen te overreden, dat die massa goud in de armzalige woning van Grillet niet veilig lag, en dat het dus verstandig zou zijn het over te brengen naar het collegie der Jesuiten, waar men het beter bewaren kon.

Hiertegen kwam Grillet uit al zijn macht in verzet, en verklaarde nooit of nimmer van zijn schat te zullen scheiden. En zoo moest hij dit plan opgeven en een ander bedenken. Eindelijk, na lang overleggen, vond hij er dit op.

De pater hield niet op zijn biechteling steeds voor te preeken: »dat de vele zonden, die hij als zeeroover begaan had, door de gewone middelen van zielmissen en dergelijke niet konden worden uitgedelgd, en dat zijn ziel eeuwig verdoemd zou blijven, tenzij hij stierf in het kleed

der Jesuitenorde. Alleen de zonen van Loyola toch hadden het voorrecht onmiddellijk na hun dood in den hemel te worden overgeplaatst; want, zoodra er een Jesuiet op sterven lag, verscheen Christus zelf aan het sterfbed en droeg, in spijt van alle duivelen, zijn ziel de hemelpoort binnen. Er schoot dus niets anders over, dan dat Grillet zich in het gezelschap van Jesus liet opnemen, en daarbij wilde hij, de pater, hem »uit bijzondere toegenegenheid gaarne behulpzaam zijn." Zulke redeneeringen kreeg de vroegere zeeroover bijna ieder uur van den dag te hooren; wat was dus natuurlijker, dan dat hij aan die woorden geloof schonk en eindigde met pater Drouet te smeeken, dat deze niet lang zou dralen met hem naar het novitiaat der Jesuiten over te brengen?

De pater bewilligde hierin, en eens op een avond, toen de dochter van Grillet van haar werk huiswaarts keerde, zag zij tot haar groote verbazing, — want de geheele zaak had in het grootste geheim plaats gehad, — dat haar vader met zijn kist verdwenen was, zonder de minste aanwijzing achter te laten, waarheen hij zich begeven had.

Zij zou echter niet lang in onzekerheid blijven.

Weldra kwamen er praatgrage buren genoeg aanzetten, die haar verhaalden van de draagkoets waarin men haar vader, en van de kar, waarop men de zware kist vervoerd had. Laat in den avond verscheen ook het echtpaar, dat het aangrenzende vertrek bewoonde, en nu vernam de arme dochter het gansche geheim, waarvan zij tot dusverre niet het minste vermoed had.

Den volgenden morgen was het haar eerste werk pater Drouet in het Jesuitencollegie op te zoeken. Men verwees haar naar het novitiaat, en zij ijlde er heen. Toen zij binnentrad trof zij de aldaar aanwezige zonen van Loyola in de grootste ontsteltenis aan. Zooëven toch had de oude Grillet het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, nog voordat men hem in behoorlijken vorm onder de novitii had kunnen opnemen.

De dochter eischte terstond de nalatenschap haar vaders op, inzonderheid den zwaren koffer met wat er in was. Men wees haar kortweg het gat van de deur.

Daarop wendde zij zich, op raad van eenige bekenden, tot een eerlijken advocaat. Deze bedreigde pater Drouet en zijn medeplichtigen namens haar met een crimineel proces. Maar tevens maakte hij zijne cliënte opmerkzaam, dat haar twee dingen ontbraken, om het proces te winnen, vooreerst de noodige bewijzen, daar het echtpaar, dat alles gezien had, zich niet in het vertrek zelf, maar in een nevenvertrek bevonden had, — en ten tweede, het noodigste van alles, geld om den strijd te voeren. Hij gaf haar daarom den welmeenenden raad, om maar liever een vergelijk te treffen, waarbij zij iets kreeg, hoe weinig het ook wezen mocht, dan alles op het spel te zetten. De Jesuiten toch zouden gewis al hun invloed en de macht van het geld aanwenden, om de zaak tot een gewenscht einde te brengen.

Die raad was goed, en de arme waschvrouw besloot hem op te volgen. Toen dus kort daarop pater Guimont naar haar afgevaardigd werd, om de zaak in der minne met haar te schikken, vergenoegde zij zich met een afkoopsom van vierduizend livres, en daarmede was alles afgeloopen.

Nogtans werd de geschiedenis wereldkundig, en allen waren het eens met de rechtsgeleerden der stad, die de bijzonderheden kenden,

wanneer zij openlijk en onbeschroomd de zonen van Loyola dieven en roovers noemden.

Nog grooter roof begingen de Jesuiten aan de erfgenamen van Ambrosius Guy, ja, deze geschiedenis levert een voorbeeld op van bedrog op zoo groote schaal, als misschien nooit in de beschaafde maatschappij voorkwam.

Gezegde Ambrosius werd geboren in het jaar 1613 te Apt in Provence. Tot den mannelijken leeftijd genaderd, zette hij zich als pasteibakker te Marseille neder en huwde daar in 1640 met Anna Roux, die hem twee dochters schonk.

Twintig jaar later werd hij weduwenaar, huwelijkte zijn oudste dochter uit aan Jean Baptiste Jourdan, besteedde zijn tweede dochter bij het jeugdige echtpaar, en verliet daarna Frankrijk, om op de fransche westindische eilanden handel te drijven. Hij kwam echter niet in West-Indië, maar bedacht zich onderweg, zeilde naar Brasilië en ging daar aan het delven van goud en edelgesteenten, waardoor hij in den loop van veertig jaar onmetelijke schatten bijeenverzamelde. Daarna, dat wil zeggen, nadat hij zeven en tachtig jaar oud geworden was, begon hij te verlangen om zijn vaderland en zijn familie weder te zien. Hij begaf zich daarom in het begin van het jaar 1701 met al zijn rijkdommen aan boord van het schip Phelipeaux, kapitein Beauchène, naar Europa. Die rijkdommen bestonden uit negentienduizend (?) pond goud in staven, een daarmede overeenkomstige hoeveelheid zilver, en acht kisten vol edelgesteenten en andere kostbaarheden, te samen een waarde vertegenwoordigende van acht millioen fransche livres of francs.

Ter reede van Rochelle aangekomen ging Guy over op een ander schip, dat naar Brest zeilde, en hier landde hij in Augustus 1701 in een vrij slechten gezondheidstoestand, daar de zeereis hem op zijn ouden dag niet al te best bekomen was. Hij verlangde naar een goede herberg gevoerd te worden, en men bracht hem met alles wat hij bij zich had, naar een logement op de kade Recouvrance, toebehoorende aan een zekeren Guimar. Nauwelijks was hij op zijn kamer aangekomen, of hij zond om den rector van het Jesuitencollegie te Brest en liet dezen zeggen, dat hij brieven voor hem had van de Jesuiten, die aan de Amazonen-rivier in Brasilië gestationeerd waren. Ook verlangde hij een pater, die hem de vertroostingen van den godsdienst kon schenken, want hij gevoelde zich zeer zwak, en het kon misschien zeer spoedig met hem afloopen.

De rector zond terstond iemand naar het logement, om de brieven af te halen; maar hij deed het zonder zich veel aan den ouden man te laten gelegen liggen, omtrent wien hij toen nog geen bijzonderheden kende. Zoodra hij echter uit de brieven vernam, hoe ontzaggelijk rijk die man was, riep hij terstond de overige leden van het collegie bijeen en overlegde met hen, hoe er in dit buitengewone geval het best in het belang van het gezelschap kon worden gewerkt.

Men besloot pater Chauvel als biechtvader naar Ambrosius Guy te zenden, en de Jesuiten wisten zeer goed, waarom zij juist dezen zonden. Deze pater toch was niet slechts een der handigsten onder hen en een man van veel ondervinding, die door zijn groote welsprekendheid de harten zijner biechtelingen naar willekeur wist te leiden, maar hij had ook bovendien een zoo trouwhartig voorkomen, dat men zou gedacht

hebben, dat hij in het geheel niet in staat was, om iets te doen dat met de eerlijkheid in strijd was.

Chauvel rechtvaardigde die keuze in alle opzichten. Het best blijkt dit daaruit, dat Ambrosius Guy reeds na twee uur van kennismaking hem zijn geheele vertrouwen schonk. Dit was trouwens geen wonder. De pater toch vergenoegde er zich geenszins mede, om zijn biechteling geestelijken troost te schenken en op te beuren, maar hij toonde zich ook zeer bezorgd voor zijn lichamelijk welzijn en reikte hem met eigen hand de door de artsen voorgeschreven geneesmiddelen toe. Vooral rustte hij niet, eer Guy een afgezonderd vertrek in het achterhuis betrokken had, zooals het heette omdat de drukte in het voorhuis een nadeelige werking uitoefende op het zenuwgestel van den zieke, — in waarheid echter om te zorgen, dat deze zooveel mogelijk buiten aanraking bleef met de overige bewoners van het hotel.

Dat spel werd vele dagen achtereen voortgezet, en aan den avond van iederen dag mocht de pater zich zelven geluk wenschen, dat hij weer meer vasten voet had gekregen in het hart van zijn belangwekkenden biechteling.

Na verloop van een week echter scheen het alsof al de bemoeiingen van den slimmen Loyoliet eensklaps en met één slag zouden verijdeld worden. Op zekeren morgen namelijk, na een slapeloos doorgebrachten nacht, gevoelde Ambrosius Guy zich buitengewoon zwak en verzocht pater Chauvel, zoodra deze de kamer binnentrad, ten spoedigste een notaris te ontbieden benevens vier getuigen, opdat hij zijn testament zou kunnen maken. Ook verheelde de zieke het volstrekt niet, dat hij wel is waar het collegie te Brest met een legaat bedenken wilde, maar dat hij toch vast besloten was, om zijn voornaamste bezittingen aan zijn beide dochters en hare erfgenamen te vermaken. Chauvel zag ook dadelijk in, dat alle pogingen, om een verandering in dit plan te weeg te brengen, vruchteloos zouden zijn. Ware het een paar weken later geweest en de zieke nog wat buigzamer geworden en nog wat meer in jesuitischen geest bearbeid, misschien wel tot de overtuiging gebracht, dat zijn dochters sedert lang, zonder kinderen na te laten, gestorven waren, dan — ja, dan had men kunnen hopen hem te zullen overhalen, om alles aan de orde van Jesus te vermaken. Maar nu was dat wegens het eigenzinnig karakter van den ouden man een volstrekte onmogelijkheid!

Zou men daarom het uitzicht op die groote erfenis zoo maar opgeven? Zou men de vele centenaars goud en zilver, de acht met juweelen en andere kostbaarheden gevulde kisten, in één woord de acht millioen, aan de rechtmatige erfgenamen laten? geen poging zelfs wagen, om ze op de eene of andere wijze voor de orde te behouden?

Het begon pater Chauvel voor de oogen te schemeren. Het ééne plan verdrong het andere.

Zooveel tegenwoordigheid van geest had hij echter, dat hij den zieke beloofde terstond den notaris met de getuigen te zullen halen, en dat hij zich ook inderdaad oogenblikkelijk op weg begaf.

Op weg, ja; doch niet naar de stad om een notaris te halen, naar zijn collegie natuurlijk, om de zaak met de broeders te bespreken.

De tijd drong en men moest een spoedig besluit nemen; anders toch zou de zieke in staat geweest zijn, door een ander den gewenschten testamentmaker te laten halen.

Doch hoe zouden de zonen van Loyola, waar het hun voordeel gold, niet de eenig juiste uitkomst gevonden hebben? Ook ditmaal vonden zij die, en dat wel door een besluit, dat in vermetelheid alles overtrof, wat ooit in het vak van bedrog is vertoond geworden.

Er bevond zich namelijk in het collegie een tuinman, een geslepen kerel, die in iedere rol te huis was, en die bovendien vroeger een paar jaar bij een notaris als klerk was werkzaam geweest. Dezen staken zij in het notariskleed en onderrichtten hem nauwkeurig omtrent alles, wat hij te verrichten had. Vier hunner verkleedden zich als eerzame burgers van Brest, om den notaris als getuigen te vergezellen. Met die vijf nu voer pater Chauvel in een overdekte schuit, — men behoefde immers de nieuwsgierigheid der Brestenaren niet gaande te maken! — naar de kade Recouvrance. Ongehinderd, en naar hij meende ook ongezien, bracht hij hen naar de achterkamer van Ambrosius Guy, die zich over hunne aankomst niet weinig verheugd toonde. Het werk nam terstond een aanvang en de gewaande notaris schreef alles wat de zieke hem vóórzeide, met een ernstig en deftig gelaat op. Eindelijk was het testament klaar en in alle vormen opgemaakt, en nu werd het door de vier zoogenaamde getuigen onderteekend. Daarop nam de tuinier-notaris het mede, naar hij zeide om het op de griffie van het stadhuis neder te leggen. Natuurlijk echter bracht hij het niet daarheen, maar naar het Jesuitencollegie, waarheen de vier getuigen hem op den voet volgden.

Ambrosius Guy had dus een testament gemaakt en toch ook geen testament gemaakt, dat wil zeggen, hij had een testament gemaakt, dat hij voor geldig hield, terwijl het toch volkomen ongeldig en zonder eenige waarde, en dus geen testament was. Hij meende ook dat zijn testament op het stadhuis lag en na zijn dood van regeeringswege zou geopend en uitgevoerd worden; in waarheid echter was er geen mensch mede bekend dan alleen de zonen van Loyola, — of liever de laatsten waren in de meening, dat geen mensch er van wist, en handelden dienovereenkomstig.

Met deze heldendaad toch was nog maar de helft gedaan van wat er gedaan moest worden, wanneer het aan de zonen van Loyola zou gelukken, om de geheele erfenis van Ambrosius Guy meester te worden. Vóór alles moest er gezorgd worden, dat de oude man overgehaald werd, om met zijn schatten naar het Jesuiten-collegie te verhuizen. Kon men het daarheen sturen, dan kon men er zich terstond na zijn dood van meester maken, voordat nog iemand wist, dat hij gestorven was. Gelukte dat niet, dan stond het te vreezen, dat de wettige overheid terstond de geheele nalatenschap zou verzegelen, en zoo lang verzegeld houden, totdat het bekend was, of er rechtmatige erfgenamen waren of niet. Men moest dus tot iederen prijs de verhuizing tot stand brengen, en, dank zij der overredingsgave van pater Chauvel, het gelukte.

De pater praatte met een allerliefst gelaat den ouden man maar steeds over de onmogelijkheid om hem in het logement, dat hij betrokken had, de noodige lichamelijke en geestelijke verpleging te doen geworden; het was er veel te druk, en bovendien een gebouw, waarin matrozen, karrelieden en andere menschen van die soort verkeerden, was geen geschikte verblijfplaats voor een man als Ambrosius Guy. Maar de zonen van Loyola zouden het zich tot een groote eer rekenen, hem in hun collegie te mogen herbergen, en zij zouden zich dag en nacht met zulk een ijver aan hem toewijden, dat hij het niet beter zou kun-

nen verlangen. Bovendien lagen de schatten die hij bij zich had, in het collegie veel veiliger dan in een logement, dat misschien ook door vermomde dieven en roovers werd bezocht. Ten slotte moest hij bedenken of het niet gebeuren kon, dat, ingeval hij plotseling kwam te overlijden, de regeering in den persoon van een inhaligen ambtenaar op zijn nalatenschap aanviel en het beste daarvan voor zich behield. Men had zoo iets wel meer beleefd, en juist de nu in functie zijnde intendant van Bretagne stond niet in den besten reuk van eerlijkheid, terwijl daarentegen de zonen van Loyola met hun gewone trouw en nauwgezetheid den schat bewaken en onaangeroerd aan de executeurs ter hand stellen zouden.

Zulke en andere honigzoete woorden bezigde de goede pater Chauvel, en Ambrosius Guy, die veertig jaar lang in een land gewoond had, waar men gewoon was aan de zonen van Loyola den hoogsten eerbied te betoonen, kon wel niet anders, dan het gedane voorstel dankbaar aannemen.

Zoo landde dan op zekeren avond de pater, begeleid door onderscheidene bedienden en leekebroeders, in een sloep aan de kade Recouvrance, en een uur later was Ambrosius Guy met al zijn goud en verdere bezittingen goed en wel in het Jesuiten-collegie onder dak gebracht.

Welk een geluk! Nu behoefde men dan toch niet meer te vreezen, dat de oude man zijn vertrouwen zou schenken aan den waard of aan iemand anders. Vooral behoefde men nu niet bang meer te zijn, dat de pastoor der diocese van zijn recht gebruik zou maken, om den stervende te bezoeken en in de biecht alles vernemen zou, wat men tot nu toe zoo zorgvuldig had pogen geheim te houden. Neen, nu behoorde Ambrosius alleen aan de zonen van Loyola, en zij alleen kenden de ware grootte van zijn vermogen, zij alleen hadden dit vermogen onder hun bereik.

Maar als dat zoo was, wat behoefde men zich dan nog zooveel moeite voor den zieke te geven? Waartoe dan een zorgvuldige verpleging? Waartoe zelfs een geneesheer, tegenover wien de zieke misschien het zwijgen niet zou kunnen bewaren?

Neen, sterven moest de oude man, en zoo spoedig mogelijk sterven! Daarom bekommerde men zich dan nu ook in het geheel niet meer om hem, maar liet hem aan zijn smarten en aan zijn ellende over, zonder hem zelfs de noodige geneesmiddelen toe te dienen. Wat wonder alzoo, zoo hij reeds na weinige dagen niet meer in leven was? Wat wonder ook, zoo hij zijn laatsten adem uitblies met een vloek tegen de Jesuiten op de lippen?

Maar wat vreemd was, reeds eenige uren na zijn dood verspreidde zich door Brest het gerucht, dat de vreemdeling, dien de zonen van Loyola bij nacht en ontijd uit het logement van Guimar naar hun collegie hadden overgebracht, overleden was. Ja, op dit gerucht afgaande, kwam de pastoor van het kersspel St. Louis, waartoe de kade Recouvrance behoorde, en eischte het lijk met de nalatenschap op.

De Jesuiten weigerden en verklaarden, dat zij zelven den doode ter aarde bestellen zouden; en wat zijn nalatenschap betrof, die was nauwelijks voldoende, om de uitgaven die men tot dusverre voor den zieke gedaan had, goed te maken.

Met dit antwoord echter was de pastoor, de heer Roignant, niet

tevreden; hij diende een aanklacht in bij de rechtbank, en nu gaven de heeren paters in zooverre toe, dat zij het lijk voor de deur van hun collegie zetten. Daar nam de pastoor het in ontvangst en schonk het een eerlijke begrafenis op het gasthuiskerkhof van St Louis. De begrafeniskosten werden hem evenwel niet vergoed, omdat de zonen van Loyola zeer bepaald hunne verklaring herhaalden, dat de overledene met hun weten niets had achtergelaten, en, — er was geen voldoende grond aanwezig om aan de waarheid dier verklaring te twijfelen. Daarom ook deed de overheid geen nader onderzoek naar den overledene en naar zijn levensomstandigheden en, daar zich binnen jaar en dag geen bloedverwanten aanmeldden om aanspraak te maken op zijn nalatenschap, zoo mochten de Jesuiten vertrouwen, dat zij onbetwiste eigenaars zouden blijven van den ganschen buit.

Maar, merkwaardig genoeg, ontstond er onmiddellijk na de begrafenis van Ambrosius Guy te Brest een praatje, dat hij onmetelijke rijkdommen bezeten had. Weldra wist men zelfs elkander in 't oor te fluisteren, waarin die rijkdommen bestaan hadden. Ook werden die geruchten versterkt door het feit, dat de zonen van Loyola in de eerstvolgende jaren groote inkoopen deden van vaste goederen, en nog bovendien belangrijke sommen op rente zetten. Bovendien wisten de juweliers van naburige groote steden te verhalen van een aantal zeer kostbare edelgesteenten, die het collegie van Brest bij hen te gelde gemaakt had, terwijl men vernam, dat er andere zaken van waarde te Parijs aan den man gebracht waren.

Zoo kon het niet missen, of het gerucht van de fabelachtige schatten, die Ambrosius Guy zou hebben nagelaten, verspreidde zich verre buiten de stad Brest. Eindelijk werd er ook te Marseille over de zaak gesproken.

Te Marseille nu woonde een kleindochter van Ambrosius Guy, Francisca Jourdan, gehuwd met Esprit Béranger, en men kan zich voorstellen, welken indruk dat gerucht op dit echtpaar maakte. Op raad van een paar advocaten, die hij over de zaak gesproken had, begaf zich Béranger in het begin van 1715 op reis naar Brest, om daar nadere inlichtingen in te winnen. Hij ging met veel overleg te werk, en daar hij nog bovendien door een voortreffelijken rechtsgeleerde ondersteund werd, zoo kwam hij na veel moeite achter al de bijzonderheden, die ik boven verhaald heb.

Zoo diepte hij onder anderen personen op, die de aankomst van Ambrosius Guy met zijn zware kisten in het logement van Guimar hadden gezien. Anderen weer, vroegere bedienden van Guimar, verhaalden hem, dat de overleden Ambrosius een testament had willen maken, en dat de tuinman van het Jesuiten-collegie, dien zij zeer goed kenden, als notaris verkleed, zijn laatsten wil had opgeschreven. Eindelijk was hij volledig op de hoogte, wanneer, hoe en door wiens toedoen de grootvader zijner vrouw met al zijn schatten naar het Jesuiten-collegie was overgebracht, zoodat het gansche wanbedrijf der zonen van Loyola open voor hem lag.

Dientengevolge eischte Béranger, uit naam zijner vrouw, de hem toekomende erfenis van het Jesuiten-collegie te Brest op. Hij werd eenvoudig afgewezen, en zoo klaagde hij den 4en Augustus 1715 de Jesuiten aan bij het gerechtshof te Brest. Daarmede nam het groote schandaalproces, dat onder den naam van cause célèbre d'Ambrosius

Guy, niet alleen in Frankrijk, maar in geheel de beschaafde wereld berucht werd, een aanvang, en het gezelschap van Jesus, dat de zaak van het collegie van Brest onmiddellijk tot de zijne maakte, toonde hierbij op nieuw, hoe goed het de kunst verstond om zelfs het schreeuwendste onrecht tot recht te maken.

Zij gingen hierbij wederom op volkomen dezelfde wijze te werk als vroeger tegen Rombault von Viane en in het proces Girard-Cadière. Geld noch invloed werd gespaard, om de rechters op hunne zijde te krijgen. Inzonderheid waren zij allergelukkigst in hun pogen, om enkele al te gevaarlijke getuigen van de baan te schuiven; ja, Béranger zelf zag zich meer dan eens in gevaar, zijn leven door den gehuurden dolk eens sluipmoordenaars te verliezen.

Kortom, na verloop van twee jaar werd den eischer, hoe rechtvaardig zijn zaak ook wezen mocht in de oogen van iederen onpartijdige, door het gerechtshof van Brest zijn eisch ontzegd. Geen middelen bezittende, om de zaak voor een hoogere rechtbank te brengen, schoot hem niets anders over dan zich weder naar Marseille te begeven.

Daarmede was de zaak nog niet afgeloopen. Integendeel, overtuigd dat het gerechtshof van Brest voor zijn vonnis betaald was met geld van de Jesuiten, en aangevuurd door den kreet van verontwaardiging, die in geheel Frankrijk was opgegaan, gelastte de kanselier d'Argeausseau den procureur-generaal van het parlement van Rennes, de hoofdstad van Bretagne, om de zaak voor het genoemde parlement te brengen. Dit laatste nam daarop, den 7en Maart 1718, het besluit om den eersten parlementsraad naar Brest af te vaardigen, ten einde op de plaats zelve een onderzoek in te stellen, hoe alles zich toegedragen had.

Een doodelijke schrik beving de zonen van Loyola; ging men toch bij het onderzoek onpartijdig te werk, dan moest hunne slechtheid aan den dag komen. Maar zij herstelden zich spoedig en appelleerden bij den raad des konings, waar zij in den grootzegelbewaarder d'Argenson een zeer goeden vriend bezaten. Deze bezorgde hun dan ook een decreet van den 17en Februari 1719, waarbij het parlement van Rennes gelast werd zijn bovengenoemd besluit in te trekken

Wederom dus rustte het proces. Nauwelijks echter had Esprit Béranger, door de overige nakomelingen van Ambrosius Guy ondersteund, weer over eenig geld te beschikken, of hij wendde zich terstond in 1723 tot het parlement van Bretagne met het verzoek om het geschil op nieuw te onderzoeken. Het parlement was bereid aan zijn verzoek te voldoen; maar de Jesuiten appelleerden ten tweeden male bij den raad des konings, en met goed gevolg. Wel was d'Argenson als grootzegelbewaarder vervangen door d'Armenonville, maar deze was hun niet minder genegen dan gene; hetzelfde was het geval met den cardinaal Fleury, den alvermogenden minister van Lodewijk XV, en zoo werd het gerechtshof van Quimper, de tweede hoofdstad van Bretagne aangewezen, om het vonnis te herzien. Welke nu de uitslag zijn zou was voor niemand een geheim. De leden van dit gerechtshof toch behoorden allen tot de meest vertrouwde vrienden van de orde van Jesus; het zou dus wel een wonder hebben mogen heeten, wanneer de Jesuiten niet in het gelijk gesteld waren geworden.

Het vonnis liet dan ook niet lang op zich wachten, en uitbundig was de vreugde der Jesuiten. Nu toch waren zij vast overtuigd, dat het proces voor goed tot een einde gekomen was.

Maar hierin vergisten zij zich. In het jaar 1735 namelijk werd pater Chauvel, zooals wij weten de ziel van de heele onderneming, wegens hoogen ouderdom overgebracht naar het professenhuis La Flèche, om daar in een zachter en zuiverder lucht, zijn leven rustig te besluiten. In die eenzaamheid echter begon eensklaps zijn geweten te ontwaken, en met schrik dacht hij er aan, welke straffen hem voor zijn misdrijf in de andere wereld te wachten stonden. Hij wilde goed maken wat hij nog goed maken kon. Maar hij werd al te goed bewaakt, dan dat hij in de gelegenheid zou geweest zijn, om een getuigenis voor de rechtbank af te leggen. Ja, hij kon er vast op rekenen, dat de eerste schrede, die hij met dat doel doen zou, zijn doodvonnis zou zijn. Zoo schoot hem niets anders over, dan in het geheim de geheele toedracht der zaak op papier te stellen. Hij maakte dus een nauwkeurige inventaris op van al de voormalige bezittingen van Ambrosius Guy en beschreef haarfijn al de listen, die men in 't werk gesteld had, om hem naar het Jesuiten-collegie te brengen. Dit, bij wijze van een testament, eigenhandig door hem geschreven document, gaf hij goed verzegeld aan een vriend, die niet tot de orde behoorde, en op wien hij zich verlaten kon, in bewaring, en die vriend beloofde hem er geen gebruik van te zullen maken, voordat hij de oogen gesloten had.

Nauwelijks was nu Chauvel gestorven, of zijn vriend spoedde zich naar den maarschalk d'Estrées, dien hij goed kende, en deze gaf het pakket over aan koning Lodewijk XV.

De koning las het en stond versteld. Hoe goed hij anders ook jegens de zonen van Loyola gezind was, kon hij toch ditmaal zijn verontwaardiging niet bedwingen. Oogenblikkelijk vaardigde hij, den 11en Februari 1736, een bevel uit aan het collegie van Brest, om aan de erfgenamen van Ambrosius Guy de geroofde goederen, hetzij in natura terug te geven, hetzij met acht millioen franken te betalen.

Dit bevel was zoo categorisch, dat de Jesuiten geheel van hun stuk raakten. Gelukkig echter voor hen was Lodewijk XV een van de traagste, stompzinnigste en liederlijkste vorsten, die Frankrijk ooit bezeten heeft, en nog gelukkiger was het, dat hij zich geheel beheerschen liet door den reeds genoemden cardinaal Fleury, den vriend der orde van Jesus. De cardinaal haalde den koning over om aan de Jesuiten tijd te gunnen, om de groote som op te brengen, en van dien tijd maakten zij gebruik, om met de erfgenamen van Guy een minnelijke schikking te treffen. Dat wil zeggen in plaats van acht millioen betaalden zij een half millioen, of volgens anderen slechts tweehonderd duizend livres, en daarmede was de geheele zaak afgeloopen tot onberekenbaar voordeel van de orde van Jesus.

Maar in de oogen der wereld kreeg de orde daardoor een grooten stoot, die haar bestaan voor altoos ondermijnde, en haar vele vrienden onttrok, die haar tot nu toe trouw gebleven waren.

De derde roofhistorie, die ik den lezer beloofd heb, luidt aldus.

In het midden der 17e eeuw maakte het Jesuiten-collegie van San Hermenigilde te Sevilla bankroet (1). De hooge raad van Castilië gelastte daarom terstond den president der regeering van Sevilla, Don Juan de

(1) De nadere bijzonderheden hieromtrent verneemt de lezer in het derde hoofdstuk van dit boek, dat ik hem dus verzoek op te slaan.

Santelicés-Guevara, om, ter voldoening van de schuldeischers, op de goederen en inkomsten van het collegie beslag te leggen en het vermogen dier inrichting aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen.

In gevolge dit bevel maakte Don Santelicés zich meester van al de boeken, rekeningen en geschriften der Jesuiten van Sevilla, en vond bij die gelegenheid een handschrift, getiteld: Liber piorum secretorum operum, d. i.: »het boek der geheime goede werken."

Die titel trof zijn aandacht, hij las het geschrift van het begin tot het einde door. Er stond echter niets bijzonders in behalve ééne enkele bladzijde, die de volgende woorden behelsde:

»Met Don Rodrigo Barba Cabeza de Vaca moet men geduld oefenen tot na den dood van den provenier Juan Seguero de Velasco; maar zoodra deze gestorven is, wijze men Don Rodrigo Barba het gat van de deur, alsof men nooit iets met hem uitstaande gehad heeft."

Iets lager bevond zich nog een aanmerking van dezen inhoud:

»Van het bestaan van dit boek en van de goederen en inkomsten van het collegie mag niemand onderricht worden dan de rentmeester, de rector, de provinciaal en de consultatoren der provincie."

Het was dus duidelijk, dat het hier iets gold, wat niet voor ieders ooren paste; van die gedachte uitgaande liet Santelicés den vroegeren procureur van het collegie, pater André de Villar, benevens Don Rodrigo Barba en Juan Seguero de Velasco, ieder afzonderlijk, voor zich komen en nam hen in het verhoor. Don Rodrigo verhaalde terstond alles, wat hij van de zaak wist, maar hij was niet op de hoogte van het geheim. De beide anderen echter kenden het des te beter, maar zij waren moeielijk tot bekentenis te brengen. Eindelijk echter biechtten zij alles op, en nu kwam het volgende voor den dag:

Voor nu negen en dertig jaar was Don Juan de Monsalve, een edelman, uit West-Indie, waar hij lang gewoond had, naar Sevilla teruggekeerd. Daar hij een aanzienlijk vermogen medebracht, zoo vond hij nu natuurlijk vele goede vrienden, want hij was ongehuwd gebleven en kon dus vrij over zijn vermogen beschikken. Dit laatste vooral knoopten de Jesuiten van het collegie van San Hermenigilde in het oor, maar zij wachtten zich wel hunne bedoelingen al te duidelijk te laten merken. Zij namen veeleer den schijn der grootste belangeloosheid aan, ten einde des te eer het vertrouwen van den heer de Monsalve te winnen. Nu gebeurde het, nadat er eenige jaren rustig voorbijgegaan waren, dat er een jonge dame te Sevilla verscheen, die verlangde, dat de oude rijke heer haar als zijn dochter erkennen zou. Volgens haar beweren zou hij, ongehuwd zijnde, haar bij hare moeder, die toen ook ongehuwd was, verwekt hebben; die betrekking zou echter later gewettigd zijn geworden, daar hij voor zijn vertrek naar West-Indie hare moeder in het geheim getrouwd had; zij beschouwde zich dus terecht als zijn wettig kind en als de rechtmatige erfgenaam van al zijn goederen.

Dat was ongeveer de inhoud van haar verhaal, en tot staving van haar beweren bracht zij onderscheidene papieren te voorschijn, die op het eerste gezicht zoo maar niet voor valsch konden verklaard worden.

Juan de Monsalve echter loochende alles, ook dat hij in eenige betrekking zou hebben gestaan tot de moeder der jonge dame, en noemde deze zonder omwegen een geslepen bedriegster.

Daarmede echter was, gelijk men denken kan, de zaak niet afgeloopen; het meisje klaagde hem aan, en er ontstond een proces, dat veel opzien baarde in de stad. Een proces zelfs, waarvan men niet eens vooruit zeggen kon, welk einde het hebben zou, want er waren vele lieden, en daaronder rechtsgeleerden, die het er voor hielden, dat het recht aan de zijde van het meisje was. Dit wekte in hooge mate de ergernis van Juan de Monsalve, die over zijn nalatenschap reeds beschikt had ter gunste zijner beide neven, zoons van zijn overleden zuster. Ja, hij trok het zich zoo aan, dat hij zich een slepende ziekte op den hals haalde, waaraan hij ook na verloop van tijd stierf.

Tijdens zijn ziekte ging hij veel om met een Jesuiet uit het collegie van San Hermenigilde; deze gaf hem een middel aan de hand, om de bedoelingen van het gehate vrouwspersoon, dat hem met geweld tot vader maken wilde, terwijl hij toch zeker wist het niet te zijn, gedeeltelijk althans te verijdelen. Welk middel was dat? De zieke moest eenvoudig al zijn roerende goederen onder de hand en zonder dat iemand het merkte, te gelde maken en dat geld te bewaren geven aan het Jesuiten-collegie. Liep dan het proces, na den dood van Don Juan de Monsalve, ten voordeele van het meisje af, dan bleven haar wel is waar de vaste goederen, maar van het geld, dat in het geheim bij de Jesuiten was gedeponeerd, zou zij niets krijgen, omdat zij daar niets van wist; de Jesuiten echter zouden die som in alle stilte aan de twee neven uitkeeren, en voor hen was daardoor in ieder geval ten minste een deel van het hun toekomende gered.

Dat was de raad, dien de Jesuiten aan hun biechteling gaven, en hij nam dien raad met beide handen aan. Bovendien bepaalde hij nog, dat, ingeval het proces gewonnen werd, de jongste der beide neven, Don Rodrigo Barba Cabeza de Vaca, al het geld krijgen, en de oudste de gezamenlijke vaste goederen als majoraat erven zou.

Toen dit alles in dier voege vastgesteld was begon Juan de Monsalve oogenblikkelijk met zich van zijn roerende goederen te ontdoen, en de Jesuiten hielpen hem daarbij zoo handig, dat er in heel Sevilla geen haan naar kraaide. Het geld, dat die verkoop hem opleverde, benevens de kapitalen, die hij vroeger reeds bezat, vijf en tachtig duizend zware pistolen, gaf hij terstond aan den rector van het collegie in bewaring. Hierbij was niemand tegenwoordig, dan een zeer verre neef van hem, Juan Seguero de Velasco, die sedert lang zijn gansche have aan het collegie had overgegeven, waarvoor hij een jaargeld trok van eenige honderd dukaten.

Kort na de voltooiing van dit werk stierf Juan de Monsalve, en nu haastte zich de oudste zijner neven, om het proces bij minnelijke schikking ten einde te brengen. Dit gelukte hem ook zonder veel moeite, want de eischeres was zich van haar ongelijk zeer goed bewust, en toonde zich bijzonder tevreden, toen men haar aanbood hare vordering met tienduizend dukaten af te koopen.

Zoo kwam dus het zoogenaamde majoraat, d. i. al de vaste goederen van den ouden Monsalve, zonder eenige moeite in handen van den rechtmatigen erfgenaam, en op den rector van het Jesuiten-collegie rustte nu de verplichting om aan den jongeren neef de vijf en tachtig duizend zware pistolen uit te betalen.

Maar hoe kon men van een Jesuiet verwachten, dat hij ooit iets zou loslaten, wat hij eenmaal in handen had! En dan nog wel een zoo

colossaal vermogen van meer dan drie millioen franken, — dat ging in geen geval! Dat zou met recht een diefstal aan de orde geweest zijn, een diefstal, die des te minder verontschuldigd kon worden, daar het verduisteren der gelden zoo buitengewoon gemakkelijk was. Buiten de Jesuiten was er immers niemand, die het geheim kende?

Ja toch — er was behalve de zonen van Loyola nog iemand, die van het geld wist, de provenier Juan Seguero de Velasco. Maar dat was een zwakke en reeds tamelijk bejaarde man, met den diepsten eerbied voor de orde bezield, en dien men gemakkelijk het zwijgen kon opleggen door hem met de intrekking zijner inkomsten te dreigen, indien hij zich maar een woord ontvallen liet.

Juan Seguero beloofde dan ook zoolang hij leefde het diepste stilzwijgen te zullen bewaren. Hij verzocht alleen, dat men zijn neef, Don Rodrigo Barba Cabeza de Vaca, niet geheel van honger zou laten omkomen, en in dat verzoek moesten de zonen van Loyola, of zij wilden of niet, bewilligen. Zij stonden dus den genoemden cavalier een jaarlijksche gratificatie van drie honderd pistolen toe, onder voorwendsel, dat dit de opbrengst was van een fonds, door een der voorouders van don Rodrigo tot ondersteuning van verarmde edellieden ingesteld. Deze gratificatie namen zij zich echter vast voor slechts zóó lang te betalen, als Juan Seguero leefde, en daarop hadden de woorden betrekking: »dat men met Don Rodrigo geduld moest oefenen tot na den dood van den provenier Juan Seguero."

Negen en dertig jaar lang echter verkoos de genoemde Seguero maar niet te sterven; ten tijde toen de misdaad aan het licht kwam, was hij, ofschoon negentig jaar oud, nog een kras man; en zoo hadden dus de Jesuiten van lieverlede negen en dertig maal drie honderd pistolen aan Don Rodrigo uitbetaald. Daarvoor hadden zij dan ook vierduizend tweehonderd vijftig pistolen aan renten in den zak gestoken, hetgeen met het oorspronkelijk kapitaal de ontzaggelijke som van tweehonderd veertigduizend pistolen uitmaakte.

Inderdaad, een colossale diefstal, grooter nog dan die aan de erven van Ambrosius Guy begaan! Een diefstal bovendien, die nooit weer geheel goed te maken was; want wel beval de hooge raad van Castilië, die door Don Juan de Santelicés terstond met de zaak werd bekend gemaakt, aan Don Rodrigo Barba Cabeza de Vaca de meest volkomen schadeloosstelling te geven, maar het bleek terstond, dat de middelen van het collegie van San Hermenigilde daartoe ten eenenmale ontoereikende waren, en Don Rodrigo moest zich dus met een deel van de geheele som tevreden stellen.

Toch altoos beter iets, dan in het geheel niets, en hij mocht dus wel het toeval prijzen, waardoor die schurkerij aan het licht kwam.

Men ziet uit het voorafgaande, hoezeer de zonen van Loyola de kunst verstonden, om de geloovige menschheid te bestelen en uit te plunderen. Ja, menigeen die deze schandalen leest, moet tot de gedachte komen, dat zij hun biechtelingen voor citroenen aanzagen, die alleen goed waren om uitgeperst te worden.

Wie echter meenen zou, dat de Jesuiten hun roofsysteem alleen toepasten op hun biechtelingen, op leeken, zou zich grootelijks vergissen. Neen, zij strekten het ook uit tot hunne ambtgenooten, tot de geestelijken, en vooral de nonnen en monniken waren voor hun roofzieke han-

den nooit veilig. Men kan zelfs gerust beweren, dat zij het op hun confraters nog veel meer voorzien hadden, dan op de niet geschorenen. Hadden zij hun zin gehad, dan waren de inkomsten van alle kloosters en abdijen van de geheele christenheid aan hunne collegiën en opvoedingshuizen overgegaan.

Zoo wisten zij bijv. reeds onder hun generaal Lainez, van paus Pius IV gedaan te krijgen, dat deze hun een groot nonnenklooster te Rome afstond, gesticht door de markiezin van Ursini, een nicht van Paulus IV, en zegevierend namen de zonen van Loyola het in het jaar 1560 in bezit, nadat de vorige bewoonsters zonder eenigen omslag er uit verjaagd en in andere vrouwelijke kloosters ingedeeld waren.

Minder gewelddadig, maar des te gemeener was de handelwijze der zonen van Loyola met de nonnen van St. Ursule te Macon in Frankrijk. Deze zaak droeg zich volgens de acten aldus toe.

In den nazomer van het jaar 1649 vernam pater Forget, rector van het Jesuiten-collegie van Metz, dat de nonnen van het klooster St. Ursule te Macon voornemens waren een filiale van haar klooster te stichten te Metz, en hij besloot terstond haar een huis aan te smeren, dat zijn collegie in die stad bezat.

Dit huis was klein en zoo bouwvallig, dat de Jesuiten er slechts honderd vijftig livres aan huur voor kregen. Geen wonder dus, dat zij er zich gaarne van wilden ontdoen. Doch zij wilden er zich niet alleen van ontdoen, maar er ook een hoogen prijs voor bedingen, en daartoe kwam het er op een beetje meer of minder bedrog niet aan.

Een uit hun midden, een bekwaam bouwkundige, teekent alzoo op bevel van den rector een prachtig plan, waarop het huis zich keurig voordoet, van onder tot boven met beeldhouwwerk netjes versierd, omgeven door een grooten, frisschen, bloemrijken tuin, in welks dichte bosschaadjes tallooze vogelen kweelden en nestelden. Op dit plan zag men ook een aardig kerkje met een gothischen toren, en door de geopende vensters van het hoofdgebouw viel het oog op groote schoone zalen, op spijs- en slaapkamers, zoo licht en ruim als men zich maar kon voorstellen.

In waarheid echter, zooals ik reeds zeide, stond het armzalige krot op invallen, en van een aangrenzende kerk, of ook maar van een plaats daarvoor, was in het geheel geen sprake. Bovendien was het wonen aldaar wegens de nabijheid van een modderpoel zeer ongezond, en de Jesuiten hadden er daarom ook nog nooit een kooper voor kunnen vinden, ofschoon zij het kleine nest reeds voor weinig geld te koop hadden aangeboden.

Desniettemin begeeft de waardige rector Forget zich op het einde van Augustus met zijn prachtigen plattegrond in den zak stoutweg naar de abdis van het klooster St. Ursule te Macon. Hij weet het haar zoo smakelijk te maken, dat zij, niet twijfelende aan zijn eerlijkheid en verlokt door de fraaie teekening, een koopcontract sluit voor 80,000 Metzer franken, d. i. ongeveer 30,000 livres tournois. Dit geschiedt den 6en September 1649, en de kooppenningen worden uitbetaald den 13en December.

Zij worden uitbetaald, zonder dat de nonnen het gebouw gezien hebben, en de Jesuiten juichen, want de koopsom overtreft viermaal de werkelijke waarde van het verkochte voorwerp.

In het volgende voorjaar komt er een afdeeling der nonnen van St. Ursule naar Metz, om het prachtige verblijf in bezit te nemen; maar, goede hemel, welk een teleurstelling! Het is een ellendige, armzalige schuur, ten eenenmale onbewoonbaar; de platte grond, die aan de nonnen was voorgelegd, was dus bedrog, opzettelijk bedrog!

Terstond ontbiedt men deskundigen, om de werkelijke waarde te schatten, en deze bepalen die op hoogstens 6000 livres tournois. Men heeft hier dus te doen met een oplichterij van de ergste soort, en op grond daarvan eischt de abdis, dat het vroegere koopcontract onmiddellijk vernietigd worde. Pater Forget wil daarvan echter niets weten, en hij wordt in die weigering gesteund door den provinciaal Thomas Le Blanc en door het geheele gezelschap van Jesus.

Nu dienen de nonnen een aanklacht in, en er ontstaat een proces, dat elf jaar duurt. De nonnen hebben zonder eenigen den minsten twijfel het recht op haar zijde, maar het gezelschap van Jesus bezit geld en een onmetelijken invloed. Den 10den Mei 1661 velt het parlement van Metz in laatster instantie het eindvonnis: »dat het gansche koopcontract van nul en geener waarde is, en dat de betaalde kooppenningen aan de nonnen moeten worden teruggegeven; deze echter zullen gehouden zijn 18000 metzer franken in plaats van de vroegere 80000 voor het huis te betalen, indien ten minste het collegie met die som genoegen nam." Het parlement erkende dus, dat de nonnen voor drie vierden, dat is voor 65000 franken waren opgelicht; het constateerde dus dat er een bedrog gepleegd was, waarvoor gewone christenmenschen zonder omwegen met tien jaar tuchthuis zouden gestraft geworden zijn. De Jesuiten echter kwamen er zonder straf af, want zij behoorden tot een heilig gezelschap, dat voor onschendbaar gold.

Een nog veel gruwelijker onrecht begingen de zonen van Loyola, toen zij pas in Portugal gevestigd waren aan de broeders van den heiligen Rochus, een vereeniging van monniken, die in dat land gevestigd was, en, wat wel het ergste was, zij werden daarbij door den koning, later zelfs door den paus, ondersteund.

Te Lisabon n.l. had in het jaar 1506 koning Emanuel ter eere van den heiligen Rochus, den schutspatroon tegen de pest, op een allerschoonst plekje een kapel gebouwd en ten geschenke gegeven aan die vereeniging van monniken, die zich „de broederschap van den heiligen Rochus" noemde. Natuurlijk verbond hij aan dat geschenk onderscheidene niet onbelangrijke bronnen van inkomsten, onder anderen een groot kloosterachtig gebouw met een heerlijken tuin, die vlak achter het gebouw lag. Deze schoone bezitting, die vele jaren het onbetwist eigendom was geweest van de broederschap van den heiligen Rochus, wekte van den beginne af de hebzucht der Jesuiten op, en daar zij, zooals bekend is, in Portugal maar al te spoedig almachtig werden, hoopten zij zich daarvan gemakkelijk onder een of ander voorwendsel te kunnen meester maken.

En welk was nu het voorwendsel, dat zij te baat namen?

Wel, zij traden eensklaps op met de bewering, dat God hun in een gezicht bevolen had, om op die plaats, waar de Rochuskapel stond, een professenhuis met bijbehoorende kerk te bouwen. Daar men nu tegen een goddelijke openbaring zich niet verzetten mocht, zoo verwachtten zij, dat de broeders van St. Rochus hun de bewuste bezitting

zonder tegenspraak zouden overgeven. Dezen waren daartoe echter volstrekt niet genegen; zij meenden veeleer reden te hebben om aan het voorgewende gezicht te twijfelen. Het zevende gebod immers luidde: »Gij zult niet stelen!"

Die wenk was al te duidelijk, dan dat de zonen van Loyola niet zouden begrepen hebben, dat zij met goede woorden hun doel niet zouden bereiken, en daarom wendden zij zich terstond tot koning Johannes III, die, gelijk ik in het tweede boek heb aangetoond, zich geheel en al aan hen overgegeven had.

Natuurlijk nam nu de zaak een andere wending; de even zwakke als bijgeloovige Johannes toch zou het zonde geacht hebben aan de voorgewende openbaring te twijfelen. Hij zou dus de broeders van St. Rochus zeker terstond uit hun eigendom hebben verjaagd, wanneer men hem niet herinnerd had, dat hij dan een stichting van zijn vader Emanuel vernietigde.

Hij gaf er dus de voorkeur aan, om Don Pedro Mascarenhas, een der aanzienlijkste personen aan zijn hof, naar de Rochusbroeders te zenden, ten einde het geschil tusschen hen en de Jesuiten te beslechten. Deze Mascarenhas, tegelijkertijd een der ijverigste begunstigers van de orde van Jesus, zocht door alle middelen die hem ten dienste stonden, de genoemde broeders te bewegen, om toe te geven. Maar zij waren onverbiddelijk en verklaarden, dat zij zich in geen geval van hun eigendom zouden laten berooven, want dat het geheele voorgeven der zonen van Loyola niets anders was, dan een erbarmelijk voorwendsel, om daaronder den diefstal te bedekken. Na die verklaring liet Mascarenhas zich door de Jesuiten verleiden, om een daad van geweld tegen de broeders te ondernemen en hun klooster benevens de kapel gewapenderhand te bestormen. Doch de broeders verdedigden zich manhaftig en sloegen den aanval zegevierend af.

Daarmede trouwens was de zaak niet uit. Het werd nu een proces, daar de Jesuiten de broeders bij het gerecht aanklaagden van »het onrechtmatig bezethouden van eens anders goed". De rechtbank moest dus nu beslissen, of het voortaan in Portugal geoorloofd zou zijn, zijn naaste willekeurig van het zijne te berooven, en — men zou het bijna niet gelooven, dat zulks mogelijk was, — zij beslisten inderdaad in dien zin.

Het einde van het lied was dus, dat de broeders van den heiligen Rochus een acte moesten teekenen, waarbij zij voor altijd afstand deden van hun eigendom, en zonder dat zij voor dien schaamteloozen roof de minste vergoeding ontvingen.

De zonen van Loyola haalden nu terstond de bestaande gebouwen ten onderste boven en richtten in plaats daarvan een professenhuis op, zoo prachtig, als er bijna geen tweede in de wereld was.

De voorgewende goddelijke openbaring werd dus op die wijze toch tot waarheid, ofschoon op een wijze, men moet het erkennen, die als een klap in het aangezicht was der hemelsche gerechtigheid.

Doch hieraan had men nog niet genoeg; zooals gewoonlijk moest uit de eene zonde ook een tweede voortvloeien.

De tuin namelijk van het pasgebouwde professenhuis grensde aan het park, dat het paleis van den graaf van Almirante omgaf; daardoor werd in de zonen van Loyola de begeerte wakker om ook dat park te bezitten. Welke hebzuchtige blikken zij echter dagelijks op de heerlijke be-

zitting mochten werpen, zij wisten toch langen tijd niet, hoe zij in haar bezit zouden geraken, en zij begonnen bijna te wanhopen, of zij wel ooit hun wenschen bevredigd zouden zien.

Maar zie, in het jaar 1612 maakte de graaf toebereidselen, om ter uitbreiding van zijn paleis in het park eenige gebouwen op te richten, en nu ging er eensklaps als een licht op voor de zonen van Loyola. Zij dienden terstond bij de rechtbank een bezwaarschrift in tegen het bouwplan van den graaf, en verlangden, dat het reeds begonnen werk zou gestaakt worden, daar het park niets anders was dan het vroegere kerkhof der St. Rochuskapel.

In die gansche bewering was natuurlijk geen woord waar; toen dus de rechtbank zich tot den aartsbisschop van Lissabon wendde met het verzoek om voorlichting, verklaarde deze, dat de betwiste grond te geenertijde tot een begraafplaats had gediend. Met die uitspraak waren de Jesuiten echter niet tevreden, maar zij wendden zich terstond tot het tribunaal der supplieken, en eischten driestweg, dat hun gerechtigheid zou geschieden. Deze geschiedde hun dan ook, maar niet zooals zij die verwachtten, want in eerster en tweeder instantie kreeg de graaf verlof, om met bouwen voort te gaan, en aan de supplianten werd het zwijgen opgelegd.

Daarop appelleerden de paters aan Rome, bewerende dat de paus boven alle koningen en rechtbanken stond. Zulke grondstellingen vielen juist in den geest van Paulus V, en deze verbood dus niet alleen alle portugeesche rechtbanken om zich langer met den strijd tusschen de Jesuiten en graaf Almirante in te laten, maar daagde ook de genoemde partijen voor zijn vierschaar, opdat zij van zijne heilige rota zouden vernemen, wat recht was.

Men kan zich voorstellen, wat er gebeurd zou zijn, indien de graaf aan die oproeping gehoor had gegeven. Maar deze beklaagde zich over die pauselijke aanmatiging bij Philips II, die toen ook over Portugal regeerde, en hoe groot een vriend Philips ook anders van de kerk was, hij verzette zich toch tegen die inmenging van Rome in zijne binnenlandsche aangelegenheden met zooveel nadruk, dat Paulus V verstandiger vond een minder hoogen toon aan te slaan.

Den graaf bleef dus ten slotte zijn eigendom en de zonen van Loyola moesten van den zoo slim aangelegden roof afzien.

Soortgelijke rooftochten als die tegen de broederschap van den heiligen Rochus in Portugal, ondernamen de zonen van Loyola ook tegen de monniken en nonnen van andere landen. Ik zou daarvan een geheele verzameling van de stichtelijkste historiën kunnen opdisschen.

Te Dantzig bijv. beroofden zij in het jaar 1606 de nonnen der orde van de heilige Brigitta van haar klooster, maar werden door de overheid gedwongen hun buit los te laten.

Te Thorn maakten de paters Lassas en Valentin zich aan dezelfde gewelddadigheid schuldig, maar kregen insgelijks hun verdiende loon.

Ook te Krakau en in vele andere steden hadden dergelijke tooneelen plaats.

Den heldersten blik echter zal de lezer in het Jesuitische plundersysteem kunnen slaan, wanneer ik hem vertel, hoe de zonen van Loyola partij wisten te trekken van den dertigjarigen oorlog. Want nooit ofte nimmer hebben zij op grooter schaal hun dievenbedrijf uitgeoefend dan

juist in dat tijdvak. 't Is waar, er is ook maar één Ferdinand de tweede geweest, en de verkwistende milddadigheid van dezen keizer jegens de orde van Jesus is later nooit weder vertoond geworden, evenmin als de grenzelooze zwakheid, waarmede hij al hunne rooverijen wettigde. (1)

Vooral was het in Oostenrijk zelf, dat zich de zonen van Loyola zooveel bezittingen, als maar mogelijk was, poogden toe te eigenen. Het eerst (2) traden zij op met den eisch om de universiteit van Weenen in hun bezit te hebben. Dit deden zij niet zoozeer, omdat aan dat bezit groote geldelijke voordeelen verbonden waren, maar opdat geheel het hooger onderwijs in hunne handen zou komen, en vooral om het protestantsche element, dat aan die hoogeschool bijna den boventoon voerde, geheel te kunnen uitroeien. Maar juist omdat dat einddoel der zonen van Loyola zoo klaar voor oogen lag, weerden zich de professoren zoo goed zij maar konden, en ook de studenten protesteerden eenstemmig tegen de samensmelting der hoogeschool met het Jesuiten-collegie.

Maar wat baatte het? Na een paar jaar van besluiteloosheid gaf de keizer aan den drang zijns biechtvaders, pater Lamormain, toe en gelastte den 21en October 1622 de gevorderde vereeniging. En alsof dat nog niet genoeg ware, stond hij ook de noodige gelden toe, om een nieuw en groot en inderdaad prachtig collegie met een kerk te bouwen, omdat de bestaande ruimten niet groot genoeg waren tot berging van alle vier de faculteiten.

Niet geheel ontbrak het dus bij deze inbezitneming aan stoffelijk voordeel, en het blijkt zelfs zeer aanzienlijk geweest te zijn, wanneer men in aanmerking neemt, dat nu het geheele vermogen der universiteit onder het beheer, zegge in het bezit, kwam der orde van Jesus.

Maar dit was nog niets, vergeleken bij den roof, waaraan zij zich omstreeks dienzelfden tijd schuldig maakten in het oostenrijksche Salzkammergut, — den roof nl. van het Benedictijnernonnenklooster Traun-Kirchen, dat in een verrukkelijke omgeving van meeren en bosschen gelegen was en waarlijk vorstelijke inkomsten bezat.

Dit klooster was door keizer Maximiliaan in 1573 opgeheven, iets waartoe hij zijn goede redenen had. Keizer Ferdinand II echter begon zich onder den invloed der Jesuiten van die opheffing een gewetensbezwaar te maken, en werd eindelijk door zijn biechtvader tot de overtuiging gebracht, dat het niets anders was dan een diefstal aan de kerk. Hij besloot dus de rijke stichting aan de kerk terug te geven, en de Benedictijnernonnen verwachtten nu natuurlijk niets anders, dan dat zij haar voormalig eigendom zouden wederkrijgen.

Dat zou echter een leelijke streep geweest zijn door de rekening der Jesuiten. Zij toch hadden het geweten van Ferdinand II alleen wakker geschud, om Traunkirchen voor zich zelven te krijgen. Zij zetten dus

(1) Keizer Ferdinand schijnt het aan het einde van zijn leven zelf gevoeld te hebben, dat hij de rechte maat der milddadigheid verre overschreed; anders toch zou hij in het jaar 1653 den paters niet toegeroepen hebben: »Accipite, vos patres, non semper habebitis Ferdinandum secundum!" d. i. »Neemt maar aan, waarde paters, gij zult niet altijd een Ferdinand II hebben."

(2) Op de uitbreiding van de bezittingen der Jesuiten in het zoogenaamde Binnen-Oostenrijk vóór den 30 jarigen oorlog heb ik reeds in het tweede boek de aandacht gevestigd.

nu ook alle zeilen bij, om den keizer tot andere gedachten te brengen. Hoofdzakelijk riepen zij daartoe de hulp in van hun grooten beschermer, aartshertog Leopold, een broeder des keizers, tevens bisschop van Passau. Deze moest niet ophouden aan zijn hoogen bloedverwant het betoog te leveren, dat het klooster alleen waarde had in de handen der Loyoliten, omdat die alleen in staat waren de inkomsten aan te wenden tot uitroeiing van het protestantisme in het land aan de Boven-Ens. Hij bracht het dan ook ten slotte wezenlijk zoo ver, dat de keizer den 12en Juli 1624 de heerlijke stichting voor goed toewees aan het Jesuitencollegie van Passau.

Wel beklaagden de Benedictijnernonnen zich daarover bij den paus als over een roof, die aan haar geschied was, en dat met het meeste recht, maar Urbanus VIII koos de partij der zonen van Loyola, en zoo bleven dezen in het onbetwist bezit van hun rijken buit.

Met niet minder hebzucht haalden zij in Silezië en Moravië alles naar zich toe, wat zij maar krijgen konden, en ook hier vonden hunne plannen altijd steun bij keizer Ferdinand II.

Vooral verrijkten zij zich met de goederen, die aan de protestanten ontnomen waren. Alleen hunne collegiën te Olmutz en Brünn verkregen op die wijze behalve onderscheidene adellijke goederen, vier groote marktvlekken, zooals, den 1en September 1622, Pollehradiz, Rzeizkowitz, en hoe zij verder heeten mogen.

Ook stonden zij in hooge gunst bij een anderen broeder van keizer Ferdinand, bij aartshertog Karel, bisschop van Breslau en tevens eigenaar van het graafschap Glatz en van de hertogdommen Oppeln en Ratibor, zoozeer zelfs dat, had het van dezen afgehangen, de overige geestelijkheid niets zou hebben overgehouden.

Zoo gelukte het hun zonder veel moeite, om voor hun collegie te Glatz de daar aanwezige Malthezercommende en voor hun collegie te Neisse het klooster en de kloosterkerk der kruisheeren te veroveren. Voor hunne school te Glogau kregen zij zes majoraatgoederen van vrijheer George van Schönaich te Carolath-Leuthen, of liever ze namen ze hem eenvoudig af, omdat hij calvinist was. Ook verdient genoemd te worden de inbezitneming der oppersilezische heerlijkheid Olbersdorf, welke jaarlijks ruim negentigduizend gulden opbracht.

Kortom de Jesuiten tastten flink toe, en de landsheeren en vorsten schenen er zich in te verheugen, wanneer de paters wederom een strooptocht gelukkig hadden ten einde gebracht.

Dat alles was echter maar een kleinigheid bij wat de zonen van Loyola in het koninkrijk Boheme wisten in te palmen, — in datzelfde Boheme, waaruit zij in het begin van den dertigjarigen oorlog zoo smadelijk waren verjaagd geworden.

Toen namelijk tengevolge van den slag bij Praag, in het jaar 1620, het gansche Czechenland, zooals wij weten, zich aan de genade van keizer Ferdinand II moest overgeven, keerden de Jesuiten in groote zwermen derwaarts terug en namen terstond op nieuw bezit van hunne voormalige collegiën en goederen. Doch dat was slechts het voorspel van de dingen die nu volgden. Zij plaatsten zich toch terstond aan de spits der keizerlijke regimenten, en brachten met hunne hulp een roofsysteem in practijk, waarvan de wedergade tevergeefs gezocht wordt.

Overal, in ieder dorp, in ieder vlek, in iedere stad, waar maar protestanten of van protestantsche neigingen verdachte lieden woonden, trokken de zonen van Loyola met de soldaten in zegepraal binnen, en overal was het hun eerste werk aan de ketters alles te ontnemen, wat zij bezaten. Zooals het heette deden zij dat niet voor zich zelven, maar voor den keizer, die het recht had zijn oproerige onderdanen op deze wijze te straffen; de keizer echter betoonde zich dankbaar en schonk van de veertig millioen gulden, die de verbeurdverklaringen volgens een matige schatting opbrachten, de grootste helft aan de zonen van Loyola. Ja, hij stond hun zelfs het grootste deel zijner persoonlijke grondbezittingen af, en zoo geschiedde het, dat ten slotte de vrome vaders bijna het derde gedeelte van de gezamenlijke inkomsten des lands in den zak staken!

Met zulk een verbazenden uitslag hadden zij nog in geen enkel christelijk land gearbeid; zelfs in Portugal, waar zij toch bijna twee eeuwen achtereen het bewind voerden en letterlijk almachtig waren, konden zij niet op zulke uitkomsten wijzen.

Doch in weerwil van dat alles waren de zonen van Loyola nog altoos niet tevreden, maar streefden steeds naar meer, ten bewijze, dat zij in den vollen zin des woords onverzadelijk waren.

Vooral strekten zij hun gierige handen uit naar de universiteit te Praag. Ze hoopten zich van die even rijke als beroemde en tevens oudste hoogeschool van Duitschland niet minder gemakkelijk te zullen meester maken dan van die te Weenen. In die hoop echter, in de hoop namelijk, dat het zoo gemakkelijk zou gaan, zouden zij zich bedriegen. De Carolina toch, — zoo heette de universiteit naar haren stichter Karel IV, — gaf zich aan het Ferdinandeum, — dit was de naam van het door keizer Ferdinand I reeds in 1555 gestichte Jesuitencollegie — volstrekt niet bij den eersten aanval over. Zij waagde het zelfs zich te verzetten tegen het oppermachtig bevel van keizer Ferdinand II. Die zaak droeg zich namelijk op de volgende wijze toe.

Terstond na de herovering van Boheme voor keizer Ferdinand, brachten de Jesuiten den keizer onder het oog, dat de Carolina van ouds de ketterij begunstigd had, en dat het dus noodig was, wanneer men de studeerende jeugd voor dat gif wilde vrijwaren, de geheele leiding der universiteit op te dragen aan de Jesuiten.

»Zij alleen, de Jesuiten namelijk, hadden van hun ontstaan af bewezen, dat zij in staat waren de jeugd in het zuiver catholieke geloof op te voeden; de andere catholieke leeraars daarentegen waren dat bewijs overal in de gansche christenheid schuldig gebleven. Liet men dus de Carolina in dien onafhankelijken toestand, waarin zij tot nu toe verkeerd had, — vereenigde men haar niet met het Ferdinandeum, — bepaalde men niet, dat de rector van het Jesuitencollegie te Praag ook tevens rector der vereenigde universiteit zou zijn en dat een der Jesuiten tot haar kanselier werd benoemd, dan kon men er ook niet op rekenen, dat al de professoren op de Carolina hun onderwijs zouden geven in den geest van het alleenzaligmakend geloof. Integendeel zouden er onder bescherming van een niet jesuitischen rector en kanselier telkens weder nieuwe dwaalleeraars en ongeloovigen insluipen.''

Zoo spraken de Jesuiten tot keizer Ferdinand II, en hun dienst

vaardig werktuig, de vorst van Lichtenstein, toenmaals stadhouder van Boheme, ondersteunde deze hunne bezwaren uit al zijn macht.

Een tijdlang aarzelde de keizer, zonder twijfel omdat het hem toch wel wat bedenkelijk voorkwam, de oude voorrechten der Carolina om zoo te zeggen met één enkele pennestreek te vernietigen. Maar het is algemeen bekend, hoe men hem door het schrikbeeld der ketterij tot alles bewegen kon, en zoo vaardigde hij den 9en September 1622 een decreet uit, waarbij hij het beheer van de Carolina met al haar goederen en rechten aan de zonen van Loyola overdroeg, — dus in zekeren zin de samensmelting beval der geheele universiteit met het Ferdinandeum.

»Krachtens — zoo heette het in het genoemde decreet — krachtens onze keizerlijke en koninklijke macht, vereenigen Wij rechtmatig en voor altoos de Carolinische universiteit met het in Onze stad Praag gestichte Ferdinandische collegie der orde van Jesus, in dier voege, dat aan deze vereeniging geen privilegie der genoemde universiteit in den weg mag staan, gelijk Wij dan ook door deze tegenwoordige verordening alle privilegiën opheffen, die met de door ons tot stand gebrachte vereeniging in strijd mochten zijn. Diensgevolgens is het ook Ons verlangen, dat steeds de door de orde van Jesus aangestelde rector van het collegie tevens rector zijn zal der gezamenlijke universiteit, en Wij maken hierdoor krachteloos alle rechten, die iemand anders op deze waardigheid mocht meenen te hebben. Insgelijks plaatsen Wij onder het gezag van genoemden rector al de leeraars der lagere en van alle andere scholen in de stad Praag, en zullen dezen verplicht zijn de bevelen op te volgen van den rector of van dengene, dien hij zal aanstellen om de scholen te visiteeren of welke reglementen ook te maken. Niemand zal bevoegd zijn, om zonder schriftelijke vergunning van den rector een nieuwe school, in welke faculteit het ook zijn moge, op te richten. Ook dragen Wij aan genoemden rector het geheele toezicht op over al de thans bestaande scholen en collegiën in het geheele koninkrijk Boheme. Eindelijk stellen Wij genoemden rector aan tot inquisiteur en corrector der ketters, en geven hem uit vrije keizerlijk-koninklijke macht de censuur over alle boeken, die zullen gedrukt of verkocht worden."

Zoo decreteerde de keizer overeenkomstig het verlangen der Jesuiten, en noch hij, noch de zonen van Loyola stoorden er zich in het minst aan, dat men alzoo op de meest geweldddadige wijze inbreuk maakte op de wettig beschreven rechten van den aartsbisschop van Praag. Krachtens vroegere pauselijke privilegiën toch was juist deze grootwaardigheidsbekleeder kanselier en opperste bestuurder der Carolina. Maar »Macht gaat voor recht!" dachten beiden, de keizer en de Jesuiten, en ook begrepen zij, dat het tegenwoordige oogenblik bij uitnemendheid gunstig was om hun voornemen ten uitvoer te brengen.

De aartsbisschoppelijke zetel van Praag namelijk was door den dood van den aartsbisschop Johannes Lohelius zoo juist vacant geworden, en tot opvolger was benoemd graaf Ernst Adalbert van Harrach, die, opgevoed in het Collegium Germanicum te Rome, als een groot ketterjager bekend stond.

Men hoopte dus, dat deze niet zoo sterk op de handhaving zijner aartsbisschoppelijke rechten zou aandringen, maar dat hij stilzwijgend de verovering zou goedkeuren. Doch hierin bedrogen zich de

zonen van Loyola volkomen. Nauwelijks toch had Ernst Adalbert in het jaar 1623 van zijn zetel bezit genomen, of hij stelde den keizer een bezwaarschrift ter hand, waarin hij krachtig tegen het uitgevaardigde decreet protesteerde, en toen dit niets baatte, maar de Jesuiten zich van alle goederen der universiteit meester maakten, reisde hij zelf naar Weenen, om daar persoonlijk zijn zaak te bepleiten.

Bovendien klaagde hij zijn nood aan den paus en beschreef bij die gelegenheid het drijven der zonen van Loyola in zulke bittere bewoordingen, dat men er zich niet genoeg over verbazen kan. »Zoodra — dit zijn zijn eigen woorden — zoodra zij (de Jesuiten) bemerkten, dat ik ernstig besloten was mij tegen hunne onderneming met kracht te verzetten, begonnen zij terstond, zoo in 't openbaar als in 't geheim, mijne aartsbisschoppelijke macht aan te randen. Vooral waren zij er op uit om door lasteringen van allerlei aard, en wat nog erger is door ongeteekende smaadschriften, mijne dienaren en mijne voorvechters aan het hof zoo zwart te maken, dat ik haast niemand meer vinden kan, die bij mij in dienst wil komen, of mij als verdediger mijner aartsbisschoppelijke rechten wil ter zijde staan. Zelfs de geestelijken mijner diocese hebben zij zoo tegen mij opgezet, dat ze mij onbeschroomd de gehoorzaamheid hebben opgezegd, en het is al zoo ver gekomen, dat de Jesuiten in dit land in waarheid de aartsbisschoppelijke macht uitoefenen, terwijl ik van een aartsbisschop niets meer bezit dan den titel. Moet men het nu niet een onoplosbare, allerverwonderlijkste tegenstrijdigheid noemen, wanneer een gezelschap, dat enkel de eere Gods als einddoel zijner bemoeiingen opgeeft, zoo verhit is op het bezit van wereldlijke macht en wereldlijke goederen, dat het geen middel schuwt, om beiden te verkrijgen? Ja, wanneer het zoo ver gaat, dat het allen, die zich niet ootmoedig aan zijn dictatuur onderwerpen, met den onverzoenlijksten haat vervolgt, en terstond den onvermijdelijken ondergang der catholieke kerk voorspelt, wanneer maar niet dadelijk de catholieke wereld met slaafschen eerbied zich aan hunne voeten nederwerpt en hun aanmatigingen met laffe toegevendheid duldt?"

Dat en nog veel meer schreef de aartsbisschop aan paus Urbanus VIII, en niet minder scherp liet hij zich ook tegenover den keizer en zijne ministers uit.

Tevergeefs poogde Ferdinand II hem daardoor tot bedaren te brengen, dat hij hem in 1625 het recht afstond om alle kerkelijke benoemingen te doen in al de koninklijke steden van Boheme. Tevergeefs benoemde hem de paus een jaar later tot kardinaal, ten einde hem in een meer toegefelijke stemming te brengen. Tevergeefs deed de stadhouder van Boheme, vorst Lichtenstein, zijn uiterste best, om invloed uit te oefenen op de halstarrigheid van den kerkvorst. Ernst Adalbert wilde noch van een vergelijk noch van toegeven weten, en, daar hij volkomen in zijn recht was, zoo kon men hem toch ook maar niet eenvoudig het stilzwijgen opleggen.

Omgekeerd echter wilde de keizer zijn decreet ten gunste der Jesuiten in geen geval terugnemen, en ook de paus waagde het niet een beslissing te nemen tegen de zonen van Loyola. Hij toch had te veel verplichting aan dien keizer, die het wegzinkend aanzien van het roomsche hof met zoo gelukkigen uitslag trachtte te herstellen, dan dat hij diens gunst »om den wille van het recht" had mogen op het spel zetten, en zoo duurde de twist ruim zestien jaren voort.

Ja, het was niet maar een twist, maar een openbare wezenlijke oorlog; niet alleen toch slingerden de beide partijen elkander de venijnigste smaadschriften naar het hoofd, maar niet zelden stroomde er bloed, wanneer de wederzijdsche aanhangers met elkander slaags raakten in de straten van Praag!

Eindelijk stierf Ferdinand II, en nu had de paus geen voorwendsel meer om nog langer met zijn eindoordeel te wachten. Hij beval dus den 7en Januari 1638, dat de zonen van Loyola de Carolina te Praag, die zij door een dwangbevel der wereldlijke macht wederrechtelijk hadden verkregen, met al de daaraan toebehoorende goederen aan den keizer zouden teruggeven; deze echter zou haar niet mogen uitleveren aan den aartsbisschop, maar als regent een wereldlijken »protector" over haar aanstellen.

Zoo geschiedde het ook, en de door Ferdinand II tot eersten protector benoemde Friedrich von Tallemberg nam terstond de leiding der universiteit op zich.

Berustten nu de partijen daarbij? Neen, zeker niet!

De Jesuiten niet, omdat men hun ontnam, wat zij gaarne behouden hadden.

De Aartsbisschop niet, omdat men hem niet teruggaf datgene, waarop hij wettige aanspraken had.

Alzoo ontbrandde het twistvuur weldra op nieuw, en wederom regende het pasquillen en hatelijke spotschriften; wederom werden er slagen uitgedeeld en stroomde er bloed.

Het zou echter te vermoeiend voor den lezer zijn, wilde ik den strijd in al zijn bijzonderheden schilderen; ik deel dus maar kortweg mede, dat er eerst vijftien jaar later, in 1653 namelijk, een vergelijk tusschen beide partijen tot stand kwam, een vergelijk overigens, waarbij beide partijen verloren, ofschoon beide meenden gewonnen te hebben.

Er werd vastgesteld, dat voortaan de Carolina, vereenigd met het Ferdinandeum, onder den naam »Karl-Ferdinandsuniversiteit" slechts ééne enkele hoogeschool zou uitmaken, dat echter niet alle vier de faculteiten, maar alleen de theologische en philosophische met Jesuiten zouden mogen bezet worden. Den keizer werd het recht toegekend om ook leeken te benoemen tot professoren in de rechtsgeleerdheid en in de geneeskunde.

Het rectoraat zou bij jaarbeurten door al de professoren worden waargenomen in deze volgorde: eerst een jurist, dan een theoloog, dan een medicus en eindelijk een philosooph. De senaat der beide wereldlijke faculteiten, der juridische en medische alzoo, had uitsluitend het bezit en dus ook het beheer der gezamenlijke inkomsten van de oude Carolina. De aartsbisschop van Praag behield den titel en de waardigheid van »kanselier der vereenigde Karl-Ferdinandsuniversiteit", zoodat allen, die in eenige faculteit wenschten te promoveeren, en dus ook de Jesuiten, de vergunning daartoe bij hem moesten komen vragen. Hij had echter niet meer zooals vroeger een onbeperkt gezag over de universiteit, maar hem werd een wereldlijk gevolmachtigde van de regeering ter zijde gesteld met den titel van »superintendent", zonder wiens toestemming hij geen enkele regeeringsdaad mocht plegen.

Dat was de hoofdinhoud van het in 1653 gesloten verdrag. Had ik nu geen gelijk met te zeggen, dat beide partijen oogenschijnlijk gewonnen, maar inderdaad verloren hadden?

Doch zoo bekrompen waren de zonen van Loyola niet, dat zij hun rooverijen slechts tot Oostenrijk zouden beperkt hebben. Zij strekten ze over geheel Duitschland uit, en om dit met des te beter gevolg te kunnen doen, bewogen zij Ferdinand II in 1629, toen hij het toppunt van zijn geluk had bereikt, om het zoo beruchte Restitutie-edict uit te vaardigen.

In dit edict werd bevolen, dat alle geestelijke goederen, waarvan de Protestanten zich na den vrede van Passau in 1552 hadden meester gemaakt, alle abdijen, kloosters en verdere beneficiën dus, die sedert dien tijd waren opgeheven en geseculariseerd, zouden worden »teruggegeven aan hun voormalige bezitters."

Daar nu toen ter tijd de Protestanten tegenover de keizerlijke wapenen volkomen machteloos waren, zoo konden zij, tot overgroote vreugde der Catholieken, aan de uitvoering van dit tiranniеke bevel geen belemmering in den weg leggen, die iets te beteekenen had. Ik zeide »tot overgroote vreugde der Catholieken"; maar ik had moeten zeggen »der Jesuiten." Want het bleek alras, dat de keizer volstrekt niet van plan was, de kerkegoederen, die aan de Evangelischen ontnomen werden, werkelijk aan de vroegere bezitters weer te geven. Zijn bedoeling bleek te zijn, het beste deel der goederen zelf te behouden ter bestrijding van de kosten des oorlogs, en het overige aan de Jesuiten te geven tot loon voor hun trouwe diensten.

Het Restitutie-edict was zoo gesteld, dat die uitlegging er aan gegeven kon worden, en inderdaad hadden de Jesuiten den keizer slechts tot de uitvaardiging er van bewogen, om een colossalen buit machtig te worden. Ferdinand II, die heel goed inzag, dat zijn voordeel met dat der vrome paters hand aan hand ging, luisterde zeer bereidwillig naar al hun voorstellen hieromtrent. Zelfs richtte hij in Mei 1629 een eigenhandig schrijven aan pater Gualterus Mundbrodt, waarin hij de Jesuiten formeel uitnoodigde, om hem de plaatsen en steden te noemen, waar het hun 't meest welkom zou wezen, nieuwe stichtingen en bezittingen te verkrijgen. Zou men nu bijgeval denken, dat de goede paters hun wenschen en begeerten in dit opzicht binnen al te bescheiden perken gehouden zouden hebben? Wie meenen zou, dat ze niet toetastten, waar wat te halen viel, maar in allen ootmoed wachtten totdat de kruimkens hun toegeworpen werden, — die zou zich zeer vergissen. Neen, wien men ook zulke bescheidenheid verwijten kon, den zonen van Loyola zeker niet! Het liefst zouden ze dadelijk maar alles wat het Restitutie-edict opbracht, voor zich gehouden hebben. Doch hiertegen bestond, jammer genoeg, een bezwaar, en wel een bezwaar, dat niet zoo erg gemakkelijk op te heffen was.

Er stond in het Restitutie-edict, — om er althans nog een schijn van billijkheid aan te geven, — dat de kloosters en abdijen, die sedert 1552 vervreemd waren, aan hun vroegere bezitters teruggegeven moesten worden. Aanstonds dus kwamen al die vroegere bezitters, Benedictijners, Dominicaners, Franciscaners, Praemonstratensers, Cistertiensers en hoe ze verder heeten mochten, zich aanmelden. Daartoe zonden ze de beide abten von Hassenfeld en Kaisersheim als hun afgezanten naar Weenen, om hun zaak bij het hof te bepleiten. Dat stond den zonen van Loyola volstrekt niet aan; maar ze lieten dat niet blijken, en pater Lamormain, de biechtvader van den keizer, behandelde de beide afgezanten zoo lief en vriendelijk als 't hem geleerd was.

Toen hij ze op die wijze genoegzaam ingepakt meende te hebben, kwam hij met een voorstel voor den dag. Het best ware, zoo meende hij, voor de andere partij zoowel als voor de Jesuiten, wanneer men een schikking met elkaar trof. Wanneer men bijv. hun, den Jesuiten, de gezamenlijke nonnenkloosters, die teruggegeven zouden worden, benevens een paar mannelijke abdijen voor het stichten van collegiën, overliet, dan beloofde de Societeit van Jesus harerzijds, dat ze op de verdere restituties geen aanspraak zou maken. De beide abten stemden hierin echter nog lang niet toe, maar verklaarden, dat ze tot zulk een gewichtige overeenkomst geen volmacht hadden. Daarmede verlieten ze Weenen tevens voor goed.

Wat deed nu echter pater Lamormain? Zoodra de abten vertrokken waren, ging hij naar den keizer en verzekerde hem, dat de eerwaarde heeren de bewuste schikking volgaarne hadden aangenomen. Derhalve was er geen enkel bezwaar meer tegen, om al de sedert 1552 vervreemde nonnenkloosters, benevens de enkele bedoelde mans-abdijen, aan de zonen van Loyola af te staan. De keizer sloeg natuurlijk volledig geloof aan die verzekering, want de woorden van zijn biechtvader waren voor hem orakelspreuken. Derhalve werd aan generaal Wallenstein en zijn ondergeneraals het bevel gegeven, om de Jesuiten in het bezit van de bewuste kloosters te stellen.

Maar zie! nu protesteerden de beide abten met alle kracht tegen de hun door pater Lamormain toegeschreven aanneming van zijn voorstel. Ze beschuldigden hem ronduit van opzettelijken leugen. Hetzelfde deed, ofschoon in hoofscher bewoordingen, de keizerlijke hofkamerpresident en geheimraad, de abt Anton Wolfradt von Kremsmünster, die de onderhandelingen van den pater biechtvader met de beide abten bijgewoond had. Het scheen dus tamelijk onwedersprekelijk, dat Lamormain terecht van leugen werd beschuldigd. Niettegenstaande dat bleef de pater bij zijn beweren, en natuurlijk schaarden alle zonen van Loyola zich aan zijne zijde.

Daaruit ontstond een allerhevigste strijd tusschen de andere monniks-orden en de Jesuiten, en beide partijen vielen elkander aan met alle wapenen, waarover ze maar beschikken konden. Vooral was de pennestrijd levendig die langen tijd daarover gevoerd werd. In dien pennestrijd onderscheidden zich aan de zijde der Loyolisten vooral de paters Paulus Layman en Lorenz Forer, professoren aan de hoogeschool van Dillingen, en de reeds meermalen genoemde Johannes Crusius te Bremen. De oudere monniksorden daarentegen vonden ijverige en welsprekende verdedigers in den Benedictijner Romanus Hay te Ochsenhausen en den beroemden criticus Caspar Scioppius, of eigenlijk Schoppe. Maar hoe dapper de strijders zich ook weerden en hoe ruim de Jesuiten vooral ook gebruik maakten van het middel, om in naamlooze geschriften hun tegenpartij te beschimpen, te belasteren en door het slijk te scheuren, — al dat plukharen bracht de zaak niet verder.

Dat zagen de zonen van Loyola zeer goed in, en bijtijds herinnerden ze zich de spreuk: »Zalig zijn de bezitters!" Ze wachtten derhalve niet totdat de strijd, »wie de te restitueeren kloosters hebben zou", beslist zou zijn, maar ze zochten zich nog vóór die beslissing in het feitelijk bezit der betwiste voorwerpen te stellen. Als de anderen dan achter het net vischten, zouden ze in hun vuistje lachen. Werkelijk gelukte het hun ook met behulp van de keizerlijke krijgsbevelhebbers, een aan-

tal kloosters te bezetten. En om den lezer te doen zien, hoe ze daarbij te werk gingen, wil ik ten minste een van die »inbezitnemingen" meer in bijzonderheden beschrijven.

In het jaar 1630 had de bisschop van Osnabruck, — een van de commissarissen die door den keizer met de uitvoering van het Restitutie-edict belast waren, — het klooster Wöltingerode in Neder-Saksen, dat de Protestanten indertijd aan de Bernhardijner-nonnen ontnomen hadden, weder aan de vroegere bezitsters gerestitueerd. De Bernhardijner-nonnen trokken dan ook, onder aanvoering van den abt van Valenciennes, plechtstatig weder in haar eigen klooster in. Dat verhinderde echter de oppersten van het onlangs te Goslar gestichte Jesuiten-collegie volstrekt niet, om naar Weenen te berichten, dat het klooster leêg stond en er reeds sinds lang door niemand aanspraak op gemaakt werd. Derhalve verzochten ze, dat de keizer zoo genadig mocht zijn, het hun over te laten, ten einde er een novitiaat te stichten. De keizer had ook werkelijk die »genade" en liet de paters door zijn lieveling Lamormain hiervan in kennis stellen. Daarop begaven oogenblikkelijk eenige Jesuiten van Goslar zich naar het klooster Wöltingerode en hielden de nonnen zeer welmeenend voor, dat ze in deze open plaats steeds aan de strooperijen der soldaten blootgesteld zouden zijn. Daarom, — zoo voegden ze er trouwhartig bij, — was het voor haar veel raadzamer, om voorloopig, totdat het krijgsgevaar voorbijgedreven zou zijn, in het veilige Goslar een onderkomen te zoeken. Zij, de Jesuiten, zouden er dan wel voor zorgen, haar voor dien tijd een behoorlijk verblijf te verschaffen.

De nonnen, die geen kwaad vermoedden, volgden dien raad op en werden ook inderdaad door de zonen van Loyola in het Frankenberger klooster behoorlijk onder dak gebracht. Zoodra ze echter die schuilplaats betrokken hadden, trok de provinciaal van de provincie den Beneden-Rijn, de pater Jesuiet Hermann Gawinz, door een bende keizerlijk krijgsvolk begeleid, den 29n Maart 1631 naar Wöltingerode. Zich beroepende op de keizerlijke schenkingsoorkonde, nam hij bezit van het klooster en dwong het dienstpersoneel, dat de nonnen er achtergelaten hadden, hem den eed van getrouwheid te zweren.

Nu meenden de heeren Jesuiten gewonnen spel te hebben. Maar zoo ver was het toch niet, want de vrome nonnen hadden het hart op de rechte plaats. Zoodra ze kennis kregen van de poets, die de Jesuiten haar gespeeld hadden, namen ze een kloek besluit. Midden in den nacht verlieten ze heimelijk Goslar, begaven zich naar Wöltingerode en drongen, daar het klooster gesloten was, door een achterdeurtje binnen. Daar verschansten ze zich in het koor der kerk met stoelen en al wat ze vonden en verklaarden den volgenden morgen den heeren paters ten stelligste, dat ze alleen voor geweld zouden wijken. Te vergeefs beproefden de paters alle kunsten hunner welsprekendheid; te vergeefs deden ze de moedige nonnen de aannemelijkste voorstellen; te vergeefs onthielden ze haar zelfs eenige dagen lang alle voedsel, om ze door honger mak te maken, — de vrouwen hielden stand en gaven niet toe.

Toen verloren de Loyoliten eindelijk alle geduld en ze besloten den 12den April tot geweld hun toevlucht te nemen. Derhalve requireerden ze een troep ruwe krijgsknechten, drongen met die in het kerkkoor binnen, sleurden de nonnen uit de koorstoelen waaraan ze zich vastklemden, met geweld los en wierpen haar ten slotte, van alles beroofd, buiten de deur.

Zulk een schandelijke gewelddadigheid echter zou den heeren paters niet best bekomen. De gansche wereld was er verontwaardigd over en keizer Ferdinand II kon niet wel anders doen, dan de societeit van Jesus ten strengste te bevelen, om de nonnen oogenblikkelijk weder haar eigendom terug te geven.

Voor ditmaal delfden dus de Jesuiten het onderspit; doch in de meeste andere gevallen gelukte hun wederrechtelijke bezetting der kloosters. Het gelukte hun met de nonnenkloosters Clarenthal bij Mainz en Marienkron bij Oppenheim. Desgelijks met de priorijen St. Valentin te Ruffach en St. Jacob te Feldbach, alsmede met de abdij St. Morand in Breisgau en de proosdijen St. Ulrich en Ellenberg in den Elsass. En het gelukte hun met nog een menigte andere kloosters, die het te langdradig zou worden alle met namen te noemen. In 't kort, ze dreven de zaak zoo driest, dat de catholieke rijksridderschap van de Rijnlanden en de Wetterau in Maart 1637 een memorie met de bitterste klachten over de onverzadelijke hebzucht der Jesuiten aan paus Urbanus VIII richtte met het dringende verzoek, om aan hun misdadige aanslagen op den rechtmatigen eigendom der andere monniks-orden paal en perk te stellen. Ja vier en een half jaar later werd er een geheel gelijkluidend verzoekschrift aan den heiligen vader te Rome gericht door de drie geestelijke keurvorsten van Trier, Keulen en Mainz, in vereeniging met den ons bekenden hertog Maximiliaan I van Beieren, die toch waarlijk anders geen vijand van de Jesuiten was. Zelfs zij verzekerden daarin, dat de onleschbare dorst naar geld en goed, waarvan de Jesuiten brandden, inderdaad bij geen mogelijkheid langer te verdragen was.

Waar zulke stemmen spreken, zouden verdere getuigenissen overbodig wezen.

DERDE HOOFDSTUK.

Handel en woeker en frauduleus bankroet der Jesuiten.

Geen enkel christelijk genootschap, geene enkele orde liet zich ooit zooveel voorstaan op hetgeen ze ter bekeering der heidenen tot stand brachten, als de Societeit van Jesus. En evenmin slaagde ooit eenige corporatie er in, de goedgeloovige wereld met haar pralen zoo lang om den tuin te leiden als die der Jesuiten.

En hoe kon dit ook anders? In hun zoogenaamde »stichtelijke brieven" verspreidden de Loyoliten de stichtelijkste legendes over de vorderingen die ze gemaakt hadden. Daarin las men van zoovele »bloedgetuigen", van zulk een menigte wonderwerken, dat het bijgeloovige deel des volks er onmogelijk aan twijfelen kon. Daarbij kwam nog, dat aangaande die vreemde volken in de afgelegen werelddeelen, over welke de berichten der Jesuiten handelden, langs anderen weg nog bijna niets met zekerheid bekend was. Er was dus aan een wederlegging der jesuitische berichten volstrekt geen denken. En bovendien — golden de zwarte paters bij den gemeenen man, en vooral bij de vrouwen uit de lagere volksklasse, niet voor halve heiligen, die het een doodzonde zou geweest zijn, van een leugen te verdenken? Zoo luisterde men langen tijd slechts met verbazing en bewondering naar het luide geroep, dat de zonen van Loyola over den zegen van hun zendingswerk aanhieven. Met geloovige geestdrift verslond men de honderde boekdeelen met verhalen, waarin zwart op wit aangetoond werd, dat zonder de jesuitische inrichtingen er noch in Asië, noch in Africa, noch in America een christendom bestaan zou.

Maar — deelde de g a n s c h e menschheid wel in dit geloof, en werd het ook door de verstandigen en verlichten gekoesterd? Neen! Dezen begonnen zich reeds vroeg af te vragen, of het wel waarschijnlijk was, dat een genootschap, dat in Europa slechts voor heerschappij en rijkdom, slechts voor tijdelijk voordeel werkte, elders zoo geheel anders zou wezen. Of het wel waarschijnlijk was, dat diezelfde Societeit van Jesus in afgelegen werelddeelen eenig en alleen de uitbreiding van het christendom zou bedoelen, en of ze daarvoor alleen de grootste opofferingen en ontberingen, ja zelfs van tijd tot tijd het martelaarsschap, zich getroosten zou? Zoo vroeg men zich af, en menigeen schudde ongeloovig het hoofd.

Lang duurde het niet, of men kreeg het ware antwoord op die vragen deels door de schriften der Dominicaners en Capucijners, die vele dier Jesuitische zendingen uit eigen aanschouwing hadden leeren kennen, deels uit de officieele getuigenissen van vrome bisschoppen en pausen

zelf. Want hoewel de Jesuiten de getuigenissen dier bisschoppen met alle driestheid wraakten, eindelijk waren de pausen zelf wel genoodzaakt, decreten en bullen uit te vaardigen, waarin het Jesuitisch-heidensche christendom in China, Japan en Oost-Indië ten strengste afgekeurd werd. En ten slotte waren er ook vele gouverneurs en stadhouders dier streken, die hun regeeringen klaren wijn schonken en in hun officieele berichten het eigenlijke doen en drijven der Jesuiten blootlegden.

En wat kwam nu aan het licht? Niets minder dan dit, dat het eigenlijke doel der Jesuitische zendingen hierin bestond: heerschappij en rijkdommen te verkrijgen. Wel is waar vonden enkelen van hen bij het najagen van dit zelfzuchtige doel den dood. Maar moesten de zonen van Loyola als »soldaten en strijders Christi'' het zich niet getroosten, als ze door hun oversten op een gevaarlijken post gesteld werden? Bovendien verschafte het der Orde van Jesus niet het hoogste aanzien, als men deze slachtoffers van baatzuchtige oogmerken als heiligen en martelaars kon verheffen en vereeren? Het was dus in het voordeel der Societeit, dat men om de paar jaren een enkel lid er aan waagde.

Kortom, bij de meer verlichten was de heiligheidsglans van het Jesuitische zendingswerk een kleine halve eeuw na hun ontstaan verbleekt. En toen men eindelijk de naakte waarheid ook aan het lagere volk bekend maakte, werd dat letterlijk met afgrijzen vervuld over de gruwelen die aan het licht kwamen.

Reeds dit moest ieder meer helderdenkende in het oog vallen, dat de vrome paters slechts zulke landen hun aandacht en bekeeringsijver waardig keurden, die door de natuur met groote rijkdommen gezegend waren. Daarentegen werden armere streken, waar niets te halen viel, door hen volledig verwaarloosd en geminacht.

Immers, waarom gingen ze in Asië slechts naar Japan, China en Hindostan, en niet ook naar de noordelijke deelen? Waarom gaven ze zich zoo weinig moeite in Africa vasten voet te krijgen en lieten de arme zwarten aldaar in hun heidensche blindheid? Waarom waren ze zoo bijzonder zorgzaam voor Middel- en Zuid-America, Mexico, Chili, Peru, Brasilië enz., zonder zich eenigszins te bekommeren om de niet minder afgodische Indianen aan den Boven-Mississippi en de IJszee, — alleen de pelsen opbrengende bewoners van Canada uitgezonderd? Een goede reden voor deze in 't oog loopende handelwijze moesten de goede paters toch hebben, en waarin anders kon die reden gelegen zijn, dan in den meerderen of minderen rijkdom, waarmede de natuur de verschillende landen der aarde gezegend had?

Ten bewijze hiervan kan het volgende voorbeeld dienen, dat ik in het voorbijgaan hier aanhalen wil.

Om Cochin-China, een deel van het tegenwoordige koninkrijk Anam, bekommerden de zonen van Loyola zich langen tijd volstrekt niet. Ze lieten het geheel over aan den catholieken bisschop, die in de stad Cochin resideerde, om de inboorlingen, meest Hindoe's, te bekeeren.

Als reden hiervan gaven ze op, dat ze belangrijker werk te doen hadden, en eigenlijk verwonderde zich ook niemand over hun voortdurende afwezigheid. Want het land gold algemeen voor zeer arm.

Doch op eens vernamen de vrome paters, dat er in het binnenland ergens een meer was, waar paarlen werden gevonden, en wel paarlen van bijzondere grootte en van het zuiverste water. Tevens werd

hun bericht, dat er alle jaren eenige portugeesche kooplieden zoo heimelijk mogelijk kwamen, om die paarlen op te koopen. Toen werd het hart der Jesuiten op eens »innerlijk met ontferming bewogen over die schare". Ze verklaarden den bisschop, dat ze diep berouw gevoelden, de arme afgodische Hindoe's in zijn bisdom zoo lang verwaarloosd te hebben. Maar nu wilden ze dan ook goedmaken wat nog goed te maken was.

De goede bisschop was daardoor zeer getroffen, en de vrome paters kwamen weldra in Cochin-China, om ook daar hun werk te beginnen. Vooral betoonden ze hun ijver aan de Hindoe's bij het bewuste meer. Ze zorgden ook tevens voor hun tijdelijk heil, daar ze hun de paarlen voor een h o o g e r e n prijs afkochten, dan de portugeesche kooplieden betaald hadden. Toen die kooplieden dus weder kwamen om hun gewonen jaarlijkschen handel te drijven, waren er geen paarlen meer te koop, en ze moesten onverrichter zake weer aftrekken. Het volgende jaar deden de Jesuiten hetzelfde en de kooplieden deden dus ten tweeden male een vergeefsche reis. Natuurlijk verdroot hun dat, en ze kwamen dan ook eindelijk niet weer terug.

Nu lachten de zonen van Loyola in hun vuistje, want nu hadden ze de arme Hindoe's in hun macht. Daarvan maakten ze dadelijk gebruik door voortaan niet meer dan de helft van den ouden prijs voor de paarlen te betalen. Ze hadden dus nu een enorme winst. Eindelijk bewerkten ze zelfs, dat het meer zelf met de omliggende landstreek hun door den onderkoning van Goa ten geschenke gegeven werd. Van dat oogenblik af behandelden ze de inboorlingen geheel als slaven en gaven hun niet meer dan een armzalig dagloon. Op den duur echter ging dat toch niet. Na een twintig jaren van lijden kwamen de verbitterde Hindoe's in opstand; ze staken de magazijnen der Jesuiten in brand en joegen ze voor goed het land uit.

Die geschiedenis viel echter eerst in het einde der 17e eeuw voor, en hieruit verklaart het zich, waarom de zonen van Loyola zich zulk een behandeling lieten gevallen of liever moesten laten gevallen. Toentertijd was namelijk de macht van Portugal reeds geducht aan het dalen, en de onderkoning van Goa kon hun dus geen gewapende hulp verleenen, zelfs al had hij gewild.

Niet minder moest het in 't oog vallen, dat de heeren Jesuiten hun bekeerlingen de aanneming van het christendom zoo bijzonder gemakkelijk maakten. Zooals we namelijk in het tweede boek gezien hebben, wisten ze de heidensche gebruiken van China, Japan enz. uitstekend naar het Christendom te fatsoeneeren, zoodat de Japaneezen, Chineezen en al die volken, al hadden ze den doop ontvangen, evengoed heidenen en afgodendienaars bleven.

Maar dat alles had hierin zijn grond, dat eigenlijk het Christendom zelf bijzaak was en men slechts waarde hechtte aan de opofferingen welke de bekeerden zich getroostten. Immers de vrome paters ontzagen zich zelfs niet, van den heiligen stoel te Rome de zaligspreking van een heidenschen groote te verlangen, als de overledene zich maar in zijn testament bijzonder verdienstelijk jegens het gezelschap van Jesus gemaakt had! Ik geloof echter niet dat het noodig is, dit punt nog uitvoeriger te behandelen, daar ik vooronderstellen mag, dat de lezer bij al wat ik van de Jesuiten-mandarijnen en Jesuiten-bonzen verhaald heb, het zijne wel gedacht zal hebben.

Het meest verdacht moest het echter voorkomen, dat de Loyoliten zich altijd ten sterkste verzetten tegen elk indringen van andere Christenen, en vooral van andere zendelingen, in die streken waar zij zich gevestigd hadden. Hoezeer ze dit ook op alle mogelijke wijzen trachtten te bemantelen, het beteekende toch eigenlijk niet anders dan dit: »Wij zonen van Loyola, hebben geen derde noodig, die ons onder de duiven schiet, en allerminst zijn we er op gesteld door iemand anders zoo op de handen gezien te worden, dat hij al ons doen en drijven nauwkeurig kent."

Zoo zonden b. v. de Hollanders in het jaar 1655 een gezantschap naar Peking aan den keizer van China, om handelsbetrekkingen in dat rijk aan te knoopen. Daar dat gezantschap de kunst verstond, om door rijke geschenken de harten der grooten aan het hof te winnen, had het zeer veel kans te zullen slagen. Om dat dus te verhinderen liepen de Jesuiten bij alle hofbeambten rond en schilderden hun de Hollanders af als menschen van de ergste laagheid en trouweloosheid, als afvalligen en ketters in het godsdienstige en als opstandelingen tegen hun rechtmatigen opperheer. »Bovendien waren ze", — zoo verzekerden de Loyoliten verder op plechtigen toon, — »als zeeroovers bekend, die zonder eenig onderscheid van alle volken de schepen roofden welke hun in handen vielen. Daarom werden ze dan ook door alle andere koningen der gansche wereld als de schadelijkste pest, die ooit in een staat kan binnensluipen, met den diepsten afkeer vermeden. En wat de hoofdzaak was — overal waar de Hollanders nog zich ingedrongen hadden, hadden ze ook dadelijk ergens aan den mond eener rivier of op eenig ander goed gelegen punt vestingen aangelegd, en datzelfde zouden ze in China ook wel doen, zoodat ze, eenmaal meester van de uitmondingen der groote rivieren, het gansche land met hunne kanonnen konden bedwingen."

Dergelijke dingen zeiden de Loyoliten van de Hollanders, en hun opperste, de mandarijn-pater Adam Schall, hield in dienzelfden geest een uitvoerige toespraak tot den keizer, die hem onbeperkt geloof schonk. Het kon dus niet missen, of het gezantschap moest, niettegenstaande alle gemaakte kosten aan geschenken als anderszins, onverrichter zake heengaan. De gevreesde concurrentie was dus voor ditmaal gelukkig onmogelijk gemaakt.

Veel erger belasteringen ja zelfs gewelddadigheden en wreedheden veroorloofden de Jesuiten zich echter tegenover leden van andere Christelijke orden, wanneer die zich als zendelingen te na aan hun jachtveld waagden. De Dominicaners, Franciscaners, Lazaristen en Capucijners, die aan het einde der 16e en in het midden der 17e eeuw zich dit onderstonden, zouden daar vreemde dingen van weten te verhalen.

In het jaar 1597 bij voorbeeld werden zes Franciscaner monniken, omdat ze op het eiland Kiu-Siu het evangelie wilden prediken, eenvoudig te Nangasaki ter dood gebracht. Wel is waar dit geschiedde niet rechtstreeks door de zonen van Loyola, maar door de wereldlijke overheid. Doch het geschiedde op aanstoken der Jesuiten, die er luide over juichten en uitriepen: »Zoo moge het ieder vergaan, die ons den roem onzer missies rooven wil."

Desgelijks moest de Dominicaner Franciscus Capillas te Nanking den marteldood sterven, op bevel van een mandarijn, wien het niet beviel, dat de Dominicaan de Jesuiten hard viel over hun toegefelijkheid ten opzichte van de heidensche gebruiken.

Pater Martini gaf, toen hij hof-astronoom en mandarijn eerste klasse te Peking geworden was, aan keizer Yong-Tsching den raad, om alle christelijke priesters en monniken, die niet tot de Jesuiten behoorden, buiten de grenzen des rijks te laten zetten. Ze deugden nergens voor, beweerde hij, dan om de onwetenden door hun dwaalleeringen te verleiden en zoo doende tweespalt onder de onderdanen des rijks te zaaien.

Zelfs gelukte het der Societeit van Jesus, van paus Gregorius XIII een bul te verkrijgen, waarin aan ieder, op straffe van den grooten ban verboden werd, zonder uitdrukkelijke vergunning van den heiligen stoel naar Japan te gaan, om aldaar eenige geestelijke verrichting welke ook uit te oefenen. En pater Colin erkent uitdrukkelijk, dat die bul door de Societeit doorgedreven was, om de andere godsdienstige orden van het eiland Japan uit te sluiten.

In 't kort de Capucijner Michel Ange had volkomen gelijk, toen hij zich op de volgende wijze over de zonen van Loyola en hun zendelingswerkzaamheid beklaagde: »De eerwaarde paters hebben de eigenaardigheid, overal waar ze zijn, niemand naast zich te dulden, en die eigenaardigheid heeft hun reeds veel geld en goed opgebracht!" (1)

De Jesuiten wilden niemand naast zich dulden, om de vette weiden alleen te behouden, en hoofdzakelijk, opdat niemand zien zou, op welke wijze ze haar afgraasden. Ze wilden de vreemde werelddeelen alleen exploiteeren, evenals handelscompagnieën, die van hare regeeringen een uitsluitende concessie erlangen, want wel beschouwd waren ze niets anders dan een groote handelscompagnie, die handel met de geheele wereld dreef, en hun verschillende zendings-huizen in Japan, China, Hindostan, Mexico, Brasilië, Chili, Peru en Buenos-Ayres konden als even zoovele kantoren en handel-depôts beschouwd worden. En waarom ook niet? Immers elke macht van eenig aanzien trachtte in de 16e en 17e eeuw de schatten van Oost- en West-Indië voor zich te verwerven. Zouden dan de Jesuiten, die toch in dien tijd de grootste macht vormden, achterblijven uit bekrompenheid, omdat ze een godsdienstige orde waren? Neen! zulke bekrompenheid zou dwaasheid geweest zijn, en de zonen van Loyola maakten zich eerder aan een zonde dan aan een dwaasheid schuldig. Daarom werden ze handelaars, en wel groothandelaars.

Hoe ze echter dezen hun groothandel dreven, kan men het best zien uit een officieel bericht van den heer Martin, gouverneur-generaal van de fransche bezittingen in Indië, in het jaar 1697 aan de fransche regeering opgezonden:

»Het is een uitgemaakte zaak" — zoo heet het daar, — »dat, na de Hollanders, de Jesuiten den uitgebreidsten en voordeeligsten handel in Oost-Indië drijven. Ze overtreffen hierin zonder twijfel de Engelschen, de Denen, de Franschen en zelfs de Portugeezen, door wie ze in het land gebracht zijn. Ik wil gaarne gelooven, dat sommigen van de orde van Jesus werkelijk uit godsdienstigen ijver naar Oost-Indië komen. Zij zijn het hoofdzakelijk, aan wie het bekeeringswerk der heidenen door het Gezelschap opgedragen wordt. Maar hun aantal is onbeteekenend, en zeker behooren zij niet tot diegenen, die de volledige kennis

(1) Over de godsdienstige en niet-godsdienstige twisten der Jesuiten met de andere Christelijke orden vergelijke men verder het vijfde Boek.

van de geheimen der orde hebben. Zij zijn eenvoudig zendelingen, maar geen ingewijden. Daarentegen zijn er weer anderen onder hen, die volstrekt geen Jesuiten schijnen te wezen, daar ze niet als Jesuiet, maar in wereldlijke dracht gekleed gaan, en men houdt hen dan ook in Surate, Agra, Goa of waar ze verblijf mogen houden, voor gewone kooplieden, waarvoor ze zich uitgeven. Maar ik weet dat het Jesuiten zijn, en wel wezenlijk in alles ingewijden, die van alles op de hoogte zijn, zelfs van het geheimste. Bovendien is het bewezen, dat ze uit de meest verschillende natiën uitgezocht worden, en er zijn zelfs Armeniërs en Turken, die zich geheel en al aan de belangen van het gezelschap van Jesus wijden."

»Die vermomde Jesuiten mengen zich overal in en zijn volkomen op de hoogte, in welke magazijnen men de beste waar en bij welke kooplieden men de rijkste keus heeft. Ook worden zij door de geheime correspondentie, die ze zeer bedektelijk met elkaar houden, steeds nauwkeurig onderricht, welke waren op deze en welke op een andere plaats het best aftrek vinden. Daar ze dus altijd het best weten, niet alleen waar ingekocht moet worden maar ook waarheen het ingekochte ten verkoop gezonden moet worden, om het op 't voordeeligst aan den man te brengen, behalen ze door hun handel een onmetelijke winst voor hun Societeit"

»Merkwaardig is verder nog het groote vertrouwen dat ze genieten. Want oogenschijnlijk staan ze onder niemands opzicht en hebben ze aan niemand rekening te doen, dan alleen aan eenige paters, die zoo eenvoudig mogelijk en in armzalig gewaad van de eene stad van Oost-Indië naar de andere trekken. Die paters zijn echter zeer gewichtige personages en bezitten het volste vertrouwen van den generaal en de oversten der orde in Europa. Van dezen krijgen ze dan ook hun instructies, wat ze de bovengenoemde vermomde Jesuiten moeten laten doen en handelen. Dat wordt dan door dezen altijd zonder tegenspraak met de grootste stiptheid uitgevoerd, en wel hierom, omdat deze verkapte Jesuiten behalve de gewone gelofte der gehoorzaamheid nog een zwaren eed moeten afleggen, dat ze nooit aan een niet-ingewijde iets zullen verraden en al hun krachten ten nutte van de Societeit zullen besteden."

»Opdat er echter nooit eene verwarring of vergissing tusschen ingewijden en oningewijden zal kunnen plaats grijpen, heeft men aan de ingewijden een geheim teeken gegeven, waaraan ze elkaar wederkeerig herkennen kunnen. Zoo weet ieder dadelijk, of hij een broeder voor heeft of niet. Nog voeg ik hierbij, dat ze allen, ofschoon ze over gansch Achter-Asië verspreid zijn en hun aantal niet gering is, toch in allen deele naar één gemeenschappelijk plan geregeerd worden, zoodat het spreekwoord: »zooveel hoofden, zooveel zinnen" hier volstrekt niet in toepassing komt. Integendeel blijft de geest der Jesuiten altijd en overal dezelfde, en men heeft nog nooit beleefd, dat er verwarring en tegenstrijdigheid in hun ondernemingen geheerscht heeft."

»Echter vergenoegen de Jesuiten zich in geenen deele met de winst, die in Oost-Indie zelf te behalen is. Nog veel grooter winst maken ze hierdoor, dat ze een menigte waren onder allerlei bedekkingen uit hun missiën naar Europa zenden. Doch dan zenden zij ze gewoonlijk niet aan de collegiën en professenhuizen in Europa, maar aan andere verkapte Jesuiten, die handelshuizen opgericht hebben. Daar die waren

dus uit de eerste hand betrokken worden, is de winst daarop zooveel te grooter."

»Intusschen, hoe uitgebreid en aanzienlijk die soort van handel ook was, wisten de Jesuiten hem toch steeds tamelijk geheim te houden, en daardoor wisten ze te voorkomen, dat niemand in Europa er bezwaren tegen opperde. Toch is het een feit, dat de handel van andere natiën daaronder zwaar gebukt gaat, en met name geldt dit van Frankrijk of de fransche Oost-Indische compagnie."

»Ik heb daarom dikwijls aan die compagnie geschreven, en mijne ingediende memories waren altijd zeer uitvoerig en stipt overeenkomstig de waarheid. Doch wel verre dat de Directeuren der compagnie daar iets tegen gedaan zouden hebben, heb ik integendeel herhaalde malen uitdrukkelijk bevel ontvangen, de Jesuiten in alles te wille te zijn wat ze van mij verlangen zouden, ja hun zelfs, zoo dikwijls ze het vroegen, geld voor te schieten. Van deze begunstiging maakten ze ook werkelijk in vele gevallen een zeer ruim gebruik. Zoo is bijv. pater Tachard alleen 150,000 harde piasters, d. i. 750,000 francs aan de compagnie schuldig, zonder dat hij daarvoor eenigen waarborg of ook maar een schuldbekentenis heeft behoeven te geven."

»Om nu echter op den omvang van den handel der Jesuiten terug te komen, — in het jaar 1690 waren er op het groote eskader, dat van Frankrijk naar Asië zeilde, acht en vijftig balen voor de Jesuiten in Oost-Indie bestemd. De kleinste van die balen was grooter, dan de grootste der O. Indische compagnie, en geen er van bevatte rozenkransen of reliquieën of Christus-beeldjes of andere zendelings-artikelen. Neen, ze hielden allen fraaie en kostbare europeesche koopwaren in, van welke men wist, dat ze in Indie goeden aftrek zouden vinden. En in 't algemeen komt er bijna geen schip uit Frankrijk of Europa aan, dat geen vracht voor de Jesuiten aan boord heeft."

»Verder moet ik nog vermelden, dat er ook vele vermomde Jesuiten zijn, die in vereeniging met die afgodische indische kooplieden, die men Banianen noemt, het land rondzwerven, om diamanten en paarlen te zoeken. Die soort van Jesuiten doen niet alleen der fransche O.-Indische compagnie veel schade, maar zij zijn het ook die den naam der christenen het meest in oneer brengen. Zij kleeden zich namelijk geheel als de Banianen; ze spreken hun taal; ze eten en drinken met hen en nemen geheel dezelfde gebruiken in acht. Ja, wie ze niet kent, zou ze zeker voor echte Banianen houden, daar ze evengoed als de inboorlingen, hun offers aan de indische godheden brengen. Wel is waar geschiedt dit alles onder het bedriegelijke voorwendsel, dat ze alzoo de inboorlingen bekeeren willen. Maar in werkelijkheid trekken ze alleen daarom met die Banianen rond, om met hen te handelen en tevens om door hun bijzijn hun eigenlijke zaken bedekt te houden. Immers nog nooit ofte nimmer hebben ze een enkelen van die Banianen bekeerd. En daarin ligt wel het bewijs, hoe weinig ze zich op hun reizen met die kooplieden om den godsdienst bekommeren. Ook heeft mij eens zulk een Baniaan, die drie jaren aanhoudend met de Jesuiten gereisd had, verzekerd, dat in al dien tijd geen enkel woord van Christendom met hem gesproken, nog veel minder ooit een poging om hem te bekeeren, gedaan was. Wat is er dan nog verder bewijs noodig?"

Zulk een getuigenis geeft de fransche gouverneur-generaal in Oost-

Indië over de Jesuiten met betrekking tot hun handel. En deze heer Martin had een aantal jaren in Pondichery, de hoofdstad der fransche bezittingen aldaar, doorgebracht, en bovendien vele reizen door het geheele land gedaan. Men kan dus begrijpen, dat hij nauwkeurig met het doen en drijven der Jesuiten bekend geworden moest zijn. — Hij was echter niet de eenige, die de oogen der regeering opende, of liever zocht te openen, want de biechtvaders aan de hoven zorgden er wel voor, dat de koningen en hun ministers ze aanstonds weêr sloten. Er kwamen in het laatst der 17e en het begin der 18e eeuw nog een menigte andere rapporten in, die geheel dezelfde strekking hadden en zich dikwijls nog veel sterker uitdrukten. Bovendien werd het bekend, dat de zonen van Loyola in alle groote handelsplaatsen van Asië, Europa en America, — zooals in Madras, Goa, Pondichery, Canton, Nanking, Marseille, Genua, Lyon, Lissabon, Sevilla, op Martinique, te Buenos- Ayres, en een aantal andere groote steden, — hun eigen kantoren hadden. En de meeste van die kantoren deden tevens groote bankierszaken, om de loopende wissels te disconteeren.

Niet minder colossaal was hun binnenlandsche handel. Te Rome bijv. hadden ze den ganschen brood-, kruideniers- en wijnhandel aan zich getrokken, terwijl de ontzaggelijke omzet in paarlen, robijnen en diamanten, die te Venetië plaats had, insgelijks uitsluitend door hun handen ging. Te Peking en elders, waar het geld schaarsch was, leenden ze tegen woekerrente uit, en 25 ja zelfs 50 percent was niets buitengewoons. Ze hadden formeele wisselkantoren daarvoor opgericht, en ze ontkenden het feit ook volstrekt niet, maar verklaarden het volkomen gerechtvaardigd, daar andere woekeraars evenveel namen. Olie, katoen en specerijen werden bijna in al hun collegiën verkocht. En waar dit niet aanging, richtten ze naast die collegiën winkels op, waarover een hunner het opzicht voerde. Vooral legden ze zich toe op den verkoop van drogerijen, en hun apotheken te Lyon, Parijs en elders voorzagen allerwege de kleinhandelaars van theriak (1), kinabast, Paraguay-kruid, kalomel en dergelijke middelen, die toen in zwang waren. In 't kort, hun handel was énorm uitgebreid, en tusschen de verschillende zeehavens waren altijd een menigte schepen onder zeil, die alleen met hun goederen bevracht waren.

Ook ontzagen ze zich volstrekt niet, met hun handel nog een aanzienlijken smokkelhandel te verbinden. Ten bewijze hiervan wil ik slechts twee voorbeelden aanhalen.

Pater Tambin, generaal-agent van de Jesuiten voor den handel tusschen Genua en Lissabon, had 25 jaar lang een scheepskapitein in dienst gehad voor het transport van de koopwaren der Jesuiten. De kapitein maakte gewoonlijk zes reizen heen en terug, waarbij in 't oog gehouden moet worden, dat het hoofdartikel van Lissabon uit altijd in koffijbalen bestond. Nu vaardigde de republiek Genua in het jaar 1725 een streng verbod uit tegen het invoeren van baren goud. Ieder scheepskapitein die dat verbod overtrad, werd behalve met een zware straf, met de verbeurdverklaring zijner lading bedreigd. Men begrijpt dus, dat de kapiteins der koopvaardijschepen voortaan met de uiterste voorzichtigheid te werk gingen.

(1) Een dito middeltje als de Haarlemmerolie.

Onze kapitein nam zich dus ook bijzonder in acht. Toen hij dus weder eens te Lissabon, behalve andere koopwaren van gewone kooplieden, ook van de Jesuiten aldaar een aanzienlijke partij koffij in balen ter overbrenging naar Genua kreeg, werd zijn aandacht door enkele verdachte omstandigheden getrokken. Daar hij natuurlijk verantwoordelijk was voor zijn lading, zorgde hij dat die balen afzonderlijk gelegd werden. Verder maakte hij echter geen aanmerkingen, maar nam zijn vrachtbrief en stak in zee.

Zoodra hij in volle zee was, was zijn eerste werk de bewuste balen één voor één te openen. En ziedaar, wat vond hij? In elke baal een of twee baren goud onder de koffij zorgvuldig verborgen. Hij nam ze er allen uit, deed onderweg een andere haven aan en gaf ze daar aan een bekende firma ter bewaring.

Te Genua aangekomen liet hij aanstonds pater Tambin zeggen, dat hij waren voor hem in had. Deze kwam met het noodige volk, om ze in ontvangst te nemen, en de kapitein gaf hem de balen over juist zoo als ze in den vrachtbrief vermeld stonden. De pater, die alles in de beste orde vond, ging met zijn balen heen. Doch den volgenden dag was hij reeds weder bij den kapitein, nam hem in het verhoor en vroeg hem, wat hij met de staven goud gedaan had. De kapitein was een eerlijk man en zeide hem aanstonds de gansche waarheid. Maar men kan begrijpen, dat hij nog meer te zeggen had; want door hun smokkelarij hadden de Jesuiten hem aan het gevaar blootgesteld, zijn gansche lading en zijn gansche vermogen bovendien te verliezen, ja zelfs in de gevangenis te komen.

Het tweede voorbeeld van smokkelarij der Jesuiten, dat ik den lezer toegezegd heb, is veel stichtelijker. Het betreft een scheepskapitein, die in het jaar 1760 van Cadix eveneens naar Genua voer. Reeds was zijn gansche schip vol, toen er een paar paters bij hem kwamen, die hem verzochten, nog een kleine kist met kerk-ornamenten benevens eenige ponden chocolade mede te nemen. Ze verzochten hem zelfs het voor niemendal te doen, daar zij zelf zeer arm waren en hun broeders in Genua niet minder.

De kapitein was een goedig man en willigde hun verzoek in. De Jesuiten bepaalden een uur, waarop hij aan land gegaan was, om hun kist aan boord te brengen en zorgden, dat ze heel onderin in het ruim geborgen werd. Vervolgens gaven ze hem den vrachtbrief, en daarin stond de kist aangeduid als gevuld met kerk-ornamenten. Den dag daarop zeilde het schip met gunstigen wind uit. Ongelukkig echter voor de Jesuiten hield die wind niet lang aan. Er kwam een storm op, zoodat de golven over het dek rolden en het water in het ruim drong.

De kapitein was natuurlijk bang, dat de heilige versierselen door het water beschadigd mochten worden en hij gaf order de kist van de paters naar boven te halen, om ze op een geschikter plaats te brengen. Toen men dat bevel wilde opvolgen, bevond men, dat de kist, hoewel niet groot, zoo zwaar was, dat ze kwalijk door vier sterke mannen gedragen kon worden. Dat wekte natuurlijk den argwaan van den kapitein op. Hij liet de kist in zijn kajuit brengen, om ze in tegenwoordigheid van zijn scheepspersoneel te openen.

En wat vond men nu? Een zeer aanzienlijke som gemunt geld,

dat zeer behendig tusschen de ornamenten weggestopt was! De kapitein werd woedend, want ofschoon de invoer van geld in Genua niet verboden was, moest het bedrag toch, op straffe van verbeurdverklaring, worden aangegeven, en bovendien werd voor gemunt goud een veel hooger vracht berekend, dan voor andere waren. Het was dus duidelijk, dat de vrome paters met hun leugenpraat van armoede hem slechts zijn vracht hadden willen afzetten. Hij nam dus het geld uit de kist, zonder echter aan de kerkornamenten iets in wanorde te brengen.

Zoodra hij te Genua binnengekomen was, verscheen er een Jesuiet met een paar knechts, om het kistje, waarvan hij reeds advies ontvangen had, in ontvangst te nemen. De kapitein gaf het hem over, nadat de vrachtbrief met den advies-brief geconfronteerd en alles in orde bevonden was. Maar een paar uur later kwam de Jesuiet reeds terug en was blijkbaar zeer ontsteld, terwijl hij verzekerde, dat in het kistje niet alles gevonden was, wat zijn broeders te Cadix in hun schrijven opgegeven hadden.

»Hoe zoo"? — riep de kapitein. »Ontbreekt er iets aan uwe chocolade of aan uw kerkornamenten?" — »Dat niet", antwoordde de pater, »maar mijn broeders schreven mij, dat ze er eenige aalmoezen bijgedaan hadden, die ze bij liefdadige menschen hadden ingezameld." — »Leugens!" hernam de kapitein daarop, »maar gijlieden wildet mij, een armen zeeman, mijn vracht afzetten, en hebt mij daarom liever aan het grootste gevaar blootgesteld, dan te betalen wat billijk was. Doch daar hebt ge uw geld, tel het maar na! De vracht echter heb ik er van afgetrokken, want die ben ik nu niet van plan ulieden te schenken." Zoo kregen de zonen van Loyola al weder hun geld terug, daar de kapitein eerlijker was dan zij. Want, zouden de vrome paters, als zij in zijn plaats geweest waren, wel evenzoo gehandeld hebben?

Waarschijnlijk zou men nu ook gaarne willen weten, hoe groot het bedrag van den omzet der zonen van Loyola wel was en welke winsten die handel hun opleverde. Doch dat blijft een geheim der orde en de leekenwereld heeft daar nooit iets zekers van geweten. Er kan echter geen twijfel aan zijn, dat die winst allerverbazendst moet geweest zijn, want alleen hun koninkrijk Paraguay bracht hun jaarlijks over de vier millioen ducaten op. Dat blijkt bijv. uit het officieele rapport, dat de portugeesche gouverneur van de stad Portosi, Don Mathia de Anglose Gortari, in het jaar 1731, opzond. Genoemde gouverneur namelijk had het land, op bevel zijner regeering, in alle richtingen doorzocht. Hij vond het gansche land verdeeld in zes en dertig kerspelen of »Reductiones", ieder van welke over de tien duizend familiën bevatte. In ieder van die reductiones was zulk een overvloed van levensbehoeften en producten in voorraad, dat een enkele in staat geweest zou zijn, om zes andere een jaar lang te onderhouden. Zelfs de kleinste en onvruchtbaarste telde veertig tot vijftig duizend stuk ossen en koeien, en de grootsten en rijksten wel het dubbele aantal.

Dientengevolge konden de Jesuiten jaarlijks wel 300.000 ossenhuiden uitvoeren, die per stuk in Spanje met zes piasters betaald werden. De lederhandel bracht op zijn minst evenveel op. De grond bleek overal zeer vruchtbaar te zijn: alle soorten van koorn werden er verbouwd, gelijk mede vooral tabak, suiker en katoen. Dit laatste werd door de Indiaansche vrouwen gesponnen en geweven. Al die artikelen werden

insgelijks naar Europa uitgevoerd; alleen de katoenen goederen brachten jaarlijks een winst op van 100.000 harde piasters. Allerwege zag men welingerichte werkplaatsen, waar de Indianen de schoonste goud- en zilverwaren fabriceerden. Bovendien waren er een menigte smederijen, en zelfs ontbrak het niet aan gieterijen, waar kanonnen en mortieren enz. werden gegoten. Deze waren echter niet zoozeer voor den handel als voor binnenlandsch gebruik bestemd, evenals de producten der vele geweer-fabrieken.

Een zeer belangrijk product was het zoogenaamd Paraguay-kruid, (1) een artsenijmiddel, dat oudtijds, vooral in America, ontzettend veel gebruikt werd. Daar men hiervoor bijna de gansche wereld dóór aftrek vond, bracht het misschien meer op dan de goud- en zilvermijnen van andere americaansche landen. Kortom de Jesuiten trokken uit hun handel in Paraguay onmetelijke sommen. Die gelden werden door de opzieners der missies ambtshalve in bewaring genomen. En alle zes jaren kwamen de generale procuratoren in de provincie en zonden het geld, hetzij in wissels, hetzij in goudstaven, naar Rome. Voorts moet nog opgemerkt worden, dat er zich in elk kerspel uitgestrekte pakhuizen bevonden, waar de producten en handelswaren zoolang opgeslagen werden, totdat ze naar de groote handelsplaatsen Santa-Fe, Buenos-Ayres en Tucuman konden getransporteerd worden, waar ze verkocht of ingescheept werden. Kortom uit alles kan men zien, dat de Jesuiten uitstekend de kunst verstonden om van hun koninkrijk Paraguay partij te trekken.

Aldus berichtte Don Mathia de Anglose Gortari aangaande de Jesuiten in Paraguay, en hij berekende (zooals we reeds zagen) de opbrengst van hun handel aldaar op een twintig millioen gulden jaarlijks, Bovendien voegt hij nog hierbij dat al wat het onderhoud der Indianen kostte, aan spijs, drank en kleeding, van die som nog afgetrokken was.

Niet minder colossaal werden langzamerhand de zaken die de Jesuiten in Mexico hadden. Hierover bestaat een uitvoerig rapport, aan paus Innocentius X ingeleverd door Johannes van Palafox, aartsbisschop van Mexico en onderkoning van Spaansch-America, een man, die zeer eerlijk en waarheidlievend was, maar dan ook door de zonen van Loyola geweldig vervolgd is geworden (zie bladz. 90 en volg.) In dat schrijven komt woordelijk het volgende voor:

»Ik bevond, dat bijna de gansche rijkdom van Zuid-America in de handen der Jesuiten is. Wat ze aan kudden rundvee en schapen bezitten, is inderdaad ontzaggelijk. Ik ken bijv. twee hunner collegiën, die elk 300,000 schapen bezit, en een ander heeft een streek weidegrond met meer dan 60,000 stieren. Terwijl de gewone geestelijkheid en alle andere geestelijke orden samen ternauwernood drie nog wel zeer kleine suiker-raffinaderijen bezitten, hebben de Jesuiten alleen in de provincie Mexico de zes grootste raffinaderijen of plantages, die er in gansch Midden-America bestaan. Ieder van deze vertegenwoordigt een waarde van een tot bijna twee millioen gulden. Ja sommigen daarvan leveren jaarlijks een netto winst van bij de 200,000 gulden, en de kleinste brengt toch minstens een halve tonne gouds per jaar op. Bovendien hebben ze hier tien collegiën, die uitgestrekte streken land bezitten,

(1) Het blad van de *Ilex maté*, een afdrijvend en narcotisch middel.

die dikwijls verscheidene mijlen groot zijn. Ze hebben die landerijen verpacht, en daar ze altijd tot de vruchtbaarste behooren, brengen ze een onberekenbare massa maïs, tabak en andere producten op. Ook behooren bij die collegiën zeer rijke zilvermijnen. In een woord, ze hebben hun rijkdom en macht zoo weten op te drijven, dat de gewone geestelijkheid weldra genoodzaakt zal zijn, haar brood van de Jesuiten af te bedelen."

Zoo schreef Palafox, en zijn berichten werden van andere zijden maar al te zeer bevestigd. Onder anderen bleek het, dat de Jesuiten zich bijna van allen handel meester gemaakt hadden en zich niet schaamden voor de armzaligste inhaligheden. Ze hadden bijv. een colossaal transport tusschen Carthagena en Quito ingericht, en om de noodige krachten hiertoe goedkoop te verkrijgen, zonden de eerwaarde paters jaarlijks eenige schepen naar Angola aan de kust van Africa, waar men voor weinig geld zwarte slaven in menigte kon koopen. En dan wisten ze nog de geringe inkoopsom van die menschenlading weêr geheel gedekt te krijgen, door een deel er van aan mexicaansche planters te verkoopen. Door die verkoopen werden de kosten van de slaven-schepen volledig gedekt, zoodat ze de voerlieden en pakdragers die ze noodig hadden, eigenlijk voor niet kregen.

Trouwens ze haalden zich hierdoor ook vrij wat vijanden op den hals, vooral onder hun concurrenten, de voerlieden, die tot nog toe dat transport gedreven hadden. Dezen vernielden hun eens bij nacht het grootste deel hunner vrachtwagens; maar de vrome paters lieten zich daardoor niet afschrikken. Ze bleven hun zaken op dezelfde wijze voortzetten, totdat eindelijk de hooge raad van Castilië aan dit bedrijf, dat zoo weinig passend was voor priesters en zendelingen, door een machtwoord een einde maakte.

Niet minder bloeide de handel, die de Jesuiten met Japan dreven, en Europa stond verbaasd over de koopwaren die daar vandaan kwamen. Honderde schepen werden er mede bevracht en er ontbrak nog maar aan, dat de zonen van Loyola een eigen vlag gevoerd hadden. De bekende schrijver Navarette, die met eigen oogen de zaken aldaar gezien had, bericht uitdrukkelijk, dat de zonen van Loyola nooit nalieten, naast elke kerk een pakhuis of een schuur te bouwen. Later hebben ze dat ook zelf moeten erkennen. Maar langen tijd hadden ze er niets van willen weten. De paters Cevico en Tellier, die door den Roomschen stoel er naar gevraagd werden, gaven slechts toe, dat er jaarlijks een vijftig balen zijde naar Europa gezonden werden. Maar in het jaar 1702 vaardigde hun eigen generaal, Thyrsus Gonzalez, natuurlijk niet uit eigen beweging maar op aandringen van paus Clemens XI, een bevel uit, dat duidelijk genoeg sprak. Het luidde, dat de japansche paters »hun schepen" moesten wegdoen, en — wie schepen bezit, moet toch ook wel vrachtgoederen er voor hebben.

De aangevoerde bewijzen zijn zeker wel voldoende, ofschoon ik er nog een aantal meer zou kunnen bijbrengen. Een andere vraag is echter, hoe de catholieke kerk en hare hoofden over zulk een alles behalve geestelijk werk der Jesuiten dachten. Hebben de stedehouders van Christus het goedgekeurd, of hebben ze het veroordeeld?

Welnu, goedgekeurd werd het maar door één paus, veroordeeld

werd het door een aantal pausen achter elkander. Die ééne paus was Gregorius XIII, die van 1572 tot 1585 den heiligen stoel bekleedde en zich al dien tijd blindelings door de zonen van Loyola liet leiden. Ze hielden hem voor, dat ze onmogelijk al hun collegiën, seminariën en andere huizen in de afgelegen werelddeelen in stand konden houden, als men hun niet toestond, een weinigje handel te drijven. En de paus was goed genoeg dit te gelooven en hun vergunning te geven voor iets, dat voor geestelijken en zendelingen zoo weinig passend was.

Maar de gansche Christenheid ergerde zich aan die onbehoorlijkheid, en vooral de verschillende universiteiten, met die van Parijs (reeds in 1594) aan het hoofd, alsmede de gansche wereldlijke geestelijkheid en alle geestelijke orden, benevens alle bisschoppen en aartsbisschoppen, protesteerden er openlijk tegen. Daarom trokken de opvolgers van genoemden Gregorius de vergunning weder in. De pausen Urbanus VIII, Clemens IX, Clemens X en Benedictus XIV verboden nog bij opzettelijke bullen alle handelsbedrijf door priesters.

»Wij verbieden," heet het bijv. in de bul van Benedictus XIV, die den 25sten Februari 1741 uitgevaardigd werd, »wij verbieden uit eigen beweging en krachtens onze souvereiniteit, aan alle geestelijke personen het drijven van eenigen handel, ook in het geval dat de uitvoering niet door hen zelf, maar door leeken geschiedt. Wij verbieden aan de geestelijken en ordebroeders allen handel, zelfs in het geval dat de voorwerpen van dien handel uit de opbrengsten hunner eigen domeinen of de goederen hunner coadjutoren en wereldlijke associés bestaan. Wij verbieden het op straffe van den ban, onverschillig of die handel op naam van de geestelijken zelf, of op naam van hun genootschap, of op naam van wereldlijke personen, die hun rekenplichtig zijn, gedreven wordt."

Geheel hetzelfde had reeds in 1625 Urbanus VIII gezegd. Wel is waar waren in zijn bul de zonen van Loyola niet uitdrukkelijk genoemd; maar uit de bewoordingen volgde duidelijk genoeg, dat zij, de leden der sociëteit van Jesus, alléén bedoeld waren. En wat antwoordden de Jesuiten daarop? Ze antwoordden niets en dreven hun handel even goed als vóór die bul, zonder zich in 't minst om de pauselijke besluiten te bekommeren.

Evenzoo maakte bijv. de Parijsche Universiteit, in het jaar 1664, een contract openbaar, in de stad Dieppe in behoorlijken vorm door den notaris Thomas le Vasseur en zijn adjunct René Bense opgemaakt. Daaruit bleek, dat de eerwaarde paters handel dreven op Canada in compagnieschap met de reeders van kaperschepen van Dieppe. De contracteerende partijen waren ter eene zijde Charles de Biencourt en de Heer de St. Just te Dieppe, benevens Thomas Robin, heer van Calognes, te Parijs; van de andere zijde de paters Biard en Ennemont Massé van het gezelschap van Jesus. Woordelijk hield het contract in: »Genoemde tegenwoordige en contracteerende partijen erkennen, dat ze voor de lading van het schip »Genade Gods" gemeenschappelijk handelen, en de eerwaarde paters Biard en Massé, die in naam hunner orde onderteekend hebben, hebben door dit contract recht op de helft van alle koopwaren, en in 't algemeen op de helft der gansche lading, van het schip »Genade Gods." — Zoo stond in het contract geschreven, en dat is zeker bewijs genoeg voor hetgeen we boven beweerden.

Doch ik wil nog andere getuigen laten spreken, getuigen wier ver-

klaringen het grootste opzien in de Christenheid verwekten, daar er uit bleek, dat de Jesuiten niet alleen kooplieden, maar ook gemeene woekeraars en zelfs frauduleuse bankroetiers waren.

In het jaar 1639 heerschte op het eiland Malta een zware hongersnood. De toenmalige grootmeester der Johannesridders, Lascaris genaamd, spande alle krachten in, om den algemeenen nood te lenigen. Hij liet koorn en meel van elders komen; maar hij bracht het niet verder, dan dat hij eenige verzachting der ellende aanbracht. Onder hen die voornamelijk gebrek schenen te lijden, behoorden ook de bewoners van het collegie der Jesuiten, en de eerwaarde paters sloegen dan ook nooit over, om hun aandeel aan de levensmiddelen die uitgereikt werden, regelmatig in persoon te komen afhalen.

Toevallig gebeurde het nu, dat één van hen, een zekere pater Cassia, een zeer zwaar en laag misdrijf beging, en de gerechtsdienaren van den grootmeester maakten dus aanstalten, om hem gevangen te nemen. De pater vluchtte in het collegie, hopende daar veilig te zijn; maar de gerechtsdienaars volgden hem, en — wat ontdekten ze nu? Het collegie-gebouw zelf zoowel als de belendende magazijnen en zolders waren allen letterlijk overladen met koorn, meel en andere voedingsmiddelen. Het was dus zoo klaar als de dag, dat de eerwaarde paters al dien voorraad slechts achterwege hielden, om hun waar, als de hongersnood het toppunt bereikt zou hebben, voor de enormste prijzen af te zetten.

Natuurlijk kende de woede van het volk thans geen grenzen meer. En zeker waren al de Jesuiten het slachtoffer van de volkswoede geworden, als Lascaris hen niet, zooals ze reilden en zeilden, in een galei gepakt en naar Sicilië had laten overbrengen. Hun provisie werd echter zonder complimenten verbeurd verklaard, en al hun latere reclames om hun goed terug te krijgen, waren natuurlijk geheel vruchteloos.

Nog meer opzien baarde het bankroet van het collegie der Jesuiten St. Hermenigilde in de spaansche stad Sevilla, — hetzelfde brankroet, waarover ik reeds in het tweede hoofdstuk van dit boek ter loops gesproken heb. Die zaak droeg zich aldus toe.

Omtrent het jaar 1640 werd de Jesuiet André de Villar procurator of tijdelijk rentmeester van genoemd collegie, een van de rijksten van gansch Spanje. Hij was een slimme gast en hij besloot, in overleg met zijn medebroeders, den rijkdom van het collegie door een uitgebreide industrie en handel te verdubbelen, ja misschien te verdrievoudigen. Om dit echter tot stand te brengen had hij geld, en zelfs veel geld, noodig. Hij wendde zich dus tot de geloovige zielen van Sevilla en verzocht hun voorschotten »voor een vroom doel." Ieder die er op gesteld was, beloofde hij de heerlijkste belooning in den hemel; maar hij liet niet minder het vooruitzicht van goede renten in de oogen schitteren, om ook de hebzucht der wereldlingen te prikkelen. Bovendien wist hij uiterst zalvend te spreken over de zekerheid van een kapitaal, dat aan de orde der Jesuiten toevertrouwd was.

Zijn woorden hadden de gewenschte uitwerking. Een groot aantal burgers van Sevilla, en vooral kleine kapitalisten, weduwen, weesvoogden, gepensioneerde militairen en dergelijken, haastten zich, om hun geld en papieren van waarde aan den jesuitischen rentmeester toe te vertrouwen. Op die wijze kreeg onze André de Villar in betrekkelijk korten tijd niet minder dan 450,000 ducaten bijeen. Met die som, welke

voor die tijden buitengemeen groot was, kon nog al wat gedaan worden. Hij kocht dus aanstonds verscheiden landgoederen met aanzienlijke veestapels, liet fabrieken en molens bouwen, legde magazijnen aan, enz. Voorts liet hij schepen bouwen, bevrachtte ze met ijzer, linnen en andere europeesche producten en zond ze naar de spaansche koloniën, van waar ze de voortbrengselen van Oost- en West-Indië weêr terugbrachten. Kortom, hij werd een handelaar en industrieel op de grootst mogelijke schaal.

De firma »Villar en Comp." deed op die wijze jaren achtereen enorme zaken. Op eenmaal echter, in het jaar 1644, juist toen er een aantal groote wissels vervallen moesten, verklaarde mijnheer de rentmeester, dat hij op 't oogenblik niet in staat was, die te betalen. Toen dientengevolge een aantal andere schuldeischers met hun vorderingen opkwamen, gaf hij zich gerechtelijk als failliet over.

Men kan zich den schrik voorstellen van al die luidjes, die hun kapitaal bij het huis Villar en Co. belegd hadden, en daar hun getal bij de drie honderd bedroeg, bracht hun gejammer gansch Sevilla in rep en roer. Maar jammeren beteekent in zulke zaken niets en de zonen van Loyola bekommerden zich daarover bitter weinig. Ze lieten de zaak rustig haar loop gaan en stelden zich aan, alsof het hun volstrekt niet aanging. Eindelijk, na verloop van een jaar, was de stand der zaken zoo ver opgemaakt dat men, op den 9n Mei 1645, een algemeene vergadering van crediteuren in het professen-huis der Jesuiten te Sevilla kon bijeenroepen.

Op die vergadering kwam de provinciaal van Andalusië, pater Pierre de Avilas met een aanbod van 50 procent voor den dag. »André de Villar, de rentmeester van het collegie van St. Hermenigilde," — zoo sprak hij, — »heeft wel is waar zijn bevoegdheid overschreden en slechts op eigen gezag gehandeld, zoodat de orde van Jesus eigenlijk geene de minste aansprakelijkheid heeft, maar uit bijzondere consideratie voor de vele weduwen en andere onbemiddelde crediteuren, willen de eerwaarde paters meer doen dan ze verplicht zijn en bieden alzoo vijftig ten honderd." — Hij geloofde vast, dat de crediteuren dat voorstel zouden aannemen en had dan ook reeds een notaris medegebracht, om de noodige stukken op staanden voet in orde te brengen. Maar de crediteuren weigerden eenstemmig en stelden de geheele Sociëteit van Jesus voor het tekort aansprakelijk. De vergadering ging dus onverrichter zake uitéén.

Nu sloeg de pater provinciaal een anderen weg in. Hij begon met broeder Villar gevangen te laten zetten, als hebbende zonder vergunning zijner superieuren en tegen de regelen der Societeit van Jesus, op eigen gezag een handel aangevangen. Tegelijkertijd echter ging men particulier met de crediteuren één voor één aan het onderhandelen en trachtte hen door goede woorden tot toegeven te bewegen. Werkelijk bereikte de provinciaal althans dit, dat sommigen zich lieten vinden. Het grootste deel der crediteuren echter, met Juan Onufre de Salazar aan 't hoofd, wendden zich rechtstreeks met een verzoekschrift tot koning Philips IV en smeekten om recht. Natuurlijk duurde het een geruimen tijd eer er antwoord op het request kwam, en van dien tijd wisten de Jesuiten uitstekend partij te trekken. Ze overreedden namelijk den commissaris die de onder beslag gelegde goederen administreerde, dat hij de crediteuren aanraadde liever een vergelijk aan te gaan, dan

een proces te beginnen. En daar een groot aantal dier crediteuren, ja de meesten, wegens het uitblijven hunner renten in groote verlegenheid zaten, waren er bij de honderd, die dezen raad opvolgden. Zij kregen dan ook allen dadelijk de vijftig procent van hun oorspronkelijke kapitaal in klinkende munt uitbetaald, of althans werd hun vordering in een hypothecaire schuld veranderd. Zoo verminderde het aantal der crediteuren met den dag, en het scheen dat de paters konden hopen, bij slot van rekening de gansche schuld van 450,000 ducaten met de helft te kunnen afbetalen.

Op eens echter nam de zaak een andere wending. Er kwam antwoord van den koning op bovengenoemd request, en dat hield in, dat de regeerings-president van Sevilla, Don Juan de Santelicés, met de onderzoeking der zaak belast werd. Deze was een degelijk, onpartijdig man, die zich door het jesuitische goud niet verblinden en door de jesuitische drogredenen niet ompraten liet. Hij begon met den partijdigen commissaris te ontslaan; daarop haalde hij Villar uit de gevangenis en bracht hem tot een uitvoerige bekentenis, hoe het eigenlijk met het bankroet toegegaan was. Toen kwam het uit, dat de Jesuiten het er van den aanvang af op toegelegd hadden, om hun schuld met de helft af te doen. Ja, er kwamen zelfs verscheiden brieven van den pater provinciaal voor den dag, die duidelijk genoeg daarop doelden.

Don Juan de Santelicés zou dus niets liever gedaan hebben, dan aanstonds alle goederen van het collegie St. Hermenigilde verkoopen. Dan zouden alle crediteuren van de opbrengst voluit betaald kunnen worden. Maar de paters beriepen er zich op, dat het grootste deel van die goederen »geestelijke" goederen waren en dus niet met beslag belegd en evenmin verkocht mochten worden. Hierdoor werd het proces weder eenige jaren gerekt, en in dat lange tijdsverloop waren er weêr een aantal der crediteuren, die uit geldverlegenheid zich genoodzaakt zagen, in schikking te treden. Kortom de zonen van Loyola bereikten tamelijk wel hun doel, ofschoon de eindbeslissing van het proces, in het jaar 1652, in hun nadeel uitviel. De crediteuren die volgehouden hadden, werden dan ook uit den verkoop der voorhanden vaste goederen, volledig betaald. Maar het publiek van Sevilla wist voortaan, wat men van het gezelschap van Jesus denken moest, en het duurde zeer lang eer de verbittering tegen de paters uitsleet.

Een waardige tegenhanger tot dit Sevilla'sche schandaal was het beruchte bankroet van pater La Vallette op het eiland Martinique. Daarom wil ik dat ten slotte nog mededeelen.

Broeder La Vallette werd in het jaar 1742 door zijn superieuren als zendeling naar Martinique gezonden. Hij werkte eerst een tijdlang in het kleine kerspel Carbet, dat slechts een uur van de stad St. Pierre verwijderd was. Die werkkring werd hem echter spoedig te klein, want hij was bij zijn aankomst te Martinique slechts vijf en dertig jaar oud en bovendien was hij iemand van een zeer ondernemend en voortvarend karakter en groote scherpzinnigheid. Zoo bracht hij het na een jaar of vijf reeds zoo ver, dat hij (in 1747) tot procurator van het professenhuis van St. Pierre benoemd werd. Hij aanvaardde die betrekking met het vaste voornemen, zijn huis zoo nuttig te wezen als hem mogelijk was.

Het professenhuis van St. Pierre was door slecht beheer zeer in verval gekomen, ofschoon het uitgestrekte landerijen, of plantages, bezat.

Hier was dus een goede werkkring voor een knap bestuurder. Doch er behoorde veel moed, verstand, kennis en handelsgeest toe, om die taak behoorlijk te vervullen. La Vallette begon met een aanzienlijke menigte negerslaven te koopen, om de voorhanden plantages beter te kunnen bebouwen. Tevens zorgde hij voor bekwame opzichters, die met den slavenarbeid volkomen bekend waren. Voor dat alles had hij echter geld, en wel zeer veel geld, noodig. Bovendien wilde hij nog meer land aankoopen, waartoe zich juist een geschikte gelegenheid aanbood. Hij wilde die gelegenheid niet laten voorbijgaan, omdat die landerijen zeer geschikt waren, om later in de heerlijkste suiker- en katoenplantages herschapen te worden.

Maar van waar al dat geld te krijgen? Als een echt koopman overwoog hij de zaak van alle kanten, en eindelijk viel hem een kostelijke gedachte in, die hij dadelijk in practijk bracht. — Frankrijk behandelde toenmaals zijn koloniën nog zeer stiefmoederlijk en zoo kwam het, dat wie van Martinique geld naar het moederland wilde zenden, bijna altijd een vierde zoo niet een derde er op verliezen moest. Bijv. wanneer een bewoner van Martinique te Parijs of ergens anders in Frankrijk 20,000 francs te betalen had, moest hij een 28,000 tot 30,000 francs besteden, om zijn schuld betaald te krijgen. Men kan begrijpen dat dit een last was, die den kooplieden van Martinique geweldig zwaar woog. Nu zond La Valette een circulaire bij de kooplieden van Martinique en de Antilles rond, waarin hij verklaarde »dat hij in staat was, door de hulp van zijn orde, alle gelden die men hem te Martinique ter hand stelde, te Lyon voor het volle bedrag zonder eenigen aftrek betaalbaar te stellen, alleen onder voorwaarde, dat de uitbetaling eerst dertig tot zes en dertig maanden later geschieden zou." Hij bood daarbij aan, voor alle sommen die hem toevertrouwd werden, deugdelijke wissels te geven, — natuurlijk wissels op den zeer langen termijn van twee en een half jaar en zonder rente voor al dien tijd.

De kooplieden van Martinique dachten over het aanbod na en vonden het zeer voordeelig in de gegeven omstandigheden, natuurlijk in de vooronderstelling, dat de handteekening van den eerwaarden pater steeds met betaling gehonoreerd werd. Maar waarom daaraan te twijfelen, daar immers het professenhuis te St. Pierre een zeer aanzienlijk vermogen in landerijen bezat? Men vertrouwde hem dus geld, dat men wilde overzenden, toe; in den beginne wel is waar kleine posten, maar later, toen men de ondervinding had dat de betaling altijd prompt volgde, ook grootere en ten laatste zelfs enorme sommen.

Zoo was het eerste doel van La Vallette, maar veel contant geld in handen te krijgen, na weinige jaren reeds bereikt en de op crediet gekochte landerijen konden dus betaald en in plantages veranderd worden. Hiermede nog niet tevreden, kocht hij deels op Martinique zelf, deels op de eilanden Du-Vent en San Domingo nog een menigte andere plantages. Daar verbouwde hij met zijn vele negers zulk een massa suiker, koffij, tabak, indigo en katoen, dat niemand op de Antilles met hem concurreeren kon. Bovendien kocht hij nog de producten van andere plantages op en richtte daartoe buiten zijn hoofdkantoor te St. Pierre nog een aantal bijkantoren op, zooals bijv. te St. Domingo, Maria-Galanda, St. Lucia en St. Vincent. En toch waren zijn magazijnen nooit te vol, want zooveel als hij kocht, zooveel verkocht hij ook weêr. Hij verkocht natuurlijk niet op de Antilles of ergens anders in America,

maar in Frankrijk, Spanje, Italië en Duitschland. En daarom stelde hij zich met de eerste handelshuizen in Europa in de voornaamste handelssteden, als Marseille, Nantes, Lyon, Parijs, Lissabon, Cadix, Livorno, Amsterdam enz. in betrekking.

Ten gevolge van deze even gelukkig als schrander gedreven handelsoperaties, namen de zaken van het huis La Valette en Co. na een jaar of vijf zulk een verbazende vlucht, dat de gansche handel van Martinique om zoo te zeggen in zijn handen was. Toen eerst begonnen de overige kooplieden en planters te begrijpen, hoe dom ze gehandeld hadden door den zwartrok met hun geld aan zijn zaken te helpen. Ze lieten het echter niet bij jammeren blijven, maar ze beklaagden zich bij de fransche regeering, dat de geestelijke macht hun afbreuk deed. De regeering gaf hierop aan pater Sacy, den generaal-procurator, een wenk, dat hij den wereldschen zin van zijn orde-broeder op Martinique althans eenigszins beperken moest. Sacy beloofde zulks, maar dacht er geen oogenblik aan zijn belofte te houden. en zoo werden de klachten der kooplieden en planters hoe langer hoe luider.

Toen zag de regeering zich eindelijk wel genoodzaakt een krachtiger maatregel te nemen. De fransche stadhouder der Antilles kreeg (in het eind van 1753) bevel, pater La Vallette ter verantwoording naar Parijs te zenden. De pater vertrok ook werkelijk, maar hij nam zijn voorzorgen. Hij liet zich door den stadhouder en andere hooggeplaatsten, bij wie hij in hooge gunst stond, de gunstigste getuigenissen medegeven. En toen hij, in Januari 1754, te Havre aankwam, werd hij door zijn medebroeders, met name door Sacy en Forestier, zijn hoofdcorrespondenten in Frankrijk, in triumf ontvangen. Nog eervoller was zijn ontvangst in het collegie van Parijs, en de Jesuiten zorgden er voor dat zijn lof overal, vooral bij de invloedrijkste personen aan het hof, luide uitgebazuind werd. Zoo werd zijn verantwoording zeer gemakkelijk, of liever men maakte ze hem gemakkelijk, daar men aan zijn verzekeringen, dat hij in 't geheel geen »eigenlijken" handel dreef, zonder verder onderzoek geloof sloeg.

Trouwens, kon men wel anders bij de uitstekende bewijzen die hij tot zijn zuivering bijbracht? Hij toonde immers een getuigschrift van den heer Bompar, gouverneur van Martinique, — die dus waarlijk wel weten kon, wat op het eiland voorviel! — dat alle schuld van hem afwentelde. De goede pater was dus zeker een hoogst onschuldig man, die zich eenig en alleen met de uitbreiding der zending onder de heidenen en de bekeering der wilden bezighield! Als hij af en toe wat suiker en koffij naar Europa overzond, dan deed hij dit slechts om het allernoodigste voor de instandhouding der missie te verkrijgen. Trouwens hij verscheepte geen andere suiker en geen andere koffij, dan die het professen-huis op zijn eigen goederen verbouwde, en als de Jesuiten die enkele artikelen verkochten, was dat immers evenmin eigenlijke handel, als wanneer een boer zijn koorn ter markt bracht. Zóó onschuldig werd pater La Vallette voorgesteld, en de regeering was dus niet in staat iets bepaalds tegen hem te doen. Men kon hem van geen schuld overtuigen, ofschoon trouwens zijn tegenpartij het harerzijds ook niet aan bewijsstukken had laten ontbreken.

Na verloop van een jaar liet men La Vallette naar Martinique terugkeeren, echter niet dan nadat men hem onder eede had laten beloven, dat hij in het vervolg de kooplieden aldaar geen reden tot

klagen zou geven en zich eenig en alleen met zijn dienstwerk bezighouden zou. Doch wanneer had ooit een zoon van Loyola zich door een belofte of zelfs door een eed gebonden gerekend? Zoodra La Vallette dus, in Mei 1755, weder te St. Pierre aangekomen was, nam hij niet alleen aanstonds zijn oude zaken weer op, maar hij zette er nog nieuwe bij op touw. Hij richtte een bank op, bouwde fabrieken en wat dies meer zij. Zijn handelszaak bloeide thans nog meer dan vroeger, en de generaal der orde Ignatius Visconti stelde zijn werkzaamheden zoozeer op prijs, dat hij den goeden pater tot generaal visitateur en apostolischen prefect van de jesuitische missies in de Antilles bevorderde.

Ja, wie weet wat er verder nog gebeurd zou zijn, als de Engelschen den armen onschuldigen La Vallette niet een leelijke streep door de rekening gemaakt hadden.

Onder de europeesche bankiershuizen namelijk, met welke de pater zaken deed, was een der voornaamsten de firma der »Gebroeders Lioncy en Gouffre", te Marseille. Op het eind van het jaar 1755 was La Vallette aan die firma voor afgegeven wissels meer dan anderhalf millioen livres schuldig. Natuurlijk hadden echter de Gebr. Lioncy en Gouffre het huis La Vallette en Co. zulk een enorm crediet niet gegeven zonder behoorlijke dekking daarvoor te hebben. Die dekking bestond in koloniale waren van een waarde van bij de twee millioen, die La Vallette beloofd had, nog in den herfst van 1755 op twee koopvaardijschepen aan de Gebr. Lioncy en Gouffre toe te zenden.

Die waren werden ook inderdaad afgezonden, en als ze te Marseille aangekomen waren, dan zouden beide partijen er goed bij gestaan hebben. Maar ongelukkig was Frankrijk sedert het voorjaar van 1755 met Engeland in oorlog. En wat nog ongelukkiger was, de beide schepen werden door de Engelschen gekaapt en buit verklaard. Natuurlijk kwamen de Gebr. Lioncy en Gouffre daardoor in de hoogste verlegenheid, want waarmede zouden ze nu de wissels ten bedrage van anderhalf millioen op den vervaldag betalen? Ze zonden dus onmiddellijk hun associé Gouffre naar pater Sacy te Parijs, met den eisch, dat hij, als correspondent en procuratie-houder van La Vallette, het tekort zou dekken.

Pater Sacy dekte ook werkelijk eenige wissels, maar tot een onvoldoend bedrag; doch hij beloofde aanstonds naar Rome te zullen schrijven, opdat het ontbrekende van daar uit mocht worden aangevuld. Hij deed dat ook werkelijk. Maar ongelukkig stierf juist in denzelfden tijd de generaal Visconti, en in dien tusschentijd, eer er een nieuwe generaal gekozen was, bleven alle belangrijke zaken rusten. Dat was jammer, en erg jammer ook, voor de gebroeders Lioncy en Gouffre, want ondertusschen waren de anderhalf millioen aan wissels vervallen, en — ze zagen zich genoodzaakt, zich den 29n Februari 1756 insolvent te verklaren. Ze gedroegen zich trouwens hierbij op de eerlijkste wijze en gaven hun gansche vermogen aan hun crediteuren over, daar ze liever bedelaars dan bedriegers wilden zijn.

De liquideering van hun zaak hield vrij lang aan. Na een jaar echter was ze zóóver gevorderd, dat men het debet en credit precies vaststellen kon. Aanstonds diende de syndicus van de commissie der crediteuren bij het consulaat te Marseille een eisch tot schadeloosstelling in tegen de beide paters La Vallette en Sacy, tegen den eerste als chef van het Jesuiten-huis te St. Pierre, tegen den tweede als generaal-

procurator van de zendingen in de Antilles. Het consulaat liet niet al te lang op zijn uitspraak wachten; het stond den eisch den 19den December 1759 (1758?), volledig toe. Het vonnis luidde, dat Sacy en La Vallette samen de som van 1,502,236 livres te betalen hadden, terwijl ieder afzonderlijk voor het geheel solidair aansprakelijk was.

De crediteuren juichten! Maar te vroeg. Immers La Vallette was reeds lang zoo goed als verdwenen van de aarde. En Sacy teekende appel van het vonnis aan, op grond dat La Vallette alleen aansprakelijk was, daar hij in alles slechts op eigen gezag en zelfs tegen den wil zijner superieuren gehandeld had. Intusschen verwekte het proces zulk een opzien in Frankrijk, dat de andere bankiershuizen, met welke La Vallette in betrekking gestaan had, reden meenden te hebben, zich zekerheid te verschaffen voor hun pretenties op hem. Met de firma »Wed. Groce en Zn." te Nantes, aan 't hoofd, wendden ze zich gezamenlijk tot den provinciaal der Jesuiten te Parijs, met den eisch, dat hij borg zou staan voor de schulden van het professenhuis van St. Pierre op Martinique. De provinciaal wilde daar volstrekt niets van hooren, en het gevolg was, dat de firma Wed. Groce en Zn. met de anderen insgelijks de zaak voor het gerecht brachten. Ze brachten de zaak echter niet te Nantes aan, maar bij het consulaat te Parijs en stelden de vordering in, dat alle huizen van de Societeit van Jesus in het gansche gebied van den koning van Frankrijk voor de schulden van La Vallette solidair aansprakelijk gesteld zouden worden. De uitspraak van het consulaat te Parijs volgde reeds in Januari 1760 en wees den eisch der klaagster volledig toe. Het vonnis luidde, dat alle in Frankrijk wonende en te huis behoorende Jesuiten »in corpore" verplicht waren, het door La Vallette verschuldigde kapitaal met interessen te betalen, dat de crediteuren, in geval van weigering der betaling, beslag mochten leggen op den ganschen inventaris en alle eigendommen der Orde, die zich in Frankrijk bevonden.

Tegen dat vonnis teekende de provinciaal van Parijs aanstonds appel aan, en hij werd hierin gevolgd door alle andere provincialen van Frankrijk, zijnde die van Champagne, van Guyenne, van Toulouse en van Lyon. Allen verklaarden ze met nadruk, dat het ten eenenmale onrechtvaardig was, een gansch genootschap voor de schulden van een enkel lid aansprakelijk te stellen. Tevens beriepen ze zich op hun statuten, waar uitdrukkelijk de regel gesteld zou zijn, dat altijd ieder afzonderlijk lid slechts aansprakelijk gesteld kon worden voor zijn handelingen. Ze zetten al hun drijfveeren en hefboomen in werking, om den koning te bewegen, dat hij deze gansche aangelegenheid door het hoogste, het zoogenaamde koninklijke, gerechtshof, zou laten uitmaken, zoowel het proces van de crediteuren van het huis Lioncy en Gouffre als dat van de Wed. Groce en Zn. »De quaestie toch", zoo beweerden ze, — »loopt thans niet enkel over de schulden van pater La Vallette, maar over het rechtsbeginsel, wie, ingeval één lid van de societeit van Jesus schulden maakt, die moet betalen, het gezelschap of dat lid alleen, en die gewichtige vraag kan alleen door het hoogste gerechtshof van Frankrijk beslist worden."

De staatsraad des konings erkende dit insgelijks en verwees de gansche aangelegenheid, bij een decreet van 17 Augustus 1760, naar de groote kamer van het Parlement van Parijs, als het hoogste gerechtshof van gansch Frankrijk. — Aanstonds begon men met het onderzoek,

dat met de meest mogelijke nauwgezetheid ingesteld werd. Want de procureur-generaal van het parlement, de heer Le Pelletier du San Fargeau, was een man van de strictste rechtvaardigheid, die alle gronden voor en tegen wel driemaal woog, eer hij een eisch stelde. Voor alle dingen wilde hij zich volledig op de hoogte stellen, volgens welke wetten de goederen van de Jesuiten beheerd werden. Daar nu de heeren provincialen in hun memories aan den koning zich juist op hun Statuten beroepen hadden, verlangde hij de overlegging van die Statuten.

Pater de Montigny, de procurator van het professenhuis te Parijs, voldeed aan het bevel van den procureur-generaal, en legde een gedrukt exemplaar van de Statuten van de orde over. Maar — dat was de domste streek, die ooit door een zoon van Loyola begaan was. (1) Hij had dan ook reeds een paar dagen later het bitterste berouw over dezen zijn misslag. — In die Statuten nu stond met kapitale letters te lezen,

»dat alle goederen der Jesuiten een gemeenschappelijk en onvervreemdbaar eigendom der orde uitmaakten;"

»dat geen enkel Jesuitisch huis, derhalve noch een professenhuis, noch een collegie, noch eenige andere inrichting, een enkel stuk eigen vermogen bezat;"

»dat het opperbeheer van al die ontzaggelijke, over de gansche wereld verspreide, bezittingen in handen van de hoofden der orde lag, en dat zonder de goedkeuring van den generaal te Rome zelfs de minste kleinigheid niet vervreemd mocht worden."

Wat volgde dus hieruit? Niets minder dan dit, dat de chef van elk Jesuitisch handelshuis altijd slechts als de commissionair van den generaal te Rome beschouwd kon worden. En dat dus de zaken van La Vallette volstrekt geen particuliere zaken, maar zaken van de Orde als zoodanig waren. Niets minder dan dit, dat de plantages en alle aanhoorigheden van het kantoor op Martinique noch aan La Vallette, noch aan het professen-huis van St. Pierre, maar aan de geheele Societeit van Jesus toebehoorden, en dat diensvolgens — ook de gansche Societeit tot de betaling der schulden van het huis La Vallette en Co. verplicht was.

Zoo luidde dan ook de eisch van den procureur-generaal, en daarop sprak het parlement, den 8n Mei 1761, met de meest mogelijke plechtigheid, ten aanhoore van een ontelbare menigte, zijn vonnis uit. Dat vonnis luidde aldus:

»dat de gezamenlijke fransche Jesuiten verplicht waren te betalen: zoowel de wissels door La Vallette op het huis Lioncy getrokken, benevens een schadevergoeding bovendien van 50,000 livres, als ook de vordering van de Wed. Groce en Zn., gelijk mede alle door La Valette gemaakte schulden, te samen tot een bedrag van bijna drie millioen (francs); — dat daarentegen de bezittingen van het huis op Martinique aan de orde verblijven zouden."

Zoo eindigde dit beroemde proces over het bankroet van La Vallette. Toen het publiek den uitslag vernam, barstte er als een storm van jubel en vreugde los; want de liefde van het volk voor de Jesuiten was reeds toen in een diepen haat veranderd.

---

(1) De allergewichtigste gevolgen welke dit overleggen der Statuten van de orde voor haar toestand in Frankrijk later nog gehad hebben, zullen in het Zesde boek van dit werk ter sprake komen.

VIJFDE BOEK.

DE EERLIJKHEID DER JESUITEN

OF

DE ZONEN VAN LOYOLA IN HUN WARE GEDAANTE.

Motto: Ich hab's Euch g'sagt, Ihr habt's gehört:
Wir sind gewesen lang bethört;
Dasz Lug und Trug so breit sich macht,
Die Schwarzröck' haben's dahin gebracht,
Denn Wahrheit mögen's leiden nit,
Ist wider ihren Brauch und Sitt.
Vivat Ignatius!

Wo sich der Teufel steckt ein Ziel,
Da han die Schwarzröck' Hand im Spiel,
Und wo man ihn mit Spott und Hohn
Ersäuft, da laufen sie davon;
Denn Wahrheit mögen's leiden nit,
Ist wider ihren Brauch und Sitt.
Vivat Ignatius!

Auf! Landsknecht gut und Reiters Muth,
Auf! haut entzwei die schwarze Brut!
Erst musz sie treffen göttlich' Rach',
Soll oben stahn die gute Sach',
Die Wahrheit mögen's leiden nit,
Ist wider ihren Brauch und Sitt.
Vivat Ignatius!

Oud Soldatenlied.

EERSTE HOOFDSTUK.

De eeuwige strijd der zonen van Loyola met de overige catholieke geestelijkheid.

In het derde boek zagen we, dat de liederlijke uitspattingen, waarin zoo vele zonen van Loyola zich te buiten gingen en vooral de schijnheilige vindingrijkheid, waarmede ze het zingenot wisten te verhoogen, reeds zware slagen aan hun aanzien toebrachten. Nog meer schaadde hun echter de grenzenlooze begeerlijkheid naar geld en bezittingen, waarbij ze voor de laagste middelen niet terugdeinsden, als ze maar tot het doel leidden.

En toch droeg nog het meest tot hun ondergang bij de vijandige verhouding, waarin ze tegenover de andere catholieke geestelijkheid en geestelijke orden optraden. Daardoor ontstond een bijna onverzoenlijke haat, en geen der beide partijen rustte, eer ze de andere vernietigd had. — Vanwaar nu die vijandelijkheid en onverzoenlijke veete tusschen priesterlijke corporaties onderling? De schuld daarvan droegen eenig en alleen de zonen van Loyola, daar ze zich voor veel gewichtiger dienstknechten des Heeren hielden dan al de overige gewijde personen samen. Natuurlijk! Immers zij waren, blijkens hun naam, de strijdgenooten van Jesus! Ze waren zijn strijders en krijgsmakkers, over wie hij zelf het bevel voerde. Aan hen, zijn lievelingen en uitverkorenen, had hij den hoofdsleutel der poorten des hemels toevertrouwd, of liever, de deurwachter des hemels, Petrus, had bevel van Jesus zelf, niemand in de verblijven der eeuwige zaligheid binnen te laten, die niet met een paspoort van de zonen van Loyola kwam! Dat toch waren de grondstellingen, waarvan de Jesuiten uitgingen. En, daar ze derhalve alle andere priesters, vooral die in het monnikskleed, als lastige concurrenten beschouwden, moesten ze die noodwendig bestrijden. Want slechts door strijd komt men tot zegepraal.

Daarom moet men echter niet meenen, dat de paters daar waar ze vasten voet trachtten te verkrijgen, aanstonds met die grondstellingen voor den dag kwamen. Integendeel waren ze slim genoeg, om overal, waar ze pas kwamen, zich gansch anders voor te doen. Met den diepsten ootmoed, de innemendste bescheidenheid, de kruipendste onderdanigheid traden ze altijd eerst op, zoowel tegenover de wereldlijke als de geestelijke machten. Hadden ze echter eenmaal vasten voet verkregen; hadden ze het eenmaal zóóver gebracht, dat de bisschoppen en vorsten of andere grooten van een land op hun hand

waren en hen bij de stichting van een huis of collegie ondersteunden, — dan begonnen ze met hun operaties. In alle stilte en voorzichtig werd den hoogen heeren de overtuiging ingeblazen, dat de Jesuiten-orde al zeer ver boven de andere orden stond. »Wij alleen", — zoo maakten ze de aanzienlijken wijs, — »wij, Jesuiten, alleen hebben de rechte manier om de jeugd op te voeden. Wij alleen brengen er den waren geest van onderdanigheid in; wij alleen dien eerbied voor godsdienst en staat, die voor het opperpriesterschap van den paus en de souvereiniteit der koningen noodig is. Waar daarentegen onze collegiën en seminariën niet bloeien, waar het onderwijs tot nog toe aan andere godsdienstleeraars toevertrouwd was, daar is ook overal het onkruid der ketterij opgekomen en met de ketterij de geest van staatkundige woelingen, vrijheidszin, ja zelfs rebellie."

Met zulke redeneeringen trachtte men de voornamen en machthebbenden tam te maken, en in de meeste gevallen gelukte dat ook. Nog gemakkelijker viel het den vromen paters om de goedgeloovige menigte in de meening te brengen, dat de orde van Jesus al de andere godsdienstige vereenigingen en stichtingen verreweg overtrof, ja dat ze zelfs al het goede en nuttige van die andere vereenigingen en orden in zich vereenigde. Immers al de andere monniksorden hadden in den tijd van het ontstaan van het Jesuitisme, gelijk we in het eerste boek gezien hebben, alle achting bij het volk bijna geheel verloren. En de zonen van Loyola ontzagen zich natuurlijk volstrekt niet, om door allerlei inblazingen en lasteringen wat er nog van die achting over mocht zijn, totaal weg te nemen. Zij, de Jesuiten, moesten immers wel in aanzien winnen al wat de anderen verloren. Waarom zouden ze die anderen dan niet zoo zwart mogelijk maken, waarom niet al hun gebreken openbaar maken, ja hun nog meer gebreken toedichten dan ze werkelijk reeds hadden? Wanneer echter de aldus heimelijk belasterden dat gewaar werden en het waagden zich te verdedigen of met gelijke munt te betalen, — dan, o! dan vooruit met het grof geschut, dan vooruit met speer en zwaard en zoolang toegeslagen, totdat de vijand doodelijk getroffen was en geen tong en geen vin meer roeren kon!

Zoo gedroegen de zonen van Loyola zich tegenover hun collega's, en ik zou gansche folianten kunnen vullen met de twisten, die hieruit ontstonden. Zoo wel met wereldlijke geestelijken, vooral doctoren der universiteiten en bisschoppen, als met andere monniken, zooals de Dominicaners, Capucijners, Benedictijners, en hoe ze verder heeten mochten, hadden ze het te kwaad. Maar dergelijke verhalen zouden den lezer misschien niet erg bevallen. En daarom neem ik de vrijheid, alleen de drie groote hoofdoorlogen der Jesuiten te beschrijven, en zelfs die slechts in hoofdtrekken, niet in alle bijzonderheden.

Welke waren nu die hoofdoorlogen?

Ten eerste de meer dan honderdjarige oorlog over de koloniën, ten andere de bijna nog langduriger strijd met de Parijsche Sorbonne, en ten derde de geduchte kamp met het Jansenisme.

Ik heb den lezer reeds in het tweede boek verhaald, hoe gemakkelijk de zonen van Loyola het den Chineezen en Japanneezen maakten, om tot het Christendom over te gaan. Het Christendom, dat de Jesuiten in China en Japan invoerden, was eigenlijk niets anders dan het oude chineesche en japaneesche heidendom, slechts met wat andere benamingen

en enkele weinig hinderlijke wijzigingen. De goede paters redeneerden aldus: »Om proselyten te maken en door hen tot macht, rijkdom en heerschappij te komen, moet men een oog toedrukken, ja, als 't wezen moet, alle beide oogen. Waarom zou men dien menschen hun oude gebruiken en gewoonten, zooals bijv. het lantaarnfeest, het feest van Phelo, de aanbidding van Confucius en dergelijke zaken, verbieden? Lieve hemel! als we dat deden, zou het er met onze bekeeringen slecht uitzien en eer we er om dachten, zouden we dan dat heerlijke land, waar zoo veel voor ons te halen valt, hals over kop moeten verlaten."

Dat waren de leidende beginselen der Jesuiten in het uiterste oosten van Asië. Ze zagen er dan ook volstrekt geen bezwaar in, om zelf als mandarijnen-priesters gekleed aan de heidensche gebruiken, die slechts christelijke namen ontvangen hadden, deel te nemen. Vooral bleven ze niet in gebreke, om aan Confucius dezelfde goddelijke eer te bewijzen als de voorname Chineezen deden. Immers die groote wijsgeer en godsdienststichter moest, blijkens zijn heerlijke zedeleer, als een voorlooper van den Christus beschouwd worden. Hem kwam dan immers ook een der eerste plaatsen in den christelijken hemel toe.

Zoo ging het bij de jesuitische zending in Asië toe. Daar echter de Jesuiten zelf natuurlijk wel oppasten, dat er in Europa niets van hun eigenaardige manier van bekeeren uitlekte, nam geen mensch er aanstoot aan. Integendeel, de heeren paters oogstten nog grooten lof in wegens hun buitengemeen welslagen, en ze werden overal in de catholieke christenheid geprezen als de eenige priesters, die voor de zendingszaak deugden.

Nu gebeurde het in het jaar 1633, dat twee andere geestelijken met toestemming van hun superieuren, insgelijks naar China reisden om bekeerlingen te maken. Het waren de Dominicaansche pater Johannes Baptista de Morales en de Capucijner monnik Antonius da Sancta Maria. Niettegenstaande de Jesuiten, zoodra ze kennis van de zaak kregen, hun alle mogelijke hindernissen in den weg legden, slaagden ze er toch in, om toegang tot het Hemelsche Rijk te verkrijgen. Dank zij hun rusteloozen ijver kwamen ze, hoewel eerst na vele jaren, ook tot in die streken, waar de zonen van Loyola huizen bezaten en werkten. Ze hadden dus ruimschoots gelegenheid de Chineezen die door de Jesuiten bekeerd waren, te spreken en de jesuitisch-christelijke godsdienstoefeningen bij te wonen.

Maar hoe verbaasd stonden ze nu, toen ze zagen, dat de paters Jesuiten aan hun bekeerlingen toestonden met hun heidensche gebruiken en zeden voort te gaan! Ja, ze zagen hen zelfs aan Confucius goddelijke eer bewijzen en eigenhandig offers brengen! Dat waren ondragelijke gruwelen in hun oogen en ze deden den Jesuiten daarover de bitterste verwijtingen. Dezen echter beweerden dat ze geheel en al volgens Paulus' woord handelden, die immers ook den Joden een Jood en den Grieken een Griek wilde zijn. Ze lieten zelfs niet na met al de scherpte huns geestes de »bekrompen monniken-orthodoxie" te bespotten. Zoo viel er maanden lang menig scherp en bitter woord over en weder, en zelfs de kansel werd gebruikt om elkander smaadredenen toe te voegen. Het bleek meer en meer, hoe langer de strijd duurde, dat de beide partijen hoe langer hoe meer verbitterd werden, en van eenige schikking of toegevendheid, hetzij van de eene of van de andere zijde, was in de verte geen sprake.

Toen besloot eindelijk de Dominicaan Morales, de hulp van den paus in te roepen. Daartoe ging hij in het jaar 1643 naar Rome op reis, echter niet zonder vooraf de nauwkeurigste bewijsstukken bijeenverzameld te hebben, waaruit overtuigend blijken kon, welke groote smaadheid de zonen van Loyola der christelijke kerk aandeden. Nadat hij te Rome aangekomen was, overhandigde hij de bewijsstukken aan paus Innocentius X en hing zulk een treffend tafereel op van de vernedering des christelijken geloofs in China door de Jesuiten, dat Zijne Heiligheid met verontwaardiging vervuld werd. Het gevolg was, dat er een speciale commissie van kardinalen benoemd werd, om de zaak te onderzoeken. En daar de onwedersprekelijke bewijzen voorhanden lagen, dat de Jesuiten volkomen in 't ongelijk waren, vaardigde de paus weldra (in 1644) een decreet uit, om paal en perk aan de ergernis te stellen. In dat decreet werd aan de paters Jesuiten ten zeerste aanbevolen, voor het vervolg geenerlei overblijfselen van heidensch bijgeloof, ze mochten nog zoo onbeduidend of onschuldig schijnen, meer te dulden, maar de inzettingen der roomsch-catholieke kerk in haar volle reinheid te prediken.

Met dit pauselijk decreet in den zak reisde pater Morales het volgende jaar weer naar China terug en maakte het aanstonds zegevierend aan de Jesuiten bekend. Hij dacht natuurlijk niets anders of de Loyoliten zouden zich in allen ootmoed aan de uitspraak van den heiligen stoel onderwerpen. Maar daarin bedroog hij zich deerlijk. Wel is waar verklaarden de hoofden van de orde in China, met den »pater-mandarijn" van Peking (d. i. den president van het Hof der Wiskunde) aan het hoofd, dat ze den paus te Rome in alles, waar ze konden, gehoorzaam wilden zijn. Maar hier, — zoo beweerden ze, — bestond blijkbaar aan de zijde des pausen een vergissing. Ze zouden Zijne Heiligheid wel beter onderrichten, en voorloopig, totdat zij hem de zaak vòorgedragen hadden, moest natuurlijk alles in *statu quo*, d. i. »bij het oude" blijven.

Werkelijk zonden ze ook, — trouwens niet vóór het jaar 1654, — hun medebroeder Martini met de noodige instructies, en vooral met het noodige geld, naar Rome. Zijn opdracht hield niet minder in dan: het heilige officium met den paus incluis te overtuigen, dat de Dominicaners uit onkunde en hatelijke afgunst de orde van Jesus gelasterd hadden. Dat was zeker een zware taak; maar de slimme pater slaagde er volkomen in. Doch de omstandigheden hielpen ook mede. Want ondertusschen was paus Innocentius X, in het jaar 1655, gestorven en zijn opvolger, Alexander VII, had zulk een voorliefde voor de zonen van Loyola, dat hij hun niets weigeren kon.

Zoo kreeg pater Martini een zeer gunstig antwoord. Het decreet van Innocentius X werd niet alleen opgeheven, maar zelfs werd aan de orde uitdrukkelijk toegestaan zich in enkele gebruiken naar die der Chineezen te »accommodeeren," te voegen. Bovendien berispte de paus de Dominicaners over hun gedrag en sprak de verwachting uit, dat ze in 't vervolg de Jesuiten geen overlast meer zouden aandoen.

Daarmede scheen de zaak ten gunste der zonen van Loyola beslist. Maar ze was nog lang niet uit. De orde der Dominicaners en Capucijners beiden voelden zich namelijk door de beslissing des pauses ten hoogste beleedigd. Ze zonden nog meer leden hunner orden naar China, en dezen verzamelden steeds meer bewijzen, om het Jesuitische heidendom openlijk ten toon te stellen en te ontmaskeren. De Jesuiten echter zaten

ook niet stil, maar namen gezamenlijk deel aan den strijd. Het regende hunnerzijds smaadschriften en verketteringen in zulk een menigte, dat niemand het ware meer van het valsche kon onderscheiden.

Daarbij kwam nog, dat na den dood van paus Alexander, beide partijen verscheiden gezantschappen naar Rome zonden, om de pauselijke onfeilbaarheid beter in te lichten. Eindelijk wist de roomsche Curie geen anderen uitweg meer dan een scheidsgerecht te benoemen, dat uit de knapste en geleerdste godgeleerden bestaan zou. Deze zoogenaamde »Congregatie ter vaststelling van het ware geloof" trok zich de zaak met buitengemeenen ijver aan. Doch niettemin kwam het noch onder de pausen Clemens IX en Clemens X, noch onder Innocentius XI en Alexander VIII tot een volledige beslissing.

De strijd woedde dus, — dank zij het Jesuitische goud, waartegen de godgeleerde kardinalen niet bestand waren —met onverminderde woede voort tot het jaar 1691. Toen besteeg Innocentius XII den pauselijken stoel. Hij was een man van vasten wil, en na nauwkeurig onderzoek van het *pro* en *contra*, gaf hij eindelijk een beslissing, die de zonen van Loyola in het volste ongelijk stelde. Met die beslissing zond hij den kardinaal Karel Maigrot als zijn vicaris naar China, waar hij in 1693 aankwam. Maigrot verkondigde daar dadelijk, dat alle heidensche gebruiken, die paus Alexander VII toegestaan had, voortaan op zware kerkelijke straffen verboden waren. Vooral mocht de heiden Confucius niet meer als een God vereerd worden, en wie dit deed, haalde zich de helsche verdoemenis op den hals en — den pauselijken vloek bovendien.

Dat was duidelijk gesproken, en wanneer de Jesuiten het met hun vierde gelofte, die der onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den Heiligen Stoel, maar half ernstig gemeend hadden, dan had de strijd nu geëindigd moeten zijn. Maar verre van daar. De in China aanwezige zonen van Loyola stelden tegenover de proclamatie van den pauselijken vicaris eene andere, waarin ze zijn gedrag kettersch, goddeloos, onverstandig en oneerlijk noemden. Ja, daarmede niet tevreden, spraken ze openlijk van de kansels den vloek over hem uit, als zijnde een bedrieger, die zich ten onrechte voor een gezant des pausen uitgaf. Ten slotte wendden ze zich tot het hof van Peking, waar ze, zooals we vroeger zagen, alles waren, en rustten niet eer, voor Maigrot formeel uit het gansche Hemelsche Rijk verbannen werd. Hij zag zich dus genoodzaakt, naar Goa in Oost-Indië, te vluchten, en van daar uit zond hij bericht aan den paus aangaande de ruwe handelwijze der Jesuiten.

Maar wat was van dit alles het gevolg? Liet Innocentius XII nu zijn rechtmatigen toorn niet op de europeesche Jesuiten vallen en riep hij hun generaal te Rome nu niet ter verantwoording? Volstrekt niet! De hoven van Madrid en Parijs, waar de zonen van Loyola toentertijd almachtig waren, mengden zich in den strijd en hielden Zijne Heiligheid van krachtige maatregelen terug. Ja, die hoven betoonden zich zóó partijdig, dat ze alle geschriften, die in deze aangelegenheid door de tegenpartij der Jesuiten uitgegeven werden, openlijk door beulshanden lieten verbranden, terwijl de Loyolisten volle vrijheid hadden, hun tegenstanders met hoon te overladen.

Zoo verliepen er wederom een aantal jaren, zonder dat er een eind aan den treurigen strijd kwam. Toen besloot eindelijk paus Clemens XI, die in het jaar 1700 de pauselijke kroon ontving, om in elk geval te

doen wat recht was en desnoods zijn volle pauselijke macht in de schaal te werpen. Derhalve zond hij in het jaar 1702 den titulair-bisschop van Antiochië (later kardinaal) Charles Thomas Maillard de Tournon in hoedanigheid van nuntius *a latere* met de uitgebreidste volmacht van Goa naar China, om aan de bron zelf den oorsprong van den onzaligen twist na te gaan en naar bevind van zaken te handelen. Uitdrukkelijk was hem de bevoegdheid opgedragen, om de tot nog toe in het chineesche christendom bestaande heidensche gebruiken òf goed te keuren òf te veroordeelen. Hij moest ze veroordeelen, wanneer ze volstrekt onchristelijk waren, maar goedkeuren, wanneer ze zonder al te groote ergernis met het christendom in overeenstemming gebracht konden worden.

Ieder prees deze keus des pausen. Wel is waar wist men van de Tournon, dat hij van ouds een groote vriend en begunstiger der Orde was; maar het was niet minder van algemeene bekendheid, dat de reinheid van het christelijk geloof en de eer van den pauselijken stoel hem zeer na aan 't hart lagen. Ook wist men, dat zijne eerlijkheid nog steeds tegen elke poging tot omkooping bestand geweest was. Des te vaster vertrouwde men er dus op, dat hij met de grootste onpartijdigheid te werk zou gaan, en dat was ook de reden, waarom de paus juist aan hem die belangrijke zending had toevertrouwd.

Hoe het zij, Tournon vertrok naar China en werd aldaar door de Jesuiten op meer dan voorkomende wijze ontvangen. Dat bleef ook langen tijd zoo: ze deden al het mogelijke om hem te winnen, en hij zelf legde ook dikwijls de meest ongeveinsde bewijzen van zijn ingenomenheid met de orde van Jesus aan den dag. Toen hij echter na een zorgvuldig onderzoek van jaren bespeurde, dat het Jesuitisch-chineesche christendom niets anders was dan een ietwat met roomsche bloempjes opgesierd heidendom, begon het anders te worden. En toen hij aanstalten maakte, om aan die onbehoorlijkheden voor goed paal en perk te stellen, toen wierpen de Loyoliten op eenmaal het masker af en werden van onderdanige dienaren zijn bitterste, felste vijanden. Er was geen ondeugd, die ze hem niet aanwreven; die van ketterij en ongeloof waren nog de minsten. Toen hij echter ondanks dat alles er bij bleef, het chineesche heidendom als heidensch en goddeloos te veroordeelen, wisten ze den keizer zoozeer tegen hem op te zetten, dat zijne hemelsche majesteit den vromen ijveraar met geweld naar Macoa in het Jesuiten-collegie liet brengen. Dit geschiedde in het jaar 1710, en nu werden de Jesuiten aldaar zijne wachters en cipiers.

Nog was hun dit niet genoeg. Ze wilden het voor goed onmogelijk maken, dat de Tournon naar Europa terugkeerde en den paus benevens de gansche christenheid aangaande het drijven der Orde in China zou inlichten. Zoo gaven ze hem in een kop chocolade een doodelijk vergif te drinken. En op die wijze ruimden ze met geweld dezen hun zoo gevaarlijken tegenstander uit den weg. (1)

Niet veel beter ging het den nuntius Carolus Ambrosius de Mezzabarba, die in het jaar 1719 door paus Clemens XI als gevolmachtigde

(1) Nadere bijzonderheden kan men vinden in: »Mémoires historiques presentés en 1724 au souverain Pontife Benoît XIV, sur les missions des Pères Jesuites aux Indes Orientales, par le R. P. Norbert." — Aldaar (deel III bl. 99—148) staan de authentieke bewijzen, geleverd door den koorheer Angelita van St. Peter in Carcere, die als ooggetuige tegenwoordig was, toen men den kardinaal de vergiftigde chocolade aanbood.

naar China gezonden werd. Zoodra hij aankwam overreedden de Jesuiten den keizer Kang-hi, dat het allerverkeerdst was, eenige vreemde macht, al ware het ook die des pausen, eenige rechtsmacht in het Hemelsche Rijk te laten uitoefenen. Mezzabarba moest dus, nadat hij vijf audiënties gehad had, geheel onverrichter zake heengaan. Zelfs zei de keizer hem ronduit, dat de pausen met hun elkander weêrsprekende decreten slechts haat en verdeeldheid onder de chineesche christenen zaaiden. Om die reden verzocht hij ook van alle verdere inmenging der Roomsche Curie in de chineesche aangelegenheden verschoond te blijven.

Nog verder ging de opvolger van dezen keizer, Yong-tching. Met uitzondering van de Jesuiten, die zich als wiskunstenaars en kalenderberekenaars verdienstelijk jegens den staat maakten, joeg hij alle andere zendelingen buiten de grenzen van zijn rijk. »Hij wilde rust in zijn landen hebben,'' — zeide hij, — »en door de Dominicaners en Capucijners, of hoe ze verder heeten mochten, was tot nog toe niets dan onrust gekomen. Bovendien schijnt het,'' — zoo zeide hij verder, — »de bedoeling der niet-jesuitische monniken te wezen, van de Chineezen Europeanen te maken, en die bedoeling moest hij natuurlijk ten sterkste tegengaan.''

Zoo bleef China voortaan den Jesuiten alleen overgelaten. Ze hielden zich daar ook staande tot in de nieuwere tijden, gelijk bijv. pater Hallerstein, een Zwaab, als mandarijn en president van het groote gerechtshof der wiskundigen nog in het jaar 1780 werkzaam was.

Het laat zich begrijpen, dat de zonen van Loyola door dit hun gedrag in China zich de Dominicaners en Capucijners tot doodvijanden maakten. Insgelijks spreekt het van zelf dat deze laatsten voortaan elke gelegenheid allergretigst aangrepen, om de Orde afbreuk te doen en hare goddelooze onchristelijkheid, hare alle perken te buiten gaande brutaalheid, voor de gansche wereld bloot te leggen. Bij een groot deel der christenheid gelukte hun dit dan ook vrij wel. Men begon de Jesuiten meer en meer te beschouwen als lieden, die tot den dood vervolgden ieder die hun in hun zendingen in den weg stond of het waagde hun te weêrstreven. Wel is waar verdedigden de heeren paters zich met alle kracht tegen zulk beweren, of — zooals zij het noemden — tegen zulken laster. Maar met elk schip dat uit Asië kwam, kreeg men kennis van nieuwe feiten, die de aantijgingen der Dominicaners en Capucijners volkomen bevestigden.

Eindelijk hoorde men ook van de missies in America geheel hetzelfde. Ja, de wreedheid waarmede ze in de nieuwe wereld tegen de bisschoppen Cardenas en Palafox te werk gingen, overtrof nog hun laagheid ten opzichte van kardinaal de Tournon. Daarom wil ik ook van deze beide aangelegenheden een kort verhaal geven.

In het jaar 1641 benoemde de paus den Franciscaner priester Bernardin de Cardenas tot bisschop van Paraguay. Zijn residentie was te Assumption, waar hij drie jaren lang ongemoeid bleef. In het jaar 1644 echter gaf hij zijn voornemen te kennen, om de gemeenten der provinciën Parana en Uruguay te visiteeren, waar, gelijk we weten, de Jesuiten heer en meester waren. De bisschop was tot zulk een visitatie niet alleen bevoegd, maar zelfs verplicht. Doch nu begonnen de zonen van Loyola hemel en hel in beweging te brengen, om dit te beletten. Het was hun namelijk van te veel belang, hun doen en drijven in

hun koninkrijk Paraguay voor de gansche wereld verborgen te houden. Ze wilden noch van hun handel noch van hun staats-inrichting aldaar iets bekend hebben.

In den beginne beproefden ze door vleierij en omkooping den bisschop van zijn voornemen af te brengen. Toen hij echter vast bij zijn voornemen bleef, bestreden ze zijn recht op de bisschoppelijke waardigheid. Openlijk van den kansel verkondigden ze, dat Cardenas zich die waardigheid op wederrechtelijke wijze had aangematigd en men hem dus geen gehoorzaamheid schuldig was.

Daarmede was de bisschop echter nog lang niet onschadelijk gemaakt. Dat kon alleen met behulp van de wereldlijke macht geschieden. Daarom beproefden de Jesuiten den spaanschen gouverneur van Assumption, Don Gregorio de Hintrosa, op hun zijde te brengen. Dit gelukte hun door middel van 54,000 gulden in goud. Het gevolg was, dat de gouverneur den bisschop als een bedrieger met geweld op een schuit liet brengen en hem zoo aan wind en stroomen prijs gaf. Zoo dreef hij over de tachtig mijlen ver op de rivier den Paraguay voort tot naar Corrientas.

Hier bleef Cardenas verscheiden jaren; maar natuurlijk niet zonder bij de koninklijke regeering van La Plata de noodige stappen te doen, om weder in zijn post hersteld te worden. Deze gaf ook werkelijk, in het jaar 1646, deze beslissing, dat Cardenas de rechtmatige bisschop van Assumption en Paraguay was. Daar echter de Jesuiten aldaar alles vermochten en zijn weder verschijnen er zeker aanleiding zou kunnen geven tot betreurenswaardige tooneelen, bood men hem den bisschopszetel van Popayan aan en verzocht hem, zich zoo spoedig mogelijk daarheen te begeven.

Cardenas nam die schikking echter niet aan, want Popayan lag ten minste duizend spaansche mijlen van Assumption verwijderd, en op zijn hoogen leeftijd kon zulk een reis licht gevaarlijk voor hem worden. Hij verkoos dus liever in Corrientas te blijven en van daar uit op nieuw te beproeven of hem recht gedaan zou worden. Dat bereikte hij ook werkelijk. In het jaar 1648 werd de vroegere gouverneur, Don Gregorio de Hintrosa, teruggeroepen en vervangen door Don Diego Escobar de Osorio. Zoodra Bernardin de Cardenas dit vernam, reisde hij oogenblikkelijk naar Assumption. En toen werd hij door den nieuwen gouverneur zeer vriendelijk ontvangen en zelfs dadelijk in zijn bisdom hersteld.

De strijd scheen dus beslist; maar in werkelijkheid was hij dit nog niet. De Jesuiten hadden namelijk toentertijd aan het spaansche hof zulk een invloed, dat niemand in de omgeving des konings het wagen zou iets tegen het belang der orde te ondernemen. Want wie dat deed, kon zeker zijn, dat de eerwaarde broeders, die »het oor des konings" hadden, niet eer zouden rusten, alvorens hij ten val gebracht was.

Don Diego de Osorio had dus ook alle reden om te vreezen, dat het hem niet beter gaan zou, wanneer hij voortging, Cardenas ten koste van de zonen van Loyola te begunstigen. Dientengevolge liep hij al zeer spoedig openlijk naar de Jesuiten over. En nu begon hetzelfde lied op nieuw. Ja, het kwam zoover, dat de bisschop door de Loyoliten, met goedvinden van Don Osorio, vijftien dagen lang in zijn eigen kerk letterlijk belegerd werd en bijna van honger gestorven ware!

Plotseling echter kwam Don Osorio te sterven, en nu nam alles een andere wending. Cardenas was bij het volk van Assumption zeer bevriend, en de meeste burgers hadden de gewelddadigheden der Jesuiten

ten hoogste afgekeurd. Na Don Osorio's dood ontstond er dus een soort van omwenteling, en het gevolg daarvan was, dat Cardenas op eene groote vergadering voorloopig tot gouverneur en kapitein-generaal werd uitgeroepen, totdat de koning van Spanje een nieuwen gouverneur benoemd zou hebben. Natuurlijk spanden nu de Loyoliten alle krachten in, om de tenuitvoerlegging van deze volkskeus te beletten. Maar ze hadden zich reeds veel te gehaat gemaakt, dan dat hun dit gelukken zou. Cardenas aanvaardde ongehinderd zijn nieuwe betrekking, die de wereldlijke en geestelijke macht over Paraguay in zijn handen vereenigde. En hierbij bleef het nog niet eens. De burgers der stad dienden een aanklacht tegen de paters in en eischten, dat ze, als onruststokers, die altijd twist en tweedracht in de gemeente brachten, uit Assumption verbannen zouden worden. Dat verlangen was billijk, en de bisschop-gouverneur stond het dan ook toe. Den 6en Maart 1649 kregen de goede vaders derhalve bevel, de stad te verlaten. Wel verre van te gehoorzamen, verschansten ze zich in hun collegie. Daarop drong Don Villasanti, de luitenant van den bisschop-gouverneur, met geweld in het gebouw in en pakte de Jesuiten op een schip, dat met hen naar Corrientas afzakte.

Nu hadden zij dus op hun beurt het brood der ballingschap te eten, evenzeer als Don Bernardin de Cardenas nog een jaar te voren. Maar ze aten het niet zoo geduldig. Ze brachten onverwijld in hun reductiones een leger van vier duizend Indianen op de been, en stelden aan het hoofd daarvan Don Sebastian de Leon, een officier die hun met hart en ziel toegedaan was. Tevens benoemden ze hem tot voorloopigen gouverneur van Assumption, en zoo rukten ze op de stad aan, om haar met geweld te overmeesteren. Dit gelukte hun ook zonder veel bloedvergieten. Maar bisschop Cardenas verdedigde zich hardnekkig tien dagen lang in zijn kerk, die behoorlijk versterkt was en formeel bestormd moest worden, eer hij zich overgaf.

Zoodra het bruine leger meester van zijn persoon was, wierp men hem eerst in een donkeren, onderaardschen kerker, waar hij bijna in vuilnis omkwam. Daarop plaatste men hem op een armzalige schuit en bracht hem naar Santa-Fé, op twee honderd mijlen afstands van Assumption. Wederom hadden dus de Jesuiten de zege behaald en wederom zag Cardenas zich van zijn waardigheid en post ontzet. Aanstonds wendde hij zich weder tot de koninklijke regeering van La-Plata, om recht te verkrijgen en reisde in het jaar 1651 zelf daarheen, om de afdoening van zijn zaak te bespoedigen.

Doch van de eene maand op de andere, ja van het eene jaar op het andere, werd zijn zaak uitgesteld. Eindelijk bespeurde hij, dat de Loyoliten de meeste leden van de regeering omgekocht hadden. Nu besloot hij naar Europa te reizen, om persoonlijk bij het spaansche en het roomsche hof zijn recht te bepleiten. Zoo gezegd, zoo gedaan; maar de Jesuiten zaten ook niet stil. Met pater Pedraso aan het hoofd, bedachten ze zulk een menigte lasteringen en logens, dat het scheen of bisschop Bernardin de Cardenas de ergste booswicht van de wereld ware, die van den beginne af geen ander doel gehad had, dan de duiven-onschuld der Jesuiten op alle mogelijke wijzen te belasteren. Cardenas echter had de officieele stukken medegebracht, waarmede hij de waarheid van zijn beweringen staafde, en het gelukte hem inderdaad, ondanks alle jesuitische kunsten en streken, ten slotte toch de overhand te behouden. Het

hof te Madrid liet hem recht wedervaren en herstelde hem weder in alle betrekkingen en waardigheden, waarvan de Loyoliten hem beroofd hadden. Paus Alexander VII ging zelfs nog verder en verweet den Jesuiten hun kwaadaardige machinaties, als een groote ergernis die ze aan de wereld gegeven hadden.

Doch de arme Cardenas had weinig nut van deze gunstige beslissing. Weinige maanden nadat hij ze verkregen had, stierf hij, zoodat hij niet eens in de gelegenheid was, voor de derde maal bezit van zijn bisdom te nemen.

Even brutaal en gewelddadig gedroegen de Loyoliten zich jegens den vromen Don Johannes Palafox. Hij was niet alleen aartsbisschop van Mexico, maar bovendien bisschop van Angelopolis en Osina, zoodat men zou meenen, dat zoo iemand te hooggeplaatst zou wezen, dan dat één het wagen zou tegen hem op te treden. Maar, voor wien zijn de zonen van Loyola ooit bang geweest? Zelfs niet voor koningen en keizers, en dus ook volstrekt niet voor een aartsbisschop, vooral niet wanneer dat een vroom en godvreezend man was.

De eerste grond van den fellen strijd tusschen Palafox en de Jesuiten ligt in de hebzucht van deze laatsten. Zij toch gaven zich alle mogelijke moeite, om verscheiden tienden, die rechtens aan den aartsbisschoppelijken stoel in Mexico toebehoorden, langs slinksche wegen of zelfs met geweld aan hun collegiën te trekken. Daardoor noodzaakten ze den bisschop, een aanklacht tegen hen bij de koninklijke regeering in te dienen. Dat ergerde de Jesuiten geweldig en nog verwoeder werden ze, toen de aartsbisschop het proces in alle instantiën van hen won.

Ze zochten zich derhalve op hem te wreken en maakten daartoe gebruik van elke gelegenheid die zich opdeed. De beste weg echter om hun haat aan hem te koelen, scheen hun toe, zich aan zijn rechtspraak te onttrekken en te doen alsof hij volstrekt niet bestond. Nu is het een wet in de catholieke kerk, dat niemand in een bisdom het priesterambt uitoefenen mag zonder de vergunning van den bisschop waaronder hij ressorteert. En het Trentsche Concilie beveelt uitdrukkelijk aan alle ordegeestelijken zonder uitzondering, wanneer ze ergens de biecht afnemen of prediken willen, vooraf aan den bisschoppelijken stoel hun volmacht daartoe te vertoonen. Wanneer dus de Jesuiten in de diocese van den aartsbisschop van Mexico priesterlijke diensten wilden verrichten, dan moesten ze hem in persoon of althans zijn vicaris de noodige bewijzen overleggen betrekkelijk hun volmacht. Wanneer ze dit niet deden, had de aartsbisschop het recht, hun alle geestelijke verrichtingen tot nader order te verbieden.

Zoo sprak de kerkelijke wet, en zoo moest het ook wezen, zou er niet de grootste wanorde komen. Immers in het tegenovergestelde geval zouden alle mogelijke onbevoegde personen den kansel kunnen bestijgen of den biechtstoel innemen en alzoo het priesterdom onteeren. Maar wat deden nu de zonen van Loyola? Ze matigden zich in gansch Mexico het priesterschap aan, zonder ooit eenige volmacht te vertoonen, evengoed als hadde de bedoelde wet niet bestaan. De aartsbisschop besloot, aan deze onbehoorlijkheid een einde te maken. Zijn vicaris-generaal sommeerde den 6den Maart 1647 de Jesuiten om de bewijzen hunner bevoegdheid te toonen, en middelerwijl, totdat zulks geschied zou zijn, zich van het afnemen der biecht en het prediken te onthouden.

De Jesuiten antwoordden daarop, dat ze van den paus het privilegie hadden, om overal in de wereld priesterlijke bedieningen uit te oefenen, zonder eerst noodig te hebben de vergunning daartoe van de respective bisschoppelijke regeeringen te vragen. »Goed" — zeide de generaal-vicaris nu — »toont mij dat privilegie, dan zal ik u ongemoeid laten." Doch ook daaraan voldeden de paters niet en beweerden, dat ze verder nog een privilegie hadden, dat hen zelfs van het vertoonen van het eerste ontsloeg. — Dat was een openbare beleediging aan de aartsbisschoppelijke waardigheid aangedaan. En bovendien hadden de paters nog de tartende onbeschaamdheid om, zonder zich verder ergens om te bekommeren, met biechten, prediken en wat dies meer zij, voort te gaan.

Toen besloot Palafox, ter handhaving van zijn waardigheid tegen zulke drieste ongehoorzaamheid, een voorbeeld te stellen. En dat bestond hierin, dat hij den Jesuiten op straffe van den grooten kerkelijken ban alle kerkelijke dienstverrichting verbood en tevens aan alle Christenen van zijn diocese, om bij hen te biechten of hun predicatiën bij te wonen.

Ongetwijfeld was de aartsbisschop hiermede in zijn volste recht. En als de Jesuiten zulke gehoorzame zonen der kerk geweest waren als ze altijd voorgaven, dan zouden ze zich aanstonds aan dit bevel onderworpen hebben. Ze dachten daar echter geen oogenblik aan. Integendeel ze werden woedend en besloten, hun hooggeplaatsten tegenstander, het mocht gaan hoe het wilde, te fnuiken.

De toenmalige onderkoning van Mexico, die het land namens den koning van Spanje bestuurde, was hun bijzondere vriend. Daar ze nu die vriendschap door een aanzienlijk geschenk nog aanwakkerden, meenden ze met grond te kunnen verwachten, dat hij, desnoods met geweld, hen wel zou bijstaan. Ze wendden zich dus tot hem en leverden een uitvoerig bezwaarschrift in, waaruit zou moeten blijken, dat Palafox zich aan de hoogheilige orde van Jesus zwaar vergrepen had. De onderkoning gaf hun ook werkelijk aanstonds gelijk en beval den aartsbisschop, zijn bedreiging met den ban in te trekken en de Jesuiten ongestoord het biecht- en predikambt te laten uitoefenen, gelijk ze tot nu toe gedaan hadden.

Palafox protesteerde hiertegen natuurlijk als een onwettig bevel. Tevens bracht hij den onderkoning onder het oog, hoe door zulk een handelwijze de priesterlijke orde en tucht in de kerk geheel verstoord zou worden. Ten gevolge daarvan werd de plaatsvervanger van den spaanschen koning al ietwat verlegen, en hij was er al bijna aan toe, zijn voorbarig bevel weêr in te trekken. Maar nu lieten de zonen van Loyola óók hun laatste mijn springen. Stoutweg sloegen ze op eenmaal den aartsbisschop met zijn vicaris-generaal en het gansche bisschoppelijke collegie in den ban. En het banvonnis, dat wemelde van de grofste lasteringen en aantijgingen, lieten ze onder pauken- en trommelslag openlijk in alle straten der stad Mexico voorlezen.

»Al wie," — zoo stond in dat banvonnis, — »al wie voortaan nog den bisschop en zijn officium gehoorzaamt of aanhangt, tot welken stand hij ook behooren moge, maakt zich schuldig aan rebellie. Personen van rang zullen in dat geval met twee duizend ducaten of, wanneer ze onvermogend zijn, met vierjarige vestingstraf; personen van minderen rang echter met tweehonderd stokslagen en vierjarige slavernij in de bergwerken gestraft worden." Men ziet, de Loyoliten namen geen halve

maatregelen. Het kwam er nu maar op aan, of de onderkoning hun driest bestaan met zijn wereldlijke macht ondersteunen zou; want zonder die waren ze machteloos geweest. Maar ze kenden hun man en hadden hem al te zeer in hun macht, dan dat ze niet zeker zouden zijn van hun zaak. Het jesuitische decreet werd dan ook door zijn gezag bekrachtigd en aan de militaire macht opgedragen, om aan de gewelddadige maatregelen der Loyoliten klem bij te zetten.

Wat zou de arme Palafox onder zulke omstandigheden nu doen? Zou hij toegeven of geweld met geweld zien te keeren? Het laatste zou hij wel kunnen, want het volk was geheel en al op zijne zijde, en een wenk van hem ware genoeg geweest, om gansch Mexico tegen de Jesuiten en den partijdigen onderkoning de wapenen te doen opvatten. Maar hij beefde terug voor bloedvergieten en liever ontweek hij heimelijk uit de stad, om in een onbewoonde bergstreek zoolang een toevlucht te zoeken, totdat de hoven van Rome en Madrid, tot welke hij zich wendde, hem recht zouden hebben doen wedervaren. »Ik ben gevlucht," — zoo schreef hij zelf aan paus Innocentius X, — »naar de bergen en heb in het gezelschap van slangen en schorpioenen de veiligheid gezocht, die de onverzoenlijke Societeit van Jesus mij volstrekt geweigerd heeft. Nadat ik twintig dagen met groot levensgevaar heb doorgebracht en onder zulk een nijpend gebrek, dat ik dikwijls geen andere spijze had dan mijne tranen, heb ik eindelijk een kleine hut gevonden, bij wier arme bewoners ik mij vier maanden lang verborgen gehouden heb."

Nu waren de Jesuiten de meesters in Mexico en ze speelden ook werkelijk den baas met een dwingelandij, zooals maar zelden een overweldiger geoefend heeft. Alles moest voor hun willekeur bukken, en wie het maar in de verte waagde hun maatregelen te berispen, hem wachtte ballingschap of de gevangenis, ja zelfs het schavot. Niemand zag dus een anderen uitweg tot redding, dan zich bij hun partij te voegen. Zoo brachten ze het zoover, dat het domkapittel den aartsbisschoppelijken stoel voor vacant verklaarde. Hiertegen protesteerden nu wel is waar de vicaris-generaal van den voortvluchtigen Palafox met eenige anderen zijner aanhangers. Maar ze werden zoo secuur ingekerkerd, dat hun stem wel niet meer gehoord zou worden. Kortom, al wat maar denkbaar was werd gedaan, om de stem der gerechtigheid te smoren, en bovendien hoonde men den bisschop nog op zoo afschuwelijke wijze, dat de duivel het niet erger zou hebben kunnen bedenken. (1)

Toen men echter op het punt stond, een nieuwen aartsbisschop te benoemen en alzoo aan de geweldenarij der Jesuiten de kroon op te zetten, — verscheen er op eenmaal een koninklijke vloot uit Spanje in de haven van Vera-Cruz. Op die vloot waren koninklijke commissarissen, die weldra, door verscheiden hoofdofficieren begeleid, in de stad Mexico verschenen. Wat brachten die commissarissen mede? Niets minder dan de afzetting van den onderkoning en de overdraging van die waardig-

(1) Zoo hielden de leerlingen der Jesuiten een openlijke processie, die er geheel op aangelegd was de waardigheid van den aartsbisschop te schande te maken. Ze leidden daarbij een schurftig paard door de straten rond, aan welks staart de bisschoppelijke muts en de bisschopsstaf gebonden waren. Daarbij zongen ze de smadelijkste straatliederen, waarin Palafox als een ketter beschimpt werd, en brulden in zijn naam het volk op een koehoorn den zegen toe.

heid aan den bisschop van Yucatan. Voorts het bevel, aartsbisschop Palafox onverwijld met alle eer weder in zijn bisdom te herstellen en zijn vroeger besluit tegen de Jesuiten ten strengste te handhaven. Niet lang daarna kwam er ook een pauselijk brevet in Mexico aan, dat de Jesuiten nog harder berispte dan het koninklijk schrijven en hun zelfs voor eeuwig het stilzwijgen in deze zaak oplegde. En in datzelfde brevet werd Palafox met den hoogsten lof overladen en als een martelaar voor de kerk geprezen.

Ditmaal derhalve zegevierde de zaak van het recht, en het gelukte den Jesuiten ook later nooit de bevelen van den koning en den paus te doen intrekken, hoeveel moeite ze zich daarvoor ook gaven. Doch hoe weinig had het gescheeld, of hun gewelddadige dwingelandij hadde gezegevierd! In allen gevalle bewezen ze ook weder door dezen handel evenzeer als door de vroeger van hen medegedeelde gedragingen, dat het hun stellig streven was, ieder ten doode toe te vervolgen, die het waagde hen te wederstreven, en dat ze daartoe voor geen middel, al was het nog zoo ruw en slecht, terugdeinsden.

Nog meer misschien dan door deze twisten en onlusten deden de zonen van Loyola zich zelf schade door hun langdurigen strijd met de theologische faculteit van Parijs, de zoogenaamde Sorbonne. (1) Immers de uitspraken van die beroemde inrichting hadden niet alleen in Frankrijk, maar in de gansche christelijke wereld zooveel gezag, dat ze bijna eer met goddelijke orakelspreuken, dan met menschelijke uitspraken gelijk gesteld werden.

Toen de genoemde Sorbonne door de regeering van Frankrijk gevraagd werd haar oordeel uit te spreken over de toelating of niet toelating der orde in het koninkrijk, velde ze met volstrekte eenstemmigheid, gelijk we óók reeds hierboven zagen, den 1en Dec. 1554 het volgende oordeel:

»Dit genootschap (de Societeit van Jesus), dat zich zonder eenig recht den naam van Jesus aanmatigt; dat zonder onderscheid misdadigers en eerloozen als leden opneemt; welks leden in geen ding, noch in gebruiken, noch in hunne godsdienstoefening, noch in leefwijze of kleeding, zooals monniken anders toch doen, van de gewone priesters onderscheiden zijn; dit genootschap, dat in het predik- en leeraars-ambt alsmede ten opzichte van de uitdeeling der sacramenten, — in lijnrechte tegenspraak met de rechten der bisschoppen en der gewone geestelijkheid, gelijk met de gansche hiërarchische orde en tot groot nadeel én van de overige orden én van de vorsten en wereldlijke heeren, alsmede tot verkorting der academische vrijheden en tot groot bezwaar van het volk — zoo vele en onderscheiden voorrechten, vrijstellingen en indulgentiën van den pauselijken stoel verkregen heeft; dit genootschap krenkt de rechten van alle overige monniken, maakt de moeitevolle en vrome oefening tot deugd in de eenzame cel krachteloos, geeft den leden van andere orden aanleiding hun gelofte te ontheiligen, onttrekt de geloovigen aan de gehoorzaamheid en onderwerping, die ze aan hun rechtmatige

(1) De Sorbonne was, gelijk we boven (bladz. 130, noot) zagen, eigenlijk niets anders dan het vereenigde collegie der Parijser doctoren in de theologie, dat langen tijd als het geleerdste der wereld beschouwd werd. Het bleef dien naam dragen tot aan de Fransche Revolutie.

zieleherders verschuldigd zijn, verkort geestelijke en wereldlijke overheden in haar rechten en veroorzaakt in beide standen onrust, alsmede bij het volk veel ontevredenheid, twisten, scheuringen en een menigte van andere wanordelijkheden. Ja, wanneer men in één woord alles wil samenvatten, dan schijnt dit genootschap bestemd te zijn om het geloof in gevaar te brengen, den kerkelijken vrede te verstoren, de tucht der monniken te ondermijnen en in 't algemeen meer om af te breken dan om op te bouwen.

Zoo oordeelde de Sorbonne reeds in het jaar 1554, dus in een tijd, toen de orde van Jesus nog pas met haar werkzaamheid begonnen was. Men kan zich dus voorstellen, welken invloed dit oordeel op de Franschen, althans op de meer beschaafden onder hen, geoefend moet hebben. Ook is het merkwaardig, dat de genoemde faculteit later ook nooit van de hier uitgesproken inzichten en grondstellingen is afgeweken. Ze heeft dat zelfs niet gedaan toen later het gansche hof, met den anders bijna almachtigen franschen koning aan het hoofd, het Jesuitisme ten hoogste begunstigde, en de heeren doctoren der theologie te Parijs zich belangrijk zouden hebben bevoordeeld, als ze zich naar de inzichten van het hof gevoegd hadden. Ik noem dat merkwaardig en meen dat met recht zoo te mogen noemen, daar de theologen der Sorbonne lang niet uit liberaliteit of vrijgeesterij dat harde oordeel velden. Integendeel was niemand en geen lichaam in gansch Frankrijk ijveriger in het bestrijden der Reformatie, dan juist diezelfde Sorbonne, en de meesten harer leden, zooals b. v. de doctoren Mailard, Demochare, Perior en Oeri, onderscheidden zich zelfs door een inderdaad onmenschelijken haat tegen de ketters.

Hoe streng echter dit oordeel der Sorbonne ook was, de beroemde Etienne Pasquier ging nog veel verder, en het is inderdaad bewonderenswaard, hoe juist hij de Societeit van Jesus wist te kenschetsen. Trouwens Pasquier sprak niet alleen uit eigen gezag, maar als woordvoerder van de Sorbonne voor het parlement, zoodat zijn woorden, die we straks hooren zullen, ook weder te beschouwen zijn als de meening der Sorbonne zelf.

Maar, zal men vragen, waarom had de Sorbonne een advocaat voor het Parlement noodig? Eenvoudig, omdat ze een proces, en wel een zeer langdurig proces, met de Jesuiten had. De Jesuiten namelijk hadden, ondanks de tegenwerpingen van de Parijsche universiteit, in het jaar 1561, hoewel onder zeer drukkende voorwaarden, de vergunning verkregen, zich in Parijs te vestigen. Nauwelijks echter was hun die vergunning gegeven, of ze overtraden die voorwaarden op de brutaalste wijze en verlangden ten slotte voor hun collegie, in de straat Jacob, dezelfde academische voorrechten en privilegiën, die de Sorbonne bezat. Hiertegen kwam echter de gansche parijsche universiteit als één man op en verlangde, dat men de aanmatigende paters op hun plaats zou terugzetten. De universiteit was daarbij in haar volle recht, en gansch Parijs, ja bijna gansch Frankrijk, stond op hare zijde. Maar de zonen van Loyola verstonden van ouds de kunst, om een liederlijk hof te winnen, en het fransche hof was in de 16e, evenals in de 17e en 18e eeuw, een van de liederlijkste. Zoo wisten ze het hof op hunne zijde te brengen en verkregen daarvan de begunstiging, dat hun geschil met de universiteit voor het hoogste ge-

rechtshof des lands, voor het parlement van Parijs, gebracht werd.

Maar het ware beter voor hen geweest, dat ze die gunst niet verkregen hadden. Want Etienne Pasquier, de advocaat der Sorbonne, zeide hun waarheden, zooals ze nog nooit gehoord hadden, en de gansche verlichte wereld schonk hem haar bijval. Vooral legde hij den geest der orde van Jesus bloot en toonde met onwedersprekelijke bewijzen aan, dat haar leden de wereld door drogredenen zochten te verblinden en dat ze hun beruchte vier geloften, al naar dat hun belang medebracht, nu eens zoo, dan weder anders uitlegden. Hij bewees, dat hun gansche systeem op dubbelzinnigheid berustte. En die dubbelzinnigheid was, zeide hij, voor de rust en de veiligheid der staten zóó gevaarlijk, dat hij, Pasquier, de vaste overtuiging had, dat deze secte er op aangelegd was onder alle standen de jammerlijkste tweespalt te bewerken.

»Waar de Jesuiten geduld worden," zoo riep Pasquier uit, »daar kan geen vorst of regent zich tegen hun machinaties beveiligen, daar wordt noodwendig de vrede der kerk verstoord."

Hij bewees hun, dat ze gansche familiën van haar vermogen beroofd en uitgezogen hadden; dat ze een menigte jonge lieden door een schijnbaar godsdienstige opvoeding totaal bedorven; dat ze door hun bedriegelijke leerstellingen in gansch Frankrijk de zaden van muiterij en ontrouw gestrooid hadden.

Ten slotte sprak hij het parlement met de volgende woorden toe:

»Gij, die er vóór zijt, de Jesuiten te dulden, gij zult u te laat over uwe lichtgeloovigheid berouwen, en het nageslacht moet er u om veroordeelen. Want het feitelijke bewijs bestaat thans reeds en zal in toekomende tijden nog veel helderder aan het licht treden, — dat ze door list, bedrog, bijgeloof, huichelarij en lage kunstgrepen niet alleen in dit koninkrijk, maar in de gansche wereld, de openbare rust verstoren."

Zoo sprak Etienne Pasquier. En het lijdt dus geen twijfel, dat het voor de Loyoliten veel beter geweest zou zijn, wanneer ze den strijd met de Sorbonne nooit begonnen waren.

Verreweg het meeste afbreuk deed echter den Jesuiten een andere strijd, die onder den naam van den strijd met de Jansenisten bijna wereldberoemd geworden is. Daardoor toch maakten ze zich niet duizenden, maar honderdduizenden tot doodvijanden, — en daardoor moesten alle catholieke geestelijken der wereld tot het inzicht komen, dat men òf jesuitisch denken en leeren moest òf er op voorbereid wezen, door de Jesuiten als een afvallige van het ware catholicisme behandeld te worden. Met dezen strijd droeg het zich aldus toe.

Over de leerstukken van de praedestinatie, gelijk mede over die van de genade en de vrijheid van den menschelijken wil, zijn van oudsher, zoolang het christendom bestaat, onder de theologen verschillende meeningen geweest. Vooral waren het de beroemde kerkvaders Pelagius en Augustinus, die in deze drie punten lijnrecht tegen elkander overstonden. Wie van beiden gelijk had, valt hier niet te beslissen. Dit echter kan hier gezegd worden, dat de leer van Augustinus door verreweg de meeste theologen voor de alleen orthodoxe en rechtzinnige verklaard was. De Pelagianen daarentegen, en zelfs de Semi-Pelagianen, — die half als Augustinus en half als Pelagius dachten, —

waren door alle synoden van de vijfde en zesde eeuw als ketters veroordeeld geworden.

Zoo was het Pelagianisme en het Semi-Pelagianisme bijna geheel verdwenen en geen mensch dacht er meer aan, toen de Jesuiten het weer oprakelden. De paters Leonard Lesz, Johannes Hammel, Benedictus Fonseca, Ludovicus Molina en anderen verkondigden in hun theologische werken en van hun catheders leerstellingen, die geheel en al Semi-Pelagiaansch klonken. Vooral was dit het geval in het beroemde werk van Molina, een portugeeschen Jesuiet, dat in het jaar 1588 onder den titel van »Concordia divinae gratiae et liberi arbitrii" (1) verscheen.

De Dominicanen, als ijverige aanhangers der Augustijnsche orthodoxie, bleven natuurlijk niet in gebreke, de in dat werk geleerde half Pelagiaansche ketterij meedoogenloos aan de kaak te stellen. Aanstonds ontstond daaruit een hevige strijd en er verscheen een tallooze menigte partijschriften vóór en tegen. Want de gansche Societeit van Jesus schaarde zich als één man aan de zijde van Molina, terwijl aan de zijde der Dominicanen zich stelden vooreerst verscheidene universiteiten, vooral die van Leuven en Douai, en voorts een menigte bisschoppen en aartsbisschoppen, om van de lagere geestelijken te zwijgen. Zelfs de Inquisitie mengde zich in den strijd en was er bijna toe gekomen, het boek van Molina, met den schrijver er bij, te laten verbranden.

Toen gelukte het den generaal der Jesuiten Aquaviva nog juist bijtijds, om paus Clemens VIII over te halen, de zaak voor zijn rechtbank te trekken. Derhalve werd al aanstonds aan de Dominicaners verboden op eigen gezag met den strijd voort te gaan, op grond dat in zulke gewichtige zaken de Heilige Stoel alleen de eindbeslissing had. De paus vorderde beide partijen op, de noodige bewijsstukken, vooral de voor of tegen getuigende uitspraken der universiteiten en bisschoppen, naar Rome op te zenden. En zoodra dat geschied was, stelde hij een speciale commissie aan, die zich noemde: »Congregatio de auxiliis divinae gratiae" (2) en den 2n Januari 1598 hare eerste zitting hield.

Nu ging het evenals bij de wereldlijke gerechten. Beide partijen stelden advocaten, de Dominicaners hun geleerde ordebroeders Alvarez en Lemoz, de Jesuiten de paters Bellarminius, Arrubal en Valentia. Ook lieten natuurlijk noch Dominicaners noch Jesuiten een enkele gelegenheid voorbijgaan, om de heeren rechters te bewerken. Zelfs de invloed van uitheemsche vorsten werd te hulp geroepen, zooals b. v. die van de bigot-jesuitische keizerin Maria Augusta, gemalin van keizer Rudolph II, en die van haar even jesuitisch-gezinden zoon, den aartshertog Albert.

Doch het schijnt, dat de commissie, juist ten gevolge van al die intrigues, niet tot een spoedig resultaat kon komen. Ofschoon ze van het jaar 1598 tot 1605 niet minder dan zeven en zestig groote zittingen hield; ofschoon haar voorzitter, de kardinaal Madruzius, op aandringen van paus Clemens VIII, onvermoeid er op uit was, het proces tot een eind te brengen, — moest toch genoemde paus dezer wereld

(1) »De overeenstemming van de goddelijke genade en den vrijen wil."

(2) »Commissie van onderzoek over de krachten ter medewerking met de goddelijke genade."

vaarwel zeggen, zonder dat Molina, — zooals hij misschien in stilte wenschte! — veroordeeld was geworden.

Ook zijn opvolger, Paulus V, ofschoon hij bijna 16 jaar lang (van 1605 tot 1621) den pauselijken stoel bekleedde en de talrijke zittingen der commissie meestal zelf praesidieerde, beleefde het eind van den strijd niet. En diens opvolger Gregorius XV zag het eind zelfs ook niet.

Met der tijd zagen dus het collegie van kardinalen en de paus in, dat het veel verstandiger zou zijn, de gansche zaak, die toch geen 't minste practische nut had, dood te zwijgen. Want door een beslissing zou men toch altijd een van beide partijen, hetzij de Jesuiten met hun aanhang, hetzij de Dominicaners met hun partij, voor het hoofd stooten. Men liet dus eenvoudig de zaak hangende blijven, in de hoop dat ze eindelijk in het vergeetboek zou komen. En zonder twijfel ware dit ook gebeurd, ja, reeds was het, in de ruim veertig jaren sedert de eerste zitting der commissie, eigenlijk zoo ver al gekomen, — toen er in het jaar 1640 een boek uitkwam, dat niet alleen den strijd weer deed herleven, maar hem tot een hoogte opvoerde, als waarvan men vroeger geen vermoeden gehad had.

Dat boek heette: »Augustinus seu doctrina de humanae naturae sanitate, aegritudine et medicina, adversus Pelagianos et Massilienses" (1). De schrijver er van was Cornelius Jansen, de reeds in 1638 gestorven bisschop van Yperen (2) in de Nederlanden. Het was een ontzettend geleerd werk. Jansen had er over de dertig jaren aan gewerkt, en daartoe de dertien deelen in folio van Augustinus benevens de schriften van Bajus en andere kerkvaders geëxcerpeerd. Het werd door de vrienden van Jansen eerst in 1640 te Leuven gedrukt en het volgende jaar te Parijs herdrukt. Maar juist omdat het zoo geweldig geleerd en tot een onhandelbaar dikken foliant aangegroeid was, zouden al zeer weinig menschen het gelezen hebben, als men maar verstandig genoeg geweest ware, er over te zwijgen.

Ja zeker, het boek zou den weg van alle vleesch gegaan zijn, evenals zoovele folianten voor en na dezen, en de leeken, ja zelfs de meeste geestelijken, zouden er nooit iets van gewaar zijn geworden, — als de zonen van Loyola wat minder heet bloed gehad hadden. Maar zoodra ze bespeurd hadden, dat het boek van Jansen meedoogenloos op de Molinisten lostrok, begonnen ze letterlijk vuur en vlam te spuwen. Hun generaal Vitelleschi rustte niet, eer hij paus Urbanus VIII zoo ver gebracht had, dat het werk van Jansen door een afzonderlijke bul, die in het jaar 1643 uitgevaardigd werd, vervloekt was. Naar haar eerste woorden, gelijk de gewoonte is bij pauselijke bullen, heette ze de bul »In eminenti."

De paus had dat gedaan, zonder het werk gelezen te hebben. Hij vertrouwde de verzekeringen der Jesuiten, en hij vond zich gevleid, als

(1) »Augustinus, of Leer van de gezondheid, krankheid en genezing der menschelijke natuur, tegen de Pelagianers en Marseillers."

(2) Jansen werd in het jaar 1585 op een dorp bij Leerdam geboren, studeerde te Utrecht, Leuven en Parijs in de theologie en doctoreerde in 1617. Hij werd daarop professor in de theologie en in 1636 bisschop van Yperen.

opperste scheidsrechter in geloofszaken met zijn gezag op te treden. Maar de vrienden van den overleden Jansen vroegen in openbare vlugschriften met rechtmatige verbazing, wat er dan toch voor kettersch in het boek was. Daarin vonden een aantal geleerde theologen aanleiding het boek nauwkeurig te onderzoeken.

En zoo kwamen er tegenstanders en voorstanders van Jansen.

Onder de laatsten, die voortaan Jansenisten genaamd werden, behoorden mannen als Anton Arnauld, Blaise Pascal, Pierre Nicole en Nicolas Perrault, wier namen in de wetenschappelijke wereld als sterren van de eerste grootte blonken. Bovendien voegden zich een menigte bisschoppen, doctoren aan de universiteiten en andere hooggeplaatste geestelijken bij de partij van Jansen, — die eigenlijk zuiver Augustijnsch was, — kortom er ontstond eene geheele geordende partij.

In Port Royal des Champs, naast het beroemde nonnenklooster der Cistertiensers, welks bewoonsters insgelijks Jansenistisch-gezind waren, onder de bescherming van den abt van St. Cyran, Jean de Vergier de Hauranne, stichtten de Jansenisten een afzonderlijke inrichting van onderwijs, waar, tegenover het onzedelijke Jesuitisme, een strengere zedeleer en grondiger geleerdheid onderwezen werden. Zoodat eigenlijk juist door de bul »In eminenti" en door den onbehoorlijken tegenstand der Jesuiten tegen het werk van Jansen, het Jansenisme in het leven geroepen is. Zoowel in de Nederlanden als in Frankrijk won het Jansenisme met ieder jaar meer veld. Ook kon men niet ontkennen, dat het een veel hoogeren trap van zedelijke en echt christelijke ontwikkeling vertegenwoordigde, dan het jesuitische Molinisme. Doch dit was slechts een reden te meer voor de Jesuiten, om zich te beijveren, dat gebrek aan innerlijke kracht door het verwerven van uitwendige macht te vergoeden en hunne tegenpartij met geweld te onderdrukken.

Die poging gelukte in den loop der tijden maar al te goed.

Tusschen de beide partijen ontbrandde een strijd, die in Frankrijk tot het jaar 1728 voortduurde, en in de Nederlanden tot in den jongsten tijd.

Dien geheelen strijd in al zijn bijzonderheden te schilderen kan natuurlijk niet in mijne bedoeling liggen; in dat geval toch zou ik een werk moeten schrijven, dat in lijvigheid den »Augustinus" overtrof. Een korte schets echter zal ik er noodzakelijk van moeten geven, al ware het alleen maar, omdat de zonen van Loyola daarbij met wapenen streden, waaraan men alle namen geven kan behalve die van eerlijk, ridderlijk en manhaftig.

Ze begonnen met uit den Augustinus vijf stellingen op te visschen, die, buiten het verband gelezen, eenigszins naar Calvinisme riekten. Terstond daarop, in het jaar 1653, bewogen zij paus Innocentius X, den opvolger van Urbanus VIII, alle vijf die stellingen te veroordeelen. Toen ze zoo ver waren, wendden ze zich tot den kardinaal de Mazarin, opdat deze aan de pauselijke bul, waarbij ze veroordeeld waren, met kracht en geweld uitvoering zou geven, hetgeen hun niet moeielijk viel; deze minister van Frankrijk toch was toen ter tijd niet alleen almachtig, maar ook bovendien een onderdanige slaaf van Rome.

Tegenover dezen maatregel van geweld zwegen de Jansenisten niet. Ze bewezen integendeel, dat de vijf stellingen in den Augustinus niet die beteekenis hadden, die de Jesuiten er aan gaven. »Ze hadden," be-

weerden ze, »een geheel anderen zin, wanneer men ze in het verband las, en de paus had iets veroordeeld, zonder er van te voren behoorlijk kennis van genomen te hebben."

Dat was niet naar den zin van den roomschen stoel, en Alexander VII, de opvolger van Innocentius, vaardigde daarom, op aandringen van de zonen van Loyola, in 1656 een nieuwe bul uit, waarin hij alle catholieke Christenen, op straffe der eeuwige verdoemenis, gelastte te gelooven, dat de vijf stellingen terecht veroordeeld waren.

»Onzin," antwoordden de woordvoerders der Jansenisten, »de paus kan niet veroordeelen, wat niet bestaat."

»Dat kan hij wel!" schreeuwden de Jesuiten, »en al beval hij ons Jesus Christus zelf te verloochenen, zoo zouden wij hem moeten gehoorzamen; want in zaken des geloofs is hij almachtig en onfeilbaar, en hij zelf alleen zou voor zijn bevel verantwoordelijk zijn, niet wij."

Zoo ontbrandde de strijd hoe langer hoe feller, en het stond te vreezen, dat hij geheel Frankrijk zou verteren. Dit gevaar bewoog Clemens IX, die in 1667 den pauselijken zetel beklom, om in vereeniging met den toenmaligen beheerscher van Frankrijk aan het land den vrede te verzekeren. Aan beider vereenigde bemoeiingen gelukte het ook inderdaad, om in 1668 een vergelijk tusschen de strijdvoerende partijen tot stand te brengen. De woordvoerders der Jansenisten verklaarden, dat de beruchte vijf stellingen veroordeelenswaardig en terecht veroordeeld waren, maar dat zij niet van Cornelius Jansen waren en ook niet in dien zin in den »Augustinus" stonden.

Daarmede moesten de Jesuiten zich tevreden stellen, en de Jansenisten hadden ten minste een weinig rust.

Maar voor hoe lang?

In het jaar 1671 was de beroemde godgeleerde Paschasius Quesnel, lid van de orde der Vaderen van het Oratorium, begonnen met het Nieuwe Testament stuksgewijze in het fransch te vertalen, en met toepasselijke opmerkingen voorzien uit te geven. Dit werk was eindelijk in 1687 voltooid (ofschoon een geheel volledige uitgave eerst in 1693 te Parijs verscheen), en het werd door alle geloovigen in Frankrijk wegens zijn stichtelijken inhoud met de hoogste ingenomenheid begroet.

Door vele zielzorgers werd het aan hunne biechtelingen met warmte aanbevolen, en onder die herders bevonden zich mannen als Benignus Bossuet, aalmoezenier van den dauphin en bisschop van Meaux, als Louis Anton Noailles, kardinaal-aartsbisschop van Parijs, als Pierre La Broue, bisschop van Mirepoix, en vele anderen. Ja zelfs de Sorbonne vond veel goeds in het boek, en hetzelfde oordeel velde paus Innocentius XII, wien het insgelijks was voorgelegd geworden.

In een geheel ander licht echter vertoonde zich dit Nieuwe Testament aan de Jesuiten; zij vonden daarin zooveel wat in strijd was met hunne leer van de Genade en met hunne zedeleer, dat zij hevig verbitterd werden. Zij maakten aanspraak op den naam van de eenige ware leeraars der Christenheid te zijn, moest het hun dan niet als een grove beleediging voorkomen, wanneer een hunner leeringen ook maar van verre aangevallen werd?

Voorzeker! Al de godgeleerden, de geheele kerk, al wat leefde, moest zich naar hen schikken, of er op bedacht zijn, om ten doode toe door hen vervolgd te worden.

Eenstemmig alzoo en met een waar moordgeschreeuw vielen ze op het boek van Quesnel aan, en haalden alle bisschoppen, die het gewoonlijk met hen hielden, over, om het in opzettelijk daartoe uitgevaardigde herderlijke brieven openlijk te veroordeelen.

Als grond der veroordeeling gaf men op de jansenistische strekking, die men bijna in iederen regel van het boek kon ontdekken, en zoo ontwaakte opnieuw de jansenistische strijd, na nauwelijks twee jaar geleden met moeite gesust te zijn.

Ja, hij ontwaakte weder, de oude strijd, en dat wel met dubbele en driedubbele hevigheid, zoodat heel Frankrijk er in betrokken werd. Ditmaal echter vergenoegden de Jesuiten zich niet meer met het venijn van spotredenen en schotschriften, maar zij voegden er den sterken arm van het wereldlijk gezag aan toe. Lodewijk XIV toch, de beheerscher van Frankrijk, was intusschen een zwakke en bijgeloovige grijsaard geworden, die zich geheel liet besturen door zijn jesuitischen biechtvader La Chaise en door zijn gelijkgezinde maitres de Maintenon.

»Weg met de jansenistische ketters!" was nu de strijdleus der zonen van Loyola, »weg met hen, even goed als met de Hugenoten en Calvinisten, die men met behulp van het zwaard in zoo korten tijd wist uit te roeien! Lang genoeg hebben wij getracht hen beter te onderrichten en te bekeeren, lang genoeg alle vreedzame middelen aangewend, lang genoeg al ons geduld uitgeput. Nu is de kruik tot overloopens toe vol, en er blijft ons niets meer over dan hen te vuur en te zwaard te bekeeren, zullen ooit rust en orde in den staat wederkeeren!"

Zoo schreeuwden de Jesuiten, en wat er nu volgde kan men zich zoo eenigszins voorstellen, wanneer men bedenkt, dat zij, gelijk wij reeds zeiden, den koning geheel in hun macht hadden, en dat die koning in onbeperkte koninklijke macht zijn gelijke niet had op aarde.

Met de grootste willekeur ging men te werk tegen ieder, die het Jansenisme aankleefde, of die door de orde van Jesus om de eene of andere persoonlijke reden als verdacht van Jansenisme werd voorgesteld. Weldra was in heel Frankrijk, de verklaarde aanhangers der Jesuiten uitgenomen, niemand meer zeker van zijn vrijheid, van zijn eer, van zijn bezittingen, van zijn leven zelfs.

Quesnel zelf vluchtte met een groot deel zijner meer vermogende aanhangers naar de Nederlanden en ontkwam zoo aan de wraakzucht zijner vijanden. (1) De orde van Jesus koelde echter hare woede aan Port Royal; zij bracht het zoo ver, dat dit heerlijke klooster, als kweekplaats en bakermat van het Jansenisme, door de parijsche politie op bevel der regeering niet slechts gesloten, maar in 1709 met al zijn nevengebouwen afgebroken en met den grond gelijk gemaakt werd! De gevangenissen van Frankrijk, vooral de Bastille, werden op schrikbarende wijze gevuld met personen, die van Jansenisme verdacht waren; en wie eenmaal zat, kon er vast op aan, dat hij niet dan als lijk weer buiten die onzalige muren komen zou. Geheel Frankrijk zuchtte onder die daden van ruw geweld en gruwzame dwingelandij.

Men wist zeer goed, van wien die gewelddadigheden uitgingen; van daar dat de dag, waarop de goddelooze biechtvader La Chaise stierf, algemeen als een vreugdedag werd begroet. Maar de vreugde veranderde

(1) Hij stierf als balling te Amsterdam op 76jarigen leeftijd, in het jaar 1710.

spoedig in nog grooteren rouw, toen de goddelooze La Chaise werd opgevolgd door den nog veel goddeloozer Le Tellier, die den ouden berouwhebbenden zondaar, Lodewijk XIV geheeten, nog veel meer in zijn macht kreeg dan zijn voorgangers.

De vervolging der Jansenisten en van allen, die de Jesuiten gaarne uit den weg wilden ruimen, duurde dus niet alleen voort, maar werd nog erger. Wederom vluchtte een groot aantal fransche burgers naar de naburige Nederlanden, waar men veilig was.

Om nu aan die vervolging een schijn van recht te geven, verzocht Le Tellier paus Clemens XI, om, naar het model der Congregatio de auxiliis, een gerechtshof op te richten tot het onderzoeken der Quesnelsche ketterijen, welk verzoek terstond werd toegestaan. Ja, nog erger, hij benoemde tot rechters in die rechtbank enkel aanhangers der Jesuitenorde, en tot president kardinaal Fabroni, een groot vriend van het gezelschap. Maar, wat op alles de kroon zette, onder al die rechters was er maar één, die fransch verstond. En toch moesten zij een in het fransch geschreven werk lezen, beoordeelen en veroordeelen!

Een ontzaggelijke comedie voorwaar, zooals er wel nooit een tweede werd ten tooneele gevoerd. Maar wat kwam er dat op aan, wanneer de geloovige wereld zich maar liet beetnemen?

De congregatie hield dus hare zittingen, en haar medelid dat fransch verstond, Aubenton, bracht het reeds in betrekkelijk korten tijd zoo ver, dat honderd en één stellingen van het Testament van Quesnel werden veroordeeld als gevaarlijk, geschikt tot het geven van ergernis en kettersch. Wel is waar bevonden zich daaronder ook eenige spreuken uit den bijbel zelven, alsmede onderscheidene leerstellingen van den heiligen Augustinus en van andere rechtzinnige kerkvaders. Maar zij bevonden er zich onder, zonder dat de geleerde leden der congregatie er ook maar het minst van vermoedden, want geen van allen had van de studie der kerkvaders en van den bijbel bijzonder veel werk gemaakt. Maar wat was ook daaraan gelegen?

Genoeg, de Jesuiet Jouvenci stelde een bul op, waarin de bewuste 101 stellingen plechtig veroordeeld werden, en de paus maakte het vonnis, dat naar het eerste woord »de bul Unigenitus" heet, den 8en October 1713 aan de gansche christenheid bekend.

Nu hadden de zonen van Loyola toch een schijnbaar wettig steunpunt voor hun Jansenistenvervolging. Ook stond Lodewijk XIV hun met zijn koninklijke macht getrouw ter zijde, en zoo mochten zij hopen spoedig van het Jansenisme en van al hun vijanden in Frankrijk ontslagen te zullen worden.

Die hoop werd ook inderdaad vervuld, ofschoon Lodewijk XIV twee jaar later stierf, en vele fransche bisschoppen de bul »Unigenitus" als strijdig met de rechten der gallicaansche kerk verwierpen. Lodewijk XV toch, geheel beheerscht door kardinaal Fleury, trad in al de voetstappen van zijn overgrootvader en vaardigde ten slotte in 1728 een zoogenaamd lit de justice uit, dat ten gevolge had, dat de laatste Jansenisten naar Utrecht de vlucht namen.

Op die wijze kwam er een einde aan den grooten jansenistischen strijd. De zonen van Loyola konden zich beroemen, ook hierin de zege te hebben behaald. Maar zedelijk dolven ze het onderspit; want de wereld leerde uit dien strijd de Jesuiten eerst recht kennen, en die

kennis deed hun meer kwaad, dan wanneer ze zich met den »Augustinus" van Jansen in het geheel niet hadden ingelaten.

Ook bleef het Jansenisme in de Nederlanden in zijn volle kracht bestaan, en nu nog heeft het aldaar zeven en twintig gemeenten. Maar zijne aanhangers noemen zich niet zoozeer »Jansenisten" als wel »leerlingen van den heiligen Augustinus." Want het is vooral de leer van dezen kerkvader, die ze ten strengste handhaven, en daarom zijn ze ook altijd heftige bestrijders gebleven van het Jesuitisme.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het ergerlijke in de constitutie, de leer en de opvoedingswijze der Jesuiten.

Reeds in het eerste boek van dit werk heb ik verhaald, op welke wijze, volgens welke beginselen en naar welke regels de orde van Jesus werd ingericht. Van dat alles kwam behalve de leden zelven, niemand, de paus alleen uitgezonderd, iets te weten. Nog veel minder werd iemand bekend met de toevoegselen, waarmede de statuten en regelen der orde door de latere generaals werden uitgebreid.

De zonen van Loyola hielden zich, wat dat betreft, gaarne in een zeker geheimzinnig donker. En geen wonder, want ze wisten zeer goed, hoe bijgeloovige menschen in het geheimzinnige altijd iets bovennatuurlijks zoeken. Ook wisten ze, dat der gansche menschheid de schrik om het hart zou geslagen zijn, wanneer ze den geheelen inhoud hunner wetten, regels en grondstellingen had vernomen.

Het laatste werd door ontwikkelde menschen zeer spoedig vermoed. Uit een brief van bisschop Palafox aan paus Innocentius X van het jaar 1649 zien wij, dat hij de Jesuiten wegens hunne »lichtschuwheid" wel in de gaten had.

»De besluiten," schrijft hij, »der algemeene kerkvergaderingen, en van de pausen, de kardinalen, de bisschoppen en de geheele geestelijkheid, zijn aan de geheele wereld bekend, want nooit heeft de kerk het licht gevreesd, en duisternis is haar een gruwel. Insgelijks vindt men overal in iedere eenigszins goede bibliotheek geschriften over de vrijheden, regels, verordeningen en statuten van alle geestelijke orden, en een aankomeling bij de Franciscaners bijv. kan alles zien en leeren, wat hem te weten noodig is, om later generaal der seraphische orde te worden. De Jesuiten alleen schuilen in het donker; geen leek vermag daarin door te dringen, en aan velen der leden zelfs is het niet vergund dien sluier op te lichten. Men vindt namelijk onder hen een groot aantal van dezulken, die wel de drie eerste, maar niet de vierde gelofte hebben afgelegd, en daarom dan ook niet recht op de hoogte zijn gebracht van de wezenlijke grondstellingen, ordonnantiën en vrijheden der orde. Dit geheim, gelijk aan Uwe Heiligheid bekend moet zijn, wordt slechts aan een zeer klein getal overgeleverd, en veel is er, en daaronder het allergewichtigste, wat slechts aan de oversten en aan den generaal bekend is. Ook richt zich hun regeeringsvorm niet naar de regelen der catho-

lieke kerk; het bewind wordt bij hen gevoerd naar zekere geheime leerstellingen, die slechts aan de aanvoerders bekend zijn. Ook jaagt men op geheime aanklachten vele ondergeschikten weg, zonder dat ze met de reden hunner verwijdering worden bekend gemaakt, zonder dat er naar het vergrijp zelf een onderzoek ingesteld wordt. Kortom, de orde van Jesus is een geheel eigenaardige instelling, die noch met de kerkelijke verordening, noch met de natuurlijke wetten van het gezond verstand, in overeenstemming is. Men heeft dus wel recht achter al die geheimzinnigheid iets te zoeken, dat in lijnrechten strijd is met het woord van Christus: »Ik ben het licht der wereld!"

Zoo schreef Palafox. Zoo dachten vele anderen, wien het aan een helderen blik niet ontbrak. Maar in weerwil van dien argwaan, waarmede men de orde van Jesus aanzag, bleef men toch in het onzekere omtrent hare regels en omtrent haar inwendig bestuur. Langen tijd twijfelde men zelfs, of er wel zulke regels bestonden, d. i. of er gedrukte of ten minste geschreven voorschriften waren.

Van lieverlede echter begon er het een en ander uit te lekken. Men vernam bijv. dat in het jaar 1584, in een tijd dus toen de orde reeds in alle rijken der wereld verspreid was en een aanzienlijke macht erlangd had, hare regels voor de eerste maal waren gedrukt geworden. Doch alleen ten gebruike harer leden, en onder streng bevel aan deze, om het boek aan geen oningewijde in handen te geven.

Met dien voorzorgsmaatregel trouwens, — zoo fluisterde men elkander in 't oor — was de orde nog niet tevreden. Er zou een bepaling bestaan, dat de stellingen en voorschriften van bijzonder gewicht, die op de oversten betrekking hadden, alleen geschreven mochten worden, en dat daarvan niet meer exemplaren mochten bestaan dan ten hoogste noodig waren. Op die wijze bleven ze verborgen voor de leeken en voor de groote massa der leden, de novitii, coadjutoren en scholastieken; niet alles toch was geschikt voor de ooren van iedereen.

Zoo fluisterde men, zeg ik. Maar dat fluisteren behelsde de waarheid, en de geheimste geheimen van het gezelschap zijn daarom nooit ten volle aan het licht gekomen.

Maar er was veel, zeer veel zelfs, waarmede men het na verloop van tijd niet meer noodig vond, zoo buitengewoon geheimzinnig te zijn. In het jaar 1635 drukte men daarom een nieuwe uitgave van de regels der orde onder den titel: Ratio et institutio Societatis Jesu (»Het wezen en de inrichting van het gezelschap van Jesus"). Daarin nam men een menigte zaken op, die men vijftig jaar vroeger nog »ongeschikt" had geacht »om gedrukt te worden", zooals pauselijke breves, decreten van de generaals der orde en van de algemeene vergaderingen of congregatiën der professen, regels voor de collegiën, voorschriften voor de scholen, en dergelijke.

Nog vollediger was een derde uitgave, die in 1702 in twee groote quarto-deelen in het licht verscheen onder dezen titel: Corpus institutorum Societatis Jesu in duo Volumina distinctum; accedit Catalogus provinciarum, domorum, collegiorum, etc. ejusdem Societatis. 4o. (»Verzameling van de instellingen der orde van Jesus in twee deelen, waaraan is toegevoegd een lijst van de provinciën, huizen, collegiën, enz. der orde").

Eindelijk verscheen er in 1757 in de drukkerij van het Jesuiten-

collegie te Praag nog een vierde uitgave, insgelijks in twee quarto-deelen. Dit was of is de volledigste van allen, want daaraan werden toegevoegd de nieuwste besluiten en bevelen der algemeene congregatiën, als ook brieven van de generaals der orde van Ignatius Loyola af tot Ignatius Visconti toe. In al het andere is ze slechts een herdruk van de derde uitgaaf, gelijk ze dan ook nog denzelfden titel draagt. Men verneemt dan ook uit haar niet veel meer omtrent de orde, dan uit die van het jaar 1702.

Dit alles te zamen toont duidelijk genoeg aan, dat er omtrent de Jesuitenorde niet al te veel gedrukte geschriften bestaan. Maar ook dat weinige zou meer dan voldoende geweest zijn, om aan de wereld een juiste voorstelling van dat genootschap te geven, indien men er maar kennis van had gehad.

De gelegenheid tot kennismaking echter werd niet gegeven, om de eenvoudige reden, dat de zonen van Loyola nooit of nimmer een exemplaar hunner statuten aan een leek afstonden, zelfs niet aan een ordebroeder van lageren rang. Vóór het jaar 1761 ten minste hoorde men er nooit van, dat iemand buiten de zwarte vaders zelven een corpus institutorum Societatis Jesu zou in handen gehad hebben. Wat men van de instellingen der Jesuiten wist, was uit mondelinge mededeelingen geput, of het waren bloote vermoedens.

Des te grooter was de verbazing van iedereen, toen eindelijk in het proces La Valette (zie het vierde boek, bl. 78) zulk een exemplaar, van de uitgave van Praag van 1757, aan het parlement van Parijs, dat zulks eischte, werd voorgelegd. Nog hooger steeg die verbazing, toen men den inhoud van het Corpus institutorum vernam.

Waarlijk, die uitlevering van een exemplaar hunner statuten was de onvoorzichtigste daad, waaraan de zonen van Loyola in den persoon van den pater-procureur de Montigny zich ooit hebben schuldig gemaakt. Ze zouden er heel wat voor over gehad hebben, om de ongehoorzaamheid van den pater-procureur ongedaan te maken; maar het parlement had nu eenmaal het boek in handen, en was door niets te bewegen om het weer af te geven.

Integendeel, op grond van den inhoud van dat boek verklaarde het alle bullen, breves en brieven der pausen, die op de Jesuitenorde betrekking hadden, de statuten zelven der orde en de verklaringen daarvan, eindelijk de decreten der generaals en der algemeene vergaderingen, en in het algemeen alle beschikkingen der oversten voor grove misbruiken, en dat wel om de volgende redenen:

Vooreerst, omdat de statuten van het gezelschap evenzeer in strijd zijn met het wezen der kerk, der algemeene conciliën, van den Heiligen Stoel en van alle geestelijke rechtbanken, als met dat van het wereldlijke gezag van monarchen en souvereinen, en met dat van den staat in het algemeen. De generaal der Jesuiten toch kan, krachtens de hem verleende privilegiën, den spot drijven met de besluiten der conciliën, de bullen der pausen, de beschikkingen der hoogere geestelijkheid en de wetten der wereldlijke gouvernementen. Hij kan doen wat hij wil en bevelen wat hij wil, want noch geestelijk, noch wereldlijk gezag vermag iets tegen een orde, die de bevoegdheid heeft haar eigen statuten te veranderen, op te heffen en te herroepen, of ook zoo noodig geheel nieuwe te maken, zonder dat eenige overheid, zelfs de pauselijke stoel niet, daarover eenig toezicht mag uitoefenen!

Ten tweede, omdat volgens de statuten der orde één enkel persoon, de generaal, een onbeperkte macht uitoefent over het geheele gezelschap en over al zijn leden in alle deelen der wereld, ook over dezulken, die door de betrekkingen welke zij bekleeden, onder het onmiddellijk gezag van den paus staan. Waarbij op te merken valt, dat die macht zich niet alleen uitstrekt tot het beheer der goederen en tot het recht om contracten te sluiten en te verbreken, maar zulk een wijde strekking heeft, dat allen, die tot het gezelschap op eenigerlei wijze behooren, verplicht zijn aan dat opperhoofd, evenals aan Jesus Christus, derhalve blindelings, zelfs zonder inwendige aarzeling, gehoorzaamheid te betoonen, — ja, al zijn bevelen met dezelfde stiptheid, alsof het leerstellingen van het catholieke geloof waren, na te komen, en tegenover hem, met verloochening van eigen zin en lust, een willeloos werktuig, een levend lijk als het ware, te zijn.

Ten derde, omdat aan de orde van Jesus privilegiën verleend worden, die lijnrecht strijden met de rechten der regenten en overheden, met de rechten van aartsbisschoppen, bisschoppen, pastoors en universiteiten, met de rechten eindelijk der overige geestelijke en wereldlijke orden, zoodat eigenlijk alle standen in den staat van die voorrechten der Jesuiten de grootste nadeelen ondervinden.

Ten vierde, omdat, in strijd met het gebruik, de onderscheidene leden van het gezelschap van Jesus geenerlei rechten maar alleen plichten hebben, en dat wel plichten alleen tegenover den generaal, wien zij onvoorwaardelijke gehoorzaamheid verschuldigd zijn. De generaal integendeel heeft de bevoegdheid om geheel naar willekeur ieder lid uit de orde te stooten. De uitgestootene van zijn kant heeft geen recht, noch om tegen die daad van geweld verzet aan te teekenen, noch om naar de beweegredenen daarvan te vragen, noch zelfs om aanspraak te maken op voorziening in zijne behoeften voor zijn verdere levensdagen.

Ten vijfde, omdat ieder lid van het gezelschap van Jesus ook in geloofszaken onvoorwaardelijke, slaafsche gehoorzaamheid verschuldigd is aan den generaal, zelfs dan, wanneer het den generaal en der algemeene congregatie behaagde, stellingen te decreteeren, die volkomen in strijd waren met de algemeene christelijke kerkleer, zoodat geheel kettersche leeringen geloofsartikelen der Jesuiten konden worden.

Op deze gronden, waarbij nog vele andere van meer ondergeschikten aard kwamen, verklaarde het parlement van Parijs de constitutie der Jesuiten-orde voor een zoodanige, die, wegens haar ergerlijk karakter, in geen geördenden staat kon geduld worden. Dit oordeel werd terstond ter algemeene kennisse gebracht, en nu kan men zich voorstellen, welk een ontzetting zich van alle rechtgeaarde menschen meester maakte.

Die ontzetting klom nog hooger, toen er eenige maanden later, in het begin van 1762, een uittreksel van de in het Corpus institutorum bevatte leerstellingen der Jesuiten in het licht verscheen. (1) In alle beschaafde en weldenkende kringen der maatschappij sprak men

(1) Dit boek, een lijvige quartijn, is getiteld: »Uittreksel der gevaarlijke en schandelijke beweringen, door de Jesuiten steeds en onafgebroken in hunne geschriften en met goedvinden hunner generaals geleerd."

nu het vonnis der veroordeeling over dat verschrikkelijke gezelschap van Jesus uit.

O, hoe berouwde het nu den zonen van Loyola, hunne constitutieboeken aan het parlement van Parijs te hebben voorgelegd! Hoe haastten ze zich, om alle nog bestaande exemplaren, die ze maar meester konden worden, te verbranden, ten einde een verdere verspreiding onmogelijk te maken! Maar hoe spoedig ook ontwaarden ze tot hun groote droefheid, dat ze met al die maatregelen te laat kwamen!

Niet alleen toch de constitutie-boeken der orde waren het, die de ontsteltenis der menschheid gaande maakten, maar nog meer bijna de leerboeken, die door hunne voornaamste godgeleerden waren opgesteld. Ik bedoel de leerboeken over christelijke zedekunde en over moraaltheologie, boeken welker leerstellingen door het geheele gezelschap van Jesus van oudsher voor de zijne waren verklaard, en waarvoor het dus ook de verantwoordelijkheid moest op zich nemen. Daarin las men in waarheid afgrijselijke dingen, — dingen waarvan iemand de haren te berge zouden rijzen!

Reeds de eerste blik was voldoende, om iedereen te overtuigen, dat hier van geen »christelijke zedekunde" meer sprake was, maar van een meer dan heidensche nuttigheidsleer, die, naar gelang van tijden en omstandigheden, het begaan der ergste zonden veroorloofde!

Wel waren, het valt niet te loochenen, die boeken reeds vóór honderd en meer jaren geschreven, en men was dus reeds lang in de gelegenheid geweest, om zich over hun inhoud te verbazen; maar de zonen van Loyola stonden toen nog in te groot aanzien, dan dat men het had durven wagen hun den stralenkrans van heiligheid van het hoofd te rukken.

Wel hadden reeds vroeger enkele geleerden op de nadeelige gevolgen hunner zedeleer opmerkzaam gemaakt, zooals bijv. Anton Arnauld in zijn »Morale pratique des Jésuites" van het jaar 1643, Blaise Pascal in zijn »Lettres provinciales" van het jaar 1656, Nicolas Perrault in zijn »Morale des Jésuites extraite de leurs livres". van het jaar 1669; maar die aanvallen hadden slechts geringe uitkomsten opgeleverd. De zonen van Loyola wisten er voor te zorgen, dat dergelijke geschriften door de regeeringen verboden en door beulshanden verbrand werden. Ze wisten er voor te zorgen, dat de groote hoop vastelijk geloofde, dat de geschriften van een Arnauld, van een Pascal, of hoe die bestrijders der Jesuiten verder heeten mochten, niets dan schandelijke leugens behelsden.

Nu echter, nu het onderzoek van het Corpus institutorum bewezen had, hoe gevaarlijk de orde van Jesus was voor de geheele menschelijke maatschappij, nu viel men met een onbegrijpelijken ijver op den inhoud der overige jesuitische geschriften aan, en men vond, wat men vroeger voor ten eenenmale onmogelijk had gehouden, een zedeleer, die louter onzedelijkheid predikte.

Juist daarom ook liet het parlement van Parijs een menigte boeken der Jesuiten, die het meest opspraak maakten, ambtshalve onderzoeken, en het gevolg was, dat men eenstemmig het besluit nam om de zedekundige geschriften van een aantal Jesuiten wegens hun allerverderfe-

lijksten, onchristelijken en afschuwelijken inhoud in het parlementsgebouw onder aan de groote trap door den beul te laten verscheuren en verbranden.

De schrijvers dier aldus veroordeelde boeken heetten: Emanuel Sa, Martinus Antonius Delrio, Robert Person, S. Bridgavater, Robert Bellarminius, Lodewijk Molina, Alphonsus Salmeron, Gregorius de Valentia, Clarus Bonarscius, Johannes Azor, Jacobus Keller, Gabriel Vasquez, Johannes Lorin, Leonard Lesz, François Tolet, Adam Tanner, Martinus Becan, Edmond Pirot, Anton de Escobar, Jacques Tirin, Jacobus Gretser en Herrmannus Busenbaum.

Om nu den lezer eenig begrip te geven van wat de zonen van Loyola in hunne geschriften en op hunne collegiën leerden, wil ik eene kleine bloemlezing laten volgen uit hunne leer. Ik zal mij daarbij echter niet bepalen tot de zooëven genoemde matadors hunner orde, maar ook andere, en vooral nieuwere, schrijvers aanhalen. Daarin toch ligt het bewijs, dat de genoemde grondstellingen niet op zich zelven staan en niet aan enkele leden toebehoorden, maar dat zij het eigendom zijn der geheele orde, en dat zij in den loop der tijden niet zijn veranderd.

Zien wij eerst, hoe de zonen van Loyola over de zonde van ontucht en echtbreuk dachten.

Pater Franciscus Xaverius Fegeli zegt daaromtrent in zijne »Practische vragen over de werkzaamheden van een biechtvader", uitgegeven te Augsburg in 1750, bladz. 284.

»Wie een jong meisje met haar eigen toestemming verleidt, begaat geen zonde, omdat zij meesteres is over haar eigen persoon, en hare gunst schenken kan aan wien zij wil."

Volkomen hetzelfde beweert pater Escobar in zijn »Moraaltheologie", die hij in 1655 te Lyon drukken liet.

Ook pater Moullet drukt zich op gelijke wijze uit in zijn »Verkorte moraal", en voegt er aan toe:

»Hij echter, die door geweld, bedreiging of list een meisje onteerd heeft, zonder haar trouwbelofte te doen, is gehouden het meisje en hare bloedverwanten schadeloos te stellen voor al de nadeelen, die daaruit zouden kunnen voortvloeien, hetzij door haar een uitzet te geven, opdat een ander haar trouwe, hetzij door zelf haar tot vrouw te nemen, wanneer hij haar op geen andere wijze schadeloos stellen kan. Maar wanneer zijn vergrijp volkomen geheim gebleven is, dan is hij naar de uitspraak van het geweten tot geen schadeloosstelling verplicht."

Diezelfde pater Moullet leert verder:

»Wanneer iemand ongeoorloofden omgang met een vrouw heeft, niet omdat zij gehuwd, maar omdat zij schoon is, zoo is dat, in weerwil dat de vrouw gehuwd is, geen echtbreuk, maar eenvoudige onkuischheid."

Over ontucht in het algemeen laat pater Etienne Bauny in zijn werk: »De la somme des Péchés", uitgegeven te Parijs in 1653, op pag. 77 zich aldus uit:

»Het is allen geoorloofd slechte huizen te bezoeken, ten einde daar zondige vrouwen te bekeeren, al is het ook waarschijnlijk, dat men daar zondigen zal, omdat men zich door den aanblik en de liefkozin-

gen dier vrouwen maar al te licht verleiden laat. Dit is echter geen stuprum, maar enkel fornicatio. Want een stuprum begaat men, wanneer de handeling plaats heeft met een maagd, tegen haren zin en met geweld. De fornicatio daarentegen berust op wederzijdsche toestemming, en der vrouw, met wie men te doen heeft, geschiedt hierdoor geene beleediging."

Ook het begunstigen van ontucht is naar het oordeel der Jesuiten iets zeer geoorloofds. Pater Castro Paolo drukt zich in zijn boek: De Virtutibus et Vitiis (»Over de deugden en ondeugden") van het jaar 1631, op pag. 18 op deze wijze uit:

»Wanneer een bediende, om zijn levensonderhoud te verdienen, zich gedwongen ziet een losbandigen meester te dienen, dan mag hij in dien dienst de zwaarste misdaden helpen volbrengen. Hij mag bijzitten voor hem zoeken en hem die aanbrengen, ook hem naar slechte huizen geleiden; wanneer zijn heer in een venster wil klimmen, om in de slaapkamer van een vrouw te komen, dan mag hij hem den voet ondersteunen of hem een ladder brengen, omdat die handelingen op zich zelf noch goed noch kwaad zijn."

Een geheel eigenaardige uitlegging geeft pater Corneille de la Pierre in zijn »Commentaar op den profeet Daniël" (Parijs, 1622) van het bekende voorval met de kuische Susanna, door aan deze de volgende redeneering in den mond te leggen:

»Geef ik aan de onkuische begeerten van die grijsaards toe, dan ben ik mijne eer kwijt; maar bied ik wederstand, dan staat mijn leven op het spel. Ik zal dus mijne toestemming tot de smadelijke daad niet geven, maar ik zal haar geduldig ondergaan en niets zeggen, opdat ik eer en leven beiden behoude."

Hierop laat de schrijver deze beschouwing volgen:

»Aldus Susanna; jonge vrouwen zonder ondervinding echter denken, dat men, om kuisch te blijven, om hulp moet roepen en met alle macht aan den verleider wederstand bieden. Zij weten dus niet, dat men alleen zondigt door toestemming en medewerking, en dat er geen zonde aanwezig is, wanneer men slechts met het hart daaraan geen deel neemt."

In dit opzicht is Corneille de la Pierre het geheel eens met Jacques Tirin, die in zijn »Commentarius ad Biblia" (1668) (»Verklaring van den Bijbel") op pag. 787 zich aldus uitlaat:

»De kuische Susanna heeft haar lichaam moeten prijs geven aan de oude mannen, maar zonder geestelijk daarin toe te stemmen of lichamelijk behulpzaam te zijn. Niets verplichtte haar, om, ten einde hare kuischheid te bewaren, hare schande door schreeuwen openbaar te maken, daar een goede naam en het leven zijn te verkiezen boven reinheid van het lichaam."

In de tot dusverre aangehaalde stellingen hunner onzedelijke zedeleer waren de jesuitische schrijvers het altoos volkomen met elkander eens. In een ander punt echter, ten opzichte namelijk van de prostitutie voor geld, schijnen er verschillende gevoelens onder hen te bestaan.

Zoo schrijft pater J. Gordon, een Schot, in zijn »Algemeene Moraaltheologie, deel II, boek V:

»Een lichtekooi mag zich laten betalen, maar zij mag geen te hoogen prijs stellen. Hetzelfde is het geval met ieder jong meisje, dat haar

handwerk in het geheim drijft. Een gehuwde vrouw echter heeft dat recht, om betaling te vorderen niet, omdat de winst door prostitutie te verkrijgen niet van te voren in het huwelijkscontract bepaald is."

De beroemde Escobar daarentegen zegt:

»Wat een gehuwde vrouw met echtbreuk verdient, mag zij als rechtmatig verworven goed beschouwen; doch zij moet haar man in de winst laten deelen."

Nog verder gaat pater Tamburini, uit wiens »Confession aisée" (»Lichte Biecht") ik mij de vrijheid veroorloof de volgende plaats (Boek VIII. Hoofdst. V) aan te halen:

»Voor hoeveel mag een vrouw het genot harer bekoorlijkheden verkoopen? — Antwoord: Om daarover een juist oordeel te vellen moet men den adel, de schoonheid en het fatsoen in aanmerking nemen. Een fatsoenlijke vrouw toch is meer waard dan die, welke voor den eerste den beste hare deur openzet. Onderscheiden wij dus: óf er is sprake van een lichtekooi, óf van een fatsoenlijke vrouw. Een lichtekooi kan billijkerwijze van den een niet meer vorderen, dan zij van den ander gekregen heeft. Zij moet een vasten prijs stellen; er bestaat tusschen haar en haren bezoeker een contract. Hij, de bezoeker, geeft het geld en zij haar lichaam, evenals in de herberg de waard den wijn schenkt en de gast de rekening betaalt. Maar een fatsoenlijke en deftige vrouw kan vragen, wat zij maar wil, omdat, waar het zaken betreft die geen vasten overal geldigen prijs hebben, de persoon die verkoopt, meesteres is van hare waar. Zij heeft dus hetzelfde recht als een reine maagd, om namelijk hare eer te verkoopen voor den prijs, waarop zij zelve hem schat, en niemand mag haar deswege van woeker beschuldigen."

Doch genoeg van de leerstellingen der Jesuiten over het misdrijt van ontucht. Hooren wij nu, wat die vrome paters dachten over de zonde van diefstal.

»Is het", zoo vraagt pater Pierre Aragon in zijn »Abrégé de la Somme théologique de Saint Thomas d'Aquin", p. 365, »is het iemand geoorloofd, van wege het gebrek, waarin hij zich bevindt, te stelen? — Antwoord: Ja, dat is geoorloofd, zoowel heimelijk als in 't openbaar, maar alleen dan, wanneer men geen ander middel heeft, om in zijn behoeften te voorzien. Ook is dat niet als geweld of roof te achten, omdat volgens het natuurrecht alles gemeenschappelijk eigendom, en ieder verplicht is voor zijn leven te zorgen."

Volkomen hetzelfde gevoelen was pater Benedictus Stattler toegedaan. Deze schreef een zeer beroemd werk, getiteld: »Algemeene Catholiek-christelijke zedeleer, of leer der ware gelukzaligheid, volgens de afdoende uitspraken der goddelijke openbaring en der wijsbegeerte bewerkt voor de hoogste klassen der lyceën in de Beiersche Pfalz, op last van zijne keurvorstelijke hoogheid" (Munchen 1790). Daarin leest men op pag. 427 van het eerste deel:

»Wanneer de noodlijdende wegens ziekte of gebrek aan werk niet in staat is, in zijne eigene behoeften te voorzien, dan heeft hij het recht, om den rijke zijn overvloed door list of geweld afhandig te maken."

Ook Anton de Escobar, dien ik reeds meermalen aanhaalde, oordeelt aldus. Slechts voegt hij er bij (Theol. moral. Tract. V. Exempl. V. nro. 120), dat de persoon dien men besteelt, dan ook noodzakelijk rijk moet zijn.

»Daarom," zoo luidt het dan verder, »wanneer gij een dief ontmoet, die juist op het punt staat, een behoeftige te bestelen, dan moet gij hem daarvan afhouden, en hem een ander rijk man aanwijzen, dien hij in plaats van dien behoeftige zou kunnen berooven."

Pater Antoine Paul Gabriel daalt nog verder in bijzonderheden af. Hij toch stelt de som, die men in éénmaal stelen mag, vast op drie franken, met de bijvoeging (Theologie morale universelle, pag. 226):

»Men mag dien diefstal telkens, zoolang men in nood is, herhalen; ook is men niet verplicht, dat, wat men bij kleine beetjes en langzamerhand weggenomen heeft, terug te geven, al ware ook het gezamenlijke bedrag zeer groot."

Hetzelfde ongeveer, maar meer in het algemeen, leert pater Longuet, wanneer hij zegt (Questions, IV. pag. 2):

»Is een mensch zóó arm en een ander zóó rijk, dat de laatste verplicht is den eerste te helpen, dan mag de arme het goed van den ander nemen zonder te zondigen en zonder dat hij het behoeft weder te geven, mits hij het in 't geheim doe en op een wijze, die niet al te zeer in het oog valt."

En niet slechts in geval van den hoogsten nood mocht men naar het oordeel der Jesuiten stelen, maar ook om meer gelijkheid tusschen rijken en armen te brengen. »De menschen waren immers oorspronkelijk gelijk en hadden gelijke rechten."

Ook was men tot »nemen" bevoegd, wanneer het gold te zorgen, dat men betaald werd, en het recht der »geheime compensatie" was in de oogen van de zonen van Loyola een zaak, die van zelf sprak.

»Wanneer de meesters," zegt J. de Cardenas (Crisis theologica, pag. 214) »hunnen dienstboden iets van het loon afhouden, dan mogen de laatsten de hulp van het gerecht inroepen, of zich zelven recht verschaffen, door van de geheime compensatie gebruik te maken."

Hetzelfde leert pater Xaverius Fegeli (De Confessore, pag. 137); maar hij laat er op volgen:

»Het is wel geoorloofd zijn meester door de compensatie te bestelen, maar onder voorwaarde, »dat men niet op heeterdaad betrapt worde."

Ook zijn schuldenaar mag men, volgens Jean de Lugo (de Incarnatione, pag. 408), bestelen, wanneer men meent, dat hij niet betalen zal.

»Men moet echter," voegt Valerius Reginald er aan toe, »daarbij zeer stipt te werk gaan, en niet meer stelen, dan men te vorderen heeft."

Ook ten opzichte van leugen en meineed koesterden de zonen van Loyola zonderlinge denkbeelden. Onverbloemd spraken zij het als hunne meening uit, dat liegen en valsch zweren in alle gevallen vergund was, waarin de waarheid iemand benadeelen zou in zijn eer, in zijn vermogen of in zijn gezondheid.

»Het is vergund," zegt J. de Cardenas in het boven vermelde boek, »in zaken van gewicht zoowel als in onbeduidende zaken, een eed te zweren, zonder van plan te zijn hem te houden, wanneer men slechts goede gronden heeft om aldus te handelen."

»Dubbelzinnige uitdrukkingen te gebruiken en de rechters te misleiden, is in sommige gevallen geoorloofd," schrijft pater Castropalos

(Deel III. zijner werken, Tract. 14), »wanneer men slechts een behoorlijk voorwendsel kan vinden, om de waarheid te verhelen. Moet gij bijv. huichelen, om wegens een beganen doodslag niet zelf ter dood veroordeeld te worden, zoo kunt gij, zonder de geringste fout te begaan, de waarheid ontkennen en tot huichelen de toevlucht nemen. Ja, het is zelfs vergund, om in zulke gevallen een valschen eed te doen, want ieder mensch is verplicht, om met alle hem ten dienste staande middelen voor zijn eigen leven te zorgen."

Na dit nog wat nader uiteengezet te hebben, laat hij er op volgen:

»Dit mijn oordeel is het oordeel van onze voornaamste godgeleerden; ik verwijs den lezer dus naar de geschriften van Navarra, Tolet, Suarez, Valencia en Lessius."

Ook Sanchez en Bonacinus leeren hetzelfde. De laatste zegt:

»Vraagt men u naar een begane misdaad, zoo behoeft gij volstrekt niet te bekennen, zoolang gij nog een waarschijnlijke verontschuldiging kunt vinden, die u voordeel kan aanbrengen. Ook moogt gij, bij een gerechtelijk onderzoek, of wanneer er uit de bekentenis der misdaad een groot en belangrijk nadeel zou kunnen ontstaan, stoutweg volhouden, dat gij niets gedaan hebt; *maar gij moet uwe woorden zoo kiezen, dat gij ze later naar willekeur kunt uitleggen.* Ondervraagt men u dan nog over uwe medeplichtigen, zoo zijt gij ook hier niet gehouden een uitspraak te doen, die in overeenstemming is met de waarheid; gij kunt de waarheid verzwijgen, of nog beter, met zulke uitdrukkingen antwoorden, *dat de ware zin van uw antwoord verborgen blijft.*"

Zoo schrijft de geleerde Castropalos, en geheel in denzelfden geest laat zich ook de algemeen bewonderde pater Filliutius uit in zijn groot werk over de godgeleerheid (Deel 10, Tract. 25, Hoofdst. 12).

»Men vraagt," schrijft hij, »of het somwijlen kan geoorloofd zijn, een dubbelzinnigen eed te doen of met het een of ander vernuftig uitgedacht voorbehoud te zweren. Ik antwoord: Ja, maar het antwoord moet in hoofdzaak met de uitdrukkingen van den vrager in overeenstemming zijn, *zoodanig dat, wanneer later een andere uitlegging noodig mocht bevonden worden, men niet in verlegenheid kome.*"

Niet minder verdraagzaam betoonden zich de zonen van Loyola ten opzichte van andere handelingen, die door de overige zedeleeraars als zondige daden worden gebrandmerkt. Zoo laat zich bijv. over een klein *bedrog in den handel* de Jesuit Tollet in zijn boek »Over de zeven doodzonden" pag. 1027, aldus uit:

»Wanneer iemand zijn wijn niet voor den verlangden prijs verkoopen kan, omdat de menschen hem te duur vinden, dan kan hij een kleinere maat geven en er wat water in mengen, maar natuurlijk zoo, dat iedereen meent, dat hij zijn volle maat heeft, en dat de wijn zuiver en onvervalscht is."

Over *omkooping* zegt pater Taberna in zijn »Uittreksel der practische theologie" van het jaar 1736 het volgende:

»Men vraagt, of een rechter verplicht is, het geld terug te geven, dat een der partijen hem gegeven heeft, opdat hij te haren gunste beslisse. Ik antwoord, dat hij het moet teruggeven, wanneer het hem gegeven is, om een rechtvaardig vonnis te vellen; *maar heeft hij het*

geld of iets anders genoten, om een onrechtvaardig vonnis te vellen, dan mag hij het behouden, omdat hij het eerlijk verdiend heeft."

Omtrent een andere soort van omkooping drukt Benedictus Stattler (Deel I van zijn Zedeleer, pag. 460) zich in deze bewoordingen uit:

»Wanneer ons wegens de zelfzucht en de partijdigheid der hoogere besturen de gelegenheid ontnomen wordt, om door eigen verdienste in het bezit van openbare ambten te geraken, dan is het ons niet slechts vergund, maar, wanneer liefde tot God en den naaste ons dringt, is het zelfs een verdienstelijk werk, door schenkingen of eerbewijzen de gunst te koopen van hen, die de ambten te vergeven hebben."

De afdrijving van een nog ongeboren kind wordt almede door de zonen van Loyola als een geoorloofde daad beschouwd, ten minste in sommige gevallen, die echter van een zeer rekbaren aard zijn. Pater Airaut schrijft daarover in zijne »Propositions sur le cinquième précepte du Décalogue", pag. 322.

»Men vraagt, of een vrouw afdrijvende middelen mag bezigen. Ik antwoord: Ja, wanneer de vrucht nog niet leeft en de zwangerschap gevaarlijk is. Maar ook al leeft de vrucht reeds, zoo mag zij het toch doen, wanneer zij overtuigd is, dat het kind bij de geboorte sterven moet. In ieder geval mag een meisje zulks doen, dat verleid is, want hare eer moet haar nader aan het harte liggen, dan het leven van het kind."

Voorwaar, een zeer eigenaardige zedeleer! Nog eigenaardiger echter is de wijze, waarop pater Gobat in zijn »Oeuvres morales" Tom. II, pag. 228 zich uitspreekt over een misdaad in dronkenschap begaan, al ware het ook vadermoord. Na door allerlei spitsvondige drogredenen tot de slotsom gekomen te zijn, dat iemand, die werkelijk dronken is, niet verantwoordelijk gesteld kan worden voor zijne daden, besluit hij aldus:

»Een zoon, die zich bedronken en in dien toestand zijn vader vermoord heeft, is niet alleen geen misdadiger, maar hij mag zich in bepaalde gevallen zelfs over den moord, dien hij begaan heeft, verheugen. Vooral wanneer hij daardoor de erfgenaam wordt van groote bezittingen; want rijkdom is een zeer wenschelijke zaak, inzonderheid wanneer men hem goed weet aan te wenden."

Ten slotte zij het mij vergund nog iets te zeggen over de allerzonderlingste leerstellingen, die de Jesuiten verkondigden ten opzichte van het recht der zelfverdediging. Want noch vóór, noch na hen, zijn ooit dergelijke theorieën geleerd.

De zonen van Loyola namelijk beweren, dat men het onweersprekelijk recht heeft, om zich op iemand door wien men beleedigd is, ten strengste te wreken, en dat niet door een aanklacht voor het gerecht, maar door wedervergelding, in de eerste plaats daardoor, dat men hem door het uitstrooien van laster van zijn eer en goeden naam beroove.

»Doet men het laatste," zegt Tamburin in zijn Decalogus (Lib. IX. Cap. II § 2) »dan kan men verzekerd zijn, dat er weldra velen zullen zijn, die er een eed op willen doen dat men waarheid gesproken heeft. Want de menschen zijn van nature tot boosheid geneigd en hebben van

nature met de boosheid veel op. Zoo komt de beleediger hoe langer hoe meer in een kwaden reuk, tot men hem eindelijk met de vingers nawijst."

Iets voorzichtiger laat zich Hermann Busenbaum uit in het 3e Boek, Afd. VI, Hoofdstuk I van »De christelijke godgeleerdheid", waar hij schrijft:

»Wanneer iemand u ten onrechte in uwe eer aantast en gij u niet anders verdedigen kunt, dan door den beleediger van zijn goeden naam te berooven, dan is u zulks te doen veroorloofd. Doch gij moet de waarheid zeggen en niet verder gaan dan tot behoud van uw eigen goeden naam noodig is. Ook moet gij dien persooon geen grootere beleediging aandoen dan u zelven wedervaren is, en uwe eigene waardigheid nauwkeurig vergelijken met die van uwen beleediger."

Veel minder beschroomd leert Leonard Lessius (Lib. II de Anst. Cap. 2) kortweg dit:

»Is iemand u in uwe eer te na gekomen, dan moogt gij terstond van het recht der wedervergelding gebruik maken, en gij hebt daarbij niets in acht te nemen, zoo gij maar zooveel mogelijk de gelijkheid in het oog houdt."

Het nauwkeurigst en tevens het duidelijkst is de taal van Benedictus Stattler, die de volgende woorden bezigt:

»Met nog meer recht mag men in dit geval (nl. wanneer men smadelijk beleedigd is) den lasteraar van de achting berooven, die hij geniet en die zijn beleedigende bewering geloof doet vinden, door een zijner geheime vergrijpen of misdaden aan het licht te brengen. Den lasteraar op zijne beurt te lasteren is dan vergund, wanneer dit het eenige toereikende of noodzakelijke of ook maar nuttige middel is om te maken, dat men hem geen geloof schenkt, zoo dikwijls hij lastert."

Een verrukkelijke zedeleer! zal de lezer zeggen, een zedeleer, die met alle goddelijke, burgerlijke en staatkundige wetten den spot drijft. Want waar zou het heen met de orde in den staat, wanneer ieder in zijn eigen zaak rechter en uitvoerder van zijn eigen vonnis wilde zijn? Wanneer ieder, in plaats van liefde in het hart te dragen, zooals Christus beveelt, maar altoos op wraak zon en een ondervonden onrecht met eene nog slechtere daad vergold?

Hoe dolzinnig echter reeds *deze* soort van moraal wezen mocht, nog waren de zonen van Loyola er niet mede tevreden. Ze gingen nog heel wat verder en beweerden *dat het geoorloofd was een lasteraar van het leven te berooven, wanneer men zijn eer op geen andere wijze wist te redden.*

Zoo zegt de reeds meermalen aangehaalde pater Airaut kortweg:

»Om aan lasteringen spoedig en voor goed een einde te maken, mag men den lasteraar laten dooden, maar zoo mogelijk in 't geheim, om geen opzien te baren."

Zoo dicteerde de Jesuiet Herreau aan zijn leerlingen in het collegium te Parijs in het jaar 1641 de volgende stellingen:

»Wanneer iemand mij bij een vorst, of bij een rechter, of bij een man van eer valschelijk van het een of ander beticht en ik op geen andere wijze mijn goeden naam kan redden, dan door hem heimelijk te vermoorden, dan kan ik dat van rechtswege doen. Ook dan ben ik daartoe gerechtigd, wanneer de misdaad waarvan men mij beschuldigt,

wel is waar werkelijk door mij begaan werd, maar nog zoozeer in een sluier van geheimzinnigheid gehuld is, dat men er door een gerechtelijk onderzoek niet zoo heel spoedig achter kan komen."

Zoo leerde na hem Escobar in zijn in 1655 uitgegeven »Moraal-theologie", »dat het onvoorwaardelijk geoorloofd was een mensch te dooden, zoodra het algemeen belang of eigene veiligheid het vorderen."

Hermann Busenbaum lichtte die stelling aldus toe, »dat, om zijn leven te verdedigen, of zijn lichaam tegen verminking te vrijwaren, of zijn eer te redden, zelfs de zoon zijn vader, de monnik zijn abt en de onderdaan zijn vorst mocht vermoorden."

Pater Franciscus Lamy trad meer in bijzonderheden, wanneer hij in het 5e deel zijner »Werken'' (Disp. 36, Num. 148) zegt:

»Het valt niet te loochenen, dat geestelijken en ordebroeders boven alles verplicht zijn, om de eer en de achting te handhaven, die hun deugdzaam leven en hun wetenschappelijke ontwikkeling hun verschaffen. Die achting verwerft hun den eerbied der onder hun toezicht geplaatste leeken. Verliest dus iemand hunner die, dan kan hij geen nut meer stichten en wordt hij onbruikbaar als zielzorger. Het is dus een uitgemaakte waarheid, dat de geestelijken geen prijs te hoog mogen achten, om de eer en de achting die zij genieten, te redden, zelfs het leven hunner beleedigers niet. Ja, ze zijn er toe verplicht, tot het uit den weg ruimen namelijk der lasteraars, wanneer zij geen ander middel weten om het beoogde doel te bereiken. Dit is vooral het geval, wanneer het verlies hunner eer der gansche orde tot schande zou kunnen strekken."

Bondiger, maar volmaakt hetzelfde leert pater Henriquez in zijn »Summa Theologiae moralis'', uitgegeven te Venetië in 1600.

»Wordt een geestelijke," zoo heet het daar, »die verboden omgang heeft met een getrouwde vrouw, door den man dier vrouw op heeter daad betrapt, en doodt hij dien, ten einde zijn eer en zijn leven te verdedigen, dan is hij volkomen in zijn recht, en hij behoudt de bevoegdheid om evenals te voren zijn geestelijke plichten te vervullen."

Nog krasser zijn de stellingen van den beruchten Sanchez. Deze beweert zonder omwegen, dat het vrij staat iedereen te dooden, die een onrechtvaardige aanklacht bij het gerecht tegen ons indient, zoodra wij verzekerd zijn, dat daardoor groot nadeel voor ons zou kunnen ontstaan.

»Zulk een moord is geen manslag in den eigenlijken zin, maar slechts een geoorloofde zelfverdediging; men zorge echter, alvorens de daad te plegen, de zekere overtuiging te erlangen, dat de vijand wel degelijk bedoeld heeft ons te krenken."

Het allerduidelijkst spreekt zich omtrent dit punt de reeds zoo dikwijls genoemde Benedictus Stattler uit in het eerste deel zijner »Zedeleer", pag. 337.

»Een feitelijke beleediging, die erg honend is, bijv. stokslagen, een oorveeg, en dergelijke, mag men, wanneer men die op geen andere wijze kan vermijden, door het vermoorden van den beleediger voorkomen. De christelijke liefde echter vermaant ons van die wijze van zelfverdediging geen gebruik te maken, tenzij uit die liefde nadeelen mochten geboren worden voor ons en de onzen, die heel moeielijk te dragen zijn. Andere zware beleedigingen, vooral kwaadspreken, door het vermoorden van den lasteraar te voorkomen, is in het algemeen niet geoorloofd, maar alleen in de volgende gevallen: 1) wanneer

men met zekerheid voorzien kan, dat de lasteraar geloof zal vinden; 2) wanneer ons daarbij alle andere middelen, om onze eer te redden, ontbreken; 3) wanneer wij door het vermoorden van den vijand het gevaar van te schande gemaakt te worden, met goeden uitslag afweren."

Zulke en andere dergelijke leerstellingen verkondigden de zonen van Loyola in hunne boeken over godsdienst en zedekunde. Met het oog daarop vraag ik u, lezer, of de menschheid, dit hoorende geen reden had om te schrikken? Ja, moest niet ontzetting zich van haar meester maken, wanneer zij bedacht, dat de jeugd van Europa, die voor het meerendeel op de scholen der Jesuiten haar opleiding ontving, zulke afschuwelijke beginselen inzoog?

Ook bleek het maar al te duidelijk in de practijk, welke vreeselijke gevolgen dat jesuitische leerstelsel na zich sleepte. Was het niet op de christelijke zedeleer van Stattler, dat de pastoor Riembauer zich te zijner rechtvaardiging beriep, — Riembauer, die Anna Eichstätter koelbloedig vermoordde, omdat zij hem dreigde zekere dingen van hem te zullen bekend maken? En waren er niet een aantal zulke Riembauers, met dit onderscheid alleen, dat zij hunne moorden beter wisten te verbergen?

En was dat geen afschuwelijke gedachte, welke iederen vader, die aan het zieleheil van zijn aan de Jesuiten toevertrouwden zoon dacht, met angst en zorg vervullen moest?

Doch niet op dien grond alleen ontstond er een algemeen verzet tegen de gewoonte, om de duitsche jeugd in de handen der zonen van Loyola te laten. Men ontdekte ook door een meer nauwkeurig onderzoek, hoe weinig vruchten die zoo hoog geroemde wetenschappelijke opleiding der paters opleverde, hoe verkeerd en gebrekkig hun gansche methode was, en hoe nadeelig die werkte.

De beroemde geschiedschrijver Spittler, die nog al dikwijls met een enkel woord den spijker op den kop weet te slaan, zegt daarvan: »Zij zochten alle lager en hooger onderwijs aan zich te trekken, en een tijdlang gelukte hun dat ook; maar zij deelden de wetenschappen mede met terzijdestelling harer edelste bestanddeelen, dat is van alles wat strekt om het verstand te ontwikkelen en het gemoed te verheffen en te veredelen, van alles wat de zwakke zijden van het pausdom en van het Jesuitisme maar eenigszins aan het licht kon brengen. Ja, zij bevorderden niet eens den goeden smaak, en het Jesuitenlatijn is spreekwoordelijk geworden."

Hunne gymnasiasten werden negen jaar of nog langer gekweld met grammaticale regels, zonder ooit de latijnsche of grieksche taal grondig te leeren verstaan. Met den g e e s t der latijnsche of grieksche schrijvers werden zij nooit bekend, daar de zonen van Loyola ze, alvorens ze aan hun leerlingen in handen te geven, totaal verminkten. Hunne leerlingen kregen daarentegen een groote vaardigheid, vooral in het latijn spreken; in de 17e en 18e eeuw toch was het latijn de algemeene taal van alle staatslieden en geleerden. Ook oefende men de jongens reeds vroeg in het redetwisten en in het redeneeren, opdat zij op lateren leeftijd goed met woorden zouden weten te schermen, en zich door geenerlei tegenwerping uit het veld zouden laten slaan.

Die kunst echter, dialectiek geheeten, gaf hun een schijn van ontwikkeling en geleerdheid, die de groote hoop verblindde. En wat zou men meer verlangen? Daarom juist was het te doen.

Aan de beoefening van andere talen dan van het latijn en grieksch, werd in de scholen der Jesuiten weinig of niets gedaan. Met name de moedertaal werd geheel verwaarloosd. Ja deze werd in het begin der 18e eeuw stelselmatig van het leerplan uitgesloten. Bij voorkeur zelfs stelde men buitenlandsche Jesuiten als leeraars en professoren der verschillende scholen aan, in Duitschland portugeesche, in Portugal italiaansche, in Spanje duitsche, en in Italië spaansche.

In het jaar 1703 besloot nu wel de algemeene vergadering van het gezelschap, om voortaan ook aan de volkstaal eenige aandacht te wijden; maar het onderricht, dat daarin gegeven werd, bleef voortdurend erbarmelijk. Volgens een nog bestaand verslag van de beiersche regeering van het jaar 1770 leerden de leerlingen der duitsche Jesuitenscholen hun duitsch meer af dan aan.

En waarom zouden zij niet? De kweekelingen der Jesuiten moesten niet worden opgeleid tot goede landskinderen, tot goede staatsburgers, tot voortreffelijke en vaderlandslievende leden der natie, waartoe zij behoorden, maar tot vrienden der Jesuiten-orde, die geen andere belangen behartigden dan die der orde, en die geen vaderland kenden. Eenmaal in de orde getreden, mochten zij in niets meer belang stellen, dan alleen in de orde; werden zij geen leden, maar begaven zij zich na het voltooien hunner opvoeding in dienst van den staat of in eenige andere betrekking, dan moesten zij ten minste in zooverre van vaderlandsliefde en van nationaal gevoel ontbloot zijn, dat het gezelschap hun meer ter harte ging, dan de staat, waarvan zij burgers waren. Zij moesten volkomen onverschillig worden ten opzichte van hun familie, van hun betrekkingen, van hun geboortegrond. Een andere liefde moest hun in plaats daarvan worden ingeprent, liefde voor het gezelschap van Jesus, dat zich aan hen voordeed als de eenige bron van maatschappelijk geluk.

Dat was het doel van de opvoeding der Jesuiten. Hun opvoeding bestond in de kunst, om de jeugd van het ouderlijk huis en van het vaderland te vervreemden, hunne harten ongevoelig te maken voor iedere natuurlijke gewaarwording, en in de plaats daarvan hun de aanhankelijkheid aan hun geestelijken vader, aan hun roomsche vaderland, in te enten. En in die kunst brachten zij het inderdaad ver. Maar dat was ook juist de reden, waarom er van de scholen der Jesuiten nooit brave en gehoorzame zonen, nooit trouwe burgers, waarop land en vorst zich verlaten konden, kwamen.

Tot die slotsom kwam men door een nadere beschouwing van het onderwijs der Jesuiten. En nu vraag ik: was de algemeene kreet van verontwaardiging, die eindelijk althans onder de beschaafden tegen de vrome paters begon op te gaan, niet volkomen gerechtvaardigd?

DERDE HOOFDSTUK.

De toenemende verlichting en de aanvallen van eigen leden.

Nog een derde kracht was er, die medewerkte om de zonen van Loyola in het ware daglicht te plaatsen, hen in al hun naaktheid ten toon te stellen. Die derde kracht was de steeds toenemende verlichting in verband met het onweder, dat in hun eigen midden opstak, om eindelijk over hunne hoofden los te barsten.

De regeering van Koning Lodewijk XIV heeft veel ellende gebracht over Frankrijk, over Duitschland, over Spanje, over geheel Europa. Maar zij bracht der menschheid ook één onmetelijk voordeel aan. Onder die regeering toch en ten gevolge van die regeering stonden er schrijvers op, die niet slechts volhardend het bijgeloof en de duisternis met het licht van hunnen geest bestreden, maar die zich ook van een taal bedienden die algemeen verstaan werd, en in zulk een trant schreven, dat hunne geschriften door het groote publiek verslonden werden.

Tot nu toe was het latijn de eenige taal der geleerden geweest. De pennestrijd tusschen de mannen der wetenschap werd alleen in die taal gevoerd. Hoeveel er ook sedert de uitvinding der boekdrukkunst, zoowel door bijzondere personen als door geheele lichamen, zooals universiteiten enz., was gedaan tot vrijmaking van den geest, het drong niet tot het volk door, omdat het volk geen latijn verstond.

Wilde men met vrucht op het volk werken, dan moest men spreken in de taal, die het verstaan kon, en op een wijze, die het aantrok, die zijn belangstelling opwekte, waarin het vermaak schepte. Maar wat baatte al die geleerde omhaal den grooten hoop? Lusteloos liet het volk dien ballast liggen en deed den mond slechts open om te geeuwen.

Zoo bleef het nacht voor de volkeren ook na het herleven der wetenschappen in Europa, ook na de geweldige krachtsinspanning der hervorming om uit de duisternis het licht te voorschijn te roepen. Een dikke nevel hing met looden zwaarte over het aardrijk uitgespreid, en tot diep in de 17e eeuw vertoonde zich nergens een zonnestraal, die krachtig genoeg was om door dien nevel heen te dringen. De zonen van Loyola deden al hun best, dat het duister blijven mocht. Ook jubelden zij reeds in hun binnenste en hoopten, dat het nimmer dag zou worden.

Maar zij hoopten tevergeefs. Juist toen zij tot het toppunt van macht gekomen waren, ontstond er, ten gevolge van de groote gods-

dienstige en staatkundige bewegingen, die onder Lodewijk XIV de wereld in rep en roer brachten, in Frankrijk een geheel nieuwe letterkunde, zooals men te voren nooit gezien had, en die de strekking had om het geloof des volks aan de heiligheid der Jesuiten-orde geheel te ondermijnen.

Ik bedoel de dramatische poësie, die zich in dezen tijd van de classieke oudheid losmaakte, en, in het blijspel althans, op eigen voeten begon te staan.

De drager dier nieuwe soort van letterkunde was Jean Baptiste Poquelin, genaamd de Molière.

Door hem, den meester en het voorbeeld van alle latere blijspeldichters, kregen de zonen van Loyola een stoot, die hun in de oogen van het groote publiek meer nadeel toebracht dan al de aanvallen hunner geleerdste tegenstanders te zamen genomen.

Molière, van jongs af hartstochtelijk aan het tooneel verkleefd, voegde zich op tweeentwintigjarigen leeftijd bij een tooneelgezelschap, dat toen voorstellingen gaf in een voorstad van Parijs. Daarmede doorreisde hij zestien jaar lang de provinciën van Frankrijk, terwijl nu eens in deze dan weder in gene stad voor een paar maanden of langer nog de tempel van Thalia werd opgeslagen.

Maar het ontbrak zijn gezelschap aan geschikte stukken; het publiek vond geen groot behagen in de gebruikelijke hoog tragische classieke treurspelen, en een door hem zelven in dien stijl vervaardigd stuk: »*la Thébaide*", vond geen den minsten bijval.

Daar komt hij op den gelukkigen inval, om in plaats van treurspelen blijspelen te gaan schrijven, en zie, reeds het eerste, de »Étourdi" van het jaar 1653, viel buitengemeen in den smaak. Hij behandelde daarin een onderwerp uit het leven, en het volk moest lachen, of het wilde of niet.

Nu volgde het eene blijspel op het andere, en in ieder werd het een of ander gebrek van den dag, de eene of andere verkeerde instelling, de eene of andere aanmatiging van deze of gene klasse van menschen, aan de bespotting van het publiek prijs gegeven.

Was het wonder, dat de naam Molière weldra door geheel Frankrijk weerklonk? Was het wonder, dat hij ook te Parijs, waarheen hij in 1658 met zijn gezelschap verhuisde, een ongewonen opgang maakte? Was het wonder, dat de kunstlievende Lodewijk XIV, toen nog vol levenslust, hem met zijn gezelschap onder den titel »Koninklijk Gezelschap" in zijn bijzonderen dienst nam, om door die voorstellingen nog meer glans te verleenen aan de schitterende hoffeesten?

Nu was Molière eerst recht op zijn plaats. Van nu af wierp hij Plautus en Terentius, de classieken, geheel over boord, om in de plaats daarvan het doen en laten der menschheid ten tooneele te brengen en al de ondeugden en dwaasheden, die hij maar ergens aantrof, aan de kaak te stellen.

Achter elkander verschenen »de school der vrouwen," »de school der mannen," »de misanthroop," en eenige andere stukken. De koning juichte ze eigenhandig toe, en zoo was de schrijver veilig voor alle vervolging, ofschoon vele standen en vele personen, die zich door hem gekrenkt achtten, een verschrikkelijken haat tegen hem opvatten.

Hij had zich echter nog niet gewaagd aan het huichelachtig vroom-

heidsbetoon der zonen van Loyola en huns gelijken. Juist toen waren zij in Frankrijk tot zulk een ontzettende macht opgeklommen, dat het een waanzinnig pogen scheen om hun het hoofd te willen bieden. Maar zijn genius sleepte hem ondanks zich zelven mede. In het jaar 1644 verscheen zijn »Tartuffe", het bijtendste aller hekeldichten, dat ooit op de zwarte bende werd gemaakt.

Het was een stoutheid zonder weerga, dat prijsgeven der Jesuiten aan den spot der wereld, en Molière zou het ook terstond ondervinden, wat het zegt met een schaar van zulke krijgers in het worstelperk te treden. Zoodra toch de vrome paters met zekerheid wisten, dat het stuk bestond, wisten zij het door allerlei knoeierijën daarheen te sturen, dat de opvoering verboden werd, en, welke moeite ook de dichter aanwendde, vijf jaar lang werd dit verbod gehandhaafd. Eindelijk echter bezweek koning Lodewijk voor de vertoogen van Molière, dat in zijn Tartuffe niet het geheele gezelschap van Jesus, maar alleen de schijnheilige huichelaars onder hen werden ten toon gesteld; of liever, hij kon aan zijn verlangen, om den Tartuffe te zien, niet langer weerstand bieden en stond toe, dat wil zeggen gelastte, dat hij ten tooneele zou komen.

Met welk een schitterenden uitslag werd die opvoering gekroond!

Half Parijs, ja geheel Frankrijk klapte in de handen. Al wat maar eenigszins ontwikkeld was, was verrukt en opgetogen over dit onnavolgbare werk. Een dozijn malen moest het stuk herhaald worden; op alle tooneelen in de provinciën werd het vertoond; in bijna alle levende talen van Europa werd het overgezet. Men wees de Jesuiten met de vingers na, zoodra ze zich maar het minste veroorloofden, dat niet geheel in den haak was. Vooral waren het de handwerkslieden in de steden, die zich door dien geest van verlichting lieten medesleepen.

En de zonen van Loyola?

Nu, zij wreekten zich door den goddelijken dichter van hunne predikstoelen nog levend tot het helsche vuur te verdoemen. En toen hij in Februari 1673 stierf, haalden zij den aartsbisschop van Parijs over, aan zijn lijk een eerlijke begrafenis te weigeren. Doch koning Lodewijk, die zijn lieveling gedurende diens leven had weten te waardeeren, trad ook nu tusschen beiden, en op zijn bevel kreeg Molière een rustplaatsje op het kerkhof St. Joseph. Zeer stil en nederig was die rustplaats, maar toch eerlijk, en veilig voor de wraakzucht der Jesuiten, zoodat hij er altoos nog beter afkwam, dan zoo vele duizenden, die zich ook den toorn van de zonen van Loyola hadden op den hals gehaald.

Op Molière volgden er velen, die in zijn geest, in zijn trant, in zijn stijl, trachtten voort te werken. De sluizen waren eenmaal opengezet; den stroom te keeren was onmogelijk. Men zal mij echter ten goede houden, wanneer ik de namen dier mannen stilzwijgend voorbijga. De lezer kan ze in ieder handboek over letterkunde vinden. Ik vergenoeg mij met mede te deelen, dat de verlichting onder de bevolking der fransche steden sedert de eerste opvoering van den Tartuffe binnen weinige tientallen van jaren met reuzenschreden vooruitging.

Doch zonde zou het zijn niet ten minste ééne uitzondering te maken, een uitzondering ten gunste van dien schrijver, die tot den val van het Jesuitisme zeker niet minder bijdroeg dan de geheele honderdjarige strijd met de Jansenisten. Ik bedoel den schrijver François Marie Arouët de Voltaire.

Geboren in 1694, kreeg hij zijn eerste opleiding in het Jesuitencollegie »Louis le grand"; daarna wijdde hij zich aan de studie van het recht, maar niet heel lang, omdat zij met zijn smaak niet overeenkwam. Eindelijk, op twintigjarigen leeftijd, waagde hij zich, op aansporing van beroemde letterkundigen, op het gebied der poësie. Zijn eerste werk, het treurspel »Oedipe", vond grooten bijval, en daarmede was zijn besluit genomen, om slechts voor letterkundigen arbeid te leven.

Dat plan bracht hij getrouw ten uitvoer. Tot aan het einde van zijn lang leven, — hij stierf eerst in 1778 — kwam het eene werk voor en het andere na van hem in het licht. Zijn wakkere geest bleef onvermoeid voorwaarts streven en met rusteloozen ijver werkte hij maar steeds voort. En dat niet alleen als dichter, als schrijver van verzen, treur- en blijspelen, maar nog veel meer als geschiedschrijver. Zijn grootste kracht echter ontwikkelde hij in het behandelen van de vragen van den dag; op dat gebied oefende zijn geschreven woord zulk een ontzettende macht uit, dat hij in alle godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke quaesties de toongever werd voor het geheele volk. Door de slagen, die hij aan dweperij, bijgeloof en huichelarij toebracht, wist hij zich zelfs op te werken tot aanvoerder der gezamenlijke fransche wijsgeeren; ja, men zag in hem den vertegenwoordiger van al wat in Europa op eenige ontwikkeling bogen mocht.

Zulk een man nu kan niet alleen voor hoog geplaatste en fijn beschaafde personen geschreven hebben. Neen, hij schreef voor de geheele wereld die lezen kon. Niet slechts koningen en ministers wijdden gaarne aan zijne geschriften hunne opmerkzaamheid, in nog veel hoogere mate was hij de lievelingsauteur der dameswereld. De burgerij verslond hem, en wie de »Henriade", de »Pucelle", den »Zadig", den »Candide" niet gelezen had, gold eenvoudig voor een barbaar.

Één stand slechts was er, die hem wel is waar las, maar met grimmigheid las en hem voor ieder geschreven woord gaarne vermoord zou hebben. Het was er maar één, maar hij was wijd vertakt en tot nu toe bijna almachtig: de stand der ordebroeders, waaronder natuurlijk de zwarte bende der Jesuiten boven allen uitstak. Zij droegen hem een doodelijken haat toe, en terecht, want hij haatte hen ook, zoo mogelijk nog erger dan zij hem, en vervolgde hen met zijn aardigheden, met zijn spotschriften, met zijn minachting, met zijn verachting, op zulk een gruwelijke wijze, met zulk een onbegrijpelijk succès, dat hij een volslagen omkeer teweegbracht in de denkwijze en in het streven zijner tijdgenooten.

Hoeveel men ook in onzen tijd op zijne geschriften, vooral op zijn wijsgeerige, geschiedkundige en oordeelkundige geschriften, hebbe aan te merken, — met hoeveel recht misschien men hem gebrek aan degelijkheid en overmaat van lichtzinnigheid moge ten laste leggen, — toch was hij de meest begaafde man van zijn tijd; toch was hij de rots, waarop het aangebeden en aangegaapte gezag in kerkelijke en godsdienstige, ja zelfs in staatkundige en maatschappelijke zaken, zich den kop te pletter stootte.

Met dit weinige, dat ik van Molière en Voltaire gezegd heb, meen ik reeds genoegzaam te hebben aangetoond, hoe eindeloos veel de toenemende verlichting er toe bijdroeg, om de zonen van Loyola in hun ware gedaante ten toon te stellen, die juist het tegendeel was van wat zij tot dusverre hadden voorgegeven te zijn.

Niet minder werkte hiertoe de omstandigheid mede, dat ook enkele ordeleden zelven het waagden, hetzij met open, hetzij met gesloten vizier, sommige dingen aan het licht te brengen, waardoor het gezelschap van Jesus van zijn voormaligen mantel van heiligheid werd beroofd en de meesten zijner vroegere aanmatigingen werden te schande gemaakt. Enkelen hadden zelfs de stoutheid het genootschap, waartoe zij behoord hadden, vaarwel te zeggen, veiligheidshalve naar protestantsche landen te vluchten en de verbaasde wereld in de geheimste verborgenheden van het gezelschap in te wijden.

Wanneer ik zeg »enkelen," wensch ik goed verstaan te worden. Ik weet zeer goed, en het is ook bovendien bekend genoeg, dat het aantal dergenen, die in den loop der tijden de Jesuitenorde verlieten en wederom de wereld intraden, niet zoo heel klein mag genoemd worden; maar dat waren of leekebroeders, of aankomende novitii, of coadjutors en scholastieken. Met andere woorden, het waren louter zulke personen, die wel is waar Jesuiten heetten en ook inderdaad tot de orde van Jesus behoorden, maar die de vierde gelofte nog niet afgelegd hadden, en nog niet tot professen bevorderd waren. Zij bezaten dus in het geheel geen volledige kennis van het eigenlijk wezen der Jesuiten; zij wisten van de inwendige organisatie, waarmede men slechts de ingewijden bekend maakte, niets af, en zij konden dus ook geen geheimen verklappen.

Met die »enkelen" zijn dus zij niet bedoeld, en evenmin zij, die door hunne oversten wegens onbruikbaarheid of op eenigen anderen grond uit het gezelschap verbannen werden. Men verbande toch slechts ondergeschikte personen, die men als kranke leden, welke behoorden te worden afgesneden, brandmerkte, en waarvan men zeker wist, dat zij aan de orde geen kwaad konden doen.

De »enkelen" die ik bedoelde, behoorden tot de klasse der professen; zij behoorden tot de waardigheidsbekleeders, tot de ingewijden van het gezelschap; zij behoorden tot dezulken, van wie men veronderstelde, en ook na veeljarig onderzoek het recht had te vooronderstellen, dat zij van echt jesuitische gezindheden bezield waren, daar men hen anders niet zou waardig geacht hebben de vierde gelofte te doen.

Dat van die soort slechts zeer, zeer weinigen de orde verlieten, ligt in den aard der zaak, en men moet zich zelfs verbazen, dat het ooit voorkwam. Maar het kwam voor, en meer dan eens, zooals ik nu door voorbeelden zal aantoonen.

In 1648 trad te Leiden in de protestantsche hoofdkerk een redenaar op, die allerheftigst tegen de zonen van Loyola te velde trok. Tegelijkertijd kwam er een boekje uit in het fransch, getiteld: »De Jesuiten op het schavot wegens hunne misdaden, begaan in de provincie Guyenne."

Die redenaar en de schrijver van dat boek waren een en dezelfde persoon, namelijk Pierre Jarrige, voormalig Jesuiet en professus der vier geloften, die te Bordeaux en in vele andere steden van Guyenne, waar het gezelschap van Jesus collegiën bezat, werkzaam was geweest als leeraar, prediker en biechtvader, een tijdlang zelfs als rector van een collegium.

Geboren in het jaar 1605 was hij reeds vroeg in de handen der Jesuiten gevallen. Hij werd door dezen opgevoed en, wegens zijn buitengewone talenten in de orde gelokt, klom hij spoedig langs de achtereenvolgende trap-

pen op en werd weldra waardig geacht onder de ingewijden der vierde gelofte te worden opgenomen.

In spijt dier jesuitische opvoeding had hij toch zijn beter gevoel niet geheel uitgeschud, en toen hij nu als professus het afschuwelijk en misdadig karakter der orde van Jesus nauwkeurig leerde kennen — een karakter, dat hem des te meer moest opvallen, daar hij tegelijkertijd bekend werd met de schriften der hervormden en met hun eenvoudig geloof aan den bijbel, — rijpte bij hem het besluit om een gezelschap te verlaten, welks hoofden de eigenschappen van wolven, tijgers en vossen in zich vereenigden, en tot het Protestantisme over te gaan.

Hij liet zich dus onder een of ander voorwendsel naar de stad La Rochelle verplaatsen, legde daar den 25en December 1647 in 't geheim voor het consistorie der Calvinisten zijn nieuwe geloofsbelijdenis af, en vluchtte toen, door de Calvinisten ondersteund, in der haast naar Holland, ten einde aan die vreeselijke kelders te ontkomen, waarin het gezelschap van Jesus het schreeuwen harer ongehoorzame en ontrouwe zonen placht te smoren.

Zijn vlucht baarde een geweldig opzien, nog meer zijn geschrift: »De Jesuiten op het schavot."

In de twaalf hoofdstukken van dat geschrift behandelde hij het doen en laten der zonen van Loyola op dezelfde wijze als wij het hebben gedaan in het derde, vierde en vijfde boek van dit werk, — staafde alles, wat hij aanvoerde, met bewijzen, en trok hun het masker der heiligheid zoo onbarmhartig van het gelaat, dat de geheele wereld hen als afschuwelijke booswichten erkende. En toch schreef hij niets anders, dan wat hij zelf gezien, gehoord en beleefd had, ja, hij bepaalde zich, ik herhaal het hier, tot de provincie Guyenne, dat is tot nog niet het honderdste deel van het gebied der Jesuiten.

Geen wonder dus, dat de wereld zich over die openbaringen ontzette, — geen wonder ook, dat de zonen van Loyola schuimbekten van woede! Zoo iets had men sedert de schepping der wereld nog nooit beleefd, een Jesuiet verrader zijner mede-Jesuiten, een ingewijde in de geheimen der orde, die de geheele orde aan de kaak stelde in het aangezicht van gansch Europa! Waarlijk, de arme Jarrige zou in stukken gescheurd zijn, wanneer zijn voormalige medeleden hem maar een oogenblik in hun macht hadden kunnen krijgen. Nu echter vergenoegden ze zich met zijn beeltenis en verbrandden die in den tuin van hun collegie te La-Rochelle.

Of neen, daarmede vergenoegden ze zich niet. Een uit hun midden, Jacques Beaufés, kreeg terstond in last het werk van Jarrige te wederleggen. Hij begaf zich ook dadelijk aan den arbeid, en reeds binnen weinige weken verscheen zijn tegenschrift in het licht. Maar wat hield het in? Van de eerste tot de laatste bladzijde ééne doorloopende smaadrede. »Pater Jarrige", schrijft hij, »is een gemeene smeerlap, een ellendige lasteraar, leugenaar en renegaat, die volstrekt geen geloof verdient. Hij zelf heeft al de misdaden begaan, welke hij zijn medebroeders aanwrijft, en ware hij de orde niet ontloopen, men zou er hem met schande hebben uitgejaagd. Ook spreekt uit zijn gansche boek wraakzucht, want hij was woedend, dat men hem niet tot een hoogere waardigheid bevorderde, — tot een waardigheid, die hij, ruw en dom dier als hij was, volstrekt niet in staat zou zijn te bekleeden."

Op zulk een wijze wederlegde Beaufés zijn voormaligen medebroe-

der en maakte alzoo dezen het wederantwoord gemakkelijk. »Wanneer ik zulk een booswicht ben," schreef hij, »als Beaufés beweert, waarom duldde het gezelschap van Jesus mij dan vijf en twintig jaar in zijn midden? Waarom maakte het mij tot professus der vier geloften en vertrouwde het mij meermalen den post van prediker en leeraar toe? Maar bovendien, wie ik ben doet niets ter zake; de vraag is, wat er aan is van de misdaden, die ik mededeel, van de feiten, waarvan ik ooren ooggetuige was. Waarom daarvan geen tegenbewijs aangevoerd? Alleen, omdat hij niet kon, omdat de waarheid zich niet laat wederleggen."

Dit antwoord van Jarrige riep natuurlijk weder een tegenbrochure van pater Beaufés in het leven, en daar hem nu nog andere paters te hulp kwamen, hielden de hollandsche gereformeerden als vrienden van Jarrige zich evenmin stil. Zoo verkreeg de strijd een steeds grooteren omvang, en de nieuwsgierige wereld wreef zich van pleizier reeds in de handen over het genot dat bij het vernemen van steeds nieuwe schandalen haar te wachten stond, toen eensklaps de generaal te Rome een bevel uitvaardigde, dat een geheel andere handelwijze voorschreef.

»Smaadredenen," schreef de generaal, »kunnen het gezelschap van Jesus niet schoon wasschen; dit kan alleen daardoor geschieden, dat men den voormaligen Jesuiet weder voor de orde winne en hem dan dwinge in het openbaar alles te herroepen."

Nu lieten dan de zonen van Loyola eensklaps alle tegenspraak varen; hun mond was als toegevroren. In plaats van te twisten begaf zich pater Ponthélier, een Jesuiet die uitmuntte door slimheid en wereldwijsheid, met eenige andere ordeleden die hem ter zijde waren gesteld, in alle stilte en goed vermomd naar Leiden, waar Jarrige zich nog altoos bleef ophouden.

Hij ontmoette hem daar, zóóveel is zeker; ook hield hij met hem een langdurig gesprek onder vier oogen. Maar van nu af aan loopen de berichten uit elkander, of liever van nu af aan zijn er twee lezingen over het verdere lot van Jarrige, die elkander lijnrecht tegenspreken. De eene is die der Jesuiten en te vinden bij den zeer partijdigen geschiedschrijver Etienne Baluze. Deze verhaalt:

»De welsprekendheid van Ponthélier oefende zulk een buitengewone werking uit, dat de afvallige pater terstond groot berouw kreeg en zich voornam aan de beleedigde orde volkomen voldoening te geven. Hij reisde daarom oogenblikkelijk met zijn bekeerder naar Antwerpen, waar de zonen van Loyola een collegie bezaten, en wendde zich van daar met een schrijven naar Rome aan den generaal Francisco Piccolomini, ten einde van dezen de vergunning te erlangen om straffeloos in de orde terug te keeren. Aan dit verzoek voldeed de generaal in der daad door een schriftelijke kwijtschelding van al zijn misdrijven, waaraan nog een vrijgeleide van den paus werd toegevoegd. Jarrige, hierdoor tot in 't diepst van zijn gemoed getroffen, herriep oogenblikkelijk al zijn vroegere lasteringen tegen de orde en gaf die herroeping in druk uit. Dit zoenoffer gebracht hebbende, vertrok hij van Antwerpen naar het professenhuis te Tulle in Frankrijk, waar hij nog tot in 1670 leefde, hoog geacht en geëerd door al zijn broeders en medeprofessen."

Zoo verhalen de Jesuiten, en ten bewijze van de waarheid hunner vertelling beroepen zij zich op de herroeping van Jarrige, die inderdaad bestaat en in 1651 van het Jesuitenhuis te Antwerpen was uitgegaan.

Maar anderen — en dit is de tweede lezing, waarvan ik boven sprak — meenen, dat de genoemde herroeping een ondergeschoven werk is van de zonen van Loyola, waaraan Jarrige part noch deel had om de eenvoudige reden, dat hij in 1651 niet meer in leven was. Immers kort na de verschijning van Ponthélier te Leiden, was hij plotseling verdwenen en daarna nooit weer door iemand gezien geworden. Alle nasporingen, die zelfs van regeeringswege naar hem werden ingesteld, hadden niet het geringste gevolg gehad, want Ponthélier en zijn vrienden waren te zelfder tijd insgelijks verdwenen zonder eenig spoor achter te laten. Men had hier dus zonder twijfel met een misdaad te doen, hetzij met een moord, hetzij met een gewelddadige ontvoering. Was het laatste het geval, dan was het waarschijnlijkste, dat Jarrige gekneveld en geboeid des nachts door Ponthélier en de zijnen was weggebracht, om hem in een kerkerhol der Jesuiten te laten omkomen.

Zoo beweerden de niet-Jesuiten, en bijna geheel de beschaafde wereld voegde zich aan hunne zijde. Wat de vriendelijke lezer doen zal, dat zij aan zijn eigen nadenken overgelaten.

Nog grooter opschudding dan het boek »De Jesuiten op het schavot" teweegbracht, werd veroorzaakt door een terzelfder tijd verschenen werk, getiteld: »Lucii Cornelii Europaei Monarchia Solipsorum", d. i.: De monarchie der Solipsen, geschetst door Lucius Cornelius Europaeus. Bij de eerste inzage bleek het, dat dit niets anders was dan de meest volledige openbaring van het ware wezen der Jesuiten-orde, en dat met die Solipsen of »lieden, die alleen heerschen willen", niemand anders dan de zonen van Loyola bedoeld werden.

De schrijver van dit allermerkwaardigste boek begint met in gloeiende kleuren ons een schildering te geven van de buitengewone grootte, uitgebreidheid en onbeperktheid der macht, die aan den beheerscher van de monarchie der Solipsen toekomt. »Die macht," zegt hij, »is zoo onbeperkt, dat, wat de monarch ook moge bevelen, en al waren zijn bevelen in lijnrechten strijd met het gezond verstand, met de gerechtigheid, met de zedeleer, met alle goddelijke en menschelijke wetten, zijn onderdanen nochtans blindelings en zonder aarzelen moeten gehoorzamen."

Daarna brengt hij ons naar de hoofdstad van de monarchie der Solipsen, d. i. naar Rome, toont ons daar de vele prachtige huizen, of liever paleizen, die aan de Solipsen toebehooren, en maakt ons bekend met den inderdaad koninklijken glans, waarin de toenmalige beheerscher der monarchie, de heerschzuchtige Avidius Cluvius (de generaal Claudius Aquaviva) zich pleegde te hullen. »In navolging van de overige souvereinen in oost en west liet de trotsche man niemand in zijne nabijheid toe, zelfs zijne ministers niet, tenzij zij hem eerst ootmoedig de hand kusten."

Uit de paleizen worden wij gevoerd naar de collegiën der Solipsen, en op dien tocht verhaalt ons de schrijver, dat de genoemde inrichtingen voor onderwijs door de Solipsen zelven werden uitgekreten voor de beste, die er in de geheele wereld te vinden waren. »Maar," laat hij er op volgen, »men moet zich door den uiterlijken schijn niet laten misleiden; men moet tot in het wezen der zaak doordringen; dan zal men zekerlijk bevinden, dat de leerlingen het noch in de talen, noch in de wijsbegeerte, noch in de godgeleerdheid tot een bijzonder groote hoogte brengen. Even treurig is het gesteld met het bezetten van de hooge staatsbetrekkingen der Solipsen; tot de hoogste waardigheden worden juist de slechtste

leden bevorderd. Ook berust het gansche bestuur op een zeer ontwikkeld spionnenstelsel, en monsterachtig is in waarheid het aantal der verklikkers. Wie in dat vak zich bijzonder onderscheidt, kan stellig op bevordering rekenen, ook al had hij zich aan diefstal, roof, of wat ook schuldig gemaakt. In het rijk der Solipsen toch heerscht een geheel andere zedewet dan bij de andere menschenkinderen; daar heet soms deugdzaam, wat volgens het Christendom ten hoogste strafwaardig is."

Kortom, de schrijver van de monarchie der Solipsen ontwerpt een zoo waar en volledig beeld van het gezelschap van Jesus en laat den lezer een zoo diepen blik slaan in de geheimenissen der orde, dat, toen het boek pas uitkwam, iedereen met de hoogste belangstelling vroeg: »Wie mag toch de schrijver zijn?"

Zooveel stond vast, dat de naam Lucius Cornelius Europaeus niet de ware naam was. Ook wist men, dat slechts een Jesuiet, een lid der orde, en wel een hooggeplaatst lid der orde, het boek kon geschreven hebben. Een ondergeschikt lid kon onmogelijk bekend zijn met de geheimen, die de zoogenaamde Europaeus met zoo buitengemeen talent aan het publiek openbaarde.

Het gezelschap van Jesus moest dus noodwendig een verrader in zijn midden hebben, maar — wie was die verrader? Met woeste felheid poogden de zonen van Loyola hem uit te vorschen. Zij vatten het eerst argwaan op tegen Melchior Inkhofer, professor aan het duitsche collegie te Rome. Gelukkig echter kon deze zich rechtvaardigen, en zoo ontkwam hij de vreeselijke straf, die men hem reeds had toegedacht. Later meende men reden te hebben, om het er voor te houden, dat pater Julius Clemens Scotti, een Jesuiet van Venetië, de verschrikkelijke daad gepleegd had. Het feit, dat het boek in 1645 op een drukkerij te Venetië het eerst in het licht gekomen was, scheen deze meening te bevestigen. Maar zekerheid kon men niet verkrijgen, omdat Scotti, toen hij begon verdacht te worden, reeds gestorven was, en de drukker niet was te bewegen om zich ergens over uit te laten.

Wat daar ook van zijn moge, zooveel is zeker, dat het werkje het grootste opzien baarde en daarom in later tijd niet slechts dikwijls herdrukt, maar ook in bijna alle talen van Europa vertaald werd. Het teekende de Jesuiten zooals ze in de werkelijkheid waren, en dus stelde iedereen er een groot belang in om het te lezen. Het was daarom te bejammeren, dat de taal waarin het geschreven was, door den gemeenen man niet begrepen werd, zoodat de invloed er van zich bijna alleen beperkte tot de meer beschaafden.

Op die wijze verdween langzamerhand de stralenkrans, waarmede de zonen van Loyola hun gezelschap hadden weten te omgeven. Het beste bewijs, hoe nauwkeurig de meer ontwikkelden in het midden der 18e eeuw bekend waren met het verderfelijke van die richting, is te vinden in een boekje, dat toen te Napels uitkwam onder den titel: »*Monita ad principes*," »Raadgevingen aan de vorsten".

In die raadgevingen worden de koningen en machthebbenden opgewekt, om al de monniksorden, inzonderheid het gezelschap van Jesus, op te heffen, en in het algemeen met Rome te breken. Dit was het eenige middel om den staat vrij te maken van de kerk, en den godsdienst of liever de priesterschap te berooven van den invloed, dien zij tot dusverre op de staatkunde en op de regeeringen had gehad.

ZESDE BOEK.

DE ZACHTMOEDIGHEID DER JESUITEN

OF

DE VERGUNNING TOT MOORD EN DOODSLAG.

EERSTE HOOFDSTUK.

Moordaanslagen der Jesuiten in Duitschland.

In het derde, vierde en vijfde boek heb ik gepoogd aan te toonen, welke de oorzaak was en noodzakelijk zijn moest, dat bijna geheel de catholieke wereld, zoo priesters als leeken, de zonen van Loyola begon te verfoeien en dus niets liever zou gezien hebben, dan dat ze geheel uit Europa verdreven werden. Maar de vervulling van dien laatsten wensch scheen onmogelijk, omdat de genoemde paters niet slechts voortdurend Rome en den paus, maar ook alle regeerende catholieke vorsten beheerschten.

Maar zie, die macht aan de Europeesche hoven zou een eigenaardige wending nemen, een wending, die verstandige lieden lang te voren konden zien aankomen, maar waarvan de Jesuiten zelven, op veeljarige ervaringen steunende, hoopten dat zij altoos zou uitblijven.

Het zou namelijk zoo ver komen, dat de beheerschers der verschillende staten van Europa zich overtuigden, dat hun eigen bestaan, hun eigen leven door de orde van Jesus in gevaar werd gebracht; derhalve, dat hun, wanneer ze ten minste voortaan rustig slapen wilden, niets anders overschoot dan aan de gezegde vreeselijke orde met geweld een einde te maken.

Niet spoedig, het is waar, kwamen de regeerende vorsten tot die overtuiging. Bij de meesten hunner duurde dat lang, zeer lang. Maar eindelijk toch kwamen ze tot dat besluit en namen ze zich voor, het Jesuitisme te keer te gaan.

Mijne taak in dit boek is, den lezer in een geschiedkundig overzicht de gronden te doen kennen, die hen daartoe bewogen.

In het voorgaande boek bewees ik, dat de Jesuiten in sommige gevallen den moord voor geoorloofd verklaarden, en dat ze zelfs de leer verkondigden, dat het plicht was zijn vijanden van het leven te berooven, wanneer men zijn eer of zijn leven op geen andere wijze redden kon. Bij die uitspraken echter, ofschoon ze alle wetten der zedelijkheid met voeten treden, bleven de zonen van Loyola niet staan. Neen, ze breidden die uit tot de bewering, dat het in sommige gevallen geoorloofd was zelfs vorstenmoord te plegen. Ze gaven zelfs aan die bewering den vorm van een zedekundige stelling, die ze in hunne leerboeken lieten drukken, die ze ook in hunne scholen van de catheders verkondigden. Niet zelden ook hadden ze de brutaliteit om

de onderdanen van een vorst zonder omwegen aan te sporen, hem, daar hij den troon niet waardig was, eenvoudig door dolk of vergif uit den weg te ruimen.

»Dat is laster," zal de lezer zeggen, »of ten minste een misverstand, want tot zulk een dolzinnigheid konden de slimme zonen van Loyola niet komen." Maar het is, helaas, de zuivere waarheid, en ten bewijze wil ik nu de voornaamste moordtheologen van het gezelschap zelven laten spreken.

Op bladz. 130 van de »Opuscula theologica" van Martinus Becan lezen wij de volgende zinsneden;

»Ieder onderdaan mag zijn vorst dooden, wanneer deze zich op onwettige wijze van den troon heeft meester gemaakt. Ook leert de geschiedenis, dat bij alle volkeren hun de hoogste eer is toegekend, die zulke tyrannen gedood hebben. Maar ook dan, wanneer de vorst geen overweldiger maar de wettige erfgenaam der kroon is, mag men hem dooden, zoodra hij zijn onderdanen met onbillijke belastingen bezwaart, de rechterlijke betrekkingen verkoopt en op tyrannieke wijze bepalingen maakt in zijn eigen voordeel."

Evenzoo schrijft Paolo Comitolo, een italiaansch Jesuiet, in zijne »Decisiones Morales", boek IV, pag. 458:

»Het is vergund een onrechtvaardigen aanvaller te dooden, ook al ware hij generaal, prins of koning; want de onschuld heeft meer waarde dan het leven van een medemensch, en een regent, die de burgers mishandelt, gelijkt op een wild en bloeddorstig dier, dat men vernielen moet."

Nog verder ging pater Jacques Commolet te Parijs. Toen hij namelijk aldaar op een Zondag in het jaar 1594 in de Jesuitenkerk predikte, nam hij tot tekst de plaats uit het boek der Richteren, waar verhaald wordt, dat Ehud den koning der Moabieten doodde, en hij riep met een maar al te duidelijke toespeling op koning Hendrik IV:

»Wij hebben een Ehud van noode; een tweeden Ehud hebben wij noodig, onverschillig of hij monnik, soldaat of herder is."

Ook sprak hij in het verdere beloop zijner predicatie van genoemden koning als van een Nero, Moabiet, Holophernes en Herodes, maakte zijn toehoorders de heftigste verwijtingen, omdat zij een valschen bekeerling op den troon lieten, en beweerde ten slotte, dat »de kroon door keuze op een andere familie kon overgaan."

Met zulke stellingen toonde pater Hermannus Buchenbaum het volmaakt eens te zijn. In zijn »Medulla theologiae moralis" heeft hij het recht gehandhaafd om alle beleedigers van de menschheid en van het ware geloof, met name de vijanden van de orde van Jesus, te dooden. En die Moraaltheologie van pater Buchenbaum gold in de oogen der geheele orde als een onovertroffen modelboek, dat deswege op al hun collegiën met goedkeuring van den generaal was ingevoerd.

Imanuel Sâ zegt in zijn aphorismen bij het woord: »Clericus":

»Het verzet van een geestelijke tegen den vorst van het land waarin hij leeft, is geen majesteitschennis, omdat een geestelijke geen onderdaan is van eenig vorst. Even waar", voegt hij er aan toe, »is de stelling, dat iedereen uit het volk een onwettigen vorst mag dooden; een tyran om te brengen is zelfs verdienstelijk."

Dezelfde woorden bijna gebruikt Adam Tanner, een in Duitschland wel bekend en zeer geëerd professor van de Jesuiten. De niet minder

beroemde pater Johannes Mariana, die te Rome, Palermo en Parijs onderwijs gaf, ontwikkelt dezelfde gedachte nog nader in een boek, dat met toestemming van den generaal Aquaviva en onder toejuiching van het geheele gezelschap van Jesus werd uitgegeven, en getiteld was: »De Rege." Daarin, op pag. 54 van het eerste boek, zegt hij:

»Het is een heilzame gedachte voor alle vorsten, en die men hun allen moet inprenten, dat, zoodra zij hunne volkeren onderdrukken en ondragelijk worden door de groote menigte hunner gebreken en door hun nietswaardig gedrag, dat men dan niet alleen het recht heeft hen te dooden, maar dat het volbrengen van die daad zelfs roemvol is."

Ook pater Nicolaus Serrarius, een italiaansch Jesuiet, spreekt in zijn Commentaar op den Bijbel op gelijke wijze. Den door Ehud aan koning Eglon gepleegden moord licht hij met deze woorden toe:

»Vele geleerden denken, dat Ehud wel gedaan heeft, en wel op grond, dat hij op goddelijk bevel handelde. Maar ik zeg, dat dit niet de eenige grond is; er is nog een andere, deze namelijk, dat zulk een daad tegenover tyrannen in het algemeen rechtvaardig is. Want wanneer een regent door de wijze waarop hij regeert, toont een tyran te zijn, zoo kan hij rechtens door een zijner onderdanen of vasallen gedood worden, in weerwil van den eed van gehoorzaamheid door hem afgelegd en zonder dat eenig rechter bevoegd is hem daarom te veroordeelen."

Nog duidelijker, zoo mogelijk, drukt zich de algemeen bekende en beroemde Bellarminus uit, diezelfde Bellarminus, die op verzoek der Jesuiten door den paus heilig verklaard werd, wanneer hij in zijn werk: »De summa Pontificis auctoritate" (Tom. IV. pag. 180) schrijft:

»Het is het werk van geestelijken of monniken niet, om de vorsten door valstrikken te dooden, en ook de opperpriesters plegen hen niet op zoodanige wijze ten onder te brengen. Maar, na hun eerst een vaderlijke waarschuwing gegeven te hebben, sluiten zij hen van de communie en van de sacramenten uit, maken vervolgens, wanneer het noodig blijkt, de onderdanen los van den eed van getrouwheid en ontnemen eindelijk aan de monarchen hun koninklijk gezag en hunne koninklijke waardigheid, waarna het aan anderen toekomt tot de uitvoering over te gaan."

Het duidelijkst van allen echter zijn de woorden van het door de roomsche curie zoo hoog geprezen werk: »Defensio fidei catholicae et apostolicae", d. i. »Verdediging van het catholiek en apostolisch geloof", van den Jesuiet Suarez, dat in 1614 te Lissabon uitkwam. Daar toch (Lib. VI. Cap. IV. No. 13 en 14) heet het:

»Het is een artikel des geloofs, dat de paus het recht heeft om kettersche en oproerige koningen af te zetten. Een door den paus afgezet monarch is noch koning meer noch wettig vorst. Weigert een zoodanige den paus te gehoorzamen, nadat hij afgezet is, zoo wordt hij een tyran en kan door den eerste den beste gedood worden. Over het algemeen is het, zoodra het algemeen belang door den dood van een tyran bevorderd wordt, iedereen vergund hem te dooden."

Waarlijk, duidelijker kan men den vorstenmoord niet leeren. Het parlement van Parijs ontzette zich daarover dan ook zoozeer, dat het het boek terstond, den 16en Juni 1614, door beulshanden verbranden liet. De Loyoliten echter verklaarden van hun kant, dat er nooit een geleerder en vromer werk geschreven was, en dat, wie dat boek aanviel, de kerk zelve aanviel.

Ja, van nu af aan schreef geen Jesuiet meer een werk over zedekunde zonder de leer van Suarez tot de zijne te maken. Velen zelfs wisten deze nog te overtreffen, zooals bijv. de paters Ribadeneira, Commolet, Salmeron, Jakob Keller, Anton Santarell, Baptiste Bauny, Jacques Herreau, Jean Dicastille, M. Escobar, Jakob Gretser, en anderen.

Maar hoe kon het ook anders? Men behoefde slechts naar de kerk van St. Ignatius te Rome te gaan en daar de schilderijen te zien, waarmede de vier zijden der koepel versierd zijn, om te weten, hoe de orde van Jesus over moord in het algemeen, en over koningsmoord in het bijzonder, dacht.

Aan de eene zijde toch ziet men Jaël bezig om Sisera, die bij haar te gast is, met een nagel de hersenpan te doorboren; op de tweede staat Judith, terwijl zij, door Gods geest gedreven, Holophernes het hoofd afslaat; op de derde is Simson bezig met het vermoorden der Philistijnen, en op de vierde werpt David Goliath dood. In het midden van den koepel eindelijk ontwaart men den heiligen Ignatius, het hoofd met een stralenkrans omgeven, die geweldige vuurkolommen slingert naar alle vier de werelddeelen, alsof hij de geheele aarde in brand moet steken.

Maar nu vraag ik, drukt de geest van de Jesuitenorde zich daarin niet zoo duidelijk uit, als hij zich maar uitdrukken kon? Of met andere woorden, ligt in die zinnebeelden niet reeds het bewijs, dat de Jesuiten met zich zelven in strijd zouden gekomen zijn, wanneer zij een andere leer hadden gehuldigd dan deze, dat het veroorloofd was, ieder die hun in den weg stond, al ware hij ook koning, op deze of gene wijze van kant te helpen?

Maar bij de leer bleven de zonen van Loyola niet staan. Waar zij de gelegenheid maar eenigszins passend achtten, gingen zij onmiddellijk tot de daad over. Dat zij zich daarbij schikten naar de eigenaardigheden van het land waarin zij te werken hadden, spreekt overigens van zelf. Zoo kon het hun bijv. niets helpen, of zij in Duitschland dezen of genen protestantschen vorst door hunne zendelingen uit den weg ruimden. Zijn opvolger was weder een Protestant, en daarom moesten zij in dit land naar een ander middel uitzien.

En welk middel vonden zij?

Zij zwaaiden eenvoudig de brandfakkel in plaats van de moordfakkel. Op allerlei wijzen en door allerlei middelen wisten zij den haat der Catholieken tegen de Protestanten op te wekken, gaande te houden en aan te wakkeren, totdat hij, nu eens hier dan daar, in lichtelaaie vlam uitbarstte, opdat de Protestanten nooit tot rust zouden komen en uit vertwijfeling zich ten laatste van zelf in de armen van het Catholicisme zouden werpen.

Wel was door het laatste bedrijf van den dertigjarigen oorlog de vrede tusschen Catholieken en Protestanten hersteld. Wel was aan iedere partij het rustig genot van godsdienstvrijheid op het plechtigst gewaarborgd. Wel verlangden Catholieken en Protestanten beiden naar dat rustig genot en staken daarom elkander verzoenend de handen toe. Maar hoe geheel anders dachten de Jesuiten!

Onder het beeld van den heiligen Ignatius in zijne kerk te Rome staan deze woorden geschreven: »Ignem veni mittere in ter-

ram et quid volo nisi ut accendatur?" Dat wil zeggen: »Ik ben gekomen om vuur op de aarde te brengen, en wat kan ik dus anders verlangen, dan dat de aarde in vlam gezet worde?" (1) Welnu, die woorden, dat motto van Ignatius, hebben de zonen van Loyola het wel ooit verloochend? Nooit ofte nimmer, want waar vrede en eendracht heerschten, daar was het gedaan met hunne heerschappij, en die moesten zij toch tot iederen prijs trachten te handhaven?

Den krijg dus wilden ze, den krijg, het kostte wat het kostte, met de andersdenkenden. En om den veldtocht tot een goed einde te brengen riepen ze natuurlijk de hulp en den bijstand in van de catholieke vorsten van Duitschland, vooral van het huis Habsburg, dat Duitschland van keizers voorzag. Ja, ze vroegen die hulp en dien bijstand niet slechts, maar ze maakten er aanspraak op als op een hun toekomend recht, en wee dengene, die het in het hoofd kreeg, om het hun niet geheel naar den zin te maken! Wee hem, zeg ik, want zonder aarzelen wijdden ze hem aan den dood en grepen onmiddellijk naar vergif of dolk, wanneer ze hem althans niet op een nog minder opspraak wekkende manier uit de wereld konden helpen of door bedreigingen tot andere inzichten brengen.

Het is waar, heel dikwijls kwam het geval niet voor, dat een duitsch catholiek vorst, vooral niet dat een Habsburger, ernstig tegen hen in verzet kwam. Slechts zeer zelden dus kwamen ze in de gelegenheid om hun leer van den vorstenmoord werkelijk in toepassing te brengen. Des te minder mag ik het daarom verzwijgen dat eenmaal ten minste een poging door hen gedaan werd om een duitsch vorst te vermoorden, en dat nog wel een vorst, die als een der ijverigste, onderdanigste en vroomste beschermers van het Jesuitisme bekend staat.

Deze vorst was Leopold I. Hij was zijn vader, keizer Ferdinand III, in 1658 opgevolgd, niet alleen op den duitschen keizerstroon, maar ook in de regeering der oostenrijksche erflanden en van Hongarijë en Boheme. Opgevoed door de beide paters Jesuiten Müller en Neidhardt was hem van jongs af een slaafsche eerbied voor de orde van Jesus ingeprent.

Een geschiedschrijver zegt van hem, dat de Godheid zelve hem niet zoo onfeilbaar en vlekkeloos toescheen als de zonen van Loyola, aan wier orde hij verbonden was als geäffilieerde of als wereldlijk lid.

Met hoe bijgeloovigen ijver echter keizer Leopold het gezelschap van Jesus aanhing, dit bewees hem tot loon daarvoor geenszins dezelfde liefde. Het bediende zich alleen van hem, om zijne groote plannen ten uitvoer te brengen.

Het hoofddoel der orde was, zooals ik vroeger reeds aantoonde, het tot stand brengen eener catholieke wereldmonarchie, waarin het catholieke, zegge het jesuitische, geloof alleen heerschen zou. Langen tijd hoopten ze, dat het huis Habsburg, hetwelk zich na Karel V in een spaansche en een oostenrijksche linie gesplitst had, dat plan verwezenlijken zou. Maar die hoop werd verijdeld, en noch Filips II van Spanje noch de Ferdinanden van Oostenrijk beantwoordden aan de verwachtingen, die men op hun geschiktheid gebouwd had.

(1) Luc. XII: 49. De lezer weet waarschijnlijk, dat de vertaling in onze Statenoverzetting anders luidt; doch het is onzeker welke vertaling de beste is.

Integendeel, Spanje en Oostenrijk beiden kwamen onder die vorsten, door de voortdurende oorlogen die ze voerden, zoo diep in verval, dat aan hun wederopstanding niet te denken viel. Daarom richtten de zonen van Loyola van nu af hun blikken op de derde groote catholieke macht in Europa, namelijk op Frankrijk, dat na het einde van den dertigjarigen oorlog, onder zijn jeugdigen beheerscher Lodewijk XIV, aanving zich een soort van voogdijschap aan te matigen over alle overige staten en rijken. Hij, de krachtige en rijk begaafde Lodewijk, was zonder twijfel de eenige, die in staat was de vurig begeerde wereldmonarchie over geheel Europa te vestigen, en daarom hingen de zonen van Loyola hem met de innigste verkleefdheid en toewijding aan, om door hunne groote macht, die overal verspreid was, zijne stoutste plannen te helpen ten uitvoer brengen. Maar hieruit volgde noodwendig, dat de Jesuiten, wanneer de belangen van Frankrijk en Oostenrijk met elkander in botsing kwamen, niet in het belang van Oostenrijk, maar in dat van Frankrijk werkten, en dat ze dan alles in het werk stelden om keizer Leopold tot toegeeflijkheid jegens Lodewijk XIV te stemmen.

De buigzame Leopold volgde gewoonlijk. Eens echter, toen de Jesuiten, door Lodewijk XIV aangestookt, van hem verlangden, dat hij den Hongaren hunne gewetensvrijheid zou ontnemen, die hun gewaarborgd en met een eed bezworen en grondwettig omschreven was, en dat hij de talrijke hongaarsche Protestanten met geweld tot het Catholicisme zou terugvoeren, toen waagde hij het zich ernstig te verzetten.

Hij waagde dat, omdat hij niet anders kon, zonder zijn geheele rijk op het spel te zetten. Het was in het jaar 1670, toen, tengevolge van de afgrijselijkheden van den dertigjarigen oorlog, de oostenrijksche monarchie nog geheel uitgeput was. Hoe zou hij nu in dien tijd en onder die omstandigheden het hoofd hebben kunnen bieden aan een omwenteling in Hongarijë? Ook bedreigde hem in dat jaar een oorlog van de zijde der Turken, en nog een andere (tegen het duitsche rijk) van de zijde van den onverzadelijken Lodewijk XIV. Het vooruitzicht van dien dubbelen strijd met twee overmachtige vijanden eischte dus met meer aandrang dan ooit te voren het bewaren van den inwendigen vrede. Daarom sloeg Leopold I het verzoek van zijn biechtvader, pater Philipp Müller en van de andere toen te Weenen zoo oppermachtige zonen van Loyola, (1) om juist nu, in dit gevaarlijk oogenblik, de hongaarsche Protestanten met geweld hun godsdienstvrijheid te ontnemen en tot oproer te prikkelen, rondweg af. Hij deed zoodoende niets anders, dan wat hij in zijn eigen belang, tot eigen redding, doen moest. Maar Lodewijk XIV, die een veroveringsoorlog tegen het duitsche rijk in het schild voerde, verlangde dien hongaarschen opstand, ten einde Oostenrijk van zijn kracht te berooven. De zonen van Loyola drongen dus telkens op nieuw bij Leopold aan, dat hij tot genoemden maatregel van geweld tegen de Protestanten van Hongarijë zou overgaan. En toen hij bij zijn weigering bleef volharden, besloten zij hem zonder omwegen uit den weg te ruimen, opdat het regentschap over den minderjarigen troonopvolger zou worden opgedragen aan de zwakke keizerin.

Dat besluit brachten zij onmiddellijk ten uitvoer, of liever zij poog-

(1) Dit waren vooral pater Balthasar Müller, biechtvader der keizerin, pater Montecuculi, biechtvader der keizerin-moeder, en pater Richardt, biechtvader van den keizerlijken veldheer, hertog Karel van Lotharingen.

den het ten uitvoer te brengen; maar de Voorzienigheid stond de voltooiing der misdaad niet toe, hetgeen natuurlijk hun schuld in geenen deele vermindert. De zaak droeg zich namelijk volgenderwijze toe:

In April 1670 wilde een milaansch edelman, genaamd Giuseppe Francisco Borro van Warschau over Moravië en Hongarijë naar Constantinopel reizen. Een bekwaam arts, schei- en natuurkundige, met zeer vrijzinnige begrippen op het stuk van den godsdienst, had hij om verschillende redenen den haat der zonen van Loyola op zich geladen. Zij vervolgden hem overal, waar hij zijn verblijf nam. Met de hulp van den pauselijken nuntius brachten ze het eindelijk zoo ver, dat de oostenrijksche regeering hem den 22sten April van het genoemde jaar te Goldingen op de grens van Silezië, als ketter en beoefenaar der zwarte kunst, die reeds door de romeinsche inquisitie was veroordeeld, liet gevangen nemen en naar Weenen voeren.

Op de reis daarheen (1) vernam de gevangene van den ritmeester Scotti, die hem geleidde, dat keizer Leopold reeds sedert eenige maanden ernstig ziek was, en bij geen enkel geneesmiddel baat kon vinden. Borro vroeg naar de verschijnselen der ziekte, en verklaarde terstond, na ze gehoord te hebben, dat hier zonder eenigen twijfel vergif in 't spel was. Maar al was dat zoo, voegde hij er onmiddellijk aan toe, dan hoopte hij nochtans met Gods hulp den keizer te zullen redden, en hij verzocht zijn geleider, dat deze Zijne Majesteit, dadelijk na hun aankomst te Weenen, van dit hun gesprek zou in kennis brengen.

Dientengevolge begaf zich de ritmeester Scotti, zoodra hij in den namiddag van den 28sten April de hoofdstad bereikt en zijn gevangene op een veilige plaats gebracht had, naar het paleis en verzocht om een geheime audiëntie bij den keizer, daar hij dezen iets zeer gewichtigs had mede te deelen. Ze werd hem toegestaan, en het gevolg was, dat de keizer last gaf om ridder Borro nog dienzelfden avond, maar eerst na het invallen van den nacht en in 't geheim, door een achterpoortje, in het paleis te brengen. Dit was zeer natuurlijk; hoe toch zou een zoo bijgeloovig vorst als Leopold I het hebben durven wagen, een man, die was aangeklaagd van ketterij en door de Jesuiten vervolgd werd, openlijk en overdag te ontvangen?

Ja zelfs van die geheime nachtelijke ontvangst maakte hij zich nog een gewetensbezwaar; hij ondervroeg dus den ridder niet over zijn ziekte, dan nadat hij hem eerst een examen over zijn rechtgeloovigheid had afgenomen en in dat opzicht alles tamelijk wel in orde bevonden had. Nu onderzocht Borro den keizer en vond hem geheel vermagerd en verzwakt en voortdurend geplaagd door erge benauwdheden en door een onlijdelijken dorst. Hij wijdde daarop zijn aandacht aan het vertrek en bemerkte, dat de twee waskaarsen die op tafel stonden, met een vreemde, roodachtige vlam brandden en altoos spetterden, terwijl er een fijne witte walm naar boven steeg, die den zolder reeds vrij zwart had gemaakt.

»De lucht in dit vertrek is vergiftigd," zeide hij nu, »en het vergif komt van de brandende waskaarsen."

(1) Dit geheele verhaal is ontleend aan de »Sammlung der politischen Schriften des Prinzen Eugen von Savoyen (8 Bde. Stuttg. Cotta. 1811—21)," waar men de nadere bijzonderheden kan naslaan in het laatste deel, bladz. 49—82.

Tot een bewijs, dat het zoo was, werden op zijn verzoek terstond de waskaarsen gehaald, die in het aangrenzende vertrek der keizerin stonden te branden, en zie, deze brandden wit en gelijkmatig, zonder walm en zonder te spetteren.

Nu gelastte de keizer in alle stilte zijn lijfarts te halen en den geheelen voorraad waskaarsen voor het gebruik des keizers bestemd in het vertrek te brengen. Die voorraad bestond uit ongeveer dertig pond, maar was oorspronkelijk wel eens zoo groot geweest, daar men reeds van het begin van Februari af ten behoeve des keizers van geen andere kaarsen zich bediend had. Men onderzocht ze nu van meer nabij, en het eerst, wat men vond, was een verguld kransje aan het boven- en benedeneinde, dat stellig ten doel had vergissingen onmogelijk te maken. Vervolgens maakte men het was voorzichtig van de pit los en onderwierp dat eerst aan een nauwkeurig onderzoek. Hier echter kwam niets voor den dag, wat eenigen argwaan opwekte, en beide geneesheeren verklaarden het was voor zuiver. Maar toen men eindelijk ook de pit onderzocht, bleek het, dat ridder Borro volkomen gelijk had gehad, toen hij van vergiftiging sprak, want al de pitten waren in een oplossing van arsenicum gedoopt, en eerst, toen zij daarvan geheel verzadigd waren, met was overtrokken geworden. Ook was men met het arsenicum niet zuinig geweest, want een voortgezet onderzoek toonde aan, dat het aanwezige was slechts acht en twintig, en de massa arsenicum in de pitten niet minder dan twee en drie kwart pond woog. Meer dan genoeg dus om de lucht door het verbrandingsproces zoodanig te vergiftigen, dat de keizer, had hij die lucht nog eenige weken moeten inademen, geheel zou zijn weggekwijnd. Om echter geheel zeker te gaan, haalde men een hond, gaf hem eenige stukjes van de pit in vleesch gewikkeld, en zie, reeds na verloop van een uur stierf het beest onder de vreeselijkste pijnen!

Aldus volkomen overtuigd van de aangewende poging, om hem te vergiftigen, betrok de keizer natuurlijk een andere kamer, en gaf zich over aan de zorg van zijn redder, Borro, die hem dan ook binnen weinige maanden volkomen genas. Tevens beval Zijne Majesteit, dat men zou uitvorschen, wie de vergiftigde waskaarsen geleverd had, en dat men dien in 't geheim en geboeid naar het paleis zou brengen.

Maar wat kwam er nu voor den dag?

De leverancier was niemand anders dan de pater-procureur der Jesuiten te Weenen, en de poging tot vergiftiging ging dus van niemand anders uit dan van het gezelschap van Jesus.

Pijnlijk deed dit den keizer aan, die de zonen van Loyola altoos zoo buitengemeen begunstigd had. Maar nog pijnlijker indruk maakte de ontdekking op de heeren paters zelven, want zij meenden in den beginne niet anders, dan dat hun rijk aan het keizerlijk hof te Weenen uit was. Hunne verlegenheid duurde echter maar een oogenblik. Reeds in het eerstvolgende uur had hunne sluwheid een plan ontworpen, dat, wanneer het gelukte, hunne heerschappij over het huis Oostenrijk op nieuw bevestigen moest.

De voornaamsten hunner begaven zich den volgenden morgen na het ontdekken hunner misdaad naar het paleis, om een bijzondere audiëntie bij den keizer te vragen. Die verkregen hebbende, wenschten ze den keizer onder de meest overdreven vreugdebetuigingen geluk met zijn

redding van een wissen dood. Ze verklaarden den pater-procureur, die helaas! lid hunner orde was, voor een gemeenen schelm, voor een lagen schurk, die het niet waard was, dat Gods zon hem bescheen, dien ze dan ook terstond zwaar geboeid naar hun generaal te Rome hadden gezonden, opdat deze hem straffen zou, zooals een zoo afschuwelijk booswicht het verdiende. »Maar," voegden ze er snikkend aan toe, »hoe kan het eerwaardig gezelschap van Jesus, die steunpilaar van den troon, die broederschap waaraan staat en kerk zooveel te danken hebben, hoe kan dat het helpen, dat er één onwaardige hun heiligen kring binnensloop? Was het ook wel christelijk of ook maar billijk, om de misdaad van één enkelen booswicht op de geheele vrome vereeniging te wreken, vooral wanneer die vereeniging haar afschuw van zulk een daad der duisternis door de voorbeeldige bestraffing van den schuldige aan den dag legde?"

Zoo spraken de woordvoerders der zonen van Loyola, en de goede keizer Leopold, bekrompen en bijgeloovig als hij was, schonk hun geloof. Hij schonk hun geloof, omdat hij niet wist, dat in de Jesuiten-orde nooit eenig lid op eigen hand, op eigen aansporing en op eigen gezag handelt of handelen kan, — dat het geheele raderwerk geheel alleen door den generaal te Rome wordt in beweging gebracht, en dat al de anderen als werktuigen zonder eigen wil dezen gehoorzamen.

Hij schonk hun geloof en vroeg er niet eens naar, welke straf den sluipmoordenaar ten deel was gevallen. Het zou hem trouwens niets gebaat hebben, al had hij het gevraagd; om een leugenachtig antwoord toch waren, zooals bekend is, de vrome paters in het zwarte kleed nooit verlegen.

Alzoo bleven de zonen van Loyola niet slechts ongestraft, maar ze behielden zelfs hun voormaligen invloed aan het hof in zijn volle uitgestrektheid.

Ja, ze kregen onmiddellijk daarop gedaan, dat den Hongaren hunne godsdienstvrijheid eenvoudig met geweld ontnomen werd. Daardoor kwam dit volk in opstand, en zoo bereikten ze ten slotte toch hun doel nog, — het doel namelijk, waarom ze hun hoogen beschermer, keizer Leopold, met vergif hadden willen uit den weg ruimen.

Ook behielden ze dien bijna alvermogenden invloed op genoemden keizer al den tijd dien hij aan het bewind bleef, en ook later, onder de opvolgers van Leopold, werd het niet anders.

Wel trad er, onmiddellijk na zijn dood, onder zijn eerstgeborene, keizer Joseph I, van 1705—1711, een korte pause in, waarin de heeren paters de horens wat moesten intrekken; maar in diens broeder en opvolger, keizer Karel VI, vonden ze een des te vuriger beschermer. Ook is het van algemeene bekendheid, dat de dochter en erfgenaam van Karel, keizerin Maria Theresia, zich bijna uitsluitend door hen leiden liet.

En dus hadden de zonen van Loyola geen reden om hun duivelsche leer van den vorstenmoord nog eens weer in Duitschland in toepassing te brengen. Ik ga dus over tot de landen van andere vorsten, allereerst tot het koninkrijk Engeland.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het buskruitverraad in Engeland en de staatkundige woelingen der Jesuiten aldaar.

Koning Hendrik VIII had, zooals ik reeds in het tweede boek aantoonde, het Catholicisme in Engeland verboden, maar niet onderdrukt. Onder zijn oudste dochter en opvolgster, »de bloedige Maria", zooals zij terecht genoemd werd, stak het weer moedig het hoofd op, en de Protestanten stierven bij duizenden op het schavot.

Onder Maria's opvolgster, hare stiefzuster Elisabeth, werd het weer andersom, want Elisabeth, een dochter van Anna Boleyn, was protestant. Zij was echter edelmoedig en wijs genoeg, om de Catholieken als zoodanig niet te vervolgen; zij duldde allen, die haar als gebiedster erkenden en zich als goede onderdanen gedroegen. De engelsche Catholieken zouden dus rustig hebben kunnen leven, ongehinderd hun godsdienst hebben kunnen uitoefenen, wanneer ze daarmede maar tevreden waren geweest. Ook zouden ze daarmede tevreden geweest zijn, wanneer maar niet de zonen van Loyola waren tusschenbeiden gekomen.

Dezen echter wilden heerschen, en niet maar geduld worden. Ze begeerden, om te kunnen heerschen, uitroeiing van het Protestantisme en terugkeer van Engeland onder de oude afhankelijkheid van den paus en in het algemeen van de priesters.

Dat alles heb ik reeds vroeger meer uitvoerig uiteengezet. Het was echter noodig het hier kortelijk te herhalen, om de verschillende aanvallen begrijpelijk te maken, die van nu af aan tegen het leven van Elisabeth en van haar opvolger Jacobus I werden ondernomen.

Het doel toch was in werkelijkheid geen ander dan die beide monarchen te vermoorden, — hen te vermoorden, opdat andere leden der engelsche koningsfamilie, die den catholieken godsdienst aanhingen en de Jesuiten blindelings gehoorzaamden, den troon zouden kunnen bestijgen.

Een begin maakten de zonen van Loyola daarmede, dat zij paus Paulus IV overhaalden, om terstond na de troonsbeklimming van Elisabeth zijn banbliksem tegen haar te slingeren en openlijk, ten aanhoore der geheele wereld, te verklaren, dat ze geen recht had op den troon.

»Het huwelijk", zeide de heilige Vader in zijn bul, »het huwelijk van koning Hendrik VIII met Anna Boleyn was geen huwelijk, maar

echtbreuk, zooals reeds de pausen Clemens VII en Paulus III hebben bewezen, en dus is Elisabeth een bastaard, die op den troon geen recht heeft. Bovendien is Engeland van oudsher een leen van den heiligen stoel, en dus kan niemand den troon aldaar beklimmen, zonder dat hij door Rome benoemd wordt. Om die twee redenen behoort de onwettige dochter van den tyran Hendrik den scepter van Engeland neder te leggen en nederig zich terug te trekken in het bijzondere leven. De ware koningin is Maria van Schotland uit het huis Stuart, de kleindochter van Margaretha van Engeland, die, als vrouw van koning Jacobus IV van Schotland, het leven schonk aan koning Jacobus V, den vader van Maria."

Dat was de inhoud der pauselijke banbul, en die inhoud was voorwaar zeer sluw berekend. Wel kon die bul geen onmiddellijken invloed uitoefenen; het zou ten minste een ontzettende domheid geweest zijn, om te hopen, dat de Engelschen, die voor het grootste gedeelte protestantsch waren en van het pausdom niets meer weten wilden, ter wille van die bul hunne koningin van den troon zouden stooten. Maar men kon er toch staat op maken, dat in de harten der catholieke Britten zich de overtuiging vestigen zou, dat de engelsche kroon van rechtswege toebehoorde niet aan Elisabeth, maar aan Maria Stuart, en daarin had men een uitgangspunt voor toekomstige opstanden.

Om nu dat geloof aan de onrechtmatigheid van de heerschappij van Elisabeth nog meer te versterken, stichtten de zonen van Loyola, met behulp van hooggeplaatste beschermers, zooals van den paus, van den koning van Spanje en van den kardinaal van Lotharingen, te Rome, Douay en Rheims zoogenaamde »engelsche collegiën", of liever »opvoedingsgestichten voor jonge catholieke Engelschen", waarin de koningin nooit anders genoemd werd dan een onverdragelijke tyrannes, een ketterin, een goddelooze vervolgster van het ware geloof, die door den heiligen Vader zelf op plechtige wijze verdoemd was geworden. Kwamen dan later de kweekelingen dier inrichtingen in hun vaderland terug, dan kan men zich voorstellen, hoe zij op hunne geloofsgenooten zullen gewerkt hebben.

Maar ook zelfs daaraan hadden de Jesuiten nog niet genoeg. Ze gebruikten hunne collegiën ook, om daarin werktuigen te vormen voor de begeerde omwenteling, mannen dus, die oproer, opstand en zelfs moord, als geoorloofde middelen beschouwden. Dezen werden door hen zoo dweepziek gemaakt, dat ze het martelaarschap beschouwden als een offer, dat hen onmiddellijk in het paradijs voerde, en derhalve voor geen moeite of gevaar, hoe groot ook, terugbeefden.

Uit het voorgaande ziet men, dat de zonen van Loyola in hun jacht maken op het leven van koningin Elisabeth naar een vast plan te werk gingen, dat ze zelfs tegen een voorbereiding van vele jaren niet opzagen, om des te zekerder hun doel te bereiken.

Ondertusschen was er éene omstandigheid, die een kleine streep door hun rekening maakte. Het was deze. Maria Stuart zag zich wegens een opstand harer onderdanen, in 1658, genoodzaakt uit Schotland de wijk te nemen naar Engeland. Koningin Elisabeth, die in haar niet slechts een mededingster in de liefde maar ook naar het bezit van den engelschen troon zag, en dat zeer terecht, nam haar onmiddellijk gevangen en liet haar zoo stevig opsluiten, dat er aan geen ontkomen te denken viel.

Dat was een harde slag voor de Jesuiten. Maar na eenigen tijd herstelden ze zich van den schrik en besloten, nadat onderscheidene door hen opgestookte samenzweringen, zooals bijv. die van den hertog van Norfolk, mislukt waren, over te gaan tot het volvoeren eener daad, die in vermetelheid alles overtrof, wat men tot nu toe beleefd had.

Dit geschiedde in 1581. Het plan was, om koningin Elisabeth te vermoorden en tegelijkertijd de gevangene Maria Stuart tot gebiedster over Engeland uit te roepen.

Reeds sedert geruimen tijd had Elisabeth wenken ontvangen, dat men in de Jesuitenscholen te Rheims en Douay gevaarlijke aanslagen tegen haar leven en hare kroon voorbereidde. Die wenken vonden hierin hun bevestiging, dat die scholen of collegiën aan alle onvergenoegden in Engeland, aan alle uit het land verbannen verraders, in één woord aan alle roekelooze en dweepzieke Catholieken, tot veilige schuilplaatsen verstrekten.

Ze zond daarom eenige jongelieden, op wier trouw en beleid ze zich verlaten kon, — de voornaamsten hunner heetten Elliott, Cradock, Sled, Mundi en Hill, — naar Rheims en Douay, om in de collegiën zelven de zaak nauwkeurig te onderzoeken. Ze gaven zich voor verdreven en vervolgde Catholieken uit, waardoor het hun niet moeielijk viel in de inrichtingen der Jesuiten te worden opgenomen. Weldra vernamen ze nu, dat zoo juist drie Jesuiten, Alexander Briant, Edmund Campian en Radulph Serevin, in 't geheim, langs verschillende wegen en ter dege vermomd, naar Engeland vertrokken waren. Ze vernamen verder, dat die drie te Londen werden verwacht door vijftig uitgelezen, van top tot teen gewapende mannen, die zich bereid verklaard hadden, om onder de leiding der drie paters, koningin Elisabeth benevens haren lieveling, Robert Dudley, graaf van Leicester, alsmede den secretaris van staat Walsingham, te vermoorden. Ze vernamen eindelijk, dat, zoodra de moord zou gepleegd zijn, een voornaam persoon zich aan het hoofd der catholieke partij van Engeland plaatsen zou, en onder het roepen van: »Leve de koningin Maria van Schotland en Engeland!" de teugels van het bewind zou aanvaarden.

Dat alles vernamen ze, en ze wisten daarvan natuurlijk ten spoedigste bericht te doen toekomen aan koningin Elisabeth. Het gevolg hiervan was, dat de drie Jesuiten terstond na hunne landing in Engeland gegrepen en, nadat het bewijs hunner misdadige bedoeling geleverd was, met eenigen hunner medeplichtigen, die men insgelijks had weten in handen te krijgen, den 1en December 1581 opgehangen werden.

Zoo jammerlijk liep de eerste moordaanslag der Jesuiten op koningin Elisabeth af, en wat nog erger was, tegen de zonen van Loyola werden nu de strengste bepalingen gemaakt, alsmede tegen allen, die voortaan nog eenige betrekking met hen zonden onderhouden.

Met name verbood men iederen Engelschman op straffe des doods, om in eenig collegie of seminarie der Jesuiten te studeeren of ook maar te wonen. Ieder, die dus voortaan het vasteland ging bezoeken, moest nauwkeurig opgeven, waarheen hij voornemens was te gaan. Ook dit sprak van zelf, dat geen lid der zwarte bende ooit meer den engelschen bodem betreden mocht, tenzij hij lust mocht gevoelen, om nader kennis te maken met galg en rad.

Men kan denken, welk een woede zich van de zonen van Loyola

meester maakte, toen ze dat alles hoorden. Het eerste wat ze deden, was, dat ze hunne drie medebroeders, vooral Campian, voorstelden als martelaars, heiligen en helden, die voor de zaak van het geloof hadden moeten bloeden. Maar met zulk een soort van wraak was een orde als de hunne natuurlijk niet tevreden. Ze dorstten naar een werkelijke, naar een bloedige voldoening, en om hun die te verschaffen meenden ze een paar jaar later in William Parry den rechten man gevonden te hebben.

Deze, een verarmd edelman, vertrok in 1582 naar het vasteland, om er op de eene of andere wijze weder bovenop te komen. Te Parijs ging hij tot den catholieken godsdienst over en begaf zich daarop naar Venetië, waar hij in nadere aanraking kwam met de Jesuiten, vooral met pater Benedictus Palmio. Die twee begrepen elkander zeer spoedig, en de nieuw bekeerde beloofde den pater, dat hij, ter eere Gods en om de engelsche Catholieken uit hunne vreeselijke verdrukking te redden, zijn leven zou in de waagschaal stellen, om koningin Elisabeth van het hare te berooven.

Daarop reisde Parry, door Palmio ruim voorzien van geld en aanbevelingsbrieven, naar Parijs, had daar een lang gesprek met den pater-superior Hannibal Codret, die hem in zijn loffelijk voornemen ten zeerste versterkte, en keerde eindelijk, na eerst in het Jesuitencollegie te Parijs de heilige Sacramenten te hebben gebruikt, in Februari 1584, naar Engeland terug.

Te Londen aangekomen, deed hij zich voor als een ijverig Protestant. Hij schreef aan de koningin, dat hij haar belangrijk nieuws had mede te deelen omtrent de papistische woelingen der Jesuiten in Frankrijk en Italië, en die voornamelijk haar golden; want op zijn reis door het vasteland was hij met een aantal geheimen bekend geworden.

De koningin stond hem een audiëntie toe; hij vertelde haar veel, wat zich nog wel goed hooren liet, en veinsde te haren opzichte een toegenegenheid, die aan dweepzucht grensde, waarom zij hem ook later nog eenige malen bij zich ontving. Op die wijze gelukte het hem de gelegenheden uit te vorschen, en hij nam zich voor den moord te volbrengen, zoodra de koningin weder eens, gelijk zij dikwijls deed, alleen in het park St. James ging wandelen.

Hij achtte het echter noodig, om te zorgen dat er op den dag van den moord voor hem een boot gereed lag op de Theems, om daarop aan de eerste woede van het volk te kunnen ontsnappen. Daarom besloot hij een vriend in zijn vertrouwen te nemen en tot zijn handlanger te maken. Hij koos daartoe een neef van hem een zekeren Nevil, die daartoe bijzonder geschikt scheen, zoowel wegens zijn vermetelheid als wegens de armoede, waartoe hij door zijn lichtzinnig gedrag vervallen was.

Nevil nam den voorslag volijverig aan en verschafte zich onmiddellijk een boot, waarop hij van nu voortaan, om de menschen aan het gezicht te wennen, dagelijks de Theems op- en afvoer. Daar ondertusschen vele Jesuiten in goede vermomming te Londen aangekomen waren, om de beweging voor te bereiden, die bij den dood van Elisabeth ten gunste van Maria Stuart en van den catholieken godsdienst moest uitbreken, wachtte Parry slechts op het gunstige oogenblik om zijn misdaad te volbrengen.

Maar juist in dienzelfden tijd stierf te Parijs de graaf van Westmoreland, een verbannen catholiek, zonder kinderen na te laten. Nevil, die van zeer nabij met den gestorvene verwant was, hoort dat nauwe-

lijks, of hij rekent uit, dat, wanneer hij eens de ontdekker was van een samenzwering, die het leven der koningin bedreigde, hij in het bezit zou kunnen komen van den titel, de goederen en de maatschappelijke positie van den graaf van Westmoreland. Dat vooruitzicht was al te verleidelijk, dan dat hij er weerstand aan zou hebben kunnen bieden. Hij begaf zich daarom regelrecht naar den graaf van Leicester, en openbaarde het geheele complot in tegenwoordigheid van den minister Walsingham en van den vice-kamerheer Hunsdon, die daartoe door Leicester waren ontboden. Daarbij stelde hij natuurlijk de zaak zoo voor, alsof hij om geen andere reden het voorstel van Parry in schijn had aangenomen, dan om de voorgenomen afschuwelijke misdaad des te zekerder te kunnen verijdelen.

Doch wat daar ook van zijn moge, Parry werd binnen een minuut gevangen genomen en bekende alles, toen men hem tegenover Nevil bracht. Ook vond men bij hem verschillende papieren, die een zeer leelijk licht wierpen niet slechts op de bovengenoemde Jesuiten Palmio en Codret, maar ook op pater Chreikton en kardinaal Como, een zóó leelijk licht, dat er niet meer aan te twijfelen viel, of de geheele zaak was van het gezelschap van Jesus uitgegaan en dit had William Parry tot zijn misdrijf aangespoord.

Men kon echter, helaas, niemand van de zwarte bende ter strafplaats voeren, omdat ze nog terechter tijd hadden weten te vluchten. Maar Parry veroordeelde men, als overtuigd van hoogverraad, tot een gruwelijken dood, welk vonnis den 2en Maart 1584 voltrokken werd. Men bond hem namelijk aan een galg, opende hem, terwijl hij nog leefde, de borst en den buik, scheurde hem het hart, de lever en het ingewand uit, verbrandde die onder aan de galg, en sneed eindelijk het aldus verminkte lichaam in vier stukken, die men aan de vier hoofdpoorten van Londen vastspijkerde.

Na dit afschrikkend schouwspel hielden de Jesuiten zich twee jaar rustig, voor het uitwendige althans. Maar reeds in het jaar 1586 gelukte het hun een nieuwe samenzwering op het touw te zetten en nieuwe personen te vinden, om een aanslag te beproeven op het leven van Elisabeth

In dat jaar namelijk geschiedde het, dat Antony Babington, een jong man van goede familie uit Dothik in het graafschap Derby, een reis maakte naar Frankrijk. Daar aangekomen liet hij zich als een goed Catholiek verleiden, om in stilte eenigen tijd het collegie van Rheims te bezoeken en daar zijn opvoeding te voltooien.

Hier leerde hij pater Ballard kennen, met wien hij zeer spoedig op een goeden voet kwam. De pater nu sprak hem dagelijks over de ongelukkige Maria Stuart en over hare door den paus gewaarborgde rechten op den troon van Engeland. Daardoor ontstak hij van lieverlede in het hart van Babington, dat toch al zeer spoedig tot opgewondenheid oversloeg, een hartelijke deelneming in het lot der gevangen koningin. Ook liet de pater hem haar portret zien, en nu — het is toch bekend hoe Maria door schoonheid uitmuntte — klom zijn deelneming tot de meest hartstochtelijke liefde.

Hoe grooter de liefde tot de gevangene was, des te grooter natuurlijk was zijn haat tegen haar onderdrukster. De jonge man zwoer niet te zullen rusten, voordat de heerschzuchtige koningin Elisabeth door

zijn toedoen haar leven verloren had. Hij zwoer een heiligen eed, de koningin te zullen vermoorden; dan toch werd de goddelijke Maria uit de gevangenis verlost, om den beiden tronen van Engeland en Schotland tot sieraad te strekken.

Met die gezindheden in het hart keerde Babington naar zijn vaderland terug; doch hier schijnt zijn hartstocht eenige verkoeling te hebben ondergaan. Immers, hij maakte volstrekt geen toebereidselen om zijn voornemen ten uitvoer te brengen, ja verzuimde zelfs geruimen tijd om Ballard iets van zich te doen hooren.

Daarop werd deze ongeduldig. Hij vermomde zich en vertrok in stilte naar Engeland, om zijn jongen vriend te Dothik te bezoeken. Hij kwam echter niet alleen, maar bracht een zekeren John Savage mede, een somberen dweper, die ijverde voor het pausdom, en door wiens omgang Babington spoedig weder de oude werd.

Het plan om koningin Elisabeth te vermoorden, werd nu op nieuw opgevat, en ten einde den moord des te veiliger te kunnen begaan, vereenigden zich de drie samenzweerders met nog negen anderen, die zich allen door een heiligen eed verbonden, om liever hun leven op te offeren, dan deze rechtvaardige zaak op te geven.

Geen wonder, dat zij zoo handelden. De pater wist hun het verdienstelijke van hun voornemen in de warmste bewoordingen voor te stellen, en geen oogenblik liet hij ongebruikt, om hen aan te vuren. Iederen dag riep hij hun toe: »Wanneer gij de tyrannes Elisabeth van het leven berooft, dan is dat hetzelfde, of gij een heidenschen afgodendienaar of een door God vervloekten afvallige om het leven bracht, en gij bezondigt u daardoor noch tegen God noch tegen de menschen! Integendeel, gij verzekert u daardoor de kroon der hemelsche onsterfelijkheid en kunt nog bovendien, wanneer uw plan gelukt, op een schitterende aardsche belooning rekenen."

Door zulke en dergelijke redeneeringen tot dolzinnigheid geprikkeld, stelden de samenzweerders den 24en Augustus, den herinneringsdag der bloedbruiloft, vast als den dag, waarop de misdaad zou geschieden.

Maar hoe noodlottig! Door een toeval kwam de regeering achter het geheim van hun afschuwelijk voornemen, en nam hen terstond allen zonder uitzondering, dus ook den Jesuiet Ballard, gevangen. Natuurlijk deed men hun oogenblikkelijk een proces aan en bracht hen, den 1en October, op dezelfde barbaarsche wijze ter dood, als twee jaar vroeger William Parry.

Hun eigen dood echter was nog het minste. Het ergste was, dat men nu ook Maria Stuart gerechtelijk vervolgde, omdat de samenzweerders in hunne verhooren bekend hadden, dat zij met hun voornemen bekend geweest en daartoe hare toestemming verleend had.

Op bevel van het parlement werd zij den 8en Februari 1587 onthoofd.

Men zou nu gemeend hebben, dat de zonen van Loyola, door den uitslag dier verschillende pogingen om koningin Elisabeth van troon en leven te berooven, geleerd, van het nemen van nieuwe proeven zouden hebben afgezien. Maar neen, juist andersom! Nu, na de terechtstelling van Maria Stuart, waren zij des te woedender en zetten alle zeilen bij, om hun doel te bereiken.

Op hun aansporen rustte koning Philips II in 1588 die ontzagge-

lijke Armada uit, een vloot zooals de wateren van den oceaan nog nimmer aanschouwd hadden en waarmede hij zonder veel moeite Engeland dacht te veroveren.

Tegelijkertijd vaardigde paus Sixtus V een nieuwe bul uit tegen Elisabeth, waarin hij haar niet slechts als ketterin en bastaard voor onwaardig verklaarde om den troon te bezitten, maar ook iedereen machtigde om de hand aan haar te slaan en haar levend of dood over te leveren aan koning Philips, als zijnde het hoofd der Catholieken.

Maar de Armada — de onoverwinnelijke, zooals de overmoed haar noemde — werd te pletter gestooten op de krijtrotsen van Engeland, en de pauselijke bliksems stuitten af op de toegenegenheid der Engelschen jegens hun koningin, zonder dat ze haar eenige schade berokkenden.

Nu grepen de Jesuiten weder naar hun oude wapenen, en het gelukte in 1592 aan pater Holte, om een Nederlander (?), Patrik Cullen geheeten, zoo te bearbeiden, dat hij op de hostie zwoer, de onrechtmatige koningin Elisabeth uit den weg te zullen ruimen. Maar ook zijn plan mislukte; toen hij op engelschen bodem aankwam, werd hij gegrepen en terechtgesteld.

Niet beter liep het af met de samenzweerders Williams en Yorke, die door denzelfden pater in 1594 voor zijn moordplan gewonnen werden, en die stervend den man vervloekten, welke hen opgehitst had.

De laatste dier sluipmoordenaars was Eduard Squiere, aan wien de Jesuiet Richard Walpode zelf het vergif toereikte, waarmede hij de engelsche koningin van het leven berooven moest. Doch ook hij eindigde even als zijn voorgangers zijn leven op het schavot, terwijl zijn verleider, de eerwaardige pater, op spaanschen bodem, waarheen hij gevlucht was, in alle kalmte den draak stak met de onnoozelen, die dom genoeg waren zich te laten vangen.

Eindelijk stierf Elisabeth den 24en Maart 1603, nadat zij nog kort te voren, den 15en November 1602, een streng edict uitgevaardigd had tegen de Jesuiten, als de aanstokers van alle tegen haar gerichte moordaanslagen, en hen met allen die hun genegen waren, in al hare rijken ten eeuwigen dage vogelvrij had verklaard.

Natuurlijk ging er een luid gejubel op onder de Jesuiten, toen ze de doodstijding ontvingen, want met Elisabeth was hun grootste vijandin gestorven. Ook mocht men de hoop koesteren, dat de nieuwe koning, Jacobus I, de zoon van Maria Stuart, de Catholieken zou beschermen, en inzonderheid de leden van het gezelschap van Jesus, die zooveel voor zijn ongelukkige moeder hadden gedaan, als zijn beste vrienden behandelen zou. Wel was hij protestant evenals zijn Schotsche onderdanen, en wel muntte hij zelfs uit door groote belezenheid in de heilige schrift; maar de Jesuiten meenden, dat dit slechts een masker was, door den zoon der onthoofde Maria alleen aangenomen, ten einde zijn recht op den troon van Engeland en Schotland niet te verliezen; dat masker zou hij, hoopten ze, afwerpen zoodra hij de beide kronen op zijn hoofd had gezet. Ze hoopten dat te meer, omdat Jacobus I zich door een zekere traagheid van karakter onderscheidde, die hem vaak tot een speelbal zijner omgeving maakte, en ze wachtten dus met smart de eerste regeeringsdaden van den nieuwen monarch af.

Deze vielen echter geenszins zoo uit als ze het zich hadden voorge-

steld. Al werd ook aan de Catholieken door een koninklijk besluit vrijheid van godsdienstoefening verleend, en al werden eenige onder Elisabeth veroordeelde samenzweerders uit hunne harde gevangenschap verlost, tevens verklaarde Jacobus op raad van zijn invloedrijken minister Robert Cecil, Graaf van Salisbury, dat Engeland evenals voorheen voor de Jesuiten gesloten bleef, en dat in de bepalingen van Elisabeth omtrent hen geen verandering zou komen. Van dat besluit liet de monarch zich ook later niet afbrengen, op grond vooral, dat hij aan liefde tot rust en vrede de overtuiging paarde, dat hij zijn staten niet anders voor samenzweringen en oproeren kon vrijwaren, dan door de Jesuiten op een afstand te houden. Dat was een leelijke streep door de rekening van de zonen van Loyola, en daarom ook kende hun woede geen palen. Ze besloten derhalve zich te wreken, en wel op een wijze te wreken, die nog nooit was vertoond geworden. Ze besloten in één slag den koning met zijn geheele familie en al de hoofden van het Protestantisme in Engeland te verdelgen.

Het eerste, waarvoor ze te zorgen hadden, was zich in Engeland zelf een partij te vormen, die van de eerste verwarring na het groote moordtooneel gebruik zou maken om gewapenderhand de Protestanten neder te vellen. Vervolgens moest er een pretendent voor de kroon gevonden worden, die én catholiek was, én eenigen schijn van recht op zijn zijde had. Eindelijk moest men personen opsporen, die in staat waren zulk een vreeselijke onderneming als de genoemde ten uitvoer te brengen. Dat men die maar niet zoo op straat zou tegenkomen, lag voor de hand.

Dat alles vereischte velen en zwaren arbeid. Er werd daarom besloten, dat de bestuurder of dirigent van de aangelegenheden der Jesuiten in Engeland, de provinciaal Henry Garnet, zich in eigen persoon en door eenige uitgelezen medeleden der orde begeleid, naar het tooneel zou begeven, waar de daad zou moeten worden volvoerd. Men wilde van den beginne af alles in het werk stellen om een mislukking te voorkomen.

Garnet koos dus zijn handlangers uit, waaronder zich vooral de paters Oswald Tesmond, Jean Gérard en Oldecorn onderscheidden, en begaf zich onmiddellijk met hen naar het britsche eiland. Ze reisden echter niet te zamen maar ieder afzonderlijk, om geen opzien te baren. Ook reisden ze niet in de kleeding der Jesuiten of onder hun eigen naam. De een gaf zich uit voor een koopman, de ander voor een handwerksman, de derde en vierde voor oude soldaten, enz. Oldecorn noemde zich Hall, Gérard van daag Brook en morgen Lee, Tesmond nu eens Greenwell dan weer Greenwood, Garnet bij afwisseling Wally, Darcy, Roberts, Farmer, Henry en Philipps. In Engeland aangekomen begaven ze zich naar die Catholieken, die hun reeds vroeger door hun spionnen als de ijverigsten waren aangeduid geworden. Van hen kregen ze weder adressen van andere familiën, op wie men in zaken de staatkunde en den godsdienst betreffende vertrouwen kon. En zoo werd langzamerhand, terwijl ze bij de Protestanten voor zeer ijverige Puriteinen doorgingen, het geheele catholieke deel der engelsche bevolking door hen in 't geheim bezocht.

Op die bezoeken leerden ze overal, dat een ketter nooit de rechtmatige koning zijn kon en van zijn onderdanen geen gehoorzaamheid

vorderen kon. Ook was, voegden ze er bij, koning Jacobus I niet eens een wettig kind, ten minste het viel zeer te betwijfelen. Derhalve zou het, om het maar met ronde woorden uit te spreken, een in alle opzichten zeer verdienstelijk werk zijn, wanneer men hem als een ketter en onwettig vorst uit den weg ruimde. Dat was echter niet genoeg voor de zonen van Loyola. Ze wezen ook de persoon aan, die alleen het recht bezat den engelschen troon te beklimmen. Als zoodanig noemden ze Arabella Stuart, een dochter van graaf Lennox, wiens grootmoeder in rechte lijn van koning Hendrik VII afstamde. Ook stemde de schoone Arabella er in toe, de kroon uit de hand der Jesuiten aan te nemen. Er schoot dus niets meer te doen over dan den troon vacant te maken, opdat de candidaat der Jesuiten dien zou kunnen beklimmen.

Met andere woorden, men moest nu de geschikte personen pogen te vinden om koning Jacobus tegelijk met zijn gansche familie en met de hoofden der protestantsche partij naar de andere wereld te helpen. Dit was het moeielijkste deel van de geheele taak; maar het werd bereikt, en op een wijze die den zonen van Loyola alle eer aandeed.

Reeds vroeger had de provinciaal Garnet op het vasteland een zekeren Robert Catesby leeren kennen, een goed engelsch Catholiek van aanzienlijke familie. Toen al was het hem niet ontgaan, dat die Catesby eergierig genoeg was, om, ten einde een hoogere plaats in den staat in te nemen, de bestaande orde van zaken in Engeland omver te werpen. Tot dezen wendde hij zich derhalve, zoodra hij het britsche eiland had bereikt, en hun geheime samenkomsten hadden weldra ten gevolge, dat de edelman zich bereid verklaarde het vreeselijke waagstuk te ondernemen. Doch alleen was hij daartoe niet in staat. Er moesten vele handlangers gezocht worden. Handlangers natuurlijk, op wier ijzeren wil, kracht en vermetelheid men evengoed zou kunnen rekenen, als op hun onvoorwaardelijk stilzwijgen en op hun vurige ingenomenheid met de zaak. Men moest dus in zijn keuze zeer voorzichtig zijn. Eer hij daarom een nieuwen medeplichtige aannam, en voor hij hem eenige mededeeling deed, raadpleegde Catesby altijd eerst met Garnet en de andere bovengenoemde paters. Daardoor duurde het tot diep in het jaar 1604, eer het dozijn, dat men van noode had, vol was.

De namen dier twaalf zijn de volgende: Thomas Percy, een jeugdige woesteling, maar vermetel zonder weerga, uit het beroemde geslacht der graven van Northumberland; Thomas en Robert Winter, twee broeders, die onder de regeering van Elisabeth harde vervolging hadden ondergaan wegens hun gehechtheid aan het catholieke geloof; Guy Fawkes, een ruw soldaat, vroeger officier in spaanschen dienst, wiens gezicht vol litteekens getuigenis aflegde van zijn vroegere daden; Francis Tresham en Ambrose Rookwood, beiden van edele afkomst en zeer bevriend met Catesby; Eberhard Digby, een man van groot vermogen en groote talenten, maar die zich zeer gekrenkt voelde, door de terugzetting, welke hij wegens zijn geloof ondervinden moest; Robert Keyes, Christoph Wright en John Graunt, alle drie door een dergelijke eerzucht gekweld; eindelijk Tom Bates, wel is waar slechts de bediende van Catesby, maar een zeer slimme en moedige gast, dien men wel verplicht was in het geheim in te wijden, omdat hij het reeds terstond geraden had, toen zijn meester er mede was bekend gemaakt. Catesby vond echter beter, voordat hij hem voor goed in de samenzwering opnam, met het oog op de gewetensbezwaren, die nu en dan bij hem oprezen, hem eerst nog

eens door pater Oswald Tesmond te doen onder handen nemen. Uit diens handen kwam hij dan ook werkelijk als een der bruikbaarste en werkzaamste leden van het complot te voorschijn.

Dat waren de mannen, die Catesby van lieverlede voor zijn moordplan won, zonder hun echter reeds dadelijk met het »hoe en wanneer" bekend te maken. Eindelijk echter, tegen het einde van het jaar 1604, achtte hij hen rijp daarvoor. Hij bestelde hen in een donkeren nacht van November in zijn woning, waar ze behalve hem ook de paters Garnet en Gérard aantroffen. Eerst moesten ze allen bij pater Gérard biechten en hem vóór het nuttigen van den heiligen ouwel den volgenden eed nazeggen:

»Ik zweer in naam der Heilige Drievuldigheid en van het sacrament dat mij zal worden aangeboden, dat ik noch middellijk noch onmiddellijk, noch door woorden noch op eenige andere wijze, iets openbaren zal van hetgeen mij al reeds is medegedeeld of nog medegedeeld worden zal. Ik zweer, dat ik zonder toestemming van hen, die met mij in deze zaak betrokken zijn, ons voornemen nooit zal opgeven. Ik zweer eindelijk, dat ik bereid ben voor het alleenzaligmakend geloof en voor de bevelen onzer priesters mijn leven en mijne gezondheid in de waagschaal te stellen."

Nadat ze nu alle twaalf, Catesby als aanvoerder het eerst, dien eed hadden afgelegd, begon de laatste zijn plan aan de vergadering voor te leggen, en hoe monsterachtig het ook was, hij deed het toch met een kalmte en bedaardheid, waarover men zich niet genoeg verbazen kan.

»Men kan", zeide hij, »den koning op honderd verschillende manieren van kant maken. Maar wat winnen wij daarmede, wanneer wij den prins van Wales, zijn eerstgeborene, en den hertog van York, zijn tweeden zoon, en zijn vrouw en zijn dochter in het leven laten? En al waren die allen dood, dan nog bleef er een parlement, dat zonder eenige de minste aarzeling tegen ons partij zou kiezen; dan nog bleven er al die machtige lords en baronnen, aan wie wij niet lang wederstand zouden kunnen bieden, wanneer zij zich aan de spits der Protestanten plaatsten. Zeker van den goeden uitslag kunnen wij dan alleen zijn, wanneer wij al de genoemde personen met één slag naar de andere wereld helpen. Maar om zulk een groote taak te volbrengen, is het vóór alle dingen noodig, dat wij allen als één man handelen. Gij ziet mij verbaasd aan, en vraagt, hoe het mogelijk is zulk een grooten slag te slaan? Mijn antwoord is: Het is mogelijk, wanneer wij onder het parlementsgebouw een groote mijn graven en die tot boven aan toe met kruit vullen. Komt dan de koning in eigen persoon, zooals gewoonlijk door zijn familie begeleid, om het parlement te openen, dan steken wij het kruit aan, en in een oogenblik worden de koning, de koninklijke familie en al de leden van het parlement onder de puinhoopen van het paleis begraven."

Dat was het plan van Catesby, zoo afschuwelijk als er zeker nog wel nooit een in het brein van een mensch was opgekomen. Het afschuwelijke van de gedachte was dan ook oorzaak, dat er, toen Catesby met spreken geëindigd had, eerst een doodsche stilte onder de elf genoodigden heerschte. Men hoorde slechts hunne diepe ademhalingen. Eindelijk stond Guy Fawkes op, trad met fonkelende oogen op Catesby toe, en schudde hem stilzwijgend de hand. Hetzelfde deden verscheidene ande-

ren, ten teeken, dat ze in het grootsche plan, hoe verschrikkelijk ook, toestemden. Enkelen echter aarzelden, alsof ze gewetensbezwaren hadden. Een hunner, Thomas Winter, waagde het ten slotte die bezwaren uit te spreken. »Onder de lords en verdere leden van het parlement," zeide hij, »zijn er velen die het alleenzaligmakend geloof zijn toegedaan. Hetzelfde is het geval met de duizenden van toeschouwers, die gewoonlijk de plechtige opening van het parlement komen bijwonen, en waarvan er natuurlijk velen bij het springen van het paleis hun leven laten moeten. Mogen wij de groote zonde op ons laten, om onze eigene geloofsgenooten te dooden, en wel zonder waarschuwing te dooden, zoodat zij zonder biecht en absolutie de eeuwigheid ingaan?"

Op die tegenwerping was Catesby niet voorbereid. Hij antwoordde niets. Maar de pater provinciaal, Henry Garnet, wiens uitspraken voor alle engelsche Catholieken als orakeltaal golden, nam oogenblikkelijk het woord en verklaarde zonder dralen, dat de bezwaren van Thomas Winter geheel ongegrond waren. »In een belegerde vesting," beweerde hij, »bevonden zich immers ook meestal vele vrienden van de belegeraars, die van het belegeringsgeschut mede te lijden hadden; daarom hield men echter niet op met schieten, en evenmin beefde men terug voor een bestorming. Het plan van Catesby behoorde dus onvoorwaardelijk te worden aangenomen. Het strekte toch tot voordeel van de catholieke partij,. en in ieder geval zouden er door het springen van het gebouw meer ketters dan rechtzinnigen getroffen worden. Daarom was men volkomen gerechtigd hen allen te zamen aan den dood te wijden."

Door die uitspraak van Garnet vielen alle bedenkingen weg. Ieder der aanwezigen gaf aan Catesby bij handslag de verzekering, dat hij zijn plan goedkeurde. Deze ontwikkelde nu dat plan in zijn bijzonderheden en noemde de plaats, van waar men met het graven der mijn zou kunnen beginnen. Kortom in dien nacht werd alles beraamd en vastgesteld, wat er noodig was tot uitvoering van het gruwelijke moordplan, hetwelk in de geschiedenis bekend is onder den naam van »het buskruitverraad." Alvorens de saamgezworenen met het aanbreken van den morgen uiteengingen, hield de provinciaal ten slotte nog een vurige toespraak, om hen aan te moedigen de verplichtingen, die ze op zich genomen hadden, toch vooral getrouw na te komen. Ten allerlaatste bad hij met hen en zegende hen; hun vijanden echter vervloekte hij tot in het diepst der hel. Hij eindigde, terwijl hij de handen ten hemel hief, met deze woorden, die in de processtukken staan opgeteekend: »o God, vernietig een trouwelooze natie, verdelg haar van de aarde uit het midden der levenden, opdat wij met ware vreugde aan Jesus Christus kunnen toebrengen, den lof, die hem toekomt."

Het eerste wat er nu gebeurde, was, dat Thomas Percy een zeker huis huurde, dat Catesby hem aanwees. Dat huis bevond zich in een vrij verwaarloosden toestand en had reeds langen tijd te huur gestaan, zonder dat de eigenaar er een liefhebber voor had kunnen vinden. Percy huurde het, echter niet om de gemakken die het aanbood, maar om de ligging. De kleine tuin toch die er achter lag, was door een zoo hoogen muur omgeven, dat geen nieuwsgierige blikken er in konden doordringen, en grensde onmiddellijk aan het voorplein van het paleis van Westminster, in welk paleis het parlement zijn vergaderingen hield. Zoodra Percy van dat huis bezit genomen had, betrokken de andere sa-

menzweerders het allen insgelijks. Maar zij deden dat niet ten aanschouwe van de geheele wereld, maar zoo in 't geheim, dat niemand het merkte, en dat zelfs de buren er op gezworen zouden hebben, dat het alleen door Percy en zijn bediende, waarvoor Tom Bates doorging, bewoond werd. In dezelfde stilte werden de noodige levensmiddelen aangevoerd. Een voorraad, waaraan Percy en zijn bediende ruim genoeg zouden gehad hebben, was natuurlijk niet toereikende voor zooveel man, en een dagelijksch te veel zou argwaan hebben gewekt. Het zorgvuldigst verborg men den aanvoer van koevoeten, spaden, breekijzers en dergelijke werktuigen, die men noodig had voor het graven der mijn. Onderscheidene weken zelfs gingen voorbij, eer men met het maken der toebereidselen gereed was.

Eindelijk, in den nacht van 10 op 11 December, maakte men een begin met den arbeid. Van nu af aan losten de twaalf man van uur tot uur elkander getrouw af en deden wat ze konden. Ze hadden een zware taak. Den 7en Februari 1605 zou het parlement geopend worden; was de mijn dan niet gereed, dan was hun geheele onderneming mislukt. Hoe gelukkig dus voor hen, dat de grond in den tuin hoofdzakelijk uit een weeke aardsoort bestond, die aan hunne werktuigen geen grooten wederstand bood! Hoe gelukkig ook, dat ze maar zelden door geruchten van buiten aan het gevaar van beluisterd te worden herinnerd en in hun arbeid gestoord werden! Nochtans, toen ze de buitengemeen sterke fundamenten van het paleis bereikt hadden, wier vernieling hun veel meer moeite kostte dan ze hadden gedacht en waarvoor hun gebrekkige werktuigen niet berekend waren, werden ze bijna wanhopig. Reeds dachten ze er aan de geheele zaak op te geven, toen ze tot hun onuitsprekelijke vreugde hoorden, dat de opening van het parlement voor onbepaalden tijd, dus in ieder geval voor eenige maanden, was uitgesteld.

Nu zetten ze met vernieuwden ijver den arbeid voort. In 't begin van Maart was de negen voet dikke muur tot op een dunne scheiding na doorgegraven, en reeds maakten ze aanstalten, om ook die te verwijderen, toen..... Hemel en aarde! wat hooren ze daar? stemmen van den anderen kant, zóó duidelijk, dat het geen twijfel leed, of hun geheim was ontdekt! Oogenblikkelijk verlaten ze de mijn en ijlen naar huis, om zich van wapens te voorzien en hun leven ten minste zoo duur mogelijk te verkoopen. Guy Fawkes alleen, de vermetelste en tevens koelbloedigste van allen, blijft achter en heeft zelfs de stoutheid, om zijn hoofd te steken door een opening, die reeds in den muur gekomen was, en te zien wat er aan den anderen kant gebeurt.

En wat ziet en hoort hij nu? Niets verontrustends! integendeel iets wat hem met blijdschap vervulde. Aan gene zijde van den muur was een groote kelder, die onder de vergaderzaal van het hoogerhuis door liep. Die kelder was verhuurd geweest aan een koopman in hout en kolen; daar die koopman onlangs gestorven was, lieten zijn erfgenamen de brandstoffen weghalen, om niet langer den huurprijs voor den kelder te behoeven te betalen.

Fawkes verzuimt natuurlijk geen oogenblik zijn medeplichtigen uit hun noodeloozen angst te verlossen, en ook zij zagen weldra in, dat ze van de pas gemaakte ontdekking groot voordeel konden trekken. Percy namelijk kreeg terstond in last in allerijl den kelder te huren en den erfgenamen den geheelen voorraad hout en kolen af te koopen. Dien last bracht Percy gelukkig ten uitvoer, en nu bezaten de samenzweer-

ders een groot gewelf onder de pairskamer, waarin ze door hun gang zooveel kruit brengen konden als ze maar verkozen, zonder dat er een haan naar kraaide. Dat deden ze dan ook. Niet minder dan zes en dertig vaten met kruit, meer dan genoeg alzoo om het paleis van Westminster met zijn heele omgeving in de lucht te laten vliegen, brachten ze van lieverlede in den kelder. Die vaten bedekten ze zoo kunstig met hout, rijzen en kolen, dat er geen verdenking kon ontstaan, al ware het ook iemand gelukt zonder hun voorkennis een blik in den kelder te werpen. Den toegang tot hun loopgraaf verborgen ze achter een hoogen muur van rijzen, om ook dien voor het oog van oningewijden te verbergen. Er werd in één woord niets nagelaten, wat strekken kon om ontdekking van het vreeselijke geheim te voorkomen.

Intusschen was de opening van het parlement, na eenige malen uitgesteld te zijn, onherroepelijk bepaald op Dinsdag den 5en November 1605. De samenzweerders maakten derhalve in October hun laatste toebereidselen. Onder anderen werd sir Edmund Baynham, een pas geworven deelgenoot in het complot, door den provinciaal Garnet naar den generaal der orde, Aquaviva te Rome, gezonden, om hem zekere dépêches over te brengen. Voorts kregen de beide paters Stanley en Owen, twee geboren Engelschen, die Garnet onlangs uit Douay ontboden had, in last, om zich terstond naar Madrid te begeven, ten einde koning Philips II te overreden, dat hij onmiddellijk nadat de slag geslagen zou zijn, een spaansch leger naar Engeland zou zenden om de catholieke zaak te ondersteunen. Eindelijk vaardigde Catesby den ridder Eberhard Digby naar het graafschap Warwick af, om zich terstond in de eerste verwarring meester te maken van de achtjarige prinses Elisabeth, de jongste dochter van den engelschen koning, die aldaar bij lord Harrington te gast was. Want er mocht geen enkel lid van de familie van Jacobus I gespaard blijven.

Zoo was dus, naar het scheen, in alles voorzien. De samenzweerders verheugden zich reeds bij voorbaat over het gelukken hunner onderneming. Daar krijgt een der leden van het parlement, Lord Mounteagle, des avonds van den 28en October een naamloozen brief, met verdraaid schrift geschreven, die door een onbekende, zonder antwoord af te wachten, aan zijn kamerdienaar ter hand gesteld was. Die brief luidde aldus:

»De vriendschap, die ik voor u en eenigen uwer vrienden gevoel, verplicht mij zorg te dragen voor uw behoud. Wanneer uw leven u lief is, zie het dan zoo te schikken, dat gij een verontschuldiging vindt, om niet in de eerstvolgende vergadering van het parlement te verschijnen, daar God en menschen besloten hebben de goddeloosheid dezer eeuw te straffen. Sla den raad dien ik u geef, niet in den wind, maar begeef u, zoodra gij kunt, naar uw buitengoed. Een vreeselijke slag zal het parlement treffen, en de hand, die hem toebrengt, zal men niet zien. Ja, het gevaar zal in even korten tijd voorbij zijn, als dien gij noodig hebt, om dezen brief te verbranden. Ik hoop, dat gij door de genade Gods, dien ik bid, dat u in hare bescherming moge nemen, een goed gebruik zult maken van wat ik u nu openbaar."

Lord Mounteagle wist niet, wat hij van dien brief denken moest. Maar daar hij vreesde als Catholiek later in ongelegenheid te zullen komen, wanneer hij hem geheim hield, haastte hij zich er mede te gaan

naar den secretaris van staat, Cecil, graaf van Salisbury. Ook deze kon uit den inhoud niet wijs worden en gaf lachend als zijn meening te kennen, dat het een leelijke aardigheid was om Lord Mounteagle vrees aan te jagen. Hij hield het echter voor zijn plicht, den brief ook aan den koning te laten zien en dezen te vragen, wat te doen. Op den koning nu had hij een geheel andere uitwerking. Jacobus I behoorde volstrekt niet tot de moedigen dezer aarde, en hij verschrikte niet weinig over de dreigende woorden door den waarschuwer gebezigd. »Een vreeselijke slag," zeide hij tot zich zelven, »die geslagen zal worden, zonder dat men weet van waar hij komt; een gevaar, dat in denzelfden tijd voorbijgaat, als men noodig heeft om den brief te verbranden — bij God, daarmede kan de schrijver slechts een kruitontploffing bedoeld hebben." Een verschrikkelijke argwaan maakte zich dus van hem meester, en in overleg met den minister van staat kreeg de Lord kamerheer, graaf van Suffolk, in last, om al de gewelven onder het paleis van Westminster, vooral die onder de vergaderzaal van het parlement, en bovendien al de kelders in den geheelen omtrek, nauwkeurig te onderzoeken. Doch om de samenzweerders, wanneer er een samenzwering bestond, niet in tijds te waarschuwen, en ook om het engelsche volk geen noodeloozen schrik aan te jagen, ingeval de verdenking ongegrond was, zou dat onderzoek eerst des nachts vóór de op den 5en November vastgestelde parlementszitting plaats hebben.

En zoo geschiedde het. In den nacht van 4 op 5 November daalde de graaf van Suffolk, begeleid door een afdeeling van de garde, met Winhyard, den rentmeester van het paleis, in de gewelven van Westminster af. Op deze wandeling echter vond hij niets dat er bijzonder verdacht uitzag, zelfs niet in den door Percy gehuurden kelder. Want dit kon toch geen bevreemding wekken, dat men daar een man aantrof, die beweerde Johnson te heeten en zich uitgaf voor een bediende van sir Percy, den huurder van den kelder, en die bezig was om de brandstoffen, welke, zooals hij zeide, voor een groot gedeelte eerst heden gekocht waren, te rangschikken.

Zoo luidde het bericht, dat Suffolk terstond aan den op hem wachtenden en door zijn ministers omgeven koning bracht. De ministerraad vond het echter zeer vreemd, dat een privaat persoon, zooals Percy, een zoo buitengewoon grooten voorraad van kolen bezat. Ook verwonderde hij zich daarover, dat de bediende van Percy nog zoo laat in den nacht in den kelder aan het werk was. Daarom liet men onmiddellijk iemand halen, die wat slimmer was dan de Lord kamerheer, n.l. den vrederechter Thomas Knevet, en gelastte hem niet slechts den kelder onder het parlement nauwkeurig te onderzoeken, maar ook het huis, dat Percy in de nabijheid van Westminster had gehuurd, met zijn bijzondere opmerkzaamheid te vereeren.

Sir Thomas Knevet voorzag zich terstond van een behoorlijk geleide, en een uur na middernacht stond hij, insgelijks begeleid door den rentmeester Winhyard, in den grooten kolenkelder van Percy. Wien vond hij daar? Wederom geen ander, dan dienzelfden Johnson, die zich voor een bediende van Percy uitgaf, en met een dievenlantaarn onder de deur van het hout- en kolenmagazijn stond. Sir Thomas beval een constabel zich van dien man meester te maken, hetgeen geschiedde, in weerwil van den heftigen tegenstand dien hij bood. Men vond bij hem een stuk zwam, drie lonten, een rozenkrans, een dolk en een

pistool. Ook bleek het, dat hij laarzen met sporen aanhad, als iemand die op het punt staat een reis te paard te ondernemen. Dit was natuurlijk in hooge mate verdacht, en sir Thomas, begrijpende, dat de zaak niet pluis was, beval dat men al de brandstoffen om en om zou keeren. Men deed het, en zie, daar kwam de schijnbare kolenkelder in zijn ware gedaante aan het licht, want tot schrik der aanwezenden kwamen weldra de 36 vaten met kruit aan het licht, waardoor eenige uren later het paleis van Westminster had moeten in de lucht vliegen.

Het overige is spoedig verhaald. De zoogenaamde Johnson werd nog dien nacht — het was nu 4 uur in den morgen — naar het koninklijk paleis gevoerd, waar onder voorzitting van Jacobus I onverwijld een ministerraad gehouden en de gevangene in een scherp verhoor genomen werd. Hij bekende, dat zijn ware naam was Guy Fawkes, en ook, dat het zijn plan was geweest om het paleis van Westminster bij het openen van het parlement in de lucht te laten vliegen. Berouw toonde hij niet, maar hij was integendeel woedend, dat hij in zijn plan niet geslaagd was. Ook weigerde hij hardnekkig zijn medeplichtigen te noemen; hij zeide, dat hij alles alleen, zonder hulp van anderen, had willen doen. Twee dagen later echter, toen hij meende, dat ze tijd genoeg hadden gehad, om zich door de vlucht te redden, ontrukte hem de pijnbank een volledige bekentenis, en kon men dus al de saamgezworenen gaan opsporen.

Door een bode van pater Tesmond, die oogenblikkelijk met de gevangenneming van Guy Fawkes bekend geworden was, gewaarschuwd, waren de samenzweerders weldra gevlucht naar het graafschap Warwick, waar Digby zich gereed hield om zich van prinses Elisabeth meester te maken en een kleinen aanhang om zich heen verzamelde. Maar de sheriff van het graafschap, Richard Walsch, marcheerde tegen hen op aan het hoofd van eenige duizende soldaten, en nu begaven ze zich met de weinige vrienden, die zich hier bij hen voegden, naar het sterke slot Holbeach in het graafschap Stafford, welks eigenaar Stephan Littleton als een goed Catholiek niet weigerde hen op te nemen. Hier wilden ze zich tot den laatsten man verdedigen, want het dacht hun beter met de wapens in de hand te sterven, dan op een jammerlijke wijze hun leven op het schavot te eindigen. Nu gebeurde het, dat hun kruitvoorraad nat werd, waarom zij hem op den kachel legden om te drogen; een toeval deed het kruit vuur vatten, en daardoor werden velen hunner, (ze waren met hun tachtigen ongeveer) zoodanig met brandwonden overdekt, dat ze zich in het geheel niet meer verweren konden. Zoo viel het aan de koninklijke troepen niet moeielijk in het slot binnen te dringen. Zoodra ze handgemeen raakten werden Robert Keyes, Christoph Wright, en een dozijn andere nedergehouwen, terwijl Grant, Digby, Rookwood en Bates met nog tien anderen zich gevangen moesten geven. Aan Robert Winter, Francis Tresham, Stephan Littleton en eenige anderen gelukte het te ontsnappen, doch slechts, om weinige dagen later insgelijks gevangen genomen te worden. Maar Robert Catesby, Thomas Percy en Thomas Winter verschansten zich in een kleinen toren van het slot Holbeach en zwoeren liever te zullen sterven dan zich over te geven. Van twee werd de eed vervuld, want Catesby en Percy werden na langen en dapperen tegenweer door musketschoten gedood; Thomas Winter echter viel nog levend, ofschoon zwaar gewond, in de handen zijner vijanden. Al de gevangenen bracht men onverwijld naar den Tower te Londen, waarin ook Guy Fawkes zat.

Men verhoorde hen den een na den ander. Allen bekenden hun misdaad, zonder dat men hen behoefde te folteren. Ze waren dus van hoogverraad overtuigd, en het vonnis kon derhalve geen ander zijn dan het doodvonnis. Dat werd dan ook aan al de bovengenoemden op het plein voor het paleis van Westminster, den 30en Januari 1606, voltrokken. Alleen de minder schuldigen, die zich eerst in het graafschap Warwick aan het complot hadden aangesloten, kwamen er met gevangenisstraf, gevolgd door eeuwige verbanning uit Groot-Brittannië, af.

Maar aan de gerechtigheid was door die offers niet voldaan, zoolang de aanstokers van het misdrijf vrij rondliepen. Dat dit de Jesuiten waren, daarover koesterde de engelsche regeering geen den minsten twijfel. Het was ook reeds voldoende gebleken uit enkele onderschepte brieven. En wel brachten de verhooren der samenzweerders in den regel niet veel aan het licht, dat bezwarend was voor de door hen zoo bijster hoog geschatte paters, maar toch waren er enkele bekentenissen gedaan, waardoor het deelgenootschap der paters Garnet, Gérard Tesmond en Oldecorn aan de ijselijke misdaad duidelijk bewezen werd. Daarom vaardigde de regeering den 15en Januari 1606 een besluit uit, dat aangeplakt werd aan de deuren van al de kerken in het geheele rijk, waarbij het aan iedereen op zware straf werd verboden de genoemde vier Jesuiten te herbergen of hun een schuilplaats te verleenen, en iedereen werd uitgenoodigd tegen een goede belooning, hen gevangen te nemen en over te leveren in handen van het gerecht.

Klaarblijkelijk stelden dus de koning en zijn raadslieden er veel belang in zich van de genoemde Loyolisten meester te maken. Ze wilden dat niet alleen om hen te kunnen straffen, maar vooral om aan de wereld te toonen, welke gruweldaden de orde van Jesus in het schild voerde en hoe ze voor geen enkel middel terugbeefde om haar doeleinden te bereiken. Doch in weerwil van dat alles gelukte het aan de paters Gérard en Tesmond, naar het vasteland van Frankrijk te ontsnappen. En ook de beide anderen, Garnet en Oldecorn waren insgelijks bijna gered geworden. Dezen waren namelijk met een even trouwen als vertrouwden bediende van Garnet gevlucht naar het slot van een goed Catholiek, Abington genaamd, te Kenlip. Langen tijd bleven zij daar in een schoorsteen zoo goed verborgen, dat men hun schuilplaats niet ontdekte, hoewel men wist, dat zij in het slot waren. Eindelijk echter verwijderde men al de bedienden van Abington, en hield dag en nacht streng toezicht over den eigenaar zelven van het kasteel. Toen dwong de honger de drie schuilvinken hun enge kooi te verlaten, en ze werden dadelijk naar den Tower te Londen gevoerd, waar ze in het begin van Februari aankwamen.

De vreugde over hun gevangenneming was groot. Doch die vreugde werd eenigszins getemperd daardoor, dat de bediende van Garnet zich reeds in den eersten nacht met een mesje, dat hij had weten te verbergen, den buik opensneed met het doel, 't welk hij ook bereikte, om te sterven, alvorens hij op de pijnbank tot het doen van bekentenissen werd gedwongen. Nog meer viel het de rechters die met de instructie der zaak belast waren, tegen, dat Garnet en Oldecorn beiden hardnekkig ontkenden aan de samenzwering eenig deel te hebben gehad, ja zelfs daarvan iets geweten te hebben. Een geruimen tijd lang was geen bedreiging of belofte in staat hen van dat leugensysteem af te brengen. Doch eindelijk nam men zijn toevlucht tot list, en dat met beter gevolg.

Een der gevangenbewaarders moest zich houden alsof hij, ofschoon in 't geheim, een ijverig Catholiek was. Hij speelde zijn rol zoo goed, dat Garnet hem na een kort onderzoek zijn volkomen vertrouwen schonk. Ten laatste gaf hij hem zelfs brieven over ter bezorging, brieven aan zijn medegevangene Oldecorn en aan eenige aanzienlijke Catholieken te Londen. Uit die brieven bleek maar al te duidelijk, dat het alles zuivere waarheid was, wat de twee paters met zoo buitengemeene halstarrigheid tot nu toe ontkend hadden. Nu eindelijk bekenden ze, en ze werden wegens hoogverraad ter dood veroordeeld. Den 3en Mei 1606 werd dat vonnis voltrokken met al de barbaarschheid, die vroeger met het handwerk van den beul vereenzelvigd was. Ten minste twee of driemaal stierven de beide misdadigers den dood, dien zij dan ook dubbel en dwars verdiend hadden.

Zulk een einde had de Jesuitisch-papistische aanslag, die onder den naam van »Buskruitverraad" zulk een groote beruchtheid erlangd heeft. Het zal dus niemand verwonderen, dat de engelsche natie van nu aan zulk een geweldigen haat en zulk een onuitroeibaren afschuw koesterde tegen al wat Jesuitisch heette. In dien haat ging koning Jacobus I al zijn onderdanen dan ook behoorlijk voor. Waagde het later een lid der orde van Jesus om de grenzen van zijn rijk, al ware het met de vreedzaamste bedoelingen, te overschrijden of ook maar even aan te doen, hij liet hem terstond gevangen nemen, en als dat gelukt was, ter dood brengen. Toen werd de genoemde orde dan toch eenigermate door schrik bevangen, en zij hoedde zich voortaan het gebod des konings te overtreden. Zij wreekte zich echter door koning Jacobus op het smadelijkst te belasteren en omgekeerd den samenzweerder Garnet als martelaar en geloofsheld te verheerlijken en hem onmiddellijk na zijn dood een plaats in den hemel te schenken.

Na den dood van Jacobus I meenden de zonen van Loyola het hoofd weer moediger te kunnen opsteken. Zijn opvolger Karel I toch had een catholieke prinses, uit de fransche koningsfamilie, tot vrouw, en zag dier vrouw in alles naar de oogen. Zij nu was op het punt van den godsdienst zeer gestreng, en haar geestelijke raadgever begunstigde de Jesuiten zeer in het oog loopend. Geen wonder dus, dat de Jesuiten van tactiek veranderden en niet meer met bloed en ijzer maar met zoete vleitaal hun doel poogden te bereiken! Ze hadden grond om te hopen, dat ze met der tijd den koning geheel op hun zijde zouden krijgen en onder zijne bescherming zegevierend hun intocht in Engeland zouden kunnen doen. Ze hadden grond voor die hoop, want koning Karel had bij zijn trouwen de plechtige belofte gedaan, dat hij na zijn troonsbestijging den catholieken godsdienst tot den heerschenden godsdienst van Engeland zou maken. Ook begon hij inderdaad zijn regeering met louter Catholieken in de gewichtigste staatsbetrekkingen te plaatsen. De verwachtingen der Jesuiten werden met dat al nooit verwezenlijkt. Integendeel, koning Karel boette voor de begane fouten op het schavot, en met zijn terechtstelling verloor het Catholicisme voor langen tijd al wat het nog aan invloed in Groot-Brittannië bezat.

Dit scheen anders te zullen worden onder Karel II, die zooals men weet, na den dood van Cromwell weder in het bezit kwam van zijn vaders troon. Vooreerst toch was die vorst bijna geheel het werktuig zijner maitressen, en daar het pater La-Chaise, de beroemde biechtvader van

Lodewijk XIV, was, die hem daarvan voorzag, — wederom een staaltje van de middelen, waarvan de Jesuiten zich bedienden! — zoo kan men wel nagaan, dat daarbij de belangen der orde niet uit het oog verloren werden. Ten andere was de koningin, een portugeesche prinses, niet alleen zelve zeer streng catholiek, maar ze bracht ook als biechtvader een Jesuiet, Anton Fernandez, mede naar Londen, die haar zoo onder den duim had, dat ze al zijn wenschen tot de hare maakte. Ten derde eindelijk liep de broeder en waarschijnlijke opvolger des konings, de hertog van York, die de ziel was van den staatsraad, reeds zeer vroeg in stilte tot het alleenzaligmakend geloof over. Later zelfs deed hij dien aan gevolgen zoo rijken stap, op aandringen van zijn biechtvader, den Jesuiet Simons, openlijk, om den Engelschen geen twijfel meer over te laten omtrent zijn ware denkwijze.

Koning Karel II leefde dus, zooals men ziet, in een bijna uitsluitend catholieke omgeving, die geheel onder den invloed stond der Jesuiten. Maar als dat zoo was, wie kan het dan aan de zonen van Loyola ten kwade duiden, wanneer ze meenden, dat ook de koning goedschiks of kwaadschiks, wat vroeger of wat later, openlijk in den schoot der moederkerk zou terugkeeren? Inderdaad koesterden ze de hoop, dat hij niet alleen de strenge bepalingen, die nog altoos tegen de Jesuiten bestonden, zou opheffen, maar de orde zelfs in Engeland zou invoeren.

Toch gebeurde er van dat alles niets. Karel II had het droevig lot zijns vaders nog al te levendig voor oogen, dan dat hij zich aan een dergelijk lot zou hebben willen blootstellen. Hij viel dus niet openlijk van de Episcopale kerk af. Ook veranderde hij niets in de wetgeving tegen de Jesuiten. Ze bleven aan het hof eenvoudig geduld en meer niet.

Maar hoe vreeselijk snel sloeg de wind om, toen eindelijk in 1685 Karel II stierf en de hertog van York, onder den naam van Jacobus II den troon beklom! Nu dan toch hadden de zonen van Loyola grond tot juichen en jubelen. De nieuwe koning liet zich geheel leiden door zijn biechtvader, pater Peters, den opvolger van pater Simons. De geheele staatsmachine bewoog zich nu naar de grondbeginselen en overeenkomstig de bevelen van de Sociëteit van Jesus. Jammer maar, dat het engelsche volk niet de lijdzaamheid bezat van een volk, dat lang door het despotisme is onderdrukt geworden! Jammer maar, dat de Protestanten zelfs niet bevreesd waren voor een omwenteling, wanneer vrijheid van geweten en vrijheid van godsdienst op het spel stonden! Jammer maar, dat reeds na drie jaar de koning geen andere aanhangers meer had dan het kleine hoopje Jesuiten en voorstanders der Jesuiten, in wier armen hij zich geworpen had, en dat hij bij de landing van zijn schoonzoon, prins Willem van Oranje, hals over kop naar Frankrijk moest vluchten!

De bescherming van het Jesuitisme kostte dus aan den dwazen Jacobus II den troon, en alle pogingen van hem en zijn nakomelingen om dien terug te erlangen, leden schipbreuk. Met hem moesten ook de zonen van Loyola uit Engeland de wijk nemen, en hun terugkeer werd door de strengste wetten voor eeuwig belet.

DERDE HOOFDSTUK.

De groote strijd over Paraguay
of
Don Sebastian Joseph Carvalho en Mello, Graaf van Oeyras en Markies van Pombal.

Welk een onbegrijpelijk vasten grondslag de zonen van Loyola aan hun macht in Portugal wisten te geven, reeds dadelijk toen hun orde den portugeeschen bodem betrad, heb ik in het tweede boek van dit werk verhaald. Ook mag het wel haast overbodig heeten er aan toe te voegen, dat ze zelven vast overtuigd waren, dat iedere poging om daarin verandering te brengen vruchteloos zou blijken te zijn. Hun werd altoos de opvoeding toevertrouwd van den kroonprins en van alle verdere telgen der koninklijke familie. Geen mensch kon hun dus beletten, reeds in de kinderlijke harten der prinsen de zaden te leggen van den diepsten eerbied voor en de teederste gehechtheid aan de orde van Jesus. Ze leefden aan het hof als de alvermogende geestelijke raadgevers van den koning en het koninklijke huis. Dat voorbeeld der regeerende familie werd natuurlijk gevolgd door al de ministers, door al de grooten des rijks, door ieder die van de regeering iets te hopen of te vreezen had. Wie zou het dan wagen, hun in eenig opzicht tegen te werken, of zelfs hun wenschen in eenige zaak van belang te dwarsboomen? Wie zou het wagen, hun de teugels van het bewind over Portugal uit de handen te rukken, en hen van den troon des overmoeds, dien ze zich zelven hadden opgebouwd, af te storten; wie hen dwingen om weder te worden de eenvoudige dienaars des Heeren, die zich om niets anders bekommerden dan om het zieleheil hunner biechtelingen?

Maar, zooals het spreekwoord zegt, de kruik gaat zoolang te water totdat ze breekt. De voorboden van die ophanden zijnde breuk vertoonden zich reeds onder Johannes V, die van 1706 tot 1750 regeerde.

Genoemde Johannes, ofschoon van kindsbeen af door de Jesuiten onderwezen en door de Jesuiten geleid, koos zich nochtans, zoodra hij koning geworden was, een biechtvader onder de wereldlijke geestelijken en was ook later, zoolang hij regeerde, door niets te bewegen om daarvoor een Jesuiet te nemen.

Waarom dat? Waarschijnlijk niet, omdat hij de overtuiging koesterde, dat de orde van Jesus door haar heerschzucht en aanmatiging, en vooral door haar zedelijke grondbeginselen, het algemeen belang te-

genwerkte. Zonder twijfel had hij slechts een geheimen afkeer van dezen of genen Jesuiet aan het hof. Voor het overige toch liet hij de zonen van Loyola even als vroeger stil geworden en had er niets tegen, dat zijn familie, of liever al de prinsen en prinsessen van zijn huis, voortgingen met hun geweten toe te vertrouwen aan de leden der sociëteit van Jesus. De zonen van Loyola hielden zich dus, alsof ze over die wijziging in de benoeming van den biechtvader des konings volstrekt geen spijt gevoelden. Onder de hand wisten ze zelfs ingang te verschaffen aan de meening, dat die verandering voor hen een zeer gewenschte was, omdat men hen anders zedelijk verantwoordelijk zou stellen voor iedere woeste uitbarsting van den toorn huns meesters. Deze toch had oogenblikken, waarin hij ontembaar was en waarin hij zich zelfs niet ontzag, de hoogstgeplaatste hofbeambten en de aanzienlijkste edellieden op schoppen en stokslagen te onthalen.

Maar hoe dat wezen moge, de Jesuiten hadden toch wel reden zich eenigszins ongerust te maken, toen Johannes V in 1714 naar het voorbeeld der fransche Academie eene Academia portugueza stichtte. Immers dat was niet slechts een openlijke aanval op hunne alleenheerschappij op het gebied van opvoeding en onderwijs, maar die academie werd ook terstond het vereenigingspunt voor de schranderste mannen van Portugal, wier redevoeringen en geschriften als verwarmende lichtstralen door de kille duisternis der vaderlandsche letterkunde heendrongen. Bovendien verlangden de Academie-leden, dat er ten minste in de grootere steden van Portugal nieuwe scholen zouden worden gesticht, waarin men naar een andere methode onderwees, dan de Jesuiten tot nu toe gewoon waren. In één woord, er openbaarden zich hoe langer hoe meer voorteekenen, dat er een storm tegen de sociëteit van Jesus op handen was.

De Jesuiten echter werden, toen de koning bij het klimmen zijner jaren hoe langer hoe meer zijn geestkracht verloor, overmoediger dan ooit, en toen in 1750 zijn zoon Joseph I, die pater Moreyre, een hunner uitstekendste broeders, tot biechtvader had, aan het bewind gekomen was, zou niemand hunner, ja ook niemand anders gedacht hebben, dat er geen tien jaar later aan hun bestaan, zoowel in Portugal als in al de portugeesche koloniën, een einde zou zijn gemaakt. Maar het is een oud spreekwoord: »De mensch wikt en God beschikt." Dat werd ook hier bewaarheid. Die verschrikkelijke slag, die de orde van Jesus op haar grondvesten deed dreunen, kwam van een geheel andere zijde, dan men ooit zou hebben kunnen verwachten.

De lezer herinnert zich zonder twijfel, wat ik hem verhaald heb van de bezittingen der zonen van Loyola in Zuid-America. Inzonderheid verzoek ik hem zich goed voor den geest terug te roepen, wat er bericht is geworden omtrent het groote jesuitische koninkrijk Paraguay. Over dat rijke land, dat zoo groot is als Frankrijk, heerschten de zonen van Ignatius, of liever heerschte de generaal der Jesuiten te Rome, met onbeperkte vorstelijke macht. Wel was in naam de koning van Spanje souverein, maar nooit mocht een spaansch stadhouder de grenzen overschrijden. De geheele souvereiniteit der spaansche kroon bestond hierin, dat haar een hoofdgeld werd uitbetaald van de inwoners van Paraguay, maar, let wel, een hoofdgeld, waarvan de grootte door de Jesuiten zelf bepaald werd, en dat dientengevolge meer dan klein uitviel.

Zoo stond het geschapen met het groote rijk Paraguay, van welks bestaan men overigens, gelijk ik reeds in het eerste boek opmerkte, in Europa tot het jaar 1750 zoo goed als niets wist.

Even weinig wist men van den handel, van de voortbrengselen, van de inwoners, van de grenzen, van de maatschappelijke instellingen enz. van dat land. Alles was in een dichten sluier gehuld, in welks plooien alleen de zonen van Loyola een blik konden werpen. Zelden gelukte het aan een reiziger om in het groote binnenland door te dringen, dank zij der hermetische afsluiting, waarin het door zijn beheerschers gehouden werd. Nog grooter zeldzaamheid was het, dat een zoodanige in staat was van zijn bevindingen een uitvoerig en getrouw verslag mede te deelen, want zoodra men hem ontdekte, werd hij het land uitgejaagd, zoo hem geen erger lot beschoren werd. Maar was er eens een enkele zoo gelukkig geweest, om door list of hoe dan ook al die hinderpalen te overwinnen en eenige bijzonderheden aan het licht te brengen, dan meende de verbaasde menschheid een sprookje te hooren en weigerde er geloof aan te schenken.

Nu echter, in het jaar 1750, zou er licht komen. Aan de kroon van Portugal namelijk behoorde dat uitgestrekte grondgebied, dat bekend is onder den naam Brasilië. De groote uitgestrektheid lands daarentegen tusschen Brasilië en den Stillen Oceaan, derhalve de tegenwoordige staten Bolivia, Peru, Chili, de argentijnsche Bond, Montevideo, Uruguay, Buenos-Ayres, Paraguay, enz., werd geacht het eigendom te zijn der spaansche kroon. Maar een groote waarde hadden die streken voor het meerendeel niet, omdat men er geen partij van wist te trekken. Van vele gedeelten kende men niet meer dan den naam, dat wil zeggen, ze waren slechts op de landkaarten aangeduid, die men, zoo goed en zoo kwaad het ging, door deskundigen liet maken. Desniettemin hielden de beide regeeringen een waakzaam oog op elkander geslagen en waren voor niets meer beducht, dan dat een van beiden zich iets zou toeëigenen wat aan de andere toekwam. Reeds menigmalen waren daarover twisten ontstaan. Eindelijk, in 1748, was men overeengekomen tot een nauwkeurige grensregeling over te gaan. Die arbeid kwam den 13en Januari 1750 tot stand, en het verdrag, dat daarop betrekking had, werd kort vóór den dood van Johannes V gesloten.

In dat verdrag werd o. a. vastgesteld, dat tot betere afronding der wederzijdsche bezittingen, Portugal de groote kolonie San Sacramento aan Spanje zou afstaan. Daarvoor zou Spanje een aanmerkelijk deel van Paraguay, — volgens latere uitwijzing de districten of reductiones St. Angelo, St. Giovanne, St. Michele, St. Lorenzo, St. Luigi, St. Niccolo en St. Borgia — aan Portugal, of liever aan Brasilië in ruil geven. Die clausule van het verdrag nu bracht de grootste opschudding te weeg in het leger der Jesuiten. Werd ze uitgevoerd en hun voormalig vorstendom Paraguay dientengevolge in twee helften verdeeld, een spaansche en een portugeesche, dan zou dat aan hun macht aldaar een geweldige afbreuk kunnen doen. Ja, het stond te vreezen, dat de portugeesche helft, het vierde deel ongeveer hunner vroegere bezitting, hun geheel ontvallen zou, daar de tegenwoordige portugeesche regeering naar al haar koloniën stadhouders zond, die in het beheer een groote geestkracht aan den dag legden en de wereldlijke macht met niemand deelen wilden. Ook zelfs van Spanje kon men dergelijke maat-

regelen verwachten, wanneer maar eens de voorgenomen grensregeling den rijkdom en de uitgestrektheid van dit voorheen onbekende gebied had aan den dag gebracht. In één woord, het was waarschijnlijk, dat ze het gansche prachtige koninkrijk zouden verliezen, wanneer werkelijk de deeling van Paraguay, zooals die in het verdrag bepaald was, tot stand kwam. Die deeling moest dus tot iederen prijs, hoe deed er niet toe, verhinderd worden. Ieder regent immers verweert zich tot het uiterste, wanneer buitenlandsche vijanden zijn rijk aanvallen of hem zelfs van den troon dreigen te berooven.

Eerst poogden de Jesuiten langs minnelijken weg tot hun doel te komen. Zoodra ze met het gesloten verdrag volledig bekend waren, dienden zij een request in bij het hof van Madrid, waarin ze zeer uitvoerig op de bezwaren, gevaren en nadeelen van den voorgestelden ruil wezen. »De pas gedoopte inboorlingen van Paraguay", beweerden ze daarin, »hadden wegens de vele onderdrukkingen, waaraan hun broeders in het aangrenzende Brasilië waren blootgesteld, zulk een afschuw van de Portugeezen, dat ze liever zouden ontvluchten naar de wildernissen in het hart van America, dan zich overgeven aan de kroon van Portugal. Wilde men nochtans de ruiling doorzetten, dan verloor Spanje meer dan 40,000 vlijtige onderdanen, zonder voor dat verlies door de kolonie San Sacramento genoegzaam schadeloos te worden gesteld. Portugal zou zich dus ten koste van Spanje verrijken; ook stond het te vreezen, dat de groote prachtige wouden, die in de bewuste zeven reductiones gevonden werden, aan de Portugeezen en aan de met hen bevriende Engelschen hout zouden verstrekken tot het bouwen van oorlogschepen, met andere woorden hun de gelegenheid zouden schenken om de spaansche bezittingen gewapenderhand aan te vallen." Door zulke en dergelijke voorstellingen poogden de zonen van Loyola de spaansche regeering tot andere gedachten te brengen en haar te bewegen het gesloten verdrag te vernietigen. In dat pogen werden ze op het ijverigst ondersteund door hun medelid, pater Ravago, den biechtvader van koning Philips V.

Maar wat opmerking verdient, in hetzelfde uur, waarin zij te Madrid die taal voerden, zonden ze van San Sacramento uit aan de portugeesche regeering te Lissabon een dito request, dat hetzelfde doel beoogde. Daarin echter werd de zaak zoo voorgesteld, dat het ruilingstractaat louter in het nadeel van Portugal was, en dat dus de portugeesche regeering de gefopte partij zou zijn, wanneer het tractaat mocht worden uitgevoerd. Ze speelden dus ouder gewoonte dubbel spel. En bijna ware het hun gelukt. Want evenals pater Ravago te Madrid, zoo ondersteunde ook pater Moreyre te Lissabon hun bemoeiingen door zijn biechtvaderlijk gezag.

Koning Joseph althans zond in 1651 Anton Lobo di Gama naar Madrid, alleen met het doel, om zoo mogelijk de intrekking te erlangen van het gesloten contract. Maar zijn pogingen leden schipbreuk op de standvastigheid van koningin Elisabeth, die op haar gemaal, Philips V, veel vermocht. Er schoot dus niets anders over, dan dat van beide zijden commissarissen werden aangewezen, om de grensscheiding vast te stellen. Spanje benoemde als zoodanig Markies di Valdilirios, Portugal Generaal Gomez Freire d'Andrada, beiden talentvolle en wakkere mannen, maar tevens zeer bezadigd en noch vrienden noch vijanden van de Jesuiten,

zoodat men verwachten mocht, dat de uitvoering van het tractaat verder zonder groote moeite zou kunnen plaats hebben. De twee gevolmachtigen vingen daarom welgemoed hun taak aan, evenals ook hun gevolg, dat, behalve uit eenige gewapende bedienden, bijna geheel uit wiskundigen en landmeters bestond.

Van dat alles kregen de Jesuiten in Paraguay vroeg genoeg bericht, om hun maatregelen te kunnen nemen, dat wil zeggen, om de noodige instructies te vragen van hun generaal te Rome en tot een besluit te komen, hoe men verder handelen zou. Zou men zich, nu die zoogenaamde »minnelijke schikking" in het water gevallen was, nederig onderwerpen en de oude heerschappij met de daaraan verbonden rijkdommen eenvoudig opgeven, of zou men den vijandelijken inval met geweld te keer gaan en de vijanden, Spanjaarden zoowel als Portugeezen, gewapenderhand beletten het land te betreden? »Wij hebben," zoo redeneerden de zonen van Loyola, »een half millioen onderdanen, en daaronder minstens 50,000, die de wapens kunnen dragen en voor het meerendeel in het hanteeren daarvan reeds goed geoefend zijn. Wij hebben verder wapens in overvloed en zelfs kanonnen, wier aantal wij in onze gieterijen binnen zeer korten tijd kunnen verdubbelen. Wij zouden het dus zelfs tegenover een sterke legermacht kunnen uithouden. De vijand daarentegen zou wegens den grooten afstand, die Paraguay van Portugal en Spanje scheidt, en wegens de bijna onoverkomelijke zwarigheden, die het vervoer van troepen ter zee altijd met zich voert, slechts een klein legertje tegen ons kunnen te velde brengen. Waarom zouden wij ons dan niet verdedigen?" Zoo redeneerden de Jesuiten en zoo besloten ze ook. Doch hun verstand zeide hun tevens, dat ze, om niet geheel Europa tegen zich in 't harnas te jagen, zich niet openlijk aan de spits van den opstand moesten plaatsen, maar dat ze der wereld liever zand in de oogen moesten strooien. Dientengevolge luidde het voorschrift van Rome: »De tegenstand moet wel door de heeren paters geleid worden, maar in 't geheim. Zij moeten achter de schermen blijven."

Wat er nu volgen gaat, zal de lezer zonder twijfel ten naastenbij reeds vermoeden. Ik zal daarom zoo kort mogelijk zijn.

Toen de gevolmachtigden der beide regeeringen met hun lieden daar ter plaatse aankwamen, waar men met de grensregeling een begin zou maken, nl. in de reductie St. Niccolo, liepen de inboorlingen te hoop en zonden een deputatie aan de heeren, om te zeggen, dat, zoo ze niet met geweld wilden gekeerd worden, ze maar hoe eer hoe beter onverrichter zake moesten aftrekken. De gevolmachtigden kwamen daar natuurlijk tegen op en verlangden de beide paters te spreken, die gewoonlijk aan het hoofd eener reductie stonden. Maar die paters waren verdwenen en men kon ze niet op het spoor komen. Van den nood een deugd makende, trokken nu de gevolmachtigden af, met het doel om in een tweede en derde district een tweede en derde poging te wagen. Maar overal met hetzelfde gevolg; nergens konden ze een begin maken met hun werk.

Nu begaven ze zich naar Montevideo aan de monding van den La Plata-stroom, en begonnen daar, gelijk mede in de stad Colonia, troepen te werven, ten einde de oproerige Indianen met geweld tot rede te brengen. Maar daarmede kwamen ze niet zoo spoedig klaar als ze gehoopt hadden. Eerst in het voorjaar van 1754 was het hun mogelijk op te rukken. Ze vereenigden hun beide legertjes, voeren den La Plata en

vervolgens den Parana op, en trokken toen op de Indianen los, die zich niet verre van de plaats, waar het riviertje Pardo zich met den Parana vereenigt, verschanst hadden. Het gelukte, hen terug te slaan en een vijftigtal gevangenen te maken. Doch daarmede was nog niet veel gewonnen, daar de Indianen zich een weinig verder weder vereenigden en wederom een bevestigde legerplaats opsloegen. De commissarissen vernamen echter van hun gevangenen, wie eigenlijk hun aanvoerders waren, en zie, dat waren geen anderen dan, zooals ze van den beginne af reeds vermoed hadden, de heeren Jesuiten in eigen persoon.

Na een korte rust drongen de vereenigde Portugeezen en Spanjaarden nogmaals vooruit en behaalden ten tweeden male een kleine zegepraal. Maar hoe dieper ze in het land kwamen, des te talrijker werden de troepen, die zich tegenover hen stelden. Die troepen bleken tevens zeer bedreven in den krijg te zijn en hadden dus klaarblijkelijk bekwame aanvoerders. Zoo schoot er ten laatste niets anders over dan met de Indianen een wapenstilstand te sluiten, om ten minste de schande eener nederlaag te ontgaan. Die wapenstilstand werd gesloten den 16en November 1754 en van den kant der Indianen geteekend door: Don Francisco Anton, opperhoofd van het district St. Angelo, Don Francisco Guacu, opperhoofd van St Niccolo, en Don Christovaõ Acuatu en Don Barthelomaeo Candiu, opperhoofden van St. Luigi.

Van den wapenstilstand werd door de gevolmachtigden terstond gebruik gemaakt, om zich tot hun regeeringen te Lissabon en te Madrid te wenden met het verzoek om nieuwe instructiën en vooral ook om wapenen, munitie en troepen. Beiden werden hun gegeven. Tegen het einde van 1755 kwamen er niet alleen uit Spanje en Portugal verscheidene duizenden van manschappen aan, maar de bestuurders dier landen zonden ook de strengste bevelen aan de oversten en provincialen der Jesuiten, om zich onverwijld op verbeurte van hun leven te onderwerpen. »Hunne Majesteiten waren er nauwkeurig van onderricht, dat de paters van de orde van Jesus geheel alleen schuld hadden aan het oproer der Indianen. Kwamen dus de indiaansche volkeren niet op staanden voet tot rust, dan moesten Hunne Majesteiten zoowel de hoofden als de overige leden der orde, die in hunne rijen gevonden werden, volgens de burgerlijke en canonieke wetten, gerechtelijk vervolgen en wegens majesteitsschennis straffen."

Maar dat alles had op de zonen van Loyola geen uitwerking, en van onderwerping was geen sprake. Derhalve vereenigden zich de beide kleine legers, het portugeesche en het spaansche, in Januari 1756 ten tweeden male, en besloten door den pas van St. Thecla in het binnenland van Paraguay binnen te dringen. Dat gebeurde, en den 2en Februari werd de eerste slag geleverd, waarbij de Indianen niet minder dan twaalfhonderd dooden op het slagveld lieten. Een tweede en derde gevecht had plaats den 22en Maart en den 10en Mei, en ook daarin delfden de inboorlingen het onderspit. Doch ook de Europeanen leden groote verliezen. Hun aanvoerders kwamen hoe langer hoe meer tot de overtuiging, dat de oorlog niet kon worden ten einde gebracht, zoo hun niet nogmaals nieuwe versterking uit Europa werd toegezonden. De Indianen toch hadden, zooals men nu eerst door eenige gevangen genomen Jesuiten te weten kwam, een generaal der infanterie in pater Gribouville, een cavalerie-officier in pater Charles d'Anières en een commandant van de artillerie in pater Glatz, bijgenaamd »den vreeselijken broeder."

En dat waren geen kinderen, maar bevelhebbers zooals men ze in de best uitgeruste legers dikwijls tevergeefs zal zoeken.

Ook nu werden de aangevraagde versterkingen met de grootste bereidwilligheid verleend, want de beide regeeringen beschouwden het als een zaak van het hoogste gewicht, om aan den Jesuitenstaat Paraguay zoowel als aan het daarin verwekte oproer een einde te maken. Eindelijk kregen dan ook, hoewel eerst na drie jaar, de generaals Valdilirios en d'Andrada zulk een overwicht, dat in 1659 de tegenstand als geheel gebroken kon beschouwd worden. Ook hadden ze in dien tusschentijd onderscheidene Jesuiten, die aan de gevechten deelgenomen en niet hun heil in de vlucht gevonden hadden, onder goed geleide naar Europa laten overbrengen, en zoo de ziel van het oproer weggenomen. Geheel tot rust kwamen die provinciën echter eerst in het jaar 1768, in welk jaar al de missies der Jesuiten in Zuid-America onder toezicht werden gesteld van het burgerlijk bestuur.

Terwijl dit in Paraguay voorviel, hadden er in het moederland Portugal dingen plaats, die niet minder gewichtig waren. Daar er tusschen die verschillende gebeurtenissen een nauwe samenhang bestond, zal het niet ongepast zijn, wanneer wij naar het hof van Lissabon terugkeeren.

Door de troonsbeklimming van Joseph I in het jaar 1750 waren daar de zonen van Loyola naar het scheen weder even machtig geworden als ooit te voren. Al de leden van het koninklijke huis toch hadden, zooals ik vroeger reeds opmerkte, Jesuiten tot biechtvaders. De koning en de koningin hadden pater Joseph Moreyre, de koningin-moeder pater Joseph Ritter, de koninklijke prinsessen pater Timotheo Oliveira, Don Pedro, de broeder des konings, pater Hyacinth da Costa, des konings neven, Don Antonio en Don Emanuel, de paters Samuel de Campos en Joseph Araugio. Bovendien stond pater Rochus Hundertpfund in hoog aanzien bij de koningin, en pater Gabriël Malagrida bij den koning. Kortom, iedereen meende, dat de zaken der Jesuiten nooit zoo goed gestaan hadden als nu, en de zonen van Loyola zelven hielden het er voor, dat hun macht in dit land op onwankelbare grondslagen gevestigd was.

Maar zij hadden geen recht om zoo te denken. Één enkel man ondermijnde die grondslagen. Die man was Don Sebastiaõ Joseph Carvalho e Mello, later graaf van Oeyras en markies de Pombal. Hij werd geboren in 1699 op het slot Soure bij Coïmbra en onder geen zeer schitterende omstandigheden opgevoed. Daar zijn vader slechts kapitein was en niet tot den hoogen adel behoorde, waren zijn vooruitzichten niet van de schoonste. Evenals de meeste verarmde edellieden, nam hij daarom zijn toevlucht tot het leger en trad nog zeer jong in dienst. Maar wegens baldadigheden uit Lissabon verbannen, begaf hij zich naar Coïmbra om daar in de rechten te studeeren, en ontwikkelde weldra zulke uitnemende talenten, dat hij binnen korten tijd boven al zijn medestudenten uitstak. Men voorspelde hem dus een voorspoedige loopbaan als lid der rechterlijke macht, en hij stond ook reeds op het punt zich aan die betrekking te wijden, toen een dame een geheel andere richting gaf aan zijn toekomstig leven. Hij leerde namelijk de even schoone als rijke en voorname weduwe Donna Theresa de Noronha-Almada kennen en wist deze zoo voor zich in te nemen, dat zij in weerwil van het verzet harer trotsche bloedverwanten met hem huwde.

Nu echter ontwaakte ook zijn trots. Hij wilde de gelijke worden van de bloedverwanten zijner vrouw, en al zijn streven was voortaan op niets anders gericht, dan om zoo spoedig mogelijk een groot man te worden.

Hij vestigde zich nu te Lissabon en zocht daar, na aan het hof voorgesteld te zijn, in gunst te komen bij Johannes V. Dat ging niet zoo heel gemakkelijk. De aanzienlijke bloedverwanten zijner vrouw kuipten op allerlei wijzen tegen hem en brachten het zoover, dat de geheele hooge adel van Portugal hem als een indringer in hun vroeger onverbiddelijk gesloten kring met onverzoenlijken haat vervolgde. Eindelijk echter, in 1739, werd hij tot gezant in Engeland benoemd. Dat was voor hem een groot geluk, daar hij al zijn vrijen tijd gebruiken kon, om het voor Portugal zoo verderfelijke handelssysteem der Engelschen grondig te bestudeeren. Zes jaar later, in 1745, werd hij teruggeroepen, omdat een nieuw minister van Johannes V, Pedro da Motta, hem niet lijden mocht, en onderscheidene maanden achtereen verkeerde hij weder aan het portugeesche hof. In dien tijd stierf zijn vrouw als een slachtoffer van den haat harer familie. Nu had hij aan het hof rust noch duur, en hij was niet tevreden voor dat hem een nieuw gezantschap was opgedragen, dat te Weenen.

Deze nieuwe betrekking bracht hem meer geluk dan hij verwacht had. Hij huwde daar namelijk voor de tweede maal met een gravin Daun, die als voormalige eerste hofdame der koningin-moeder van Portugal op deze een zeer grooten invloed bezat. Ook werd hij zoo goed bekend met eenige Jesuiten, die toen aan het keizerlijke hof alvermogend waren, dat ze hem beloofden zijn eerzuchtige plannen zoo krachtig mogelijk te zullen ondersteunen. Heel lang overigens duurde het verblijf van Pombal te Weenen niet. Zijn vijanden te Lissabon wisten te bewerken, dat hij reeds na twee jaar teruggeroepen werd, en zoo zag hij zich wederom buiten betrekking.

Hoe onaangenaam die gedwongen lediggang hem in menig opzicht zijn mocht, hij wist er met dat al een voortreffelijk gebruik van te maken, door zich te beijveren de gunst te winnen van pater Moreyre en door diens bemiddeling van den kroonprins Joseph. Het eerste was niet moeielijk, omdat Pombal de beste aanbevelingen had medegebracht van de Jesuiten te Weenen. Het laatste echter, het winnen der liefde van den toekomstigen monarch van Portugal, kostte meer moeite, maar niet tevergeefs had hij de school der diplomatie doorloopen. Hij ontwikkelde hierbij zulk een behendigheid, dat Joseph, zoodra hij in 1750 aan de regeering kwam, hem oogenblikkelijk tot secretaris voor de buitenlandsche aangelegenheden benoemde, en hem kort daarop tot zijn bijna almachtigen eersten minister aanstelde.

Zoo had dan de Pombal eindelijk het doel van zijn veeljarig streven bereikt. Eindelijk zag hij zich in de gelegenheid, om de plannen te verwezenlijken, waarvan hij reeds lang zwanger had gegaan. Eindelijk kon hij er zich toe gaan zetten, om zijn schoon en eens zoo bloeiend vaderland op te heffen uit de machteloosheid, waarin het sedert zoovele, helaas maar al te vele, jaren wegkwijnde!

Het ligt trouwens buiten ons bestek, al de hervormingen te beschrijven, die de nieuwe minister invoerde. Dit mag ik echter niet verzwijgen, dat hij een hoofdoorzaak van het zoo diepe verval van den staat zag in den geheelen ondergang van den handel, die vroeger een

onuitputtelijke bron van rijkdom voor de Portugeezen was geweest. Hij vroeg zich dan ook terstond af, waaraan die ondergang was toe te schrijven. Het antwoord was: »Daaraan alleen, dat de Engelschen, en nog meer de Jesuiten, den geheelen handel met Oost- en West-Indië, vooral ook met Zuid-America, aan zich getrokken hadden. Naast de zonen van Loyola toch, die over een ontzaggelijk kapitaal beschikten en een gesloten gezelschap vormden, konden de op zich zelf staande kooplieden niet meer bestaan, maar verloren van lieverlede alles wat ze bezaten, kapitaal en crediet." Om dit kwaad te verhelpen, besloot Pombal een handelmaatschappij op te richten en daaraan den alleenhandel toe te staan met de americaansche koloniën van Portugal. Tevens wilde hij er op aandringen, dat allen, die tot den geestelijken stand behoorden, zich overeenkomstig de pauselijke bevelen van den handel geheel zouden onthouden. Als een man, die gewoon was de daad bij het woord te voegen, liet hij het bij het besluit alleen niet blijven. Hij rustte niet, voordat de handelmaatschappij in het leven getreden en het bovengenoemde pauselijk verbod vernieuwd was, ofschoon hij zeer goed wist, dat hij daardoor aan zijn vroegere vrienden, de Jesuiten, een doodelijke wonde toebracht. De zonen van Loyola traden dan ook terstond als zijn vijanden op. Pater Emanuel Balester bijv. hield in de cathedraal van Lissabon een heftige predicatie tegen hem, waarin hij allen, die hun vermogen zouden beleggen in de nieuwe handelmaatschappij, met Gods toorn en met eeuwige verdoemenis bedreigde. Een ander Jesuiet, Benedictus Fonseca, moest op last zijner oversten een geschrift samenstellen, dat den koning bekend zou maken met de nadeelen der nieuwe ministeriëele beschikkingen. Doch Pombal maakte korte wetten met die beide vrome heeren en verbande hen zonder veel praatjes uit Lissabon. Te gelijkertijd bedreigde hij allen met hetzelfde lot, die zich door het voorbeeld van Balester en Fonseca niet lieten waarschuwen. Dientengevolge gedroegen de zonen van Loyola zich voortaan wat voorzichtiger, vooral daar zij tot de overtuiging kwamen, dat het vertrouwen van koning Joseph op zijn gunsteling niet aan het wankelen te brengen was. Inwendig echter stond hun besluit des te vaster, om geen middel ongebruikt te laten, dat strekken kon om dien gevaarlijken man, die, in plaats van dankbaar te zijn, aan hun eigenbelang zoo in den weg stond en zelfs het hart des konings van hen vervreemdde, te doen vallen.

De gelegenheid hiertoe scheen zich weldra op te doen. In het jaar 1755 werd gansch Portugal door een vreeselijke aardbeving geteisterd, waardoor vooral de hoofdstad Lissabon bijna geheel in een puinhoop veranderd werd. Grenzenloos was de ellende, vooral daar er nog een pestziekte en een jammerlijke hongersnood onder het lagere volk bij kwamen. Aanstonds riepen de Jesuiten, die zich in die dagen overal vertoonden: »dat is de straffende engel Gods! Hij kastijdt ons allen voor de goddeloosheid van dien man, wien de koning zwak genoeg is geweest, aan het hoofd der regeering te stellen, en niet eer zal de toorn van Jehovah wijken, voor deze misdadige afbreker, die zich zelfs aan de geestelijkheid vergrijpt, verwijderd is en zijn gerechte straf ontvangen heeft."

Dergelijke ontboezemingen klonken elken dag luide op de openbare pleinen en van de kansels. Het bijgeloovige volk, dat zich werkelijk liet wijs maken, dat de »goddeloosheid" van den eersten minister de schuld

droeg van de vernieling der hoofdstad en de ellende die op het volk drukte, eischte met groot geroep de afzetting en zelfs den dood van den markies de Pombal. Reeds begon de koning te wankelen en bijna ware het met de Pombal gedaan geweest. De Pombal toch moest in de stad blijven, waar zijne tegenwoordigheid noodzakelijk was, en de koning wilde, op het aandringen van den hoogen adel, — die, zooals we weten, den minister evenzeer haatte — de verwoeste stad verlaten. Dan ware hij niet meer in de gelegenheid geweest, alle vijandige invloeden bij den koning tegen te werken.

Maar ook ditmaal zegevierde de invloed van den minister weder, gelijk over 't algemeen zijn groote bekwaamheid en kracht nooit schitterender dan juist nu aan het licht kwamen. Den koning riep hij toe: »De plaats des konings is in het midden van zijn volk!" — en de koning bleef. Tot het volk zeide hij: »Laat ons de dooden begraven en denken dan aan de levenden!" — en het volk begon hem te zegenen, daar hij orde schiep in de algemeene verwarring, woningen bouwde en herstelde en levensmiddelen liet uitreiken aan de behoeftigen. Den aristocratischen adel fnuikte hij door een edict, dat hij den koning liet onderteekenen, waarbij de strengste straffen tegen alle lasteraars der regeering uitgeschreven werden. En dat edict bracht hij aanstonds in practijk tegen mannen als Don Joaõ de Braganza, Don Joseph Galva de la Cerda en anderen. Den Jesuiten eindelijk verbood hij het prediken en het betreden van den kansel in geheel Portugal en decreteerde tegelijkertijd, dat van stonde af aan alle wereldlijke macht in hun zendingen van portugeesch-America hun ontnomen zou worden.

Dat waren de antwoorden van de Pombal op de lasterlijke en woedende aanvallen zijner vijanden. Hij bracht ze daarmede dan ook allen tot zwijgen, alleen de zonen van Loyola niet. Integendeel, zij kookten van woede en besloten den strijd voort te zetten. Nadat ze heimelijk een aantal beschuldigingen tegen den minister bijeengevischt hadden, wilden ze een laatsten krachtigen aanval op het hart van den koning wagen, waarbij de invloedrijke biechtvader Moreyre de eerste bres zou moeten maken.

Dat plan zou den 21en Sept. 1757 ten uitvoer gelegd worden. Maar tot hun ongeluk werd het nog in den avond van den 20sten Sept. aan de Pombal verraden, en hij wist zijn onvermoeide vijanden te voorkomen. Hij verzocht den koning, om nog in den nacht van 20 op 21 Sept. den staatsraad, onder voorzitterschap van Zijne Majesteit bijeen te mogen roepen. In die zitting werd het net van lage intrigues der Jesuiten die aan het hof als biechtvaders werkten, in het helderste licht gesteld en ontward. Met algemeene stemmen werd het besluit genomen, al die heeren van hun post te ontzetten en naar hun professenhuizen te verbannen, terwijl monniken van andere orden in hun plaats als zielzorgers aangesteld werden. Zoodra dat besluit gevallen was, kreeg de koninklijke kamerheer, Don Pedro Jozé de Silveira e Bottella, bevel om het nog dienzelfden nacht ten uitvoer te leggen. En, daar deze kamerheer behoorlijk voortvarend en doortastend van aard was, bevond er zich des morgens om vier uur geen enkele Jesuiet meer in het paleis des konings.

Men kan zich voorstellen, welk opzien deze koene handelwijze van de Pombal verwekte, niet alleen in Lissabon en Portugal maar in de

gansche wereld. De minister zelf was zich zeer goed bewust, dat hij daarmede iets ondernomen had, dat hem, als het mislukte, het leven zou kosten. Maar hoe groot het waagstuk ook was en hoe geducht de hinderpalen ook waren, die hij verwachten kon te zullen ontmoeten, — hij liet zich niet uit het veld slaan en beefde geen oogenblik ook voor de vèr strekkende gevolgen van zijn daad terug.

Want de verbanning der Loyoliten van het hof was natuurlijk slechts het begin van de geschiedenis. Het eind moest wezen hunne volledige verjaging uit Portugal of zoo mogelijk uit alle landen der wereld! In de eerste plaats dus nam de Pombal zijn maatregelen, om de wereld aangaande het eigenlijke doen en drijven der Jesuiten in te lichten. Daartoe liet hij uit voorhanden officieele staatsstukken, gelijk mede uit de berichten der generaals, die den boven beschreven strijd met de Jesuiten in Paraguay voerden, een memorie opstellen, waarin het geheele gedrag der paters in hun bezitting Paraguay naar waarheid openbaar gemaakt werd. (*) Die memorie zond hij aan alle hoven en verspreidde haar tegelijkertijd in meer dan twintig duizend exemplaren onder het publiek. Ook verzuimde hij niet overal openlijk te verkondigen, dat de koning van Portugal voornamelijk door de grove ongeregeldheden, waaraan de zonen van Loyola zich in Paraguay schuldig gemaakt hadden, bewogen geworden was, hen van het hof en uit zijn nabijheid te verwijderen. Desgelijks waarschuwde hij natuurlijk waar het maar pas gaf, voor het gevaar, dat menschen van zulke gezindheid voor elke regeering opleverden. Kortom, Pombal deed al wat mogelijk was, om de wereld behoorlijk aangaande de Societeit van Jesus in te lichten. En zijn aanvallen waren zoo forsch, dat de leden dier Societeit, die anders toch zoo geducht strijdvaardig met mond en pen waren, als van schrik verplet, stil zwegen, zonder een woord van wederlegging te durven uiten. Hierdoor werd ieder des te meer overtuigd, dat het den vromen paters onmogelijk was, de feiten die tegen hen ingebracht waren, in 't minst te verzwakken.

Alzoo kreeg de portugeesche eerste minister de openbare meening geheel op zijne zijde. Ieder verheugde er zich over, dat eindelijk de man opgestaan was, die den moed had, de tot nog toe voor onoverwinnelijk gehouden Societeit, welke over de gansche wereld verspreid was, op haar plaats te zetten. Maar de Pombal zelf voelde zeer goed, dat toch nog lang niet alles gedaan was wat gedaan moest worden. Hij zag helder in, dat een catholieke orde in een zoo bigot catholiek land als Portugal tot nog toe geweest en nòg was, onmogelijk op den duur vernederd kon worden, — wanneer hij niet wist te bewerken, dat het opperhoofd der catholieke christenheid op zijne zijde trad en zijne maatregelen bekrachtigde.

Dienovereenkomstig droeg hij den portugeeschen gezant te Rome, de Almada, in een dringende depêche van den 8sten October 1757 op, om den toenmaligen paus, Benedictus XIV, op 't nauwkeurigst van al de boven aangevoerde vergrijpen der Loyoliten te onderrichten. Tevens

(*) De volledige titel van dit werk, dat in alle talen van Europa overgezet is, luidt: »Kort bericht van de Republiek, welke de Jesuiten in de spaansche en portugeesche landen en bezittingen aan gene zijde van den oceaan gesticht en tegen de wapenen beider regeeringen getracht hebben te handhaven. Opgemaakt uit de staatsarchiven van beide kronen en uit andere officieele stukken."

moest de gezant, op grond van die feiten, den bijstand der hoogste kerkelijke macht inroepen, om den overmoed der Jesuiten te beteugelen. »De heilige Stoel", — zoo, heet het onder anderen woordelijk in die depêche, — »de heilige Stoel zal de volstrekte noodzakelijkheid inzien, om deze geestelijken weder terug te brengen tot de naleving van de oorspronkelijke regelen hunner orde. Alle inmenging in staatkundige zaken, in wereldlijke aangelegenheden en handelszaken, moet hun verboden worden, opdat ze zich los maken van de verderfelijke begeerte om de hoven te regeeren en zich door handel, woeker, wisselzaken en wereldlijk bezit te verrijken, ten einde slechts God te dienen en hun naasten van nut te wezen. De Tempelridders zijn indertijd wegens de ergernis die ze gaven, streng gestraft geworden; maar men heeft toch nooit gehoord, dat ze zulke ongerechtigheden bedreven hebben als de Jesuiten. Zij hebben nooit midden in de staten van andere souvereinen eigen republieken gesticht en de onderdanen tot opstand tegen hun rechtmatige opperheeren aangezet. Evenmin is het van de Tempelridders bekend, dat ze zich gansche staten en koninkrijken hebben toegeëigend. Dat alles echter deden de Jesuiten, want hun koloniën strekten zich reeds uit van den Maramnon (Amazonen-rivier) tot aan den Uruguay. Ja binnen kort zou hun rijk in America zoo toegenomen zijn, dat geen europeesche macht sterk genoeg geweest zou zijn, om hen uit zulk een onmetelijke bezitting te verdrijven, vooral daar ze verdedigd werd door inboorlingen, wier taal alleen aan de Jesuiten bekend was."

Zulk een taal voerde de Pombal te Rome, om den paus tot een spoedig besluit te bewegen. Toen Benedictus echter nog aarzelde, herhaalde de minister zijn verzoek in eene nog veel krassere depêche van den 10den Februari 1758, en de gezant moest zelfs met het afbreken der diplomatieke betrekking tusschen Portugal en den heiligen Stoel dreigen, wanneer er geen acht geslagen werd op het billijk verlangen der portugeesche regeering.

Eindelijk kon de paus wel niet anders dan aan dien aandrang gehoor geven. Hij liet de Pombal weten, dat hij den kardinaal Saldanha tot hervormer en opper-visitateur der orde van Jesus in alle portugeesche staten benoemen zou, wanneer de minister dat goedvond. Pombal verklaarde oogenblikkelijk dat hij dat goedkeurde, en nu werd inderdaad aan den genoemden kardinaal bij eene pauselijke breve van 1 April 1758 de meest uitgebreide volmacht verleend, om de orde van Jesus in Portugal »aan hoofd en leden" te visiteeren en, al naar bevind van zaken, te hervormen. Maar tevens gaf de Heilige Vader hem geheime instructies, volgens welke hem in 't algemeen de grootste voorzichtigheid, matiging en inschikkelijkheid aanbevolen werden. Vooral werd hem op het hart gedrukt, zooveel mogelijk alle opzien, alle ergernis en alle openbaarheid te vermijden, opdat de Societeit van Jesus zoo weinig mogelijk door het onderzoek schade zou lijden.

Men ziet, de paus speelde dubbel spel en wilde in allen gevalle de zonen van Loyola zoo verschoonend mogelijk behandelen. Maar zoodra Saldanha de pauselijke brève in Portugal bekend maakte, schreeuwden ze moord en brand. Ze verklaarden het schrijven des pausen voor valsch en ongeldig en overlaadden zoowel den paus als zijn gevolmachtigde, den kardinaal, met allerlei lasteringen. In hun blinde woede deden ze zich alzoo nog meer kwaad dan door al hun andere streken en zonden. Kardinaal Saldanha namelijk kon nu wel niet anders dan in ernst zijn

visitatie bewerkstelligen. Hij bevond, »met volle zekerheid", zooals hij zich zelf uitdrukte, dat de Jesuiten hun collegiën, novitiaten en residentiën in pakhuizen, kantoren en wisselbanken veranderd hadden, en hij onderteekende den 15en Mei een decreet, waarbij hij der orde alle handelszaken op straffe van den grooten kerkelijken ban verbood. Bovendien liet hij, op verlangen van de Pombal, hun boeken verzegelen, nam hun de magazijnen af en verklaarde hun koopwaren verbeurd ten behoeve van de koninklijke schatkist. Eindelijk trad hij in overleg met den patriarch van Lissabon, den aartsbisschop Joseph Manuel Atalara, en het gevolg van hun beraadslagingen was een nader decreet, dat den 7en Juni 1758 uitgevaardigd werd. Bij dat decreet verbood de patriarch aan de Jesuiten »na rijp beraad en op goede gronden, die hij echter niet openlijk noemen wilde", niet alleen het afnemen van de biecht en het prediken in den ganschen portugeeschen staat, maar hij sloot ook hun collegiën en nam hun het onderwijs der jeugd geheel uit de handen.

Wederom had de Pombal derhalve gezegevierd, en wederom was hij een groote schrede nader gekomen aan zijn groote doel: Portugal van den druk der Societeit van Jesus te bevrijden. Maar nog waren er tallooze bezwaren te overwinnen en nog lieten de zonen van Loyola den moed niet geheel zakken. Immers er had nu een gebeurtenis plaats, die, wanneer er goed partij van getrokken werd, hun groot voordeel kon opleveren.

Den 3en Mei 1758 stierf Benedictus XIV, en, wanneer het gelukte in zijn plaats een paus op den heiligen stoel te verheffen, die der Sociëteit van Jesus genegen was, dan zouden natuurlijk de zaken een geheel andere wending nemen. De zonen van Loyola ontzagen dus geen moeite, om dat gedaan te krijgen. Ze ontzagen zelfs het geld niet, waarop ze anders toch zoo gesteld waren. En werkelijk gelukte het hun, de meeste kardinalen die de benoeming doen moesten, zoo te bewerken, dat Clemens XIII gekozen werd. Deze Clemens was een zwak, lichtgeloovig en overvroom man, zonder veel kennis of geest, die al zeer weinig voor zulk een hoogen post, vooral in zulk een moeielijken tijd, geschikt was. Maar hij was een innige vriend van de Jesuiten, en daarom alleen werd hij gekozen.

Onder zijne regeering hoopten de Jesuiten nu een heerlijken tijd te zullen zien aanbreken. En werkelijk scheen het ook zoo te zullen uitkomen, want een van de eerste regeeringsdaden van den nieuwen paus was, dat hij tot staatssecretaris of eersten minister der Roomsche Curie kardinaal Torregiani benoemde, die een neef was van den toenmaligen generaal der Jesuiten, Ricci. Dadelijk daarop, den 31sten Juli 1758, diende de generaal Ricci bij den heiligen Stoel een uitvoerige memorie in ter verdediging zijner orde. Het doel daarvan was, den paus te bewegen, dat hij de bepalingen van zijn voorganger Benedictus herroepen zou, en inderdaad stelde Clemens een commissie van kardinalen aan, om de gansche zaak tusschen de Jesuiten en de portugeesche regeering aan een vernieuwd nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Maar die commissie raadde de verlangde herroeping nochtans af, als strijdende met de onfeilbaarheid des pausen, en het verzoek van Ricci werd derhalve afgewezen.

Toen liet de generaal zijn memorie drukken en verspreidde haar allerwege, daar hij geloofde, daarin al de aanklachten die in Portugal

tegen de orde waren ingebracht, zegevierend weêrlegd te hebben. Dat kwam echter gansch anders uit dan hij verwacht had. Weldra verscheen er een tegenschrift, waarin bewezen werd dat de zoogenaamde Memorie ter verdediging de grofste vergrijpen tegen de waarheid behelsde, en waarin de ongerechtigheden der Jesuiten nog duidelijker in het licht gesteld werden dan reeds vroeger geschied was.

Intusschen ging de Pombal voort, de Loyoliten in Portugal zelf en vooral in de americaansche koloniën op hun nommer te zetten. Er kwam bijna geen schip van daar aan, dat niet een paar wegens hoogverraad gevangen genomen paters aan boord had. Daardoor klom de woede der Jesuiten ten top, en ze zagen naar alle denkbare middelen uit, om de regeering van Portugal in andere handen te brengen. Ze fluisterden den hoogen adel in 't oor, of men dan het juk van dezen parvenu, dezen indringer, die de voornaamste personen des rijks van hun posten verwijderd had, nog langer verdragen zou. Aan de geestelijkheid hielden ze voor, dat de Pombal het evengoed op hen gemunt had als op de orde van Jesus, en weldra werden biechtstoel en kanse gebruikt, om in het geheim het volk tegen den minister, als een vijand van den godsdienst, op te zetten. Zelfs over den koning brachten ze de boosaardigste geruchten in omloop, ja, om de maat vol te meten, voorspelden ze hem, dat hem nog maar weinig tijd van leven overbleef en stelden het eind zijner dagen definitief vast op de maand September 1758 (1).

Op die wijze werd er in de gemoederen der Portugeezen een kunstmatige gisting opgewekt, die binnen kort zoozeer toenam, dat er, volgens het oordeel van ieder die nadacht, het een of ander geduchts moest gebeuren. Dat gebeurde dan ook werkelijk, echter heel wat anders dan men verwacht had. In den nacht van 2 op 3 September 1758, des morgens om twee uur, werd er een aanslag op het leven des konings Joseph I van Braganza, gedaan. Zijne Majesteit wilde juist van het paleis der jonge gravin van Tavora, die hij dikwijls bezocht, naar zijn slot Belem terugrijden, toen er uit een hinderlaag drie musket-schoten op hem afgevuurd werden. Een van die schoten bracht hem een zware wond aan den arm toe, en er werd misschien alleen hierdoor verder onheil voorkomen, doordat de koetsier, zoodra hij den knal hoorde, in vollen galop naar het nabijgelegen landhuis van den markies van Angeya reed. Daar steeg de koning uit, liet zich door zijn lijfarts, Anton Soarez, die in allerijl gehaald werd, verbinden en reed daarop met hem naar Belem, waar hij drie maanden lang verpleegd werd.

Aldaar liet hij buiten Soarez niemand bij zich toe dan zijn eersten minister, de Pombal, en van tijd tot tijd zijne gemalin de koningin, benevens de prinsessen, zijn dochters. Natuurlijk werd het gerucht van deze poging tot sluipmoord zeer snel allerwege verspreid. In den aanvang werd voor vast geloofd, dat de wond stellig doodelijk was. En nu zag men een aantal personen uit den hoogen adel en de hooge geestelijkheid hun opwachting maken bij Don Pedro, den jongeren broeder

(1) Toen men in Aug. 1758 te Rome den Jesuiet Turconi naar den toestand der Orde in Portugal vroeg, antwoordde hij woordelijk: »Alles gaat goed, en September aanstaande zal de zaak beredderd zijn en onze nood een einde nemen". Desgelijks is uit officieele stukken bewezen, dat pater Malagrida gelijksoortige prophetieën aan verschillende hooggeplaatste personen geschreven had.

des konings, die de troonopvolger was, aangezien de koning wel dochters maar geen zonen had. Vooral deden dat de hoofden der Jesuiten, daar men zeer goed wist, dat genoemde Don Pedro een groote vriend van de Jesuiten was en vooral een diepen haat koesterde tegen hun grooten tegenstander, den markies de Pombal. Reeds dacht men er aan, de erfenis van den almachtigen gunsteling te deelen en velen zelfs droomden reeds van zijn dood door beulshanden.

Wel is waar maakte de Pombal bekend, dat de artsen des konings, ofschoon de wond belangrijk was, voor diens leven instonden. Maar men hield dat slechts voor een verzinsel en ging voort op den val des ministers te speculeeren en zelfs tegen hem samen te spannen. Ondertusschen stond deze, — zooals ieder zien kon die maar de oogen open had, — nooit vaster dan juist nu; want hij liet natuurlijk niet na, zijn koninklijken meester van alles wat de partij van Don Pedro deed, behoorlijk op de hoogte te brengen. Daar Joseph I zijn eerzuchtigen broeder nooit recht had mogen lijden en nu bijna gelooven moest dat diens partij hem, den koning, van den troon wilde stooten, gaf hij aanstonds aan de Pombal de meest uitgestrekte volmacht, om alle mogelijke maatregelen ter beveiliging van de kroon te nemen.

Wat deed nu de eerste minister? Voor alle dingen was hij er natuurlijk op uit, om de aanleggers van den moordaanslag te ontdekken. Niets werd verzuimd, om hier achter te komen. Maar al wat gedaan werd, geschiedde in het diepste geheim, om de schuldigen niet wakker te maken. Om dezelfde reden liet de markies de Pombal ook niet toe, dat in zijn tegenwoordigheid op iemand of op eenige partij verdenking geworpen wierd. Maar ondanks alle behoedzaamheid bleef het resultaat van het onderzoek in den beginne zeer onbeteekenend en gebrekkig. Er waren geen andere getuigenissen voorhanden dan dat van den koetsier des konings en dat van een edelman, die dicht bij de plaats woonde waar de aanslag geschied was. Die edelman namelijk, Don Joaõ de Lobo, had het schieten gehoord, maar verder, behalve de in galop wegvliegende kales des konings, niets gezien. De koetsier daarentegen, Custodio da Costa, had wel is waar de aanvallers, drie met musketten gewapende en goed bereden mannen, duidelijk genoeg gezien; maar, daar ze gemaskerd waren en het bovendien tamelijk donker geweest was, kon hij hen niet nader beschrijven.

Dat was alles wat men met zekerheid wist, en dat was zeker al zeer weinig. Maar ontbraken ook de noodige feiten, het veld der vermoedens was des te ruimer en rijker. Vooral waren er twee meeningen die bovendreven. Volgens de eene was de aanslag niets anders dan een daad van persoonlijke wraak. Met andere woorden men meende dat Don Luiz Bernard van Tavora de daad gepleegd had uit jaloerschheid, dat de koning zijn gemalin, — ze heette Donna Joanna Teresia en was een geboren gravin van Albor, — dikwijls nachtelijke bezoeken bracht. Hij zou dan, hetzij met een paar nabestaanden, hetzij met twee zijner bedienden, den hoogen zondaar hebben opgewacht om hem ter dood te brengen. Volgens de andere meening daarentegen, — en half Europa deelde in die meening, — kon de aanslag slechts van de Jesuiten uitgegaan zijn. Immers bij elke gepleegde misdaad vraagt een goed rechtsgeleerde altijd in de eerste plaats *cui prodest*? d. i. »in wiens belang was ze?" en bijna altijd leidt die vraag tot de ontdekking der ware bedrijvers.

Nu zouden echter van dezen moordaanslag, als hij gelukt was, de

Jesuiten kennelijk het meeste voordeel getrokken hebben. Immers in dat geval zou Don Pedro den troon beklommen hebben, en dan ware voor hen een nieuwe periode van voorspoed en macht aangebroken. Derhalve, — doch de gevolgtrekking kan ieder zelf maken en ik behoef ze hier niet bij te voegen. Welke van deze twee meeningen nu de ware was, durfde zelfs de markies de Pombal niet beslissen. Nochtans helde hij meer tot de tweede meening over, hoewel hij geene volledige zekerheid kon krijgen. Eindelijk, nadat het onderzoek reeds meer dan twee maanden geduurd had, viel hem een krijgslist in, die hem tot zijn doel bracht.

Hij begreep namelijk, dat de Jesuiten, wanneer de aanslag werkelijk van hen uitgegaan was, zeker bij de eerste gelegenheid hun broeders in Brasilië bericht van den uitslag geven zouden. Diensvolgens liet hij een koopman, — maar natuurlijk zonder dat iemand anders het wist, — een schip naar Brasilië uitrusten. Dit geschiedde en de koopman maakte bekend, dat hij in lading lag zoowel voor personen als goederen. Toen echter het schip zijn volle lading en zijn passagiers aan boord had en zeilklaar was, ontving de kapitein een koninklijk schrijven met de bepaling, dat het slechts op een zekeren afstand in zee geopend mocht worden. De kapitein deed natuurlijk wat hem bevolen was. Zoodra hij echter het koninklijk schrijven gelezen had, doorzocht hij alle brieven en papieren die aan boord waren, en legde beslag op alles wat hem verdacht voorkwam. Bovendien liet hij alle passagiers nauwkeurig visiteeren en nam ieder bij wien maar eenige reden er voor was, gevangen. Daarop zond hij zijn gevangenen en de geconfisqueerde papieren en zaken naar Lissabon terug.

Op die wijze kreeg men zeer belangrijke bewijzen in handen, en nu kon men er eindelijk aan denken de noodige arrestaties te bewerkstelligen. Om die echter met volkomen zekerheid te kunnen doen, liet de Pombal eenige regimenten soldaten van andere garnisoenen naar Lissabon komen, onder voorwendsel, dat dit geschiedde, om hen te gebruiken bij den herbouw der huizen, die door de aardbeving vernield waren.

Den 12en December 1758 waren eindelijk alle noodige maatregelen getroffen, en den daarop volgenden dag zou de hoofdstad van Portugal te weten komen, wie voor drie maanden den aanslag op het leven van koning Joseph gepleegd had. Groot, ontzettend groot, was de schrik toen men dit hoorde, want ofschoon men den naam van dezen en gene der gearresteerden reeds fluisterend als waarschijnlijk niet onschuldig genoemd had, niemand had toch aan zulk een uitgebreide samenzwering gedacht.

Doch ter zake. Den 13n December 1758, des morgens vroeg, om 4 uur, werden alle huizen en paleizen der beide hoogadellijke familiën Aveiro en Tavora op het onverwachts door sterke afdeelingen militairen afgezet en aanstonds de volgende personen in verzekerde bewaring genomen. Vooreerst de hertog van Aveiro, opperhofmeester des konings, benevens zijn zoon, de markies van Govora; vervolgens de oude markies van Tavora, generaal der cavalerie en gewezen onderkoning van Indië en de jonge markies Luiz Bernard, benevens zijn jongere broeder Joseph Maria; verder de beide broeders van den ouden markies, Emanuel en Joseph Maria van Tavora, alsmede de graaf van Atouguia en de markies van Alorno, schoonzoons van den ouden markies; verder de overste Don Juan van Tavora te Chaves en de overste Nuno van Tavora te Alentejo, benevens de aartsbisschop van Evora en de bisschop van Port-à-Port, twee neven der familie;

eindelijk al hun huisgenooten en dienaren, voor zoover ze niet, — zooals bijv. Joseph Polycarpio van Azevedo, de vertrouwde kamerdienaar van den hertog van Aveiro, — zich door de vlucht gered hadden.

Die allen werden aan handen en voeten gebonden naar de gebouwen der gewezen diergaarde bij Belem aan den Taag getransporteerd. Doch behalve die mannen werden er nog enkele vrouwen óók gevangen genomen, namelijk de oude markiezin van Tavora met haar dochters, die in het klooster »Do Grillo" werden opgesloten; verder de hertogin van Aveiro met haar dochters, die in het klooster »della Madra de Deos" gestopt werden, en eindelijk de jonge markiezin van Tavora, de bovengenoemde Donna Joanna Theresia, 's konings vriendin. Deze laatste werd trouwens zoo lief mogelijk behandeld; het adellijke nonnenklooster Dos Santos werd haar tot verblijfplaats aangewezen, waar ze naar verkiezen kon uitgaan en bezoeken ontvangen.

Dat waren de personen, die in den morgen van den 13n Dec. gevangen genomen en in verzekerde bewaring gesteld werden. Gelijk men ziet, waren het bijna allen leden van den hoogsten adel. Zoodra deze belangrijke slag geslagen was, werden de zeven huizen, die de Jesuiten te Lissabon bezaten, door wachten van 15 soldaten, ongerekend de officieren en korporaals, bezet en niemand werd in- of uitgelaten, die niet een geschreven vergunning van den staatsraad had. Bovendien werd aan alle bewoners dier huizen een bevel van den kardinaal Saldanha voorgelezen, inhoudende, dat tot nader order geen lid der Orde van Jesus den drempel van zijn huis mocht overschrijden. Zoodoende waren van dat oogenblik af aan de gezamenlijke te Lissabon aanwezige Jesuiten niets anders dan gevangenen, slechts met dit ééne onderscheid, dat ze niet geboeid waren maar vrij binnen de wanden hunner huizen zich bewegen mochten.

Het verhoor der gevangenen begon den 20n December 1758. Het had plaats voor de zoogenaamde rechtbank »da inconfidencia", het hoogste wereldlijke gerechtshof van Portugal. Er waren echter niet veel zittingen noodig, om de zaak tot klaarheid te brengen, want de hertog van Aveiro bekende aanstonds alles, zoodat al het ontkennen van anderen niets baatte. Desgelijks legden algeheele bekentenis af Beaz Joseph Romeiro, de vertrouwde dienaar van den markies Bernard van Tavora, en Antonio Alvarez Fereira benevens zijn broeder Manuel, beiden kamerdienaren van den hertog van Aveiro, alsmede zijn lijf-page Joaõ Miguel. Uit al die bekentenissen bleek het zoo klaar als de dag dat men niets minder bedoeld had, dan de vermoording van den regeerenden koning. Vooral de oude markiezin Eleonora van Tavora bleek de persoon geweest te zijn, die dag aan dag haar gemaal, haar zonen en nabestaanden opgestookt had. Haar paleis was het middelpunt der samenzwering geweest. En zij zelve bleek weder bewerkt te zijn geweest door de Jesuiten, vooral de paters Malagrida, Mattos en Alexander de Souza, biechtvaders van de familie Tavora, zoodat de zedelijke verantwoordelijkheid stellig op de zonen van Loyola rustte.

Dientengevolge besloot de rechtbank, de meest schuldigen van de paters achter slot en grendel te zetten, wat in den nacht van 11 op 12 Januari 1759 door eenige senatoren met behulp van de noodige cavalerie gedaan werd. De aldus gearresteerden waren de volgenden: Joseph Moreire, gewezen biechtvader des konings, Hyacinthe da Costa, gewe-

zen biechtvader der koningin, Timotheus d'Oliveira, gewezen biechtvader van de prinessen, Joseph Pardigao, procurator-generaal van de Orde in Portugal, Joseph Soarez, procurator van Brasilië, J. Henriquez, provinciaal van Portugal, Gabriël Malagrida, Johannes de Mattos, Johannes Alexander de Souza, Stephanus Lopez en Joseph Oliveira, gewezen biechtvaders der famillles Tavora en Aveiro. Ze werden voor de bovengenoemde rechtbank »da Inconfidencia" gesteld, die ook het proces der familles Tavora en Aveiro behandeld had, en hun verhoor begon reeds den 12den in den vroegen morgen. Doch natuurlijk liet deze rechtbank zich door dit nieuwe proces niet verhinderen, om het vonnis over de vorige gevangenen, wier proces afgeloopen was, openlijk te verkondigen en de voltrekking met spoed te bevorderen. Dat vonnis sprak over tien hunner den dood uit, benevens verbeurdverklaring hunner goederen en eerloosverklaring hunner kinderen, terwijl de overigen er met gevangenisstraf afkwamen. De bestraffing der Jesuiten behield men zich tot later voor. Echter verklaarde de rechtbank al aanstonds uitdrukkelijk, dat die Jesuiten, blijkens de bekentenissen der veroordeelden, als de hoofdaanleggers van den aanslag te beschouwen waren.

Na de afkondiging van dit vonnis, dat men dadelijk liet drukken en zooveel mogelijk verspreiden (1), ging men reeds den 13den Jan. tot de voltrekking er van over. Daartoe werd den nacht te voren op de markt te Lissabon een getimmerte van achttien voet hoog opgericht, dat met een sterk detachement militairen werd afgezet. Des morgens precies zeven uur, werd allereerst, als de meest schuldige, de oude markiezin van Tavora, geboeid en met een strop om den hals, op het schavot gebracht. Men plaatste haar op een stoel, bond haar de oogen dicht en de scherprechter hieuw haar het hoofd af. Hare sexe in aanmerking nemende, werd haar vooraf geene marteling aangedaan. Na haar kwam haar een en twintig-jarige zoon, Joseph Maria van Tavora, aan de beurt. Hij werd aan een op het schavot opgericht kruis gebonden, waarna men zijn armen en beenen met een ijzeren bout verbrijzelde en hem vervolgens met een riem verwurgde. Hetzelfde lot ondergingen Jeronimo van Ataide, graaf van Atouguia, de jonge markies Luiz Bernard van Tavora, overste bij de cavalerie, zijn dienaar Beaz Joseph Romeiro, corporaal, Emanuel Alvarez Ferreira, kamerdienaar van den hertog van Aveira, en diens lijfpage, Joaõ Miguel. Hunne lijken werden op raderen vastgestrengeld, die op ijzeren stangen gezet werden, waarmede zooveel tijd verloren ging, dat telkens een half uur verliep, eer men tot een volgende executie kon overgaan. Na den page Michael of Miguel sloegen de beulen de handen aan den ouden Frans d'Assis van Tavora. Hij werd aan een zoogenaamd Andreas-kruis (2) gebonden, daarop werden hem met een ijzeren staaf drie slagen op de borst gegeven, die over het gansche marktplein dreunden, vervolgens brak men hem de armen en beenen en gaf hem eindelijk den genadesteek in het hart. Het negende slachtoffer, den hertog van Aveiro, werden door de beulsknechten onder wild geschreeuw armen, beenen en dijen gebroken, waarna hij aanstonds door een steek in de borst werd afgemaakt en in een vlammend vuur gewor-

(1) Het werd in alle europeesche talen overgezet; nog in het jaar 1759 kwam het onder den titel: »Het portugeesche hoogverraad en het proces der veroordeelde en geëxecuteerde personen, zooals de rechtbank zelf alles wereldkundig gemaakt heeft," in het Duitsch te Frankfurt uit.

(2) met schuins over elkander liggende balken.

pen. Ten laatste kwam de tiende veroordeelde, de kamerdienaar Anton Alvarez Ferreira, broeder van den bovengenoemden Emanuel, aan de beurt. Hij werd één voor één bij de lijken der negen anderen gebracht en daarop aan een paal gebonden, rondom welke een menigte hout werd opgestapeld, waarna het hout aangestoken en zoolang voortgestookt werd totdat het geheel verbrand was.

Op die wijze strafte men het tiental, van wie men zeker wist, dat ze rechtstreeks aandeel aan den moordaanslag genomen hadden. Zoodra de strafoefening aan hen voltrokken was, werd het gansche schavot in brand gestoken, totdat het met alle lijken tot asch verbrand was. De asch wierp men in den Taag. Ten slotte werden de paleizen der hoogadellijke gevonnisden omvergehaald en met den bodem gelijk gemaakt, waarna men zout op de plek strooide, ten teeken, dat er nooit meer op gebouwd mocht worden.

Nu komen we op de Jesuiten terug. Elf der meest schuldigen van hen zaten, gelijk we gezien hebben, sedert den 12en Januari 1759 welverzekerd in de gevangenis; de overigen waren in hun huizen opgesloten en werden goed door soldaten bewaakt. Hierbij echter kon Pombal het natuurlijk niet laten blijven, daar halve maatregelen nog nooit iets goeds hebben uitgewerkt. Derhalve verscheen er reeds binnen een week na dien twaalfden Januari een koninklijk edict, hetwelk beval, op alle roerende en onroerende goederen der zonen van Loyola, alsmede op al hun renten, inkomsten en beneficiën, beslag te leggen en alle verbinding der Jesuiten met de bewoners van Portugal op te heffen. Dat edict werd in alle gestrengheid uitgevoerd en bracht den staat ontzaggelijk veel geld op. Men vond namelijk alleen in de zendingskas van het hospitium »Van den heiligen Franciscus Borgia" zoo veel klinkende munt, dat er veertien dagen noodig waren, om alles weg te halen. Ofschoon de voorraad specie in de andere huizen der Jesuiten niet zoo groot was als men gehoopt had, vond men daarentegen in de magazijnen zulk een menigte suiker, cacao, vanille en dergelijke artikelen, dat de publieke verkoop er van weken achtereen aanhield.

Tegelijkertijd liet Pombal in een geschrift, dat in tallooze exemplaren verspreid werd, de goddelooze en oproerige leerstellingen bekend maken, die de Jesuiten aan de ter dood gebrachte misdadigers hadden ingescherpt. Tevens riep hij de hooge geestelijkheid van Portugal op, hem in zijn strijd tegen de orde van Jesus te ondersteunen. Aan die oproeping gaven alle bisschoppen van het rijk gehoor. Velen hunner vaardigden opzettelijke herderlijke brieven uit, waarin ze het schadelijke en schandelijke drijven der Jesuiten in krasse bewoordingen aan de kaak stelden. Zoo doende begon ook het lagere volk langzamerhand terug te komen van den eerbied, dien het nog altijd voor de Societeit van Jesus koesterde. Eindelijk, nadat ook dit doel bereikt was, wendde de portugeesche regeering zich ook tot den paus te Rome, om te verkrijgen dat Zijne Heiligheid, als de opperste rechter en bestuurder over de gansche catholieke geestelijkheid, zijne goedkeuring zou hechten aan de reeds getroffen en nog te treffen maatregelen. Den 20en April 1759 werd eene missive met dat doel naar Rome gezonden; Pombal gaf daarin Z. Heiligheid te verstaan, dat zijn koning en meester goedgevonden had, alle Jesuiten uit zijn staten te verwijderen, daar men alle hoop had moeten opgeven, zich door zachtere middelen voor hun streken en lagen te vrijwaren. Pombal deed dit echter niet zonder in een bijgevoegde

zeer uitvoerige memorie aan de Roomsche Curie de noodige bewijzen voor die beschuldiging te leveren. Hij legde daarin bloot, welke verderfelijke, hoogverraderlijke plannen de zonen van Loyola in Paraguay gekoesterd hadden, en hoe ze zich tegen de bewezen feiten slechts met onbeschaamde lasteringen verdedigd hadden. Hij leverde alle bewijsstukken in, waaruit onwedersprekelijk bleek, dat de paters, nadat ze als biechtvaders van het hof verwijderd en door een schrijven van den patriarch van Lissabon uit biechtstoel en predikambt ontzet waren, — een schandelijke samenzwering tegen het leven van den koning gesmeed hadden, ten einde met geweld een ommekeer ten hunnen voordeele in de regeering van Portugal te bewerken. Op grond van dat alles verlangde Pombal dan ten slotte een pauselijke brêve, waarbij hij gemachtigd werd, geestelijken, die zich aan hoogverraad jegens koning en staat hadden schuldig gemaakt, aan de wereldlijke rechtbanken over te leveren. Want de zonen van Loyola bezaten krachtens hun statuten de zoogenaamde »immunitas ecclesiastica," d. w. z. de onschendbaarheid en onverantwoordelijkheid in den ruimsten zin voor de gewone rechtbanken, zoodat, wanneer Pombal hun zonder voorafgegane pauselijke vergunning het proces aandeed, er later verzet tegen geboden zou kunnen worden.

Dadelijk na ontvangst dezer depêches leverde de bij de Roomsche Curie geaccrediteerde portugeesche gezant, Francisco de Almada de Mendoza, ze in. De gansche wereld was nu ten hoogste benieuwd, welk antwoord de pauselijke stoel geven zou. Doch zij die beter in den stand der zaken ingewijd waren, konden reeds vooruit denken wat er van komen zou. Want paus Clemens XIII was een uiterst zwak man, die zich in alle zaken door zijn secretaris van staat, kardinaal Torregiani, liet leiden, en deze was een nabestaande van den generaal der Jesuiten, Ricci. Werkelijk viel dan ook het antwoord van Clemens XIII in zuiver jesuitischen geest uit. Wel is waar de paus richtte reeds den 11en Augustus een schrijven rechtstreeks aan den koning van Portugal, dat van veel toenadering getuigde. Daarin werd de koning, nadat eerst in het algemeen de hoogste lof aan de Jesuiten was toegezwaaid, slechts verzocht, met zachtheid te werk te gaan tegen de zonen van Loyola, die in het proces wegens koningsmoord betrokken waren, en toch vooral hun leven te sparen. Maar tegelijkertijd werd er van Rome een brêve van gansch anderen inhoud gezonden aan den pauselijken gezant te Lissabon, den nuntius Acciajuoli. Daarin werd den nuntius de last opgedragen in de zaak der Jesuiten geen duimbreed aan de portugeesche regeering toe te geven. Gelukkig, dat Pombal zich een afschrift daarvan had weten te bezorgen. Want er bleek duidelijk uit, dat de Jesuiten-partij, die toenmaals bijna almachtig te Rome was, het bepaaldelijk hierheen trachtte te leiden, dat er een formeele breuk tusschen den paus en de portugeesche kroon zou ontstaan, daar ze vast overtuigd waren, dat het ministerie Pombal daardoor het streng-catholieke volk van Portugal zóózeer tegen zich zou krijgen, dat de koning om een revolutie te vermijden, het zou moeten ontslaan.

Met datzelfde doel stelde dan ook de nuntius Acciajuoli zich heimelijk met de voornaamste adellijke geslachten van Portugal in verbinding. Zelfs wist hij onder personen die in nauwe betrekking met het hof stonden, waaronder enkele van koninklijken bloede, die in hun hart nog altijd den Jesuiten zeer toegedaan waren, zich partijgenooten te verschaffen. Kortom, er werd een groote slag voorbereid, waardoor de zonen van

Loyola weder tot hun vroegere macht in Portugal zouden geraken. Maar wederom was Pombal hun voor. Hij liet door zijn gezant Almada categorisch een duidelijke verklaring van de Roomsche Curie eischen, of ze al of niet van plan was aan zijn billijk verlangen te voldoen. En, toen zulke verklaring niet gegeven, ja zelfs den gezant geen audientie bij den paus verleend werd, toen besloot de energieke minister zich zelf recht te verschaffen. M. a. w. hij besloot de meest schuldigen onder de Jesuiten die in Portugal of zijn koloniën woonden, op eigen gezag en zonder verdere ruggespraak met het Roomsche hof onmiddellijk op te pakken en in de gevangenis te houden, en de andere minder gecompromitteerden voor altijd en eeuwig uit het rijk te verbannen, onder bedreiging van de zwaarste straffen, als ze ooit heimelijk of openlijk mochten terugkomen.

Een decreet in dien zin werd reeds den 3n September uitgevaardigd en door den koning onderteekend. Nochtans wachtte Pombal nog volle veertien dagen lang met de afkondiging en uitvoering, zonder twijfel om betere tijding uit Rome af te wachten. Toen die echter niet kwam en de gevaarlijke toestand waarin hij verkeerde, hoe langer hoe bedenkelijker werd, toen bedacht hij zich niet langer en trok zonder aarzelen, evenals Caesar, den Rubico over. Ja, hij verbrandde zelfs de brug achter zich en maakte zich zelf alle terugtrekken onmogelijk, zoodat de zonen van Loyola zich konden overtuigen, met welk een geduchten tegenstander ze te doen hadden.

Vernietigend was reeds de taal, die Pombal in het decreet tegen hen voerde. Nadat hij alle schandalen en misdaden, waaraan de Jesuiten in Portugal zich hadden schuldig gemaakt jegens den koning en den staat, één voor één aangehaald en met de noodige bewijsstukken gestaafd had, liet hij den koning verder aldus spreken: »Om derhalve mijne koninklijke eer, die als de ziel en het leven der gansche monarchie is, te »handhaven; om mijne onafhankelijkheid als souverein en regent ongeschonden te bewaren; om zulke groote en buitensporige ergernissen uit »het midden mijns rijks te verwijderen en mijne onderdanen voor dergelijke »afschuwelijkheden en hare treurige gevolgen te behoeden, — verklaar »ik de genoemde geestelijken (de Jesuiten) voor zóó door en door bedorven en afgeweken van de heilige regelen hunner orde, dat ze door »hun tallooze, afschuwelijke en diep ingewortelde ondeugden ten eenenmale ongeschikt geworden zijn, die regelen ooit weder te leeren in acht »nemen. Ik verklaar hen voor erkende rebellen, verraders, vijanden en »rustverstoorders, die zich tegen mijn koninklijken persoon en mijne »regeering, tegen de openbare veiligheid mijner rijken en de welvaart »mijner onderdanen, verzet hebben en nog steeds verzetten, en beveel »diensvolgens aan ieder en een iegelijk, dat men hen als rebellen en verraders beschouwen en behandelen zal. Dienovereenkomstig verklaar ik »hen voor gedenaturaliseerd, uitgewezen, vogelvrij en verbannen, en »verorden, dat ze uit al mijne rijken en landen uitgezet zullen »worden, zonder er ooit in terug te kunnen keeren. Ik beveel eindelijk aan al mijne onderdanen, van welken stand of beroep ze zijn »mogen, op onherroepelijke straffe des doods en verbeurte hunner goederen ten bate van mijn schatkist, dat ze niemand en geen enkel der »genoemde verjaagde geestelijken toegang verleenen of zich met hen in »betrekking stellen mogen, of eenigen omgang, hetzij mondeling, hetzij »schriftelijk of door derden, met hen onderhouden. Doctor Emanuel Gomez

»de Carvalho, als senator van het paleis en grootkanselier mijner rijken, »is belast dit tegenwoordige decreet ter kanselarij openbaar te maken en »het schriftelijk aan alle rechtbanken, hoofdsteden der provinciën en overige steden mijns rijks te zenden, om het aldaar in de registers te doen »inschrijven."

Zoo luidde het decreet, dat alle Jesuiten uit den portugeeschen staat verbande, en men zal mij toestemmen, dat het niet krachtiger kon. Niet minder krachtig en doortastend echter ging men bij de uitvoering er van te werk. Reeds den 17n Sept. zeilde het eerste schip met 123 Jesuiten den Taag uit naar Civita-Vecchia in den Kerkelijken Staat. Daarheen namelijk had Pombal besloten de zonen van Loyola te zenden, opdat ze elkâar bij hun grooten vriend en beschermer den paus zouden kunnen wêervinden. Het tweede transport vertrok den 7n October met 117 Jesuiten, en zoo volgden er met eenige tusschenruimten nog vijf volgende transporten, die te zamen omstreeks elf honderd zonen van Loyola in den Kerkelijken Staat aan wal zetten. Tevergeefs hoopten de goede paters, dat het volk, hetwelk ze zoo lang beheerscht hadden, in opstand komen en Pombal's maatregel van geweld door een revolutie te keer gaan zou; geen hand werd voor hen uitgestoken en op menige plaats zond men hen tal van verwenschingen achterna.

Zoo werd de verjaging der Jesuiten uit gansch Portugal in de beste orde ten uitvoer gelegd, en binnen een jaar was het rijk met al zijn koloniën volkomen van de zwarte bende bevrijd. Doch neen! dat is te veel gezegd, want Pombal zond niet alle leden der orde van Jesus naar Italië; hij hield een deel van hen, de meest schuldigen en gevaarlijken, achter. Dat waren buiten het elftal, die ik reeds hierboven noemde, nog honderd en dertien personen, meest provincialen, procuratoren, rectoren en andere hooggeplaatsten der orde. Ze werden allen naar de vesting St. Juliano, op een rots in zee drie uur van Lissabon gelegen, gebracht. Negen en dertig van hen stierven aldaar tusschen de jaren 1759 en 1777, hoewel meest op hoogen leeftijd. Zes en dertig werden in 1767 naar Italië hun andere broeders achterna gestuurd, en de overigen werden in 1777, na den dood van koning Joseph, weder vrijgelaten, met uitzondering van één, die reeds vroeger veroordeeld was.

Die ééne was de reeds meergenoemde pater Gabriël Malagrida, een der meest invloedrijke Jesuiten van Lissabon, wien men voor den hoofdschuldige aan den aanslag op den koning hield. Daar echter de markies de Pombal de machtiging »om geestelijken wegens wereldlijke misdaden voor het wereldlijke gerecht te dagen," niet van den paus had kunnen verkrijgen, leverde men hem over aan de despotische rechtbank der heilige Inquisitie. Deze veroordeelde den 72 jarigen grijsaard wegens ketterij en andere misdaden tot den dood door het vuur. Werkelijk onderging hij die straf ook op den 20n Sept. 1761, want de koning was niet genegen hem genade te schenken. Hij was dus eigenlijk de eenige, die voor al zijn medestanders moest boeten, en zoo is het niet te verwonderen, dat dezen hem later voor een heiligen martelaar verklaarden en als zoodanig vereerden.

Aldus was het lot der Jesuiten in Portugal. Het is zeker een merkwaardig feit, dat ze juist het eerst verdreven werden van hetzelfde hof, dat vroeger hun zoo slaafsch onderdanig is geweest. Doch zulks was ook daardoor alleen mogelijk, dat een man als de Pombal het bewind

voerde. Want slechts iemand van zijn energie, zijn bekwaamheid en zijn ijzeren wil kon het wagen, een orde te trotseeren, die tot nog toe het orakel der koningen en de afgod van het volk geweest was.

Natuurlijk echter kon het gevolg van zijn koenen stap geen ander zijn, dan dat de gansche Societeit van Jesus in de vreeselijkste woede tegen hem ontstak. Haar generaal drong er dan ook bestendig bij paus Clemens XIII op aan, dat hij Portugal aanstonds onder het Interdict zou leggen. De heilige vader durfde dat echter niet te wagen, want de meer verstandige kardinalen gaven hem te verstaan, dat de tijden van een Hildebrand voorbij waren en de volkeren zich niet erg meer aan een banbul des pausen zouden storen. Ze begrepen dat zulk een stap integendeel groot nadeel kon opleveren, wanneer de markies de Pombal eens in 't hoofd kreeg, Portugal geheel onafhankelijk van Rome te maken en een eigen kerkbestuur onder een portugeesch patriarch te vormen.

De afgebeden bliksemstraal uit het Vaticaan bleef dus uit, maar niettemin kwam het toch tusschen Rome en Lissabon tot een vredebreuk. Den 5n Juli 1760 namelijk verliet de portugeesche gezant, vergezeld van al zijn landgenooten, de stad Rome, daar hij de eindelooze beleedigingen van de zijde der Jesuiten niet meer kon uithouden. Reeds eenige weken vroeger, den 15n Juni, had Pombal den pauselijken nuntius, die zich onbehoorlijk jegens het koninklijke huis gedragen had, zijn passen laten uitreiken met de waarschuwing, dat hij binnen vier dagen de grenzen van Portugal achter zich moest hebben. Met het vertrek van de wederzijdsche gezanten hield elke betrekking tusschen Portugal en den Kerkelijken Staat op, en de Jesuiten zorgden er wel voor, dat, zoo lang Clemens XIII paus was, er geen verzoening tot stand kwam. De dwazen meenden, dat buiten den paus geen catholieke staat kon bestaan en dat de koning van Portugal dus vroeger of later voor Rome zou moeten kruipen. Maar het koninkrijk Portugal bleef in stand en de koning behoefde zich niet te buigen, ofschoon de paus volle acht jaren om zoo te zeggen uit Portugal gebannen was!

VIERDE HOOFDSTUK.

Don Pedro Pablo Abaraca de Bolea, graaf van Aranda, of de uitroeiing der Jesuitennesten in Spanje.

Hoe de Jesuiten onder koning Philips II in Spanje een bijna onbegrensde macht verkregen, hebben we reeds in het tweede boek gezien. Wel is waar verloren ze later iets van die macht, doordat de Dominicaners met hun Inquisitie hun ten krachtigste wederstonden. Maar ze bleven de onmetelijke rijkdommen, die ze bijeenvergaderd hadden, en den buitengemeenen invloed op de aangelegenheden van het hof en de vorsten zelf behouden.

Trouwens de koningen die van Philips II tot aan het midden der 18e eeuw over Spanje heerschten, waren mannen, wier geest geheel in den nacht des bijgeloofs gedompeld was. Slechts Philips V maakte hierop een gedeeltelijke uitzondering en wel grootendeels door den invloed zijner gemalin, koningin Elisabeth, een geboren prinses van Parma, die in hare jeugd vol levenslust en kracht, hoewel anders ook zeer vroom en kerksch was. Doch met de regeering van haar zoon, Ferdinand VI, die in 1746 op den troon kwam, ging deze enkele lichtstraal weder ganschelijk uit. Hij was een man van zwakke geestvermogens en had zoo weinig geestkracht, dat hij niet in staat was zich boven de inblazingen van zijn biechtvader, een Dominicaner, te verheffen. Slechts nu en dan werd die invloed verlamd door de macht die zijn moeder, de bovengenoemde Elisabeth, op hem oefende. Maar deze was op lateren leeftijd hoe langer hoe bigotter geworden en geheel in de handen der Jesuiten vervallen. Zoo doende was het bij alle regeeringsaangelegenheden slechts de vraag, of ze in het belang waren der Dominicaners, waartoe 's konings biechtvader behoorde, of in dat der Jesuiten, uit wier orde de koningin-moeder haar biechtvader had.

Zoo liet het zich verklaren, dat de oproerige handelwijze der Jesuiten in Paraguay, die evenzeer ten nadeele van de kroon van Spanje als van die van Portugal was, bij het spaansche hof vrij wat zachter werd opgenomen dan bij het portugeesche. Ja, de half stompzinnige koning liet zich zelfs door de Jesuiten wijs maken wat zij wilden. Zij lieten hem gelooven, dat de markies de Valdilirios, de spaansche commissaris en generaal bij de boven besproken grensregeling in Paraguay, slechts uit vijandschap jegens de orde van Jesus gehandeld en de onschuldige Societeit jammerlijk belasterd had. Hij zond dus in het jaar 1757 Don Pedro Cavaglios, een man die den Jesuiten met hart en ziel was toe-

gedaan, naar zijn americaansche koloniën, om het doen en laten der Jesuiten aldaar op nieuw aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Wat voor bericht die man instuurde, kan men zich denken. Kortom, ofschoon 's konings minister, de hertog van Alba, de memorie van Cavaglios terecht voor een partijschrift ten gunste der Jesuiten hield, — de spaansche koning was er niet toe te bewegen, een degelijk en onpartijdig onderzoek naar het jesuitische oproer in Paraguay te laten instellen. Evenmin werden ook de zonen van Loyola in Spanje zelf, zoo lang Ferdinand VI leefde, ooit wegens de misdaden der orde aan gene zijde van den oceaan lastig gevallen. Ze konden daar integendeel doen wat ze wilden, terwijl hun broeders in Portugal in de gevangenissen geworpen of uit het land getransporteerd werden.

Nog schitterender scheen hun ster, toen na den dood van Ferdinand zijn moeder Elisabeth het regentschap waarnam, totdat Ferdinand's opvolger, haar tweede zoon, Karel III, te Madrid aangekomen zou zijn. Daar namelijk de echt van Ferdinand met de portugeesche prinses Anna Barbara kinderloos gebleven was, verviel de troon aan zijn jongeren broeder, die tot nog toe over Napels en Sicilië geheerscht had. In dien tusschentijd deed de regentes alles wat haar lievelingen, de Jesuiten, maar verlangden. Ja, ze ging zelfs zoover, dat ze de door Pombal in Portugal uitgegeven geschriften, waarin de zonen van Loyola bewezen werden zich in Zuid-America aan rebellie jegens de spaansche en portugeesche kroon schuldig gemaakt te hebben, te Madrid openlijk door beulshanden liet verbranden. Bovendien moest op haar uitdrukkelijk bevel de heilige Inquisitie een officieel schrijven uitvaardigen, waarbij de Jesuiten-orde ten hoogste geprezen werd.

Tot groot ongeluk echter voor de Societeit duurde het regentschap van haar hooge beschermster geen vol jaar, daar Karel III reeds in het begin van 1760 bezit van zijn troon nam. Die vorst liet van den aanvang af duidelijk blijken, dat hij volstrekt niet van plan was in de voetstappen zijns broeders of zijner moeder te treden. Zijn vriend was de verlichte markies van Montallegre en met hem had hij, — o gruwel! — de beruchte »Monita ad principes," waarover we in het vijfde boek gesproken hebben, gelezen en bestudeerd. Bovendien had hij in den Franciscaner Joachim Elela, bisschop van Osma, een verklaarden vijand der Jesuiten tot biechtvader. Reeds bij den aanvang zijner regeering gaf hij in den grooten strijd van het dom-kapittel der metropolitaan-kerken van Mexico en Puebla de los Angelos met de Jesuiten over het opbrengen der tienden, een beslissing in het nadeel der laatsten.

Van zulk een vorst konden de Jesuiten onmogelijk iets goeds verwachten en ze zagen dan ook de toekomst met bezorgdheid tegemoet. Wel is waar, er werden vooreerst althans geen openlijke maatregelen tegen hen genomen, maar men liet hen rustig hun gang gaan als altijd: ze mochten prediken, onderwijs geven en de biecht afnemen, zelfs aan het hof, evengoed als onder de koningin-moeder. Maar ze wisten zeer goed, dat al hun doen en drijven ten scherpste werd nagegaan, en juist dat van hoogerhand bevolene observatie-systeem hinderde hen veel meer, dan wanneer openlijk ten storm geblazen ware. Men zocht in alle stilte bewijzen tegen hen, om hen dan in Spanje op gelijke wijze te behandelen als in Portugal reeds geschied was. Ja het scheen al bijna zoover gekomen te zijn, want in de gansche omgeving des konings be-

vond zich geen enkele Jesuiet of zelfs vriend der Jesuiten, behalve alleen pater Bramieri, de biechtvader der koningin-moeder. Des te grooter was het aantal der vijanden van de Jesuiten, in zoover namelijk de zoogenaamde »verlichten" als hun vijanden te beschouwen waren. De koning ontzag zich namelijk niet, reeds in het jaar 1762 een man als Pedro Rodriguez, graaf van Campomanes, die erg in den roep van ketterij stond, met het gewichtige ambt van fiscaal van den hoogen raad van Castilië te bekleeden, terwijl de minister Gregory markies de Squillens, benevens nog een aantal andere hooggeplaatste personen, ook alles behalve tot de strenggeloovigen behoorden. Kortom de zonen van Loyola begonnen zich aan het hof van Madrid hoe langer hoe minder op hun gemak te gevoelen. En toen ze eindelijk vernamen, dat de bisschop Roxas, ook een vertrouweling van Karel III, in een uitgelezen gezelschap de handelwijze van Pombal jegens de Orde van Jesus onverholen geprezen had, bleef hun aangaande de bedoelingen en stemmingen die men jegens hen koesterde, geen twijfel meer over. Maar, hoe raad te schaffen? Spoedig echter waren ze het hierover met zich zelf eens, vooral daar ze geen reden hadden, om voor al te groote kracht en koenheid van de zijde des konings beducht te zijn.

In het laatst van de vasten des jaars 1766 bespeurde men onder het gemeene volk te Madrid eene eigenaardige beweging, en niet zelden kwam het 's avonds tot kleine oproerigheden. Tevens kon men opmerken, dat de Jesuiten zich in die dagen bijzondere moeite gaven, om arbeiders en allerlei onderhoorigen, ja zelfs lieden van zeer verdachten naam, zooals dieven en dergelijken, naar hun zoogenaamde congregaties (waarover we vroeger spraken) te lokken. Men zag hen zelfs de gevangenissen bezoeken, om met de gevangenen hun geestelijke exercitiën te houden. Wat was hun doel daarmede? Zeker geen ander, dan zoo veel mogelijk invloed op de geringere klassen van Madrid te bekomen. Werkelijk nam dan ook die invloed, tot hun groote genoegen, met elken dag kennelijk toe. Maar opmerkelijk was, dat, in dezelfde mate als hun invloed steeg, ook de samenrottingen van het gepeupel erger werden. De regeering of de politie te Madrid had dikwijls moeite, ofschoon de militaire macht gerequireerd was, om de menschen uit elkaar te drijven.

Eindelijk, in den nacht van den 23n Maart, brak er een algemeene opstand uit. In alle wijken der stad schoolden groote hoopen samen, die onder woest geschreeuw, terwijl ze onderweg in enkele huizen drongen om te plunderen, zich in beweging stelden naar het paleis des konings. Ze waren met steenen en knuppels voorzien en sommigen zelfs gewapend, en toen ze voor het gesloten paleis kwamen, begonnen ze het met steenen te bombardeeren. Tegelijk schreeuwden ze als bezetenen: »Weg met Gregory! Leve Enzenada! Hier met den schoft van een biechtvader! Leven de heilige vaders van de Orde van Jesus!" Blijkbaar hadden de oproerlingen dus eén staatkundig doel, en wel geen ander dan dit, om een ommekeer in de regeering ten gunste van de Jesuiten te bewerken. De genoemde Enzenada toch was een voormalig minister, die wegens zijne jesuitische gezindheid ontslagen was, terwijl de biechtvader des konings en Gregory als vijanden der Jesuiten bekend stonden.

Natuurlijk riep men aanstonds alle beschikbare militairen te wapen, om de oproerlingen te verstrooien, doch tevergeefs. De troepenmacht

was te zwak tegen de massa volks, en het stond te vreezen, dat gansch Madrid in brand gestoken zou worden, als men den tegenstand tot het uiterste dreef. Derhalve verkoos Karel III liever de wijk te nemen naar Aranjuez, waarheen hij gevolgd werd door het gansche hof en door ieder die eenige reden had om te vreezen, dat de wraak des volks zich ook tot op hem zou kunnen uitstrekken. Vervolgens drong men er bij den koning op aan, de meest gehaten onder zijn raadslieden te verwijderen, ten einde de verbittering tot bedaren te brengen, en Karel III zag ook dadelijk in, dat hij op dit punt moest toegeven. Hij gaf dus aan den minister Gregory en aan den bisschop Roxas hun ontslag en droeg aan den graaf van Aranda, den stadhouder van Valencia, op, een nieuw ministerie samen te stellen.

De koning koos echter hiertoe Aranda niet omdat hij misschien een vriend der Jesuiten was, maar omdat hij hem kende als een zeer krachtig en standvastig en tevens bekwaam en beschaafd man, van wien men bij voorbaat overtuigd kon zijn, dat hij het roer van staat met buitengewone kracht zou houden. Het eerste wat de nieuwe minister thans verrichtte, was, dat hij zich met louter mannen van een gelijk karakter omringde, zooals bijv. den graaf van Pilo, Don Pablo Olavides en anderen. Zijn tweede daad bestond hierin, dat hij de hoofdstad, die reeds verheugd was over het ontslag van Gregory en Roxas, door de afkondiging eener algemeene amnestie geheel en al tot rust bracht.

Zoo heel algemeen echter was die amnestie niet bedoeld. De hoofden en aanstokers van het oproer werden er van uitgesloten, en er werd aanstonds een bijzondere rechtbank van instructie benoemd, om de aanleggers op te sporen. Aranda zelf nam het voorzitterschap van die rechtbank op zich; er werden een menigte getuigen verhoord, zoowel bloote toeschouwers, als dezulken die aan het oproer zelf deel genomen hadden. Daarbij werd echter nooit de pijnbank te baat genomen; men vergenoegde zich met de getuigenissen en antwoorden, die vrijwillig gegeven werden. En, wat kwam nu aan het licht? Zie, niets minder dan dit, dat de hoofdaanleggers van het oproer, buiten den markies van Valdeflores, een man die door wraakgevoel gedreven was, geweest waren de drie paters Jesuiten Isidorus Lopez, Michael Benavente en Ignatius Gonzalez. Dit was ten stelligste uit de duidelijke getuigenissen bewezen, deels van hoogst achtbare mannen, zooals bijv. Don Sylvester Palamarez, Benedetto Navarro, Juan Barracan en anderen. En even zeker wist men, dat nog verscheidene andere Jesuiten, doch behoorlijk vermomd, in den nacht van het oproer midden onder de dichtste volkshoopen gestaan hadden, om de menschen aan te vuren en te bemoedigen.

Dat was een ontdekking, die al zeer gevaarlijk was voor de goede paters, daar het hoe langer hoe duidelijker werd, dat het bij dat oproer niet enkel op de verwijdering van eenige gehate ministers gemunt was geweest, maar dat men een vrij wat gewichtiger plan had gekoesterd, om namelijk den koning zelf van den troon te stooten. Men had namelijk der Orde van Jesus niet een voorbijgaand voordeel, maar een blijvende overwinning willen verschaffen, en dat kon slechts geschieden, wanneer men den vorst, die nu eenmaal tegen de Orde was ingenomen, voor altijd verwijderde. Met andere woorden, men had den koning willen dwingen, om afstand te doen van den troon ten gunste van zijn broeder, den infant Don Luis, die een bijna dwepend vereerder der Jesuiten was. Zulke

plannen koesterden de zonen van Loyola, zooals in den loop van het gerechtelijk onderzoek hoe langer hoe duidelijker aan 't licht kwam. Geen wonder derhalve, dat sommige leden van den staatsraad, op grond van dit jesuitische hoogverraad, in tegenwoordigheid des konings als hun gevoelen uitspraken, dat men dan alleen op rust en veiligheid in den staat zou kunnen rekenen, wanneer men alle Jesuiten uit Spanje verwijderde. Wel is waar werd de voorslag daartoe door niemand formeel gedaan en nog minder een besluit daaromtrent genomen; maar de zaak werd toch zoo uitvoerig besproken, dat de koning zelf overtuigd begon te worden, dat de uitdrijving der Loyoliten het eenige middel was, hetwelk radicaal kon helpen.

Des te krachtiger daarentegen sprong zijn moeder Elisabeth, zoodra ze iets hiervan hoorde verluiden, voor de Societeit van Jesus in de bres. Werkelijk gelukte het aan hare buitengemeene overredingskracht, haar zoon weder aan het wankelen te brengen. Ja, het gelukte haar zelfs hem eenig wantrouwen te doen opvatten tegen mannen als Aranda, Campomanes, Olavides, d'Ossun, Alba, Florida-Blanca en anderen, die thans zijn vertrouwelingen waren. Bijna scheen het, alsof het licht, dat op het punt stond over Spanje op te gaan, voor altijd weer gedoofd zou worden. Doch zie, nog tijdens het onderzoek in de zaak van het oproer, stierf de oude koningin-moeder, zoodat men derhalve voor haar invloed voortaan niet meer behoefde te vreezen. En bijna terzelfder tijd werd er een ontdekking gedaan, waardoor de onmogelijkheid om de zonen van Loyola nog langer in Spanje te laten bestaan, voor Karel III volkomen duidelijk werd.

Door de waakzaamheid namelijk van den graaf van Aranda had men het geluk een renbode op te vangen, die een schrijven van den Jesuitengeneraal Ricci aan den provinciaal van Toledo moest overbrengen. In dat schrijven werd het plan om den regeerenden koning, onder voorwendsel dat hij een bastaard was, van den troon te stooten en den infant Luis in zijn plaats te verheffen, zonder omwegen blootgelegd. Verder vond men bij den procurator-generaal der Jesuiten te Madrid bij een huiszoeking een gedrukt geschrift, waarin hetzelfde plan behandeld werd. Daarin had men vooral het bewijs trachten te leveren, dat Karel III geen zoon was van Philips V, maar de vrucht van een liefdesbetrekking, die de pas gestorven koningin Elisabeth met den kardinaal Alberoni gehad had. Eindelijk nam men twee Jesuiten, die van Madrid naar Rome wilden reizen, dicht bij de fransche grenzen gevangen. En toen men de zakken hunner mantels onderzocht vond men daarin een paket aan den generaal der Orde gericht, waarin zich twee exemplaren van het genoemde geschrift bevonden. Nu had men waarlijk genoeg bewijzen in handen, wat de bedoelingen der Jesuiten waren, en niemand zal het verwonderen, dat onder zulke omstandigheden koning Karel zich wel genoodzaakt zag, met kracht tegen de Loyoliten op te treden. Zijn kroon, zijn eer, de eer zijner moeder, — dierzelfde moeder aan wie de Jesuiten zoo oneindig veel te danken hadden en die nu in haar graf door hen verguisd werd, — stonden op het spel. Er moest gehandeld, er moest gestraft, en wel voorbeeldig gestraft, worden.

Doch hoe zou men de zaak aangrijpen? Misschien op dezelfde wijze, als Pombal dat in Portugal gedaan had, derhalve door een openlijk proces? Het zou gemakkelijk geweest zijn den Loyoliten zulk een proces

aan te doen en hen van hun misdadige plannen te overtuigen. Maar dan zou de beschuldiging van bastaardij openlijk ter sprake komen, en dat zou, hoewel het slechts een jesuitisch opraapsel was, een vreeselijk schandaal geven. Daarom rieden Campomanes en Mognino, de beide fiscalen der kroon en tevens de grootste rechtsgeleerde notabiliteiten van Spanje, een anderen weg aan; en hun raad werd aanstonds goedgekeurd door den ganschen staatsraad, alsmede door de rechtsgeleerde faculteit van Alcala, die in het geheim geraadpleegd was. Dienovereenkomstig werd, den 28n Februari 1767, het besluit genomen, het Gezelschap van Jesus, als schadelijk voor het algemeene welzijn en schuldig aan hoogverraad, uit alle bezittingen der spaansche monarchie voor altijd en eeuwig te verbannen, en tevens den graaf van Aranda opgedragen, dit besluit aanstonds ten uitvoer te leggen. Bovendien legden alle leden van den staatsraad in handen des konings een eed af, noch door woord of wenk, noch op eenige andere wijze, iets van hetgeen men voornemens was, te verraden, maar zelfs tegenover de Jesuiten zich in alles zoo te gedragen alsof er niets aan de hand ware, opdat de slag onverwacht en des te zekerder treffen zou.

Zoodra men het hierover eens was, maakte de graaf van Aranda zich gereed, den hem opgedragen last ten uitvoer te leggen, en hij deed dit op eene wijze, die ieders bewondering moet wegdragen. Alle hooggeplaatste regeeringspersonen in de gansche spaansche monarchie, gelijk mede in het bijzonder de commandanten der garnisoenen in die steden, waar zich collegiën, residentiën of andere huizen der Jesuiten bevonden, ontvingen een met het koninklijk zegel voorzien paket. Al die paketten waren van denzelfden inhoud; maar die inhoud was zeer geheimzinnig, want toen het paket geopend was, vond ieder daarin een ander paket, met drie zegels gesloten, benevens een brief, waarin het volgende te lezen stond: »Op straffe des doods moogt ge het met drie zegels gesloten schrijven »niet vóór den 2n April, op het oogenblik dat de zon ondergaat, ope»nen, en dezelfde straf dreigt u, wanneer iemand, wie hij ook zijn moge, »gewaar wordt, dat ge een geheim schrijven ontvangen hebt.” Geheel gelijkluidende brieven werden aan de stadhouders, gouverneurs en commandanten in de verschillende koloniën van Asië en America afgezonden, slechts werd daarin natuurlijk, wegens den grooten afstand, de termijn der opening later gesteld.

Men kan zich voorstellen, hoe nieuwsgierig de beambten en commandanten waren, toen ze dat vreemde schrijven ontvingen, en dat het hun uiterst zwaar viel, die nieuwsgierigheid niet te bevredigen. Maar ze bedwongen zich toch allen zonder uitzondering, en het geheim bleef geheim tot den 2n April. Zoodra echter op dien dag de zon onderging, werden al die geheime circulaires tegelijkertijd geopend, en hoe groot was de verbazing, toen men las waarom het te doen was!

»Ik geef u hiermede, — zoo stond in dat schrijven, — ik geef u hiermede mijne volledigste en uitgebreidste koninklijke volmacht voor de volgende zaak. Zoodra ge dit schrijven geopend hebt, ontbiedt ge de gansche gewapende macht van uw ressort en begeeft u daarvan vergezeld onmiddellijk naar de huizen of collegiën der Jesuiten. Daar aangekomen, stelt ge voor iedere poort een wacht, laat alle leden der Societeit uit den slaap wekken, en neemt hen zonder eenige uitzondering gevangen. Daarop verzegelt ge de archiven, kassen, magazijnen, enz. met het koninklijk zegel, neemt alle boeken en papieren, die gevonden worden, in

bewaring en zegt den Jesuiten aan, dat ze u te volgen hebben, zonder iets te mogen medenemen, dan hun gebedeboeken, mantels en hoeden, alsmede het noodige linnengoed voor een langdurige reis. Dan requireert ge het noodige aantal wagens, doet de Jesuiten daarin stijgen en brengt hen, door de noodige manschappen geëscorteerd, naar de zeehaven, die ik u hiermede noem. Daar liggen reeds de schepen zeilklaar, welke de paters naar de plaats hunner bestemming zullen brengen. Eerst nadat ge uw gevangenen aan de respective kapiteins zult hebben overgeleverd, zijt ge van uwe verantwoordelijkheid ontslagen. Dit echter verzeker ik u: wanneer na de inscheping der paters er zich nog een enkele van hunne Orde in uw stadhouderschap of provincie bevindt, dan zult ge daarvoor met den dood boeten. Yo el Rey (d. i.: ik de koning)".

Zoo luidde het bevel, dat de gouverneurs en hoofdambtenaren van de regeering ontvingen, en dat ze het zeer stipt ten uitvoer lagen, spreekt van zelf. Dientengevolge werden in gansch Spanje de gezamenlijke Jesuiten, ten getale van bij de zes duizend, op één en hetzelfde uur, omstreeks middernacht van den 2n April, gevangen genomen, en weinige dagen daarna waren ze allen zonder uitzondering op de voor hen gereed gehouden schepen.

Dat was een meesterstuk, zooals de wereld nog geen tweede aanschouwd had, en de gansche christenheid werd er zoo door verrast, dat ze een geruimen tijd niet tot zich zelf kon komen. De koning vond het dan ook noodig, zijn redenen waarom hij tot die grootsche daad was overgegaan, openlijk bloot te leggen. Voorts vaardigde hij aanstonds dat beroemde decreet uit, dat de »Pragmatische Sanctië" genoemd werd, waarin de uitzetting der Jesuiten, gelijk mede de verbeurdverklaring van al hun goederen »gesanctioneerd" werd. Bovendien liet hij den paus door een afzonderlijken renbode van al wat voorgevallen was onderrichten, waarbij hij verklaarde dat hij door zoo te handelen als hij gehandeld had, slechts aan de onvermijdelijkste noodzakelijkheid had toegegeven.

Maar wat hielpen zulke verklaringen. Wel is waar de leekenwereld zag in, dat de koning van Spanje niet anders had kunnen handelen, ja, dat hij zelfs tegenover een gezelschap, dat hem van eer en troon tegelijk had willen berooven, nog zeer zachtmoedig te werk gegaan was, nu hij ze slechts uit het land gezet en van hun vermogen beroofd had. Maar de paus en de met hem eenstemmige geestelijkheid waren buiten zich zelf van schrik en ontzetting, en velen, zooals bijv. ook de Jesuiten-generaal Ricci, waren als van den donder getroffen. Zoodra echter de eerste verslagenheid overwonnen was, maakte ze plaats voor een razende woede en men zou niets liever gedaan hebben, dan den koning van Spanje aanstonds naar de andere wereld sturen. Dat ging echter zoo gemakkelijk niet, en zoo zond Zijne Heiligheid een schrijven aan den koning, waarin hij hem bij het heil zijner ziel, die in groot gevaar was, bezwoer, de tegen de Jesuiten getroffen maatregelen terug te nemen, daar er geen onschuldiger, nuttiger, vromer en heiliger gezelschap dan het hunne, ter wereld bestond. Maar koning Karel antwoordde, nadat hij met zijn raadslieden de noodige ruggespraak gehouden had, kort en bondig, dat de uitzetting der Jesuiten gehandhaafd zou blijven.

En van dit zijn besluit kwam hij ook niet weêr terug, hoewel

de paus hem liet dreigen, dat men de verdreven Jesuiten volstrekt niet in den Kerkelijken Staat wilde opnemen, maar hen naar Spanje terugzenden zou. Daarentegen wees hij aan elk der 6000 verdrevenen één jaarlijksch pensioen van honderd zware piasters (*f* 2.50) voor hun leven toe, en dat pensioen werd ook stipt in klinkende munt uitbetaald, totdat de laatste spaansche Jesuiet gestorven was. Naar Spanje mocht echter geen van hen terugkeeren, zoolang Karel III en zijn zoon Karel IV regeerden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De Koningsmoordenaren in Frankrijk.

In geen land der wereld hebben de zonen van Loyola hun theorie van den koningsmoord zooveel en zoo driest in toepassing gebracht, als in Frankrijk; maar in geen land stonden dan ook hunne belangen zoo dikwijls en zoo volledig op het spel als in datzelfde Frankrijk.

De lezer weet uit het vooratgegane, dat de Jesuiten tegen het eind van de zestiende eeuw het plan opvatten, om de gansche europeesche christenheid in éénc wereldmonarchie te vereenigen, onder den scepter van het huis Habsburg, hetwelk hun geheel onderdanig was en toen reeds over een groot deel der wereld, namelijk over Spanje, Portugal, Beneden-Italië, de Nederlanden, Duitschland en Hongarije, heerschte. Om dat plan te verwezenlijken stichtten ze in Frankrijk »de partij der Guises". Men had die partij evengoed »de Spaansche" kunnen noemen, daar ze zich voornamelijk staande hield door het geld en de troepen, waarmede Philips II, de door de Jesuiten uitverkoren regent dier wereldmonarchie, hen ondersteunde.

Trouwens tegenover het groote publiek hielden de zonen van Loyola hun plan, om de kroon van Frankrijk in de handen van Philips II te spelen, wijselijk geheel verborgen. Slechts de vertrouwdste aanhangers van de Societeit waren in het geheim ingewijd. De goe-gemeente en vooral het regeerende koningshuis, zocht men in den waan te brengen, dat de partij der Guises »de partij der goed-catholieken" was, d. w. z. de partij dergenen, die zich voor de verdediging en uitbreiding van het Roomsch-catholicismus beijverden. Op dien grond eischten ze, dat elke Franschman, die niet met de kettersche Hugenooten heulde, zich bij die partij voegen zou.

Toentertijd nu heerschte over Frankrijk Hendrik III (1574—89), een even slecht mensch als regent, gelijk het gansche gebroed der »florentijnsche wolvin," — zoo noemt een gelijktijdig schrijver de koningin Catharina de Medici —; daarentegen was hij een zeer goed catholiek en vooral een slaafsch aanhanger van de Roomsche priesterschap. Hem konden de Jesuiten dus gemakkelijk overhalen, tot het verbond der Guises toe te treden, en hij bezwoer die toetreding later, den 19n Juli 1588, te Blois, zelfs op de heilige hostie. Maar weldra maakte een overlooper hem met het eigenlijke geheim der Ligue van de Guises bekend, en bij nauwkeuriger onderzoek kon hij zich voldoende overtuigen, dat het inderdaad op een omverwerping van den troon ten gunste van den Habs-

burger Philips II toegelegd was. Hij besloot dus dat plan door een daad van geweld te voorkomen.

Hij liet den 23n December 1588 den hertog van Guise benevens zijn broeder, den kardinaal van Lotharingen, vermoorden en nam den kardinaal de Bourbon, den aartsbisschop van Lyon, den prins van Joinville en den hertog van Nevers in verzekerde bewaring. Dat was zeker een harde slag voor de »Ligue"; maar ze verloor daarom den moed nog niet en koos aanstonds den hertog van Mayenne, den broeder van de beide vermoorde Guises, tot haar hoofd. Ja, de stad Parijs riep hem zelfs tot luitenant-generaal des rijks uit en de Sorbonne sprak het volk van Frankrijk van alle gehoorzaamheid aan den koning los!

In dien grooten nood bleef Hendrik III niets anders over, dan zich in de armen van zijn zwager, den grooten aanvoerder der protestantsche of hugenottische partij, Hendrik van Navarre, te werpen. Den 30n April 1589 sloten beide vorsten een verbond op leven en dood. Daarop vermeerderden ze hun vereenigde legers tot 40,000 man en trokken aanstonds op Parijs aan, dat door den hertog van Mayenne verdedigd werd. De belegering nam een aanvang en vorderde snel, niettegenstaande de paus de Parijzenaars te hulp trachtte te komen door een banbul, die hij zoowel tegen Hendrik III als tegen Hendrik van Navarre slingerde. Reeds werden de aanstalten tot den storm gemaakt en er viel aan het gelukken daarvan niet te twijfelen, daar de belegerden aan alles gebrek begonnen te hebben; — toen een jonge dweepzieke Franciscaner-monnik, Jacques Clement genaamd, door een bloedige daad een andere wending aan den loop der zaken trachtte te geven, en hierin ook werkelijk slaagde tengevolge zijner weêrgalooze driestheid.

Clement woonde te Parijs, en daar begaf hij zich naar den graaf van Brienne, van wien hij wist, dat hij een geheime aanhanger van Hendrik III was. Hij verzocht hem om een pas en een aanbevelingsbrief aan den koning, daar hij den vorst gewichtige mededeelingen aangaande de Ligue had te doen. De graaf willigde het verzoek van den monnik in, zonder het minste wantrouwen op te vatten, en nu ijlde Clement met den pas en het schrijven des graven voorzien naar het koninklijke leger te St. Cloud, twee mijlen ten westen van Parijs. Daar kwam hij den 31n Juli 1589 aan. Den anderen morgen, reeds om 7 uur, bracht de procureur-generaal Jacques de la Guesle hem in persoon bij den koning, die reeds opgestaan was, en Clement overhandigde aanstonds het schrijven van den graaf van Brienne. »Ge hebt mij hoogst gewichtige mededeelingen te doen, schrijft de graaf mij hier", sprak Hendrik III nu, — »welnu, ik ben bereid ze te hooren." De monnik kruiste de armen en wierp een blik op den procureur-generaal en op de beide aanwezige adjudanten des konings, den overste Montpesat de Lognac en Jean de Levis baron de Mirepoix. Daarop gaf Hendrik III hun een teeken zich te verwijderen, en zoodra dit geschied was, trad Clement vlak op den koning toe. Maar in plaats van te spreken, haalde hij een scherp mes uit zijn wijde mouwen te voorschijn en stak het den koning diep in het onderlijf. Hendrik gaf een luiden gil en trok het mes dadelijk uit de wonde, om het zijn moordenaar in het gelaat te stooten. Daarop echter viel hij achterover en verloor aanstonds het bewustzijn. »De koning is dood!" riepen de beide officieren en de procureur-generaal en wierpen zich tegelijk op den ellendigen monnik, dien ze wel

twintigmaal met hun sabels doorboorden. Ze hielden niet eer op hem te steken, voor hij morsdood aan hun voeten lag, en toen eerst dachten ze er aan, naar een geneesheer om te zien, of de koning misschien niet nog te redden zou zijn. Maar hij was niet meer te redden en stierf reeds vier en twintig uren daarna, den 2n Aug. in den vroegen morgen.

Dat was de eerste koningsmoord, die in Frankrijk bedreven werd. Natuurlijk werd er met allen ijver naar onderzocht, wie wel den dweepzieken monnik tot die gruweldaad aangezet of omgekocht mocht hebben. Daar men echter zich al te zeer gehaast had den moordenaar van kant te maken, in plaats van hem eerst behoorlijk te verhooren en uit te vragen, werd men niets met voldoende zekerheid gewaar. Zelfs nu is het nog niet geschiedkundig zeker uitgemaakt, wiens werktuig Jacques Clement geweest is. Toch wettigden alle aanduidingen het vermoeden, dat de zonen van Loyola althans mede de handen in 't spel hadden. Immers juist toentertijd verkondigden ze luide van de kansels hunner kerken, dat diegene een hoogst verdienstelijk werk zou begaan, die den »Nero-Sardanapalus", zooals ze koning Hendrik III noemden, om het leven zou brengen. Ook hielden ze spoedig na het volbrengen van den moord te Toulouse en andere plaatsen openlijke gebeden, processies en dergelijke vreugdebetuigingen en hieven allerwege den lof van Clement aan als een heiligen martelaar voor de goede zaak. Ja, een van de invloedrijkste leden hunner Orde, de door hen zoo hooggeroemde Mariana, noemt den moordenaar zelfs »het eeuwige sieraad van Frankrijk" (aeternum Galliae decus). En aangaande de misdaad zelf zegt hij in zijn boek »De Rege" (lib I cap VI), dat het »een heerlijke, uitstekende daad geweest was, waaruit de andere vorsten een les konden trekken." Geheel in denzelfden geest drukten andere jesuitische schrijvers zich uit; een van de minste loftuitingen was nog, dat ze den sluipmoordenaar met Judith, Eleazar of den Maccabaeër vergeleken. Kortom, twee dingen zijn zeker: vooreerst, dat, ofschoon het ook de hand van een Dominicaner was, welke den laatsten der Valois doodde, die Dominicaner zijn moordplan uit de leer der Jesuiten aangaande den koningsmoord geput had, en ten anderen, dat de zonen van Loyola door de onzinnige loftuitingen, die ze den moordenaar in hun schriften en predicaties toezwaaiden, zich letterlijk tot medeplichtigen aan de misdaad maakten. Geen van de Jesuiten echter werd voor het gericht gedaagd; de eenige die als medeplichtige ter dood gebracht werd, was de Dominicaner Edmund Bourgoin, de prior van het klooster waar Clement gewoond had. Het parlement van Tours veroordeelde hem, in het jaar 1590, om door vier paarden uit elkaâr getrokken te worden, eenig en alleen op grond dat hij erkend had van het voornemen van zijn monnik geweten en er geen aangifte van gedaan te hebben.

Na Hendrik III besteeg, ofschoon eerst na een zwaren strijd met de Ligue, Hendrik van Navarre, onder den naam van Hendrik IV, den franschen koningstroon. Om de vooroordeelen van het catholieke deel zijner onderdanen, — verreweg de grootste helft van Frankrijk's inwoners — tegemoet te komen, zwoer hij, den 25n Juli 1593, zijn protestantsch geloof plechtig af. De Catholieken van Frankrijk hadden thans dus geen grond meer, om dezen vorst, wiens recht op den troon boven allen twijfel verheven was, te bestrijden, te minder, daar paus Clemens

VIII aanstonds daarop den ban ophief, dien reeds Sixtus V over hem had uitgesproken. Werkelijk werd Hendrik IV dan ook door bijna al zijn vijanden als koning erkend, en gansch Frankrijk kwam tot verademing, toen de burgeroorlogen, die het land zoo vreeselijk geteisterd hadden, eindelijk eens ophielden.

Eéne partij was er echter, die nooit van eenige toenadering of verzoening weten wilde. Het was de partij der Jesuiten, die door de troonsbeklimming van den »Bearnais", zooals Hendrik genoemd werd, haar lievelingsplan van een wereldmonarchie in duigen zag vallen. Daar die partij geen kans meer zag, den openbaren strijd te vernieuwen, beproefde ze het van nu af aan, haar doel door geheime kabalen en samenzweringen, door verborgen listen en misdaden, te bereiken. Hendrik IV moest hoe eerder hoe liever van kant gemaakt worden, het kostte wat het wilde. Want onder een zoo geslepen staatsman en geduchten krijger als hij was, moest Frankrijk zich onvermijdelijk veel te hoog verheffen, dan dat het later gemakkelijk door de Habsburgers ten onder gebracht kon worden. Hij moest dus uit den weg geruimd worden, en dit geschiedde immers het best en het spoedigst door moord. Maar, — een eigenlijke Jesuiet, dat wil zeggen een werkelijk medelid der Orde van Jesus, mocht de daad niet begaan, omdat zulks lichtelijk gevaarlijk zou kunnen worden voor de gansche Orde. Derhalve bleef er niets anders over, dan onder de andere menschen naar een geschikt werktuig om te zien. Dat werd dan ook gevonden, of eigenlijk werden er voor en na drie gevonden, namelijk Pierre Barrière, Jean Chatel en François Ravaillac. Doch eerst de laatstgenoemde zou er in slagen den koning doodelijk te treffen.

In den zomer van het jaar 1593 werd de Dominicaner-pater Seraphin Barchi, een agent van den hertog van Florence, op straat aangesproken door een man van omstreeks dertig jaren, die in kleeding en manieren den gewezen soldaat verried en hem verzocht, hem oogenblikkelijk de biecht te willen afnemen. De Dominicaner, door den schuwen en tevens dweepachtigen blik des mans bijzonder getroffen, nam hem dadelijk mede naar zijn eigen woning en heette hem daar alles te zeggen wat hij op het hart had. De man deed zulks; maar zijn biecht moest wel iets vreeselijks ingehouden hebben, want toen hij geëindigd had, zag pater Seraphin er zoo schrikkelijk bleek uit, als ware de bliksem voor zijn voeten neêrgeslagen. In plaats van zijn nieuwen biechtzoon, zooals gebruikelijk is, nu ook de absolutie te geven, weigerde hij hem die ten stelligste en sprak hem op strengen en harden toon toe. Intusschen trad een zekere heer de Brancaleone, een edelman in dienst van koningin Louise, weduwe van Hendrik III, in het vertrek en daarop vloog de man overhaast de kamer uit. De Brancaleone had echter tijd genoeg gehad hem in oogenschouw te nemen, wat hij vooral daarom met alle oplettendheid deed, omdat hij dadelijk bespeurd had, dat er wat zeer bijzonders omgegaan moest zijn. Trouwens daaromtrent bleef hij niet lang in het onzekere, want de Dominicaner, die van schrik en ontsteltenis sidderde, deelde hem weldra alles mede wat hij onder het zegel van het geheim der biecht gehoord had. Hij deed dat, omdat het hier een zaak van leven of dood gold en het heil van Frankrijk op het spel stond, wanneer hij aarzelde te openbaren wat hij wist.

Dat nu bestond hierin. De man, die zooeven uit zijn kamer weg-

gevlucht was, een gewezen soldaat in het leger van den hertog van Guise, heette Pierre Barrière, en was niets minder van plan, dan om den koning Hendrik IV te vermoorden. Dat plan had hij reeds voor geruimen tijd opgevat en wel voornamelijk door de ophitsingen van een pater-Jesuiet. Toen hij echter later zijn voornemen gebiecht had bij eenige andere geestelijken, waaronder ook den groot-vicaris van den aartsbisschop van Lyon, had deze het hem ten allersterkste afgeraden. Gelijk we zagen, had de Dominicaner Seraphin Barchi datzelfde ook gedaan; doch waarschijnlijk te vergeefs, want Pierre Barrière of La Barre vloog de kamer uit, roepende, dat hij onmiddellijk naar Parijs zou gaan, om daar in de straat St. Jacques bij de Jesuiten een beteren raad te halen.

Er was derhalve geen oogenblik te verliezen, wilde men koning Hendrik redden. Brancaleone wierp zich dus, na nog een oogenblik met pater Seraphin gesproken te hebben, in den zadel en rende naar Nevers, om van den hertog van Nevers een behoorlijken pas te halen. De hertog gaf hem dien ook dadelijk en Bancaleone reed in allerijl verder, om den koning op te zoeken. Doch hij stiet onderweg in deze verwarde tijden op zoovele hindernissen, dat er verscheiden weken verliepen, eer hij de stad bereikte, waar Hendrik IV zich toen tijdelijk ophield.

Ondertusschen was Barrière goed en wel te Parijs aangekomen. Daar werd hij door den pastoor van »St. André des Arts", Christophe Aubry genaamd, dadelijk naar den rector van het collegie der Jesuiten, pater Claude de Varade, gebracht. Deze nam de zaak heel anders op dan Seraphin Barchi te Lyon gedaan had. Hij vertelde Barrière aanstonds, dat 's konings overgang tot het catholicisme niets anders dan een politieke comédie zonder eenige beteekenis geweest was, en dat alleen de dood van Hendrik IV, dien afschuwelijken ketter, werkelijke veiligheid voor de catholieke religie kon aanbrengen. Geheel hetzelfde oordeel velde ook pater Commolet (1), die Barrière aanstonds daarop, op bevel van zijn rector, de biecht moest afnemen. Zoo kreeg de ellendeling volkomen absolutie voor zijn moordplan en slaagde hij er in, zijn laatste gewetensbezwaren te overwinnen.

Thans was hij dus vast besloten, om, ingevolge de inblazingen der Jesuiten, koning Hendrik van kant te maken. Zoodra hij hun huis in de straat St. Jacques verlaten had, kocht hij daartoe een sterk mes, dat hij aan beide zijden scherp sleep. Daarop deed hij onderzoek naar de verblijfplaats des konings, en toen hij hoorde, dat hij juist te St. Denys was, spoedde hij zich daarheen. Daar echter de gelegenheid hier niet gunstig was, volgde hij zijn aanzienlijk wild van daar naar Grouay, vervolgens naar Crécy, daarop naar Champ-sur-Marne, verder naar Brie-Comte-Robert en eindelijk naar de stad Melun, altijd te vergeefs de gelegenheid bespiedende, om gebruik van zijn mes te maken. Eerst te Melun zou er eindelijk een einde aan zijn jacht komen, doch anders dan

---

(1) Die Commolet schijnt, nadat hij de biecht van Barrière gehoord had, tamelijk zeker van zijn zaak te zijn geweest. Immers dadelijk daarop predikte hij in de kerk St. Barthelemy te Parijs over den moord, dien Ehud op den koning der Moabiten beging, en riep daarbij uit: »Wij hebben insgelijks een Ehud noodig! hij moge dan een monnik, een soldaat of een herder zijn, dat doet er niet toe, wij hebben een Ehud noodig. Maar troost u", liet hij er op volgen, »binnen weinige dagen zult ge een goddelijk werk beleven, en de hemel geve, dat dat wonder gelukkig volbracht moge worden." — Kennelijk doelde hij met die woorden op den sluipmoord, dien Barrière stond te begaan.

hij verwachtte. Den 26en Augustus kwam de bovengenoemde Brancaleone te Melun aan, en op zijne aanwijzing werd Barrière nog denzelfden dag door den groot-prevôt van het huis des konings gevangen genomen. Hoewel hij aanvankelijk alles trachtte te ontkennen, kwam de ellendeling toch spoedig tot volledige bekentenis, zelfs zonder dat men hem op de pijnbank had behoeven te leggen.

Derhalve werd hij, zooals billijk was, tot den dood veroordeeld, en hij onderging die straf reeds den 31n Augustus. Zijn medeplichtigen echter, de paters Varade en Commolet, benevens pastoor Aubry, hadden niets te lijden, daar de stad Parijs zich toen nog niet aan koning Hendrik overgegeven had en men hen dus niet machtig kon worden. Later, toen ook de stad Parijs zich bereid verklaarde haar rechtmatigen heer te huldigen, waren ze zoo voorzichtig, zich bij tijds, onder het gevolg van den kardinaal-legaat Plaisance, heimelijk uit de stad te verwijderen en in de pauselijke stad Avignon een veilige schuilplaats te zoeken.

De moordaanslag van Barrière liep dus gelukkig af voor Hendrik IV; maar niet zoo gelukkig voor de zonen van Loyola; want in gansch Frankrijk beschuldigde men hen zonder omwegen, de zedelijk schuldigen te zijn. Bovendien hield men zich van hoogerhand ook bezig met de eigenlijke oorzaak van dien haat, en nu kwam men er weldra achter, dat ze niets minder bedoelden, dan de kroon van Frankrijk een buitenlandsch vorst, den Habsburger Philips II van Spanje, op het hoofd te zetten. Derhalve vond men noodzakelijk, dat er in het jaar 1594 van regeeringswege een proclamatie aan het fransche volk gericht werd, waarin de spaansche kuiperijen werden blootgelegd. Tevens werd er op grond hiervan een nieuwe eed van getrouwheid van de onderdanen des rijks gevorderd. Elk Franschman, geestelijke zoowel als leek, legde dien eed af; alleen de Jesuiten weigerden zulks. Toen het volk, in zijn woede over die weigering, te Lyon bijvoorbeeld hun collegie bestormde, sloten ze liever hun collegiën en kerken dan toe te geven.

Dientengevolge werd er hier en daar reeds ernstig over gesproken, of het niet raadzaam was, de orde van Jesus uit geheel Frankrijk te verbannen. Vooral de universiteit van Parijs, die zoo dikwijls en zoo driest door de Jesuiten in haar rechten gekrenkt was, wierp die vraag op. Ja, ze bracht zelfs, gelijk ik reeds in een vorig boek heb aangetoond, haar ouden strijd met de Societeit van Jesus op nieuw voor het parlement, en koning Hendrik drong er ten krachtigste op aan, dat dit gerechtshof eindelijk eens een beslissing zou geven.

Er stond dus voor de Jesuiten veel op het spel; eigenlijk liep hun gansche bestaan op franschen bodem gevaar. Van dat bestaan konden ze nooit verzekerd zijn, zoo lang er een koning op den troon zat, die slechts om redenen van staatkunde catholiek geworden was; zoo lang een Hendrik IV leefde, die aan de Protestanten dezelfde rechten als aan de ware geloovigen toekende, en zich voortdurend door zijn ketterschen minister Sully liet leiden, of althans onder zijn invloed stond. »Weg met hem!" heette het dus wederom bij de Jesuiten, »weg met hem, op welke wijze dan ook en wel zoo spoedig mogelijk, daar elk langer uitstel het gevaar vermeerdert!" Bij woorden echter lieten de zonen van Loyola het niet blijven, maar ze gingen al spoedig tot de daad over, en hun werktuig was ditmaal Jean Châtel, een jongeling van negentien jaren, dien ze als 't ware opzettelijk tot koningsmoord hadden opgeleid.

Die zaak droeg zich op de volgende wijze toe. Den 27n December 1594 keerde Hendrik uit Picardie, waar hij wederom nieuwe zegepralen over zijn vijanden behaald had, naar Parijs terug en begaf zich aanstonds, door een jubelende menigte vergezeld, naar het hôtel Bouchage, waar de schoone Gabrielle d'Estrée, hertogin van Beaufort, zijn geliefde, woonde. Hier ontving hij de huldiging van verscheidene heeren van Parijs, die zich haastten hun vorst te begroeten, en daar hij luchthartig en open van aard was, werd niemand verhinderd hem te naderen. Onder anderen maakten ook de heeren de Ragny en de Montigny hem hunne opwachting, en de laatste knielde neder om den koning de hand te kussen, terwijl omgekeerd Hendrik zich bukte, om hem op te richten en te omarmen. Op datzelfde oogenblik drong uit de menigte die aan de deur stond, een havelooze bleeke jonge man vooruit, stortte zich op Hendrik IV en deed een heftigen stoot naar hem met een mes, dat hij in de hand had. De moordenaar had het op het hart des konings gemunt, maar wijl deze bukte, stootte hij mis en trof den vorst op de lip. De lip werd doorboord en zelfs nog een tand gebroken, maar daarbij bleef het, en de vorst verloor ook geen oogenblik zijn bedaardheid. Natuurlijk wierpen de aanwezigen zich dadelijk op den aanvaller, en bijna had men hem in de eerste woede vanéén gescheurd. Doch de koning beval, hem aan den groot-prevôt over te leveren, en aan dat bevel werd gehoorzaamd.

Terwijl nu de koning zich naar de kerk van Notre-Dame spoedde, om God voor zijne redding te danken, maakte men aanstonds een aanvang met het gerechtelijk onderzoek naar den mislukten aanleg. Dadelijk bij het eerste verhoor, dat trouwens tot laat in den nacht duurde, hoorde men de volle waarheid. De jonge man heette, zooals we reeds zeiden, Jean Châtel; hij was de zoon van een vermogend en zeer geacht burgerlijk echtpaar, de lakenfabrikant Pierre Châtel en vrouw Denise Hazard. Om hem een goede opvoeding te geven, had zijn vader hem naar de Jesuiten gezonden, naar het College Clermont, en daar studeerde hij tot zijn achttiende jaar. Veel goeds leerde hij daar echter niet, want als er ooit een liederlijk en losbandig jongmensch geweest is, dan was het Jean Châtel, die zelfs voor bloedschande met zijne jongere zuster — hij had er twee, maar geen broeder, — niet terugbeefde. Doch ook ontbrak het bij hem niet aan oogenblikken, waarin hij met bitter berouw, tot vertwijfeling toe, vervuld was. Juist in een van zulke oogenblikken was het, dat de gedachte om den koning te vermoorden, het eerst bij hem opkwam.

Hij had namelijk van zijn leermeester in de philosophie, pater Jean Gueret, dikwijls de leer hooren verkondigen, dat het een zeer verdienstelijk werk zou zijn, den tyran Hendrik IV van kant te maken, omdat hij de ketters begunstigde. En zoo kwam hij op de gedachte, of hij dat verdienstelijke werk niet ondernemen zou, om de helsche straffen, waarvoor hij zoo bevreesd was, althans eenigszins te verminderen. Weldra schoot die gedachte wortel in zijn ziel, en de rector van het collegie, pater Jean Guignard, wien hij hieromtrent raadpleegde, verzekerde hem uitdrukkelijk, dat men door een bijzonder verdienstelijke daad de eeuwige verdoemenis, die men zich door begane misdaden op den hals gehaald had, niet alleen verzachten maar zelfs geheel en al afwenden kon. Zoo wortelde die gedachte zich hoe langer hoe vaster in zijn ziel, en eindelijk zoo vast, dat het besluit om den koning te vermoorden tot rijpheid gekomen was. Om nu te zorgen, dat hij in dat

besluit niet weer aan het wankelen zou komen, hielden de vrome paters hem den laatsten tijd onophoudelijk bezig met de »geestelijke exercitiën" en brachten hem door de vreeselijkste voorstellingen van de hel en hare straffen bijna tot waanzin. Kortom, uit de bekentenissen van Chatel werd het maar al te duidelijk, dat niemand anders dan de Jesuiten hem die gedachte om den koning te vermoorden, hadden ingegeven.

Het volk van Parijs werd daardoor zóó woedend, dat het een aanval deed op het collège Clermont, met het plan om het met bewoners en al te verbranden. Er moest dus een sterke gewapende macht op de been gebracht worden, om de gehate Loyoliten te beschermen. En zelfs dat zou nog niets gebaat hebben, als men niet aanstonds pater Gueret, den leermeester van Chatel, gevangen genomen en tevens bekend gemaakt had, dat men het gansche collegie nauwkeurig zou onderzoeken en de schuldigen met alle gestrengheid behandelen. Men ging dan ook dadelijk tot de huiszoeking over en ten gevolge daarvan werd al spoedig de rector van het collegie, de bovengenoemde pater Guignard, insgelijks naar de conciergerie bij de overige gevangenen gebracht.

Er werden namelijk in een geheime lade van zijn schrijftafel verscheidene door hem geschreven stukken gevonden, waarin hij den koningsmoord zonder eenigen schroom verdedigde en o. a. van Jacques Clement zeide, dat hij een zeer heldhaftige daad verricht had door koning Hendrik III te vermoorden. Verder ontwikkelde hij in die geschriften de stelling, dat er voor de catholieke kerk geen vrede en geen geluk te wachten was, zoolang men de fransche kroon niet aan het huis Bourbon ontrukt zou hebben, en ten slotte leverde hij het betoog, dat het voor elken Catholiek een plicht was, den »vos van Béarn" (Hendrik IV), die nog erger was dan een Herodes, openlijk of heimelijk uit den weg te ruimen, daar een rechtstreeksche bestrijding van hem niet gebaat zou hebben. Inderdaad afschuwelijke leerstellingen, — leerstellingen, die zeker de gansche wereld met afschuw tegen de Societeit van Jesus moesten vervullen. Immers men kon voortaan de collegiën der Jesuiten voor niets anders houden dan kweekscholen voor sluipmoord en sluipmoordenaars.

Nadat men alzoo de onwedersprekelijkste bewijzen zoowel tegen Chatel als tegen de genoemde Jesuiten in handen had, ging het parlement tot de uitspraak over en veroordeelde in de eerste plaats den moordenaar tot de welverdiende straf. Dat geschiedde reeds den 29en December, derhalve slechts twee dagen na den aanslag, en de straf werd nog in den avond van denzelfden dag bij fakkellicht aan hem voltrokken. En het was een vreeselijke straf, die hij onderging. Eerst werd de veroordeelde op het plein voor de kerk van Nôtre-Dame gebracht en daar moest hij slechts met een hemd gekleed en op de knieën liggende, vergiffenis voor zijn misdaad bidden. Daarop werd hij op de beulskar naar het plein de la Grève gevoerd, waar de beulen reeds klaar stonden, om hem met gloeiende tangen in handen en beenen te knijpen. Vervolgens gaf men hem het mes in de hand, waarmede hij naar den koning gestoken had, legde die hand op een blok en hieuw ze hem met een bijl af. Eindelijk spande men vier paarden aan zijn armen en beenen en scheurde hem op die wijze in vier stukken; die stukken echter benevens de romp werden op een brandstapel gelegd, die aangestoken en zoo alles tot asch verbrand werd.

Zoo was het einde van den sluipmoordenaar Jean Chatel, den kwee-

keling der Jesuiten, en niet minder streng was het vonnis, dat door het parlement tegen die Jesuiten zelf werd geveld. Pater Guignard moest, den 7en Januari 1595, evenals Chatel, knielend en slechts met een hemd gekleed voor de Nôtre-Dame boete doen en onderging daarna op het plein de la Grève de doodstraf. Pater Gueret werd niet ter dood gebracht, maar met nog vijf zijner collega's voor eeuwig van den franschen bodem verbannen.

Bovendien werd de geheele orde der Jesuiten als zoodanig, wijl ze overtuigd waren, als verleiders der jeugd, als verstoorders der openbare veiligheid en als vijanden des konings en des rijks gehandeld te hebben, uit gansch Frankrijk verbannen. Drie dagen na de afkondiging van het desbetreffende decreet moesten ze hun collegiën en binnen veertien dagen het land ruimen.

Eindelijk beval het parlement nog, dat het huis waarin Chatel gewoond had, omvergehaald zou worden, en zoodra dat geschied was, liet het een zuil op de plek oprichten, waarop de gruweldaad des moordenaars en desgelijks de laagheid zijner leermeesters, de Jesuiten, met gouden letters gegraveerd was. Zoo zou ook het late nageslacht weten, wat er in het laatst van het jaar 1594 te Parijs geschied was, opdat vooral de afschuw voor de Societeit van Jesus onuitwischbaar zou zijn.

Zoo bepaalde het parlement van Parijs, waarin bijna uitsluitend ervaren en verlichte mannen zitting hadden. Maar het duurde helaas! niet zeer lang, of het gelukte den zonen van Loyola weder dat besluit totaal te vernietigen. Hoe streng namelijk het bevel ook luidde, volgens hetwelk de Jesuiten uit gansch Frankrijk verbannen waren, en hoe welgemeend ook in sommige steden (zooals bijv. Parijs, Rennes, Dyon, Rouen e. a.) de overheid voor de stipte uitvoering van dat bevel zorgde, — toch slaagden een groot aantal paters er in het te ontduiken. Een deel kleedde zich in burgerkleeding en bleef volkomen ongemoeid in het land. Een ander deel vluchtte naar de provinciën Guienne en Languedoc, of naar Lotharingen, waar de laatste der Guises, de hertog van Mayenne, door Spanje ondersteund, zich nog altijd tegen koning Hendrik staande hield. In de steden Toulouse, Metz, Verdun en andere wemelde het dientengevolge een tijdlang van zwartrokken.

Kortom, het bevel tot hun verbanning werd grootendeels verijdeld, en men bespeurde weldra aan de kuiperijen die ze ondernamen om de algeheele opheffing er van te verkrijgen, dat juist de invloedrijksten binnen de grenzen van Frankrijk gebleven waren. Uitgaande van den stelregel, dat men, om de gunst van een koning te winnen, in de eerste plaats zijn naaste omgeving op zijn zijde moet hebben, trachtten ze sommige gunstelingen van het hof, zooals de heeren Belliévre, La Varennes en anderen op hun hand te krijgen. Bovendien versmaadden ze het niet zich met de kameniers af te geven, als ze maar kans zagen door haar toedoen in het boudoir eener koninklijke maîtresse te komen.

Haar voornaamste hoop echter had de Orde van Jesus op haar grooten begunstiger, den toemaligen paus Clemens VIII, gevestigd. Werkelijk bracht deze ook hemel en aarde in beweging, om de zaken in Frankrijk een voor de Jesuiten gunstigen keer te geven. Verscheiden jaren echter waren al zijn pogingen hiertoe vruchteloos, daar Hendrik IV noch naar de voorstellingen van den kardinaal-legaat Villeroy, die als gezant van Rome te Parijs werkte, noch naar de eigenhandige brieven van den paus

zelf, verkoos te luisteren. Doch met het jaar 1599 werd dat anders. In dat jaar toch was bij Hendrik IV het besluit tot rijpheid gekomen, zich van zijne gemalin Marguerite de Valois te scheiden, en hij moest dus den paus verzoeken, de echtscheiding uit te spreken. De paus verklaarde zich aanstonds bereid daartoe, doch slechts onder voorwaarde dat het besluit ter verbanning der Jesuiten ingetrokken zou worden.

Wat zou Hendrik IV nu doen? Hij beloofde te zullen doen wat de paus verlangde, doch verzocht alleen het noodige uitstel, opdat hij zijn Franschen behoorlijk zou kunnen voorbereiden. Kort daarop, nog in hetzelfde jaar 1599, ging Hendrik IV een nieuwen echt aan met Maria de Medici, een dochter van den groothertog van Toscane. Deze dame was van haar jeugd af aan in de handen der Jesuiten geweest, en zoo kan men begrijpen, dat ze van haar bruiloft af aan geen geschikt oogenblik liet voorbijgaan, om haar gemaal ten gunste van de Orde te stemmen. Bovendien bracht ze pater Lorenzo Magius met zich mede aan het hof, en deze, die een echt doorslepen Jesuiet en tevens een hoogst beschaafd man en een aardige prater was, verkreeg spoedig een zeer grooten invloed op den koning. Het eerste gevolg hiervan was, dat men de Jesuiten, als ze incognito in het land terugkwamen en zelfs hier en daar in burgerkleeding als onderwijzers optraden, oogluikend liet begaan. Nochtans aarzelde de vorst nog langen tijd hen officieel weder in hun oude rechten te herstellen, en het verbanningsdecreet bleef al dien tijd in naam van kracht. Toen werd, in het jaar 1603, fransch-Lotharingen, de laatste provincie die het nog met de Guises hield, tot onderwerping gebracht en aanstonds verplaatste Hendrik IV zijn hof een tijdlang naar Metz. Doch zoodra hij hier aangekomen was, vroeg de jesuitische provinciaal dier provincie, Ignace Armand, met de slimsten van zijn tallooze onderhoorigen eene audiëntie, die hem door de bemiddeling van Fouquet de la Varennes, den vertrouwde van 's konings kleine zonden, werd toegestaan. Op de knieën smeekte hij den vorst, de belofte te vervullen, die hij den heiligen Vader te Rome gegeven had, en onder tranen bezwoer hij met een heiligen eed, dat er voortaan in gansch Frankrijk geen trouwer en beter onderdanen zouden zijn dan de leden zijner Societeit. Kortom hij liet niets onbeproefd, om koning Hendrik tot de intrekking van het verbanningsdecreet te bewegen, en ten slotte gelukte het hem zijn wensch te verkrijgen, hoewel slechts onder zekere voorwaarden.

Nog in hetzelfde jaar namelijk, in het begin van September 1603, gaf de koning den Jesuiten de vergunning, zich te vestigen in de steden Toulouse, Agen, Rhodes, Bordeaux, Périgueux, Limones, Tournon, Le-Puy, Aubergaz, Beziers, Lyon, Dyon en La-Fléche; daarentegen mochten ze zulks in de andere steden van Frankrijk niet doen zonder afzonderlijke uitdrukkelijke vergunning des konings. Een gelijke vergunning werd vereischt, wanneer de Jesuiten goederen aankoopen of schenkingen aannemen wilden, en bovendien moesten ze allen geboren Franschen zijn. Eindelijk moest ieder hunner een heiligen eed zweren, zich aan de wetten des lands te zullen onderwerpen en nooit ofte nimmer op grond der privilegiën of immuniteiten die de pausen hun toegekend hadden, eenige aanspraak te doen gelden. Dat waren de voorwaarden waarop de zonen van Loyola, ondanks de heftige tegenspraak van het parlement van Parijs, weder in Frankrijk werden toegelaten, en vol vreugde bezwoeren ze alles wat men van hen verlangde. Ze zouden zelfs vol-

gaarne nog veel harder voorwaarden bezworen hebben, als men dat geëischt had; want wat bekommerden zij zich om eeden, die ze toch reeds bij voorbaat van plan waren te breken?

Tegelijk met die vergunning aan de Jesuiten, om zich weder in Frankrijk te vestigen, nam Hendrik IV een der hunnen, pater Cotton, tot zijn biechtvader. Hij deed het in de hoop daardoor iemand onder zijn bereik te hebben, die hem in zeker opzicht borg zou zijn voor het gansche gedrag der Orde. Maar die Cotton was zulk een slimme en fijne hoveling, dat hij weldra het hart des konings totaal beheerschte. Bovendien wist hij de hovelingen en maitressen van Hendrik te winnen en verkreeg zoodoende een invloed, die voor zijn orde van het grootste nut was. Dientengevolge kreeg de Orde weldra vergunning, behalve in de genoemde steden ook te Amiens, Poitiers, Vienne, Rouen, Caen, Rheims, Bearn en ten laatste ook te Parijs weder collegiën op te richten. Kortom, binnen de eerstvolgende zeven jaren hadden de Jesuiten het aantal hunner huizen in Frankrijk verdriedubbeld. Vóór alles echter stelden de goede paters er belang in, dat die zuil, — welke overal »de schandzuil van de Societeit van Jesus" genoemd werd, en die het aandeel der Orde aan den moordaanslag van Chatel in herinnering bracht, — omvergehaald wierd. Want zoo lang die zuil stond, konden ze zich nog altijd niet als volledig gerehabiliteerd beschouwen. Derhalve drong de pater biechtvader er dag en nacht bij den koning op aan, dat hij bevel tot hare omverwerping zou geven. Langen tijd was Hendrik IV hiertoe niet te bewegen en nog minder het parlement van Parijs, dat de oprichting indertijd bevolen had. Eindelijk, in Mei 1606, liet de staatsraad, die door de Jesuiten gewonnen was, zich er toe bewegen een voor de Orde gunstig advies in deze zaak uit te brengen, en nu gaf Hendrik de vergunning tot wegruiming der zuil. Dat moest dan echter bij nacht geschieden, daar men bevreesd was, dat het volk van Parijs zich met geweld er tegen verzetten zou. Maar dat was niet wat de Jesuiten wilden. Pater Cotton riep den koning toe: »Hendrik IV is geen koning der duisternis, maar des lichts!" en door dat woord bewoog hij den vorst te bevelen, dat de omverwerping op klaarlichten dag onder bedekking van een sterke gewapende macht geschieden zou. Zoo gebeurde het dan ook, en nu hieven de zonen van Loyola, die nog voor kort zoo diep vernederd waren, weder triumphkreten aan, want hun roem schitterde weder in den ouden stralenkrans!

Onder zulke omstandigheden zou men nu meenen, dat ze zich aan niets meer gelegen zouden laten liggen, dan het leven te beschermen van den monarch, die zich zoo gunstig jegens hen betoonde. Maar de Jesuiten deden juist het tegendeel, en op hun standpunt hadden ze daar goede gronden voor. Nadat Hendrik IV namelijk zijn rijk inwendig tot rust gebracht en versterkt had, schonk hij al zijn aandacht aan de buitenlandsche staatkunde. Hij begreep aanstonds, dat Frankrijk in den raad der volken veel te weinig te zeggen had. Immers de macht van het spaansch- oostenrijksche huis was alles overheerschend, zoodat het overige Europa zich ootmoedig daarvoor buigen moest! Hij vatte derhalve het plan op, om die overmacht met geweld van wapenen te breken en het zoogenaamde europeesche evenwicht weêr te herstellen. Ten dien einde sloot hij met de meeste andere staten van Europa, vooral met de protestantsche vorstendommen van Duitschland, gelijk mede met Engeland en de Nederlanden, een of- en defensief verbond. Dientengevolge werden

er in alle stilte groote legers uitgerust, en in den zomer van 1610, bij gelegenheid van den strijd over de Jülichsche erfopvolging (1), zou de veldtocht met alle kracht op twee punten tegelijk geopend worden.

Hendrik IV en zijn bondgenooten konden alle hoop koesteren, de bovenhand te zullen houden, daar noch Spanje noch Oostenrijk tijd genoeg gehad hadden, zich behoorlijk toe te rusten. Er heerschte dus aan hunne zijde groote opgewektheid, terwijl te Madrid en Weenen groote verslagenheid in de plaats begon te komen voor den vroegeren trots. Slechts een wonder kon ditmaal het huis Habsburg redden. En toch behoefden Philips II van Spanje en Rudolph II van Oostenrijk niet te wanhopen, want de Jesuiten, hun groote vrienden, leefden immers nog, en zij zagen er geen bezwaar in, als eerlijke middelen niet baten konden, tot een misdaad hun toevlucht te nemen. En, wat was er in het tegenwoordige geval meer noodig, dan den man uit den weg te ruimen, die het hoofd van de gansche onderneming was? Wat anders dan den koning en veldheer van kant te maken, die de ziel der gansche coalitie was en zonder wien de verbonden staten en staatjes niet veel beteekenden? Immers dat was koning Hendrik IV van Frankrijk, den genialen schepper van het plan der algemeene christelijke Republiek.

Merkwaardig, sedert er iets van dat grootsche plan uitgelekt was, ontving Hendrik IV bijna dagelijks waarschuwingen aangaande samenzweringen, die tegen hem op touw gezet wierden, terwijl hij zelf tevens door een zekeren fatalistischen angst vervolgd werd, dat men hem het leven zou benemen. Die angst verliet hem dag noch nacht en wel honderdmaal zeide hij tot zijn vertrouwden minister, den hertog de Sully: »vriend! ik zal niet te velde trekken, want ze zullen mij hier vermoorden!" En dat voorgevoel bedroog hem niet, zooals we thans zien zullen.

Den 14en Mei 1610 verliet Hendrik IV des namiddags om vier uur het Louvre, om Sully, die ziek was, een bezoek te brengen en tevens afscheid van hem te nemen, daar hij zich den volgenden dag aan het hoofd van het leger wilde stellen. Hij zat in een koets, die geheel open was, en naast hem zat de hertog d'Epernon, terwijl de markies de Mirabeau en de heer Duplessis de Liancourt tegenover hem gezeten waren. De plaatsen op de inspringingen der beide treden, — de toenmalige staatsiekoetsen waren eenigszins anders ingericht dan tegenwoordig, — waren ingenomen rechts door de maarschalken de Lavardin en de Roquelaure, en links door den hertog de Montbazon en den markies de la Force. Men kon dus wel zeggen, dat de koning voldoende beschermd was, ofschoon de garde, die anders de koninklijke equipage begeleidde, voor ditmaal, om alle gedrang te vermijden, achterwege gelaten was. In de tamelijk nauwe straat de la Ferronnerie aangekomen, werd de koets een oogenblik opgehouden, doordat eenige vrachtwagens den weg versperden, en de koning bukte zich naar den maarschalk de Lavardin om hem te vragen, wat er aan de hand was. Op datzelfde oogenblik trad een man uit de gapende menigte vooruit en kwam, alsof hij den koning beter in oogenschouw wilde nemen, haastig naar de koets toe; zoodra hij echter dicht genoeg bij was, sprong hij bliksemsnel op het rechtsche achterwiel, en stootte met een scherp mes tweemaal naar de borst des konings. De eerste stoot schampte op een rib af, maar de tweede

(1) Zie boven, Deel I bladz. 162.

trof den koning midden door het hart, en een oogenblik daarna zonk hij, terwijl het bloed in een stroom neêrvloeide, dood in de armen van den hertog d'Epernon. De moordenaar trachtte te vluchten, doch tevergeefs. Men vatte hem nog eer hij tijd gehad had, het bloedige mes weg te werpen, en gaf hem over aan den groot-provoost, die hem naar de conciergerie bracht.

Weinige oogenblikken daarna, nog eer het bebloede lijk des vermoorden koud geworden was, riep de pas weduwe geworden koningin, de bovengenoemde Maria de Medici, de groote vriendin der Jesuiten, het parlement bijeen, echter niet om aanstonds, zooals men verwachten zou, het onderzoek naar den moord te doen aanvangen, maar om zich tot regentes te laten benoemen, daar de zoon des overledenen, de toekomstige Lodewijk XIII, toen nog slechts tien jaren oud was. Dat was het eerste en eenige dat haar aan het hart lag, — haar en haar vrienden, den Jesuiten, alsmede haar geheimen minnaar Concini, het werktuig der zonen van Loyola, dien ze later tot markies en maréchal d'Ancre verhief. Het gelukte haar ook inderdaad tot voogdes van den minderjarige en regentes te worden benoemd, en eerst nadat dit geschied was, den 17n Mei, dus drie dagen na den moord, werd de ellendeling die de daad bedreven had, voor het parlement gebracht.

Zijn verklaringen kwamen op het volgende neder. Hij heette François Ravaillac en was in het jaar 1578 te Angoulème geboren, waar hij sedert verscheiden jaren als onderwijzer gevestigd geweest was. De ter doodbrenging des konings had hij reeds voorlang besloten, en wel omdat de vorst de ergste vijand van het Catholicisme was, en zich zelfs met de vijanden der kerk, de kettersche Protestanten, in een verbond inliet. Zulk een vorst te vermoorden was, naar hetgeen men hem geleerd had, niet alleen geoorloofd, maar zelfs een hoogst verdienstelijk werk. Hij zou dus, als het noodig was, dezelfde daad nog eens weder willen begaan. Medeplichtigen echter in den eigenlijken zin had hij niet en kon hij dus ook niet verraden. Daarbij bleef hij, zelfs toen men hem op de pijnbank legde. Slechts dit voegde hij er nog bij, dat hij zijn voornemen kort voor de uitvoering aan pater Aubigny gebiecht en van hem absolutie er voor verkregen had.

Derhalve medeplichtigen, d. w. z. rechtstreeks medeplichtigen, beweerde hij niet te hebben, en, behalve pater Aubigny, zelfs geen medewetenden. Doch dat was blijkbaar een leugen. Immers de vijanden van Hendrik IV hadden reeds geruimen tijd voor den moord geweten, dat hij gebeuren zou. Dat blijkt uit de volgende feiten. Het is bewezen, dat reeds veertien dagen vooruit te Madrid, Milaan, Antwerpen, Douai, Arras, Brussel, Mechelen en Praag, waar de Jesuiten zoo goed als almachtig waren, zeer stellig over den aanstaanden dood van Hendrik gesproken werd. Verscheidene personen bijv. te Rouen kregen brieven uit Brussel, waarin men hen om nader bericht aangaande den moord verzocht, terwijl de koning toen toch nog springlevend was. — Desgelijks trok acht dagen voor den moord een koerier door Luik, die vertelde, dat hij aan de duitsche vorsten het bericht van den dood des konings overbracht. — Op het altaar van de hoofdkerk van Montargis vond men een briefje, waarop stond, dat er weldra door een waaghals een einde aan het leven des konings gemaakt zou worden. — Pater Lagona verkondigde te Napels 's konings dood openlijk van den kansel. — De prevôt of stadsschout van Poitiers, welke stad twee dagreizen van Parijs af ligt,

liet zich juist op hetzelfde uur waarin Hendrik vermoord werd, bij het kegelspel in vol gezelschap deze woorden ontvallen: »Of de koning is reeds dood, òf hij sterft op dit oogenblik." Toen men hem later gevangen nam, om hem, die twee zonen onder de Jesuiten had, te ondervragen, hing hij zich zelf in de gevangenis op. — Een zekere heer Target te Parijs ontving een schrijven uit 's Hertogenbosch, gedateerd 14 dagen voor 's konings dood, waarin hem gemeld werd, dat men aldaar bijna elk uur bericht van de een of andere groote gebeurtenis in Frankrijk verwachtte, alsmede, dat men overal in België dag en nacht gebeden hield voor den goeden afloop van een gewichtig plan. — Te Keulen vertelden de Spanjaarden die aldaar in bezetting lagen, elkander, reeds in het begin van Mei, dat Hendrik weldra naar de andere wereld gezonden zou worden; te Maastricht werd er nog bijgevoegd, dat dan het rechte tijdstip gekomen zou zijn, om in plaats van een Bourbon, den koning van Spanje op den troon van Frankrijk te brengen. Kortom, in de echtcatholieke kringen en in 't bijzonder in de steden waar jesuitische collegiën bestonden, was reeds verscheiden weken vóór den dood van Hendrik IV de tijding van zijn aanstaande vermoording verbreid. En hoe zou dat alles mogelijk geweest zijn, wanneer Ravaillac geen medeplichtigen had gehad, of er geen samenzwering tot dien moord bestaan had?

Wie echter waren die medeplichtigen? Het vermoeden viel aanstonds op de Jesuiten, en wel met het volste recht. Immers zij, als de vrienden van het spaansche hof en het huis Habsburg, hadden er een bijzonder belang bij, dat Hendrik IV juist nu uit den weg geruimd wierd, zooals uit het boven medegedeelde volgt. Nochtans kwam er nooit iets stelligs aangaande de bijzonderheden der samenzwering aan het licht. Grootendeels was dit het gevolg hiervan, dat door den invloed van de koningin-regentes, de groote beschermvrouw der orde van Jesus, het onderzoek tegen Ravaillac op een zóó slordige, oppervlakkige en partijdige wijze gevoerd werd, als in Frankrijk tot nog toe ongehoord was. Het was of men letterlijk bevreesd was, de medeplichtigen te ontdekken, en men wachtte zich wel diegenen die iets naders zouden hebben kunnen mededeelen, te ondervragen. Sommigen werden zelfs opzettelijk verwijderd. De gewezen kapitein der garde Du-Jardin bijv. en Madame Coman, gewezen kamerjufvrouw van de markiezin de Vermeuil, die beiden door bijzondere omstandigheden met Ravaillac bekend waren geweest en precies wisten, met wie Ravaillac in den laatsten tijd raad gepleegd had, werden zoo lang buiten het land verwijderd, totdat het proces afgeloopen was. Hetzelfde deed men met nog anderen, die in hetzelfde geval verkeerden. Bovendien, wat deed men met dien pater Aubigny, die toch blijkbaar van de misdaad geweten en haar niet aangebracht had? Hij werd niet eens gestraft, maar men vergenoegde zich met zijn verklaring, dat hij zich niet meer kon herinneren, dat Ravaillac hem iets toevertrouwd had, »daar hij door God met de gave begenadigd was, om biechtgeheimen aanstonds weder te vergeten"!! Kortom men wilde niets naders te weten komen en vernam dan ook niets, daar de leden van het parlement, ingevolge wenken van hoogerhand, zich voor alle nauwkeuriger onderzoek wachtten. En dat Ravaillac zelf standvastig bleef, daarvoor zorgde pater Cotton, de beroemde hof-biechtvader, die hem dikwijls in zijn gevangenis bezocht.

Zoo was dus Ravaillac de eenige, die ter dood veroordeeld werd, en

wel tot denzelfden vreeselijken marteldood, die Pierre Chatel ondergaan had. Het vonnis werd den 27en Mei 1610 aan hem voltrokken. Doch de eigenlijke schuldigen, zij die den rampzalige tot zijn krankzinnig besluit gebracht hadden, wreven zich vergenoegd in de handen, want ze hadden bereikt wat ze gewild hadden.

Zoodra namelijk Maria de Medici, de koningin-weduwe, het regentschap aanvaard had, volgde ze aanstonds een geheel ander regeeringssysteem. Ze trok zich van de coalitie, die door haar overleden gemaal in 't leven geroepen was, terug en veranderde de tot nog toe vijandige houding jegens Spanje in eene zeer vriendschappelijke. Ja, om aan dit nieuwe verbond de kroon op te zetten, verloofde ze haar zoon, den minderjarigen Lodewijk XIII, met de infante Anna, en hare dochter met den prins van Asturië. Wat konden de Jesuiten meer verlangen? Wel is waar ieder die doordacht zag duidelijk in, dat zulk een bondgenootschap rechtstreeks tegen het belang van Frankrijk indruischte, en dat er dientengevolge spoedig weder nieuwe binnenlandsche onlusten moesten komen met de Hugenoten, die tijdens Hendrik IV onder de bescherming der wetten, rustig en vredig geleefd hadden. Maar om dat alles bekommerde de regentes zich niet, daar ze van hare jeugd af aan tot de meest bigotte dames van haar tijd behoorde. Dientengevolge bleef ze ook gedurende al den tijd van haar regentschap in alle opzichten datgene doen, wat de zonen van Loyola haar influisterden.

Ook onder Lodewijk XIII behielden de Jesuiten de bovenhand aan het hof, althans in den eersten tijd zijner regeering, zooals reeds hieruit blijkt, dat zijn biechtvaders, de paters Cotton, Arnoux, Seguiran, Suffran en Caussin, allen Jesuiten waren. Deze hun overmacht had dan ook ten gevolge, dat in het jaar 1621 de lang gevreesde godsdienstoorlog met de Hugenoten werkelijk weder uitbrak. Echter werd hij reeds in het volgende jaar weder ten einde gebracht, en wel hierdoor, dat de Protestanten hun godsdienstvrijheid, die hun bij het edict van Nantes onder Hendrik IV gewaarborgd was, terugkregen. Ze mochten van nu af aan weêr protestantsch »gelooven" en protestantsch hooren prediken. Daarentegen brachten de zonen van Loyola het toch zoo ver, dat geen Hugenoot meer met eenig staatsambt bekleed werd, geen hunner in het leger tot hooger rangen bevorderd, kortom, ieder hunner het vooruitzicht benomen werd, in Frankrijk vooruit te komen. Daardoor werden onder Lodewijk XIII een menigte Protestanten verleid, tot de Catholieken over te loopen, want zelfs de hertog-kardinaal de Richelieu, die sedert 1624 's konings eerste minister werd, hield zich in zijn maatregelen tegen de Hugenoten aan den raad der Jesuiten, hoewel hij in andere staatkundige vragen hun bepaalde tegenstander was.

Richelieu vatte namelijk het plan van Hendrik IV, om het habsburgsche huis tot elken prijs te fnuiken, aanstonds weder op en voegde zich daarom tijdens den dertigjarigen oorlog aan de zijde van Zweden en de Protestanten. Ook werd deze zijne staatkunde met het beste gevolg gekroond, daar Frankrijk bij het einde van dien oorlog veel grooter en machtiger was dan ooit te voren, terwijl Spanje en Oostenrijk totaal uitgeput en voortaan niet meer in staat waren, de vroegere hoofdrol in de europeesche aangelegenheden te spelen. Hij zelf beleefde dit trouwens niet meer en Lodewijk XIII evenmin. Beiden waren reeds lang te voren,

Richelieu in 1642 en Lodewijk in 1643, gestorven. In zijn plaats kwam nu Lodewijk XIV aan de regeering, dien velen den groote noemen, ofschoon hij dien naam niet verdiende. In zoo verre echter toonde hij zich toch groot, dat hij de politiek van Richelieu ook tot de zijne maakte en van den aanvang zijner regeering zich nergens meer op toelegde, dan om Spanje en Oostenrijk nog meer te verzwakken, nog dieper te vernederen, dan ze het reeds waren. Toen ging der Orde van Jesus op eenmaal een licht op. Ze begreep namelijk, dat met het habsburgsche huis, dat volledig in verval was, het plan eener christelijke wereldmonarchie onmogelijk verwezenlijkt kon worden, maar dat die rol thans veel beter aan Frankrijk paste. Derhalve verlieten ze op eens de vanen van Oostenrijk en Spanje, om zich in de armen van den »allerchristelijksten koning" Lodewijk XIV te werpen. Hem wilden ze voortaan dienen met al de krachten, waarover ze te beschikken hadden; zijn belangen wilden ze bevorderen als waren het hun eigene. Doch natuurlijk slechts onder voorwaarde, dat hij hun zijn volle gunst schenken en naar hun raad steeds luisteren zou. Dat verdrag kwam werkelijk tot stand en werd van weêrszijden getrouw gehouden. Van de zijde van Lodewijk XIV trouwens eerst sedert hij ouder begon te worden.

Sedert namelijk Lodewijk XIV meer op jaren begon te komen, werd hij volledig door de Jesuiten beheerscht, en wel vooreerst door de koninklijke biechtvaders, pater La Chaise en zijn opvolger, pater Le-Tellier, en ten anderen door de koninklijke maitressen, mevrouw de Maintenon, wier hart voor niets klopte, dan voor jesuitische belangen. Ik zou nu een lange geschiedenis kunnen schrijven over de vreeselijke gevolgen van deze heerschappij der Jesuiten, een heerschappij die inderdaad oppermachtig was. Doch ik verwijs den lezer naar de algemeene geschiedenis, waarin het onheil dat de regeering van Lodewijk XIV over Frankrijk en gansch Europa gebracht heeft, met bloedige letters staat opgeteekend.

Een punt echter kan ik niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat namelijk de zonen van Loyola voor alle dingen hun macht misbruikten, om den koning tot de herroeping van het edict van Nantes (1685) te bewegen, opdat al zijn protestantsche onderdanen in den schoot der alleenzaligmakende kerk teruggebracht zouden kunnen worden. Een angstkreet ging op door gansch Frankrijk, ja buiten Frankrijk ook door Savoye, welks hertog alles deed wat Lodewijk XIV beval. Begeleid door een gansch leger van beulen en soldaten, — meest dragonders, van waar deze vervolgingen de »Dragonades" genoemd werden — begonnen de Jesuiten de uitroeiing van het ketterdom. En die uitroeiing werd ook werkelijk bereikt; doch met opoffering van honderdduizenden, die liever den dood dan de mis zich lieten welgevallen, en nogmaals honderdduizenden, die er in slaagden, onder allerlei vermommingen en met achterlating van al hunne have over de grenzen te komen. Doch wij zwijgen over die gruwelen, die zelfs niet onderdeden voor de vreeselijkheden in den dertigjarigen oorlog begaan; wij zwijgen er van, daar immers de Orde van Jesus overal waar ze volkomen alle macht in handen had, zich door gelijke onmenschelijkheden onsterfelijk gemaakt heeft.

Ook onder het regentschap van den hertog van Orleans bleven de Jesuiten almachtig in Frankrijk. Bij den dood van Lodewijk XIV namelijk, in 1715, was zijn achterkleinzoon en opvolger, Lodewijk

XV, nog slechts vijf jaren oud, en de hertog van Orleans nam, als eerste prins van den bloede, de teugels van het bewind als voogd en regent in handen. De eerste minister en gunsteling van den regent, de beruchte kardinaal Dubois, was de verklaarde vriend der Jesuiten, daar ze hem den kardinaalshoed bezorgd hadden. Daarom verschafte hij hun ook in hun toenmaligen strijd met de Jansenisten (1) de overwinning.

Nog grooter macht verkregen de zonen van Loyola, na het ophouden van het regentschap, onder de regeering van Lodewijk XV zelf, althans in het begin zijner regeering. Het is bekend, welken grooten invloed de koninklijke biechtvader, pater Claude Bertrand Tacherau de Lignières, op den vorst uitoefende. Bovendien hadden de Jesuiten den kardinaal Fleury op hun zijde, die tot aan het jaar 1743 als eerste minister bijna onbeperkt over Frankrijk heerschte. Het scheen dus niet, dat hun macht, zoo lang als Lodewijk XV op den troon zat, ooit geschokt zou kunnen worden. Toch gebeurde dat, en wel door den invloed eener vrouw, de markiezin de Pompadour, die sedert 1745 de alles regelende maitresse van den koning werd.

In dien tijd namelijk, d. i. in het midden der achttiende eeuw, stonden te Parijs zoowel als in gansch Frankrijk twee machtige partijen tegenover elkander, de Jansenisten en Molinisten. Beide partijen bestreden elkander, gelijk ik reeds in het eerste hoofdstuk van het vorige boek medegedeeld heb, op leven en dood. Een vrijzinnig man zou dien ganschen strijd misschien belachelijk voorkomen, daar het eigenlijk slechts om onbeduidende afwijkingen in zake des geloofs te doen was. Maar de Jesuiten zetten nu eenmaal alles op het spel, om de Jansenisten er totaal onder te brengen. Daarom brachten ze hun vriend, den aartsbisschop van Parijs, Christophe de Beaumont, zoo ver, dat hij aan al zijn geestelijken verbood, aan de stervenden en zieken, die zich niet stellig tegen het Jansenisme verklaarden, het heilige Avondmaal en het laatste oliesel toe te dienen.

Ongelukkig echter was mevrouw de Pompadour jansenistisch-gezind en zoo bewoog ze den koning een vlak tegenovergesteld bevel te geven. Bovendien werd de aartsbisschop als een rebel, die eigenmachtig gehandeld had, naar Conflans gebannen en ieder zijner collega's die hem mocht blijven aanhangen, met gelijke straf bedreigd. Daarop mengde zich het parlement ook in den strijd en ten slotte werd het zulk een vreeselijke warboel, dat men alle oogenblikken moest vreezen, dat alles totaal 't onderste boven gekeerd zou worden. In die algemeene wanorde waren de zonen van Loyola het allerijverigst in de weer. In woord en schrift legden ze een zoo woedenden haat aan den dag tegen den — zooals ze zeiden — hun afvallig geworden koning, dat men verbaasd stond over hun onbeschaamdheid. Op eenmaal klonk midden onder al de verwarring het gerucht, dat Lodewijk XV door een sluipmoordenaar getroffen was, en grenzenloos was de verslagenheid van ieder die het wel met Frankrijk meende.

Het was den 5en Jan. 1757, den dag vóór Driekoningen, des avonds tegen 7 uur in het slot van Versailles, dat de bedoelde gebeurtenis plaats greep. De koning wilde met den dauphin naar Trianon rijden, om aldaar te soupeeren, en een compagnie van de garde kreeg dus bevel, zijn koets te begeleiden. Alles was gereed en precies om zeven uur zag men

(1) Zie boven, Deel II bladz. 95 – 102.

den koning in het voorportaal verschijnen, gevolgd door een schaar hovelingen, waaronder de maarschalk de Richelieu, de kanselier Lamoignon en de grootzegelbewaarder Machault. Bij de trede van de koets stond de hertog d'Ayen, kapitein van de wacht, en de garde presenteerde het geweer, toen de vorst naar de koets toetrad. Hierbij moet herinnerd worden, dat de verlichting zeer slecht en het weer donker was; slechts een stuk of zes bedienden droegen lantaarns, en zoo bemerkte men niet, dat zich op hetzelfde oogenblik, waarin zijne majesteit bij de trede van de koets kwam, een man stilletjes, midden door de gardes heen, onder de schaar hovelingen mengde, die den koning omgaf. Plotseling voelt de koning een steek op de borst en terwijl hij aanstonds met de hand naar de plek voelde, bespeurde hij dat alles met bloed was. Snel keert hij zich om, en door dat omdraaien ziet hij den man die hem gestoken had, vlak voor zich staan, waarop hij luide uitriep: »grijpt den moordenaar!" Dat werd oogenblikkelijk gedaan en de ellendeling werd in een kamer der benedenverdieping, de zoogenaamde »zaal der garde", gesleept, waar men hem nauwkeurig doorzocht. Hij bekende dadelijk de moordenaar te zijn; doch men vond niets bij hem dan dertig goudstukken, een gebedenboek en een scherp tweesnijdend mes. Daarop werd hij aan den groot-provoost overgeleverd, die in allerijl was aangekomen, en deze bracht hem in dezelfde gevangenis, waar ook de vorige koningsmoordenaars gezeten hadden.

Terwijl dat alles nu voorviel, verbreidde zich het gerucht, dat de koning zwaar verwond of zelfs vermoord was, bliksemsnel door de gansche stad. Dat gaf, gelijk men denken kan, een vreeselijke opschudding. Grooter nog was echter de verwarring aan het hof, want men meende aanvankelijk, dat de wond des konings, — die dadelijk na den aanslag in zijn kamer teruggegaan was, — doodsgevaarlijk was, zoodat er een verandering der regeering te wachten stond. Reeds jubelde de partij van den dauphin, bij welke de Jesuiten den toon aangaven. Zelfs wisten de paters den kroonprins zoover te brengen, dat hij aanstonds aan mevrouw de Pompadour bevel liet geven, oogenblikkelijk Versailles en het hof te verlaten. Intusschen bleek het al zeer spoedig, dat die gevaarlijkheid van de wond zoo erg niet was. Werkelijk kon de koning reeds binnen weinige dagen als geheel herstellende beschouwd worden. En zoodra mevrouw de Pompadour dat vernam, keerde zij zegevierend aan het hof terug, en de wijze waarop ze door den koning ontvangen werd, maakte het ieder duidelijk, dat ze niet het minste aan macht en invloed verloren had.

Doch keeren we tot den moordenaar terug. Het onderzoek, waarmede oogenblikkelijk een aanvang gemaakt werd, bracht aan het licht, vooreerst, dat hij heette Robert François Damiens, twee en veertig jaar oud en geboren was in het dorpje Tieuloy bij Arras in het graafschap Artois. Zijn vader was pachter geweest, maar had bankroet geslagen, en zoodoende werd de opvoeding van den jongen Robert tamelijk verwaarloosd. Zijn ouders waren blijde, dat ze hem als keukenjongen in het Jesuiten-collegie van Arras geplaatst kregen en lieten hem van dat oogenblik geheel en al aan zich zelf over. Bijzonder gelukkig scheen hij daarbij niet geweest te zijn, want hij bracht het te Arras niet verder dan tot kok, en toen hij later uit Arras wegging, werd hij bij verschillende heeren, nu eens hier dan eens elders, bediende. Ook onderscheidde hij zich volstrekt niet door een zeer solide levenswijze, ofschoon de

paters Jesuiten hem tot een dweepzieken femelaar gevormd hadden. Hij gaf zich aan de gemeenste liederlijkheid over en ook in diefstal was hij zeer bedreven. Dat hinderde nochtans de Jesuiten niet, hem, zoo dikwijls als hij broodeloos stond, — en dat overkwam hem niet zelden, — te ondersteunen. Twee jaren voor den aanslag stelden ze hem, evenals vroeger te Arras, thans te Parijs in hun collegie tot kok aan. Dat duurde echter slechts kort, want weldra trad hij op hun aanbeveling bij een heer in dienst, waar hij bleef tot weinige weken voor den aanslag.

Meer kon men van zijn vroeger leven niet te weten komen. Doch was dat niet reeds voldoende, om het vermoeden te doen ontstaan, dat de moordenaar niets anders geweest was, dan een werktuig in de handen der Jesuiten? Zelf echter ontkende hij bepaald, medeplichtigen te hebben, en hij bleef bij die bewering zelfs toen men hem op de pijnbank gelegd had. Zooveel echter bekende hij toen, dat hij acht dagen vóór de misdaad bij een Jesuiet zijn gansche plan gebiecht en van hem absolutie verkregen had. Bovendien waren er nog allerlei andere aanduidingen, waaruit maar al te duidelijk scheen te volgen, dat het wederom de zonen van Loyola waren, die den dweper er toe gebracht hadden, den aanslag te wagen, alsmede dat ze in allen gevalle met zijn plannen volledig bekend geweest waren. Immers, dienzelfden 5en Januari, des avonds om acht uur, werd een koetsier, die van den kant van Versailles over den Pont-Royal Parijs binnenreed, door twee heeren staande gehouden, die hem gevraagd hadden, of er in Versailles niets nieuws gebeurd was. De koetsier had duidelijk gezien, dat ze onder hun mantels de kleeding der Jesuiten droegen, en toen hij geantwoord had, dat hij van niets wist, had hij den éénen heer tegen den anderen hooren fluisteren: »dan is het mislukt!" — Reeds den 31en December 1756 had een schoenmakersvrouw van Parijs, Marguerite Lepin genaamd, die een zoon in het Jesuiten-collegie had, aan een harer naastbestaanden te Langest geschreven, dat ze hem den 6en Januari e. k. een nieuwtje zou melden, daar hij vreemd van zou opzien. — De schatmeester van Engeland, de heer de la Boissière, had te Calais, in een gezelschap waar zeer heftig over den tegenwoordigen toestand van Frankrijk gedisputeerd werd, een pater van de orde van Jesus hooren uitroepen: »De koning mag zich wel inachtnemen, want er zijn altijd nog wel Ravaillac's te vinden." — De biechtvader der koningin, de poolsche Jesuiet Brigansesky, — de koningin, Maria Leszinska, was een dochter van den poolschen koning Stanislaus, — had zich tegenover den graaf Zalutzky, den groot-referendaris van Polen, slechts weinige dagen vóór den aanslag, de woorden laten ontvallen: »Pompadour zal den langsten tijd geheerscht hebben, als alles gaat, zooals het gaan moet!"

Kortom, er waren aanduidingen genoeg voorhanden, dat de Jesuiten de aanstokers van de daad en er mede bekend geweest waren. Het volk van Parijs noemde dan ook zonder omwegen de zonen van Loyola de eigenlijke daders. Ja het schoolde zelfs voor hun collegie samen, om het met al zijn bewoners in brand te steken en zou dat ook zeker gedaan hebben, als men het niet door de gewapende macht uiteengejaagd had. Daar er echter met dat al geene meer bepaalde bewijzen voorhanden waren, meende de eerste president van het gerechtshof, Maupeou genaamd, die den Jesuiten zeer genegen was, dat men het proces maar onnoodig vertraagde, als men naar al zulke onbeduidende bijzaken onderzoek deed. Daar de meerderheid in dat gevoelen deelde, vergenoegde

men zich met eene enkele veroordeeling, namelijk met die van Robert François Damiens, den dader zelf.

Men begreep zeer goed, dat de openbare meening geen vrede zou hebben met zulk een slappe wijze van handelen. Maar men nam zich voor die openbare meening op een andere wijze zoo wat te bevredigen, door namelijk de executie van den veroordeelde tot een buitengewone en verschrikkelijke vertooning te maken. Dat deed men dan ook, en men verzon martelingen, die tot nog toe onbekend waren en voerde ze uit met een wreedheid, die de haren te berge doet rijzen, als men ze maar leest. Daarom zal ik er kort over zijn. Den 28en Maart, om half vijf, haalde men Damiens uit de gevangenis en sleepte hem op het schavot, dat op het plein de la Grève was opgericht. Daar kleedde men hem naakt uit en bond hem met ketenen aan een paal, die midden op het schavot stond. Nu werd hem de hand waarmede hij de misdaad begaan had, met gezwavelde lappen omwonden en zoo lang boven een bekken met vuur gehouden, dat ze volledig verkoold was. Daarop scheurde men hem met gloeiende tangen gansche stukken vleesch uit borst, armen en beenen en goot in de wonden kokende olie, gesmolten lood en brandend pek. Eindelijk spande men vier paarden aan zijn armen en beenen liet die langzaam aantrekken, en scheurde zijn lichaam alzoo in vier stukken. Alles ging zoo langzaam in zijn werk, dat de vreeselijke slachting drie volle uren duurde, en alles werd zoo berekend en behoedzaam uitgevoerd, dat de rampzalige gedurende die drie uren bleef leven en zijn bewustzijn hield. Eerst nadat de vierendeeling afgeloopen was, verloor hij zijn bewustzijn en blies den adem uit.

Door de vreeselijkheid van de terdoodbrenging des moordenaars waren de Parijzenaars voldaan en begonnen ze weldra te vergeten, op hoe onverschoonbare wijze men zijn medeplichtigen achter de schermen had gelaten. Niet zoo vergeetachtig was echter Madame de Pompadour. Zij brandde van toorn tegen degenen, die, toen de koning pas verwond was, hare verwijdering uit Versailles hadden bewerkt. En dat waren de Jesuiten; derhalve dorstte zij er naar zich op hen te wreken. Daar ze echter zeer goed wist, met welke gevaarlijke vijanden ze te doen had, besloot ze, zoo voorzichtig mogelijk te werk te gaan en elken stap dien ze deed, vooruit behoorlijk te overwegen. Voor alle dingen was ze er op bedacht, slimme bondgenooten te winnen en met dat doel trad ze in een zeer intieme verhouding tot den hertog de Choiseul, dien de koning op haar aandrang spoedig tot zijn eersten minister aanstelde.

Choiseul was een zeer helderziend en verlicht man en tevens een zoo krachtig en energiek karakter, dat hij weldra slechts »de fransche Pombal'' genoemd werd. De Jesuiten hadden dus wel op hunne hoede mogen zijn en alle krachten inspannen, om aan de coalitie Pompadour-Choiseul het hoofd te kunnen bieden. Doch de buitengewone macht, waartoe ze onder Lodewijk XIV en zijn opvolger Lodewijk XV opgeklommen waren, had hen zoo trotsch gemaakt, dat ze het voor volstrekt onmogelijk hielden, ooit van die macht beroofd te zullen worden, zoodat ze zich slechts minachtend tegenover de genoemde coalitie stelden. Ja, ze veroorloofden zich zelfs, den koning in heftige kanselredenen wegens zijn betrekking met Madame de Pompadour openlijk aan te vallen en te smaden, daar ze in de verblinding van hun trots hoopten, dat de monarch aanstonds vol berouw zijn maitresse met schande en smaad zou wegjagen!

Zoo ver kwam het echter in geenen deele; integendeel begon de vorst langzamerhand een bepaalden haat tegen de Orde van Jesus op te vatten. Hij schonk dus meer en meer geloof aan de verzekeringen van zijn eersten minister, dat van al het getwist en al de verwarring, die toenmaals in Frankrijk heerschten, alleen de Jesuiten de schuld droegen.

Toen de koning eenmaal zoo ver was, viel het madame de Pompadour niet moeielijk, hem ook gemeenzaam te maken met de gedachte, dat het per slot van rekening het beste zou wezen, wanneer men het gezelschap van Jesus geheel uit Frankrijk verdreef. Van dat oogenblik af aan wachtte de Choiseul nu nog maar op eene geschikte gelegenheid, om zijn vaderland van de groote plaag der zwarte bende voor altijd te bevrijden.

Die gelegenheid kwam ook weldra. Juist terzelfder tijd sloeg pater La-Vallette dat beruchte bankroet, waarvan ik reeds in het vierde Boek (1) gesproken heb. Het parlement, bij hetwelk de crediteuren hun aanklacht indienden, nam een beslissing ten nadeele van de geheele Orde en veroordeelde haar tot de betaling der schulden van het huis La-Vallette. Het besliste verder ook nog, dat een genootschap, dat zulke Statuten had als het gezelschap van Jesus, in een welgeordenden staat niet mocht geduld worden. Op grond van die beslissing wendde Lodewijk XV zich in het jaar 1762 tot den generaal der Orde te Rome, den meergenoemden Ricci, met het verzoek, in de statuten der Societeit, althans voor Frankrijk, eenige verbeteringen te brengen. Doch Ricci gaf, trotsch en stijf, het beruchte antwoord: *Sunt ut sunt, aut non sint*, d. w. z. »Zij (de Jesuiten) zijn zooals ze zijn, of ze moeten ophouden te bestaan.” En een antwoord van gelijke strekking gaf ook de paus Clemens XIII, wien de koning insgelijks verzocht, de Orde te hervormen.

Het is buiten twijfel, dat beiden, de paus zoowel als de generaal, meenden, dat Lodewijk XV zich door zulk een hooghartig antwoord uit het veld zou laten slaan. Maar de slimme Pompadour en de energieke de Choiseul zorgden er wel voor, dat hij zich niet uit het veld liet slaan. Integendeel, de koning gaf nu aan het parlement van Parijs de vrije hand, om de Statuten der Orde van Jesus nog eens nauwkeurig te onderzoeken. Zulks geschiedde en het parlement verklaarde weldra het gezelschap van Jesus voor een genootschap, dat gevaarlijk was voor het algemeene welzijn; een genootschap, welks leerstellingen tegen de christelijke zedeleer streden en elk beginsel van den godsdienst ondermijnde, een genootschap, dat overal in alle staten de grootste oneenigheden verwekte en voor hetwelk zelfs de heilige persoon des heerschenden konings niet meer heilig was. »Zulk een genootschap”, — zoo luidde verder woordelijk de memorie van het parlement van Parijs, — »kan men niet laten bestaan en het moet in Frankrijk opgeheven worden. Wanneer »echter de leden der Orde zich er aan wilden onderwerpen, dadelijk uit »de Orde te treden, alle betrekking met hun generaal in Rome af te breken, hun collegiën en andere huizen aan den staat over te dragen en »voortaan afzonderlijk als private personen te leven, dan zou men hun »het verblijf in Frankrijk nog kunnen blijven vergunnen; zelfs zou men, »wanneer ze zwoeren, voortaan getrouwe onderdanen te zijn en zich aan »de wetten des lands te onderwerpen, hun een rechtmatig pensioen kunnen toekennen.”

---

(1) Zie Deel II bladz. 73—78.

Zoo luidde het oordeel van het parlement; maar de Jesuiten wilden zich tot niets laten vinden en weigerden den eed. Ja, toen er vijf of zes uit hun midden, — hun geheele aantal beliep in Frankrijk omtrent vijf duizend, — waren die zich bereid verklaarden zich aan het edict van het hoogste gerechtshof in het land te onderwerpen, werden ze plechtstatig uit de Orde uitgestooten als afvalligen en meineedigen! Dat was dan toch het toppunt van weêrbarstigheid tegen de wet, en derhalve besloot het parlement den 9en Maart 1764 op een plechtige zitting en bijna met algemeene stemmen, dat de gezamenlijke leden van de Societeit van Jesus binnen een maand het gebied van Frankrijk moesten verlaten. Dat besluit werd aanstonds den koning ter bekrachtiging voorgelegd, en iedereen was nu ten hoogste benieuwd, wat de koning doen zou, daar dat besluit zonder de onderteekening des konings geen kracht van wet had. Nog hoopten de zonen van Loyola op een goeden afloop. Ze hielden het voor onmogelijk, dat een nazaat van Lodewijk XIV in ernst aan hun vernietiging zou denken, en daar ze den dauphin geheel beheerschten, vielen ze door zijn tusschenkomst den koning op alle mogelijke wijzen lastig, om toch zijn sanctie niet aan het besluit des parlements te schenken.

Werkelijk wankelde Lodewijk XV nog een geruimen tijd. Doch eindelijk, in November 1764, nam hij toch een besluit en wel in het nadeel der Societeit van Jesus. Hij decreteerde namelijk:

»dat het gezelschap van Jesus voortaan in gansch Frankrijk, als»mede in alle aan den franschen scepter onderworpen landen of kolo»niën, niet meer zou mogen bestaan; dat verder de niet-fransche »leden van het gezelschap op staanden voet het land moesten verla»ten, en dat eindelijk de in Frankrijk geboren leden slechts dan »in Frankrijk zouden mogen blijven, als ze al hun geestelijke be»trekkingen nederleggen en in het vervolg als privaatpersonen »overeenkomstig de wetten, wilden leven."

Aldus decreteerde Lodewijk XV, en dat er aan zijn decreet ten strengste de hand gehouden werd, — daarvoor zorgde de hertog de Choiseul, zijn eerste minister en raadsman.

ZEVENDE BOEK.

DE SCHIJNDOOD VAN HET JESUITISME

EN

ZIJN HERLEVING.

EERSTE HOOFDSTUK.

De opheffing van de orde der Jesuiten door paus Clemens XIV.

Het laat zich hooren, dat de woede van den generaal der Jesuiten Ricci geen palen kende, toen hij de verschrikkelijke tijding ontving van de verjaging der Orde eerst uit Portugal en daarop uit Spanje en Frankrijk. Weldra zou zijn woede nog nieuw voedsel vinden.

In het jaar 1767 namelijk besloot Ferdinand IV, koning van Napels en Sicilië — aan wien deze kronen in het jaar 1759 door zijn vader, koning Karel III van Spanje, opgedragen waren, — op aandrang van dien vader alsmede op raad van zijn zeer verlichten minister, Bernard Tanuzzi, om de Societeit van Jesus insgelijks in zijn staten op te heffen. Hij deed dat eenvoudig op grond hiervan, dat door genoemde Societeit de rust, de veiligheid en de welvaart zijner onderdanen ondermijnd en vernietigd werden. Zoodra dat besluit genomen was, werden in den nacht van 20 op 21 November van genoemd jaar (1767) de gezamenlijke Jesuiten gevangen genomen, op wagens, die men gereed gehouden had, naar de naastbij gelegen zeehavens gebracht en verder op oorlogschepen naar Civita-Vecchia in den Kerkelijken Staat getransporteerd.

Dat was op nieuw een vreeselijke slag voor de Orde, en haar generaal was radeloos. Doch niet alleen hij, maar ook de groote beschermer en vriend der Orde, de toen regeerende paus, Clemens XIII. Zijne Heiligheid protesteerde aanstonds ten krachtigste tegen zulk een maatregel. Maar zijn protest had geene de minste uitwerking. Ferdinand IV, of liever zijn minister Tanuzzi, bleef bij de uitzetting der zwarte bende, en een memorie van beklag, die de paus daarop bij het keizerlijke hof te Weenen indiende, hielp al even weinig.

Integendeel, door de heftige taal, die de paus in die memorie voerde, werd de zaak der Jesuiten nog verergerd. Het eerste gevolg daarvan was, dat nu nog twee andere vorsten dezelfde gedragslijn met de Jesuiten volgden. Dat waren de grootmeesters van de Orde der Johanniters, op Malta, Emanuel Pinto, en de hertog van Parma, de jonge en moedige Ferdinand, een nabestaande van den koning van Spanje. Ook zij lieten de leden der Societeit van Jesus bij nacht oppakken en allen te gader naar den Kerkelijken Staat transporteeren.

Zoo begonnen dus ook de kleinere catholieke potentaten het voorbeeld der grooten na te volgen, en nu zelfs ook die vorst van Parma, een der kleinste staten van Europa, een staatje bovendien, over hetwelk de pausen sedert eeuwen een zeker recht van souvereiniteit uitoefenden. Neen! zoo iets ging alle begrip te boven, en Clemens XIII liet zich

dan ook ganschelijk door zijn toorn medesleepen. Bovendien hitsten de Jesuiten, wier volgzame dienaar hij zich altijd betoond had, hem onophoudelijk op. Ze bliezen hem in het oor, dat het een kleinigheid voor hem was, door zijn apostolische macht zulk een vorst in duodecimo te fnuiken en rustten niet, voordat de geest van den grooten Gregorius VII op hem kwam en hem tot eene even zonderlinge als dwaze daad bracht.

Den 30n Januari 1768 namelijk vaardigde Clemens XIII, onder den titel van Monitorium (»Vermaanschrift") een pauselijke bul uit, waarin hij »de besluiten van Ferdinand betreffende de uitzetting der Jesuiten voor »nul en geener waarde verklaarde, en tevens aan de bisschoppen van »Parma ten strengste verbood, zich daarnaar te richten. Voorts deed hij »al diegenen, die zich aan de uitvaardiging, afkondiging en uitvoering »van genoemde decreten hadden schuldig gemaakt, en dus met name »den regeerenden hertog zelf, benevens zijn minister Du-Tillot, in den »kerkelijken ban en verklaarde hen zoo lang alle kerkelijke genademiddelen »onwaardig, totdat ze door ootmoedige onderwerping de pauselijke ver»giffenis erlangd zouden hebben." — Dat was de taal, die de zonen van Loyola aan paus Clemens XIII in den mond legden, en waarlijk, zelfs de beruchte bul »Unigenitus," onzaliger gedachtenis, die bij gelegenheid van den Jansenisten-strijd uitgevaardigd was, kon niet driester geluid hebben. Maar weldra zou Clemens XIII ondervinden, dat de tijden van Hildebrand of Innocentius III voorbij waren, m. a. w. dat de pauselijke banbliksems geen brand meer stichtten, maar op het machtsbewustzijn van de wereldlijke vorsten afstuitten.

Zoodra namelijk Clemens XIII zijn banbul of monitorium aan de hoofdkerken van Rome liet aanslaan en ze vervolgens aan de gansche catholieke Christenheid verkondigde, ging er een algemeene kreet van afkeuring op over het misbruik der geestelijke macht. Tevens kwamen er formeele protesten in van de fransche, de spaansche, de portugeesche en de napelsche regeering. Ja, te Venetië, Genua, Monaco en andere plaatsen liet men bij trompetgeschal en trommelslag openlijk op de straten afkondigen, dat de paus niet bevoegd was zich in de aangelegenheden van andere staten te mengen. Kortom, bijna alle catholieke staten maakten de zaak van den hertog van Parma tot de hunne. Derhalve werd nu Clemens XIII van alle kanten bestormd, om het zoogenaamde monitorium weder in te trekken en de Jesuiten, die er zeker de eigenlijke aanleggers van waren, aan hun lot over te laten. Doch hoe meer men hem lastig viel, des te halstarriger werd hij en des te overdrevener loftuitingen deelde hij aan zijn beste vrienden de Jesuiten toe. »Eer zal »de gansche wereld," zoo liet hij zich uit, »ondergaan, eer ik hun leed »laat geschieden. Want zij zijn de eenige wezenlijke steunen van het »pausdom of (zooals hij het noemde) van het Christendom, en dat Christen»dom zelf loopt gevaar als zij nood lijden." Derhalve nam hij de banbul tegen Parma niet terug, en zelfs eischte hij van al de regeeringen, die de Jesuiten verdreven hadden, dat ze aanstonds dien maatregel intrekken en in elk geval de ministers, door wiens toedoen zulks geschied was, ontslaan zouden.

Dat was nu toch waarlijk de zaak tot het uiterste drijven, en nu werd ook het spreekwoord bewaarheid, »wie den wind zaait, zal den storm oogsten." Met andere woorden, toen langs den weg van minnelijk vertoog niets gewonnen werd, gingen de bourbonsche hoven tot krachtiger maatregelen over. De koning der beide Siciliën (Napels en

Sicilië) liet Benevent en Ponte Cordo en de koning van Frankrijk de stad Avignon benevens het graafschap Venessain in bezit nemen. Dat waren pauselijke bezittingen op napelsch en fransch grondgebied, op welke de genoemde koningen volstrekt geen recht hadden. Maar ze wilden den paus met der daad bewijzen, dat hij, als hij den strijd zocht, ook de gevolgen er van ondervinden moest. Bovendien gaven ze hem niet onduidelijk te verstaan, dat zelfs de Kerkelijke Staat bezet zou worden, als hij niet toegaf. Hiertoe kwam het echter niet, want Clemens XIII stierf in den nacht van den 3en Februari 1769 plotseling aan een beroerte, en aanstonds werden alle dwangmaatregelen gestaakt, daar men de hoop koesterde, een meer toegefelijk opvolger in zijn plaats op den Heiligen Stoel te zullen verheffen.

Dat bereikte men ook werkelijk; maar met zeer groote moeite. De Jesuiten toch hadden onder de kardinalen, die den nieuwen paus kiezen moesten, een aanzienlijke partij op hun hand, en die partij spande alle krachten in, om de bovenhand te houden. Daaraan was het dan ook toe te schrijven, dat bij de eerste stemopneming, — de zittingen van het conclave begonnen den 15en Februari 1769 — de meeste stemmen, ofschoon nog niet het vereischte getal, zich vereenigden op den kardinaal Chigi, een verklaard vriend der Jesuiten. Ja, hij zou zeker paus geworden zijn, als niet de kardinalen Orsini en Vernis namens de koningen van Napels en Frankrijk verklaard hadden, dat geen keus geldig kon zijn, wanneer niet eerst de buitenlandsche kardinalen, d. i. de kardinalen, die in Napels, Parijs, Lissabon enz. woonden, mede aangekomen zouden zijn. Doch zelfs na de aankomst van die kardinalen was het nog twijfelachtig, of de jesuitisch-gezinde partij niet misschien nog de bovenhand zou houden. Die partij toch vormde een goed gesloten geheel, terwijl de overige kardinalen hun stemmen meer versnipperden. Doch ik wil over die pausen-verkiezing niet al te uitvoerig zijn. Eindelijk, nadat behalve Chigi, nog de kardinalen Serbelloni, Stoppani, Fantuzzi en Sersale in aanmerking gekomen waren, begonnen de meeste kardinalen toch te begrijpen, dat het zaak was een keuze te doen, die in den geest van de bourbonsche hoven was. Immers, koos men iemand, die als hun tegenstander te beschouwen was, dan stond het te vreezen, dat men geen p a u s, maar slechts een b i s s c h o p v a n R o m e gekozen zou hebben, m. a. w. dat alsdan de beheerschers van Frankrijk, Spanje, Napels en Portugal eigen patriarchen zouden aanstellen, die van Rome onafhankelijk waren.

Om zoo iets te voorkomen vereenigden de meeste kardinalen, den 18en Mei, hun stemmen op kardinaal G a n g a n e l l i, wiens gedrag en denkwijze tot nog toe bijna met zekerheid lieten verwachten, dat hij door de noodige concessies in staat zou zijn, den vrede met de verbitterde monarchen te herstellen. Giovanni Vincenzo Antonio Ganganelli (1)

(1) De Jesuiten strooiden later het gerucht uit, dat Ganganelli van geboorte een duitsche protestant, Johan Georg Lange genaamd, zou geweest zijn, en eerst op lateren leeftijd te Rome, waar hij zich als boekdrukkersgezel gevestigd had, van godsdienst veranderd zou zijn. Die verandering zou dan natuurlijk slechts in schijn geweest zijn, zoodat hij in zijn binnenste een ketter gebleven was, gelijk reeds de opheffing van de Orde der Jesuiten bewees. Van dat alles is echter geen woord waar: Giovanni Ganganelli was de zoon van een echt catholiek italiaansch geneesheer en werd den 31en October 1705 te San-Arcangelo bij Rimini geboren. Oorspronkelijk was zijn plan, in de

namelijk behoorde tot de weinige kardinalen, die zich in de congregaties welke Clemens XIII over de zaak der Jesuiten en die van den hertog van Parma gehouden had, bepaald tegen de inzichten des pausen aangekant had. Hij was een man van een onwankelbaar vast karakter, en hij had dan ook bij zijn anti-jesuitische gevoelens volhard, niettegenstaande Clemens hem het volle gewicht van zijn ongenade had doen ondervinden. Behoefde men dan nu, nadat hij de pauselijke tiare ontvangen had, te vreezen, dat de Jesuiten hem tot hun partij zouden overhalen? Zeker niet! daartoe was hij de man niet.

De zonen van Loyola kookten dan ook van woede, toen ze den uitslag van de stemmingen van het conclave vernamen. Ofschoon de nieuwe paus denzelfden naam als zijn voorganger aannam en zich Clemens XIV liet noemen, en er in dien naam een goed voorteeken scheen te liggen, — begrepen ze zeer goed, dat hun bestaan op het spel stond, daar hij zonder twijfel aan den eisch der bourbonsche vorsten om de Jesuiten-orde geheel op te heffen, weldra zou toegeven.

Trouwens niet alleen zij meenden zulks, maar vele anderen met hen en vooral de bovengenoemde koningen en vorsten. Des te grooter was derhalve de algemeene verbazing, toen Clemens XIV, dadelijk na zijn bestijging van den heiligen stoel, aan de Societeit van Jesus voor hare zendingen in andere werelddeelen geheel nieuwe, zeer uitgebreide privilegiën toekende. En eenige weken later, den 15en Juli 1769, schreef hij aan den koning van Frankrijk, dat het hem volstrekt onmogelijk was, een zoo lofwaardig genootschap als het gezelschap van Jesus was, dat door negentien zijner voorgangers bekrachtigd en gesteund was, op te heffen of ook maar hard te behandelen. Zou men zich dus, — zoo vroeg iedereen zich af — in Ganganelli zoo geducht bedrogen hebben, of was hij door de slimme Loyoliten reeds ingepalmd en tot hun belang overgehaald?

Geen van beiden was het geval; maar de nieuwe paus wilde het gezelschap van Jesus slechts gerust maken, om door geen kabalen, listen en gewelddadigheden in het werk dat hij voornemens was, gehinderd te worden. Hij wilde het collegie van kardinalen, van hetwelk hij zich wegens zijn ingenomenheid met de Jesuiten niet veel goeds voorspelde, niet dadelijk voor het hoofd stooten, opdat hij des te zekerder zijn plannen ten uitvoer zou kunnen leggen. Om dezelfde reden liet hij zich ook jegens niemand uit, zelfs niet tegen hen die hem het naaste stonden, en desgelijks benoemde hij ook geen kardinaal-staatssecretaris, dat is een pauselijken minister voor de buitenlandsche aangelegenheden. Met de buitenlandsche machten onderhandelde hij zelf, en de gansche correspondentie met de koningen van Portugal, Spanje, Frankrijk en Napels, alsmede met hun ministers, dus met Pombal, Aranda, Choiseul, Du-Tillot enz., ging alleen van hem persoonlijk uit.

Doch hoe behoedzaam de nieuwe paus zijn ware bedoelingen ook

medicijnen te studeeren en hij maakte dan ook in de exacte wetenschappen belangrijke vorderingen. Toen echter zijn vader gestorven was, trad hij op zijn 18e jaar in de Franciscaansche Orde der Minoriten en legde zich nu met ijver op de studie der theologie toe. Later trok hij de aandacht van den menschkundigen paus Benedictus XIV en deze droeg hem den gewichtigen post op van Consulator der Inquisitie. Benedictus' opvolger, Clemens XIII, verhief hem in het jaar 1759 tot kardinaal en raadpleegde hem voortaan bij alle gewichtige aangelegenheden. Dit hield eerst op toen ze over de zaak der Jesuiten in verschil geraakten.

trachtte geheim te houden en hoe versteld men in sommige staatkundige kringen ook stond over zijn handelwijze, — zooveel bleek toch wel uit zijn daden, dat hij met de hoven, die door het regeeringsbeleid zijns voorgangers vertoornd waren, weder op een goeden voet trachtte te komen. Blijkbaar was hij er op uit, de klove, die reeds feitelijk tusschen die hoven en Rome bestond, vooral niet wijder te maken, maar veeleer door verzoenende stappen geheel aan te vullen. Hij hief namelijk al zeer spoedig het door zijn voorganger tegen den hertog van Parma uitgevaardigde monitorium op en sprak dien vorst formeel van de excommunicatie vrij. Daarop verzocht hij den koning van Portugal, weder evenals voorheen een gezant te Rome te houden en zond van zijn kant aanstonds weêr een nuntius als zijn vertegenwoordiger naar Lissabon. Hetzelfde deed hij bij het spaansche hof, en ook hier kwam men hem welwillend tegemoet.

Minder voorkomend gedroegen zich de regeeringen van Napels, Venetië en Toscane. Daar werden een aantal kloosters opgeheven en een menigte andere onkerkelijke nieuwigheden eigenmachtig ingevoerd. Maar, in plaats van er zich met kracht en geweld tegen te verzetten, zweeg Clemens XIV over alle deze dingen stil, op het gevaar af, van vele zijden beschuldigd te worden, dat hij heimelijk die nieuwigheden begunstigde. Kortom, het was duidelijk, dat hij den vrede herstellen wilde, en hij betoonde bij dat verzoenend streven een gematigdheid en inschikkelijkheid, zooals men sedert eeuwen niet van de Roomsche Curie gewoon was.

Met dat al bleef er één steen des aanstoots, dien hij met al zijn voorkomendheid niet uit den weg kon ruimen, en dat was het Jesuitendom. De gezamenlijke bourbonsche hoven verklaarden hem dan ook door hun gezanten eenstemmig, dat er van algeheele verzoening geen sprake kon zijn, dat de ingenomen deelen van zijn gebied, Benevent, Ponte Corvo, Avignon en Venessain, niet teruggegeven zouden worden, en dat er geen Pieters-penning en geen andere gelden naar Rome gezonden zouden worden, — zoolang het gezelschap van Jesus niet formeel door de Roomsche Curie opgeheven zou zijn. Tevergeefs verzocht de heilige Vader nu de kardinalen Vernis en Orsini, alsmede den abt Azparu, de vertegenwoordigers van het fransche, het napelsche en het spaansche hof, hem toch tijd te laten, »daar hij die beroemde Orde toch niet kon onderdrukken, zonder daarvoor zulke gronden te hebben, die hem voor de oogen der wereld en vooral voor God rechtvaardigen konden"; — tevergeefs schoof hij de zaak drie volle jaren op de lange baan, in de hoop, de bourbonsche hoven door het voortdurende uitstellen te vermoeien; — tevergeefs stelde hij eindelijk voor, dat de genoemde hoven zich met eenige verbeteringen zouden vergenoegen, die hij beloofde in de statuten der Jesuiten-orde te zullen aanbrengen; — tevergeefs maakte hij zelfs in de jaren 1770 tot 1772 hiermede een aanvang door verscheidene seminariën te Rome, Frascati en Bologna te sluiten — hiermede was men niet tevreden. Eindelijk sloot zich zelfs de bigotte Maria Theresia van Oostenrijk bij het verlangen der bourbonsche hoven aan. En nu eischten die regeeringen allen te zamen categorisch (1) de volledige opheffing van de Orde, zoodat de paus ten slotte, goedschiks of kwaadschiks, wel tot dien stap moest overgaan.

(1) De eerste maal hadden ze dat reeds gedaan in den aanvang van het jaar 1769; daarna wederom in Juli 1769; verder in den zomer van 1770 en eindelijk in Maart 1772.

Ik zeide »goedschiks of kwaadschiks" en deed dit op goede gronden. Aan de éene zijde was er zeker veel wat hem daartoe moest doen overhellen. Zelf had Clemens XIV, zoolang hij kardinaal was, altijd met alle kracht zich tegen de aanmatigingen der Jesuiten verzet en was waarschijnlijk van de verderfelijkheid der jesuitische moraal en leer volkomen overtuigd. Verder stelden de zonen van Loyola de gehoorzaamheid aan hun generaal veel hooger dan die aan den paus en weigerden dan ook dikwijls 's pausen bevel op te volgen, ja verzetten zich dikwijis openlijk tegen hem. Eindelijk leefden al de overige orden en de meeste wereldlijke geestelijken met de Loyoliten in den hoogsten onmin en verlangden niets vuriger, dan van hun drukkende aanmatiging verlost te worden. Maar ondanks dat alles, moest men toch aan de andere zijde toegeven, dat nog geen genootschap meer dienst aan het pausdom bewezen had dan dat der Jesuiten. Zij alleen waren het geweest, die in den tijd der Hervorming het grootste gedeelte van het thans nog catholieke gebied voor den Roomschen Stoel behouden hadden. Tot op de laatste tijden waren zij altijd de voorvechters voor de pauselijke rechten tegenover de aanspraken en aanmatigingen der wereldlijke vorsten. Bovendien, — men kon het zich niet verhelen, dat een paus die zich verstoutte de Orde van Jesus aan te grijpen, een veel grooter waagstuk ondernam, dan een krijgsman, die zich in een veldslag aan het vijandelijk geschut blootstelt. Tot nog toe immers was elke stedehouder van Christus, die aan zoo iets gedacht had, — getuigen de pausen Sixtus V, Clemens VIII, en Innocentius XIII, — plotseling uit het leven weggerukt geworden. Slechts de dringendste noodzakelijkheid was dus in staat paus Clemens XIV er toe te bewegen, dat hij aan het verlangen der vorsten zou toegeven.

Eindelijk stelde de paus de Brève op, waarbij de opheffing der Jesuitenorde gedecreteerd werd. Zij was gedateerd den 21en Juli 1773; doch ze werd niet aanstonds afgekondigd. De paus wilde haar eerst nauwkeurig laten onderzoeken, of er op den inhoud ook iets aan te merken zou zijn. Daartoe benoemde hij eene commissie of congregatie, bestaande uit de volgende personen: de kardinalen Corsini, Marefoschi, Caraffa, Zelada en Casoli, voorts de prelaten Macedonio en Albani, en eindelijk twee beroemde theologen, broeder Mamachi, een Dominicaner, en broeder Cristoforo di Montferrate, een Franciscaner. Dit negental kwam dagelijks bij Zijne Heiligheid bijeen en ging met hem den inhoud van de Brève woord voor woord door. Maar ieder hunner moest ten plechtigste beloven, geen woord van het verhandelde te laten bekend worden. Werkelijk werd niemand iets van de zaak gewaar. Den 16en Augustus was de beraadslaging afgeloopen en het stuk werd aanstonds door den paus onderteekend. Naar de woorden waarmede het aanving, is het stuk bekend onder den titel: de Bul »Dominus ac Redemptor noster."

Het was een gewichtige daad des pausen, dat onderteekenen van die bul. Want daarmede bezegelde hij het doodvonnis van een Orde, die nog tot voor korten tijd door hare macht de gansche wereld in rep en roer had kunnen brengen. Tevens bezegelde hij daarmede echter ook zijn doodvonnis. De paus was zich daarvan ook maar al te duidelijk bewust. Bij het onderteekenen riep hij uit: »Hiermede decreteer ik mijn aanstaanden dood!" Maar zijn hand sidderde nochtans niet; de letters stonden zoo vast en duidelijk als altijd op het blad en men kon het hem aanzien, dat hij na rijp beraad en met vasten wil handelde.

Het zou te uitvoerig worden, wilden we het gansche stuk, waarin de geschiedenis en de misdaden der Orde en de noodzakelijkheid harer opheffing breedvoerig worden uiteengezet en nauwgezet overwogen, in zijn geheel mededeelen. Wij bepalen ons tot de slotsom, die in de vijf-en-twintigste paragraaf woordelijk aldus wordt uitgedrukt:

»..... In overweging nemende, dat het genoemde gezel»schap de rijke vruchten niet meer brengen en het nut niet meer »stichten kan, waartoe het opgericht is; ja, dat het kwalijk of »volstrekt niet meer mogelijk is, dat, zoolang de Orde bestaat, »een ware en duurzame vrede tot stand gebracht worde, — op »alle die gewichtige gronden, hebben wij, na rijpe overweging, »uit de volheid onzer apostolische macht, besloten, het genoem»de gezelschap op te heffen, te onderdrukken, uit te »blusschen en af te schaffen, desgelijks op te heffen alle »zijne ambten, bedieningen en administraties, zijn huizen, scho»len, collegiën, hospitiën en alle zijne verzamelplaatsen, ze mo»gen zijn in welk rijk, in welke provincie en in welk gebied ook. »Desgelijks heffen wij op en schaffen wij af in alle eeuwigheid »zijn statuten, gebruiken, gewoonten, decreten en constituties, »al mochten ze ook bij eede of door eene apostolische bekrach»tiging bezegeld zijn, zoodat **het gezelschap van Jesus van nu aan niet meer bestaat**.

Zoodra het opheffingsdecreet gereed was, besloot men tot de uitvoering er van over te gaan. Dat had plaats nog denzelfden 16en Augustus, des avonds om half negen. Juist op dat uur rukte de geheele corsicaansche garde des pausen uit en bezette de poorten van alle jesuitische collegiën en huizen te Rome, zoodat niemand er meer uit of in kon gaan.

Oogenblikkelijk daarop verschenen, gevolgd door sterke afdeelingen Sbirri of stadsdienaren, pauselijke commissarissen, — bij ieder huis een prelaat met een notaris, — gingen naar binnen, lieten aanstonds alle aanwezigen bijeenkomen en lazen hun het decreet, waarbij hun orde opgeheven werd, voor. Daarop liet men hun drie dagen beraad, of ze, doch zonder eenige godsdienstige handeling te mogen verrichten en onder opzicht van een wereldlijken priester, gemeenschappelijk in één en hetzelfde huis wonen, òf zich geheel en al in de wereld begeven en, zooals men het noemt, »seculariseeren" wilden. In beide gevallen zouden ze een billijk pensioen ontvangen, om voor de toekomst te kunnen leven, en aan hen die tot hun verwanten in het huiselijke leven terugkeeren wilden, beloofde men nog bovendien een behoorlijk reisgeld. Daarentegen moesten alle paters onverwijld hun orde-kleed afleggen en men gaf hun daartoe burgerkleeding, die opzettelijk daarvoor medegebracht was.

Op die wijze handelde men in 't algemeen met de te Rome aanwezige zonen van Loyola. Met den generaal echter, den reeds meermalen genoemden Lorenzo Ricci en zijn assistenten, maakte men een kleine uitzondering. Voor het prachtige professenhuis al Giesu, dat ze te Rome bewoonden, werd een bijzonder sterke wacht geplaatst, en bovendien nam men hun een plechtigen eed af, dat ze al hunne have, gelijk mede alle have van de Orde, eerlijk zouden opgeven en aan de pauselijke autoriteiten overleveren. Daarop onderzocht men alle kamers en vertrek-

ken zoowel van het professenhuis als van de overige huizen der Jesuiten zoo nauwkeurig mogelijk, verzegelde de archiven, kassen en schatkamers en bezette alle toegangen met dubbele wachten.

Ondanks al die voorzorgsmaatregelen vond Ricci toch middel met de buitenwereld gemeenschap te onderhouden, of had men althans reden zulks te vermoeden. Dientengevolge werd hij om middernacht van den volgenden dag (17 Aug.) naar het zoogenaamde Engelsche collegie overgebracht en daar ten scherpste bewaakt. Ook zijn assistenten werden uit het professenhuis verwijderd en naar andere plaatsen overgebracht, alwaar ze ieder afzonderlijk gevangen gehouden werden, om des te zekerder alle bedrog onmogelijk te maken. Nochtans bleek het alras, dat zelfs al die voorzorgsmaatregelen niet streng genoeg geweest waren. In den nacht van den 18en Augustus steeg plotseling uit de schoorsteenen van het Duitsche en Hongaarsche collegie een dikke rook op, en toen men nader onderzoek deed, bleek het dat de Jesuiten een menigte papieren aan de vlammen hadden prijsgegeven.

Dientengevolge werden de paters Stefanucci, Favre, Benincosa, Coltraro en eenige anderen, die bij het verbranden van die papieren medegewerkt hadden, naar den Engelsburg gevoerd, en men ondervroeg hen daar ten strengste, wat de inhoud van de verbrande papieren geweest was. Maar ze bekenden niets, evenmin als hun generaal en zijn assistenten, van wie men weten wilde, waarheen ze de gelden en andere waarden, die toch zeker in het professenhuis aanwezig geweest waren, hadden laten brengen. Ja, ze bekenden niet alleen niets, maar ze stelden zich zelfs zoo onnoozel en dom aan, alsof ze geen tien konden tellen. De generaal Ricci had zelfs de onbeschaamdheid van te beweren, dat zijn Orde nooit baar geld of geldswaardige papieren bezeten had, maar dat zulks een bloot verzinsel was van boosaardige menschen, en hij zich dus niet begrijpen kon, hoe verstandige menschen zich niet schaamden, met zulk een fabel voor den dag te komen! Geheel hetzelfde hielden ook de anderen vol, namelijk zijn secretaris Comoli, alsmede zijn assistenten Joaõ de Gusman van Portugal, Ignaz Romberg, een Duitscher, Karel Koryki, een Franschman, Francesco Montes, een Spanjaard en Antonio Gongo, een Italiaan. En ze deden dat met zulk een eenstemmigheid, dat men wel duidelijk zien kon, dat het afgesproken werk was.

Dat was dan toch een openbare bespotting, die den commissaris van instructie Andreatti te sterk was, en hij beval den 23en Sept. den generaal benevens zijn secretaris en zijn assistenten insgelijks naar den Engelsburg te brengen, in de hoop, hen door strengere opsluiting wat handelbaarder te maken. De overbrenging werd oogenblikkelijk ten uitvoer gelegd, en de gevangenen werden nu zeer streng bewaakt, maar van een handelbaar worden was geen sprake. Vooral de generaal Ricci bleef tot aan zijn dood, — den 24en November 1775, — bij zijn leugenachtig beweren volharden, ofschoon het toen reeds zoo goed als bewezen was, dat de gelden der Jesuiten voorzichtigheidshalve reeds voor jaren bij sommige aanzienlijke personen, die der Orde bijzonder genegen waren (en daaronder bevonden zich ook een paar kardinalen), behoorlijk geborgen waren geworden.

Het vervult ons steeds met een eigenaardig gevoel, wanneer een machtige dezer aarde, wiens roem eens de wereld vervulde, op rampzalige wijze aan zijn einde komt. Datzelfde gevoel maakt zich van ons

meester, als we het einde van de Orde der Jesuiten beschouwen. Reusachtig was in den betrekkelijk korten tijd van haar bestaan, haar wasdom geweest, reusachtiger dan eenige andere menschelijke instelling. Ze telde niet minder dan 22,792 leden die de wijding hadden ontvangen, behalve de vele geäffilieerden, novitii en leekebroeders. Over de gansche aarde waren, nog geen tien jaren geleden, hare bezittingen verspreid, en hare generalen (1), die uit hun professenhuis te Rome het geheel bestuurden, hadden over rijkdommen en landen (2) te gebieden, uitgestrekter dan één regeerend hoofd ter wereld. Maar juist door die twee zaken, groote rijkdommen en een groot gebied, werden de Jesuiten trotsch tot aan waanzin toe en weelderig tot in het dierlijke. Ja nog meer, daar ze veel bezaten, wilden ze alles hebben, en om dat te verkrijgen deinsden ze voor de ergste misdaden, zelfs voor koningsmoord, niet terug. Was het dus wonder, dat ze langzamerhand hemel en aarde tegen zich kregen; dat de gansche christelijke wereld er naar smachtte, van hen verlost te worden? Vandaar dan ook, dat nergens in Europa, zelfs niet eens te Rome, waar toch hun hoofdzetel was, bij hun verjaging of de opheffing hunner Orde, een hand werd uitgestoken om hen te helpen. Zeker, een honderd of honderd vijftig jaren vroeger zou men te Rome en overal elders een oproertje beleefd hebben, als men hen met geweld aangevallen had, zooals nans geschiedde. Maar sedert dien tijd was dat ontzaggelijk veranderd, en de commandant van de corsicaansche garde, die zijn manschappen, eer ze de Jesuiten-huizen omsingelden, met scherp had laten laden, moest glimlachend erkennen, dat hij zich den vijand veel te geducht had voorgesteld.

Niettegenstaande dat alles zou men zich zeer vergissen, als men meenen zou, dat de zonen van Loyola zich rustig en onderworpen, als vreesachtige duiven, in hun lot geschikt zouden hebben, of dat ze, volgens den christelijken regel, nu men hun op de rechterwang sloeg, ook de linkerwang zouden hebben toegekeerd. Dat was even onwaarschijnlijk als dat wolven plotseling in schapen zouden veranderen. Integendeel! de Jesuiten deden al het mogelijke, om den harden slag die hen getroffen had, zoowel te pareeren als te repareeren. Maar ze handelden daarbij niet als de krijgsman, die, wanneer hij aangevallen wordt, dadelijk zijn zwaard trekt en rechts en links van zich afslaat. Neen! ze namen hun toevlucht tot hunne aloude wapenen van list en kuiperij en bedienden zich van laster, logen en huichelarij, om de positie van den vijand langzamerhand en van achteren te verzwakken. Ja, zelfs nog andere en

(1) Zie de lijst der generaals aan het eind van dit deel.

(2) Het geheele zoogenaamde Dominium van den generaal was in vijf assistentiën ingedeeld, als

1o. de Italiaansche, met de provinciën Rome, Sicilië, Napels, Milaan en Venetië.
2o. de Portugeesche, met de provinciën Portugal, Goa, Malabar en Japan (waaronder ook Siam, Tonkin en Cochinchina behoorden), China, Brasilië, Maramnon.
3o. de Spaansche, met de provinciën Toledo, Castilië, Arragonië, Baetië, Sardinië, Peru, Chili, Terra-Firma, Mexico, de Philippinen, Paraguay, Quito.
4o. de Fransche, met de provinciën Isle-de-France, Aquitanië, Lyon, Toulouse, Champagne.
5o. de Duitsche, met de provinciën Boven-Duitschland, Beneden-Rijn, Boven-Rijn, Oostenrijk, Boheme, de Nederlanden, Vlaanderen, Polen, Lithauwen en Engeland.

Zeker een ontzaggelijk gebied! terwijl men kan aannemen, dat er in elke provincie zeker nooit onder de twintig collegiën en andere jesuitische huizen waren.

erger middelen versmaadden ze niet, als ze daarmede een hoofdtegenstander snel en zeker uit den weg konden ruimen, en wat ik onder die middelen versta, zal de lezer, als hij het niet reeds geraden heeft, weldra zien.

Voor alle dingen was het hun van belang, dien paus Clemens XIV voor zijn opheffings-decreet te doen boeten. Want vooreerst konden ze, zoolang hij leefde, niet hopen ooit weder gerehabiliteerd te worden, en ten anderen moest der wereld bewezen worden, dat de misdaad van zich aan de Orde der Jesuiten te vergrijpen, door den hemel met de zwaarste straf, de straffe des doods, bezocht moest worden. In de eerste plaats werd de paus allerwege uitgemaakt voor een goddeloozen ketter, die door omkooping op den heiligen Stoel gekomen was. Dienovereenkomstig liepen er allerwege geruchten, dat ieder der vier monarchen, die de opheffing der Societeit van Jesus verlangd hadden, en vooral Clemens XIV zelf, die aan dat verlangen schandelijk had toegegeven, tot straf hiervoor binnen zeer korten tijd door plotselingen dood van de aarde weggerukt zouden worden. Die geruchten werden hoe langer hoe bepaalder, en in gansch Rome fluisterde men elkander in het oor, dat de paus het eerstvolgende jubeljaar wel niet zou beleven. Eindelijk werden zelfs eenmaal bij nacht op de deur van het Vaticaan de letters P. S. S. V. geschreven, en toen men den anderen morgen naar de beteekenis van dat geheim vroeg, ging al spoedig de uitlegging er van rond: *praesto sara sede vacante*, d. i. »spoedig zal de (heilige) Stoel vacant zijn." Ja nog erger, toen men de letters zoo spoedig mogelijk uitgewischt had, vertoonden ze zich den anderen morgen, ondanks de wacht die er bij gesteld was, wederom en wel met een kleine, nog dreigender, wijziging. Nu toch stond er I. S. S. S. V. d. i. *In Settembre sara sede vacante.* (In September zal de heilige Stoel vacant worden).

De dood van den paus was derhalve thans precies vooruit bepaald, en er lag geen twijfel aan, dat hier een boosaardig opzet in het spel was. Er werden derhalve de nauwkeurigste onderzoekingen in het werk gesteld en men kwam er achter, dat een zekere dweepachtige bewoonster van het nabijzijnde klooster Valentano, Bernardina Beruzzi genaamd, meer of minder in de zaak betrokken was. Daarentegen kreeg men ook de overtuiging, dat die uitstrooisels niet in het hoofd der arme non waren opgekomen, maar dat zij slechts als werktuig gediend had van eene in het duister wroetende partij, en natuurlijk van de partij der gevallen Jesuiten. Men nam dus verscheidenen hunner, die zich vooral verdacht gemaakt hadden, gevangen. Maar de geruchten en voorspellingen van den aanstaanden dood des pausen hielden daarom toch niet op. Integendeel, ze verbreidden zich hoe langer hoe meer en vlogen over gansch Italië, Duitschland, ja over alle christelijke staten der wereld. Zoo moest zich wel bij velen een zekere overtuiging vestigen, dat er in de aanstaande Septembermaand iets groots gebeuren zou, en zelfs de meest verlichte mannen konden er zich niet boven verheffen, van tijd tot tijd in dat geloof te deelen.

Naar het uitwendige scheen er echter volstrekt geen grond voor die vrees te zijn. Clemens XIV genoot ten tijde dat hij de bul »Dominus ac Redemptor noster" onderteekende, een uitstekende gezondheid. Bovendien maakten zijn stevige lichaamsbouw en zijn steeds opgeruimde en vroolijke stemming het volstrekt niet waarschijnlijk, dat hij zoo spoedig door een doodelijke ziekte zou worden aangetast. Daarbij was hij, ondanks

den besten eetlust, toch altijd uiterst matig, zoodat hij er nog zoo krachtig en frisch uitzag, dat men hem eerder voor een man van vijftig dan van negen en zestig jaar zou gehouden hebben. Op eens echter, in de kleine vasten van het jaar 1774, voelde de paus, na een zeer smakelijk genuttigd maar toch hoogst matig maal, een soort van beroering in zijn lichaam gepaard met een gevoel van erge koude. Van dat oogenblik af aan ging zijne stem, die altijd bijzonder helder geweest was, verloren en hij had een allervreemdste soort van verkoudheid, gepaard met groote heeschheid. Mond en keel waren ontstoken en hij gevoelde een geweldigen brand in de keel. Daarbij had hij een gevoel van misselijkheid en gejaagdheid, en hij moest, om adem te halen, den mond steeds open houden. Daarop volgden van tijd tot tijd brakingen en snijdende pijnen in het onderlijf. Zijn buik werd gezwollen en zijn haren vielen uit. Zelfs de nagels aan zijn handen zaten niet meer vast maar begonnen los te laten, en hij voelde zich zoo zwak op de beenen, dat hij na een paar schreden geloopen te hebben, weêr moest gaan zitten. Kortom, het was of hij inwendig geheel verging en hij vermagerde dan ook zoo geducht, dat hij na weinige weken meer op een geraamte dan op een mensch geleek.

Wat was dat voor een vreemde ziekte, die een man, tot nog toe altijd zoo gezond, zoo op eens te gronde kon richten? Hij zelf ontveinsde zich geen oogenblik, wat hem eigenlijk scheelde; hij gaf van den aanvang aan zijn lijfarts, Dr. Matteo, zonder omwegen te kennen, dat hij zich voor vergiftigd hield, en deze was het hierin geheel met hem eens. Ongelukkig echter brachten de tegengiften, die hij den armen lijder toediende, geen baat; blijkbaar toch had men hem geen mineraal- maar een planten-gif ingegeven, dat zich aanstonds door de bloedvaten verspreid had. Zoo ging de vernietiging van zijn geheele organisme onophoudelijk voort. Den 10en September viel hij in een flauwte, en toen hij weêr bijgekomen was, gevoelde hij zich zoo zwak, dat men dacht dat hij den volgenden dag niet meer halen zou. Doch zijn sterke natuur had nog de overhand. Een week later, den 19en September, bleek het, dat zijn onderlijf totaal ontstoken was en tevens werd hij door een hevige koorts aangetast. Van nu af aan namen zijn pijnen zoo vreeselijk toe, dat men hem niet zonder het diepste medelijden kon aanzien. Eindelijk, den 22en September 1774, maakte de dood een eind aan zijn vreeselijk lijden, en de zwaarbeproefde overleed om half acht in den morgen.

In gansch Rome was men het er over eens, dat de paus ten gevolge van vergiftiging gestorven was, en wel aan vergiftiging met de zoogenaamde *aquetta*, die in Apulië en Calabrië bereid wordt. Dat gif toch werkt niet alleen steeds doodelijk, maar men kan ook, al naar de hoeveelheid, vooruit berekenen, wanneer de vergiftigde sterven moet. En, wanneer iemand nog had mogen twijfelen, of hier vergiftiging in het spel was geweest of niet, dan zou die twijfel bij het aanschouwen van het lijk aanstonds geweken zijn. Toen men namelijk den dag na zijn dood, dus den 23en September, het lijk wilde gaan balsemen, bevond men, dat het gelaat er loodkleurig uitzag, terwijl lippen en nagels geheel zwart geworden waren. Op de armen, de zijden, de dijen en voeten vertoonden zich onder de huid aschgrauwe strepen, en op andere plaatsen van het lichaam waren blauwe vlekken, alsof al het bloed geronnen was. Men opende nu het lichaam, om de ingewanden er uit te nemen, en dit ging al zeer bezwaarlijk, daar ze erg gangreneus en vergaan waren. Daar ze al erg riekten, deed men ze in een afzonderlijke goed gesloten

flesch en zette die op zij, terwijl men met de operatie voortging. Het duurde echter geen uur, toen sprong de flesch met een geduchten slag uit elkaâr door de sterke ontwikkeling van gassen, en verspreidde zulk een vreeselijken stank, dat het in de kamer niet uit te houden was. Men moest dus voor dien dag de balseming opgeven. Toen men echter den volgenden dag, den 24en September, terugkwam, bevond men, dat de verrotting reeds zoo ver gevorderd was, als nooit bij natuurlijke sterfgevallen, maar alleen bij vergiftigingen mogelijk was. De handen en het gelaat waren geheel zwart geworden en overal op het lichaam waren dikke blaren, en als men die blaren opensneed of maar even drukte, ontstond er weer dezelfde ondragelijke stank, zoodat men het lijk niet kon aanraken. Dat was nog niet alles. Het inbalsemen werd nog moeielijker gemaakt door de omstandigheid, dat de huid overal losliet evenals bij een geheel vergaan aas. Zelfs de nagels vielen af, en de haren bleven aan het kussen zitten waarop het hoofd lag. Van een balseming kon zoodoende geen sprake zijn, maar men moest zich haasten, het lijk in een kist te bergen, eer de leden geheel uit elkaâr vielen, en het volk van Rome kon dus voor ditmaal niet onthaald worden op de tentoonstelling van een pauselijk lijk in vol ornaat, zooals de gewoonte meêbracht.

Men kan het derhalve als bewezen aanmerken, dat Clemens XIV ten gevolge van vergiftiging stierf. Een andere vraag is echter, wie hem vergiftigd had. Het volk van Rome was spoedig met zijn antwoord klaar; het riep als uit één mond: »Dat hebben de Jesuiten gedaan." Hetzelfde dacht ook bijna iedereen, en daar het klaarblijkelijk was, dat de zonen van Loyola er een bijzonder groot belang bij hadden dezen hun ergsten vijand uit den weg te ruimen, zal die meening wel niet ver van de waarheid zijn. Aan hem hadden ze wraak te oefenen en dat het niet tegen hunne moraal streed, om voor zulk een wraakoefening tot dolk of gif hunne toevlucht te nemen, dat hebben we in het vorige boek genoeg gezien. Bovendien konden ze, daar ze in het collegie van kardinalen een groote partij op hun hand hadden, hopen bij een volgende keus een paus te krijgen, die geheel anders jegens de Societeit van Jesus gezind was, dan Clemens Ganganelli. En, om dat zoo spoedig mogelijk te bereiken, kon men zich immers wel zulk een kleinigheid veroorloven als in de oogen der Loyoliten het vermoorden van een mensch was.

Doch hoe het zij, — 't zij dan dat de vergiftiging van paus Clemens XIV een werk der Jesuiten was of niet, — in allen gevalle is zooveel zeker, dat ze een buitensporige vreugde over den ondergang van hun doodvijand aan den dag legden en zijn aandenken zoodanig belasterden, als ware hij de grootste verworpeling. Ze noemden hem een bedrieger en zwakhoofd tevens en schreven een menigte schotschriften tegen hem, waarin ze zijn tyrannij met de zwartste verwen afschilderden. Van het opheffingsdecreet, de bul »Dominus ac Redemptor noster" zeiden ze, dat ze wemelde van ongerijmdheden, leugens en tegenstrijdigheden en derhalve niets anders waard was, dan in het vuur geworpen te worden. Dat hielden ze zoo verscheiden jaren vol, zonder in het minst hun woede te doen bedaren, daar ze hoopten dat, hoe meer ze scholden en tierden, des te eer de gansche christenheid tot hun gevoelen bekeerd zou worden. Toen ze echter zagen, dat ze juist het tegenovergestelde uitwerkten en dat velen, juist tengevolge hunner dolzinnige smaadrede-

nen, hen openlijk als de moordenaars van Ganganelli noemden, keerden ze op eenmaal het blaadje om.

Nu sloegen ze een geheel anderen weg in, om het decreet hunner opheffing te annulleeren. Op eens namelijk begonnen ze van den overleden paus met diep medelijden te spreken en kwamen voor den dag met een document, dat, volgens hun beweren, hoogst eigenhandig door Clemens XIV geschreven was. Dat stuk behelsde namelijk een volledige herroeping van de bul »Dominus ac Redemptor noster." Dienaangaande beweerden ze het volgende: »Zoodra de paus zijn misdadige Brève onderteekend had, werd hij door zulk een vreeselijke wroeging aangegrepen, dat hij er op bedacht was, de schade door de opheffing der Societeit van Jesus aan de gansche christenheid berokkend, zooveel mogelijk weder goed te maken. Zoo was hij tot het besluit gekomen, om door eene plechtige en vrijwillige herroeping aan de opgeheven Orde van Jesus een getuigenis van hare deugdelijkheid te geven, opdat ze des te zekerder door zijn opvolger weêr in haar eer hersteld zou worden. Zoodra hij die herroeping opgesteld en eigenhandig onderteekend had, had hij haar aan den groot-poenitentiarius en kardinaal Boschi ter hand gesteld, met het bevel, ze aan den toekomstigen paus te toonen. Dat had hij echter natuurlijk slechts in het geheim gedaan, opdat de beheerschers van Frankrijk, Spanje, Portugal en Napels niet aanstonds weder de wereld in rep en roer zouden brengen. Dat bevel had de, helaas! ook onlangs gestorven kardinaal Boschi ook werkelijk opgevolgd, en alle groot-dignitarissen der kerk hadden er aanstonds een afschrift van genomen. Maar uit vrees voor de gevolgen was men niet met het document voor den dag gekomen, en eerst nu, achttien jaren na den dood van Clemens XIV, had men dit durven wagen, omdat thans geheel andere heerschers op de tronen der Bourbons zaten."

Zoo spraken de Jesuiten en ze waren nu werkelijk schaamteloos genoeg, met die herroeping openlijk te pronken. Doch men behoeft het document slechts in te zien, om zich aanstonds te overtuigen, dat Clemens XIV het niet opgesteld kon hebben, maar dat het een ondergeschoven stuk der Jesuiten was, hetwelk ze zelf pas gefabriceerd hadden, om hun herstelling te bevorderen. Het zou dus dwaasheid zijn, daarover vele woorden te verspillen, daar zelfs de vrienden van de Orde van Jesus tegenwoordig moeten erkennen, dat de zoogenaamde »Clementinische herroeping" een al te plompe leugen is, om volgehouden te kunnen worden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De herstelling van de Orde der Jesuiten of de intrekking der bul „Dominus ac Redemptor noster."

Den 16en Augustus 1773 was de bul uitgevaardigd, waarbij Clemens XIV de Orde van Jesus »voor eeuwig ophief, onderdrukte en afschafte", evenals in zijn tijd Clemens V de Orde der Tempelridders had gedaan, Pius V de Orde der Humiliaten, Urbanus VIII de congregatie der Conventuaal-broeders en Innocentius X de Orde van den heiligen Basilius. Van dien dag af aan had derhalve het gezelschap van Jesus in de gansche catholieke christenheid geen rechtmatig, althans geen kerkrechtelijk, bestaan meer. Ook sprak het van zelf, dat die regeeringen, welke de opheffing der Orde zoo nadrukkelijk geëischt hadden, de bekendmaking en de uitvoering dier bul dadelijk toestonden. Ze werd dus in Portugal, Spanje, Frankrijk, Napels en Parma aanstonds van staatswege afgekondigd. Zulks geschiedde ook in Venetië en Toscane, kortom in gansch Italië, en het koninkrijk Polen volgde het goede voorbeeld ook zonder veel tegenstribbelen op. Slechts in Duitschland was men grootendeels van een andere meening en vooral kan de beroemde keizerin van Oostenrijk, Maria Theresia, als degene beschouwd worden, die de Orde gesteund heeft. In haar verregaande bigotterie trachtte ze met alle macht te verhinderen, dat in hare landen aan de Jesuiten eenig leed geschieden zou. Tevergeefs drong haar vrijzinnige zoon, de latere keizer Joseph II, er bij haar op aan, zich niet tegen alle overige europeesche vorsten aan te kanten; tevergeefs deed haar eerste minister Kaunitz hetzelfde. Hij bewees haar zelfs, dat ze door haar eigen biechtvader, pater Parhamer, die de staatsgeheimen, welke hem in de biecht toevertrouwd werden, verried, jammerlijk bedrogen was geworden. Ze gaf niet eer toe, voor paus Clemens XIV haar bij een eigenhandig schrijven de noodzakelijkheid om de Orde op te heffen, uiteengezet en de ten uitvoerlegging van zijn bul haar als gehoorzame dochter der kerk bepaald geboden had. Toen eerst werd de bul afgekondigd, en het gezelschap van Jesus hield ook in Oostenrijk op als zoodanig te bestaan. Maar men ging bij de sluiting der Jesuitische collegiën en bij de confiscatie hunner goederen zoo zacht en toegevend te werk, dat het maar al te duidelijk bleek, hoe genegen de vorstin hun nog altijd was.

Geheel in denzelfden geest handelde men tegen de Jesuiten ook in Beieren. Evenals in Oostenrijk, liet men hun hier tijd, hun geld en geldswaarde, kortom hun roerend goed, benevens hun archiven en papieren, in veiligheid te brengen. Ondanks dat alles kon men zich thans overtuigen, dat het algemeene gerucht van de rijkdommen der Orde van Jesus volstrekt niet overdreven geweest was. Immers toen men einde-

lijk in Beieren tot de opheffing overging, bleek het, dat de onroerende bezittingen bijv. alleen van het collegie van Ingolstadt meer dan drie millioen gulden en van dat te Munchen nog veel meer bedroegen. Ook kwamen er nog allerlei andere dingen aan den dag, welke de Orde van Jesus sterk compromitteerden, zooals bijv. een crucifix, dat hem die het kuste, tevens door een vooruitspringenden dolk doodde, en een zwaard met het geheimzinnige opschrift: »*hoc ferrum centum et decem reis capita demessuit*" (d. i. »dit zwaard heeft aan 110 aangeklaagden het hoofd afgeslagen".) Het meest echter schrok men, toen men in de kelders van het collegie een afgezonderd en verborgen gewelf vond, waar elf geraamten van menschen in kettingen vastzaten. De jesuitische kleeding was er nog aan te herkennen, en blijkbaar waren het slachtoffers der eigen justitie van de Orde van Jesus. Natuurlijk wilde de keurvorstelijke commissaris, die de vondst gedaan had, aanstonds een onderzoek instellen. Maar van hoogerhand werd beter gevonden, de zaak te verdonkeremanen. De commissaris moest zich dus tevreden stellen met de verklaring van den rector, dat het de lijken waren van elf krankzinnige broeders, die zoo razend geweest waren, dat men hen had moeten vastleggen. Uit dat ééne voorbeeld blijkt wel duidelijk, hoe ver de verblindheid voor de Jesuiten bij de beiersche regeering ging, daar ze zelfs over zulke feiten den mantel der liefde dekte, om hen maar niet in de achting des volks te doen dalen.

Niet minder trouwe vrienden der Jesuiten waren eenige Zuid-Duitsche priestervorsten. De bisschoppen van Eichstadt, Basel en Augsburg schenen zelfs van plan te zijn, de Orde ten spijt van de bul des pausen in stand te willen houden. Zoo ver kwam het echter niet, want de overige kerkvorsten van Duitschland opponeerden daar krachtig tegen, opdat die Jesuiten-liefde geen scheuring in het pausdom zou teweegbrengen. Zoo werd derhalve het gezelschap van Jesus in alle catholieke landen en landjes van Duitschland opgeheven.

Nochtans bestond hierop ééne uitzondering en wel in de catholieke provincie Silezië, die door koning F r e d e r i k d e n G r o o t e van Pruissen kort te voren in zijn rijk was ingelijfd. Bij den vrede van Breslau namelijk had de koning in alle zaken den godsdienst betreffende den *status quo* moeten guarandeeren, en nu meende hij ook verplicht te zijn, de Orde der Jesuiten als tot den *status quo* behoorende, in stand te moeten houden. Blijkbaar echter dacht hij er volstrekt niet aan, om de Orde van Jesus a l s z o o d a n i g in bescherming te nemen, maar hij hield de Loyoliten slechts opdat het onderwijs in Silezië, dat sedert lang uitsluitend in de handen dier paters was, er niet onder lijden zou. Dat blijkt o. a. onwederlegbaar uit een brief, dien hij over de zaak aan Voltaire schreef. Om dit duidelijk in het licht te stellen, wil ik eenige plaatsen uit dien brief, die van den 18en November 1777 gedateerd is, aanhalen.

»We hadden toen", schrijft de koning, »niemand, die in staat was »het onderwijs te leiden; we hadden noch vaders van het Oratorium, »noch Piaristen, en de andere monniken zijn te onwetend. Men moest »dus de Jesuiten houden, òf de scholen te gronde laten gaan, en ik »koos het eerste. Bovendien zou, wanneer de Orde opgeheven wierd, de »universiteit Breslau niet meer hebben kunnen bestaan, en dan zou ik »in de noodzakelijkheid geweest zijn, mijn Sileziërs, te Praag, dus op een

»oostenrijksche universiteit, te laten studeeren, wat geheel met mijne »regeeringsbeginselen in strijd is."

Derhalve, als onderwijzers der jeugd en uitsluitend als zoodanig, hield Frederik II de Jesuiten in stand, maar niet als leden der Societeit van Jesus, welke in zijn oog volstrekt niet meer bestond. Om dezelfde reden moesten de Jesuiten dan ook reeds in 1776 zoowel den naam als hun orde-kleed afleggen. Ze kregen burgerkleeding en moesten zich noemen »priesters van het koninklijke school-instituut." Ook werd hun ten strengste verboden, zich met iets anders dan het onderwijs der jeugd in te laten. En dat ze dat gebod niet overtraden, daarvoor had de »schoolcommissie," de hoogste autoriteit in alle zaken het onderwijs betreffende, te zorgen. Eindelijk liet Frederik II volstrekt niet toe, dat de Loyoliten nog nieuwelingen aannamen, of novitiaten stichtten. Hij wilde niet, dat ze zich nog verder zouden uitbreiden; van den aanvang af aan legde hij het er op toe, ze te laten uitsterven. Slechts in dien geheel gewijzigden toestand mochten de Jesuiten in Silezië nog voortbestaan. Doch hoe eindeloos vèr verschilde die toestand van hun vroegeren! Waarlijk het was niet meer dan een schijnbestaan te noemen. En zelfs dat duurde niet eens zeer lang, want reeds in het jaar 1781, dus dadelijk na den dood van Frederik den Groote, werd door zijn opvolger Friedrich Wilhelm II, het »school-instituut" opgeheven, terwijl de »priesters van het school-instituut" met een klein pensioen in het gewone leven moesten terugkeeren.

Op die wijze eindigde de Orde van Jesus ook in Silezië en derhalve in de catholieke provinciën van Pruisen. Thans had men haar als geheel verdwenen kunnen beschouwen, wanneer één enkel rijk, Rusland, geene uitzondering had gemaakt.

Wel is waar had reeds Peter de Groote de Jesuiten bij een afzonderlijke rijkswet voor eeuwig uit al zijn staten uitgesloten en werd die wet tot aan het jaar 1772 ten strengste gehandhaafd. Maar door de deeling van Polen, die in het genoemde jaar plaats had, kwam Rusland toch weêr met de Jesuiten in aanraking. Daardoor verkreeg het een aanwinst van verscheiden steden en provinciën, als bijv. Polocz, Witebsk, Orsa, Dünaburg, Mochilow en Mscislaw, waar de zonen van Loyola een menigte collegiën en andere huizen bezaten. Nu werd het de vraag, wat met hen te doen. Hen wegjagen en hun goederen verbeurd verklaren, was de raad van de meeste raadslieden van keizerin Catharina II, en het russische volk was ook grootendeels van die meening. Maar de keizerin zelf en eenigen van hare vertrouwden, waaronder vooral de minister graaf Gregoor Czernyszew, begrepen het anders. Ze oordeelden, dat men de nieuw aangewonnen poolsche onderdanen, die als groote voorstanders der Jesuiten bekend stonden, al te veel voor het hoofd zou stooten, wanneer men de wet van Peter den Groote ook op hun land van toepassing verklaarde. Derhalve besloot de czarin, dat het gezelschap van Jesus in Russisch Polen evenals voorheen zou mogen blijven bestaan. En daarbij bleef ze ook nadat de pauselijke Brève ter opheffing der Orde, in 1773, uitgevaardigd was. Keizerin Catharina, als het hoofd der Grieksche kerk, verklaarde, dat de pauselijke Brève's in haar landen niet van kracht waren, en verbood dus zelfs de afkondiging van de bul »Dominus ac Redemptor noster."

De Jesuiten hadden dus althans één hoek op de aarde gevonden,

waar men noch hun bestaan, noch hun werkzaamheid, noch hun vermogen aantastte. Doch die hoek was eenige duizende vierkante mijlen groot, — hij omvatte een groot deel van Lithauen, een deel van Oud-Polen en geheel Wit-Rusland, dat zoo lang onder poolsche heerschappij gestaan had. En zoo kan men nagaan, hoe de Jesuiten zich thans beijverden om zich hier uit te breiden en te bevestigen. Dat stond echter den Bourbons, die het Jesuitisme van de aarde verdelgd wilden hebben, volstrekt niet aan. Ze drongen er dus bij paus Pius VI, den opvolger van Clemens XIV op aan, dat hij door zijn nuntius te Warschau de keizerin tot andere gedachten zou trachten te brengen. De paus deed het, maar met grooten tegenzin, daar hij den Jesuiten zeer genegen was. Doch hij deed het toch, en zie, daardoor bracht hij zijn lievelingen geen nadeel, maar juist groot voordeel aan. Catharina II namelijk was er al heel weinig op gesteld, dat een buitenlandsch potentaat zich met de binnenlandsche aangelegenheden van hare staten bemoeide, en daar de paus haar niets meer dan een buitenlandsche potentaat was, weigerde ze kortweg naar zijn voorstellingen te luisteren. Ja, door de aanmatiging des pausen geprikkeld, en waarschijnlijk ook nog aangezet door haar gunsteling Potemkin, wien de Jesuiten hadden weten om te koopen, ging ze nog veel verder. Toen de Jesuiten haar te kennen gaven, dat hun gezelschap zonder een opperste hoofd niet wel bestaan kon, gaf ze hun, bij een decreet van 25 Juli 1782, de vergunning, een vicaris-generaal te kiezen, die de volledige macht van een generaal der Orde hebben zou, totdat het eenmaal weder vergund zou zijn een opperhoofd te Rome zelf te kiezen. Van die vergunning maakten de Loyoliten natuurlijk aanstonds gebruik. In het professenhuis te Polocz hielden ze in October 1782 een vergadering, en hun keus viel eenstemmig op pater Paul Czernicvicz, den superior van dat professenhuis, die tot zoolang reeds in stilte de teugels van het bewind over de Orde gevoerd had.

De bul »Dominus ac Redemptor noster" had derhalve nog niet het gevolg gehad, het gezelschap van Jesus geheel van de aarde te doen verdwijnen. Het bloeide in Rusland nog voort, en de vicaris-generaal Czernicwicz handelde aldaar in alle opzichten als ware hij de rechtmatige en wettige opvolger van den overleden Ricci. Hij richtte novitiaten (1) en collegiën op, benoemde procuratoren, rectoren en assistenten; hij riep de professi tot congregaties bijeen en kondigde hun besluiten als onaantastbaar af; kortom hij deed geheel en al, alsof de paus de Orde niet opgeheven en de Orde het recht had, ten spijt van de opheffingsbul te blijven bestaan en werken.

Die handelwijze moest natuurlijk groot opzien verwekken. Men vroeg zich verwonderd af, of dan de vierde gelofte, die van onbepaalde gehoorzaamheid aan den Stoel van Petrus, thans op eenmaal voor de Jesuiten niet meer bestond. Men vroeg, of het hun dan vrijstond, die gelofte naar verkiezen nu eens te houden en dan weêr te verbreken, en men moest wel erkennen, dat ze zich die vrijheid veroorloofden. Immers evenals pater Czernicwicz in Rusland handelden over 't algemeen alle gewezen leden van de opgeheven Societeit van Jesus. Bijna elke ex-Jesuiet, —

(1) In een van die novitiaten trad, den 18en Juni 1804, de jonge Johannes Philippus Roothaan (geboren te Amsterdam in 1783), die later generaal van de herstelde Orde te Rome worden zou.

enkele uitzonderingen waren er natuurlijk wel, doch weinige — bleef Jesuiet, evenals vroeger. Wel is waar, ze deden dat niet openlijk; ze waren verstandig genoeg, zich naar de wetten van het land waarin ze leefden, te voegen en niet tegen den stroom te willen oproeien. Maar in 't geheim heulden ze met elkaâr, en in de landen waar men de Orde slechts opgeheven had, zonder hare leden over de grenzen te brengen, — en dat waren Oostenrijk, Beieren, de kleine geestelijke vorstendommen van Duitschland, Polen en zelfs Frankrijk, — viel hun dit niet moeielijk. In die landen toch konden de Jesuiten ongemoeid leven, als ze maar hun orde-kleed en hun beruchten naam aflegden. Zelfs werden ze in vele gevallen als gewone geestelijken of als professoren en onderwijzers aangesteld. Dit laatste was vooral in Duitschland het geval, en men kan dus gerust zeggen, dat ze daar alleen hun kleed afgelegd hadden.

Moeielijker viel het hun echter, weder in die landen in te dringen, waaruit ze formeel verbannen waren, zooals in Portugal, Spanje en Napels. Ook in Frankrijk gelukte het hun niet altijd, geschikte posten te verkrijgen, daar men ze aldaar scherp in het oog hield. Doch ondanks dat alles slaagden ze toch wat vroeger of later, hoewel dikwijls zoo geheel en al vermomd, dat men geen vromen pater achter zoo iemand zoeken zou, maar veeleer een lustigen wereldling. Het liefst was het hun trouwens altijd, wanneer ze bij een hooggeplaatst persoon den post van raadsman of vooral van hof- of slotprediker konden vermeesteren. En dat zulks hun niet zelden gelukte, blijkt uit de omstandigheid, dat de paters Lenfant en Hebert, die achtereenvolgens biechtvaders van Lodewijk XVI werden, beiden gewezen Jesuiten waren.

Kortom, de Jesuiten bleven voortbestaan, slechts onder een andere gedaante, slechts met dit verschil, dat datgene wat vroeger openlijk geschiedde, thans in 't geheim gedaan moest worden. Ook onderhielden ze nog voortdurend betrekkingen met elkander, en wel geheel en al overeenkomstig de voorschriften, die generaal Ricci nog gegeven had. Toen namelijk de Orde der Jesuiten in Frankrijk opgeheven werd, liet Ricci heimelijk een schrijven aan de superiors rondgaan, en in dat schrijven staat o. a. het volgende:

»Ofschoon gij ook hebt moeten bukken voor het geweld, dat u dwong het kleed van onzen heiligen vader Ignatius af te leggen, kunt ge toch inwendig in uw hart aan onze stichting verbonden blijven en een gelukkiger tijdperk afwachten, waarin ge u ook weêr uitwendig aan haar verbinden kunt. Beijvert u slechts, u met de sterkste banden aan elkander te verbinden, en vergeet niet, dat menschelijke machten geen recht hebben u van uwe geloften te ontslaan."

Overeenkomstig dat voorschrift van hun generaal Ricci bleven de ex-Jesuiten dan ook handelen, en hun Gezelschap bleef nog steeds in alle landen, waar het vroeger tehuis behoord had, voortbestaan. Slechts moest de onderlinge betrekking door geheime correspondentie, of waar dat niet ging, door reizen over en weêr, onderhouden worden, en dat gaf natuurlijk eenige belemmering in de werkzaamheid van de Orde.

Geen wonder derhalve, dat de zonen van Loyola niets vuriger wenschten, dan, al ware het slechts langzamerhand, weder in staat te worden gesteld, om openlijk te kunnen werken. Geen wonder, dat de tijding, dat het hun in Rusland vergund geworden was, een vicaris-generaal te kiezen, die de gansche macht van een generaal in zich vereenigde, hen

met de grootste vreugde vervulde. Nu was er toch weder een middelpunt, waar omheen ze zich scharen konden; nu had de Orde toch weêr haar zichtbaar opperhoofd, van wien ze haar bevelen en haar bestuurders ontving, en die aan ieder lid zijn werkkring voorschreef. Daarmede was weder een verbazende schrede voorwaarts gedaan, en voorwaar! — bij zulk een goed begin mocht men er niet aan twijfelen, of het zou eindelijk toch wel weêr gelukken, het groote doel te bereiken, dat de ex-Jesuiten zich van den beginne af stelden: de vermoorde Societeit weder uit den doode te doen opstaan.

Al spoedig begonnen dus de zonen van Loyola een buitengewoon krachtige werkzaamheid te ontwikkelen. Hoe gelukkig dat men er voor negen jaar in geslaagd was, een groot deel der rijkdommen, althans de geldsommen en papieren van waarde, te redden door ze bij trouwe vrienden in veiligheid te brengen! Met dat geld, als het goed besteed werd, kon men groote dingen tot stand brengen; men kon er begunstigers en begunstigsters mede koopen; men kon er tegenstanders mede uit den weg ruimen, die anders het grootste nadeel zouden doen.

Maar de Jesuiten begrepen toch ook wel, dat men met geld alleen het groote doel niet kon bereiken. Immers, hoewel zeer vele, toch niet alle menschen waren daardoor te winnen. Derhalve moesten er ook nog hefboomen van anderen aard in beweging gebracht worden. Doch die werden dan ook in beweging gebracht. In de eerste plaats trachtten diegenen der kardinalen, die gunstig voor de Orde gestemd waren, paus Pius VI, den opvolger van Clemens XIV, er toe te bewegen, dat hij het een of ander ten gunste der Jesuiten doen zou. Ze raadden hem, om althans de gebeurtenissen in Rusland goed te keuren en de keus van pater Czerniewicz tot vicaris-generaal te erkennen, wanneer hij ook al vooreerst zoo ver nog niet wilde gaan, om de bul »Dominus ac Redemptor noster" officieel te herroepen. Doch, ofschoon het bekend was, dat Pius VI niet ongunstig ten opzichte van de Jesuiten gezind was, hiertoe was hij volstrekt niet te bewegen (1), en wel eenvoudig hierom, omdat hij bevreesd was voor de Bourbons, die de afschaffing der Jesuiten doorgedreven hadden; misschien ook nog wel een beetje hierom, omdat hij de goederen, die de Jesuiten in Rome en den Kerkelijken Staat bezeten hadden, reeds aan zijn familie weggegeven had.

Maar, al mocht Pius VI zich onhandelbaar toonen, daarom mocht men den moed toch niet verliezen. Immers de man was ook sterfelijk, zooals alle menschen, en bovendien was er nog zooveel voor te bereiden, eer de laatste groote slag: de formeele herstelling van de Orde, geslagen kon worden. Vooral was het noodig vooruit de regeerende vorsten te winnen, opdat die niet, wanneer de paus de bul ter herstelling uitvaardigde, er weêr met geweld tegen zouden opkomen. Bovendien moest men zich ook een partij onder het publiek, vooral onder de geleerde wereld zien te verschaffen, om bij den strijd, die ten gevolge der herstelling noodwendig komen moest, niet geheel alleen te staan.

(1) Hetgeen dus de ex-Jesuiten reeds in het jaar 1783 uitstrooiden, dat de ex-Jesuiet Benislawski, die door Catharina II met een zending aangaande de kerkelijke aangelegenheden naar Rome gezonden was, reeds van Pius VI de erkenning van de Societeit van Jesus in Wit-Rusland verkregen zou hebben, — is dus geheel en al bezijden de waarheid, en Pius VI sprak dat ook den 11en April 1783 door een eigenhandige Brève tegen.

Gelijk men ziet, de zonen van Loyola gingen niet met lichtzinnigheid of overijling te werk; ze gaven zich goed rekenschap van den toestand en werkten aan de herstelling van het gebouw eerst dan voort, als ze eerst de fundamenten goed gelegd hadden. Het zou ons natuurlijk te ver voeren wilde ik in alle bijzonderheden verhalen, wat de Jesuiten deden om hun doel langzamerhand te bereiken, en evenmin kunnen we alle personen met name noemen, die een belangrijke rol daarbij speelden. Wij moeten ons tot algemeene omtrekken bepalen en daarom er op wijzen, dat de Jesuiten vooral voordeel hadden uit de toenmaals krachtig ontwakende verlichting en in het bijzonder uit de spoedig daarop uitgebroken Fransche Revolutie.

Eeuwen lang had Frankrijk onder het vreeselijke despotisme zijner koningen gezucht, — een despotisme dat alleen daardoor mogelijk was, dat de Loyoliten en andere dergelijke paters het volk in de plompste onwetendheid hielden. Maar eindelijk, toen de maat vol was, stond dat volk op en verbrak zijn boeien. Het stond op, om aan hen, die het met voeten getreden hadden, een rechtvaardige wraak te oefenen, en het is niet te verwonderen dat het daarbij dikwijls te vèr ging; dat het, in plaats van rechtvaardige wraak, dikwijls tot de vreeselijkste bloedtooneelen oversloeg. Maar toen die bloedtooneelen aanschouwd werden, hoe vreeselijk was toen de schrik van de vorsten, vooral van die kleine despoten in Duitschland en Italië, die zich bewust waren, het zeker niet beter dan de Lodewijken in Frankrijk gemaakt te hebben! Hoe groot was de schrik van allen, die de vorsten bij hun despotische handelingen de behulpzame hand hadden gereikt, die hun daarbij met raad en daad hadden bijgestaan, ja niet zelden hen nog meer opgehitst hadden, tot bevrediging hunner zelfzuchtige doeleinden! Ze hielden zich allen voor verloren, en wakend zoowel als droomend meenden ze altijd het zwaard der wrake boven hun hoofd te voelen.

Doch zie! thans verscheen er een redder in den nood, en die redder was geen ander, dan de opgeheven Orde van Jesus. Zonder omwegen kwamen de gewezen Jesuiten met de bewering voor den dag, dat al het onheil, waardoor de wereld bezocht werd, aan niets anders te wijten was, dan aan de verlichting en het ongeloof. »Niet aan het schandelijk bestuur der koningen van Frankrijk; niet aan de vertwijfeling van het fransche volk was de Revolutie toe te schrijven, maar, volgens hunne voorstelling althans, aan het Jansenisme, aan de ketterij, aan de aanbidding van het verstand. Daarom," zoo gingen ze in hun betoog voort, »gold het hier geen rechtmatige klachten van het volk, waarop men te letten had, maar veeleer drieste aanmatigingen van het verdorven gemeen, die men met alle macht moest bestrijden." Met andere woorden, de ex-Jesuiten kwamen met een massa pamphletten en blauwboekjes voor den dag; te Augsburg hadden ze zelfs een afzonderlijke drukkerij daarvoor, die jaren lang niets anders drukte.

In die geschriften traden ze aan de eene zijde op als de heftigste bestrijders der fransche Revolutie; aan de andere zijde als de warmste verdedigers van het absolute koningschap. Niets natuurlijker, dan dat zulk eene taal zeer in den smaak viel van de regeerende vorsten, vooral van de duitsche en italiaansche, die zooveel aan hen te danken hadden. Maar even natuurlijk, ontbrak het ook in die pamphletten niet aan zalvende passages, als bijvoorbeeld de volgende.

»Wij, de zonen van Loyola, zijn alleen in staat, om zoowel de

tronen als de geheele maatschappij voor den dreigenden ondergang te behoeden, evenzeer als wij in der tijd de kerk hebben gered van de Reformatie, dat wil zeggen, voor het alles vernietigende ketterdom. Wij toch hebben sedert onze stichting bewezen, dat niemand ons in den strijd met de pen of met het levende woord evenaart. Ook zullen alle machtigen dezer aarde thans wel inzien, dat, zoo onze Orde niet opgeheven ware, de fransche Revolutie nooit had kunnen uitbreken. En om dezelfde reden is niets meer in het belang der koningen en vorsten, dan onze Orde zoo spoedig mogelijk weêr te laten herstellen." Aldus schreven (1) de ex-Jesuiten Feller, von Eckartshausen (hofraad van Beieren), Sailer, d'Estaimbourg, Martin, Fabres en hoe ze verder heeten mochten. En het is zonder twijfel, dat ze met dergelijke tirades indruk maakten op een deel van het publiek, vooral op de regeerders en hun onmiddellijke omgeving.

Doch de gewezen paters waren natuurlijk slim genoeg, om wel in te zien, dat die pamphlettenschrijverij alleen lang niet voldoende was, maar dat persoonlijke overreding veel krachtiger werkte. Daarom spanden ze alle krachten in, om zich door allerlei middelen, wereldlijke of geestelijke, ingang in de hoogere kringen te verschaffen. Ten dien einde stichtten ze zelfs nieuwe religieuse genootschappen, zooals bijv. »het genootschap van het Heilige Hart," »het gezelschap van de vaders des geloof," »de Vincentijners" en dergelijke meer, en onder zulke onschuldige namen gelukte het hun niet zelden ingang te vinden, zelfs op zulke plaatsen, waar men hen als Jesuiet in geen geval zou hebben durven of kunnen toelaten. Maar zoodra ze ergens post gevat hadden, zoodra ze zich in de hofhouding van den een of anderen groote ingedrongen hadden, wisten ze door hun heftige ontboezemingen tegen »verlichting en revolutie" al diegenen te winnen, wier heerschappij en macht door de revolutie maar eenigszins bedreigd werd. »Die verlichting," zoo spraken ze, »predikt niet anders dan onlusten en oproer, en de staat zoowel als de kerk worden daardoor met ondergang bedreigd. Men eischt vrijheid van de drukpers. Maar waarom eischt men die? Om door bandeloosheid de majesteit der vorsten te kwetsen en door oproerige stellingen de maatschappelijke orde te verstoren. Men noemt het vrijheid, maar die vrijheid is niets anders dan rebellie. Men schermt met het woord Rede; maar als men toeziet, komt het neêr op ongeloof, ketterij, omverwerping van den godsdienst."

Op dien toon spraken de zonen van Loyola, en wat was natuurlijker, dan dat die toon in sommige kringen weêrklank vond? Wat natuurlijker, dan dat men hier en daar al spoedig vergat, waarom nog voor zoo weinige jaren de regeerende hoven van Madrid, Lissabon, Parijs en Napels de afschaffing van de Orde der Jesuiten zoo krachtig hadden doorgedreven, en dat men die paters, die zoo ijverden voor het koningschap, als de eenige steunplaren van de tronen begon te beschouwen? »Voorwaar," zoo fluisterde men elkander thans in het oor, »de bourbonsche hoven hebben een geduchte fout begaan, toen ze Clemens XIV tot die beruchte bul hebben overgehaald, en het is hoog tijd, die fout te herstellen en de Jesuiten weêr geheel te rehabiliteeren."

(1) Reeds de titels van die jesuitische pamphletten waren karakteristiek. Zoo schreef bijv. Eckartshausen. »Over het gevaar, dat vóór de tronen, den staat en het Christendom van het valsche systeem der tegenwoordige verlichting en de dolle aanmatigingen van zoogenaamde Philosophen te wachten is en ze met algeheelen ondergang bedreigt. En geheel op dezelfde leest zijn de brochures geschoeid, die uit de pamphletten-fabriek te Dillingen voortkwamen.

Dezelfde overtuiging wisten de Jesuiten ook in den opvolger van keizerin Catharina op den russischen troon in te planten. Dat was Paul I (1796—1801), een zeer onstandvastig man, die even hartstochtelijk was in zijn voorliefde als in zijn tegenzin. Hij wendde zich in het jaar 1800 tot de Roomsche Curie met het dringende verzoek, het gezelschap van Jesus, — dat wel is waar in Rusland sedert 1782 factisch, d. i. door een keizerlijk decreet erkend, maar niet kerkrechtelijk bestond, omdat het niet door de paus gesanctioneerd was, — bij een afzonderlijke bul formeel te erkennen.

Te Rome echter zat sedert 1800 niet meer Pius VI op den pauselijken stoel, maar Pius VII. Deze had zich reeds voor zijn benoeming, als graaf Gregorius Barnabas Chiaramonti, als een sterk voorstander der Jesuiten doen kennen. Hij nam dan ook het aanzoek van keizer Paul zeer gunstig op. Na kort beraad vaardigde hij reeds den 7en Maart 1801 de Brève »De Catholicae fidei" uit, krachtens welke het gezelschap van Jesus voor Rusland weder hersteld werd.

Die herstelling gold wel te verstaan alléén voor Rusland; maar hier werd de Orde dan ook geheel met dezelfde rechten en privilegiën hersteld die ze vroeger had. Groot was de vreugde der Loyoliten, en aanstonds kozen ze in den persoon van den rector Gabriël Gruber weder een generaal. Een menigte broeders kwamen uit Duitschland, Frankrijk en Italië naar Rusland en zoo kon de Orde hare werkzaamheid al spoedig ook over die deelen van Rusland uitstrekken, die vroeger niet tot Polen behoord hadden. Er ontstonden collegiën te Riga, Astrakan, Jaffa, Odessa en St. Petersburg; er werd een uitgebreide inrichting voor de zending te Saratow gesticht en aan novitiaten en proefhuizen tot het opleiden van jeugdige leden, liet men het vooral niet ontbreken. Kortom, de Orde van Jesus leefde weder geheel en al op en wel met een kracht en een vuur, zooals men kwalijk mogelijk geacht zou hebben.

Maar de Jesuiten zouden — geen Jesuiten hebben moeten wezen, als ze zich tevreden gesteld hadden, alleen voor Rusland hersteld te zijn. Neen, ze beschouwden dit slechts als den eersten stap tot hun algeheele herstelling en strekten nu van hier uit hun werkzaamheid over geheel Europa uit. Even goed toch als ze keizer Paul overtuigd hadden, dat in hun gezelschap alleen een vaste dam tegen ongeloof en allerlei revolutionaire nieuwigheden gevonden werd, evengoed hoopten ze datzelfde geloof ook in andere vorsten te doen ontstaan. En zie, werkelijk gelukte hun dit reeds binnen korten tijd bij een hunner, namelijk bij den bigotten Ferdinand IV, den koning van Napels en Sicilië.

Deze vorst, die zich geheel en al liet leiden door zijn gemalin Maria Carolina, een dochter van Maria Theresia van Oostenrijk, en door den met haar geheel eenstemmigen kardinaal Ruffo, richtte werkelijk in de lente van 1804 hetzelfde verzoek tot den paus als keizer Paul ruim drie jaren vroeger, en hij deed het, — merkwaardig genoeg! — bijna met dezelfde woorden. »Christelijke vroomheid en deugd," zoo schreef hij aan Pius VII, »zijn in deze jammervolle dagen overal in verval en in gevaar, daarom is het te hopen, dat de terugkeer der Jesuiten naar het koninkrijk der beide Siciliën het onderpand van betere tijden moge zijn en wetenschap en godsvrucht weder op de scholen moge terugbrengen."

Wat was de vreugde groot te Rome, toen dit koninklijk verzoek aan den Heiligen Stoel werd aangeboden! Het was of der christenheid

een buitengewone zegen geschonken was! Waarin die zegen echter bestond, werd men spoedig genoeg gewaar. Het Roomsche hof liet den 31en Juli het feest van den heiligen Ignatius in drie kerken tegelijk vieren, namelijk in de Jesuitenkerk, in den tempel van Ignatius en in de kerk van het Quirinaal, en in alle drie met zulk een buitengewone praal, dat men wel moest begrijpen, dat er iets bijzonder gelukkigs voor de zonen van Loyola gebeurd was. En er was dan ook werkelijk iets bijzonder gelukkigs voor hen voorgevallen. Een bul namelijk, die hun herstelling voortaan ook op het koninkrijk der Beide Siciliën uitbreidde, was reeds den 30en Juni 1804 door den paus onderteekend en door een extra-koerier naar Napels gezonden, waar ze den 2en Augustus onder trommelslag en trompetgeschal werd afgekondigd. Tegelijk gaf de napelsche regeering hun de vroeger geconfisqueerde paleizen en goederen, voor zoover dat nog mogelijk was, terug, en weldra scheen hun ster in het koninkrijk der beide Siciliën even prachtig en helder als weleer.

Van nu af aan had de Orde gewonnen spel, en er was geen twijfel aan, of Pius VII was vast besloten, haar voor de gansche christenheid weer volledig te herstellen, zoodra de geschikte tijd daartoe maar gekomen zou zijn. Die tijd kwam ook werkelijk, en wel na de onttroning van keizer Napoleon, toen men in gansch Europa zooveel mogelijk denzelfden toestand weder trachte te herstellen, zooals hij voor de Revolutie van 1789 geweest was. Het was en bleef natuurlijk slechts een poging; maar tengevolge van dat streven kreeg ook de paus den Kerkelijken Staat weder terug. En nu wist de paus geen beter middel om al zijn krachten weder te verzamelen en de verloren macht over de christenheid te herwinnen, dan zoo spoedig mogelijk de Jesuiten-Orde te herstellen.

Zoo werd dan, den 27en Augustus 1814, de door Clemens XIV opgeheven Orde van Jesus allerwege en met al hare rechten weder in het leven geroepen. De desbetreffende Bul heet naar haren aanhef »Sollicitudo omnium ecclesiarum.” Daarin wordt o. a. gezegd:

»Op de dringende en herhaalde beden der kardinalen, aartsbisschop- »pen, bisschoppen en van alle uitstekende mannen (1); voorts in aan- »merking genomen de heilrijke vruchten, welke Rusland, Napels en Si- »cilië reeds hebben doen zien; eindelijk in overweging genomen hebben- »de den bijna eenparigen wensch der gansche christenheid, — zal het »Gezelschap van Jesus, krachtens de apostolische souvereine macht, voor »alle landen der christelijke kerk worden hernieuwd, in zijn voormalige »inrichtingen, regelen, bevoegdheden, vrijheden, zijn leer-, predik- en »biechtambt, zijn collegiën, huizen, provinciën en leden bekrachtigd, »onder de bescherming en gehoorzaamheid van den Heiligen Stoel ge- »steld en van alle gevolgen van het weleer door Clemens XIV uitge- »vaardigde opheffingsdecreet bevrijd en ontslagen worden. Wie het ech- »ter waagt, deze onze beschikking betreffende de onvermoeide roeiers in »het schip van den heiligen Petrus op de eene of andere wijze te be- »lemmeren of te verhinderen, — hem zal de toorn van den almachti- »gen God en van zijn apostelen Petrus en Paulus zekerlijk en onfeilbaar »vernietigen.”

Aldus beval paus Pius VII, en dat bevel is in drieërlei opzicht merk-

(1) Notabene, wijselijk werden die uitstekende mannen enz. maar niet genoemd.

waardig. Vooreerst, dat de paus de bul van zijn »onfeilbaren" (!) voorganger Clemens XIV ophief, zonder daar verder eenigen bepaalden grond voor op te geven, eenvoudig krachtens zijn eigen onfeilbaarheid, zoodat derhalve onfeilbaarheid tegenover onfeilbaarheid gesteld werd. Ten anderen herstelde hij de Jesuiten-orde, — die toch op het verlangen van vier, of eigenlijk vijf, goed catholieke regeeringen juist daarom opgeheven was, omdat hare statuten, regelen en inrichtingen met de wetten van een welgeordenden staat ten eenenmale onvereenigbaar waren, — weder in al hare bevoegdheden, derhalve geheel en al in hare vroegere gedaante, zonder de genoemde regeeringen te vragen, of ze die herstelling goedkeurden en zouden aannemen. Ten derde eindelijk dreigde hij alle staten en vorsten, die de Orde van Jesus misschien niet weder zouden willen opnemen, met de excommunicatie en het interdict; — alsof in hem, den paus van de 19e eeuw, de geest van Hildebrand of Gregorius VII uit de 11e eeuw weer levend geworden was, alsof de wolke van onkunde en bijgeloof, die de Middeleeuwen verduisterde, ook nog kon zweven over het tijdperk der verlichting, dat door de fransche Revolutie ingeleid was!

Aldus deed Pius VII den 7en Augustus van het jaar onzes Heeren 1814, en het gezelschap van Jesus en zijn groote aanhang jubelden luide, want ze meenden, dat de pennestreek van de pauselijke handteekening op nieuw een gouden eeuw voor hen geopend had.

DERDE HOOFDSTUK.

De Jesuiten in de eerste helft van de XIXe eeuw.

Men zou denken, dat de europeesche mogendheden en vooral de bourbonsche hoofden, zich als één man tegen de herstellingsbul van den 7en Augustus 1814 verzet zouden hebben. Immers men moest zich toch nog wel herinneren, wat voor veertig of vijftig jaar de gewelddadige uitdrijving der Jesuiten noodzakelijk gemaakt had. Doch het tegendeel was het geval. Velen der regeerende koningen en vorsten begroetten de herleving van het gezelschap van Jesus als een tweeden paaschmorgen, als den morgen van de opstanding des Heeren zelf.

Na den val van Napoleon namelijk kwam er een tijd van geweldige reactie over gansch Europa. Alle souvereinen wedijverden met elkander in het streven, om de laatste sporen der gevloekte Revolutie van 1789, de laatste sporen van het daarop gevolgde fransche keizerrijk en der veranderingen die het in 't leven geroepen had, te doen verdwijnen. Men was voor de liberale denkbeelden zoo bevreesd als voor den duivel in eigen persoon. Immers door die denkbeelden waren de rechten der tronen, van den adel en de geestelijkheid gefnuikt en gekrenkt; men vreesde die denkbeelden en haatte ze; men wilde ze tot elken prijs onderdrukken, en wel zóó goed onderdrukken, dat ze voor altijd en eeuwig dood en begraven zouden zijn. Waarom zoude men zich dan niet verheugd hebben over het weder verschijnen van de gezegende zonen van Loyola? Zij immers deden zich voor als de ware steunpilaren van de gehoorzaamheid in kerk en staat; ze hadden reeds weder in Napels, Sicilië en Rusland bewezen, dat ze het geneesmiddel waren tegen de koorts der revolutie, en dat alle politisch-philosophische nieuwigheden door hun vaste houding teruggeslagen werden, evenals het leger der Persen door de bende Spartanen in den beroemden slag bij de Thermopylae. »Voorzeker" — zoo dachten de meesten der regeerende vorsten en heeren, — »er bestaat geen beter middel om ons zelf te beschermen, dan wanneer we onze verdediging aan de zonen van Loyola toevertrouwen." — En daar de hovelingen en de adel steeds de echo der regeerders zijn, brachten ze insgelijks aan het Jesuitisme, als den steun van het koningschap, hun allereerbiedigste hulde.

Wel is waar al spoedig hadden de machthebbenden in Europa reeds eenige reden, om aan de juistheid van die beschouwing te twijfelen. Immers weinige jaren later zag men het merkwaardige verschijnsel, dat

keizer Alexander van Rusland, — die in den aanvang zijner regeering den Jesuiten even gunstig geweest was als zijn vader Paul I, — de paters, op grond van hun gevaarlijke machinatiën bij een ukase van den 20en December 1816, om te beginnen uit Petersburg en Moskou verdreef. En een weinig later, den 13en Maart 1820, volgde er een nieuwe ukase van denzelfden keizer, waarbij »de Societeit van Jesus, »wegens proselyten-makerij, hebzucht, ongehoorzaamheid en grove schen»ding van de verleende gastvrijheid, voor altijd en eeuwig uit het »russische rijk, alsmede uit russisch Polen, werd verdreven.

»De heilige verplichting," — zoo luidde o. a. de keizerlijke ukase, — »voor de opvoeding der jeugd hunner geloofsgenooten werd hun (den »Jesuiten) opgedragen, opdat ze het verstand door wetenschap, het hart »door godsdienst verlichten zouden. Ze hebben dat vertrouwen echter »misbruikt, om hun onervaren kweekelingen te misleiden. Zelf in het »genot van een heilzame verdraagzaamheid, plantten ze in de door hen »misleide gemoederen, een felle onverdraagzaamheid. Den steun der »staten, de aanhankelijkheid aan het geloof der vaderen, trachtten ze »omver te werpen en aldus het geluk der huisgezinnen te ondermijnen, »daar ze een verderfelijke geloofsverdeeldheid deden ontstaan. Zoo zijn over »het algemeen alle pogingen en daden der Jesuiten slechts aangelegd op »hun eigen voordeel en op de uitbreiding hunner eigen macht, terwijl »ze in hun statuten de rechtvaardiging vonden van elke mogelijke han»deling van verzet."

Aldus worden de zonen van Loyola afgeschilderd in de hoogst beredeneerde ukase van keizer Alexander, en zeker zal er niet licht een meer ware en tegelijk minder hartstochtelijke schildering van hen bestaan. Die beschouwing aangaande het eigenlijke wezen van het jesuitisme bleef dan ook voortaan in Rusland de heerschende, en tot heden toe is het den zonen van Loyola nooit gelukt, een herroeping of zelfs maar een verzachting van die ukase te verkrijgen; want het kabinet van St. Petersburg heeft goede staatslieden, die in alle zaken helder zien en zich noch door vleierij, noch door veinzerij van een na rijp beraad genomen besluit laten terugbrengen.

De handelwijze van de russische regeering was bijzonder open en door goede gronden gemotiveerd. De geheele beschaafde wereld gaf haar dan ook gelijk. Maar op de overige regeeringen van Europa had die handeling der russische regeering geen den minsten invloed. Zij toch hadden zich, toen de ukase van 13 Maart 1820 verscheen, reeds met lijf en ziel weder aan de zonen van Loyola overgegeven; ze waren dus veel te veel vooringenomen, dan dat ze die ukase billijk konden beoordeelen.

Bovenal was het Italië, dat de herstelde Orde in eere hield. Natuurlijk gaf Pius VII, die toch aan de gansche wereld een goed voorbeeld moest geven, den Jesuiten aanstonds te Rome alle vroeger hun ontnomen paleizen en bezittingen, voor zoo ver ze nog niet in handen van particulieren waren, weder terug. In de eerste plaats was dit het geval met het prachtige professenhuis »Al Gesu", de bakermat van de gansche Orde, dat ook trouwens door den eerbied van den apostolischen stoel tot nog toe zooveel mogelijk in zijn ouden staat onderhouden was. Voorts kregen ze terug het Collegium Romanum en iets later het Collegium Germanicum, benevens verscheiden kerken en andere bezittingen, waaronder een énorm gebouw voor een novitiaat.

Ook de volgende pausen, Leo XII (1823—29), Pius VIII (1829—30), Gregorius XVI (1830—46), benevens de thans nog regeerende Pius IX (1) begunstigden de zonen van Loyola bij uitstek. Dientengevolge nam hun aantal, zoowel in Rome zelf als in den Kerkelijken Staat, op ontzettende wijze toe. Men moest bijvoorbeeld te Rome reeds in 1829 een plaats buiten de muren der stad voor hun onderkomen zoeken.

Op het tegenwoordige oogenblik zijn er meer Jesuiten dan ooit in de tijden van hun grootsten bloei, en hun tegenwoordige generaal (2) kan zich beroemen, dat nog geen zijner voorgangers meer invloed op het hoofd der gansche Christenheid geoefend heeft, dan hij. Trouwens, niet alleen te Rome en in den Kerkelijken Staat kwam de Societeit van Jesus dadelijk na hare herstelling tot zulk een colossalen bloei, maar ook in de andere provinciën van Italië. In dat land, dat toenmaals nog in allerlei kleine en grootere staten verbrokkeld was, en vooral in Genua, Modena, Parma, Ferrara en Verona, hadden ze ruimschoots de gelegenheid tot het stichten van uitgebreide novitiaten en opvoedingshuizen.

Noch prachtiger bloeide hun akker in Napels. Daar verleende hun groote beschermer, koning Ferdinand, hun zelfs het recht, uitsluitend de opvoeding der adellijke jeugd te leiden, opdat die toch vooral niet door andere leermeesters met de verderfelijke leerstellingen van den nieuwen tijd besmet zouden worden. De brave paters richtten daar dan ook aanstonds een lyceum of collegie voor adellijken op, dat natuurlijk zeer in trek kwam. Voorts bezaten ze in het Napelsche nog vier, en op het eiland Sicilië nog vijftien collegiën. En het aantal hunner seminariën, novitiaten en professenhuizen was daaraan volkomen evenredig. Kortom, in gansch Italië, met uitzondering van Sardinië en Piémont, — waar ze geduld, maar niet formeel erkend werden, — speelden ze na weinige jaren weder dezelfde rol, die ze voor hun opheffing aldaar gespeeld hadden.

Nog grooter gunst dan in Italië, genoten de zonen van Loyola in Spanje. Een koning als Ferdinand VII, een meineedige tyran zooals weinigen, moest noodzakelijk een innige vriend der Jesuiten zijn. Zoodra Ferdinand, na den val van Napoleon, zegevierend weder Madrid binnengetrokken was, vaardigde hij een edict uit, waaruit aanstonds bleek, wat er van hem te wachten was. Niet alleen werden bij dat edict de monniksorden in het algemeen, benevens de Inquisitie en de pijnbank weder ingevoerd, maar ook werd de door den paus herstelde Societeit

(1) Pius IX begon, zooals bekend is, dadelijk na zijn troonsbestijging, vrij bepaald in liberalen geest. Maar de zonen van Loyola wisten hem van die »dolzinnigheid" al spoedig te genezen, en sedert dien tijd is de paus (zooals kardinaal d'Andrea voor eenigen tijd uitdrukkelijk betuigd heeft) geheel in de handen van de paters Jesuiten. Pius begon sedert het jaar 1851 hen zeer dikwijls in hun professenhuis te Rome of in hun collegiën bezoeken te brengen en heeft reeds meermalen zich uitgelaten, dat zij in de tegenwoordige slechte tijden de eenige steun van het ware geloof zijn. Het is dan ook een bekend feit, dat sedert 1851 geene regeeringsaangelegenheid van gewicht beslist werd, zonder dat de paus vooraf zijn geliefden pater Beckx, den tegenwoordigen generaal der Orde, geraadpleegd had, en in de daarop volgende jaren steeg hun invloed tot die onzalige hoogte, waarover we in het volgende hoofdstuk spreken zullen.

(2) Johannes Pieter Beckx, een geboren Belg, die in 1853 hun generaal werd, en thans reeds over de 78 jaren telt. Hij werd namelijk den 8en Febr. 1795 in een dorp bij Mechelen geboren, trad 29 Oct. 1819 in het Gezelschap van Jesus, werd aanstonds biechtvader van het nieuwbekeerde hertogelijke paar van Köthen, werd daarop rector in het collegium te Leuven, vervolgens provinciaal van Oostenrijk en eindelijk, in den herfst van 1853, generaal der Orde. Zijn voorganger, de Amsterdammer Roothaan, was een tweede Claudio Aquaviva, wat verstand en activiteit betreft. Zie voorts de lijst der generaals aan het eind van dit Deel.

van Jesus weder in het land geroepen. Daarop volgde, den 29en Mei 1815 een nader besluit, waarbij genoemde Societeit weder in al hare sedert 1767 ingetrokken rechten en bezittingen hersteld werd. Dat was meer dan ergens ter wereld nog voor de zonen van Loyola gedaan was. Maar daarvoor verwachtte koning Ferdinand en zijn zoogenaamde »camarilla" (1) dan ook groote dingen van zijn goede paters. Hij verwachtte met name, dat ze de uit Frankrijk overgewaaide liberale denkbeelden met wortel en tak zouden uitroeien; dat ze den tijdgeest weerstand bieden en Spanje tot het meest absolute koninkrijk der gansche aarde maken zouden. Werkelijk beantwoordden de Jesuiten volkomen aan de in hen gestelde verwachting. Er kwam nu een tijd van nacht en jammer over het schoone land, zoo treurig als maar mogelijk was.

Maar eindelijk werden de zwaar geteisterde onderdanen de eeuwige gevangenisstraffen, verbanningen en executies moede. Er kwam in 1820 een algemeene opstand, en tengevolge hiervan moest er een vrijzinnige constitutie ingevoerd worden. Nu had de heerschappij der Jesuiten natuurlijk op eenmaal een einde en wederom moesten de zonen van Loyola allen het land verlaten. Doch zie, de vrijzinnige constitutie die Spanje zich zelf gegeven had, viel volstrekt niet in den smaak van de overige machthebbers in Europa, die daarin een gevaar zagen voor het beginsel van het absolute koningschap in hunne rijken. Frankrijk zond derhalve een leger over de Pyrenaeën, om de oude orde van zaken in Spanje weêr te herstellen. Dat gelukte, en met die oude orde kwamen de Jesuiten natuurlijk ook terug en nestelden zich nu nog vaster dan ooit in het arme land.

Tien jaren lang ging dat zoo voort, toen stierf Ferdinand VII, den 29en Sept. 1833, en aanstonds ontbrandde er over de troonopvolging een burgeroorlog, die volle zeventien jaren het land teisterde. De eene van de candidaten voor den troon was Don Carlos, de broeder des overleden konings, de andere was Donna Isabella, de dochter van Ferdinand VII. Ferdinand had namelijk om der wille van die dochter de zoogenaamde »Salische wet", die bij het huis van Bourbon gold, opgeheven (2). Daar echter Don Carlos zich aan de paapsch-absolutistische partij aansloot, was Isabella, of eigenlijk haar moeder en voogdes, de koningin-weduwe Maria Christina, genoodzaakt, zich in de armen der liberalen te werpen. Zoodoende werd Spanje in het jaar 1835 wederom met een liberale constitutie begiftigd, welke de Jesuiten nogmaals aan den dijk zette. In het jaar 1840, toen de Carlisten geheel overwonnen waren, scheen het, alsof de zonen van Loyola Spanje voor altijd verloren hadden. Maar hun werkzaamheid hield daarom nog volstrekt niet op. In het bijzonder hielden ze hun opvoedingsgestichten in stand, hoewel onder allerlei andere en bedekte namen.

In Duitschland en vooral in Oostenrijk en Beieren had het Gezelschap van Jesus in vroegere tijden een bijzonder vruchtbare weide gevonden. Daar men hier, gelijk we gezien hebben, slechts met tegenzin in hun opheffing bewilligde, liet het zich verwachten, dat hun herstelling er met vreugde begroet zou worden. Maar dit was toch het geval niet.

---

(1) »Kamer-raad", hofkliek.
(2) Die wet sluit namelijk de dochters zoo lang van de troonopvolging uit, als er nog mannelijke prinsen in leven zijn.

Sedert den dood van Maria Theresia toch was hier veel anders geworden. De geest van den nieuwen tijd was hier en daar zelfs doorgedrongen in kringen, waar men dit niet verwacht zou hebben,

Om een voorbeeld te noemen, reeds in 1793 had zich het merkwaardige geval voorgedaan, dat Maximiliaan Frans, de jongste zoon van Maria Theresia, die het keurvorstendom Keulen en het bisdom van Munster in bezit had, zich openlijk tegen de Jesuiten verklaarde. De keurvorst van Trier namelijk liet hem door zijn minister Duminique uitnoodigen, om, evenals andere duitsche bisschoppen en prelaten, de herstelling der Jesuiten-orde te helpen bevorderen, op grond dat die Orde het krachtigste bolwerk was tegen den ook in Duitschland steeds meer om zich heen grijpenden revolutionairen geest en de steeds toenemende ongodsdienstigheid. Doch de aartshertog weigerde niet alleen aanstonds de gevraagde medewerking te verleenen, maar hij gaf voor zijn weigering ook zulke redenen, die den Jesuiten als gal en alsem moesten smaken. In zijn schrijven, dat hij den 29 November 1793 afzond, heet het o. a. »Zij (de Jesuiten) hebben zich al te veel met hof- en staatsintrigues afgegeven, zoodat men hun met recht een streven naar alleenheerschappij verwijten kan. Ze brengen koningen wel niet op het schavot, gelijk de revolutionairen, maar met sluipmoord om het leven, en zijn even nadeelig voor het algemeene welzijn, als het genootschap der Illuminaten, die de moordtooneelen te Parijs in het leven riepen. Ze berooven de staten van hun bekwaamste jongelingen, die ze reeds in hun jeugd op hun scholen lokken, en verschaffen zich door hun uitsluitend beheerschen van alle studiën in de catholieke landen een overmatigen en onberekenbaren invloed op de algemeene opinie. Ze hebben alle hefboomen in handen, waarmede op de menschen kan worden gewerkt, en geld, protectie, de biechtstoel en nog zoo veel anders staat ter hunner beschikking. Ze zouden derhalve ten goede kunnen werken, wanneer ze wilden, maar ze werken volgens de bevelen hunner oversten slechts tot hun eigen voordeel, slechts tot uitbreiding hunner eigen macht, zonder in het minst op het welzijn der menschheid te letten. Ik kan daarom onmogelijk tot de meening komen, dat de herstelling van het gezelschap van Jesus eenig nut zou kunnen aanbrengen." Zoo schreef de aartshertog Maximiliaan Frans, en evenals hij dachten nog zeer vele hooggeplaatste personen, zoowel onder de geestelijken als onder de leeken, om van de ontwikkelden der middenklasse niet eens te spreken.

Daarom maakte de oostenrijksche regeering dan ook bezwaar, om de bul »Sollicitudo omnium ecclesiarum", gelijk de paus het verlangde, zonder eenige beperking in haar landen af te kondigen. Men had namelijk toentertijd, in de jaren 1814 en 1815 redenen genoeg, om de onderdanen niet vlak voor het hoofd te stooten. Daar ook de koning van Beieren, Maximiliaan Joseph, geheel in denzelfden toestand was, weigerde ook hij de wettelijke wederinvoering der Jesuiten, ofschoon hij persoonlijk, evenals keizer Frans I van Oostenrijk, volstrekt niet vijandig tegen hen gezind was.

Maar tegen een middenweg hadden beide regeeringen volstrekt geen bezwaar. Die middenweg bestond hierin dat ze, in plaats van de Jesuiten, de Redemptoristen toelieten, daar ze zich hielden, alsof ze niet wisten, dat beiden — Jesuiet en Redemptorist — zoo tamelijk op hetzelfde neêrkwam. Alsof ze niet wisten, dat de Redemptoristen

of Liguorianen (zooals ze naar hun stichter genoemd werden) overal, waar men de Jesuiten als zoodanig niet toeliet, hun den weg baanden, totdat ze weer met open visier als echte zonen van Loyola hun intocht konden houden.

Om dit te verklaren zij het genoeg het volgende aangaande die Redemptoristen in herinnering te brengen. Alfonso Maria de Liguori, een zeer ijverig lid van de »Propaganda des geloofs" te Napels, stichtte in het jaar 1732, met toestemming van paus Clemens XII, in het klooster St. Maria te Villa Scala, een nieuwe broederschap. De leden dier Orde verbonden zich tot het onderwijsgeven aan de jeugd, tot verspreiding van het ware catholieke geloof en vooral tot den dienst des pausen, in wien ze den verlichamelijkten wil Gods vereerden. Hun streven was derhalve hetzelfde als dat van de Jesuiten, en ook hun naam beteekende hetzelfde, want ze noemden zich »Broeders van den heiligen Verlosser" (*Redemptor*). Het eenige verschil was, dat ze niet als vrije wereldlijke geestelijken leefden, maar in kloosters. Ze werden dan ook van den aanvang af slechts als een vertakking van de Orde van Jesus beschouwd, of, wil men, als een jongere broeder, die wel is waar tot het huisgezin behoort en alles doen moet wat de andere broeder verlangt, maar die zelf minder rechten heeft en geen uitzicht heeft mede te erven. Zoo bleef deze nieuwe Orde langen tijd van geringe beteekenis en vond slechts zeer weinig aanhangers, zelfs niet toen de Orde van Jesus opgeheven was. Toen deze echter weêr hersteld was en verscheiden staten bezwaar maakten hen weder toe te laten, toen kwamen de zonen van Loyola op de gedachte, of ze niet onder het masker van den tot nog toe zoo gering geachten jongeren broeder hun plannen ten uitvoer zouden kunnen brengen. De Liguorianen of Redemptoristen namen die rol met groote bereidwilligheid aan, en wonnen daardoor ontzettend veel aan gewicht.

Die Redemptoristen werden derhalve wel toegelaten in Oostenrijk. In het jaar 1820 werd hun b. v. te Weenen het Boven-Passauerhof met de kerk van Maria Stiegen toegewezen. Van daar uit verbreidden ze zich over alle provinciën van het keizerrijk en zelfs verder naar Beieren, waar ze hun eerste nederzetting hadden in het als bedevaartplaats beroemde Altötting. Nadat ze echter genoegzaam uitbreiding en invloed verkregen hadden, vonden ze beter het masker af te leggen en verklaarden hun scholen te Lemberg, Innspruck en elders voor dat wat ze eigenlijk ook waren, voor jesuitische collegiën. De regeering deed er het zwijgen toe, m. a. w. ze liet het openlijk optreden der zonen van Loyola toe, en dezen veroorloofden zich in het vervolg steeds meer vrijheden. Ook verspreidden ze zich in Rijn-Pruisen en richtten b. v. te Coblenz een druk bezocht collegie op, zonder dat de regeering er iets tegen in bracht.

Kortom, het gezelschap van Jesus was juist prachtig op weg, om alle in 1773 verloren posten een voor een weder te veroveren, toen het noodlottige jaar 1848 verscheen en weer opeens een eind aan hun bestaan in Duitschland en elders maakte. Doch, gelijk we allen ons nog wel herinneren, niet voor lang. Reeds in 1849 begon die eigenaardige omkeering, die altijd op tijden van groote opgewektheid pleegt te volgen, en in plaats van de vrijzinnige ministeriën van Maart 1848, kwamen ten gevolge van de vermoeidheid en uitputting der volken de mannen der reactie en van den achteruitgang weder aan het roer.

Dat was weder koren op den molen van de zonen van Loyola! Thans konden ze zich weder voordoen als de eerste bewerkers van dien ommekeer! Thans konden ze den vorsten weêr toeroepen: »wij alleen zijn de steunpilaren der monarchie, en alleen wanneer ge ons laat begaan, kunt gij uw hoofd zonder vrees voor de revolutie nederleggen!" En wat was nu het gevolg van die jaren van reactie? Dat de Orde nu openlijk in Oostenrijk erkend werd; dat haar vergund werd, overal in het gansche keizerrijk scholen op te richten, en dat ze, gelijk zich denken laat, van die vergunning het ruimste gebruik maakte. (1)

In het overige catholieke Duitschland echter konden de zonen van Loyola hun formeele erkenning ook thans nog niet doordrijven, en ze moesten dus voortgaan, meestal onder de firma der Redemptoristen te werken. Maar was hun werkzaamheid er geringer om? Men bedenke slechts, dat het duitsche collegie te Rome (het Collegium Germanicum) slechts met Beieren, Pruisen, Badenaars en Rijnlanders bezet werd, en dat al die jongelieden, als ze hun studiën voltooid hadden, weêr naar Duitschland terugkeerden. En waar besteedden die voortreffelijk afgerichte kweekelingen der Jesuiten-orde hun krachten? Eensdeels aan de universiteiten en anderendeels bij de bisdommen. Bij de bisdommen verkregen ze door aanbeveling uit Rome de meest invloedrijke posten, en hun werkzaamheid werd daardoor steeds rijker van omvang, want zij beheerschten alle seminariën en scholen, die onder den bisschop stonden. Aan de universiteiten echter traden ze op als docenten en professoren. En het spreekt van zelf dat op hun collegiën de toekomstige geestelijken een theologie leerden, die zuiver ultramontaansch was. Kortom, ofschoon de Jesuiten niet overal met open visier konden optreden, werkten ze toch met alle kracht voor de belangen hunner Orde. Ze brachten het dan ook metdertijd zoo ver, dat bijna de geheele geestelijkheid van Duitschland door hen was opgeleid en tot hun genootschap of partij behoorde.

Het lot van de Societeit van Jesus na hare herstelling in Frankrijk had veel overeenkomst met haar omstandigheden in Beieren en de Rijn-provinciën. De Jesuiten hoopten stellig, dat Lodewijk XVIII, na den val van Napoleon, niets meer ter harte zou nemen, dan het edict van Lodewijk XV van November 1764 te herroepen. Maar die koning was toch verstandig genoeg van in te zien, dat hij de openbare meening daardoor al te veel voor 't hoofd zou stooten. Derhalve bleven de zonen van Loyola, althans in naam, van Frankrijk uitgesloten. Zelfs de voorspraak van »Monsieur", den broeder des konings, die later als Karel X den troon besteeg, bracht het niet zoo ver, dat Lodewijk XVIII op dit punt toegefelijker werd. Trouwens die halstarrige weigering kostte hem veel moeite, te meer daar de partij van het Pavillon Marsan te Parijs, waar de Ultra-royalisten in verbinding met de ex-Jesuiten hun hoofdkwartier hadden, zich niet ontzag, den koning openlijk voor een Voltairiaan uit te krijten. Maar zijn ministers herinnerden hem dagelijks,

(1) Dat ze zonder beperking weder in alle provinciën van Oostenrijk toegelaten werd had de Orde hoofdzakelijk te danken aan de vrouwelijke leden der keizerlijke familie, vooral aan aartshertogin Sophie, die geruimen tijd een buitengewoon grooten invloed op de regeering uitoefende. Doch haar eerste en voornaamste nederzettingen stichtte de Orde in Galicië onder de Polen en van daar uit werden eerst de seminariën en collegiën te Linz, Leitmeritz, Innspruck, Tarnopol, Tyrnau, Weenen, Agram, Feldkirch, Brescia, Verona enz. opgericht.

dat de herstelling van de bij het volk zoo gehate Orde zonder twijfel dezelfde politieke beroeringen ten gevolge zoude hebben, die reeds eenmaal den »troon der leliën" omvergeworpen hadden. En daar de slimme monarch tot elken prijs in het koninklijke graf te St. Denys bijgezet wilde worden, m. a. w. als koning wenschte te sterven, begrijpt men, waarom hij tot aan het einde zijner regeering, in 1824, op dit punt onverzettelijk bleet.

Toch wilde hij zich de zonen van Loyola niet geheel en al tot vijanden maken, en daarom gaf hij hun een gelijke vergunning, als ze reeds dadelijk na het jaar 1814 in Oostenrijk verkregen hadden. Hij stond hun namelijk toe, onder een anderen naam en in een ander (ofschoon zeer weinig verschillend) gewaad hun ouden werkkring weder op te vatten. Ze noemden zich dus voortaan in Frankrijk »Pères de la Foi" (»vaders van het geloof"). En zie, in weinige jaren hadden ze het weder tot groote macht en groote rijkdommen gebracht. Wel is waar dat ging niet zonder strijd en allerlei wederwaardigheden. De »kamer der afgevaardigden" ergerde zich geducht aan het wederverschijnen der zwarte bende en zij protesteerde er met alle kracht tegen. Maar op al hun klachten en protesten antwoordde de minister van Lodewijk XVIII: »Er zijn geen Jesuiten in Frankrijk". En de koning zelf hield zich ook aan dat dubbelzinnige antwoord.

Nochtans hinderde het de zonen van Loyola altijd geweldig, dat ze niet openlijk konden optreden. Bovendien werd hun werkzaamheid reeds daardoor grootelijks belemmerd, dat hun verbinding met de overige Jesuiten en vooral met hun generaal te Rome, altijd heimelijk moest onderhouden worden. Daarom lieten ze niet na, toen hun groote begunstiger en vriend, Karel X, den troon van Frankrijk beklommen had, het visier iets meer te openen, en wel zóózeer, dat niemand er meer aan twijfelen kon, wie eigenlijk de zoogenaamde Vaders des geloofs waren. Vooral in de bisschopssteden traden ze openlijk op als bestuurders der bisschoppelijke seminariën, waar de toekomstige geestelijken opgeleid werden, en als opzichters van het algemeene onderwijs der jeugd. Ja, ze organiseerden hun vele seminariën en collegiën tot een formeel genootschap, welks hoofd erkend werd de generaal der Jesuiten te zijn, en hun opperste of »Praepositus" ontzag zich niet elke opname in het novitiaat te teekenen als »Provinciaal van het Gezelschap van Jesus in de provincie Gallië."

Zulks geschiedde reeds van het jaar 1826 af aan, en toen de ministers daarover in de Kamer van Afgevaardigden geïnterpelleerd werden, moesten ze toegeven, dat het gezelschap van Jesus op franschen bodem feitelijk en met toestemming der regeering bestond. Toen echter ontstond er onder de ontwikkelden een storm van ongenoegen, en het hoogste gerechtshof des rijks nam deze gelegenheid aanstonds te baat, om te verklaren, dat volgens de in Frankrijk vigeerende wetten de Societeit van Jesus niet bevoegd was, noch onder dezen noch onder een anderen naam te bestaan, alsmede dat haar herstelling met de constitutie welke de koning en zijn ministers bezworen hadden, in lijnrechte tegenspraak was.

Het gevolg hiervan was, dat de regeering moest overgaan tot de opheffing van de jesuitische collegiën en scholen te St. Acheul bij Amiëns, te St. Anne in Bretagne, te Dôle, Montmorillon, Bordeaux, Aix, Fortcalquier, Montrouge en Billon, die samen over de 3500 kweekelingen telden. Dat geschiedde in 1828, en slechts met veel moeite slaagde de jesuitisch-

gezinde regeering er in, althans de seminariën van de Pères de la Foi (zooals die van Montrouge en St. Acheul voor de poorten van Parijs en eenige anderen) nog te redden. Nu echter drongen de Jesuiten er bij hun volgzamen kweekeling, koning Karel X, op aan, zich zulk een »geweldenarij" van de zijde der rechterlijke macht en der Afgevaardigden niet meer te laten gevallen, maar liever de constitutie omver te werpen, opdat de oude absolute monarchie met de heerschappij der Orde van Jesus evenals onder Lodewijk XIV weder in 't leven geroepen zou kunnen worden. De zwakke koning liet zich werkelijk tot zulk een dwazen stap bewegen. Hij plaatste in 1829 den prins de Polignac, den trouwsten bondgenoot der Jesuiten, aan het hoofd der regeering, en hiermede begon een tijd van reactie, zoo geweldig en bloeddorstig als men zich maar denken kan. De zonen van Loyola juichten en meenden reeds gewonnen spel te hebben. Maar plotseling, den 27en en 28en Juli 1830, kwam het volk van Parijs in opstand en de monarchie der Bourbons stortte als een kaartenhuis ineen. Karel X moest als een misdadiger naar Engeland vluchten, en van den dag zijner vlucht af aan was het met het gezelschap van Jesus in Frankrijk gedaan, want de regeering die uit de zoogenaamde Juli-revolutie te voorschijn kwam, verbande de Jesuiten voor eeuwig van den franschen bodem.

Langen tijd hoorde men niets meer van de zonen van Loyola in Frankrijk, en men zou bijna gelooven, dat ze voor altijd het veld geruimd hadden. Maar neen! zóóver was het nog niet gekomen. Ze stonden als 't ware op de loer vlak op de grenzen van Frankrijk, b. v. te Freiburg in Zwitserland, om, zoodra de gelegenheid gunstig mocht zijn, dadelijk weer ter plaatse te zijn en het verloren terrein wederom te bemachtigen.

En ze kwam, die gelegenheid. Ze kwam met den val van Louis Philippe en met de troonsbeklimming van Napoleon III. Deze toch had de priesterpartij noodig, om zijn nieuwbakken of liever opgewarmd keizerschap te bevestigen. En met de toenemende macht van de catholieke priesterschap ging natuurlijk de invloed der zonen van Loyola hand aan hand. Wel is waar tot een formeele en openlijke terugroeping der Societeit van Jesus kwam het niet; al wat de Jesuiten verkrijgen konden, was dat ze geduld werden. Maar ze werden dan ook zoo openlijk en duidelijk »geduld," dat ze het weldra niet eens meer noodig vonden onder een vreemden naam of anderen dekmantel op te treden, maar onder hun eigen naam hun collegiën en seminariën weêr openden. Ze verspreidden zich dus op nieuw over gansch Frankrijk en reeds een tiental jaren na Napoleon's troonsbeklimming was er geen departement in Frankrijk meer, waar ze niet meester waren van het onderwijs of althans hun opvoedingsgestichten hadden.

Ze werden dan ook al dien tijd door niemand aangevallen, zeker wijl men zulks tegenover den eigenmachtigen wil des keizers niet durfde wagen. Doch neen, dat is te veel gezegd! Eenmaal, aan het eind van het jaar 1856, scheen er toch een beweging tegen hen te zullen ontstaan. Er werd namelijk bij den senaat een request ingeleverd, dat de onderteekening droeg van de eerste notabiliteiten des lands en vooral van professoren der universiteiten, waarin verzocht werd, dat men met betrekking tot de Jesuiten tot de bepalingen der wet zou terugkeeren. En waarom verlangden de requestranten zulks? Duidelijk werd dat door hen uitgesproken: »De Jesuiten (zoo heette het in het request) »leggen zich met een succès, dat voor de familiën zeer weinig troostrijk

»is, toe op de bemachtiging der erfenissen, zoodat we tegenwoordig in »Frankrijk het schouwspel beleven, dat een genootschap, hetwelk na»deelig is voor den staat en de burgers, vijandig aan onze maatschap»pelijke inrichtingen en gevaarlijk tevens door hare leerstellingen, een »genootschap bovendien, dat door onze wetten veroordeeld is, — dat zulk »een genootschap bloeit en zich uitbreidt, alles door de oogluiking der »administratie."

Maar wat was het resultaat van dat request? De regeering antwoordde beleefd, dat ze de wetten op het belagen der erfenissen zou weten te handhaven, en daarmede kwam de gansche aangelegenheid in den doofpot. Met andere woorden, men liet de Jesuiten evengoed het meest ruime spel, en zoodoende namen hun rijkdom en hun invloed met elk jaar toe.

Geheel anders gedroeg het hof van Portugal zich tegenover de bul: »Sollicitudo omnium ecclesiarum." Het weigerde niet alleen die bul in Portugal zoowel als in Brasilië te laten afkondigen, maar zond zelfs bij alle europeesche hoven een formeel protest er tegen in. De koning Johannes VI verklaarde: »dat men de verordening van den 3en September »1759, welke de Jesuiten uit het land gebannen had, zou handhaven, »opdat niet weder voor hem en de koninklijke famille, alsmede voor zijne »landen en onderdanen, dezelfde treurige dagen mochten aanbreken, die »het rijk reeds eenmaal aan den rand des verderfs gebracht hadden." Wel drong de paus er met alle macht bij den koning op aan, om hem een ander besluit te doen nemen en werd er zelfs een afzonderlijke nuntius met dat doel naar Lissabon en Rio-Janeiro gezonden. Maar de invloed van Engeland en vooral van den maarschalk Beresford was te krachtig, dan dat er iets aan te doen was. Derhalve bleven de zonen van Loyola gedurende de gansche regeering van Johannes VI, en dus tot het jaar 1825, uit het rijk buitengesloten.

Even weinig genade vonden ze in de oogen van zijn kleindochter en opvolgster, Donna Maria da Gloria, de dochter van den keizer Don Pedro van Brasilië. Een oogenblik kwam hierin verandering, toen haar oom, de waanzinnige Don Miguel, er in slaagde, den troon te bemachtigen. Hij herstelde de Societeit van Jesus weder bij een decreet van den 30n Augustus 1832, hoewel altijd zonder eenige aanspraak op haar vroegere bezittingen en privilegiën. Maar die herstelling duurde geen elf maanden. In Juli 1833 werd aan de overweldiging van Don Miguel een einde gemaakt, en aanstonds moesten de Jesuiten Portugal weder ontruimen, wilden ze niet, evenals weleer onder de Pombal, op schepen gebracht en naar Italië getransporteerd worden.

Sedert heeft Portugal tot de constitutioneele staten behoord, en zoo was er nooit weer sprake van het gezelschap van Jesus weder toe te laten. Het bleef uit dat land verbannen en zal zulks, naar het schijnt, ook in het vervolg wel blijven. Want de tegenwoordige regeering laat niet eens toe, dat dezulken zich in het land vestigen, van wie men met recht vermoeden kan, dat onder hun masker een Jesuiet schuilt.

Geheel het tegenovergestelde als in Portugal was de houding van het kleine koninkrijk België. Hier toch bloeit het Jesuitisme met volkomen sanctie van de regeering, zoo welig en krachtig als misschien nergens elders ter wereld, zelfs de Kerkelijke Staat niet uitgezonderd.

Volgens de belgische constitutie namelijk is het onderwijs van het volk, evenals de openbare eeredienst, volkomen vrij. De staat heeft dus van alle inmenging in godsdienstige en kerkelijke zaken afstand gedaan, zoodat alle Orden volkomen vrij spel hebben. En van die onbeperkte vrijheid hebben de zonen van Loyola zoo ijverig partij getrokken, dat alle andere Orden te zamen geen vierde doen en beteekenen van wat de Jesuiten alleen bereikt hebben. Een bewijs hiervan is bijv., dat ze reeds den 4en November 1834 in staat waren, een eigen universiteit in de stad Mechelen te openen. En men kan begrijpen met welken geest de academische jeugd van Mechelen bezield moet zijn. Daarbij moet men vooral niet vergeten, dat uit die academische jeugd voor het grootste gedeelte de mannen te voorschijn komen, die op lateren leeftijd als belgische staatsdienaren optreden. En juist daaruit verklaart het zich, dat de Jesuiten zooveel vrienden onder de hoogst geplaatsten in den lande hebben.

Maar het bleef niet bij de universiteit Mechelen. De Jesuiten richtten ook collegiën op te Alost, Antwerpen, Brugge, Brussel, Courtrai, Gent, Luik, Leuven, Bergen, Namen, Doornik, Verviers en elders. Te Antwerpen stichtten ze bovendien nog een handelsschool, om de koopmanszonen insgelijks onder hun invloed te brengen. En over het algemeen wisten ze het onderwijs bijna geheel in hunne handen te krijgen.

Daarentegen konden ze het niet verhinderen, dat de vrienden van ontwikkeling onder de Catholieken diezelfde politieke en godsdienstige vrijheid van hun vaderland gebruikten, om in Brussel een vrije universiteit op te richten, die bestemd is om een tegenhanger te zijn tegen die van Mechelen. Dat is ook met de overige inrichtingen van onderwijs in het land het geval. En zoodoende beleeft men in België het eigenaardige schouwspel, dat de Orde van Jesus wel aan de eene zijde van regeeringswege vrije hand heeft om zich uit te breiden; maar dat juist deze haar machtsontwikkeling de ontwikkelden dwingt, zich met eigen kracht daartegen te verzetten, en dezen in staat zijn met de zonen van Loyola althans te concurreeren en hen gedeeltelijk binnen de perken te houden.

Niet minder dan in België deed het Jesuitisme zich in de catholieke cantons van Zwitserland gelden. Reeds drie jaren na de herstelling der Orde, in het begin van het jaar 1818, ontstond er te Freiburg een prachtig collegie. Doch eigenlijk kan men hier niet eens van herstelling der Orde spreken. Ze hield hier zelfs na de bul van Clemens XIV niet eens op te bestaan, zooals de jesuitische schrijver J. Esseiva zelf zegt. In zijn geschrift namelijk over de inkomsten van het Jesuiten-collegie St. Michel te Freiburg, lezen we:

»Te dier tijde (1773) bleven de Jesuiten, nadat ze door de opheffing hunner Orde gesaeculariseerd waren en niets dan hun naam verloren hadden, in het bezit van alle leerstoelen, van het gansche onderwijs en de gansche opvoeding. Ze bleven een lichaam van onderwijzers vormen. Ze kozen collega's, die met hun geest bezield waren. Ze trachtten de werken en den ijver van het Gezelschap te bewaren en voort te planten."

Hetzelfde bericht de ultra-Catholiek Fr. J. Busz, als hij schrijft: »In Zwitserland legden de Jesuiten den 2en November 1773 hun ordekleed af, maar ze bleven zooveel mogelijk volgens hun statuten voort-

leven en gaven het onderwijs in geenen deele op. Toen de oude paters stierven, kwamen er vurige en begaafde jonge lieden in hun plaats, en te Sitten (Sion) in Walliserland richtten ze een collegie op, waar de regeering hen vrij liet begaan."

In de cantons Freiburg en Walliserland werkten de zonen van Loyola derhalve, ook na de opheffing der Orde, vrij en ongehinderd voort, hoewel trouwens onder een anderen naam, óók onder dien van »Pères de la Foi", »vaders van het geloof". En zoo zal men zich niet verwonderen, dat pater Joseph Sineo de la Tour, toen hij in het jaar 1814 door den generaal der Jesuiten naar Zwitserland afgezonden werd om er jesuitische collegiën op te richten, met open armen ontvangen werd. Wel is waar een der voortreffelijkste paedagogen, professor Girard, een Franciscaner, verzette zich uit alle macht tegen de officieele herstelling der Jesuiten in Freiburg, en een groot deel der burgerij was op zijne hand. Maar de bisschop, de hooge geestelijkheid en de aanzienlijken met den stadhouder Müller aan het hoofd, waren reeds lang door de Orde gewonnen en wisten ten slotte hun wil door te drijven. Kortom, de Jesuiten werden in de lente van 1818 in Freiburg teruggeroepen en openden er reeds den 21en November van hetzelfde jaar hun prachtig collegie met 200 kweekelingen.

Thans hadden de zonen van Loyola een vast uitgangspunt in Zwitserland, en van hier uit overstroomden ze allerwege het omliggende land. Bijna overal wisten ze zich bij hun geloofsgenooten ingang te verschaffen, en het resultaat hiervan was de stichting van meer collegiën, als in Stäffis, Sitten, Brieg, Schwyz en Lucern, alsmede van een aantal kleinere opvoedingsgestichten op andere plaatsen. Nu hadden de paters gewonnen spel, te meer daar het hun ook gelukte, den bigotten adel van het naburige Beieren, en gedeeltelijk ook dien van Frankrijk, over te halen, hun zonen aan hen, Jesuiten, ter opvoeding toe te vertrouwen, ten koste natuurlijk van hun vaderlandsch karakter en der inlansche inrichtingen van onderwijs. Daardoor steeg het aanzien der Loyoliten zoo hoog, dat ze in de regeeringen der catholieke cantons, vooral in Schwyz, Freiburg, Walliserland en Lucern, geheel de bovenhand hadden, zoodat ze alle wetten naar hun zin konden wijzigen en alle ambten met hun aanhangers bezetten.

Zoo hielden ze dat verscheiden jaren lang vol en zouden dat zeker nog langer gedaan hebben, wanneer er niet door hun onbegrensde heerschzucht en grove overtreding van het recht van andersdenkenden, ten slotte in gansch Zwitserland een vreeselijke verbittering tegen hen ontstaan ware. De opperste regeering der vereenigde zwitsersche cantons verlangde met groote meerderheid van stemmen hunne verwijdering (1). Het antwoord der Jesuiten bestond hierin, dat ze de catholieke cantons, Uri, Schwyz, Unterwalden, Lucern, Freiburg, Zug en Walliserland, overhaalden om den 11en December 1845 een afzonderlijken Bond te vormen. In lijnrechte tegenspraak met den geest van het zwitsersche bondgenootschap en de bonds-acte zelf, besloot deze afzonderlijke bond, zich tegen alle »onaannemelijke besluiten" van de Bondsregeering te verzetten, des noods met geweld van wapenen.

(1) Reeds in het jaar 1845 had het canton Zürich de uitdrijving der Jesuiten verlangd; maar eerst in het volgende jaar, den 20en Juli 1846, kreeg dit voorstel de vereischte meerderheid van stemmen.

De zonen van Loyola meenden door zulk een stoutmoedig optreden de bondsregeering, die zich tot nog toe volstrekt niet door groote energie onderscheiden had, vrees aan te jagen. Maar ditmaal verrekenden ze zich geheel en al. Zoodra namelijk de zeven verbonden cantons op de herhaalde aanmaning om hun afzonderlijk verbond op te heffen en de zonen van Loyola weg te zenden, niet aanstonds gehoorzaamden en zelfs de commissie der regeering, die in den aanvang van het jaar 1847 tot hen gezonden werd, smadelijk bejegenden, — besloot de bondsregeering de weêrbarstigen met geweld te beteugelen. Ze riep aanstonds een macht van 100,000 man onder de wapens, die onder bevel van den dapperen generaal Dufour gesteld werd.

Nu bleef den zeven jesuitisch-gezinden cantons niets anders over, dan òf ootmoedig zich te onderwerpen, òf zich mannelijk te verdedigen. Ze besloten het laatste; doch zóóver kwam het niet. Wel is waar brachten ze een leger van 36,000 man op de been, dat nog door 47,000 man van den »landstorm" ondersteund kon worden. Maar er was geen geestdrift in de troepen, en toen Dufour in het canton Freiburg binnenrukte, vlood alles in doodsangst voor hem uit. Hetzelfde geschiedde, toen het gros van het leger op Lucern aanrukte, en gedurende den ganschen oorlog bleven de troepen van den zoogenaamden »Sonderbund" eigenlijk slechts een enkel maal staan, namelijk den 23en November 1847 bij Gislikon, aan de grenzen van Zug naar Lucern. Doch ook hier sloegen ze na korten tegenstand op de vlucht, en zoo liep de veldtocht op een voor de »Sonderbondgenooten" smadelijke wijze af.

Natuurlijk begrepen de zonen van Loyola aanstonds, dat er nu van hun blijven niets komen kon, en zoo maakten ze zich hals over kop uit de voeten naar het naburige Tyrol en Vóór-Oostenrijk. Ze vluchtten zoo overhaast, dat ze zelfs datgene achterlieten, wat hun toch het naast aan het hart lag, hun eigendom en vermogen. Want ze vreesden verantwoordelijk gesteld te worden voor al het onheil van den »Sonderbundskrieg," zooals deze burgeroorlog heette. En hun leven en hun vrijheid waren hun toch nog meer lief dan alle andere aardsche goederen.

Trouwens ze waren de eenigen niet, die op de vlucht gingen; weldra werden ze gevolgd door al diegenen, die zich met hen aan het hoofd der samenzwering gesteld hadden. En daaronder behoorden ook de jesuitischgezinde leeken, benevens de Redemptoristen, de Marianisten, de Schoolbroeders en de Schoolzusters en de »Dames van het Heilige Hart." Zoo werd de lucht van Zwitserland op eenmaal van de gansche Jesuiten-pest gezuiverd.

Opdat echter dezelfde tooneelen van godsdienstige dweperij, die zelfs tot den burgeroorlog geleid hadden, zich niet weêr zouden kunnen herhalen, verbande de Bondsregeering het Gezelschap van Jesus met al zijn aanhangsels voor eeuwig uit gansch Zwitserland, zoowel het catholieke als het protestantsche En dat besluit werd ook in de nieuwe Bondsconstitutie van 1848 tot wet gemaakt, zoodat het tot op heden nog in volle kracht is. Doch slechts in volle kracht »als wet," want in het catholieke deel van Zwitserland heeft men die wet reeds dikwijls trachten te ontduiken en is daarin gedeeltelijk ook wel geslaagd, hoewel niet in zeer belangrijke gevallen.

Ofschoon echter de Jesuiten aan Zwitserland een schoone weide verloren, die ze tevergeefs trachtten te herwinnen, zoo wisten ze zich elders

daarvoor schadeloos te stellen. Ze wisten zich zelfs te vestigen in landen, waar ze vóór hun opheffing door Clemens XIV volstrekt niet geduld werden.

De regeering van Groot-Brittannië bijv. kon, nadat het parlement eenmaal de emancipatie der Catholieken had doorgedreven, niet meer verhinderen, dat ook aan het gezelschap van Jesus de toegang tot het land geopend werd. En de Jesuiten trokken daarvan in zooverre partij, dat ze te Stonyhurst bij Preston in Lancashire, alsmede te Sloddeehouse in de nabijheid van Londen grootsche inrichtingen van onderwijs stichtten.

Niet minder ijverig behartigde de Orde hare belangen in Ierland. Daar ontstonden in den nieuweren tijd een menigte kleinere inrichtingen van onderwijs, die allen onder het opzicht of de leiding van Loyoliten stonden. Doch sterk bloeien deden die inrichtingen vooreerst nog niet. Want hoe zouden de arme Ieren aan het geld komen, om de heeren paters zoo te ondersteunen als ze hoopten en verlangden?

Geheel anders stond het met het gezelschap van Jesus in America. In datzelfde America, waar het bezit van den staat Paraguay hun zoo heilloos geweest was, schiepen de Jesuiten zich in de eerste helft dezer eeuw een werkkring, zooals ze niet meer hadden durven droomen. Doch, merkwaardig! die werkkring ligt niet in het catholieke Zuid-America, waar ze in het midden der vorige eeuw zoo machtig geweest waren, derhalve niet in Brasilië, Mexico, Peru of Chili, noch in een dier andere Zuid-Americaansche republieken. Maar hij ligt in Noord-America, of beter gezegd in de Vereenigde Staten, niettegenstaande die door Puriteinen waren gesticht en het Puritanisme er nog heden ten dage een hoofdrol speelt.

De vrije wetgeving namelijk van de Vereenigde Staten vergunt niet alleen aan elken godsdienst maar ook aan elk godsdienstig genootschap, zich overal op het gansche gebied der noord-americaansche Unie te vestigen. En nu lieten de Jesuiten ook niet na, nu ze door den paus weder gerehabiliteerd waren, ook in deze deelen van de wereld eens rond te zien, of hier niet het een of ander voor hun Orde te doen viel. En zie, ze vonden dat hun hier een groot arbeidsveld openstond, als ze zich maar naar de republikeinsche manieren van Noord-America wisten te voegen. Pater Roothaan, hun generaal, zond dus in alle stilte eenige zendelingen naar de Unie, en dezen sloegen voorloopig hun hoofdkwartier op in het bijna uitsluitend catholieke Maryland (1), waar ze door eenige rijke planters ten krachtigste ondersteund werden. Weldra was er een opvoedingsgesticht verrezen, en daar dat zeer sterk bezocht werd door zonen van rijke ouders, volgde er spoedig een tweede, derde, vierde en vijfde dergelijke inrichting op. De middelen hiertoe vloeiden den Jesuiten ruimschoots toe, zoo rijkelijk zelfs, dat de Orde na een jaar of

(1) Al het land aan de Chesapeak-baai tusschen Pennsylvanië, Delaware en Virginië werd in het jaar 1632 door koning Karel I van Engeland aan zijn gunsteling Baltimore afgestaan, en deze, een ijverig catholiek, noemde het, ter eere der overleden koningin Maria, Maryland. Toen Karel I later door de Puriteinen om het leven gebracht was en alle catholieken in Engeland te vuur en te zwaard vervolgd werden, was het een onwaardeerbaar geluk voor hen, dat er aan gene zijde van den Oceaan een Maryland was, want dat werd hun aller wijkplaats en tweede vaderland. Vandaar dat de bevolking van dezen staat bijna uitsluitend uit Roomschen bestaat.

tien reeds in staat was, ook in andere staten, waar de catholieke bevolking zich maar eenigszins begon te laten gelden, nederzettingen te stichten. Ten slotte waagde ze het zelfs in het midden der Unie, in Georgetown, de tweede stad van het district Columbia, een collegie te stichten, dat wat pracht en grootte betreft zeer goed met alle andere collegiën in de Vereenigde Staten kon wedijveren. Kortom, de zonen van Loyola brachten het langzamerhand tot een aanzienlijke macht in Noord-America. Daar bovendien het aantal Catholieken, vooral door de sterke immigratie uit Ierland en de duitsche Rijnstreken, langzamerhand tot meer dan acht millioen zielen gestegen is, kan men met zekerheid voorspellen, dat hun invloed aldaar nog steeds meer klimmen zal.

Derhalve overal in de europeesche christenheid, slechts enkele landen uitgezonderd, hebben de zonen van Loyola vasten voet weten te verkrijgen, en zelfs in de nieuwe wereld bloeit hun koren zoo welig, dat ze in de toekomst ook daar op een rijken oogst kunnen rekenen. De opheffingsbul van Ganganelli heeft dus hun macht in geenen deele gebroken, want dan zou die macht niet zoo snel weêr hersteld kunnen worden, als na 1814 inderdaad geschied is. Aan rijkdom mogen ze iets verloren hebben, misschien zelfs zeer veel, daar ze hun groote vaste bezittingen veelal verloren en van hun handel met Oost- en West-Indië moesten afzien, die hun jaarlijks zoovele millioenen opbracht. Maar in het aantal hunner leden schijnen ze eer toe- dan afgenomen te zijn, en in het aantal hunner assistentiën en provinciën zijn ze zeker niet achteruitgegaan.

Men telt namelijk vier assistentiën: vooreerst de assistentie Italië met de provinciën Rome, Napels, Sicilië, Turijn en Venetië, welke (volgens een bekendmaking van den generaal Beckx den 11n Juni 1850) 8350 leden der Orde bevatten. Ten tweede de assistentie Spanje met drie provinciën, die echter niet genoemd worden, daar de Orde op het oogenblik in Spanje slechts onder de hand, en in 't geheim mag bestaan. Ten derde de assistentie Frankrijk met de provinciën Parijs, Lyon en Toulouse, te zamen 7420 leden tellende. Ten vierde eindelijk de assistentie Duitschland, verreweg de grootste van allen, met de provinciën Oostenrijk, Duitschland (d. i. Pruisen en de kleinere duitsche Staten), Gallicië, België, Engeland benevens Ierland en Maryland of America, die samen een aantal van niet minder dan 22,159 Jesuiten bevatten. Alles met alles waren er derhalve in 1850 niet minder dan 37,929 Jesuiten, en met zulk een leger is zeker nog al wat uit te voeren. Want dat getal drukt op lange na de algeheele sterkte niet uit; het zijn als 't ware alleen de oude gedienden, de veteranen, terwijl de recruten, dat is de novitii, en de legertros, d. i. de leekebroeders, daarbij niet gerekend zijn. Doch meer zullen wij over de uitbreiding van de Jesuiten-orde niet bijbrengen en thans ons liever met de vraag bezighouden, door welke middelen de zonen van Loyola die snelle toeneming van macht bereikt hebben.

Het antwoord op die vraag is trouwens niet zoo bijzonder moeielijk. Immers die middelen waren en zijn nog altijd dezelfde als waarvan reeds de eerste jongeren van Ignatius zich bedienden, namelijk het prediken van rondtrekkende volksleeraars, dan de biechtstoel, verder de congregaties en broederschappen, en eindelijk de inrichtingen van onderwijs

in verband met de openbare meening. Inderdaad, de gansche manier, waarop de tegenwoordige Jesuiten optreden, is niets anders dan de repetitie hunner werkzaamheid reeds onder Ignatius. Het is bijna of hij zelf met zijn medestanders uit het graf opgestaan is!

Beschouwen we eens het prediken der rondtrekkende predikers bij de tegenwoordige zonen van Loyola. Ieder die maar eens zulk eene Jesuiten-missie heeft bijgewoond, — en wie in Frankrijk, Duitschland ja overal elders was daartoe niet wel eens in de gelegenheid? — ieder die er ooit eene heeft bijgewoond, zal toegeven, dat ze een zoo getrouw mogelijke navolging zijn van wat reeds Bobadilla, Faber en Canisius deden. Een stuk of drie, vier, soms een half dozijn paters worden uitgekozen, om samen als rondtrekkende predikers uitgezonden te worden. Hiertoe worden slechts de zoodanigen genomen, die bijzonder met de gave der rede begiftigd zijn, d. w. zeggen, met dat soort van redenaarstalent, dat voor den groven smaak en de harde ooren van het volk geschikt is. Zoo veel mogelijk moeten het ook mannen zijn, wier gaven nog door lichamelijke voordeelen verhoogd worden, hooge, mannelijke gestalten, met vurige oogen en bleeke wangen, met gelaatstrekken, waarop de onthouding geteekend staat en wier gansche verschijning, in het statige zwarte kleed en met het sierlijk gebonden gebedenboek, den »heilige op aarde" teekent. Dan kan men altijd zeker zijn, dat hun predicaties de vereischte werking niet zullen missen. En hoe kan dat ook anders? Ze zorgen ook wel, slechts zulke streken te bezoeken, waarvan ze weten dat althans een deel der inwoners in bigotterie verzonken is, al ware het andere gedeelte ook door de rampzalige verlichting aangestoken of zelfs tot ketterij en Protestantisme vervallen. Ja, zulke plaatsen kiezen ze bij voorkeur, want dan kan het bigotte gedeelte des te beter opgehitst worden, om zich rein te bewaren van den omgang met de Belialskinderen, de ongeloovigen, en bovendien daar is misschien kans, dat de een of andere verloren zoon of verloren dochter door hun overredingskracht in den schoot der allerzaligmakende kerk terugkeert. Gewoonlijk blijven ze een week of een weinig langer, maar, daar althans een deel der inwoners reeds bij voorbaat voor de heeren paters ingenomen is en hun komst maanden lang vooruit met ophef is aangekondigd, kunnen ze steeds op een grooten toeloop rekenen, en dan valt het hun niet moeielijk dien toeloop nog te verdubbelen of te verdriedubbelen.

En geen wonder! Immers ze prediken met zooveel vuur en weten zoo treffend de krachtigste beelden en de boeiendste gelijkenissen in te vlechten! Ze zijn er zoo uitstekend op afgericht, op de gemoederen der menschen te werken, en wagen zich zoo wonderlijk driest aan de fijnste en teerste verhoudingen der geslachten! Ze verstaan zoo uitnemend de kunst om de pracht van de hemelsche gewesten te schetsen en de zaligheid van hen, die door hun, d. i. der Jesuiten, voorbede en der Jesuiten invloed die gewesten zullen mogen betreden! En dan bovenal, het vagevuur en de hel! Waarlijk, als ze daarover beginnen, toonen ze een gave der schildering te hebben zoo uitstekend, dat de toehoorders voor hun eigen oogen meenen te zien, hoe de onderaardsche vlammenzee met de zielen der eeuwig verdoemden op- en neder wiegelt. Ze weten de phantasie zóó te prikkelen, dat men de jammerkreten en vloeken der gepijnigden meent te hooren en den rook en stank van den zwavelpoel meent te ruiken! Welk hart, vooral wanneer het in een vrouwenboezem klopt, zou dan niet geroerd, in wien zou dan het be-

rouw niet gewekt, wie zou dan niet met geweld als gedreven worden om den paters zijn zonden te bekennen en van hen absolutie te koopen? Voorwaar, zulk een geestelijken volksopruier, die het volk zoo voortreffelijk weet toe te spreken, kan niemand weêrstaan, en het is inderdaad een geluk, dat men zijn zonden nog zoo gemakkelijk kan afkoopen, — immers slechts door gaven, gebeden, bedevaarten en dergelijke uitwendigheden.

Het grootste geluk, althans voor de zonen van Loyola, is dit, dat dergelijke »missies" zelfs in zulke staten gehouden mogen worden, waar den Jesuiten als zoodanig het verblijf niet vergund is, waar ze »wettelijk" geen tehuis hebben. Immers, de onschuldige missionarissen denken er in de verte niet aan, collegiën of seminariën te stichten, of zich ergens voor goed te vestigen; maar ze treden alleen als »reizenden en doortrekkenden" op. Ze zijn slechts particuliere personen en gasten van den bisschop, wier persoonlijke vrijheid men toch niet zoo na komen mag, dat men hun een toespraak tot hun geloofsgenooten zou mogen verbieden!

Trouwens, het zijn niet alleen de predicaties, die zooveel opgang maken, maar in goed-catholieke streken nog meer de *hocus-pocus*, als ik het zoo noemen mag, waarmee de vrome paters hun missies weten op te luisteren. Hiervan zou ik een menigte voorbeelden kunnen aanhalen. — Somtijds worden er van de predicaties een soort van tooneelvoorstellingen gemaakt. Een van de eerwaarde paters bijv. speelt op den kansel de rol van verdediger des roomsch-catholieken geloofs en verplettert met de volle kracht van zijn longen een anderen pater, die als de vleeschelijke duivel verkleed, de zaak der ketterij en goddeloosheid voorspreekt. Maar zulke zaken zijn overbekend. Wie kent voorts niet de praal gewoonlijk bij die missies ten toon gespreid, die »Calvariënbergen", openbare bidstonden, »lijdenswegen" en dergelijken? Wie herinnert zich niet de ontelbare menigten Mariabeeldjes, Christusbeeldjes, Godslammetjes, reliquieën en crucifixen, die aan de geloovigen verkocht worden, nadat ze door de tooverroede der Jesuiten de kracht hebben ontvangen om wonderen uit te werken? Ja werkelijk, om wonderen uit te werken, alsmede heksen en spoken te verdrijven en bovendien nog krankheid, brand en andere rampen te voorkomen!

Alles toch wat op den bijgeloovigen geest der toehoorders werken kan, wordt bij de jesuitische missies in toepassing gebracht, en geen kunstgreep wordt verzuimd, om het gemeen voor »de zaak der religie" zooals de Jesuiten het durven noemen, in geestdrift te brengen. En waar ze liever niet openlijk als Jesuiten durven optreden, doen de zoogenaamde Redemptoristen hetzelfde. Maar inderdaad worden daardoor juist bij de groote, domme massa alle gezonde godsdienstbegrippen uitgedreven en het grofste bijgeloof, maar tevens ook de diepste eerbied voor het Gezelschap van Jesus, daarvoor in de plaats hun ingedrild. »De wereld wil bedrogen worden, ze worde dus bedrogen!" is een oud spreekwoord. Maar niemand handelt driester overeenkomstig dien regel dan de Jesuiten op hun missies.

En nòg zijn de domme boeren, die zich laten overhalen, om Ignatius-poeder tegen brandgevaar, Ignatius-water tegen duivel en spoken en Ignatius-penningen tegen pestilentie en andere aanstekelijke ziekten te koopen, — nòg zijn die er altijd beter aan toe, dan die arme vrouwen, die zich door de onzinnige schilderingen van de folteringen der

hel half waanzinnig laten maken en werkelijk dikwijls in het gekkenhuis terecht komen.

Het tweede beproefde middel, om invloed en macht te verkrijgen, is voor de zonen van Loyola van oudsher de biechtstoel geweest. En ook thans nog bezigen ze dat middel met het meeste succès. Maar het is het geweten van den gemeenen man niet, dat hun ter harte gaat, want de groote massa kan men immers door de »missies" bewerken. Maar het is het geweten der grooten, machtigen en invloedrijken, waarom het hun te doen is, omdat men door hen iets verkrijgen kan. Men zal derhalve altijd zien, dat in de catholieke landen de biechtvaders aan het hof Jesuiten zijn, hetzij openbare of verkapte Jesuiten. En waar zulks het geval nog niet is, daar worden alle raderen in beweging gezet, om den geestelijke die de raadsman van het vorstelijke geweten is, ten val te brengen. Dat gaat trouwens in vele gevallen alles behalve gemakkelijk, want die andere biechtvaders hebben soms ook goede koppen en haar op de tanden. Maar, als alle andere middelen vruchteloos zijn, als noch belastering, noch omkooping, noch veinzerij tot het gewenschte doel leiden, dan grijpen de Jesuiten tot hun laatste middel, den invloed der vrouw, en dat middel faalt nooit. Wie de moeder heeft, die heeft ook den zoon, en wie de gemalin heeft, die heeft ook den gemaal. En wie er in geslaagd is, de geliefde op zijn hand te krijgen, die heeft alle macht; want waar is de man, die zich door zijn geliefde niet laat beheerschen? Daarom hebben de zonen van Loyola zich dan ook van oudsher er op toegelegd, de vrouwen te winnen. Ze richten in hun seminariën de jongelingen die er geschikt voor zijn, opzettelijk daarop af. En zoo zijn er onder hen altijd enkelen, wier liefelijk woord en beminnelijk voorkomen geen vrouwengemoed weêrstand kan bieden. Langs dien krommen weg bereiken de vrome paters dan altijd wat ze bereiken willen, en zoo is het geen wonder dat de biechtstoelen aan de hoven bijna altijd door de zonen van Ignatius bezet zijn.

En waarom het hun daarmede te doen was, laat zich begrijpen. Nergens anders om, dan om hun Orde weer aan de macht te helpen, die ze vóór hare opheffing bezat. En om dat te bereiken, moet bij de machtigen der aarde het geloof gewekt of staande gehouden worden, dat alleen de Jesuiten in het bezit van het ware geloof zijn, dat met hun werken alleen een eenhoofdige regeering bestaan kan.

Bestendig fluisteren ze den vorsten toe: »Met de opheffing van het gezelschap van Jesus zonk de macht van den Roomschen Stoel al dieper en dieper, en met dien Stoel zonk ook in dezelfde verhouding de macht der koningen. Daarop hebben vrijheid van geweten, verlichting en wetenschap, of hoe men de ongodsdienstigheid verder noemen mag, alle banden van gehoorzaamheid tegen de gestelde machten losgemaakt, en de algemeene geest van vrijheid, die zich tegenwoordig allerwege doet gelden, is niets anders dan het gevolg van de geringschatting van het ware geloof. Dat geloof moet men derhalve in de eerste plaats weder vast grondvesten, en daartoe zijn de zonen van Loyola alleen in staat." — Dat is de biechtstoel-leer der Jesuiten, en wat zij onder het »ware geloof" verstaan, dat ziet men uit de bovenbeschreven missies met haar rozenkransen, haar scapulieren, haar boethemden, haar vasten en haar gansche poppenkraam des bijgeloofs.

Een derde middel om macht en rijkdom te verkrijgen, vinden de Jesuiten in hun »Oefeningen" en »Broederschappen" (Congregaties en sodaliteiten), die ze allerwege in alle catholieke landen oprichten. Ze zijn nog op dezelfde leest geschoeid als we in het tweede hoofdstuk van het derde boek uitvoerig besproken hebben. De menschen zijn namelijk altijd dezelfden gebleven en op femelaars en dwepers heeft een fanatiseerende godsdienstoefening altijd een buitengewonen invloed. Daarom stichten de Jesuiten nog heden ten dage geestelijke broederschappen, wier leden bijna alle dagen biechten, communieeren, vasten en zich aan allerlei „geestelijke oefeningen" overgeven. Ze stichten ze, omdat al die oefeningen onder hun leiding plaats hebben, en derhalve de alzoo in die broederschappen met elkander verbonden broeders niet alleen geheel onder hun invloed staan, maar bovendien een niet te versmaden lijfwacht van de Orde vormen.

Men zou zich overigens zeer bedriegen, als men meende dat deze »broederschappen" zich alleen bij mannen bepaalden. Integendeel, er zijn onder de vele van de Orde van Jesus afhankelijke broederschappen en genootschappen veel meer vrouwelijke dan mannelijke. Vooral is dit het geval in die landen, waar de Societeit van Jesus niet openlijk mag optreden. En de slimme paters, die den invloed van het schoone geslacht nooit te laag hebben aangeschreven, weten zeer goed, waarom ze zoo handelen.

Zoo heeft men dan in alle catholieke landen, en ook in andere, groote genootschappen van zoogenaamde Soeurs de charité, »barmhartige zusters." In schijn kennen ze geen andere levenstaak dan als ziekenverpleegsters de menschheid te dienen, zoodat ze er ook overal naar streven, de hospitalen en gasthuizen in handen te krijgen. Wanneer men echter haar doen en drijven wat nauwkeuriger nagaat, vindt men, dat ze zich meer gelegen laten liggen aan het zoogenaamde ziele-heil en de bekeering (altijd volgens jesuitische stellingen en instructies) hunner patienten, dan aan de verpleging huns lichaams en de genezing hunner kwalen. Ja, het is reeds lang door vele van overheidswege ingestelde onderzoekingen bewezen, dat de ziekenverpleging en haar onschuldige naam slechts een dekmantel is, om des te ongestoorder voor haar vrienden de Jesuiten te kunnen werken.

Verder zijn er »Dames van het Heilige Hart van Maria en het kind Jesus," die vooral zeer veel gevonden worden in de zoogenaamde romanische, de zuid-europeesche, staten. Haar doel is geen ander, dan om voor de vrouwelijke jeugd datgene te zijn, wat de Jesuiten zelf voor de mannelijke jeugd zijn. M. a. w. ze wijden zich eenig en alleen aan de opvoeding van jonge meisjes, en hun opvoedingssysteem is geheel op dezelfde leest geschoeid als dat der paters, weshalve men deze Dames ook reeds eenvoudig Jesuitessen genoemd heeft.

Eindelijk zijn er nog zeer uitgebreide vereenigingen van »Zusters van het ware geloof," in 't fransch »Mères de la Foi" genoemd. Dezen zijn niets anders dan werktuigen van het Gezelschap van Jesus, om hun den weg te banen en in hun uitbreiding behulpzaam te zijn. Het blijkt ook reeds uit den naam, die aan helpsters van de boven besproken »Pères de la Foi" doet denken.

In 't kort, de Orde van Jesus richtte overal waar ze weder toegelaten werd, haar streven op de oprichting van congregaties en broederschappen, zoowel vrouwelijke als mannelijke. En de paters wisten er wel voor

te zorgen, dat de menschen bijna storm liepen, om in die »heilige" vereenigingen opgenomen te worden. Immers daarin vond men zooveel aantrekkelijks en opwekkelijks, dat men er door aangetrokken moest worden! Men denke slechts aan de godsdienstoefeningen der negen zondagen ter eere van den heiligen Ignatius, aan de andere negen ter eere van den heiligen Xavier, aan de zes zondagen ter eere van den heiligen Aloysius en aan het verbond ter eere van het heilige hart van Jesus! Men denke aan de vele bedevaarten en bidstonden, en vooral aan de geestelijke exercitiën met de in 't zwart getooide kerken en aan de kittelende geesels en ciliciën (1). Was het dan wonder, dat, gelijk we zeiden, de menschen toestroomden, om in die vereenigingen opgenomen te worden?

Intusschen oefenen de Jesuiten door die vereenigingen een invloed allerwege uit, dien men niet te gering moet achten. Want ze stonden en staan allen onder het oppertoezicht en opperbestuur van den generaal te Rome, die ze door rondtrekkende leden van de Orde laat visiteeren, en aan wiens wil ze zich onvoorwaardelijk onderwerpen moeten.

Nog veel meer dan door de missies, den biechtstoel en de vereenigingen, wisten de zonen van Loyola zich in dezen tijd aanzien en invloed te verschaffen door hun Opvoedingsgestichten. Ook hierin deden ze niet anders dan herhalen hetgeen ze reeds bij hun eerste optreden gedaan hadden, zooals we in het tweede boek zagen. Meestal begonnen ze zeer nederig en klein. Eenige weinige kweekelingen maakten het eerste jaar de geheele school uit. Maar als men twee of drie jaar verder was, dan zag de zaak er geheel anders uit. In plaats van eenige arme scholieren, hadden ze er dan honderden, en onder die honderden behoorden de meesten tot de voorname standen. Dan was niets natuurlijker, dan dat er, in plaats van het onaanzienlijke huisje waarin het onderwijs begon, na weinige jaren een paleis verrees, dat bijna een universiteits-gebouw geleek.

Die bijzonder snelle wasdom heeft echter niets wonderdadigs; het ging er zeer natuurlijk bij toe. De zonen van Loyola wisten namelijk de voornamen des lands, vooral de adellijken, te beduiden, dat de geest van den nieuwen tijd een zeer verderfelijke geest was; ze zeiden hun, dat de jammerlijke verlichting alleen de oorzaak was van de revolutionaire bewegingen der laatste zeventig of tachtig jaren; ze bewezen hun, dat al die politieke veranderingen, waardoor de adel zoozeer gedrukt werd, onmogelijk plaats gevonden zouden hebben, als het oude geloot de gemoederen was blijven beheerschen; ze waarschuwden eindelijk voor het verderfelijke denkbeeld, om de hoogadellijke jeugd samen met de burgerlijke op dezelfde gymnasiën en universiteiten te laten opvoeden en hen daardoor aan het gevaar bloot te stellen, insgelijks met het gif der nieuwerwetsche denkbeelden besmet te worden.

Dergelijke redeneeringen hielden de zonen van Loyola, en ze wisten dat op zoo overtuigende wijze te doen, dat men aan de gegrondheid er van niet twijfelde. En, wat zouden de oud-adellijke vaders, die de wereld zoo gaarne in den toestand van vóór de fransche Revolutie weer teruggebracht zouden zien, — wat zouden ze beter kunnen doen, dan hun zonen aan de Jesuiten toevertrouwen, opdat ze in het ware geloof en in de echte wereldbeschouwing opgevoed zouden worden? Wat konden

(1) Paardeharen boethemden of boetgordels.

ze beter doen, dan de arme paters van de Orde van Jesus krachtdadig met geld en goed te ondersteunen, daar men anders genoodzaakt geweest zou zijn, zijn zonen in het slechte gezelschap van het plebs te laten opgroeien, waar ze onvermijdelijk met de troon- en altaar-omverwerpende denkbeelden van de tegenwoordige eeuw bekend zouden worden? Vandaar dat prachtige en colossale van de nieuwe Jesuitische collegiën; vandaar dat ze meestal overvuld waren met jongelingen van den adel en den hoogsten adel.

Daaraan echter dachten de hooggeboren heeren vaders niet, dat de opvoedings-methode der Jesuiten in hun collegiën nog altijd dezelfde was als voor honderd en meer jaren, dezelfde, die reeds lang voor de opheffing hunner Orde als een totaal verkeerde, gebrekkige en verderfelijke erkend was. Daaraan dachten de hooggeboren baronnen, graven en vorsten niet, dat men bij de Jesuiten reeds voor honderd jaar zich niet toelegde op eene werkelijk wetenschappelijke vorming, maar slechts op een schijn daarvan, een bloot uitwendig vernis, waar geen degelijke grond onder zat. Daaraan dachten ze niet, dat al de vorderingen, die men in onze eeuw in alle wetenschappen, maar vooral de natuurwetenschappen gemaakt heeft, volstrekt niet tot de Jesuiten-scholen waren doorgedrongen, zoodat hare kweekelingen altijd ver zouden moeten achterstaan bij jongelingen, die naar den eisch van den tegenwoordigen tijd waren opgevoed.

Duidelijk en krachtig worden de bezwaren tegen de jesuitische opvoeding uitgedrukt door een vrijzinnig afgevaardigde in den raad van het canton Freiburg. Toen daar de vraag, of de opvoeding der academische jeugd aan de Jesuiten zou worden opgedragen, behandeld werd, motiveerde hij zijn stem daartegen aldus:

»Aan welke menschen wilt ge het heiligste wat er is, de opvoeding der jeugd, overlaten? Aan dweepzieke half-monniken, die niet eens de kennis van gewone praeceptoren hebben en op verre na niet op de hoogte der tegenwoordige wetenschap staan; — aan een hoop bijeengetrommelde Italianen, Franschen en Duitschers, die vol trots en eigenwaan, maar zonder werkelijke beschaving, slechts den haat tegen vrijheid en verlichting voeden; — aan menschen, die de natuurkunde en de geschiedenis opzettelijk en totaal verdraaien, omdat ze te zeer met hun leeringen strijden, en die, zelf geen vaderland bezittende, ook uit het hart hunner kweekelingen de liefde tot het vaderland verdrijven." — Zoo sprak de vrije Zwitser, en de ondervinding heeft later in datzelfde Freiburg geleerd, hoezeer hij gelijk had.

Ten slotte moet ik nog van een vijfde middel spreken, waardoor de zonen van Loyola hun aanzien trachtten te herstellen en hun macht te bevestigen. En dat middel is het bewerken van de publieke opinie. Ze wisten van oudsher, hoeveel er van die publieke opinie afhangt, en daarom begroeven ze hun tegenstanders altijd onder een hagelbui van pamphletten en schotschriften, gelijk we herhaaldelijk zagen. Maar, nu in onze dagen de couranten en dagbladen in de plaats der vroegere schotschriften en vliegende blaadjes zijn gekomen, hebben de Loyoliten niet geaarzeld zich ook in dat terrein t'huis te werken. Weldra was er geen land, ja bijna geen provincie meer, waar het Gezelschap van Jesus geen eigen orgaan bezit, m. a. w. een dagblad, dat in jesuitischen geest wordt geredigeerd en de jesuitische beginselen en be-

langen op alle mogelijke wijzen verdedigt. Het zou een lange lijst worden, wilden we de namen van al die bladen in de verschillende landen opnoemen; ieder land kent wel ongeveer zijn eigene, en ook Nederland weet er van meê te spreken.

Wel is waar, niet altijd worden die bladen op bekwame wijze geredigeerd, meestal wemelen ze van leugens en grofheden, en vooral van leugenachtige en grove aanvallen op andersdenkenden en andere partijen. Maar dat hindert niet. De heeren Loyoliten kennen het oude latijnsche spreekwoord: »semper aliquid haeret", — »er blijft altijd wàt van hangen", — en werkelijk bereiken ze hun doel. Al weet het publiek, zelfs hùn publiek, dat ze lasteren, het acht allicht, dat er toch wel iets waar zal zijn van hun lasterberichten.

Gelijk men ziet, de Jesuiten gedragen zich volgens dezelfde beginselen, waardoor ze zich in hun vroegere oneenigheden met de overige orden en geestelijken lieten leiden. Zelfs hun voornaamste orgaan, de »Civilta Cattolica" maakt zich aan dezelfde onbehoorlijkheden schuldig.

Dat zijn de middelen en wegen, door welke het Gezelschap van Jesus na zijn herstelling door den paus weder tot de geduchte macht van weleer trachtte op te klimmen, en, ik herhaal het, in den grond waren het dezelfde als waarvan Loyola en zijn eerste medestanders zich bedienden. De Jesuiten zijn derhalve volkomen de ouden gebleven, evenals hun groote beschermers de pausen. En wie er ooit aan twijfelen mocht, die brenge zich eens op de hoogte, hoe ze hun gelofte der armoede en der kuischheid plachten te houden, hoe de leer aangaande het geoorloofde van moord en doodslag ook nu nog door hen in practijk gebracht werd, en alle twijfel zal ophouden.

Wat de gelofte der armoede betreft, er is onder de denkenden maar een stem, dat de zonen van Loyola nog nooit met zoo veel succès hun jacht op erfenissen gedreven hebben, als juist in de tijden na hun herstelling. Dat blijkt reeds uit het bovengenoemde request van den franschen senaat (1). En allerwege werden door verongelijkte bloedverwanten klachten tegen hen bij de overheid ingediend, die toch zeker niet altijd zonder grond waren.

Ik zal mij echter vergenoegen een enkel geval, dat voor weinige jaren voorgekomen is, iets meer uitvoerig mede te deelen, daar de lezer uit dat ééne geval de geheele wijze van handelen der Jesuiten ook nog in onzen tijd kan opmaken.

Kort na het jaar 1830 vestigde zich te Antwerpen een ongehuwd heer van eenigen leeftijd, Willem de Boey genaamd, om daar als particulier te leven. Hij was vroeger koopman geweest en had door gelukkige speculaties een colossaal vermogen van bij de zes millioen francs bijeengebracht. De renten van dat vermogen had hij voor zich zelf niet noodig, daar hij betrekkelijk zeer eenvoudig leefde. Maar in plaats van zijn kapitaal maar steeds meer te vergrooten, besteedde hij jaarlijks groote sommen aan liefdadige doeleinden, en nooit werd iemand van zijn deur teruggezonden, die maar eenigszins ondersteuning waard was. Bovendien liet hij zich veel gelegen liggen aan zijn arme bloedverwanten, waarvan hij ruim voorzien was. Zoo werd de naam van Willem de Boey in

(1) Zie boven bladz. 243.

gansch Antwerpen door iedereen hoog geroemd. Ja zelfs de afgunst vond op den goeden, ouden heer niets aan te merken, behalve misschien dat hij tamelijk bekrompen en vrij erg bigot was.

Zoo stonden de zaken verscheiden jaren lang, totdat eenige leden van de Societeit van Jesus met een aanzoek om hulp voor een behoeftige bij hem aanklopten en zoo langzamerhand toegang tot zijn huis vonden. Van dien tijd af aan onderging de wijze waarop Willem de Boey zijn weldaden uitdeelde, een algeheele verandering. Had hij vroeger het aanzoek van ieder fatsoenlijk man, leek zoowel als priester, met welwillendheid aangehoord, thans luisterde hij nog slechts naar den raad der Jesuiten, en in plaats van alle armen van Antwerpen te bedenken, gaf hij thans alleen nog maar aan dezulken, die door de zonen van Loyola werden aanbevolen, en vooral aan de paters zelf. Zoo kocht hij hun een groot huis in de stad, om het tot een collegie in te richten en schonk hun bovendien nog aanzienlijke revenuën, om de overige kosten te bestrijden. Vooral waren het de paters Boone, Van Halsenoy, Hessels Lhoix en Franqueville, die dat alles van hem gedaan wisten te krijgen, Maar de goede paters hadden daar nog niet genoeg aan; ze hadden het. op het vermogen zelf, op de zes millioen gemunt, en om dat doel te bereiken, moest de Boey er toe gebracht worden, een testament ten hunnen voordeele te maken.

Doch dat was niet zoo gemakkelijk, want de oude heer had, gelijk ik reeds zeide, vele en zeer nabestaande bloedverwanten, en aan sommigen van hen was hij zoo gehecht; alsof het zijn eigen kinderen waren. Vooral was dit het geval met Maria de Buck, een van zijn nichten, en met twee zijner neven, W. Crabeels en Benedictus de Buck. De laatste woonde zelfs bij hem aan huis en werd door hem opgevoed, terwijl de beide anderen dagelijks bij hem over huis waren. Doch de paters aan wie de generaal de jacht op de erfenis van de Boey had opgedragen, behoorden tot de slimsten en knapsten der Orde, en zij wisten er wel raad op. Ze begrepen, dat men den ouden heer van zijn bloedverwanten vervreemden moest, dat men ze bij hem in verdenking moest brengen. En zoo brachten ze hem langzamerhand de gedachte in 't hoofd, dat het zijn neven en nichten met al die bezoeken er slechts om te doen was, om te zien of het ook spoedig op een erven zou gaan, m. a. w. of de rijke oom niet weldra zou sterven. Dat middel werkte en Willem de Boey liet voortaan zijn neven en nichten niet meer bij zich toe, met uitzondering alleen van de drie bovengenoemden, Maria de Buck, W. Crabeels en Benedictus de Buck. Lang duurde het echter niet, of ook Maria de Buck mocht de kamer van haar oom niet meer betreden, want zijn geestelijke raadslieden slaagden er in hem in den waan te brengen, dat ze een onzedelijk levensgedrag leidde. Even behendig manoeuvreerden de paters tegen W. Crabeels. Ze wisten hem eerst te overreden als novitius in hun Orde te treden en zonden hem toen naar America, waar hij in een proefhuis der Orde in den staat Missouri letterlijk gevangen gehouden werd.

Zoo bleef alleen de jonge Benedictus de Buck nog maar over. Ook hij moest uit den weg geruimd worden en wel hoe eerder hoe liever, daar hij in bijzondere gunst bij zijn oom stond en bovendien zulke vroolijke en aardige manieren had, dat er veel kans bestond, dat de toegenegenheid van oom nog met elk jaar zou toenemen. Maar, geen nood! — pater Lhoix neemt die zaak op zich, en daar hij een jesuitische capaciteit

van den eersten rang is, valt er aan een goeden afloop niet te twijfelen.

In de eerste plaats legde de pater er zich op toe, het vertrouwen van zijn biechteling hoe langer hoe vaster in te nemen, en, bij zijn buitengewone menschenkennis en bijzonderen tact, viel hem dat niet moeielijk. Daarop bood hij den ouden heer zijn hulp aan in de opvoeding van zijn lieveling Benedictus, en hij deed dat zoo hartelijk en goedmoedig, dat de oude heer dat natuurlijk met alle vreugde aannam. Om nu den jongenheer goed bij de studie te houden en hem tevens voor den schadelijken invloed van de slechte antwerpensche jongens te beveiligen, werd Benedictus bijna niet meer uit het huis gelaten, zoodat hij voortaan alle genoegens van den jongensleeftijd totaal missen moest. Van den anderen kant zorgde de pater er voor, de levendige phantasie van den jongen zooveel mogelijk te prikkelen. Hij deed dat met het gewone Jesuitenmiddel: bij de waarschuwing voor de wereldsche en zinnelijke lusten, schilderde hij die lusten met zulke gloeiende kleuren, dat ze juist in hem opgewekt werden.

Het gevolg van dat opvoedings-systeem kon niet anders wezen dan dit, dat de afzondering waarin men den knaap hield, hem, hoe meer hij de jongelingsjaren naderde, des te ondragelijker voorkwam. Hij veroorloofde zich dus van tijd tot tijd kleine uitspattingen, zooals zijn leeftijd bijna altijd medebrengt. Maar eigenlijk was het de pater zelf, die onder de hand die uitspattingen uitlokte. En in plaats van den jongen nu met zachtheid te waarschuwen, viel hij er hem niet alleen zoo hard mogelijk over, maar stelde ze bij den oom, die reeds oudachtig begon te worden, als wezenlijke misdaden voor. Daardoor ontstond natuurlijk een verwijdering tusschen oom en neef. In plaats van den lieven neef, die bij gebrek aan een eigen zoon, den avond zijns levens verhelderen zou, zag de oom in zijn Benedictus slechts een ondankbaren deugniet, aan wien zijn weldaden volstrekt niet besteed waren. En van zijn kant vermeed de neef het gezelschap van zijn oom als van een ouden knorrepot, die hem geen genoegen gunde.

Zoo stonden de zaken in het huis van de Boey toen Benedictus, die thans vijftien jaar oud was, op zekeren dag, medegesleept door zijn verlangen naar de buitenwereld, zijn eenzame kamertje ontvlood, om in Gods vrije natuur zijn krank gemoed te verfrisschen. Het toeval wilde dat hij andere knapen van zijn leeftijd ontmoette, en weldra hadden ze kennis aangeknoopt. Het vroolijke troepje belandde in een kapel bij de stad, waar op dat oogenblik geen koster noch iemand anders aanwezig was. En de knapen konden dus alles, de sacristie, het orgel en het altaar met de heiligen-beelden, bezien en doorsnuffelen. Onder die heiligen-beelden was o. a. ook een Madonna-beeld met een zilveren kroon, en dat beeld stak den bengels zoo in de oogen, dat ze het voor goeden buit verklaarden. Benedictus zelf deed niet mede aan den diefstal; maar hij durfde zich ook niet tegen zijn nieuwe kennissen te verzetten, en hij legde, evenals de anderen, de belofte van het strengste stilzwijgen af.

Natuurlijk werd de zaak spoedig ruchtbaar. Benedictus moest niet alleen bekennen, dat hij mede van de partij geweest was, maar de eigenlijk schuldigen beweerden zelfs dat hij de hoofdaanlegger geweest was, daar ze meenden, dat men den erfgenaam van zoo'n rijken oom wel wat ontzien zou. Misschien zou dat ook wel het geval geweest zijn, als pater Lhoix maar niet bestaan had. Maar deze had juist al lang op zoo iets gehoopt en hij was Jesuiet genoeg, om er alle mogelijke partij

van te trekken. Hij liet vooreerst niet na den ouden de Boey de zaak zoo zwart mogelijk af te schilderen en hem in 't hoofd te praten, dat alleen de strengste bestraffing den jeugdigen dief voor het pad der misdaad kon behoeden. En ten anderen liet hij zich door de ootmoedigste smeekingen van den verongelijkten Benedictus niet weêrhouden, te zorgen dat de zaak bij het gerecht werd aangegeven. Daarna wist men het wel zoover te brengen, dat de vermeende misdadiger wegens »deelneming aan kerkroof'' tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld werd. Dat had plaats in het eind van 1834, en de eerste schrede om den jongen Benedictus tot een wezenlijken boef te vormen, was derhalve goed gelukt.

De jongeling werd nu in de gevangenis te St. Bernhard gebracht, en wat men in zoo'n gevangenis leert, weet iedereen. Toen hij zijn straftijd voleindigd had, liet zijn oom hem, op raad van pater Lhoix, in het krankzinnigen-gesticht te Froidmont opsluiten, ten einde hem zoo 't heette weder op het pad der deugd terug te brengen. Hij beriep zich daarbij op een oude wet, volgens welke de betrekkingen het recht hebben, onverbeterlijke leden der familie in zulk een inrichting te plaatsen. Maar Froidmont was zoo'n vreemd soort van verbeteringsgesticht, dat de jonge Benedictus weldra zoo goed als krankzinnig werd en in een van zijn aanvallen ontvluchtte. Hij werd te Antwerpen wedergevonden met een degenstok en een afgevuurde pistool in de hand, terwijl hij onder wild geschreeuw en waggelend als een beschonkene voortliep. Aanstonds werd hij opgepakt, en op de verklaring van een arts, dat hij niet wel bij het hoofd was, weder naar Froidmont teruggebracht. Pater Lhoix echter maakte van dit voorval later gebruik, om den oom in 't hoofd te praten, dat Benedictus van plan geweest was, hem ter dood te brengen. Hoe 't zij, hij werd in Augustus 1836 opgepakt en moest wederom een jaar in Froidmont doorbrengen. Waarschijnlijk ware hij voor zijn leven in dat gesticht gebleven, als hij niet andermaal had weten te ontvluchten. Nu ging hij echter dadelijk naar zijn oom en smeekte hem zoo innig, hem toch niet weder naar het krankzinnigengesticht te zenden, dat deze eindelijk toegaf.

Doch wat zou men nu met den jongen aanvangen? Men beproefde het met een handelshuis in Havanna; maar dat huis ging bankroet, en zoo was de jongen weêr zonder onderkomen. Nu raadde pater Lhoix, hem in Braine-le-Comte bij den schrijnwerker Lhoix, zijn broeder, het vak van meubelmaker te laten leeren, en de oom luisterde naar den raad van den pater, die in dien tusschentijd van biechtvader en zielzorger bij den ouden de Boey tot zijn boekhouder en rentmeester opgeklommen was.

Benedictus moest dus, op zijn twintigste jaar, schrijnwerkers-leerling worden. Maar toevallig kreeg hij spoedig smaak in het handwerk en legde er zich met zoo veel ijver op toe, dat hij het tot een aardige hoogte er in bracht. Misschien bracht hier ook veel toe bij, dat hij te Braine-le-Comte een meisje, Catherine Mandfroid, leerde kennen, voor wie hij liefde opvatte, die ook beantwoord werd, zoodat het paar besloot in het huwelijksbootje te treden. Benedictus verzocht zijn oom om diens toestemming, en daar hij intusschen een oppassend man geworden was, twijfelde hij aan die toestemming zoo weinig, dat hij de meubels voor zijn huishouden al vast maakte.

Maar hij had buiten den waard gerekend. De Jesuiten toch moesten dat huwelijk, dat allicht een verzoening tusschen oom en neef ten gevolge gehad zou hebben, natuurlijk trachten te verhinderen. Want dan

zou hij weêr de goede neef en de lieveling van oom geworden zijn, en de kans op de zes millioen ware voor de paters verkeken geweest. Derhalve werd de schrijnwerker Lhoix overgehaald, om zulk een lasterlijk getuigenis aangaande de arme Catherine naar Antwerpen op te zenden, dat de oude de Boey over dat nieuwe schandaal van zijn neef wanhopig werd en pater Lhoix machtigde, hoe eer hoe liever een eind aan de liefdesbetrekking te maken. Daarop reisde de pater naar Braine-le-Comte, verklaarde Benedictus, dat zijn oom hem onterven zou, als hij niet onmiddellijk van Catherine afzag, en bracht hem ten slotte naar Doornik, bij een geheimen agent van de Societeit van Jesus, Philippart genaamd. Hier stond Benedictus onder het strengste toezicht, of liever hij werd bijna als een gevangene behandeld en vooral werd er gezorgd, dat hij nooit een duit op zak had. Maar hoe strenger men hem behandelde, des te grooter werd zijn verlangen naar zijn geliefde, en zoo maakte hij eenmaal gebruik van de gelegenheid om zijn cipier Philippart een kleine som afhandig te maken, waarmede hij naar Braine-le-Comte terugreisde. Philippart kreeg die som oogenblikkelijk van pater Lhoix terug, maar hem werd opgedragen Benedictus bij het gerecht aan te klagen, en ten gevolge daarvan werd de arme jongeling ten tweedenmale tot correctioneele gevangenisstraf te St. Bernhard veroordeeld, en ditmaal voor drie jaren.

Dat was de tweede stap om een galeiboef van hem te maken, en de derde zou nu niet lang meer uitblijven. Nadat Benedictus namelijk zijn straf doorgestaan had, werd hij door pater Lhoix van St. Bernhard afgehaald en naar Arlon, weder bij een schrijnwerker gebracht, daar zijn oom nog steeds te vertoornd op hem was om hem te ontvangen.

Benedictus werkte dus te Arlon in zijn oude ambacht, en men was daar vrij wel over hem tevreden. Na een paar maanden echter bekroop hem weêr de lust de wereld te zien, en hij besloot als reizend handwerksgezel den wandelstaf op te nemen. Op zijn reizen kwam hij eerst in Pruissen later in Wurtemberg terecht, waar hij een geruimen tijd bleef werken. In het eind van 1842 ging hij naar Frankrijk, om ook dat land te leeren kennen; maar toen hij daar geen werk vond, en dus gebrek aan geld had, wilde hij zich in het begin van Januari 1843 te Grenoble, onder den naam van Van Dael, in franschen krijgsdienst begeven en dienst nemen voor Algiers. Hij gaf hiervan bericht aan pater Lhoix, wien hij nog altijd dwaas genoeg was, voor zijn besten vriend te houden. Doch tot den franschen krijgsdienst kwam hij niet, maar wel tot de lang hem toegedachte galei-straf, of beter gezegd dwangarbeid in den bagno, te Toulon.

Hij maakte namelijk den 30n Januari 1843 kennis met twee zeer slechte sujetten, en daar alle drie zonder een duit geld waren, besloten ze, zich wat geld te verschaffen. Reeds den volgenden nacht troffen ze een voerman aan, dien ze aanhielden en van zijn geld beroofden. De geheele buit bestond trouwens maar uit zeven francs, maar het bleef er niet minder een roof om, en toen de roovers dus spoedig daarop gevat werden, stonden ze ook als zoodanig te recht. Benedictus werd den 5n Mei 1843 door het hof van assises van het departement du Bar tot een bagno-straf van zes jaren veroordeeld en aanstonds, altijd nog onder den aangenomen naam Van Dael, naar Toulon getransporteerd. Daarmede was zijn lot beslist; maar zijn oom kwam er niets van te weten. Pater Lhoix bracht hem in den waan, dat hij met het vreemdelingen-

legioen naar Algiers gegaan was. Ja, hij geloofde bovendien, dat Benedictus kort daarna in Africa den dood gevonden had. Wel wist pater Lhoix, gelijk we straks zien zullen, wel beter, maar hij liet den ouden de Boey in dat geloof, en wel om goede redenen.

Terwijl dat alles met Benedictus de Buck plaats vond, werkten de paters Lhoix, Boone en Hessels zich hoe langer hoe dieper in de gunst van den ouden de Boey in. Weldra hadden ze het zoo ver gebracht, dat zij alleen er overhuis waren en geen enkele van al de nabestaanden er meer toegelaten werd. De dienstboden hadden bevel ieder hunner belet te geven; maar de Jesuiten zorgden wel, dat er altijd een hunner present was, en ze dreven hun trouwe zorg zelfs zoo ver, dat ze den ouden heer zelfs bij nacht niet alleen lieten. Immers zijn zieleheil lag hun zoo bijzonder na aan 't hart, en daarom fluisterden ze hem steeds in het oor, »dat zijn nabestaanden met hun bekend karakter slechts kwaad zouden doen met zijn geld, en dat hij daardoor zijn ziel zou bezwaren."

Met dat al schijnt de oude heer toch nog zoo bijzonder vlug niet geweest te zijn met het maken van een testament ten gunste der Jesuiten. Om dus een laatste krachtige poging te wagen, haalden ze hem over tot een reis naar Rome, om daar algeheelen aflaat te gaan halen. Ofschoon al tamelijk gebrekkig, besloot de oude de Booy tot die reis, en onder begeleiding van twee der genoemde paters, bracht hij een bezoek van vijftien maanden aan de hoofdstad der Christenheid. Nadat hij hier met bidden en processies zijn tijd had doorgebracht en meer dan 200,000 francs aan geschenken voor den paus en de heiligen besteed had, kwam hij hier toch eindelijk tot de overtuiging, dat het heil zijner ziel in gevaar zou komen, wanneer hij de Societeit van Jesus niet boven zijn nabestaanden begunstigde. En zoo werd eindelijk het groote doel bereikt, waarvoor de zonen van Loyola zich zoo eindeloos veel moeite getroost hadden.

Kort na zijn terugkeer van die tamelijk bezwaarlijke reis naar Rome, den 25n Februari 1850, stierf Willem de Boey, en werkelijk, — immers de paters Hessels en Boone waren in de laatste dagen niet van zijn zijde geweken! — werkelijk was er ook een testament voorhanden. Volgens dat testament ontvingen de gezamenlijke nabestaanden, achttien in getal, — behalve alleen Benedictus de Buck, wien de Boey voor dood hield, — legaten ten gezamenlijken bedrage van ongeveer 35,000 francs, benevens lijfrenten tot een gelijk bedrag. Maar het gansche overige vermogen was in naam toegewezen aan den advocaat Valentijns, een geaffilieerde van de Societeit van Jesus, die het aanstonds weer aan de genoemde Societeit overgaf.

Die Valentijns, een man dien de Boey vroeger nooit gekend had en die drie dagen voor zijn dood diens huis voor het eerst betreden had, was slechts een gefingeerde erfgenaam, om de drukkende bepalingen te ontgaan, waaraan een rechtstreeksche erflating ten gunste der Jesuiten volgens de wet onderhevig was. De zonen van Loyola maakten er ook geen geheim van, dat zij de erfenis ontvangen hadden. Integendeel, ze bouwden er aanstonds hun prachtige collegie te Antwerpen van, dat ze nog bezitten. Slechts waren ze zoo bescheiden, dat ze, wanneer men hun vroeg, hoe groot de erfenis wel geweest was, op zachten, lieven toon antwoordden, dat die som niet zoo groot was, als het gerucht haar maakte.

De Jesuiten hadden derhalve hun doel bereikt en de nabestaanden

van den rijken ouden man waren van hun wettig erfdeel beroofd. Het bedrog was echter zoo duidelijk, dat gansch Antwerpen verontwaardigd was. Van vele zijden moedigde men de beroofde betrekkingen aan, om gerechtelijk tegen het blijkbaar afgeperste testament in verzet te komen. Ze deden zulks echter niet, en wel hierom, omdat het testament nog de zeer slimme clausule inhield, dat de nabestaanden, bij de minste poging om tegen het testament op te komen, nog de genoemde legaten ook verbeuren zouden. Zeer uitvoerig en zeer uitdrukkelijk was dat geval in het testament voorzien en beschreven, en zoodoende durfde geen enkele der neven en nichten die met een legaat bedacht waren, met een aanklacht tegen de Jesuiten op te treden. Waarlijk! de slimme paters hadden hun roof op alle mogelijke wijzen weten te beveiligen.

Maar zie, daar kwam toch een incident, dat de paters wel ietwat in verlegenheid bracht. Er leefde nog altijd een der nabestaanden van den overleden rijken man, die geen legaat gekregen had, en die dus niet door de genoemde clausule verhinderd werd, tegen het testament op te komen. Die nabestaande was niemand anders, dan Benedictus de Buck, die indertijd zoozeer in de gunst van Willem de Boey gestaan had. Pater Lhoix had zeer goed geweten, dat hij nog leefde. Immers Benedictus had, zoodra hij in den bagno opgesloten was, zich dadelijk tot dien pater gewend en hem niet alleen alles nauwkeurig medegedeeld, maar hem nog om zijn voorspraak bij oom de Boey verzocht. Wel is waar behoefde de Societeit van Jesus voor dien Benedictus geen vrees te koesteren, daar hij een anderen naam had aangenomen en o. a. zijn straftijd nog van zes op negen jaar verlengd had door een poging tot ontvluchting. Maar men had toch zoo voorzichtig mogelijk willen handelen en hem daarom geen oogenblik uit het oog verloren. Ten dien einde was pater Lhoix met hem in briefwisseling getreden en had hem door kleine ondersteuningen die hij hem toezond, in de meening laten blijven, dat hij, pater Lhoix, nog altijd zijn éénige en beste vriend was. Benedictus was dan ook steeds in dat geloof gebleven, en toen derhalve, in den herfst van 1849, de pater een uitvoerige, vrijwillige en hartelijke belijdenis van al zijn begane vergrijpen en zonden verlangd had, onder voorwendsel daarmede den vertoornden oom te willen verzoenen, had Benedictus aanstonds gehoorzaamd.

Reeds in November ontving de pater de gevraagde schriftelijke biecht, — en nu dacht hij Benedictus in zijn macht te hebben. »Probeer het nu maar eens," — zoo redeneerde de goede pater, — »probeer het nu maar eens, vriend Benedictus! ons aan te klagen! Zoodra ge maar de minste miene daartoe maakt, lever ik de bekentenis van uw misdaden zonder schroom bij de justitie in en vernietig u onder het wicht uwer schande!"

Intusschen had Lhoix, naar het schijnt, niet de minste vrees gekoesterd, dat het ooit tot dat uiterste komen zou. Hij had altijd gehoopt, dat Benedictus, die niet van de sterksten was, wel in den bagno aan zijn eind zou komen. Daarom had hij hem niet eens met den dood zijns ooms bekend gemaakt. Integendeel, hij had hem ook nog na dien tijd geld gezonden alsof het nog van de Boey zelf kwam. Eindelijk echter, toen het oogenblik van de invrijheidstelling van Benedictus al meer en meer naderde, had de pater de noodzakelijkheid ingezien, den gevangene met diens dood bekend te maken. Tevens echter had hij den groot-kapelaan van den bagno opgedragen, aan Benedictus namens de Societeit

van Jesus een lijfrente van 1200 francs aan te bieden, op voorwaarde dat hij dan van alle verdere aanspraak zou afzien.

Dat aanbod echter had een geheel tegenovergestelde uitwerking gehad. Want nu gingen toch ten langen leste Benedictus de Buck de oogen open en hij zag nu in, wat voor soort van vriend pater Lhoix altijd voor hem geweest was. Een vreeselijke woede maakte zich van hem meester; het aanbod van 1200 francs werd niet alleen met verachting door hem verworpen, maar hij zwoer bij hoog en bij laag, dat hij pater Lhoix en zijn mede-Jesuiten hun bedrog betaald zou zetten. Dat alles had de kapelaan van den bagno, de Hammée genaamd, aan pater Lhoix geschreven, en deze was dus op alles voorbereid.

Eindelijk, in den herfst van 1852, werd Benedictus de Buck, na afloop van zijn negen-jaren straftijd, uit den bagno ontslagen. Oogenblikkelijk keerde hij naar België terug, om pater Lhoix op te zoeken. Hij trof hem den 20en Oct. 1852 te Mons en eischte aanstonds op gebiedenden toon de uitbetaling van zijn aandeel in de nalatenschap van zijn oom. Doch die hooge toon maakte den pater volstrekt niet vervaard, maar hij tastte verachtelijk naar zijn beurs en bood den ander, als een bedelaar, een banknoot van honderd francs aan. »Dat was alles wat hij voor hem doen kon" — voegde hij er schouderophalend bij, — »mocht de Buck echter in 't hoofd krijgen meer te eischen, dan kon hij er op rekenen met eeuwige schande overladen en zedelijk vernietigd te zullen worden."

Zulk een behandeling bracht natuurlijk den jammerlijk bedrogene buiten zich zelven van woede. Hij eindigde met een pistool voor den dag te halen, die hij zich echter door den pater en eenige ter hulp toegesnelde mannen, zonder veel moeite liet afnemen en stelde zich ook niet te weer toen men hem, op bevel van pater Lhoix, in handen van de politie overleverde.

Nu diende de pater een aanklacht tegen hem in wegens poging tot moord en bracht tevens de uitvoerige schriftelijke bekentenis van de Buck te berde, om de — reeds jesuitisch-gezinde — rechters nog meer tegen den aangeklaagde in te nemen. Daar men bovendien bij de Buck nog een aantal gereedschappen vond, die men als dieven-gereedschappen kon beschouwen, ofschoon het slechts schrijnwerkers-gereedschap was, als b. v. een zaag, een vijl, een engelsche boor, een soort van dolkmes enz. — veroordeelde het hof van Brussel, den 16en April 1853, Benedictus de Buck wegens landlooperij en het voeren van verboden wapenen tot tien jaren tuchthuisstraf en daarna nog tien jaren politie-toezicht. — Toen zijn slachtoffer naar Vilvoorde in het tuchthuis gebracht werd, meende pater Lhoix het gewonnen te hebben, want hij geloofde dat de gevangene die nieuwe straf onmogelijk zou kunnen doorstaan.

Maar hij stond haar toch door en zelfs nog zes maanden opslag bovendien, die hij zich door een poging tot ontvluchting op den hals haalde. Hij hield die tien en een half jaar uit en was zelfs nog zoo weinig geknakt, dat hij, zoodra hij, op den 13en October 1863, vrijgelaten werd, het lang vooruit beraamde proces tegen de roovers van hem en zijn nabestaanden aanving. Doch zie, plotseling wordt hij wederom in hechtenis genomen, en wel ten gevolge van een aanklacht der Antwerpsche Jesuiten, dat hij hen schriftelijk met den dood bedreigd had. De provinciaal van de Jesuiten voor België, Frederik Bossaert, had namelijk een brief ingeleverd, reeds laatstleden September uit de gevangenis van Vilvoorde

gedateerd, door Benedictus de Buck onderteekend, waarin behalve de grofste smaadredenen, deze o. a. zeide: »ik zal hen (de schuldigen aan mijn berooving) altijd wel weten te vinden, want ik heb niets meer te verliezen. Ze zijn gewaarschuwd!" Op grond daarvan had Bossaert verlangd, dat men maatregelen zou nemen, om de Buck in zijn moordplan te verhinderen. De zaak werd voor de rechtbank der gezworenen van Brabant gebracht. Men liet den brief door deskundigen verifieeren, en die verklaarden dat hij werkelijk door de Buck geschreven was, waarop natuurlijk de beschuldigde gevangengenomen en in staat van beschuldiging gesteld was.

Doch de Buck protesteerde dadelijk tegen de beschuldiging en loochende ten sterkste den brief geschreven te hebben. Met vaste stem verklaarde hij: »die brief is een fabricaat der Jesuiten, die mijn hand kunstig hebben nagemaakt, om mij weder, en misschien voor mijn leven, in de gevangenis te brengen en alzoo voor altijd van mij bevrijd te worden." — Wie had nu gelijk, hij of de zonen van Loyola?

Den 13en Mei nam het proces voor het brabantsche hof van gezworenen een aanvang, en geducht was de toeloop om de zittingen bij te wonen. Sedert jaren had geen proces zoozeer de belangstelling gaande gemaakt. Het betrof hier dan ook niet enkel den persoon van de Buck, maar de vraag, of het in België, tegenwoordig een der eerste bolwerken van het Jesuitisme, mogelijk zou zijn tegen de Societeit van Jesus op te komen.

Niettegenstaande de officier van justitie met alle kracht op een »schuldig" aandrong; niettegenstaande er negen getuigen à charge en slechts twee à décharge voorhanden waren, terwijl de aangeklaagde, die sedert zijn zestiende jaar bijna voortdurend gevangen gezeten had, zeer weinig vertrouwen inboezemde; niettegenstaande de president van de jury, de heer de Marbaix, zeker niet ten onrechte, beschuldigd werd, een ijverig partijgenoot van de Jesuiten te zijn, was de afloop toch geheel in het nadeel van de Jesuiten. Maar daarvoor hadden dan ook twee jeugdige en allerbekwaamste en ijverige advocaten de verdediging van de Buck op zich genomen. En zij wisten den sluier des geheims, waarin deze schandelijke zaak gehuld was, zoo moedig en volledig op te lichten, dat de zonen van Loyola en vooral pater Lhoix in hun volle ellendige naaktheid kwamen te staan. Ten slotte kon geen enkele toeschouwer en geen enkele der gezworenen er meer aan twijfelen, dat de Buck systematisch door pater Lhoix tot een dief en een misdadiger opgeleid was, om het schelmstuk van een colossalen erfenis-roof te kunnen volvoeren. Toen derhalve na een zitting van vier dagen aan de jury de vraag voorgelegd werd, of de Buck schuldig was aan het vergrijp van Bossaert en de zijnen met moord bedreigd te hebben, of niet, — toen klonk het antwoord eenstemmig »niet schuldig."

Derhalve deze aanklacht van de zonen van Loyola viel totaal in het water en Benedictus de Buck werd aanstonds weder in vrijheid gesteld. Ja nog meer, iedereen had medelijden met dit slachtoffer van de laagheid en gemeenheid der Jesuiten, terwijl de ellendige paters zelf gebrandmerkt stonden als huichelaars en erfenis-jagers, wie geen schurkenstreek te min was, als er maar behoorlijk wat bij te winnen viel.

Maar de colossale erfenis zelf bleef in de handen der Jesuiten, want het testament zelf van Willem de Boey kon niet nietig verklaard worden.

Ik heb dit proces iets uitvoeriger verhaald, omdat het ons een duidelijk inzicht geeft in de denkwijze en handelwijze der tegenwoordige Jesuiten. Men ziet er uit, dat de paters van onze eeuw in hun jacht op het geld nog precies dezelfde zijn als in de 16e en 17e eeuw. Evenzeer zijn ze zulks wat de onzedelijkheid betreft. Uit de vele die ik zou kunnen bijbrengen, bepaal ik mij tot het volgende voorbeeld.

Te Turijn hadden de zonen van Loyola een colossaal instituut gesticht, niet onder hun eigen naam, maar onder dien van »Ignorantelli." Daar namelijk de Orde, gelijk we boven zagen, in het koninkrijk Sardinië geen toegang had, werden haar leden onder een anderen naam ingesmokkeld. Dat instituut stond in zoo hoogen roep, dat over de drie honderd jongelieden, die allen tot de hooge standen behoorden, er hun opleiding ontvingen. Vooral roemde men de vroomheid, beminnelijkheid en bescheidenheid van den rector Theoger, en hij gold als het toonbeeld van een voortreffelijk paedagoog. Die goede roep bleef ook bestaan, na de groote verandering van zaken, die in 1859 in Italië plaats vond. De voorname wereld ging voort, hare zonen aan de Jesuiten toe te vertrouwen, zonder dat iemand ergens vermoeden van had.

Nu gebeurde het, dat een generaal van het nieuwe italiaansche leger geruimen tijd in Beneden-Italië bezig gehouden werd om aldaar de bourbonsche rooverbenden te bestrijden. Daar hij een zoon op het genoemde instituut der Jesuiten had, droeg hij aan een vriend te Turijn op, van tijd tot tijd eens naar dien zoon te gaan zien. De vriend nam dat op zich en bezocht den jongeling voor het eerst in Mei 1863. Maar hoe verwonderd stond hij, toen hij gewaar werd, hoe het in dat instituut toeging! Hij bespeurde namelijk, dat de bestuurders en professoren rechtstreeks tegen het streven der regeering voor de italiaansche zaak in werkten. Toen hij met den bedoelden zoon van zijn vriend aan het spreken kwam, zei de jongeling hem zonder omwegen in het aangezicht: »de eigenlijke roovers zijn de soldaten des konings, en mijn vader is dus niets anders dan een roover-generaal, evenals Victor Emanuel van Piemont, die Italië niet volgens recht, maar door diefstal verkregen heeft!" Ook de andere kweekelingen van het instituut uitten zich in denzelfden geest, en het was dus duidelijk, dat hun leeraars hen opzettelijk tot samenzweerders tegen het vaderland opleidden.

Zoo iets mocht de Turijnsche vriend niet voor zich houden en hij gaf den minister van justitie kennis van zijn bevinden. Deze stelde onverwijld een commissie van onderzoek aan en beval haar het instituut onverwacht te visiteeren. Dat geschiedde; maar wat er nu aan 't licht kwam was nog erger! Niet alleen werd in dat instituut een leerwijze gevolgd, die alle gezonde ontwikkeling des geestes als iets verderfelijks en kettersch tegenging, maar bovendien zulk een grenzenlooze zedelijke verdorvenheid, dat den leden der commissie de haren te berge rezen.

Natuurlijk werd het instituut dadelijk gesloten en een proces tegen de leeraars en opzichters ingesteld. Doch de hoofdschuldige, pater Theoger, wachtte dat proces niet af. Hij wist, helaas! door de vlucht naar Frankrijk te ontkomen. Desgelijks verdwenen eenige anderen der leeraars alsmede enkele kweekelingen, zonder dat men ze weder machtig kon worden. Ze vreesden voor de straf, die hun te wachten stond. En er was zeker grond voor die vrees! Want zulke afgrijselijkheden als hier

in den loop van het proces voor den dag kwamen, had men volstrekt niet voor mogelijk kunnen houden. Schending van de eerbaarheid, — kortom paederastie — was hier dagelijksch werk, en de onnatuurlijkste zonden werden niet alleen openlijk bedreven maar nog geleerd en als iets heilzaams aanbevolen. Doch — de lezer verwachte van mij niet, dat ik hierover in nadere bijzonderheden zal treden. Ik voeg hier slechts bij, dat het instituut niet alleen voor altijd gesloten en opgeheven werd, maar dat ook, — behalve de twee hoofdschuldigen, die zich door de vlucht gered hadden — de schuldigen hun gerechte straf niet ontgingen. Bovendien haastte men zich, ook de andere jesuitische instituten wat nauwkeuriger na te gaan, en het gevolg was, dat er verscheidene, zooals die te Spoleto, Foligno en Assisi, voor goed gesloten werden.

Derhalve ook op dit punt, op het punt der zedelijkheid, geleken de Jesuiten van de negentiende eeuw precies op die der vorige eeuwen. En in de leer van moord en doodslag, althans in de gewetenloosheid, waarmede ze menschenlevens voor hun doeleinden opofferen, desgelijks.

Immers de lezer weet dat reeds uit de geschiedenis van den »Sonderbund-oorlog," die ik bij de mededeeling van de uitbreiding der Societeit in Zwitserland, verhaald heb. Even duidelijk blijkt dat uit den opstand van België in het jaar 1830, die de scheiding van België en Nederland ten gevolge had, en die volgens de onwederlegbare getuigenissen der geschiedenis althans meerendeels een werk der Jesuiten en van hun vrienden was. Het blijkt ook uit den opstand van Polen, daar de Jesuiten aldaar zoo lang in het verborgen en onder allerlei vermommingen stookten, totdat het bloed in stroomen vloeide.

Al die zaken zijn den lezer zeker meer of minder bekend en we behoeven ze hier dus slechts even te noemen. Dat alles was het werk der Jesuiten. Overal waar hun belang het medebracht, predikten ze, evenals voorheen, moord en doodslag, revolutie en rebellie. Maar hun rebellie en de door hen aangestookte revoluties noemden ze een werk der gerechtigheid en der religie, terwijl ze de democratische opstanden als het resultaat van de goddeloosheid en ongodsdienstigheid in het diepste der hel verdoemden.

Het spreekt echter van zelf, dat ze, vooral in den tegenwoordigen tijd, niet overal zoo spoedig tot het laatste middel, tot openbare rebellie en burgerkrijg, hun toevlucht namen. Maar burgertwist kweeken en burgerhaat zaaien, — dat doet niemand zoo voortdurend, zoo hardnekkig als zij! Waar het noodig was begonnen ze behoedzaam en slopen met kattensluwheid voort. Maar als ze het eenmaal zoo ver gebracht hadden, dat ze vast genoeg stonden, dan kwelden en prikkelden ze hun biechtelingen, zoodat ze niet tot rust konden komen. Oorlog, oorlog, oorlog! was dan hun leus; wel is waar geen oorlog altijd met het zwaard, maar een oorlog met de tongen en in de harten, een eeuwige veete en eeuwige strijd met diegenen die den Jesuiten steeds vooral een doorn in 't oog waren, de ketters. Doch daarover zullen we in het volgende hoofdstuk uitvoeriger spreken, en daarom vergenoeg ik mij hier met deze enkele aanduidingen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Het Catholicisme opgegaan in het Jesuitisme of de jesuitisch-pauselijke onfeilbaarheid.

I. DE UITBREIDING VAN HET NIEUWE JESUITISME NA HET JAAR 1848.

In het vorige hoofdstuk hebben we gesproken over de buitengemeene uitbreiding van de Orde van Jesus in de eerste helft van de 19e eeuw. Evenzeer over de wijze, waarop ze die herwonnen macht gebruikten, zoodat het weldra bij alle nadenkenden vaststond: »De Jesuiten zijn dezelfden gebleven!"

Maar de paters waren met dat alles nog niet tevreden, maar hun doel was: de meest volkomen heerschappij over staat en kerk. In de kerk moest het zóóver komen, dat de jesuitische richting de eenige en heerschappij voerende werd; dat slechts hij een Catholiek genoemd zou worden, die dacht, geloofde en handelde gelijk de Jesuiten, — dat Jesuitisme en Catholicisme, jesuitisch en catholiek, geheel en al hetzelfde beteekenen zouden. En wat den staat betreft, uit den staat moest alles verdwijnen, wat tegen de jesuitische beginselen, de jesuitische leer- en zienswijze streed, of m. a. w. de staat, en dus alle koninkrijken en vorstendommen der catholieke christenheid, moesten eenig en alleen aan de jesuitische beginselen van zedekunde en godsdienst, alleen aan de jesuitische voorschriften aangaande den echt en de opvoeding, alleen aan de jesuitische decreten tegen andersdenkenden onderdaniglijk uitvoering geven.

Maar natuurlijk begrepen de heeren paters zeer goed, dat het vrij wat strijd kosten zou, om zulk een macht te verwerven, en ze wilden derhalve dien strijd niet onvoorbereid aanvangen. Neen! eerst dan zou hij beginnen, als zij behoorlijk toegerust waren; eerst dan, als zij er zeker van konden zijn, machtig genoeg te wezen om de overwinning te behalen. Daarom lag het in den aard der zaak, dat hun eenig streven was zich voor alles van die macht te verzekeren.

Daartoe waren de eerste jaren van de tweede helft der 19e eeuw hun bij uitstek gunstig.

De lezer herinnert zich zonder twijfel het jaar 1848 wel. Ik zal dus wel niet noodig hebben uitvoerig te spreken over de geweldige

revolutie, die in Februari in Frankrijk begon en zich spoedig uitbreidde over Duitschland en Italië, Oostenrijk en Hongarije. Ik wijs er dus slechts op, dat de vrijheid, die toen zoo driest haar vleugelen uitsloeg, voor de Orde van Jesus hoogst verderfelijk was. In Frankrijk zoowel als in Duitschland, te Turijn en te Genua, te Napels en op Sicilië, in Stiermarken en in Tyrol, in het aartshertogdom Oostenrijk en in Beieren, ja zelfs in den Kerkelijken Staat, allerwege werden de Jesuiten verdreven en hun collegiën opgeheven. Ja hier en daar vernielde men zelfs hun huizen, en hun generaal kon op 't laatst nergens anders dan in het protestantsche Engeland een wijkplaats vinden.

Het scheen dus, dat andermaal voor de Jesuiten het laatste uur geslagen had. Doch wat hun grootste ongeluk scheen, werd hun grootste geluk. De groote revolutie namelijk van welke men gehoopt had, dat ze den volkeren voor eeuwig de geestelijke zoowel als de stoffelijke vrijheid brengen zou, werd in den loop van de jaren 1851 en 1852 door de verschillende regeeringen met geweld onderdrukt. En nu begon allerwege een systeem van reactie, zoo krachtig als de Jesuiten het maar durfden wenschen. Ja, ze beleefden van nu af aan een jaar of tien lang gulden tijden. Want nu geloofden alle regeeringen in ernst, dat zij alleen in staat waren, het vreeselijke spook van het liberalisme te bannen.

En niet alleen de regeeringen stonden op hun zijde, maar ook de adel, die de moderne denkbeelden, door welke hij van zijn vroegere voorrechten beroofd was, haatte nog erger dan de pest. Daarbij kwam nog de gansche hooge geestelijkheid, voor wie de gansche nationale beweging van 1848 en 1849 niets anders was dan een soort van joodsche Messias-moord. Kortom de reactie, d. i. het streven tot terugkeer naar reeds lang begraven middeleeuwsche toestanden, deed zich overal in Europa met kracht gelden. En het schuim, dat bij dat opwarmen en opkoken bovendreef, — dat waren, gelijk men denken kan, de Jesuiten.

Beschouwen we in de eerste plaats Oostenrijk. Hier werd de constitutie van 1849 op den 31en December 1851 weder opgeheven. Toen kwam aldaar, door de bemoeiingen der Jesuiten, dat veel besproken Concordaat met Rome tot stand, waaronder het land zoo lang gebukt is gegaan. Het werd den 18en Augustus 1855 onderteekend, den 25en September geratificeerd en den 5en November bij keizerlijk patent afgekondigd. Daarin werden alle vroeger verkregen vrijheden, ook de zoogenaamde Josephinische, d. i. die nog door keizer Joseph waren ingevoerd, geheel en al opgeheven en een krachtig bolwerk opgeworpen om voortaan alle liberalisme, ja alle moderne begrippen der beschaving, voor goed uit het land te houden.

Herinneren we ons slechts enkele van de voornaamste artikelen van dat beruchte concordaat. Artikel 1 bepaalde, dat de roomsch-catholieke godsdienst weder met alle voorrechten en privilegiën begiftigd zou worden, die hij voorheen bezeten had. — Art. 4 gaf den bisschoppen volledige vrijheid al datgene te doen wat voor het bestuur hunner diocese vereischt werd, als hun raadslieden, plaatsvervangers en medehelpers naar goedvinden te kiezen en aan te stellen, de priesterwijding te verleenen aan ieder wien ze wilden, nieuwe praebenden op te richten, gemeenten te stichten, openbare gebeden, processies en bedevaarten uit te schrijven,

alsmede provinciale synodes te houden en hare besluiten als verbindend af te kondigen. — Door Art. 5 werd het gansche onderwijs in de handen der catholieke geestelijkheid gelegd, en Art. 7 gebood, dat aan alle gymnasiën en inrichtingen van middelbaar onderwijs eenig en alleen catholieke professoren en leeraren aangesteld mochten worden. — Art. 9 kende aan de bisschoppen en priesters het recht toe, om al zulke boeken die hun schadelijk voorkwamen, te verbieden, terwijl de regeering de verplichting op zich nam, zoodanig verbod te handhaven. — Art. 10 verwees alle rechtszaken waarbij het geloof, de sacramenten en alle geestelijke handelingen betrokken waren, naar de kerkelijke rechtbank, zoodat die alleen over alle quaesties betrekkelijk het huwelijk te beslissen had. — Art. 11 gaf aan de bisschoppen de macht alle catholieken te straffen, zoodra ze de voorschriften der kerk overtraden of slechts verdacht werden ze 'te overtreden. — Eindelijk droegen de artt. 28 en 30 aan de bisschoppen niet alleen het beheer op van alle kerkegoederen, geestelijke stichtingen enz., maar ook de bevoegdheid om elke geestelijke Orde in te voeren die ze voegzaam achten in te voeren.

Als men aan dat alles denkt moet men erkennen, dat door dat concordaat aan de catholieke kerk of liever de catholieke priesterschap bijna nog grooter voordeelen verleend werden, dan ze ooit in de Middeleeuwen hadden. Aan haar rechtspraak waren voortaan onderworpen alle quaesties aangaande geoorloofdheid of ongeoorloofdheid van huwelijksverbintenissen en aangaande gemengde huwelijken; voorts de begrafenis-aangelegenheden en kerkelijke bestraffingen, ja de gansche burgerlijke wetgeving, voor zoover ze met het canonieke recht en de kerkleer samenviel. Bovendien stond het gansche onderwijs en schoolwezen onder de geestelijke macht.

Geen wonder dus, dat de Jesuiten een heerlijken tijd beleefden, daar ze nu eindelijk geheel vrij werden toegelaten! Geen wonder, dat ze van noord tot zuid door den ganschen oostenrijkschen staat zich meester maakten van de gymnasiën en hoogere burgerscholen, vooral daar ze volgens een bisschoppelijke vergunning volstrekt geen examen behoefden af te leggen, om als onderwijzers te mogen optreden. Geen wonder, dat ze in steden, waar het terrein bijzonder gunstig was, zooals b. v. te Feldkirch, te Ragusa, en elders nog nieuwe colossale collegiën oprichtten, waarbij ze, op aanbeveling der hooge geestelijkheid, met hooge subsidiën van staatswege ondersteund werden.

Een niet minder vruchtbaar veld vonden de zonen van Loyola in Pruissen, hoewel dat voor het grootste gedeelte uit Evangelischen bestaat en zich beroemen kan, eenmaal het bolwerk van het Protestantisme geweest te zijn. Koning Friedrich Wilhelm III (koning van 1797—1840) had nog strenge bepalingen uitgevaardigd tegen de »gevaarlijke Societeit van Jesus." Niet alleen werd onder zijne regeering aan alle pruissische onderdanen ten strengste verboden, het Collegium Germanicum te Rome of eenig ander jesuitisch instituut te bezoeken, maar een cabinets-order verbood op zware straffen het houden van de boven beschreven jesuitische missies of dergelijke jesuitische bekeeringskunsten. Maar dat werd geheel anders onder de regeering van Friedrich Wilhelm IV. Onder hem, die met den zoogenaamden »Christelijken staat" dweepte, heerschte weldra een zekere piëtistische richting, die voor de vrije ontwikkeling des geestes in Pruissen allerverderfelijkst was.

En na de onderdrukking der revolutie van 1848 kwamen er volslagen reactionaire ministers aan het roer; we behoeven slechts aan de namen van Radowitz, Manteufel, Raumer, Westphalen, Bethman-Hollweg, Mühler enz. te herinneren. Toen was het met den geest van vooruitgang ten eenenmale gedaan, en tegelijk met het ultra-Lutheranisme kreeg ook het ultra-Catholicisme in de catholieke en gemengde provinciën vrij spel. De beroemde Alexander von Humboldt noemde dien tijd een »verworrene unheilvolle Wirthschaft", en de eerlijke Bucher klaagde, dat »van Hengstenberg's studeerkamer uit door Gerlach's tusschenkomst alles op »verduistering en verdomming" aangelegd werd, dat er slechts huichelarij en ongeloof geplant werd, en dat men eenmaal dezen treurigen tijd nog veel erger bejammeren en veroordeelen zou, dan den zoogenaamden Wöllner'schen tijd, onzaliger gedachtenis."

In dien tijd werd aan de catholieke kerkvorsten van Pruissen toegestaan: in Jan. 1850 het onbelemmerde en vrije verkeer met Rome; voorts geheel zelfstandig kerkelijk beheer en afstand der vroeger door de regeering uitgeoefende rechten aan den aartsbisschop; verder het recht van benoeming tot alle kerkelijke ambten en het recht van afkondiging aller kerkelijke ordonnantiën; eindelijk de toelating der religieuse Orden en genootschappen, die op geenerlei wijze in hun betrekkingen met hun buitenlandsche oversten en generalen gehinderd mochten worden. Of de zonen van Loyola nu ook jubelden! Nu behoefden ze in Pruissen niet meer onder valsche namen binnen te sluipen, maar hadden volle vrijheid overal rond te loopen waar het jachtveld hun toelachte.

En inderdaad, het is verbazend, hoe snel ze zich nu ook uitbreidden! Te Keulen hadden ze reeds na weinige jaren vijf collegiën; te Breslau twee en evenveel te Trier en Munster, en in Paderborn en Gnesen één. Evenzoo bezaten ze te Munster, Bonn en Gorheim novitiaten, en de seminariën die onder hun beheer stonden, waren voluit honderd in getal. Daarbij kwamen nu nog hun missies, hun broederschappen, hun exercitiën, hun werkzaamheden in den biechtstoel en vooral hun geestelijke vereenigingen. Het aantal dier vereenigingen door hen gesticht was bijzonder groot; het zal echter genoeg zijn er slechts enkelen van te noemen, zooals de Pius-vereeniging, de Vincentius-vereeniging, de Bonifacius-, de Boromaeus-, de Stephanus-, de Severinus-, de Hubertus-vereeniging enz., de vereeniging der kindschheid van Jesus en de jongelingsvereeniging niet te vergeten. Wat echter de zaak niet beter maakte, behalve de Societeit van Jesus, nestelden zich thans nog een menigte andere Orden in Pruissen, die allen meer of minder van de Jesuiten afhingen. Onder dezen zijn vooral de »Schoolbroeders" en de »Schoolzusters" niet te vergeten, die overal het onderwijs der lagere klassen in handen trachtten te krijgen en daarbij de Jesuiten machinaal gehoorzaamden. Kortom, het resultaat was, dat na een tiental jaren de pruissische staat niet minder dan 700 kloosters, met minstens 6000 kloosterlingen telde, terwijl er vóór 1848 slechte enkele Benedictijner-, Carmeliten- en Franciscaner-kloosters waren.

Iets minder welwillend toonde zich het overige Duitschland jegens de Jesuiten, zelfs Beieren niet uitgezonderd. Want als »Orde" mochten ze daar niet optreden, wijl de wetten het verboden. Doch als privaatpersonen hadden ze overal »toegang", in Beieren zoowel als in Sakseu, Wurtemberg en Hannover. Bovendien vergunden de bisschoppen hun behalve het gewone prediken nog het houden van hunne mis-

sies, zonder dat de regeeringen dier landen goedvonden, zulks te verhinderen.

Bovendien slaagden ze er in door geheel Duitschland enkele zeer voorname proselieten te maken, die tot het Roomsch-catholieke geloof overgingen. Zoo in Pruissen de graaf Friedrich Leopold von Stolberg en anderen; voorts de hertog Friedrich Ferdinand van Anhalt-Köthen, de hertog Friedrich van Gotha, de prins Löwenstein-Wertheim-Freudenberg, de erfprins van Ysenburg-Birstein, de beiersche minister Eduard von Schenk, de schrijver Friedrich Schlegel, de kroonprinses van Saksen, geboren prinses Wasa, de gravin von Quadt, geboren gravin Schönburg en de beruchte gravin Hahn-Hahn, om van de vele anderen te zwijgen.

Geheel hetzelfde dat ik zoo even van de kleinere duitsche staten zeide, geldt ook van Zwitserland. Volgens de wet mochten ze ook hier niet toegelaten worden. Wanneer ze hier en daar toch weder inslopen, zooals b. v. in Schwyz (1856—57), dan was dat met ontduiking van de wet. Daarentegen verkregen ze in Genève door de langdurige dictatuur van den beruchten Fazy vrij wat macht. En evenzeer gelukte het hun, menig invloedrijk Zwitser tot den overgang tot het catholicisme over te halen, zooals b. v. den stadhouder von Mohr, in Chur, den raadsheer von Haller in Bern en den bekenden Hurter te Schaffhausen.

Daarentegen werden hun in Frankrijk door het despotisme van Napoleon III de deuren wijd opengezet. Napoleon toch had hen noodig, om zijn nieuwen van bloed rookenden troon te bevestigen, en daarom werden hun ter wille niet alleen de beperkende besluiten van 1828 volledig opgeheven, maar werd reeds in Maart 1850 aan alle godsdienstige genootschappen, en in 't bijzonder aan de Jesuiten, de meest mogelijke vrijheid bij de oprichting en het beheer van scholen toegestaan.

Nog beter werd het voor hen sedert het huwelijk van Napoleon III met de Spaansche gravin Eugénie de Montijo. Nu vormde zich aan het hof een Spaansche partij, die dweepte met al wat aan Ignatius de Loyola herinnerde. Die partij was vast overtuigd, dat de dynastie van Napoleon onomstootelijk vast zou staan, als ze de Societeit van Jesus maar op hare zijde had. En nu kan men begrijpen, hoezeer onder het eigenmachtige bestuur van Napoleon III het Jesuitisme in Frankrijk begunstigd werd. En dat er van de talrijke scholen en instituten zeer veel gebruik gemaakt werd, blijkt bijv. reeds uit de omstandigheid, dat in het jaar 1868 op de militaire school van St. Cyr niet minder dan 52 en op de polytechnische school 27 der studenten jesuitische kweekelingen waren.

Evenzoo ging het in Italië, welks vele rijken en staten na de onderdrukking der revolutie van 1848 natuurlijk weder geheel voor de Jesuiten opengesteld werden. Ze stichtten in de daarop volgende jaren collegiën te Modena, Massaducale, Malta en (ofschoon onder een anderen naam) zelfs te Turijn.

Vooral echter keerden ze in grooten getale in den Kerkelijken Staat terug, gelijk mede in het Koninkrijk der Beide Siciliën. In dit laatste rijk wisten ze het onderwijs geheel uitsluitend in handen te krijgen. Vooral aan de gymnasiën en lycea of hoogere burgerscholen waren de leeraren zonder uitzondering Jesuiten, en hun collegiën te Palermo, Napels en Reggio waren met keizerlijke pracht ingericht. Ja,

ze richtten zelfs een soort van ridder-academie op, om den ganschen jongen adel te krijgen, en de toeloop op die inrichting vermeerderde met elk jaar.

Eindelijk spreek ik nog met een enkel woord over den derden grooten romanischen staat, Spanje. Het zij genoeg in het algemeen te vermelden, dat de Jesuiten ook hier heerlijke dagen beleefden, nadat de reactie aan het hof van de weelderige koningin Isabella geheel den boventoon gekregen had. Als bewijs hiervoor kunnen de collegiën gelden, die ze stichtten te Loyola, Madrid, Aspeytia en andere plaatsen, alsmede de seminariën en novitiaten te Huesca, Burgos, Avila en Albacete.

Doch niet alleen tot Oostenrijk, Duitschland en de zoogenaamde romanische staten was de werkzaamheid der Jesuiten beperkt, ze drongen ook in andere rijken door, waar ze tot nog toe in het geheel niet of bijna niet toegelaten waren. Als zoodanig moeten we noemen de Nederlanden, Engeland en Noord-America. Daar ik echter over de beide laatste landen reeds in het vorige hoofdstuk gesproken heb, kan ik daarover tamelijk kort zijn.

Wat dan Noord-America betreft, — ik bedoel de Vereenigde Staten, — de macht der Jesuiten aldaar nam in dezelfde verhouding toe als het Catholicisme er zich uitbreidde. En men heeft in Europa kwalijk begrip van dat toenemen van het Catholicisme in N. America. Voor 20 jaren bijv. telde de diocese Buffalo 20,000 Catholieken met 16 kerken; na de volkstelling van het jaar 1866 waren er 200,000 met 140 kerken en 18 kloosters. Nog reusachtiger was de aanwas in de diocese Cincinnati, meest door duitsche landverhuizers uit de Palts. Daar waren in het jaar 1866 over de 400,000 Catholieken met 400 kerken en 50 godsdienstige Orden. Het best kan men de toeneming van het Catholicisme in de noord-americaansche Unie hieruit opmaken, dat voor 60 jaren een enkele catholieke bisschop voor de behoeften voldoende was, maar in het jaar 1866 hadden de Roomschen er een aartsbisschop of metropolitaan, 54 bisschoppen, 20,173 priesters, 1109 seminaristen (bijna allen onder opleiding der Jesuiten), 2948 kerken, 2576 provisioneele kapellen (die in de eerstvolgende jaren kerken moesten worden), 93 monnikenkloosters, 265 nonnenkloosters en 12 catholieke academies, waar natuurlijk de Jesuiten den toon aangaven. Duidelijker bewijs hebben we niet noodig.

In gelijke mate nam het catholicisme ook in Engeland toe. Nadat de regeering eenmaal met medewerking van het parlement de veelbesproken »Emancipatie der Catholieken" gedecreteerd had, kon ze niet anders dan den aanhangers van den paus nog meer concessies doen. Daaronder reken ik vooral de, nog onlangs weer veelbesproken, dotatie aan het jesuitisch-catholieke seminarie van Maynooth, alsmede de concessie aan de Roomsche Curie, dat aan alle engelsche inrichtingen van onderwijs de catholieke studenten en kweekelingen van roomsche priesters het godsdienstonderwijs zouden ontvangen. Van nog wijder strekking was een derde concessie, ofschoon ze slechts stilzwijgend was, deze namelijk, dat aan de zonen van Loyola vergund werd, buiten hun collegiën te Stonyhurst en Hoddeehouse ook nog elders dergelijke inrichtingen te stichten. Want van die concessie of toelating maakten de Jesuiten het ruimst mogelijke gebruik.

Het belangrijkste voordeel echter dat de leden van de Societeit van Jesus behaalden, bestond hierin, dat ze er in slaagden een menigte voorname Engelschen, en juist vooral professoren en predikanten, van het anglicaansche Protestantisme, of van de zoogenaamde »high-church," (de engelsche kerk) (1), weêr tot de Roomsche kerk terug te brengen. Ze lieten zich daarop dan ook zooveel voorstaan, dat ze in hun overmoed al profeteerden, dat het met den »Engelschen afval" — zoo noemden ze den overgang der Engelschen tot het Protestantisme onder Hendrik VIII, — na eenige tientallen van jaren wel geheel gedaan zou wezen. De aanleiding tot dat »overloopen" gaven de professoren aan de universiteit te Oxford, Pusey, Newman, Palmer, Keble en Hook, door hun coquetteeren met het Catholicisme. Men noemde deze al te verzoenende richting later, naar den eerstgenoemde, het »Puseyisme." Zelf liepen ze echter niet geheel en al tot de Roomsche kerk over, behalve de vice-kanselier Newman; doch het gevolg van een en ander was dat niet minder dan 867 zeer aanzienlijke mannen, waaronder verscheiden zeer rijke pairs (de markies van Bute e. a.) en 243 gewezen protestantsche geestelijken, Roomsch werden.

Geen wonder dus, dat de paus te Rome, — het was toen reeds Pius IX, — de schoonste verwachtingen van Engeland koesterde en het zelfs waagde bij een afzonderlijke bul (Sept. 1850) de pauselijke hiërarchie in Engeland te doen herstellen (2). Hij richtte er twaalf bisdommen op, onder één aartsbisschop, waartoe eerst de kardinaal Wiseman gekozen werd en na hem de nog erger papistische Manning. En ook dit liet de engelsche regeering zich welgevallen, zonder er iets van belang tegen te doen.

Nu heb ik ten slotte nog over de macht der Jesuiten in de Nederlanden te spreken. In dit meest protestantsche land waren ze sedert den grooten vrijheidsoorlog uitgesloten, en de Catholieken zelf beklaagden zich daar geenszins over. Doch in het jaar 1848 werd bij de grondwetsherziening het beginsel van volstrekte vrijheid des gewetens voor allen gelijkelijk tot wet verheven. En nu konden de zonen van Loyola ook hier aan 't werk gaan. Eerst brachten ze den paus zoo ver, dat hij, evenals in Engeland, ook in de Nederlanden de Catholieke hiërarchie herstelde en vier bisdommen met een aartsbisschopszetel oprichtte (Apr. 1853). Vervolgens deden ze alle mogelijke moeite het onderwijs in alle catholieke deelen van het land in handen te krijgen, en in de meeste steden gelukte hun dat ook. En toen hun collegiën, vooral dat van Amsterdam, begonnen te bloeien, streefden ze er vooral naar, ook protestantsche kweekelingen te lokken, natuurlijk met geen ander doel, dan om ze te bekeeren. Ook hierin slaagden ze hier en daar.

Maar de tegenstand dien ze in de Nederlanden vonden, was grooter dan ergens anders, en die tegenstand nam toe, hoe meer ze terrein wonnen. Ja, ze hadden hier met twee vijanden te doen, die zich beiden met alle macht tegen hen verzetten, namelijk vooreerst de Protestanten,

(1) Gelijk men weet heeft die engelsche kerk in de kerkgebruiken en inrichtingen nog veel van het Roomsche behouden. Het gewone begrip, dat ze tot het Protestantisme behoort, is dan ook eigenlijk maar ten halve juist.

(2) Hiërarchie is letterlijk priesterheerschappij; 't wordt echter vooral gebezigd van het kerkbestuur der Roomsche kerk. Dat, ook den Nederlanders bekende, »herstellen of invoeren der pauselijke hiërarchie" is niet veel anders dan het kerkelijk bestuur des lands organiseeren alsof er geen Protestanten en anderen bestonden.

het grootste gedeelte der bewoners, en ten anderen met de oud-Catholieken of Jansenisten, die nog in tamelijk grooten getale te Utrecht, Haarlem, Deventer en Amersfoort bestonden. Dat was zeker een zeer zware strijd; maar de Jesuiten stonden hun man en in de beide voornaamste door hen opgerichte dagbladen »De Catholiek" en »De Tijd," weerden ze zich met kracht en groote scherpzinnigheid.

Doch onder dien strijd had hun uitbreiding in de Nederlanden toch zwaar te lijden. Want niet alleen de Protestanten maar ook de Catholieken zelf werden daardoor aangaande het ware wezen van het jesuitisme ingelicht en lieten zich dus door hun kunstgrepen niet zoo om den tuin leiden.

In het voorafgaande sprak ik van de toenemende macht der Jesuiten in de tweede helft onzer negentiende eeuw. Doch het zou kunnen schijnen, dat ik niet genoeg onderscheid maak tusschen Jesuiten en Catholieken. Veel toch wat ik hier aan de Jesuiten toeschreef, wordt gewoonlijk slechts als een regelmatige en rechtmatige aanwinst der Catholieken beschouwd.

Men is gewoon elkander ter geruststelling telkens toe te roepen: »ja maar de Jesuiten zijn niet hetzelfde als de Catholieken!" En die zoo spreken meenen al zeer goed op de hoogte te zijn en beroepen zich hiertoe op de geschiedenis. Maar het is van het hoogste belang er op te wijzen, dat dezulken niet, of niet meer, op de hoogte zijn. Vroeger ja, toen kon dat gezegd worden; toen stonden de Jesuiten vijandig tegenover al de andere Orden en genootschappen, zelfs tegenover de wereldlijke geestelijkheid, en ze trachtten slechts van de hooge geestelijkheid datgene gedaan te krijgen, wat in hun belang noodig was..

Maar sedert hun herstel in het begin dezer eeuw, is de tactiek der Jesuiten in deze inderdaad een andere geworden. Door *de opleiding ook der toekomstige geestelijken* in handen te nemen, zijn ze er langzamerhand in geslaagd, de gansche geestelijkheid met den geest van het Jesuitisme te vervullen, zoodat de hooge en lage geestelijkheid voor verreweg het grootste gedeelte of rechtstreeks tot de Orde behooren, of althans Jesuitisch gezind zijn. Daarom spreken we van een *opgaan van het Catholicisme in het Jesuitisme.*

Werkelijk kan men zeggen, dat in dezen tijd bijna alle regeerende bisschoppen en kerkvorsten door den Jesuitischen bril zien. En geen wonder, als ze van hun jeugd af aan in de scholen der zonen van Loyola onderwijs ontvangen hebben. Want gelijk we zeiden, sedert hun herstelling hebben de paters-Jesuiten het als een hunner eerste en voornaamste plichten beschouwd, niet alleen in hun eigen collegiën, maar op alle seminariën en lands-universiteiten, bij de opvoeding der toekomstige geestelijken hun invloed te doen gelden tot zoo lang dat de gansche klasse van Roomsch-Catholieke theologen, waaruit gewoonlijk de bisschoppen gekozen worden, met hun geest doortrokken was.

En op dit punt zijn de resultaten van hun streven zoo allergewichtigst geweest, dat de verhouding van het Jesuitisme tot de overige geestelijkheid eene geheel andere geworden is dan voorheen. Tot op het jaar 1866 was bijna geen enkele bisschopszetel meer door een tegenstander van het Jesuitisme ingenomen. Het was zoover gekomen, dat de niet-jesuitische bisschoppen eigenlijk een uitstervend geslacht vormden en ieder bisschop die nog niet jesuitisch-gezind was, zich haastte

om door aansluiting aan de heerschende vaan zich verdienstelijk te maken.

Het zij mij vergund hier in het voorbijgaan enkele van de voornaamste bisschoppen en aartsbisschoppen te noemen, die zich als vrienden en geestverwanten der Jesuiten in den laatsten tijd vooral onderscheiden hebben: Kardinaal Bonnechose van Rouaan, bisschop Canossa van Verona, aartsbisschop Cullen van Dublin, bisschop Deschamps van Mechelen, Dr. Feszler, bisschop van St. Pölten, bisschop Gasser van Brixen, bisschop Martin van Paderborn, bisschop Leonhard van Eichstädt, bisschop Mermillod van Genève, aartsbisschop Manning van Westminster, bisschop Plantier van Nimes, bisschop Pie van Poitiers, kardinaal Reisach van Weenen, bisschop Reynier van Cambray, bisschop Riccabona van Trente, bisschop Senestrey van Regensburg en aartsbisschop Tarnoczy van Salzburg. Voortdurend prijken dan ook hun hoogeerwaardige namen in alle dagbladen.

Bovendien hield en houdt bijna ieder kerkvorst een jesuitischen raadsman, en die geeft bijna altijd den overslag bij de beslissing van het een of ander belangrijk vraagpunt, hetzij op godsdienstig, hetzij op kerkelijk, hetzij op politiek gebied.

Daardoor zijn de Jesuiten, tegelijk met de Catholieken in het algemeen, in de eerste twintig jaren van de tweede helft onzer eeuw zoo allergeduchtst in macht gestegen.

II. PAUS PIUS IX.

Maar het toppunt van hun macht bereikten de Jesuiten daardoor, dat ze óók den thans (Aug. 1875) nog regeerenden paus in zoodanige mate beheerschten, als nog nooit een paus door hen beheerscht was.

En zoo komen we aan zijne geschiedenis.

Toen Gregorius XVI den 1en Juni 1846 tot groote vreugde der Romeinen gestorven was, wankelde de keus voor een nieuwen paus een tijd lang tusschen den staats-secretaris van Gregorius, den kardinaal Lambruschini, en den vroolijken en goedigen, bijna populairen, kardinaal graaf Mastai Ferretti van Sinigaglia. Maar den 16en Juni werd de laatste toch met algemeene stemmen gekozen en beklom den Heiligen Stoel, onder den naam van P i u s IX.

De geestdrift der Romeinen was buitengewoon groot, want men verwachtte van dezen paus een volledig breken met het tot nog toe gevolgde systeem aan het pauselijke hof. En werkelijk begon Pius IX met verschillende hervormingen geheel in den geest zijns volks. De algemeene staatkundige amnestie die hij uitschreef, en die aan meer dan 6000 gevangenen de vrijheid teruggaf, nam aller harten voor hem in.

Maar met die p o l i t i e k e beschikkingen waren zijn k e r k e l ij k e handelingen in lijnrechten strijd. Hieronder zijn in de eerste plaats te rekenen zijn Encyclica (rondschrijven aan alle bisschoppen) van den 9en November 1846, en nog meer zijn Allocutie (aanspraak aan de bisschoppen en Catholieken in 't algemeen) van den 17en Dec. 1847. In beide deze kerkelijke decreten toonde hij zich zoo goed »pauselijk" als ooit een van zijn voorgangers. Want daarin liet hij den donder van het Vaticaan rollen over de bijbelgenootschappen, het godsdienstige indifferentisme en het verkeerde onderwijs in de philosophische vakken, en ver-

doemde en verbande allen die meenden dat men buiten de catholieke kerk zalig kon worden, en vooral hen die zich verstoutten den bijbel naar hun eigen verstand uit te leggen, »terwijl God toch een levende autoriteit (den paus) had gesteld, die alleen den waren zin van de hemelsche openbaringen des bijbels leert en alle verschil in zaken des geloofs en der zedeleer door zijn onfeilbaar oordeel oplost.”

Reeds hieruit kon men vermoeden, dat de paus het met zijn moderne maatregelen in de wereldlijke regeering van zijn staten niet kon meenen. En weldra werd dat vermoeden bevestigd. Alles namelijk wat de paus daarin beschikte waren halve maatregelen, slechts met het doel om de Romeinen te bevredigen, opdat ze niet insgelijks door den geest der revolutie, die in 1848 de halve wereld schokte, zouden worden aangegrepen. Men begreep dus, dat al de ingevoerde hervormingen weder vernietigd zouden worden, zoodra het gevaar der revolutie weêr voorbijgedreven zou zijn.

Het gevolg hiervan was, dat de Romeinen er bij den paus op aandrongen, het gebouw der vrijheid voor goed te bevestigen. Toen begon de paus uit te stellen, en de Romeinen, die zich niet langer aan het lijntje wilden laten houden, maakten korte wetten en stelden in Maart 1848 een eigen constitutie op. Ja, wat het ergste was, nog in het eind van diezelfde maand verjoegen ze de Jesuiten, van wie men wist, dat ze den paus ganschelijk leidden.

Nu was het uit met den vrede en de liefde tusschen Z. Heiligheid en zijn Romeinen, en ten slotte zag Pius IX zich genoodzaakt, zijn heil in de vlucht te zoeken. Met behulp van den beierschen gezant, gelukte het hem onder een goede vermomming in den nacht van den 24en op den 25en Nov. naar de napelsche vesting Gaëta te ontvluchten.

Van hier uit slingerde hij nu den 1en Januari 1849 zijn banbliksem tegen Rome. Hij verbeeldde zich zeker, dat de goede bewoners der »eeuwige stad” oogenblikkelijk in zak en asch boete zouden komen doen. Maar hun antwoord bestond eenvoudig hierin, dat ze den paus als wereldlijk regent over den Kerkelijken Staat afzetten en Rome voor een Republiek verklaarden. Dat was een harde slag, doch Pius IX wist raad. Hij verzocht den president der toenmalige fransche Republiek, den lateren keizer Napoleon, om »interventie.” En Napoleon was oogenblikkelijk daartoe bereid, want hij had goede redenen om den paus op zijn zijde te wenschen, en hij zond een leger tegen het opgestane Rome. De Romeinen verdedigden zich dapper onder de leiding van Garibaldi, en eerst in Juli 1849 slaagden de Franschen er in, de stad stormenderhand te nemen.

Nu was de paus weder heer in den Kerkelijken Staat en, daar de fransche bajonetten hem wel in Rome zouden beschermen, stond niets aan zijn terugkeer naar de stad in den weg. Toch deed hij eerst in April 1850 zijn intocht, en ook nu nog ontvingen de Romeinen hem koel en onder een somber stilzwijgen. Ze haatten hem terecht, daar hij zich zoo geheel anders getoond had dan men van hem verwacht had. Maar hij deed zich van nu aan in zijn ware gedaante voor en omringde zich uitsluitend met mannen, die hem aanzetten om nog »pauselijker” op te treden dan zelfs zijn voorganger Gregorius XVI gedaan had.

Dat die mannen geene andere dan de zonen van Loyola waren, of zulke die door hen geinspireerd waren, begrijpt men. Bovendien bleek dit al aanstonds uit de eerste decreten, die Pius IX na zijn terugkeer te Rome van stapel liet loopen.

Het eerst wat de Jesuiten doordreven, was de heiligverklaring van hun medelid Petrus Claver, alsmede van Johannes de Britto. Daarop volgden dan Andreas Bobola en de bekende Petrus Canisius, en eindelijk kwam de heiligverklaring van de japaneesche martelaren, die de lezer van vroeger reeds kent. Dat waren allen Jesuiten, en blijkbaar waren het dan ook de Loyoliten, die den paus sedert zijn terugkeer uit Gaëta beheerschten, of alleen zulke kardinalen, die, gelijk de staats-secretaris Antonelli, zich geheel aan hunne partij hadden aangesloten.

Daar nu die heeren meer invloed op den tegenwoordigen tijd hebben geoefend dan menig koning, is het van belang enkele namen dier Jesuiten uit de omgeving des pausen te noemen. Het waren in de eerste plaats de generaal der Societeit van Jesus, de grijze Belg Beckx; voorts de Italianen Mignardi (de biechtvader van Pius IX), Piccirillo, Perrone en Curli; verder de Belgen Franzelin en de Bucq, eindelijk de Duitschers Schrader en Kleutgen. Zij allen werden den paus totaal onmisbaar, vooral de twee eerstgenoemden. En bovendien zorgden ze er wel voor, dat geen »ongeroepene", d. i. geen priester of leek die niet tot hun partij behoorde, ooit in 's pausen nabijheid kwam. Slechts in hun atmospheer mocht Z. Heiligheid ademen, slechts door hun bril zien, slechts uit hun mond hooren wat er in de wereld omging.

Vroeger, in vorige eeuwen namelijk, was zoo iets nooit voorgekomen, en ook niet mogelijk geweest. Want de andere Orden, vooral de Augustijners, Carmeliten, Minoriten en Dominicaners, zouden evenzeer hun invloed bij den paus hebben doen gelden, gelijk ze dan ook niet zelden de zonen van Loyola wisten van de plaats te dringen. Maar thans hadden al die Orden in Rome niets meer te beteekenen. De Jesuiten bewezen den paus, dat ze allen niet veel meer dan een plantenleven leidden. Ja, om de eenige Orde die nog iets beteekende, de Dominicaners namelijk, geheel onschadelijk te maken, gaf men haar in den Franschman Jandel een generaal, die geheel en al op de hand der Jesuiten was.

Evenals de geestelijken in het algemeen, hadden dus de Jesuiten al de oudere Orden in zich doen opgaan, met het Jesuitisme vereenzelvigd. En wat de nieuwere Orden betreft, de Redemptoristen, de Liguorianers enz., zij waren van den aanvang af niet anders geweest, dan de handlangers der Jesuiten, die hun den weg bereidden en van hen hun orders ontvingen.

Wie zou dan nog in staat geweest zijn, zich tegen den almachtigen wil der Jesuiten te verzetten? Een zeer beroemd geleerde en theoloog, de kardinaal Guidi, heeft het eenmaal beproefd, den paus bij een audiëntie die hij daartoe verzocht, klaren wijn te schenken. Maar wat is het gevolg geweest? Van dat oogenblik af aan werd hem de toegang tot Z. Heiligheid geweigerd en hij stond voortaan onder zijn collega's totaal geïsoleerd.

Hoe werd nu door de Jesuiten de invloed dien ze op den paus oefenden, gebruikt? Om den lezer niet te vermoeien wil ik slechts het voornaamste aanhalen. Dan wijs ik er in de eerste plaats op dat de Jesuiten den paus er toe brachten, om den 8en Dec. 1854 het leerstuk van de Onbevlekte ontvangenis der maagd Maria op eigen gezag, zoo goed als zonder concilie, te promulgeeren. Hierbij was het misschien minder om dat dwaze leerstuk te doen, dan om

de eigenmachtige wijze van vaststelling, nl. alleen door den paus. Met het oog op hetgeen men later wilde, was dit slechts een poging om hoogte te nemen, hoever de macht des pausen wel reikte. De bovengenoemde Jesuiet Clemens Schrader zegt er dan ook woordelijk het volgende van (1):

»Het is een daad waardoor het pontificaat van Pius IX zich van alle vroegere onderscheidt en zooals geen der vorige pontificaten kan aanwijzen. Want de paus heeft dit leerstuk zelfstandig en uit zijn eigen oppermacht, zonder medewerking van een concilie, omschreven, en deze zelfstandige omschrijving van een leerstuk sluit tevens, ofschoon niet uitdrukkelijk en formeel, toch ontwijfelbaar en feitelijk, een andere dogmatische beslissing in zich: namelijk de beslissing van het twistpunt, of de paus in geloofszaken ook persoonlijk onfeilbaar is, of dat hij die onfeilbaarheid slechts heeft wanneer hij aan het hoofd van een concilie staat. Pius IX heeft die onfeilbaarheid van den paus door zijn daad van den 8en Dec. 1854 wel niet theoretisch gedefinieerd, maar toch practisch in toepassing gebracht."

Daaruit blijkt dunkt mij duidelijk, dat met het verheffen van de onbevlekte ontvangenis tot een catholiek leerstuk niets anders bedoeld was dan poolshoogte te nemen, hoever de paus gaan kon. Het leerstuk zelf had reeds sedert eeuwen aanleiding tot twisten gegeven. Maar de orthodoxe leeraren der kerk waren er altijd tegen geweest en de verstandigen raadden aan, het tegenwoordig maar te laten rusten. Doch de Jesuiten, altijd groote bevorderaars van den Maria-dienst, hadden zich tot voorstanders er van opgeworpen. En nu had de grootste der jesuitenvrienden onder de pausen, Pius IX, besloten, of de Jesuiten hadden het onder zijn regeering den geschikten tijd geacht, de zaak tot beslissing te brengen.

Pius IX had reeds den 2en Febr. 1849 in eene afzonderlijke encyclica aan de bisschoppen medegedeeld, dat hij eene speciale commissie tot beslissing van de quaestie der Onbevlekte Ontvangenis zou aanstellen, en hun verzocht hem hun meeningen daarover zoo spoedig mogelijk kenbaar te maken. Reeds in dat schrijven kwam uit, hoeveel gewicht de paus aan dit zijn lievelingsplan hechtte. De commissie werd dan ook aangesteld en tot president benoemde de paus den beroemden theoloog Dr. Passaglia, den vriend der Jesuiten. Natuurlijk waren de overige leden van hetzelfde gehalte; maar toch duurden de beraadslagingen der commissie volle drie jaren, en eerst in Dec. 1853 leverde Passaglia zijn rapport in. Maar de conclusie van dat rapport was dan ook volkomen naar wensch: ze luidde dat, evenals aan Jesus, zoo ook »aan de maagd Maria, wegens hare alles menschelijke overtreffende heiligheid en genade, die anders niet te verklaren zouden zijn, op grond der Schrift, der traditie en van de kerkgebruiken, eene door de erfzonde niet bevlekte ontvangenis moest worden toegeschreven."

Ook de antwoorden der bisschoppen op de bovengenoemde encyclica of circulaire waren meest allen (2) gunstig, en zoo schreef Pius IX tegen den 1en Aug. 1854 een concilie te Rome uit, om het geprojecteerde leerstuk formeel te laten vaststellen. Maar het concilie kwam niet tot

(1) In zijn geschrift: »Pius IX als paus en als koning." Weenen 1865.

(2) Niet minder dan 440 prelaten stemden vóór den wensch des pausen als zonder bezwaar te vervullen, en slechts 32 vonden dat het verstandiger ware de zaak in dezen tijd te laten rusten.

stand, daar er slechts 192 prelaten verschenen en dan nog meest slechts italiaansche. Ja zelfs dezen kwamen zoo langzaam op, dat de eerste zitting eerst den 20en Nov. 1854 gehouden kon worden. Eenige dagen daarna legde de paus hun het leerstuk voor, en reeds den 4en Dec. volgde de toestemming van de vergaderden, zonder dat er een eigenlijke beraadslaging of discussie had plaats gehad. Daarop hield de paus op den 8en Dec. een plechtige hoogmis in de Sixtinische kapel, zette het beeld van Maria een diadeem van brillanten op en kondigde de bul »Ineffabilis Deus" af, waarin de paus »krachtens zijn eigen autoriteit en krachtens de autoriteit van Jesus en de apostelen Petrus en Paulus verklaarde,

»dat Maria in het eerste oogenblik van hare ontvangenis door een bijzondere genade en een bijzonder privilegie Gods van alle smet der erfzonde vrij gehouden was; dat dit door God geopenbaard was en voortaan door alle geloovigen vast en bestendig geloofd moest worden."

Zoo was dan eindelijk het doel bereikt, waarnaar de Jesuiten zoo lang gestreefd hadden; het dwaze dogma van de »Onbevlekte Ontvangenis der maagd Maria" was voortaan onder de catholieke leerstukken opgenomen. En hoe nam de Christenheid het nieuwe dogma op? De meeste menschen bleven er tamelijk onverschillig bij of spotten er meê. Maar de arme geestelijken die het waagden hun ontevredenheid met het nieuwe geloofsartikel luid te kennen te geven, werden gebannen en afgezet, en geene regeering waagde het toen nog zich hunner aan te trekken. Maar de Jansenistische bisschoppen in de Nederlanden vaardigden een specialen herderlijken brief tegen het nieuwe leerstuk uit, waarin ze ten duidelijkste bewezen, dat het noch in de H. Schrift, noch door de traditie geleerd werd. En hiertegen was de pauselijke macht machteloos. Wel slingerde de paus den ban tegen hen, maar de arm des H. Vaders kon hen onmogelijk bereiken.

Ook de houding van de Roomsche Curie in de staatkundige gebeurtenissen die nu volgden, was geheel het werk der Jesuiten, en daardoor werd paus Pius IX nog meer gecompromitteerd.

In den zomer van 1859 begon de oorlog der Franschen en Italianen tegen Oostenrijk. De lezer herinnert zich zeker wel den beruchten Nieuwjaarsgroet, die Napoleon III tot den Oostenrijkschen gezant von Hübner richtte. De Oostenrijkers moesten de door hen bezette pauselijke provinciën, de Romagna, reeds in Juni ontruimen, en dezen sloten zich onmiddellijk bij het koninkrijk Italië aan. En geen wonder, want een slechter geregeerde staat was er toen ter tijd misschien nergens in de wereld, en de pauselijke onderdanen zouden hun juk zeker ook al lang hebben afgeschud, wanneer ze niet deels door de Oostenrijkers (in de Romagna), deels door de Franschen (te Rome en omgeving), deels door de pauselijke huurtroepen (in de overige provinciën), met geweld in bedwang gehouden waren geworden.

Nu verlangde Napoleon III bij een schrijven van 31 Dec. 1859 van den paus, dat hij van de Romagna afstand zou doen, en beloofde hem dan zijn overige bezittingen te waarborgen. En de wijsheid gebood dit, om niet misschien nog meer te verliezen, maar de Jesuiten haalden den paus over om het sedert beroemd geworden antwoord te geven: »Non possumus", d. i. »wij kunnen niet". Pius IX beweerde namelijk, »dat hij niet kon afstaan wat niet aan hem, maar aan alle Catholieken behoorde."

Terwijl dat antwoord naar Parijs afgezonden werd, werden tegelijkertijd alle middelen te werk gesteld, om er kracht aan bij te zetten. Het gansche catholieke episcopaat moest protesteeren »tegen een daad van geweld, waardoor de oudste bezitting werd aangevallen en alle begrippen van recht wankel gemaakt werden". Bovendien werden er allerwege inzamelingen gehouden »voor den vervolgden paus", — de zoogenaamde Pieterspenning, die dan ook zoo welkom was, dat men er nog steeds mede voortgaat, — en door adressen, vergaderingen, predicaties, openbare gebeden en wat niet al? deed men wat maar bij menschen mogelijk was. Ja, zelfs een protestantsch vorst, de koning van Pruisen, werd aangezocht, om zijn zwaard voor den paus te trekken en daardoor zijn apostolischen zegen te verwerven. Maar alles bleef vruchteloos, en de Romagna was en bleef verloren.

Toen dreven de Jesuiten den paus tot het laatste middel, dat ter hunner beschikking stond, namelijk de excommunicatie van de »roovers der Romagna". Reeds den 26n Maart 1860 verscheen de banbul tegen »allen die zich aan rebellie, invasie, usurpatie en andere dergelijke misdadige aanslagen schuldig gemaakt hebben" enz. Kortom, reeds daarin werd duidelijk koning Victor Emanuel aangeduid, en later verscheen er nog een afzonderlijke excommunicatie van den koning in persoon. Maar Victor Emanuel stoorde er zich bitter weinig aan, en zijn leger en zijn volk evenmin. Neen! er kwam geen oproer tegen hem. Integendeel, de geestdrift voor hem nam er slechts door toe, terwijl de heilige vader te Rome een voorwerp van spot voor bijna alle Italianen werd. Ook geen enkele der buitenlandsche vorsten brak om 's pausen banbul de betrekkingen met den koning van Italië af. En zoo miste de pauselijke vloek ten eenenmale zijn doel. Natuurlijk! want de menschheid stond op een hoogeren trap van beschaving dan in de tijden van een Gregorius VII of een Innocentius III, en alleen de loyolistische omgeving des pausen had kunnen droomen, dat men den geest der Middeleeuwen nog weer kon oproepen.

Ook alle latere pogingen, om het verloren »erfdeel van Petrus" te herwinnen, bleven, gelijk ieder weet, vruchteloos. De Jesuiten dreven door, dat men van alle einden der catholieke wereld een pauselijk leger zou bijeenbrengen. Wel is waar vond men in den ridderlijken generaal Lamoricière, die in Algiers rijke ervaring had opgedaan, een geschikt aanvoerder en schaarden zich onder de vanen des geloofs een aantal oude gedienden uit de oostenrijksche en fransche legers; maar het meerendeel bestond uit een samenraapsel van alle natiën, en het was niet bestand tegen de italiaansche troepen. Het eind van de geschiedenis was, dat behalve de Romagna, ook nog Umbrie en de Marken aan den Kerkelijken Staat werden ontrukt en de paus (tot 1870) alleen Rome en het omliggende gebied overhield. Ja zelfs uit Rome ware hij reeds eerder verdreven geworden, wanneer een fransch corps hem niet tegen den aanval van den ongeduldigen Garibaldi in bescherming genomen had.

Sedert hebben echter de Jesuiten niet opgehouden, de quaestie van het »wereldlijk gebied des pausen" telkens op te werpen en de verbittering der catholieken over »den grooten roof" allerwege kunstmatig levendig te houden.

III. DE ENCYCLICA VAN 8 DEC. 1864.

Het was dus den paus slecht bekomen, dat hij zich in den oorlog van Italië en Frankrijk tegen Oostenrijk door de Jesuiten tot het uiterste had laten drijven en den koning van Italië den handschoen toegeworpen had. Maar dat bracht in geenen deele verkoeling tusschen hem en de Societeit aan. Integendeel kwam Pius IX hoe langer hoe meer in de strikken der Jesuiten, en zij dreven hem weldra tot een nieuwen stap, die in aanmatiging en driestheid al het vorige nog overtrof.

Den 8en Dec. 1864 vaardigde de paus een rondschrijven, encyclica, uit aan alle bisschoppen der kerk, waarin de gansche moderne beschaving veroordeeld en vervloekt werd. Dat stuk, dat met zijn middeleeuwschen stijl en totaal middeleeuwsche stellingen in de XIXe eeuw te voorschijn kwam, als waren de drie vorige eeuwen geheel tevergeefs, ja alleen tot schade doorleefd, deed de gansche wereld van verbazing opzien. Het is zooveel behandeld en besproken, dat we, op het gevaar af van den lezer te vervelen, er eenigszins uitvoerig over moeten zijn. Wij deelen daarom enkele hoofdpunten van den inhoud mede.

Na een pompeuse en uitvoerige inleiding over de heilige verplichting van den apostolischen stoel om over de arme zondige wereld te waken, en een algemeene klacht over de vele dwalingen van dezen tijd, laat de pauselijke stem zich aldus hooren: (1)

»Ofschoon Wij niet verzuimd hebben alle deze dwalingen dikwijls te verbieden en te veroordeelen, zoo gebiedt nochtans het welzijn der catholieke kerk, alsmede het door God Ons toevertrouwde heil der zielen en de welvaart der maatschappij zelf, Ons ten stelligste, dat Wij op nieuw uwe opperherderlijke zorgvuldigheid tot bestrijding van deze en andere nietswaardige meeningen, die uit deze dwalingen als uit bronnen ontspringen, opwekken. Want gij weet wel, eerwaardige broeders! dat er tegenwoordig niet weinigen zijn, die, terwijl ze op de burgerlijke maatschappij het ongerijmde en goddelooze beginsel van het Naturalisme toepassen, zich verstouten te leeren: dat de beste inrichting van den staat en de vooruitgang der maatschappij volstrekt vereischen, dat de menschelijke maatschappij geregeld en geregeerd worde zonder inachtneming van de uitspraken der religie, juist alsof die niet bestond."

»Ja, van dat door en door valsche begrip aangaande de leiding der maatschappij uitgaande, ontzien zij zich niet die allerverkeerdste, voor de catholieke kerk en het heil der zielen in den hoogsten graad verderfelijke meening te begunstigen, dat de vrijheid des gewetens en van den eeredienst een ieder mensch toekomend recht is, hetwelk de wet in elke welgeordende maatschappij moet uitspreken en beschermen, en dat de burgers een recht op die, door geene kerkelijke of burgerlijke autoriteit te beperken vrijheid hebben, krachtens hetwelk zij welke meeningen ook door het woord, door den druk of op eenige andere wijze openlijk en voor allen verkondigen en verklaren kunnen."

»En zij verkondigen zelfs in hun goddeloosheid, dat aan de burgers

(1) Daar de vertaler den origineelen latijnschen tekst der bul niet bij de hand heeft, zal de lezer zich met deze »vertaling van een vertaling" moeten vergenoegen. Maar die vreeselijk taaie volzinnen zijn wel overeenkomstig met het origineel.

en aan de kerk de bevoegdheid ontnomen moet worden, krachtens welke ze aalmoezen uit christelijke liefde tot den naaste openlijk mogen uitdeelen, en dat afgeschaft moet worden de wet, volgens welke op zekere dagen de slaafsche arbeid, om der wille van den godsdienst, verboden wordt, terwijl ze hoogst bedriegelijk voorgeven, dat genoemde bevoegdheid en genoemde wet tegen de beginselen eener goede staathuishoudkunde strijden.”

»En niet alleen willen zij den godsdienst uit de openbare maatschappij verdringen, maar zij willen den godsdienst zelfs uit de huisgezinnen buitensluiten. Want terwijl die menschen de hoogst verderfelijke dwalingen van het communisme en socialisme leeren en aanhangen, beweren ze, dat de huiselijke gemeenschap of het huisgezin den ganschen grondslag van haar bestaan slechts van het burgerlijke recht ontleent, en dat om dezelfde reden van de burgerlijke wet alle rechten der ouders aangaande hunne kinderen, en hoofdzakelijk het recht om voor de opvoeding en het onderwijs dier kinderen te zorgen, afstammen en afhangen. Met die goddelooze meeningen en inblazingen streven die hoogst bedriegelijke menschen er naar, dat de heilzame leer en de heilzame macht der catholieke kerk ganschelijk uit het onderwijs en de opvoeding der jeugd verbannen worde, opdat de teedere en buigzame harten der jeugd jammerlijk door allerlei schadelijke dwaalleeren aangestoken en verdorven worden. Daarom houden ze nooit op, de orde-geestelijken en wereldlijke geestelijken, van wie, gelijk de zekerste gedenkstukken der geschiedenis schitterend bewijzen, de christelijke, de burgerlijke en wetenschappelijke wereld zoo groote voordeelen getrokken heeft, op allerlei schandelijke wijzen te kwellen en te verkondigen: dat diezelfde geestelijkheid als een vijand van den nuttigen vooruitgang en van de beschaving, van alle bemoeiing mèt en alle betrekking tòt het onderwijs en de opvoeding der jeugd verwijderd gehouden moet worden.”

»Anderen echter wagen het met een bijzondere onbeschaamdheid het aan de kerk en aan dezen apostolischen Stoel door Christus den Heer verleende hoogste gezag aan de willekeur der wereldlijke autoriteit te onderwerpen, en alle rechten van die kerk en van dezen apostolischen Stoel met betrekking tot alles wat de uitwendige orde betreft, te loochenen. Want ze vermeten zich te beweren, dat de wetten der kerk het geweten niet binden, behalve wanneer ze door de wereldlijke macht afgekondigd zijn; dat de handelingen en besluiten der Roomsche pausen de sanctie en goedkeuring, of althans de toestemming, der wereldlijke macht noodig hebben; dat de excommunicatie, welke de Roomsche pausen tegen diegenen slingeren welke de rechten en bezittingen der kerk aangrijpen of aan zich trekken, op een verwarring der geestelijke orde met de burgerlijke en staatkundige orde berust; dat de kerk niets beslissen mag, wat de gewetens der geloovigen met betrekking tot het gebruik der tijdelijke dingen zou kunnen binden, eindelijk, dat de kerk niet het recht heeft, aan de overtreders harer wetten tijdelijke straffen op te leggen.”

»En zij schamen zich niet, openlijk voor de gansche wereld de uitspraak en het beginsel der ketters te volgen, waaruit reeds zoo vele verkeerde meeningen en dwalingen ontstaan zijn. Want ze zeggen steeds, dat de macht der kerk niet krachtens goddelijk recht van de wereldlijke macht gescheiden is en dat deze scheiding en onafhankelijkheid niet toegegeven kan worden, zonder dat de kerk in de wezenlijke rechten der wereldlijke macht ingrijpe en zich die aanmatige.”

»Wij kunnen eindelijk de verwatenheid dergenen niet met stilzwijgen voorbijgaan, die de bewering staande houden: dat aan al zulke uitspraken en decreten van den apostolischen Stoel, welke de leerstellingen des geloofs en der zedeleer niet betreffen, toestemming en gehoorzaamheid geweigerd kunnen worden, zonder zich te bezondigen en te vergrijpen aan de catholieke belijdenis."

»Bij eene zoo groote verkeerdheid van onbehoorlijke meeningen hebben Wij, gedachtig aan Onzen apostolischen plicht en bij Onze groote zorg voor het heil der zielen, die Ons van God toevertrouwd zijn, op nieuw Onze apostolische stem meenen te moeten verheffen, en daarom verwerpen, verbieden en verdoemen Wij, krachtens Ons apostolisch gezag, alle en elke in dit schrijven afzonderlijk opgenoemde slechte meeningen en leeringen. Wij willen en bevelen, dat ze door alle kinderen der catholieke kerk voor verworpen, verboden en verdoemd zullen gehouden worden."

Zoo schreef de paus aan alle catholieke bisschoppen, en zijn Encyclica sluit met de woorden:

»Datum te Rome bij den heiligen Petrus, den 8en Dec. 1864, in het tiende jaar van de dogmatische vaststelling van de onbevlekte ontvangenis der moeder Gods en maagd Maria, in het XIXe jaar van Ons Pontificaat. Pius IX."

Nu vragen we: welke zijn die »in dit schrijven afzonderlijk opgenoemde slechte meeningen en leeringen," welke de paus »verwierp, verbood en verdoemde?" De pauselijke lijst (»Syllabus") telt er tachtig op, en we zouden ze gaarne alle tachtig hier mededeelen. Maar dat zou toch al te veel ruimte wegnemen, en daarom vergenoegen we ons met een bloemlezing. Derhalve:

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 3 van den Syllabus): »De menschelijke rede is de eenige scheidsrechter over waar en onwaar, over goed en slecht; ze is op zich zelf wet en is met haar natuurlijke krachten in staat, voor het best en het heil der menschen en volkeren te zorgen."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 7 van den Syllabus): »De in de H. Schrift medegedeelde en verhaalde prophetiën en wonderen zijn bedenksels der dichters, en de geheimenissen van het christelijk geloof zijn de slotsommen van philosophische onderzoekingen, en in de boeken des O. en N. Testaments zijn mythische verdichtingen vervat en Jesus Christus zelf is een mythische verdichting."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 11 van den Syllabus): »De kerk mag niet alleen niet vijandelijk tegen de wijsbegeerte optreden, maar ze moet ook de dwalingen dier wijsbegeerte dulden en het aan haar overlaten, dat ze zich zelve verbetere."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 15): »Het staat ieder mensch vrij, dien godsdienst aan te nemen en te belijden, welken hij, door het licht der rede geleid, voor waar houdt."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 16): »De menschen kunnen bij de uitoefening van elken godsdienst den weg des eeuwigen heils vinden en de eeuwige zaligheid deelachtig worden."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 18): »Het Protestantisme is niets anders dan een verschillende vorm van denzelfden waren, christelijken godsdienst, en men kan daarin God evenzeer welgevallig zijn als in de catholieke kerk."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 21): »De kerk heeft niet de macht het leerstuk te verkondigen, dat de godsdienst der catholieke kerk de eenig ware godsdienst zou zijn."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 24): »De kerk heeft de macht niet uitwendigen dwang te oefenen, noch eenige tijdelijke, rechtstreeksche of indirecte macht."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 29): »De door den paus verleende genadebewijzen moeten voor ongeldig aangezien worden, wanneer ze niet door de staatsregeering onderzocht zijn."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 31): »De geestelijke rechtsmacht voor wereldlijke, civile en crimineele processen betreffende geestelijken moet geheel afgeschaft worden, ook zonder de toestemming van den pauselijken stoel te vragen."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 36): »De beslissing van een nationaal concilie is aan geene verdere beraadslaging onderworpen en iedere staatsregeering kan een zaak tot die beslissing brengen."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 38): »De scheiding der kerk in eene Oostersche en Westersche is een gevolg van de overdreven aanmatigingen der Roomsche pausen" (NB. Met de veroordeeling van die stelling wil de paus de geschiedenis eenvoudig annuleeren).

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 45): »De gansche leiding der openbare scholen, waarin de jeugd van een christelijken staat opgevoed wordt, kan en moet (met uitzondering van de bisschoppelijke seminariën in zeker opzicht) in handen van den staat zijn, en wel zoo, dat geen recht van eenig ander gezag, om zich in de handhaving der tucht, de regeling der studiën, de toekenning van graden en de keus der leeraren te mengen, erkend wordt."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 47): »De beste inrichting van den staat eischt, dat zoowel de volksscholen, die den kinderen van alle volksklassen toegankelijk zijn, als ook de openbare inrichtingen van hooger onderwijs, van alle gezag, leiding en inmenging der kerk onttrokken en aan de wereldlijke machten overgelaten worden, overeenkomstig den wil der regeeringen en naar gelang van den bij die regeeringen heerschenden geest"

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 55): »De kerk is van den staat en de staat van de kerk te scheiden".

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 67): »Volgens het natuurrecht is de band van den echt niet onverbreekbaar, en in verscheiden gevallen kan de echtscheiding door de wereldlijke overheid rechtsgeldig worden uitgesproken."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 72): »Bonifacius VIII heeft het eerst verklaard, dat de bij de wijding afgelegde belofte der kuischheid den echt nietig maakt".

(NB. Wederom een poging om een historisch feit door een pauselijke verdoeming te annulleeren).

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 73): »Krachtens een bloot burgerlijk contract kan onder Christenen een ware echt bestaan, en het is niet waar, dat de echt nietig is, wanneer het sacrament (van den echt nl.) niet toegediend is."

verworpen, verboden en verdoemd is de stelling (No. 77) »In onzen

tijd is het niet meer nuttig, dat de catholieke godsdienst als de eenige staatsgodsdienst, met uitsluiting van alle andere eerediensten, beschouwd worde."

eindelijk en ten slotte is nog verworpen, verboden en verdoemd de stelling (No. 80): »De Roomsche paus kan en moet zich met den vooruitgang, het liberalisme en de moderne beschaving verzoenen."

Dat was de onzinnige stap, waartoe de Jesuiten aan het eind van 1864 den paus wisten te bewegen, en men zou nu misschien meenen, dat ze eindelijk aan het eind van hun streven gekomen waren. In geenen deele, ze hadden nog een laatste kaart in handen, die uitgespeeld moest worden. Om dien laatsten slag echter beter voor te bereiden en tevens de jesuitische grondbeginselen van de encyclica of den Syllabus met jesuitische krachten te verbreiden en te verdedigen, moest er nog een maatregel genomen worden, waarover ik eerst wil spreken.

Een jaar later, en wel reeds in het begin van het jaar 1866 werd de redactie van de »Civilta cattolica", het officieele orgaan van den paus, door de Jesuiten overgenomen. Een afzonderlijke brève werd daarvoor uitgevaardigd, gedateerd den 12en Febr. 1866. Daarin verklaarde Pius IX, »vooreerst dat dit tijdschrift, behalve de verplichting tot verdediging van den catholieken godsdienst, vooral bestemd was, om het gezag en de macht van den Roomschen Stoel en zijne rechten te leeren en te verbreiden"; en ten anderen, »dat het voortaan geschreven en uitgegeven zou worden door een afzonderlijk collegie, bestaande uit mannen door den generaal der Jesuiten te benoemen."

Tevens stelde de paus ook een afzonderlijk gebouw tot beschikking der redactie en wees hun een behoorlijk inkomen toe, opdat de heeren redacteurs boven alle aardsche zorgen verheven zouden zijn.

Aanstonds benoemde de generaal Beckx, overeenkomstig de brève des pausen, de paters Piccirillo en Perrone tot redacteurs. En het is een feit, dat die beide redacteurs voortaan, evenals staatssecretarissen en ministers, gewoonlijk elke week eenmaal en dikwijls meermalen tot geregelde audiënties bij den paus werden toegelaten en nòg worden. Verder is het een feit, dat die redacteurs den paus op die audiënties de ten druk bestemde stukken voorlegden en nog voorleggen; dat de paus ze leest en, met of zonder zijn opmerkingen, of — gelijk meestal — onveranderd, naar de staatskanselarij zendt. En eindelijk is het een feit, dat de »Civiltà cattolicà" weldra, met groote letters gedrukt, verklaarde »wij (de redacteurs) zijn niet degenen die de pauselijke gedachten ingeven, en niet onze inspiraties zijn het waarnaar Pius IX spreekt en handelt; maar wij zijn niet anders dan de getrouwe echo van den heiligen Stoel." En wat volgt hieruit? Niets anders, dan dat de paus zelf openlijk erkent, dat de denkbeelden, die in de Civilta verkondigd worden, zijn eigen denkbeelden zijn, en dat derhalve de voortdurende felle strijd, dien de Jesuiten in dit blad tegen den modernen staat en de gansche moderne beschaving voeren, niets anders is dan de uitdrukking der innigste overtuiging van Paus Pius IX. Derhalve niets minder dan dit, dat het thans vaststaat, dat het tegenwoordige pauselijke Catholicisme zich totaal met het Jesuitisme, d. i. met de leer en het geloof der zonen van Loyola, heeft vereenzelvigd.

Ten slotte voeg ik hier nog bij, dat tot het personeel der redactie

van de *Civilta* ook nog behoort monseigneur Marini. Deze prelaat heeft slechts de laatste drukproeven van het tijdschrift na te zien; maar daar hij de vertrouwde is van den kardinaal staatssecretaris Antonelli, die ook geheel tot de groote partij der Jesuiten behoort, zijn er van zijn kant geen veranderingen van belang te vreezen.

IV. HET OECUMENISCH CONCILIE VAN 1870 EN DE ONFEILBAARHEID.

We spraken van een laatste kaart, die door de Jesuiten nog moest worden uitgespeeld. Die bestond hierin, dat ze den paus door een concilie voor onfeilbaar, of infaillibel, lieten verklaren.

Met het oog des verstands beschouwd, is het zeker ongerijmd, ja waanzinnig, de stelling te verkondigen, dat er één sterveling is, die de eigenschap der onfeilbaarheid bezit, want daarmede zou die sterveling ophouden sterveling te zijn en letterlijk tot een godheid verheven worden. Maar wanneer hebben de zonen van Loyola ooit bezwaar gemaakt, de rede vlak in het aangezicht te slaan, zoodra hun belang het meêbracht? Bovendien hebben ze niet van den eersten dag van hun ontstaan af de stelling verkondigd, dat de macht des pausen zoowel in geestelijke als in wereldlijke zaken onbetwist boven alle andere machten staat?

Natuurlijk, want, wàt ze waren, dat waren de Jesuiten alleen door den paus. Slechts aan den paus, of de pausen, hadden ze al hun privilegiën, ja hun gansche bestaan te danken, en zonder het pausdom was ook het Jesuitisme ondenkbaar. — En omgekeerd zou de macht van den paus reeds lang een einde genomen hebben, wanneer de zonen van Loyola er niet geweest waren. Zoo groeiden Jesuitisme en pausdom steeds meer met elkander ineén, en in den laatsten tijd kon men ze niet meer van elkander afscheiden.

Werd dus de paus onfeilbaar, dan werden de Jesuiten insgelijks onfeilbaar, of liever, kreeg de paus door het leerstuk der onfeilbaarheid een macht, zooals nog geen vroegere paus gehad had, dan waren het vooral de Jesuiten, die van die macht profiteerden. Ze kregen dan de volledigste heerschappij over de wetenschap, de letterkunde en het onderwijs in de catholieke kerk, en hun theologie en zedeleer werden tot de canonieke theologie en zedeleer verheven. Ja, — gelijk een nieuwere schrijver het uitdrukt, — dan zouden »zij alleen de dogmatische munt slaan," en alle andere orden, alle overige godgeleerden en geestelijken, ja de gansche catholieke Christenheid, moest zich ootmoedig voor hen buigen. Voorwaar, dan was hun Orde de »Urim en Thumim" van den pauselijken hoogepriester; want deze kon dan alleen een zijner orakels uitspreken, als hij vooraf zijn »borstschild" aangetrokken, de Jesuiten geraadpleegd had.

Derhalve »onfeilbaar" moest de paus worden, opdat de zonen van Loyola bezit zouden kunnen nemen van de gansche catholieke Christenheid en zich al hare levenskrachten toeëigenen. Maar het leerstuk van de onfeilbaarheid kon natuurlijk slechts door een algemeen Concilie vastgesteld worden. En derhalve drongen de Jesuiten sedert het jaar 1865 den paus al meer en meer, zulk een Concilie bijeen te roepen. Wel is waar, reeds sedert eeuwen had er geen oecumenisch (algemeen) concilie meer plaats gevonden en de verschillende mogendheden van

Europa zouden er zich tegen kunnen verklaren. Maar wat had de paus zich om zulke kleinigheden te bekommeren, waar zoo groote dingen op het spel stonden?

Zoo werden dan reeds van het jaar 1868 af aan de noodige voorbereidende maatregelen getroffen, om het concilie tegen het eind van 1869 te kunnen bijeenroepen. Overal spraken de Jesuiten nu van de groote verwachtingen, die van dit Concilie gekoesterd moesten worden. De Civiltà cattolicà liet zich in een hoofdartikel aldus hooren: »De liberale Catholieken vreezen, dat het Concilie de leer van den Syllabus (de encyclica van 1864) en de onfeilbaarheid van den paus zou kunnen verkondigen; maar de eigenlijke Catholieken, d. i. de meerderheid der geloovigen, koesteren verwachtingen en wenschen van tegenovergestelden aard. Zij wenschen, dat het Concilie de stellingen van den Syllabus zal promulgeeren, en niet minder zullen de ware Catholieken de promulgeering van de onfeilbaarheid des pausen met vreugde vernemen. Ieder erkent, dat de paus zelf niet geneigd is, om met betrekking tot een stelling, die hem rechtstreeks schijnt te betreffen, op eigen gezag alleen te handelen. Doch men hoopt, dat de eenstemmige openbaring des Heiligen Geestes door den mond der vaders van het Concilie de onfeilbaarheid des pausen bij acclamatie zal vaststellen. Eindelijk wenschen de ware Catholieken, dat het Concilie de reeks der huldebetooningen welke de kerk steeds aan de allerheiligste maagd gebracht heeft, zal afsluiten door de promulgatie van het leerstuk harer glorierijke opneming in den hemel."

Zoo schreef de Civilta, en dat was blijkbaar het officieele programma. Het belgisch-jesuitische blad »de Tijd" uitte zich aldus:

»Wij hopen, dat het concilie eens voor altijd de scheuring onder de Catholieken zal doen ophouden en tevens een doodelijken slag aan den geest en de leerstellingen van het liberalisme zal toebrengen. Daarom is het ook de zekere verwachting van alle ware geloovigen, dat het dogma van de onfeilbaarheid des pausen en van zijn oppergezag over alle conciliën zoo spoedig mogelijk vastgesteld zal worden."

Eindelijk verkondigde de jesuitische »Monde" — wie kent dit ultramontaansche fransche blad niet? — der menschheid het groote nieuws, dat het aanstaande concilie bestemd was, om den beslissenden slag te slaan tegen het Protestantisme. »Het Protestantisme", — zoo schreef »Le Monde" in Dec. 1868, — »is in zijn laatste tijdperk. Dat is een feit zoo in 't oogvallend, dat zelfs de hoofden dier secte zelf het zich niet ontveinzen kunnen. Het Protestantisme houdt zich nog in enkele gemoederen staande door den kern van christelijke (wel te verstaan catholieke!) waarheden, die het bewaard heeft. Maar bij verreweg de meerderheid der Protestanten vinden we niets meer dan rationalisme en nihilisme. Dat is het voorteeken van nieuwe en vreeselijke beproevingen voor de maatschappij. Doch wij meenen, dat die overgangstoestand kort van duur zal zijn. De rechtschapen gemoederen zullen terugbeven voor den afgrond, die zich voor hen opent, en tot de catholieke waarheid terugkeeren. De catholieke religie zal over de luthersche en calvinistische dwalingen zegepralen, gelijk ze de ariaansche dwaling en zoovele andere ketterijen, wier namen men nog slechts in de geschiedenis vindt, overwonnen heeft. Die groote ommekeer echter zal door het aanstaande algemeene concilie van den heiligen Petrus bewerkt worden, en dan zal vrede nederdalen op de menschen, wier gezindheid goed en rein is."

Men ziet wat groote dingen de Jesuiten door hun concilie hoopten te zullen bereiken. Maar de hoofdzaak was altijd de onfeilbaarheid des pausen, en zoo zou de vraag gesteld kunnen worden, of die leer alleen een maaksel der Jesuiten was, dan of ze reeds vroeger in de catholieke kerk bestaan had. Zonder den minsten twijfel moet ze als een werk der Jesuiten beschouwd worden. In de eerste vier eeuwen was er niet eens een paus, maar slechts een bisschop van Rome, die onder zijn groote medebisschoppen zeer weinig beteekende. Doch het zou al te theologisch en al te vervelend worden, wilden we de gansche geschiedenis van dit leerstuk uiteenzetten. Genoeg is het te zeggen, dat die Roomsche bisschoppen, gelijk men weet, in den loop der eeuwen hun macht hoe langer hoe verder hebben uitgebreid. Een der middelen om dien invloed en die macht te vermeerderen was de aanspraak, die enkele latere pausen begonnen te maken, op een zeker hoogste gezag in geloofs- en andere zaken. Doch de algemeene conciliën, die pausen aanstelden en afzetten, handhaafden steeds hun recht, boven den paus te staan. Vooral dit punt willen we nog even releveeren. Zoo plechtig en beslist als het mogelijk was, had het groote oecumenische concilie van Basel, in 1414, die stelling nog uitgesproken.

Dat was misschien het gewichtigste en grootste concilie. dat ooit vergaderd geweest was. Behalve de paus en de keizer, namen er 26 vorsten, 140 graven, 20 kardinalen, 7 patriarchen, 20 aartsbisschoppen, 391 bisschoppen en abten, over de 300 doctoren in de theologie en niet minder dan 4000 andere priesters deel aan. Tevens was het ook het invloedrijkste, daar alle christelijke vorsten van Europa bij voorbaat verklaard hadden, dat men zich aan de beslissingen van dat concilie zou moeten onderwerpen.

Welnu, dat concilie van Basel stelde in zijn vierde en vijfde zitting het volgende als eeuwig bindend geloofsartikel vast: »Elk rechtmatig bijeengeroepen, oecumenisch concilie ontleent zijn gezag onmiddelbaar van Christus, en in zaken des geloofs, in de herstelling van de scheuring en in de hervorming der kerk aan hoofd en leden is ieder, ook de paus, aan zulk een concilie onderworpen." — Alle aanwezige prelaten en potentaten keurden dat eenstemmig goed en de gansche Christenheid zeide er amen op.

Doch sedert het opkomen van de Orde der Jesuiten werd dat alles anders. Zij beschouwden het als hun hoofdtaak het pausdom weder in de alles beheerschende oppermacht, die het tijdens een Hildebrand en Innocentius III gehad had, te herstellen. Uit den aard der zaak waren de pausen het meestal met hen eens, en voortaan waren alle pauselijke bullen en besluiten er slechts op berekend, de macht des pausen steeds vaster en uitgebreider te maken.

Zoo lang echter het geloofsartikel van het Baselsche concilie nog bestond, dat de concilien boven den paus stonden, was het doel nog niet volkomen bereikt. Er bleef dus niets anders over, dan een nieuw oecumenisch concilie bijeen te roepen, dat den paus, als boven de concilien staande, voor onfeilbaar verklaarde. Dat was de groote triumph, dien de Jesuiten van den nieuwen tijd zich voornamen te behalen, en natuurlijk omhelsde Pius IX dat plan met zijn gansche hart.

Derhalve vaardigde de paus den 29 Juni 1868 een rondschrijven uit, waarbij de opening van het concilie op den 8 Dec. 1869 vastgesteld

werd, en de inhoud van dat schrijven werd nu van alle zijden besproken en bestudeerd. De heilige vader herinnerde daarin, »dat de pausen in tijden der zwaarste nooden der kerk en der maatschappij steeds almeene conciliën bijeengeroepen hadden, om met de bisschoppen van de gansche catholieke wereld in gemeenschappelijke beraadslaging datgene vast te stellen, wat ter bepaling der geloofsartikelen, ter vernietiging der heerschende dwalingen, ter verdediging, verheldering en ontwikkeling der catholieke leer, tot onderhouding en herstelling der kerkelijke tucht en tot wering van het zedenbederf onder de volken zou kunnen dienen."

»Tegenwoordig echter," — zoo stond er verder in dat schrijven, — »tegenwoordig wordt de kerk door vreeselijke stormen geschokt en de maatschappij gaat onder vele en groote kwalen gebukt. De catholieke kerk en hare leer, alsmede het hoogste gezag van den pauselijken stoel, worden aangevallen, de godsdienstige Orden worden opgeheven, goddelooze geschriften van allerlei aard worden verbreid en het onderwijs wordt bijna overal aan de geestelijkheid onttrokken. Daaruit ontstaat het steeds toenemend ongeloof en zedenbederf; daaruit de schending van goddelijke en menschelijke wetten, zoodat niet alleen de kerk maar ook de maatschappij onder verwarring en allerlei ellende gebukt gaan. Om nu aan die verwarring en dien nood te gemoet te komen, wordt een algemeene kerkvergadering bijeengeroepen, die alles nauwkeurig overwegen en vaststellen zal, wat de reinheid des geloofs, de tucht en opleiding der geestelijkheid, de handhaving der kerkelijke voorschriften, de verbetering der zeden en het christelijk onderwijs der jeugd betreft, opdat de leer der kerk allerwege weder hersteld, steeds meer verbreid en tot gelding gebracht moge worden."

Zoo ongeveer liet de paus zich over het doel van het concilie uit. Tot deelneming aan het concilie werden opgeroepen niet alleen de catholieke patriarchen, aartsbisschoppen, bisschoppen, abten en allen die van oudsher tot zitting en stemming op de algemeene conciliën der catholieke kerk gerechtigd waren, maar ook die bisschoppen der Grieksche kerk, die niet in gemeenschap tot den roomschen stoel stonden. Desgelijks werden ook uitgenoodigd de Protestanten en »allen, die wel is waar denzelfden verlosser Christus Jesus erkennen en zich beroemen Christenen te zijn, maar het ware christelijke geloof niet belijden en buiten de gemeenschap der catholieke kerk staan."

»Aan die allen," — zoo heet het ten slotte — »zal door het concilie de gelegenheid gegeven worden, zich los te rukken uit een toestand, waarin ze niet zeker kunnen zijn van hun eigen zielenheil, en weder te keeren in den schoot der heilige moederkerk. Want van dien terugkeer tot de waarheid en de gemeenschap met de catholieke kerk hangt niet alleen het heil der afzonderlijke personen af, maar ook dat der gansche christelijke maatschappij."

Aldus lieten de Jesuiten den paus in zijn rondschrijven spreken, en het moet erkend worden, dat het eenige sensatie verwekte. In de eerste plaats lieten de Protestanten zich hooren, en ieder verbaasde zich over de naïve uitnoodiging des pausen, om deel aan het concilie te nemen. Nog meer verbaasde men zich over zijn kinderlijk geloof, dat de Protestanten thans op eenmaal tot inkeer komen en weer goede Catholieken zouden worden, en het ontbrak niet aan allerlei spotternijen. Daarentegen werd van vele zijden een ernstig protest tegen het pauselijk schrij-

ven ingebracht, en hier en daar den paus en den Jesuiten duchtig de waarheid gezegd. Een Engelschman eindelijk, Dr. Cumming, ging zelfs zoover, den heiligen Vader te schrijven, dat hij aan het concilie zou deelnemen, wanneer men hem toestond, de grondstellingen van het Protestantisme te verdedigen, en maakte tevens zijn eigenaardigen voorslag in de nieuwsbladen bekend. Natuurlijk kwam er niets van zijn plan. De paus liet hem door den aartsbisschop van Westminster, Dr. Manning, antwoorden, »dat de kerk van den heiligen Petrus zich met de behandeling van reeds lang verdoemde dwalingen en ketterijen niet kon inlaten; maar dat alle Protestanten hoogst welkom zouden zijn, wanneer ze hun afwijkende meeningen verlaten en tot den heiligen vader, van wien ze ongelukkigerwijze afgedwaald waren, wilden terugkeeren."

Doch, laat ons van de uitingen der Protestanten over het concilie afstappen en wenden we ons tot de Catholieken. De meesten hunner bleven onverschillig, als ze zich niet vroolijk maakten over de groote comedie. Anderen, die al lang door de Jesuiten gewonnen waren, keurden de zaak goed en verheugden zich over den nieuwen twistappel, die onder de menschheid geworpen zou worden. Eindelijk was er een minderheid, die met een eigenaardige vrees voor het uitgeschreven concilie vervuld was, en die minderheid, — met de duitsche bisschoppen die deswege te Fulda bijeengekomen waren, aan het hoofd, — liet niet na, openlijk hare waarschuwende stem er tegen te verheffen. Maar van meer gewicht dan dit alles was, dat één van de duitsche gouvernementen, het Beiersche, zich in de zaak mengde en met merkwaardige openheid de eigenlijke bedoelingen van het concilie blootlegde.

De heilige vader had namelijk in zijn bovengenoemd rondschrijven er geen woord van gesproken, dat men van plan was, op het concilie de onfeilbaarheid des pausen tot geloofsartikel te verheffen. Neen, hij sprak slechts op de meest zalvende wijze over bevordering van godsdienst en deugd, over verdediging der waarheid en des geloofs, over verbetering van het onderwijs der jeugd en wat dies meer zij. Zijne Heiligheid wilde naar het schijnt de wereld in den waan brengen, dat er slechts dood onschuldige dingen op het concilie behandeld zouden worden. Maar de beiersche eerste minister, vorst Hohenlohe, zond den 9n April 1869 een circulaire aan de beiersche gezanten bij de verschillende europeesche hoven, die de koe moedig bij de hoorns vatte. Die circulaire is belangrijk genoeg, om haar hier mede te deelen. Ze luidt aldus:

»Men kan tegenwoordig met zekerheid aannemen, dat het door Z. H. paus Pius IX uitgeschreven algemeene concilie, wanneer geen onvoorziene gebeurtenissen tusschenbeiden treden, werkelijk in December e. k. gehouden zal worden. Zonder twijfel zal het door een groot aantal bisschoppen uit alle deelen der wereld bezocht en talrijker worden dan eenig vroeger concilie. Het zal dus ook zeker in de openbare meening van de catholieke wereld aanspraak maken op de hooge beteekenis en het gezag, die aan een oecumenisch concilie toekomen."

»Dat nu het concilie zich alleen met geloofspunten, met onderwerpen van zuiver theologischen aard, zal bezighouden, is niet waarschijnlijk. Want dergelijke vragen, die alleen op een concilie uitgemaakt kunnen worden, zijn tegenwoordig niet aan de orde. De eenige dogmatische stof, die men, naar ik uit zekere bron verneem, te Rome door het concilie wil laten uitmaken, en voor welke tegenwoordig de Jesuiten in Italië, in Duitschland en elders agiteeren, is de quaestie van de onfeil-

b a a r h e i d d e s p a u s e n. Die quaestie echter heeft een strekking, die ver buiten het zuiver religieuse gebied reikt; ze is van hoog politieken aard, daar hiermede ook d e m a c h t d e s p a u s e n o v e r a l l e v o r s t e n e n v o l k e r e n i n w e r e l d l ij k e z a k e n beslist en tot geloofsartikel verheven zou worden."

»Dwingt nu reeds deze hoogst gewichtige en wijd strekkende quaestie alle regeeringen, die catholieke onderdanen hebben, hare aandacht op het concilie te vestigen, de belangstelling, of liever de bezorgdheid dier regeeringen zal nog toenemen, als ze letten op de voorbereidende werkzaamheden die reeds een aanvang genomen hebben en vooral op de indeeling der te Rome gevormde commissies hiervoor. Onder die commissies is er namelijk één, die zich alleen met de onderwerpen van politiek-kerkelijken aard moet bezig houden. Het is dus zonder twijfel de bepaalde bedoeling van het Roomsche hof, door het concilie althans enkele besluiten over kerkelijk-politieke onderwerpen en quaesties van gemengden aard te laten behandelen."

»Hierbij komt, dat het door de Roomsche Jesuiten uitgegeven tijdschrift »Civiltà cattolica", — aan hetwelk door Pius IX bij een afzonderlijke brève het karakter van een officieus orgaan der Curie is toegekend, — het eerst onlangs als een bepaalde taak van het concilie aangegeven heeft, de s t e l l i n g e n v a n d e n p a u s e l ij k e n S y l l a b u s van den 8n Dec. 1864 i n positive besluiten of zoogenaamde c o n c i l i a r i s c h e d e c r e t e n t e v e r a n d e r e n. Daar nu echter de artikelen van den Syllabus tegen verscheidene belangrijke axioma's van het staatsleven, zooals het zich bij alle beschaafde volkeren ontwikkeld heeft, aandruischen, zoo ontstaat voor de regeeringen de ernstige vraag: of en in welken vorm ze eensdeels de bisschoppen hunner landen, anderendeels later het concilie zelf op de bedenkelijke gevolgen moeten wijzen, die zulk eene opzettelijke en principieele verstoring der bestaande betrekkingen tusschen staat en kerk na zich zal moeten slepen."

»Verder rijst de vraag op, of het niet doelmatig zou kunnen zijn, dat de gouvernementen gemeenschappelijk, bijv. door hunne vertegenwoordigers te Rome, het een of ander voorbehoud of protest inbrachten tegen zulke besluiten, die op eenzijdige wijze, zonder medewerking der vertegenwoordigers van den staat, zonder eenige voorafgaande mededeeling, aangaande politiek-kerkelijke quaesties of onderwerpen van gemengden aard door het concilie genomen mochten worden. Het komt mij volstrekt noodzakelijk voor, dat de verschillende gouvernementen naar eenstemmigheid ten opzichte van deze ernstige aangelegenheid streven. Ik heb tot nog toe gewacht, of ook van de een of andere zijde een stap in die richting gedaan zou worden; daar dit echter niet het geval geweest is en de tijd dringt, zie ik mij genoodzaakt, u op te dragen, deze aangelegenheid bij de regeering waarbij ge geaccrediteerd zijt, ter sprake te brengen, ten einde over de stemmingen en meeningen aangaande deze belangrijke zaak bericht in te winnen. Ik verzoek u derhalve de volgende vraag aan de overweging van het bedoelde gouvernement te onderwerpen: of niet een gemeenschappelijke, zoo mogelijk collective, maatregel der europeesche staten, in een meer of minder gelijkluidenden vorm, te treffen ware, om het Roomsche hof bij voorbaat te onderrichten aangaande de houding die ze tegenover het concilie zullen aannemen, en of niet misschien een conferentie van vertegenwoordigers van alle betrokken gouvernementen als het meest geschikte middel

te beschouwen zou zijn, om over de gemeenschappelijke houding ernstig te beraadslagen."

Men ziet, de beiersche eerste minister sprak open en duidelijk en zijn doel was, de plannen van den paus en zijn vrienden, de Jesuiten, althans met betrekking tot de dogmatiseering van den Syllabus en de onfeilbaarheid van den roomschen hoogepriester, te verijdelen. Maar de wijze raad van Hohenlohe vond geen weerklank bij de overige europeesche regeeringen. Wel is waar verscheiden gouvernementen zagen het groote belang van de zaak wel in, en richtten aanstonds de vraag tot de roomsche Curie of men daar werkelijk de plannen koesterde, waarvan de beiersche minister sprak. Doch de pauselijke staats-secretaris, kardinaal Antonelli, gaf de meest geruststellende verzekeringen en beweerde uitdrukkelijk, dat de roomsche Curie niet verantwoordelijk was voor hetgeen een enkele Jesuiet in de »Civilta" verkoos te schrijven. De genoemde hoven lieten zich dus om den tuin leiden en sloegen het voorstel van Hohenlohe af. Men meende krachtig genoeg te wezen en wilde eerst het concilie afwachten. Er kwam dus niets van de conferentie die Hohenlohe aangeraden had, men legde aan het bijeenkomen van het concilie geen hindernissen in den weg en liet de Jesuiten-partij eenvoudig begaan.

Het concilie was tegen den 8n Dec. 1869 uitgeschreven. Reeds den 1n Dec. waren er 400 prelaten en bisschoppen te Rome aanwezig, en op den bepaalden dag, des morgens om 9 uur, kon het concilie met 700 leden geopend worden. Prachtig en plechtig waren de ceremoniën der opening, die volle 6 uren duurden; doch we zullen ze maar niet beschrijven. Het belangrijkste was, of had moeten zijn, de allocutie, de openingsrede, des pausen. Doch hoewel Z. H. een uur lang zijn inderdaad liefelijke stem deed hooren, men vernam eigenlijk niets aangaande het doel van het concilie, evenmin als men dat uit de oproepingscirculaire gedaan had.

Wat echter het concilie zelf betreft, het is van belang eerst de samenstelling er van na te gaan. Van de 1166 hooge geestelijken die de kerk op dat oogenblik telde (1), had men gerekend, dat zoo wat de helft wegens ouderdom, ziekte of andere redenen zou wegblijven. Doch dat viel nog in zoover mede, dat er in het geheel 767 prelaten opkwamen. Zulk een menigte kerkvorsten was nog nooit op eenig vroeger concilie opgekomen, en Pius IX kon met billijken trots zijn schapen overzien.

Maar als men van het tellen tot het wegen overging, dan was er een belangrijk onderscheid tusschen die groote geestelijke heeren. Terwijl b. v. de diocese Breslau 1,700,000 Catholieken telt, werd ze maar door een bisschop vertegenwoordigd. De kerkelijke staat daarentegen telde in 1869 nog niet eens 700,000 catholieke inwoners en had 62 (!) bisschoppen naar het concilie afgezonden. Van Napels en Sicilië waren 68 aartsbisschoppen en bisschoppen verschenen. Kortom, het gansche catholieke Duitschland, dat over de 12 millioen zielen telde, was slechts door 14 kerkvorsten vertegenwoordigd, terwijl er van Italië alleen niet minder dan 194 op het concilie zaten. Daarin lag blijkbaar een groote onrecht-

(1) Namelijk de paus, 57 kardinalen, 12 patriarchen, 139 aartsbisschoppen, 723 bisschoppen en eindelijk 234 titulaire aartsbisschoppen en bisschoppen »in partibus infidelium", gelijk ze heeten.

vaardigheid en onregelmatigheid. Niettegenstaande dat bepaalde de paus, dat ieder bisschop, onverschillig of hij een groote of kleine gemeente vertegenwoordigde, één stem zou uitbrengen, en zelfs de titulaire bisschoppen hadden ook één stem.

't Was duidelijk, waarom dit geschiedde. Reeds den 2n Dec. had de »Civilta" verkondigd, dat de bisschoppen niet naar Rome geroepen waren om te discussieeren, maar om alle voorstellen goed te keuren, die hun namens den paus zouden worden voorgelegd. Daarom was het te meer van belang, dat de groote meerderheid der bisschoppen zich blindelings als werktuigen der Jesuiten lieten gebruiken. Voor zulk een meerderheid hadden ze dan ook behoorlijk gezorgd. Al spoedig na de opening van het concilie bleek het, dat er twee groote partijen waren. Maar die partijen waren zeer ongelijk, namelijk éene, de minderheid, van omtrent 160, en éene, de meerderheid, van 600, zegge zes honderd!

Die meerderheid bestond bijna uitsluitend uit twee soorten van bisschoppen, namelijk de bisschoppen van de zoogenaamde romanische landen en de titulaire bisschoppen of bisschoppen der zendingen. De romanische bisschoppen waren die uit Italië, Spanje en Portugal, en voorts uit Mexico, Brasilië en de zuid-americaansche vrijstaten. Ze leverden een contingent van omtrent 350 koppen. Dat zij geheel en al stemden, zooals de pauselijke partij wilde, laat zich begrijpen. Immers de meesten hunner hadden al hun beschaving en theologie — en het was niet veel! — uitsluitend in jesuitische collegiën opgedaan. Bovendien waren de spaansche bisschoppen indertijd aangesteld door de even vrome als liederlijke koningin Isabella en haar trouwen raadsman, den pauselijken nuntius, die wel gezorgd had, dat slechts makke schapen gekozen werden. En van Zuid- en Middel-America, waar vooral de hooge geestelijkheid nog in de diepste onkunde verzonken was, had de Jesuitenpartij nog minder tegenstand te vreezen. Geen haar beter waren de zoogenaamde missie-bisschoppen uit Asië, Africa en Australië, die samen een contingent van over de 150 leverden. Want zij waren allen zonder uitzondering kweekelingen van de Propaganda te Rome. »Stemvee", zooals men in Noord-America zegt, anders waren ze niet, en dat was ook de reden, waarom men hen uit hun verre standplaatsen naar Rome had laten komen.

En om die beste mannen uit hun verre landen over te laten komen, had men zich dan ook vrij wat opoffering getroost. Ze hadden bijna allen op kosten van den paus hun reizen gemaakt, moesten te Rome al dien tijd onderhouden en nog bovendien franco teruggezonden worden. En zoo weinig had men tegen deze onmetelijke onkosten opgezien, dat de paus — met opzet! — juist in de jaren 1868 en 1869, nog 50 nieuwe bisschoppen »in partibus infidelium" gekozen had!

Bij deze ruim 500 ongetwijfeld slaafsche stemmen kwamen nu nog de overige jesuitisch-gezinde bisschoppen uit Frankrijk, Engeland, België en Noord-America. Daardoor klom de meerderheid van welke men al aanstonds »zeker" was, tot minstens 600 stemmen.

De minderheid daarentegen, die men op ongeveer 160 stemmen aansloeg, bestond deels uit de duitsche, hongaarsche en boheemsche bisschoppen, voor zoover ze niet vooruit door de Societeit van Jesus gewonnen waren, deels uit die Franschen, Noord-Americanen en Engelschen, die ontwikkeling en kennis hadden. Maar zelfs die minderheid

wilde men staande het concilie nog bekeeren of, althans tot een minimum beperken. Van enkelen zeker kon men niet verwachten, dat ze ooit aan de jesuitische influisteringen gehoor zouden geven. Maar er waren er nog altijd genoeg, die men hoopte mak te zullen maken. Dadelijk na de opening van het concilie werd dan ook een net van intrigues over die heeren gespannen, waarvan de draden allen in het paleis »del Gesu" samenliepen. Sommigen lieten zich door een kleinigheid (1), anderen door een kardinaalshoed winnen; de poolsche bisschoppen werden warm gemaakt door de belofte, dat de paus zijn zegen geven zou, als Polen zich van Rusland losrukte. Kortom, lokspijzen van allerhanden aard wist men met behendigheid toe te dienen. En waar zachte middelen niet hielpen, begon men met dreigingen, tot zelfs met de bedreiging der excommunicatie.

Hoe dóór en dóór jesuitisch-ultramontaansch de meerderheid dan ook was, bleek al aanstonds bij de keuze der commissies. Evenals bij andere beraadslagende lichamen werden de onderwerpen die aan de beraadslaging van het concilie onderworpen zouden worden, eerst in handen gesteld van commissies, om er praeadvies, zoogenaamd rapport, over uit te brengen. Zes zulke vaste commissies werden er gekozen, ééne voor dogmatiek en geloofszaken, de tweede voor politiek-kerkelijke quaesties, de derde voor de kerkelijke tucht, de vierde voor de geestelijke Orden, de vijfde voor de aangelegenheden der oostersche kerk en de zesde voor gemengde zaken. De beide eerste waren echter verreweg de belangrijkste, en in de personen die hiervoor gekozen werden, spiegelde zich natuurlijk de eigenlijke richting van het concilie af. Welnu, reeds den 14n December werd de commissie voor de zaken des geloofs gekozen. En nu kon de minderheid, het (betrekkelijk) vrijzinnige deel van het concilie, geen enkelen van haar partij er door krijgen, ofschoon ze zich alle moeite gaf, opdat althans de beide uitstekende geleerden, Dr. Hefele en bisschop Dupanloup, niet voorbijgegaan zouden worden. De meerderheid koos enkel creaturen der Jesuiten, en wel getrouw volgens de lijst die in het paleis van den generaal vooruit opgemaakt was. Evenzoo ging het met de andere commissies, en nu wist men natuurlijk ook vooruit, dat elk voorstel dat de jesuiten-partij zou gelieven in te dienen, ook zou doorgedreven worden.

In het voorbijgaan wil ik hier enkelen der coryphaeën uit de beide kampen waarin het concilie verdeeld was, opnoemen. Tot de groote meerderheid der prelaten, die de »zuilen van het pausdom" waren, behoorden er toch enkelen die niet, zooals velen, zelfs geen latijn verstonden, maar door eenige geleerdheid uitmuntten. Als zoodanig traden op den voorgrond Cardoni, aartsbisschop van Edessa, de kardinaal Barnabo, de praefectus der Propaganda, de kardinalen de Angelis, de Luca, Capalti en Bilio. De laatste verstond juist genoeg duitsch, om in het duitsch te zeggen, dat hij gruwde van de duitsche wetenschap. Voorts behoorden tot diezelfde meerderheid Monsignore Lulio en de prelaten Audisio en Vincenzi. Maar de meest beteekenenden van die partij waren geen Romanen, maar Engelschen, Franschen of Duitschers, als: aartsbisschop Dechamps van Mechelen, aartsbisschop Spalding van Baltimore (hoewel die in den aanvang zich nog als vrijzinnig aanstelde),

(1) Zooals b. v. bisschop Lavigerie van Nancy, door een nieuw liturgisch kleed, superhumale genoemd, dat anders geen westersch bisschop dragen mocht.

aartsbisschop Manning van Westminster, de opvolger van kardinaal Wiseman, die de meeste engelsche en iersche bisschoppen op sleeptouw wist te krijgen. Onder de weinige Duitschers, die door dik en dun met de meerderheid meêgingen, maakten zich vooral verdienstelijk de bisschoppen Martin van Paderborn, Senestrey van Regensburg, Feszler van St. Pölten en Leonrod van Eichstädt. Onder de Franschen moeten vooral genoemd worden de bisschoppen Pie van Poitiers, Dreux-Brézé van Moulins en Reynier van Cambrai, alsmede Plantier van Nimes en Mermillod van Genève, hoewel dezen zich toen nog minder op den voorgrond plaatsten.

Tot de coryphaeën der minderheid, die echter door geleerdheid, welsprekendheid en eerlijkheid veel meer beteekenden, behoorden aartsbisschop Melchers van Keulen, aartsbisschop Haynald van Kalosca (in Hongarije) en vooral bisschop Stroszmayer van Bosnië en Sirmië; verder aartsbisschop Darboy van Parijs, aartsbisschop Dupanloup van Orleans, bisschop Hefele van Rottenburg, kardinaal-vorst-aartsbisschop Schwarzenberg van Praag, kardinaal-aartsbisschop Rauscher van Weenen, kardinaal-aartsbisschop Matthieu van Besançon en aartsbisschop Ginoulsiac van Lyon, eindelijk de bisschoppen Förster van Breslau, Dinkel van Augsburg en Eberhard van Trier.

Doch wat hielp dezen mannen hun geleerdheid en hun inspanning tegen het overstemmen en overschreeuwen der domme of slaafsche minderheid? Bovendien kon de beraadslaging op het concilie een vrije, ja zelfs een beraadslaging, genoemd worden? In geenen deele.

Tot vergaderplaats van het concilie was gekozen de rechterarm van het dwarsschip van de St. Pieterskerk, welke ruimte door een beschot van het overige gedeelte der kerk afgescheiden was. En nu bleek het al aanstonds, dat deze ruimte het eerste vereischte voor een beraadslagende vergadering totaal miste: men kon den redenaar niet verstaan; alleen het geweldige organ van een Stroszmayer drong tot aller ooren door. En om de maat vol te meten werd dadelijk bij de eerste zittingen door den paus aan alle leden verboden, hun gedachten of redevoeringen te laten drukken.

Maar dat was nog niet genoeg. Ook het recht om zelfstandig met voorstellen of interpellaties op te treden, werd den leden niet gelaten. De paus benoemde geheel eigenmachtig een »Generale Congregatie," die alle voorstellen der leden van het concilie vooraf moest onderzoeken, of ze wel behandeld zouden worden. En die congregatie werd uit louter jesuitisch-gezinden van het zuiverste water samengesteld. Per slot van rekening werden alleen zulke voorstellen behandeld, die van de pauselijke partij uitgingen. De leden hadden eigenlijk niets te doen, dan hun »placet," hun toestemming, te geven, en of er enkelen tegen hadden gestemd of niet, het voorstel werd tot besluit verheven met de gewone formule: »Wij, met goedkeuring van het heilige concilie, besluiten en stellen vast, enz....."

Nadat al die netten gespannen en al die ketenen gelegd waren, begon het concilie aan het eigenlijke werk. Met opzet waren de punten, die men voornemens was door het concilie te laten behandelen, of eigenlijk slechts te laten sanctioneeren, niet vooruit, zelfs niet aan de leden, bekend gemaakt, opdat ze er zich niet op zouden kunnen voorbereiden en er over studeeren. Doch het doel was, het leerstuk der hemelvaart van

Maria, de stellingen van den Syllabus en de onfeilbaarheid des pausen te laten vaststellen. Dat waren de drie hoofdzaken. Al het overige dat behandeld werd, was blijkbaar slechts nevenzaak.

Wat nu de hemelvaart van Maria betreft, daarover kunnen we kort zijn. Nadat eenmaal de onbevlekte ontvangenis der moedermaagd vastgesteld was, kon men de lichamelijke hemelvaart er nog wel bij toegeven. Het ging ook hiermede gelijk met vele dergelijke dogma's; slechts langzamerhand was het in de overlevering opgenomen. Wel had de kerk sedert de Middeleeuwen het feest Maria Hemelvaart gevierd. Doch gesanctioneerd was het nooit. Maar de Jesuiten en vooral de paus waren er steeds op uit den Maria-dienst uit te breiden. En nu wisten de Jesuiten het er heen te sturen, dat het verzoek tot de officieele erkenning van die hemelvaart van het concilie zelf uitging. Ze lieten al spoedig een petitie bij de leden rondgaan, waarop ze reeds den 31n Jan. 1870 over de 400 onderteekenaars hadden. Daarop werd de zaak in handen van de commissie voor de geloofszaken gesteld, en tegen het einde van het concilie stemden al die bisschoppen, die ook voor de onfeilbaarheid gestemd hadden, er voor.

Van meer belang was de dogmatiseering van den Syllabus. Op een audiëntie, welke de paus weinige dagen na de opening van het concilie gaf, sprak hij het duidelijk uit, hoe veel gewicht hij hieraan hechtte. »Van andere punten," zeide hij, »zou men nog eer afzien, maar van dat punt niet." Het eenige wat men deed, was den vorm van den Syllabus wat omwerken, maar de inhoud van de tachtig stellingen bleef onveranderd en werd zelfs nog verscherpt. De nieuwe redactie kreeg den titel »Canones de fide et ecclesia" (1), doch behield de tachtig boven aangehaalde stellingen. En in dien nieuwen vorm werd deze officieele erkenning van de jesuitische leer aan de heilige vaders van het concilie ter goedkeuring voorgelegd. Eindelijk, den 13n Juli 1870, volgde de eindstemming over het geheele stuk, en het resultaat was, dat slechts 97 stemmen zich er tegen en 600 zich er voor verklaarden.

Volmaakt zou de overwinning der Jesuiten echter eerst zijn, als het derde punt, de onfeilbaarheid des pausen, tot leerstuk verheven werd. Wel is waar had Antonelli namens den paus de officieele verzekering gegeven, dat de paus er niet aan dacht zulk een voorstel aan de vaders van het concilie te doen, maar ieder begreep toch wel, dat dit eigenlijk het hoofddoel van het concilie was. De Jesuiten wisten trouwens wel een huismiddeltje. Ook deze zaak zou in schijn van het concilie zelf uitgaan. Ze organiseerden een petitie onder de vaders, waarbij de paus door de leden van het concilie verzocht werd, dat punt in behandeling te brengen. De aartsbisschoppen Manning, Spalding en Dechamps, benevens de bisschoppen Senestrey, Martin, Mermillod en Canossa (van Verona) lieten er zich voorspannen, en reeds den 16n Jan. 1870 had men 512 onderteekeningen onder die petitie.

Zoo gemakkelijk echter zou het nog niet gaan. Zoodra de meer vrijzinnige bisschoppen achter die manoeuvre kwamen, hielden ze een afzonderlijke bijeenkomst, waar den kardinaal aartsbisschop Rauscher opgedragen werd een tegen-petitie op te stellen. Daarin werd de paus in de duidelijkste en dringendste bewoordingen gewaarschuwd en gebeden, de verlangde definitie van de onfeilbaarheid niet in stemming te brengen.

(1) »Regelen (Leerstukken) omtrent het geloof en de kerk."

Die tegen-petitie droeg de teekening van 137 leden van het concilie, meest uit Duitschland, en van de meest invloedrijke en geleerde bisschoppen, en werd zoo spoedig mogelijk aan den paus overhandigd.

Doch ze was geheel nutteloos. Reeds den 22n Jan. werd de eerste petitie bij het concilie in behandeling genomen en aanstonds in handen gesteld van de commissie voor de geloofszaken. En nu begonnen, onder voorzitterschap des pausen, de beraadslagingen.

We zullen den loop dier belangrijke, of eigenlijk niet belangrijke, debatten niet volgen. Wat de minderheid ook deed of niet, het bleek dat men vast besloten had, de zaak door te zetten. Eindelijk drong de meerderheid op stemming aan, vooral daar bovendien de hitte te Rome onverdragelijk werd. Zoo werd eerst de zoogenaamde vóórstemming in geheime zitting op den 13n Juli vastgesteld, en de eindstemming op den 18n Juli.

De uitslag van de vóórstemming was, dat 450 onvoorwaardelijk met ja, en 88 onvoorwaardelijk met neen stemden; daarentegen waren er 61 prelaten die voorwaardelijk met ja stemden, en 91 anderen, die, hetzij wegens ziekte, hetzij om andere redenen, afwezig waren.

Nu wisten de 88 tegenstemmers genoeg, dat er niet aan te doen was, en ze vertrokken onmiddellijk van Rome, om niet bij de eindstemming te wezen. En het resultaat van die eindstemming was, dat 533 het »placet" en slechts 2, bisschop Riccio van Cajazzo, en bisschop Fitz-Gerald van Little-Rock, de laatste met schrikwekkend luider stemme, het »non placet" uitspraken.

Zoo was dan, den 18n Juli 1870, bijna met eenparige stemmen het nieuwe leerstuk van de onfeilbaarheid des pausen aangenomen, en Pius IX smaakte de groote voldoening het der wereld te kunnen verkondigen. Het bestond uit een inleiding en vier hoofdstukken. In de inleiding en de eerste drie hoofdstukken worden de meest overdreven aanmatigingen van den heiligen Stoel en de zoogenaamde heiligheid van het primaat van Petrus, in de meest krasse vormen, tot onomstootelijke en eeuwige leerstukken verheven, met de gewone vervloeking van allen, die het niet gelooven. Het vierde hoofdstuk eindelijk sluit met de volgende stelling:

> »derhalve, in getrouwe overeenstemming met de overlevering, die van het begin des Christendoms bestaat, ter eere Gods, onzes Verlossers, ter verheffing van het catholieke geloof en tot heil der christelijke volken, — leeren wij met toestemming van het heilige concilie en verklaren voor een goddelijk geopenbaard leerstuk, dat de Roomsche paus, wanneer hij ex cathedra spreekt, d. i. wanneer hij in zijn ambt van herder en leeraar aller Christenen, krachtens zijn hoogste apostolische waardigheid de door de gansche kerk aan te nemen leer aangaande geloof en wandel definieert, door den hem in den heiligen Petrus beloofden goddelijken bijstand, MET DIE ONFEILBAARHEID toegerust is, met welke de goddelijke verlosser zijne kerk bij de vaststelling der leer aangaande geloof en wandel heeft willen toerusten, en dat derhalve al zulke bepalingen van den Roomschen paus uit zich zelf, en niet uit kracht der toestemming van de kerk, onomstootelijk zijn. En zoo wanneer iemand deze onze definitie, wat God verhoede! wagen mocht te weerspreken, — die zij vervloekt."

Zoo luidde het leerstuk der onfeilbaarheid, en een kreet van minachting klonk door de gansche beschaafde maatschappij. Doch als men op de allergeduchtste gevolgen zag, die deze zaak zou kunnen hebben, dan was er meer reden tot toorn en tot vrees.

Wat toch is de kern van dit leerstuk? Niets minder dan dit, dat de paus de eenige meester op aarde, de plaatsvervanger en stedehouder van God is, en dat hij gebiedt over koningen en onderdanen, over volkeren en huisgezinnen. Tegenover hem bestaat geen recht en geen wet, en alle Christenen zijn zijne knechten.

Een eindeloos wijde strekking had dit leerstuk voorts hierdoor, dat nu niet alleen bepaald was, dat de tegenwoordige paus onfeilbaar geworden was, maar dat reeds al zijn voorgangers het geweest waren. Op grond daarvan konden al de aanmatigingen, waardoor de heerschzuchtigste pausen uit den bloeitijd van het pausdom zich boven alle staatsmachten en alle staatswetten verheven hadden, weder worden opgerakeld en den geloovigen Catholieken als goddelijke waarheden worden voorgesteld.

Nog meer, alle pausen sedert de Hervorming hadden verklaard, dat de niet-Catholieken, en met name de Protestanten, door den doop evengoed als de Catholieken hun onderdanen geworden waren en dus, als rebellen, met geweld onder de gehoorzaamheid teruggebracht moesten worden. Dat was de leer, die nu ook weder door den Syllabus op nieuw verkondigd was. Wat was dus tengevolge van de besluiten van het concilie weder te wachten? Niets minder dan godsdienstkrijg en godsdiensthaat, misschien wel een herhaling van den 30jarigen oorlog.

Men lacht daar tegenwoordig misschien mede, als met iets dat totaal onmogelijk is. Maar men lachte ook, toen na het concilie van Trente de Jesuiten met hun werken begonnen. En wat was het gevolg? Toen ter tijd was kwalijk een tiende deel van Duitschland Catholiek, en zie! veertig jaren daarna was Duitschland weder voor twee vijfden tot de Roomsche kerk teruggebracht. De dertigjarige oorlog bracht wel is waar niet te weeg, wat de Jesuiten gewenscht hadden: de volkomen uitroeiing van het Protestantisme. Maar sedert dien tijd, — men vergeet het maar al te zeer! — heeft het Catholicisme voortdurend aan aantal en terrein gewonnen. En dat alles was en is alleen het werk van de Jesuiten geweest.

Nu was eindelijk de Syllabus gedogmatiseerd, d. w. z. tot onomstootelijke waarheid verheven, en daarmede was aan den ganschen modernen staat en de moderne beschaving de oorlog verklaard. Alle constitutioneele vrijheden, vrijheid van drukpers, gelijkheid voor de wet, vrijheid van geweten, kortom al wat de nieuwe beschaving der menschheid reeds verworven had, was daarin veroordeeld en verdoemd. En dat alles moest door ieder die goed Catholiek wilde zijn, als van nul en geener waarde beschouwd worden. Voorwaar! het weerglas kondigde storm aan, het concilie had het op oorlog tegen de beschaving, oorlog tegen het Protestantisme aangelegd.

Lachen en zich verheugen konden de Jesuiten doen, want hunne leer was tot de leer der Catholieke kerk verheven. Al wat de Jesuiten leerden, was voortaan alleen echt Catholiek. Met andere woorden, de zegepraal der Jesuiten op het concilie verkondigde der wereld, dat Jesuitisme en Catholicisme voortaan hetzelfde waren. En zoodoende was eigenlijk niet de paus, maar de Societeit van Jesus onfeilbaar geworden.

V. HET DUITSCHE RIJK EN DE JESUITEN.

De tijd is nog niet gekomen, dat de geschiedschrijver de gevolgen van het concilie te boek kan stellen. Maar van één punt kunnen we reeds nu spreken, van de woelingen der jesuitenpartij in het duitsche rijk.

De middeleeuwsche toestanden herstellen, dat was het groote doel. Maar daartoe behoorde vooral het wereldlijk gebied, dat de paus van oudsher gehad had. Voor alle dingen wilden de Jesuiten dus den heiligen Vader in zijn »erfdeel van Petrus" hersteld zien. Iedereen weet, hoe tengevolge van den oorlog van 1859 en eindelijk van den fransch-duitschen oorlog in 1870, de wereldlijke heerschappij des pausen vernietigd was. En die groote roof moest der kerk weder teruggegeven worden. Men begreep, dat de weg van protesteeren en excommuniceeren tot niets zou leiden; de macht en het geweld alleen zouden hier kunnen baten.

Maar bij wie hulp te zoeken? Oostenrijk was onmachtig, Frankrijk was gefnuikt, aan Portugal en Spanje viel niet te denken, en Rusland had de paus zelf, door zijn begunstiging van den poolschen opstand, zich tot vijand gemaakt. Er bleef dus alleen Pruissen, of liever het duitsche rijk over. Dat was zeker machtig genoeg; maar scheen het geen ondenkbaarheid, dat het duitsche rijk ooit tot zoo iets te bewegen zou zijn? Neen! het zou de eerste keer niet zijn, dat de Jesuiten bereikt hadden wat ondenkbaar scheen.

Tot nog toe was de catholieke kerk in Pruissen meer dan ergens anders begunstigd, en de Jesuiten hadden hiervan behoorlijk partij getrokken, door zich overal in te nestelen en door inrichtingen van onderwijs, kloosters, congregaties en vereenigingen een invloed en macht te verkrijgen, die gewoonlijk veel te laag worden aangeschreven. De minister van eeredienst, von Mühler, was wereldkundig hun groote beschermer, en er scheen grond voor de hoop te bestaan, dat de regeering van Wilhelm I niet geheel ongeneigd zou zijn tot een *interventie ten gunste des pausen*.

Reeds in 1870 zette de partij der Jesuiten dus allerwege onder de Catholieken een algemeene petitie op touw, om van de pruissische regeering te verzoeken, dat ze den paus in zijn »rechtmatig gebied" herstellen zou. Men zorgde er voor dat er zeer hooge namen onder die petities kwamen, zooals bijv. van den ganschen catholieken silezischen adel en de gezamenlijke ridders der Maltheser Orde. Zelfs de pruissische bisschoppen met hun domkapittels leverden een gelijke petitie in, en de aartsbisschop van Posen en Gnesen reisde opzettelijk naar Versailles, waar de duitsche keizer toen nog was, om hem die petitie te overhandigen. Maar vorst Bismarck gaf duidelijk en bepaald te kennen, dat elke inmenging in de aangelegenheden van vreemde staten ten eenenmale met het duitsche belang strijdig geacht werd.

Nu besloot men een anderen weg in te slaan, om namelijk door den duitschen rijksdag de regeering te dwingen. Daartoe had men slechts te zorgen, dat bij de aanstaande verkiezingen een genoegzaam sterke jesuitisch-gezinde partij in den rijksdag gekozen werd. Toen dus met het jaar 1871 de eerste verkiezingen voor den nieuwen rijksdag uitgeschreven waren, werd er allerwege onder de Catholieken van Duitschland een krachtige agitatie op touw gezet, om louter »goedgezinde mannen" in den rijksdag te kiezen.

Met behulp van de meerendeels reeds bekeerde duitsche bisschoppen en de gewone middelen van kansel, biechtstoel en pers, vooral in Beieren, Posen en de Rijnstreken, bracht men het inderdaad zoover, dat, eerlijk of oneerlijk, de stembus een tamelijk groot getal ultramontanen of Jesuiten-vrienden opgaf. En toen de rijksdag in Maart 1871 geopend werd, traden die heeren aanstonds in een goed gesloten partij op, die de »fractie van het centrum" genoemd werd.

Die partij deed zich bij de rijksregeering voor als de steun van het conservatisme. Ze zongen weder het oude lied, dat een regeering, die de orde wilde handhaven, slechts bij hen steun kon vinden tegen de revolutionaire woelingen des tijds. Ze hoopten daarmede de rijksregeering evenzeer zand in de oogen te strooien als dat met vroegere regeeringen gelukt was, vooral in den tijd na den val van het eerste fransche keizerrijk. Spoedig echter bleek het, wat hun eigenlijke doel was.

Dat doel was, gelijk we zeiden, geen ander, dan de oude rechten van het pausdom te herstellen en den ouden strijd tegen alle niet-Catholieken weder in het leven te roepen. In de eerste plaats wilden ze de rijksregeering overhalen, om ten gunste van den paus en zijn »wereldlijk gebied" te intervenieeren. Reeds in de beraadslagingen over het adres van antwoord op de troonrede kwamen ze met dit hun verlangen voor den dag. Daarin spraken ze het zonder omwegen uit, dat de duitsche keizer in de voetstappen zijner voorgangers treden moest, die zich de keizerskroon te Rome lieten opzetten en daartegenover den plicht op zich namen, het pausdom in zijn nooden als gehoorzame dienaren bij te staan.

Doch geweldig was de tegenstand, die door zulk een verlangen in den rijksdag te voorschijn geroepen werd. Ik kan hier niet al die stormachtige beraadslagingen, zelfs niet het voornaamste er van, mededeelen. Genoeg zij het, de woorden van een enkelen afgevaardigde, von Bennigsen, hier weder te geven:

»Aan den naam Keizer en Rijk," — zoo sprak de afgevaardigde von Bennigsen, — »knoopt zich onwillekeurig de herinnering van de groote en noodlottige oorlogen vast, welke de duitsche heerschers, niet als keizers van Duitschland, maar als Roomsche keizers, als keizers met de aanspraak op de opvolging in het romeinsche imperatorschap, gevoerd hebben, van de oorlogen met de Roomsche kerk en met Italië. Onze taak is het echter, van meet af aan boven elken twijfel te stellen, dat de grootste, ja de overweldigende meerderheid van het duitsche volk en zijn vertegenwoordigers, in overeenstemming met de keizerlijke regeering, er zoo ver mogelijk van verwijderd is, weder in die oude fout van een duitsch-kerkelijke politiek te vervallen. Wat hebben ons al die oorlogen gebracht? De voortdurende verwoesting van Italië en de politieke machteloosheid en inwendige verdeeldheid van Duitschland. — En toch stuiten wij hier in den rijksdag op een streven, om de duitsche politiek weder in dat verderfelijke spoor te brengen; op een streven, om toestanden in het leven te roepen, welke onvermijdelijk die oorlogen op nieuw zouden doen ontstaan! Daardoor wordt ons rechtstreeks de verplichting opgelegd, om aanstonds, in het eerste oogenblik waarin de duitsche keizer den eersten duitschen rijksdag om zich vereenigt, hier een grenssteen op te richten, duidelijk en zichtbaar voor de gansche wereld, voor het binnenland zoowel als voor het buitenland, dat de duitsche politiek voortaan zich beperken zal tot de binnenlandsche aangelegenheden van Duitschland,

en dat ze zich nooit zal laten verleiden, om zich in de aangelegenheden van vreemde volkeren te mengen."

Zoo sprak de afgevaardigde von Bennigsen, en daar de groote meerderheid zijner collega's evenzoo dacht, werd in het adres van antwoord de volgende zinsnede opgenomen: »De dagen der inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden en het leven van andere volken zullen, naar wij hopen, onder geen voorwendsel en in geen vorm wederkeeren." Dat was duidelijk en klaar gesproken, en daarmede was eens en voor altijd te kennen gegeven, dat men aan het dringen der jesuitische partij, om het duitsche gouvernement ten gunste des pausen te doen intervenieeren, niet zou toegeven.

Nu was bij de jesuitisch-ultramontane partij tot den oorlog tegen het duitsche rijk besloten. Natuurlijk echter werd die oorlog niet met kanonnen en achterlaadgeweren, maar met onstoffelijke wapenen gevoerd. De gansche catholieke kerk in Duitschland, en dus alle catholieke bewoners van het nieuwe keizerrijk, moest opgezet worden om de rijksregeering te dwingen tot toegeven. Men zou echter beginnen met in het geheim te kuipen en te werken en eerst dan storm loopen, als de vesting behoorlijk ondermijnd was.

Vóór alle dingen was het echter noodig, dat de jesuitisch-ultramontane partij in eigen leger de volmaakte eendracht herstelde. Immers er waren onder de hoofden der catholieke kerk nog altijd enkelen, die zich niet aan die partij hadden aangesloten, en zoo lang die bleven bestaan, kon de rijksregeering zich altijd op hen beroepen en op hen steunen. »Eendracht! Eendracht!" zoo riepen dus de Jesuiten thans die bisschoppen toe, die op het concilie *tegen* de pauselijke onfeilbaarheid gestemd hadden. Maar tevens dreigden ze hen met den pauselijken ban en het interdict, als ze hun oppositie te ver mochten drijven. Omgekeerd vermaanden ze de »trouwgezinden," d. i. die prelaten, die zich reeds op het concilie aan de jesuitisch-pauselijke partij hadden aangesloten, om een gemeenschappelijk herderlijk schrijven aan de duitsche geestelijkheid uit te vaardigen, waarin ieder vermaand zou worden, de besluiten van het concilie als goddelijke openbaringen aan te nemen.

De »trouwgezinden," kwamen dus reeds in Augustus 1870 op een vergadering te Fulda bijeen, om dien herderlijken brief op te stellen. En groot was de vreugde der Loyoliten, toen reeds hier menig opposant tot de trouwgezinden overliep, zooals bisschop Ketteler van Mainz, aartsbisschop Scherr van Munchen, bisschop Dinkel van Augsburg en bisschop Crementz van Ermeland.

In dien herderlijken brief werd verklaard: »dat het laatste vaticaansche concilie een rechtmatig en algemeen concilie was; dat diensvolgens zijn besluiten eene voor alle geloovigen verbindende kracht hadden, en dat derhalve alle catholieken, bisschoppen, priesters en geloovigen, zijn beslissingen als goddelijk geopenbaarde waarheden met vast geloof aannemen en met blijdschap ontvangen en belijden moesten." Die verklaring werd door bijna alle duitsche kerkvorsten onderteekend, namelijk door Gregorius Scherr, aartsbisschop van Munchen-Freising, Paulus Melchers, aartsbisschop van Keulen, Peter Joseph, bisschop van Limburg, Christoph Florentius, bisschop van Fulda, Wilhelm Emanuel Ketteler, bisschop van Mainz, Eduard Jacob, bisschop van Hildesheim, Conrad Martin, bisschop van Paderborn, Johannes, bisschop van Culm, Ignatius Senestrey, bisschop

van Regensburg, Pancratius Dinkel, bisschop van Augsburg, Franz Leopold Leonrod, bisschop van Eichstädt, Matthias Eberhard, bisschop van Trier, Philippus Crementz, bisschop van Ermeland, Lotharius, vicaris van den aartsbisschop van Freiburg, Adolph Namszanowski, bisschop van Agathopolis, veldproost van het pruissische leger, Berhard Brinkman, bisschop van Munster en Konrad Reither, bisschop van Spiers.

Daarmede was voor de Jesuiten al eindeloos veel gewonnen. Immers, de »eendracht" was nu zoo goed als hersteld, daar de weinigen die zich nog niet tam hadden laten maken, zooals de aartsbisschop van Bamberg en de bisschoppen van Rottenburg, Breslau, Würzburg en Passau, onmogelijk op den duur den aandrang hunner ambtsbroeders zouden kunnen weêrstaan, en vooral daar ze gevaar liepen alsdan hun bisschopszetel te verliezen. Zoo gelukte het weldra aan de zonen van Loyola, ook de laatste opposanten op het concilie tot het ultramontane leger over te halen.

De eerste die nu overliep, was de hoogwaardige vorst-bisschop van Breslau, Dr. Heinrich Förster, hoewel aanvankelijk slechts in het geheim. Als grond voor zijn afval gaf hij later op, »dat hij de eenheid der kerk" niet had willen verstoren. Op hem volgde bisschop Heinrich van Passau, en na hem kwam de aartsbisschop Deinlein van Bamberg. De laatste was bisschop Hefele van Rottenburg, en ook hij wist voor zijn omdraaien geen anderen grond bij te brengen, dan dat de vrede en de eenheid der kerk voor niets ter wereld gestoord mochten worden. Bovendien sprak hij nog veel van ootmoed en onderdanigheid; maar hiervan, dat een man een man moet zijn en voor de waarheid zijn post, al is het een bisschopszetel, opofferen moet, — daarvan sprak hij geen woord.

Dat was de eerste overwinning, die de Jesuiten behaalden, nadat ze besloten hadden den strijd met het duitsche rijk aan te binden. Nu zou de eigenlijke veldtocht geopend worden. Maar tegen wien zou de eerste slag geslagen worden? Wel, natuurlijk tegen de duitsche universiteiten, die »ketternesten en duivelsstichtingen", zooals zij ze noemden, en in het bijzonder tegen de catholiek-theologische faculteiten aan de hoogescholen, omdat die allermeest bij de Jesuiten gehaat waren. Immers aan die hoogescholen bloeide de wetenschap, d. i. het vrije denken en het vrije onderzoek, en daarmede stond de jesuitische leer van oudsher in lijnrechte tegenspraak. Bovendien, aan die catholiek-theologische faculteiten werden de toekomstige zielzorgers en onderwijzers der jeugd gevormd. De professoren aan die faculteiten hadden natuurlijk geen lust, om hun lessen naar de stellingen van een onfeilbaren Paus en den eveneens onfeilbaar geworden Syllabus in te richten.

Dat kon toch niet langer zoo voortgaan! Maar hoe zou men den professoren aan het lijf komen? Want zij hadden hun aanstelling van hun eigen gouvernementen en waren aan die gouvernementen alleen rekenschap verschuldigd. Wel, men behoefde slechts de bisschoppen tegen hen op te zetten; die zouden hen eerst met de noodige kerkelijke censuren bedreigen en dan, als dat niet hielp, met ban en excommunicatie de deur dicht doen. En van welke bisschoppen kon men het eerst verwachten, dat ze het op een botsing met de staatsmacht wagen zouden? Juist van die kerkvorsten, die zich het laatst in de armen der Jesuiten geworpen hadden, die immers nog moesten bewijzen, dat het hun hooge ernst was met hun bekeering. Een renegaat

is nog altijd een zeloot geweest, om voor geen huichelaar aangezien te worden.

Het bewijs hiervan leverde allereerst de vorst-bisschop van Breslau, de bovengenoemde Dr. Heinrich Förster. Zoodra hij namelijk door de zonen van Loyola gewonnen was, vorderde hij van de professoren der universiteit en van het Mathias-gymnasium van Breslau een verklaring, of ze de besluiten van het concilie, met name de onfeilbaarheid des pausen en de stellingen van den Syllabus, aannamen of niet. De meesten der professoren gaven in het geheel geen antwoord, daar ze den vorst-bisschop geen recht toekenden om zoo te vragen. Doch vier hunner antwoordden en wel bepaald en stellig met »neen". Het waren de kanunnik Dr. Baltzer, de professor in de kerkgeschiedenis Dr. Reinkens, de privaatdocent in de philosophie en godsdienstleer aan het Mathiasgymnasium Dr. Weber en de directeur van hetzelfde gymnasium Dr. Reisacker.

En wat deed nu de bisschop? Vooreerst dreigde hij hen in hun betrekking te schorsen, als ze niet oogenblikkelijk hun ketterij herriepen, en toen ze dit weigerden, dreigde hij met de excommunicatie. Voorts verbood hij aan de kweekelingen van zijn knapen-seminarie (die voor onderwijzers en schoolmeesters opgeleid werden) het bezoek van het Mathias-gymnasium. Eindelijk dreigde hij alle studenten in de theologie, als ze voortgingen de lessen bij bovengenoemde professoren bij te wonen, dat ze later nooit een aanstelling zouden krijgen.

Nu werd het de vraag, of de regeering zulk een ingrijpen in haar rechten zou dulden, daar de professoren hun aanstelling toch van den staat ontvangen hadden. Ze kon dit niet, en het ministerie van eeredienst verklaarde, dat de gedrilde (»gemaszregelten") professoren hun collèges evengoed moesten voortzetten. Doch de bisschop handhaafde zijn bovengenoemd verbod, en noch de seminaristen, noch de studenten van zijn ressort mochten de collèges van Reinkens, Baltzer en Weber bezoeken. Van de gedreigde excommunicatie zag hij echter vooreerst nog af, daar hij het conflict nog niet tot het uiterste durfde drijven.

Op dezelfde wijze handelde ook de aartsbisschop Melchers van Keulen. Ook hij verbood aan zijn studenten te Bonn, de voorlezingen der professoren in de theologie Hilgers, Reusch en Langen bij te wonen, die de onfeilbaarheid niet erkend hadden. Ook hier moest de staatsmacht tusschenbeiden komen, en ze deed het ook door de professoren te gelasten, met hun werkzaamheid voort te gaan. Doch van zijn kant bleef ook de aartsbisschop bij zijn verbod, en hij vermat zich zelf het nog te verscherpen, zoodat de heeren professoren voor stoelen en banken collège gaven. Doch tot de excommunicatie durfde hij evenmin als zijn collega van Breslau overgaan.

De derde kerkvorst die de professoren in de theologie klein trachtte te krijgen, was de aartsbisschop Scherr van Munchen-Freysing. Ingevolge de instructies der Loyoliten vorderde hij de theologische faculteit van Munchen op, hem hare verhouding tot de besluiten van het vaticaansche concilie, d. w. z. hun onderwerping daaraan, kenbaar te maken. Geen enkele der professoren had daar lust aan; maar na lang bedenken schikten de meesten zich toch. Blijkbaar deden ze dit slechts om rust te hebben, en waarlijk niet omdat ze de onfeilbaarheid goedkeurden. Maar niet alzoo de beroemde professoren Döllinger, Huber en Friedrich, die vroeger steunpilaren van het catholicisme geweest waren. Zij

toch verklaarden onbewimpeld, dat ze het leerstuk van de onfeilbaarheid, als strijdig met de rede, de traditie en den bijbel, nooit ofte nimmer zouden erkennen, en ze bleven daarbij al dreigde de aartsbisschop met de excommunicatie. Steunende op de sympathie van alle verstandigen en eerlijken onder de Catholieken, bewezen ze, dat het catholicisme dat op de jongste vaticaansche besluiten steunde, niets anders was, dan een Nieuw-Catholicisme, m. a. w. een kettersch geloof, dat van het ware Catholicisme afgeweken was. Daarom noemden ze zich voortaan Oud-Catholieken. Een zeer groot aantal mannen uit de beschaafde klassen, in het bijzonder bijna alle catholieke professoren in de geneeskunde, rechtsgeleerdheid en andere vakken aan de universiteit van Munchen, schaarden zich aan hunne zijde, en er ontstond een beweging, wier gevolgen op het oogenblik nog lang niet te berekenen zijn.

Bijna in alle deelen van Duitschland, vooral in de grootere steden met overwegend catholieke bevolking, vormden zich zoogenaamde oud-catholieke vereenigingen, die in weinige weken tot gemeenten aangroeiden en zich als zoodanig eigen pastoors kozen. Doch de geschiedenis van deze beweging is deels bekend, deels valt ze buiten ons bestek. Vooralsnog echter geloof ik niet, dat er iets grootsch uit groeien zal, daar het oud-catholicisme zich alleen tegen het leerstuk der onfeilbaarheid aankant en andere zwakke punten en leemten van de roomsche kerk, zooals de oorbiecht, het coelibaat, den aflaat en de geheele hiërarchische ordening, onaangetast laat. Vandaar dan ook, dat de groote menigte tamelijk onverschillig blijft en de gansche lagere geestelijkheid geen deel aan de beweging neemt.

Hoe het zij, thans was het tot kerkscheuring gekomen en nu kon men niet langer met de excommunicatie dralen. Doch, hoewel de professoren Döllinger, Friedrich en Huber van aartsbisschop Scherr de mededeeling ontvingen, dat ze geëxcommuniceerd waren, bleef dat toch bij zulk eene particuliere mededeeling; de ban werd niet openlijk van den kansel afgelezen. De aartsbisschop liet slechts indirect aan zijn geestelijkheid verkondigen, dat allen die de gehoorzaamheid weigerden aan de besluiten van het vaticaansche concilie, reeds daardoor alleen van de gemeenschap der heilige catholieke kerk uitgesloten waren en de gevolgen er van te dragen hadden.

Evenals te Breslau, Bonn en Munchen werd door de overige duitsche bisschoppen bijna zonder uitzondering tegen de universiteiten de strijd aangebonden. Doch nog harder gingen ze te werk tegen de lagere geestelijken die het waagden aan de onfeilbaarheid te twijfelen. Allerwege in Duitschland werden door de respective bisschoppen een aantal ongehoorzame dorpspastoors eenvoudig afgezet en anderen in hun plaats benoemd. Ze meenden dat ze, evenals in de middeleeuwen, die arme kleine geestelijken volkomen in hun macht hadden. Maar zie, de afgezette pastoors lieten zich niet wegjagen en werden in hun weêrspannigheid door hun gemeenten gesteund.

Wat nu te doen? Wel, de heeren bisschoppen bedachten zich niet lang, maar wendden zich tot de wereldlijke macht niet met het verzoek, maar met den eisch, dat deze de afgezette pastoors met geweld van hun post verwijderen en de nieuw benoemden in het bezit hunner parochiën stellen zou. Ze grondden zich daarbij op den 12n canon »de ecclesia", d. i. op de 12e der door het vaticaansche concilie verkondigde

stellingen aangaande de kerk, volgens welke de wereldlijke overheid elke straf die door de geestelijke rechtbanken uitgesproken was, zonder tegenspraak ten uitvoer leggen moest.

Maar tot hun schrik was de wereldlijke overheid maar niet zoo aanstonds bereid, de handlanger van de heeren opperherders te worden. Ze wendden zich aan hun ministeriën en nu kwam de vraag op, welke kerk, de oude catholieke, of de nieuwe jesuitisch-catholieke, eigenlijk de ware was, en welke van beiden recht had op de inkomsten, ja, of aan de nieuwe wel eens dezelfde rechten konden toegestaan worden, die aan de oude waren toegekend.

Daar de Jesuiten in de personen der duitsche bisschoppen den handschoen aan den staat hadden toegeworpen, besloot de rijksregeering dien handschoen op te nemen. Doch ze deed dit slechts met groote behoedzaamheid en matiging, want aan het hoofd van het pruissische ministerie van eeredienst stond nog altijd de heer von Mühler, een reactionair, die zelfs de jesuitische belangen steeds begunstigd had. Hadde het van hem afgehangen, dan zouden de bisschoppen vrij spel gehad hebben. Maar vorst Bismarck zag al spoedig in, dat het gansche aanzien van de rijksregeering gevaar liep, als men niet met alle kracht tegen de overmoedige bisschoppen optrad.

Doch vorst Bismarck begreep ook, dat men met de uiterste behoedzaamheid te werk moest gaan. Vóór alle dingen wilde hij weten, of de Roomsche Curie de nieuwste stappen der Jesuiten billijkte. Daarom bracht hij de houding van het jesuitisch-catholieke centrum in den rijksdag, dat, gelijk we weten, op een interventie ten gunste des pausen aangedrongen had, officieel te Rome ter sprake. Werkelijk begon de kardinaal-staatssecretaris des pausen met de houding van het centrum tamelijk stellig af te keuren. Maar al zeer spoedig daarop trok hij die afkeuring weder in en verklaarde ronduit, dat de handelwijze van het centrum de volkomen toestemming des pausen had.

Nu wist vorst Bismarck dus genoeg, dat de Jesuiten in overeenstemming met de Roomsche Curie handelden. Aanstonds werd er nu op zijn aandrang door het pruissische ministerie van eeredienst een stap gedaan, die de catholieke bisschoppen toonde, dat men niet van plan was, hun aanmatigingen te dulden. Aan genoemd ministerie was namelijk sedert het optreden van von Mühler een afzonderlijke afdeeling »voor de zaken der catholieke kerk." De directeur dier afdeeling was de geheime opperregeeringsraad Dr. Krätzig, een partijgenoot van bisschop Ketteler van Mainz, en de twee andere leden dier afdeeling, de regeeringsraden Ulrich en Linhoff, waren zoo mogelijk nog slaafscher ultramontanen. Zij hadden onder von Mühler volkomen vrij spel gehad in alles wat de catholieke aangelegenheden van Pruissen betreft. En ze hadden van die vrijheid een gebruik gemaakt, dat lijnrecht tegen het belang van den staat indruischte en o. a. het s c h o o l o n d e r w i j s en h e t s c h o o l t o e z i c h t totaal in de handen der Jesuiten gespeeld. Zoo was het dan ook gekomen, dat de Loyoliten allengskens in Pruissen bijna almachtig geworden waren, terwijl desgelijks daardoor de spanning tusschen Catholieken en Protestanten hoe langer hoe erger werd.

Op eens klonk nu, in Juli 1871, de tijding, dat genoemde afdeeling voor de catholieke zaken in het ministerie was opgeheven en de drie bovengenoemde heeren hun pensioen hadden gekregen. Men kon het aanvankelijk bijna niet gelooven, maar de tijding bleek volkomen

waar te zijn, en de eerste groote stap tot de vernietiging van het jesuitische ultramontanisme in Pruissen was nu geschied.

Men kan zich den toorn der heeren bisschoppen en hunner leidslieden, de Jesuiten, denken. Ze hadden er wel is waar niet aan getwijfeld, dat de ijzeren Bismarck wel lust had, hun macht te breken; maar ze hadden het voor onmogelijk gehouden, dat hij ooit de goedkeuring des keizers voor zulk een stap verkrijgen zou, daar de vorst in alle catholiek-kerkelijke zaken de lankmoedigheid zelve was. Ze wendden zich dus met een request rechtstreeks tot den keizer met het verzoek, dat de staat zich toch mocht onthouden van vijandig tegen de catholieke kerk op te treden. Doch hun werd eenvoudig geantwoord, dat, gelijk de paus zelf erkend had, in geen land van Europa de catholieke kerk in een betere positie was, dan juist in Pruisen, en dat de staat daarom des te meer verplicht was, overdreven aanmatigingen te keer te gaan.

De toorn der Jesuiten ging in bezorgdheid over, toen in het begin van Nov. 1871 een nieuwe slag hen trof. De beiersche gevolmachtigden bij den Bondsraad kwamen met het voorstel te berde, om achter § 167 van het duitsche strafwetboek een nieuwe paragraaf in te voegen van den volgenden inhoud: »Een geestelijke of andere dienaar van den gods»dienst, die in de uitoefening of tengevolge der uitoefening van zijn »ambt openlijk voor een menigte menschen, of in een kerk, of op eenige »andere tot godsdienstige verzamelingen bestemde plaats, voor verscheidene »personen staatsaangelegenheden bespreekt op eene wijze die den open»baren vrede zou kunnen verstoren, wordt met gevangenis tot een maxi»mum van twee jaren gestraft."

Hoe vreeselijk! Het goed-catholieke Beieren met zulk een voorstel bij den Bondsraad! Maar het goed-catholieke Beieren had dan ook ruimschoots de ervaring opgedaan, hoe noodig het was het misbruiken van den kansel door de ultramontanen tegen te gaan. Bij de jongste verkiezingen voor den rijksdag hadden de jesuitisch-gezinde geestelijken het door hun kanselmisbruik zoover gebracht, dat een tamelijk groot aantal ultramontane candidaten gekozen was. Maar ze hadden er dan ook met de grove bijl op in gehakt. Joseph Bergmeier, pastoor van Gneisenhausen, had van den kansel gezegd: »Hohenlohe is een pruissische spitsboef!" Een ander had ook in de kerk de beiersche ministers en afgevaardigden »Tropfen und Luder" genoemd. Een derde riep: »Uw afgevaardigden willen u Jodenjongens tot leermeesters geven; ze willen in het gansche land bordeelen oprichten en u van den zegen van den echt berooven." Van een anderen kansel klonk het: »Als de schoolwet doorgaat, dan zullen de Jodenjongens uw kinderen leeren den Heiland te lasteren, gelijk weleer de Joden te Jerusalem." Een ander predikte in den dom van Regensburg: »De keizer en koning gebiedt slechts over het lichaam, maar de kerk gebiedt over lichaam en ziel beiden, en daarom kan de kerk ook de volkeren van hun eed aan de vorsten ontslaan." Nog krasser sprak een zesde, nog wel een bisschop, op een reis voor een groot gezelschap: »We leven in een zeer treurigen tijd. Men noemt ons ultramontanen en reactionairen. Aan dien toestand kan slechts door oorlog en revolutie een einde komen. Wij houden ons slechts daarom aan de wereldlijke wetten, omdat die door den sterken arm gehandhaafd worden. Wanneer de koningen niet meer koningen »door Gods genade" willen zijn, ben ik de eerste die de tronen omverwerpt."

En zoo zou men nog tot in het oneindige voorbeelden hierbij kunnen voegen.

Het was dus duidelijk, dat men in het duitsche rijk een deugdelijken en wettelijken waarborg tegen het misbruik van den kansel door de catholieke geestelijkheid noodig had. Het voorstel van Beieren werd dan ook in den Bondsraad bijna met algemeene stemmen aangenomen. Ook in den Rijksdag kwam het er met glans door. Wel hieven de ultramontanen allerwege in het duitsche rijk jeremiades aan over onderdrukking van den godsdienst; maar de wet werd gehandhaafd en had een uitstekende uitwerking. Het schelden van de kansels hield bijna geheel op, daar de heeren paters geen lust hadden met den kerker kennis te maken.

Zoo lang echter de heer von Mühler aan het hoofd van het pruissische ministerie van eeredienst stond, konden er moeielijk afdoende maatregelen genomen worden. Het was van algemeene bekendheid, dat hij het groote struikelblok was van alle maatregelen van vooruitgang in zake van kerk en onderwijs, en, als hij op aandrang van vorst Bismarck iets toegaf, dan bleef het toch nog altijd maar half werk.

Eindelijk echter zag de heer von Mühler in, dat hij in het nieuwe duitsche rijk niet meer paste, en toen hij voorzag, dat de liberale partij in het huis der afgevaardigden van plan was, hem een votum van wantrouwen te geven, diende hij, in het begin van Januari 1872, zijn ontslag bij den koning in. Dat ontslag werd hem oogenblikkelijk gegeven, en in gansch Pruissen, ja in gansch Duitschland, was de vreugde groot. Er was ook alleszins reden toe. Het was zijn werk geweest, dat de universiteiten allerwege in verval waren gekomen, daar de heer von Mühler altijd aan orthodoxe weetnieten boven wetenschappelijke mannen de voorkeur had gegeven. Niet minder verheugde men zich, toen men hoorde dat de geheime opper-justitieraad Dr. Falk, den 22n Januari 1872, tot zijn opvolger benoemd was. Dat was een ander man, een man zooals vorst Bismarck noodig had, om de clericale heerschzucht en de aanmatiging der Jesuiten te fnuiken. En nu bleek het nog te meer, hoe hoog noodig het geweest was, dat er een liberale minister van eeredienst in Pruissen benoemd werd. Aangaande de wijze waarop de Jesuiten in hun collegiën en in alle scholen, die onder hun opzicht stonden, het onderwijs leidden, kwamen thans de wonderlijkste dingen aan den dag. Vooral in Posen en in Silezië hadden ze hun domheidssysteem op alle onderwijs kunnen toepassen. Het gansche onderwijs was beperkt tot datgene, wat de Jesuiten godsdienst noemden. En die godsdienst bestond vooral in de leerstellingen van den Syllabus en de vervloeking van al diegenen, die niet aan de onfeilbaarheid des pausen geloofden.

De nieuwe minister zag dus dadelijk in, dat men aan het drijven der Jesuiten in zake van het onderwijs hoe eerder hoe liever een eind moest maken. In het begin van Februari 1872 droeg hij een nieuwe wet op het schooltoezicht aan de pruissische kamers voor, die uit de volgende twee paragraphen bestond." § 1 »Het opzicht over alle open- »bare en bijzondere inrichtingen van onderwijs berust bij den staat. »Diensvolgens handelen alle met dit opzicht belaste overheidspersonen en »beambten volgens opdracht van den staat." § 2 »De benoeming van de »plaatselijke en districts-schoolopzieners en de bepaling van hun bevoegd-

»heid komt den staat alleen toe. De door den staat aan de inspecteurs »der volksschool verleende opdracht kan, voor zoover ze dit ambt slechts »als bijzaak uitoefenen, ten allen tijde worden herroepen. Die personen »echter aan wie ingevolge de vroegere voorschriften het opzicht over de »volksscholen toegewezen was, zijn verplicht dit ambt ingevolge de nieuwe »opdracht van den staat te blijven waarnemen of te wijzigen. Alle hier»mede strijdige bepalingen zijn opgeheven."

Wat was nu het doel van deze nieuwe wet, die door den minister zelf slechts als een noodwet werd aangeduid? Geen ander, dan om de school van den invloed der jesuitisch-ultramontaansche geestelijkheid los te maken. Tot nog toe had het opzicht over de scholen bij de geestelijkheid berust, dat der protestantsche scholen bij de predikanten, dat der catholieke scholen bij de pastoors. De heeren geestelijken waren dus »geboren" schoolopzieners. Hoe echter oefenden die heeren, vooral de catholieke geestelijken, dat toezicht uit? Vooral in Posen kwam het misbruik dat ze daarvan maakten, duidelijk uit. Ze verbonden zich met den poolschen adel, om het duitsche element in Posen te vernietigen en dit land van Pruissen los te maken. Hun einddoel was om het oude Polen weder in zijn vroegere grenzen te herstellen, opdat het Jesuitisme aldaar weder gelijk voorheen zou kunnen bloeien. Daarom werd het onderwijs in het duitsch met alle macht tegengewerkt. Daardoor hadden ze het dan ook reeds zoover gebracht, dat er bijv. in West-Pruissen gemeenten waren, die vroeger zuiver duitsch geweest waren en waarin thans de jeugd geen duitsch meer verstond.

Het was treurig genoeg, dat de ministers Raumer en von Mühler het drijven der jesuitisch-poolsche partij zoo lang door de vingers hadden gezien; maar thans moest daar een einde aan komen. De door Dr. Falk voorgedragen wet werd dan ook met groote meerderheid in het pruissische huis der afgevaardigden, en later ook in het heerenhuis, aangenomen. Wel is waar protesteerden de catholieke bisschoppen met alle macht tegen deze wet; maar hun protest hielp niets. De wet werd door den koning bekrachtigd en daardoor voor den ganschen pruissischen staat van kracht. En bij de buitengewone schoolinspecties, die tengevolge daarvan in de provincie Posen gehouden werden, kwam het nog duidelijker aan den dag, hoe opzettelijk de jesuitisch-poolsche geestelijken het duitsche element hadden trachten te vernietigen.

Te midden van de spanning, die tengevolge van het een en ander in de gemoederen heerschte, hoorde men nu op eens, dat op den 21n Februari 1872 een gewezen apotheker uit Posen gevangen genomen was, wijl men hem verdacht hield, een aanslag tegen het leven van den rijkskanselier Bismarck te hebben willen ondernemen. Bij het gerechtelijk onderzoek bleek, dat de gearresteerde Emil Westerwelle heette en dat hij met den domheer Kozmian van Posen, den vertrouwden raadgever van den aartsbisschop van Posen-Gnesen, graaf Ledochowski, in nauwe verbinding stond. Men hield dus huiszoeking bij genoemden domheer, en nu kwamen er zonderlinge dingen aan den dag, doch niet aangaande dien Westerwelle, die weldra als onschuldig op vrije voeten gesteld werd, maar aangaande den domheer en zijn vrienden, de Jesuiten. Hij hield namelijk in Posen een groot pensionaat, waarin jonge poolsche adellijken onderwijs ontvingen van Jesuiten. Op dat oogenblik echter zat hij, op bevel van genoemden aartsbisschop, in het Jesuitenklooster te Schrimm

gevangen, omdat hij in gezelschap van een vrouwspersoon van slechten naam op de badplaats Homburg een aanzienlijke som gelds, — nog wel van den St. Pieterspenning! — verspeeld en verteerd had. Dientengevolge werd de huiszoeking ook tot het genoemde Jesuiten-klooster uitgestrekt, en ook hier kwamen fraaie stukken aan den dag. Men vond namelijk brieven, waaruit onwederlegbaar bleek, dat de poolsch-ultramontaansche beweging in Posen alleen van de Jesuiten uitging, alsmede dat de heeren afgevaardigden van het zoogenaamde centrum mede in het complot waren. Voorts vond men de bewijzen, dat de paus, ook op aandrang der Jesuiten, genoemden aartsbisschop Ledochowski tot »Primaat van Polen" benoemd had. En daar volgens oud poolsch recht die primaat van Polen plaatsvervanger des konings en bij diens ontstentenis de drager der politieke macht was, stond die benoeming in het nauwste verband met het streven van den poolschen adel, om het koninkrijk Polen weder op te richten. Eindelijk bevond men nog, dat een menigte buitenlandsche Jesuiten in Posen rondzwierven, en wel met geen ander doel, dan om de verstandhouding van den adel van Posen met den adel in Russisch Polen en Gallicië aan te knoopen en te leiden.

Dat waren de gewichtige ontdekkingen, die vorst Bismarck het recht gegeven zouden hebben, om aanstonds doortastende maatregelen tegen de zonen van Loyola te nemen. Doch vooraf wilde hij nog eerst een laatste middel beproeven. Hij wilde namelijk trachten zich met de Roomsche curie te verstaan, ten einde meester over de Jesuiten te blijven. Zoo hoorde men op eens, in het einde van April 1872, dat de kardinaal vorst Hohenlohe tot duitsch gezant bij den Heiligen Stoel benoemd was. Hierin lag een concessie aan de catholieke kerk, want Hohenlohe was een erkend geloovig catholiek en tevens een hooggeplaatst prelaat, en er bleek uit, dat de duitsche regeering zoo mogelijk den vrede met Rome wilde. Doch diezelfde prelaat was toch in al zijn denken en doen een Duitscher gebleven en was nooit voor den invloed der Jesuiten bezweken. Welnu, daarom haatten de Loyoliten hem en hadden hem steeds van het pauselijk hof verwijderd weten te houden. Men was dus algemeen zeer nieuwsgierig om te weten, hoe de paus die benoeming zou opnemen, en die nieuwsgierigheid werd niet al te lang op de proef gesteld.

Den 25n April 1872 gaf de duitsche zaakgelastigde te Rome, Derenthal, aan kardinaal Antonelli officieus bericht van de gedane benoeming en vroeg, of ze den paus welkom was. Daar Antonelli verscheiden dagen op antwoord liet wachten, herhaalde Derenthal zijn vraag den 1n Mei. En nu schreef Antonelli reeds den 2n Mei terug, »dat Z. Heiligheid, ofschoon niet ongevoelig voor de bedoeling van Z. Keizerlijke majesteit, zich toch in de onaangename positie bevond, een kardinaal van de heilige roomsche kerk, immers bij de tegenwoordige omstandigheden van den heiligen stoel, niet tot de aanneming van zulk een delicaten en belangrijken post te kunnen autoriseeren."

Derhalve de paus weigerde om een gezant, die door den duitschen keizer benoemd was, te ontvangen, en wel zoo bepaald en kortaf als mogelijk was. Zoo iets strijdt zoozeer tegen de diplomatieke gewoonten, dat Bismarck er zich aldus over uitliet: »Het is zeer zelden het geval, dat de vraag of de keus van een benoemd gezant bij een bevriend hof aangenaam is, ontkennend wordt beantwoord. Zulk een ontkennend antwoord is een verzoek om de benoeming in te trekken. Ik ben sedert een en twintig jaren in de hoogere diplomatie; maar in al dien tijd is

dit het eerste geval van zulk een weigering, zoover ik mij herinner." De paus en zijn staatssecretaris wisten dat ook zeer goed. Maar weldra hoorde men, waarom zij zoo gehandeld hadden. Pius IX en Antonelli zelf waren aanvankelijk met de keus van een kardinaal als gezant te Rome zeer ingenomen; maar de jesuitische omgeving van den paus stelde de zaak zoo voor, alsof kardinaal Hohenlohe een anti-catholieke politiek zou voorstaan, en zij bewogen den zwakken paus tot de bovengenoemde onheusche behandeling jegens het duitsche rijk.

Nu wist vorst Bismarck, of liever de duitsche regeering, hoe men met de roomsche Curie stond. Zij verlangde geen vrede, maar wilde dat het duitsche rijk zich blindelings aan den Syllabus en de onfeilbaarheid zou onderwerpen. Maar de rijkskanselier vroeg zich af, wie Rome er toe gebracht hadden, om zich op dat standpunt te plaatsen? Het antwoord kon geen ander wezen dan, dat de zonen van Loyola dit gedaan hadden. En zou Duitschland dan nog langer aan hun machinaties prijs gegeven worden? Zou men het rustig toezien, totdat zij het zoover gebracht hadden dat er een nieuwe dertigjarige oorlog ontstond? Neen! daarvoor was de duitsche regeering te machtig en het duitsche volk te verlicht.

Reeds in October 1871 had de duitsche protestantendag met algemeene stemmen twee resoluties genomen, waarin men zich met alle kracht tegen de pauselijke onfeilbaarheid en de Orde der Jesuiten uitsprak. Ten opzichte van de laatste was de conclusie van het uitvoerig gemotiveerde stuk deze: »de zekerheid van den rechtstoestand en het gezag der wetten en staatsmachten, de welvaart der maatschappij, de instandhouding van vrede en vrijheid op het gebied van den godsdienst en de beschaving des geestes vereischen, dat de Orde der Jesuiten in Duitschland van staatswege verboden worde. Ook beschouwt de vereeniging het als een ernstigen plicht van de duitsche Protestanten en het gansche duitsche volk, om met alle kracht te bewerken, dat alle werkzaamheid van de Jesuiten-orde en hare onderhoorigen en geaffillieerden in school en kerk ophoude."

Natuurlijk trokken de duitsche bisschoppen, die van Regensburg, Limburg en Paderborn aan het hoofd, met alle kracht voor hun miskende vrienden, de Jesuiten, partij. Het gevolg van hun woelen en werken was, dat het volgende voorjaar, toen de duitsche rijksdag in Berlijn bijeenkwam, een aantal petities, ten getale van 151, ten gunste van de Jesuiten werden ingediend. Maar toen men die petities onderzocht, bleek het, dat ze allen bijna woordelijk eensluidend waren en kennelijk van de Jesuitenpartij alleen uitgegaan en door haar gecolporteerd waren. Daarentegen kwamen er van alle kanten andere petities in, die zich geheel en al op het standpunt van het Protestantenverein stelden en verzochten, dat de Orde der Jesuiten van staatswege zou worden verboden. En deze petities, die merkwaardigerwijze bijna uitsluitend van Catholieken uitgingen, waren allen met deugdelijke documenten gemotiveerd.

Met gespannen verwachting waren aller oogen thans op den rijksdag gericht, en ieder was nieuwsgierig welk besluit hij nemen zou. Wij willen hier niet den ganschen loop der belangrijke debatten over deze zaak nagaan. Genoeg zij het mede te deelen, dat eindelijk de volgende motie van de heeren Wagener en Marquardsen in rondvraag gebracht werd: »De petities in zake de Jesuiten worden in handen van den rijkskanselier gesteld met het verzoek: 1o. er naar te streven, dat in het rijk een toestand in het leven geroepen worde, waardoor de godsdienstige

vrede, de gelijkheid der verschillende gezindheden en de veiligheid der staatsburgers tegen verkorting hunner rechten door de geestelijke macht, zeker gesteld mogen worden; 2o. in het bijzonder, en zoo mogelijk nog in deze zitting van den rijksdag, een wetsontwerp in te dienen, waardoor de rechtstoestand der religieuse orden en congregaties en de voorwaarden harer toelating geregeld, alsmede op de gevaarlijke werkzaamheid dier orden, met name van het gezelschap van Jesus, de noodige straffen gesteld worden." Deze motie werd den 16n Mei 1872 in stemming gebracht en met. 205 tegen 84 stemmen aangenomen.

Nu was het de vraag, wat de rijksregeering doen zou. In den aanvang echter scheen het, alsof ze in deze zitting van den rijksdag niet meer met eenige wet betreffende de kerkelijke aangelegenheden voor den dag zou komen, want eensdeels mocht men in zulk een belangrijke zaak niet met overijling handelen, en anderendeels kon de volledige regeling der verhouding tusschen kerk en staat slechts door een gansche reeks van wetten geschieden. Maar de catholieke geestelijkheid, of liever de jesuitisch-ultramontaansche partij, werd met elken dag driester in haar aanmatigingen, en men begon weldra in te zien, dat men althans tegen de Jesuiten doortastende maatregelen moest nemen. Zoo bracht dan de regeering, reeds den 11n Juni 1872, eene noodwet tegen de Jesuiten ter tafel, waarover den 14n Juni de beraadslagingen geopend werden.

Die 14e Juni was een belangrijke en heete dag. Het zou merkwaardig zijn, die warme debatten in haar geheel mede te deelen; maar wij vergenoegen ons met het volgende. Terwijl de regeering slechts bedoeld had gemachtigd te worden om met kracht tegen de Jesuiten op te treden, werd haar voorstel nog als te zwak beschouwd en werd de wet bij tweede en derde lezing zoozeer gewijzigd en uitgebreid, dat de regeering verplicht zou zijn, alle Jesuiten uit het land te zetten. Na een beraadslaging van vijf dagen werd de laatste, verscherpte, lezing, den 19n Juni 1872, met groote meerderheid in den rijksdag aangenomen.

De pruissische regeering draalde nu ook niet lang met de afkondiging der wet. In het staatsblad van 10 Juli verscheen de wet met de koninklijke sanctie, gedateerd van 4 Juli, in de volgende bewoordingen:

§ 1. »Het gezelschap van Jesus en andere Orden of als Orden ingerichte congregaties die daarmede in betrekking staan, zijn uit het gebied van het duitsche rijk uitgesloten. De vestiging van nieuwe nederzettingen dier Orden is verboden. De op dit oogenblik bestaande nederzettingen moeten binnen een door den bondsraad te bepalen termijn, die zes maanden niet overschrijden mag, worden opgeheven.

§ 2. De leden van het gezelschap van Jesus of dergelijke Orden en congregaties kunnen, wanneer het buitenlanders zijn, uit het gebied van den bond worden uitgezet; wanneer het inlanders zijn, kan hun het verblijf in bepaalde streken of plaatsen verboden of opgelegd worden.

§ 3. De besluiten die ter uitvoering en ter waarborging van het voltrekken dezer wet noodig zijn, worden door den bondsraad uitgevaardigd."

Zoo verkondigde het staatsblad, en nu wist men, DAT DE JESUITEN met alle van hen afhankelijke congregaties weldra VAN DEN DUITSCHEN BODEM VERDWIJNEN ZOUDEN.

—

De eerste zwartrokken die zich tot den aftocht gereed maakten,

waren de paters te Essen, die deels naar de Nederlanden, Denemarken en Engeland, deels naar Frankrijk, Spanje en Noord-America verhuisden. Op hen volgden de paters van Maria-Laach, alsmede die van Keulen, de laatsten echter eerst, nadat ze door de politie aangemaand waren, zich te verklaren waarheen ze van plan waren zich te begeven. In Posen hielden de vrome paters zich, alsof de gansche Jesuitenwet hun niet aanging, en ze vierden nog den 31n Juli het feest van hun stichter, Ignatius van Loyola, met bijzondere plechtigheid. Den daaropvolgenden dag echter sloot de landraad van het district hun kerk, verklaarde hun congregatie voor opgeheven en stelde hun ten slotte een korten termijn, binnen welken ze het klooster moesten verlaten. Hetzelfde geschiedde in de eerste dagen van Augustus te Munster en te Metz, want de wet was ook geldig voor de nieuwe rijkslanden Elzasz-Lotharingen. Van Schrimm verhuisden de paters naar Gallicië, om voortaan de Oostenrijkers gelukkig te maken. Desgelijks moesten ze hun biezen rollen te Bonn, Straatsburg, Aken, Kreutzberg bij Bonn, Gorheim bij Sigmaringen, Mariënthal en Bornhofen in het Nassausche, Maintz, Regensburg, kortom overal waar ze gevestigd waren, en overal, of althans bijna overal, gehoorzaamden ze zonder eenige poging tot tegenstand. Slechts te Essen kwam het tot eenige, hoewel weinig beduidende, rustverstoring. Te Ruda in Silezië trachtten de vrome paters de wet hierdoor te ontduiken, dat ze verklaarden, slechts particulieren, gasten van den graaf Ballestrem, te zijn. Maar de overheid liet zich geen knollen voor citroenen verkoopen, en de Loyoliten moesten Essen en Ruda evengoed als al hun andere nederzettingen verlaten. Ja, men stoorde er zich evenmin aan, dat de een of ander zich er op beriep een graaf of hooggeboren heer te zijn; de hoogwelgeboren heeren moesten evengoed opstappen als de burgerluidjes, want men wilde ten eenenmale van den ganschen troep verlost worden.

Doch men ging niet alleen de eigenlijke Jesuiten te lijf maar ook alle andere orden, die met hen in verbinding stonden of zich door hen lieten leiden. Dat waren de Redemptoristen in het Nassausche, alsmede in Trier en Bochum, de Schoolzusters, die zich in gansch Duitschland van de meeste volksscholen meester gemaakt hadden, de paters Lazaristen in Posen, de Barmhartige zusters te Kurnik en elders, de Franciscanessen te Salzkotten (Westphalen), de Orde der Dames van het heilige Hart (Dames au sacré coeur) in Silezië en Posen, de Vrouwen van het arme kind Jesus te Bonn en elders aan den Rijn, en anderen.

Het was natuurlijk zeer bezwaarlijk uit te maken, of zulke congregaties al of niet met de Jesuiten in verband stonden. Maar de administratie liet zich geen rad voor de oogen draaien en pakte de zaak met kracht aan. De burgemeesters van alle plaatsen waar nonnen of monniken waren, kregen de nauwkeurigste en strengste instructies, om de zaak te onderzoeken, en zoo kwam men er al vrij goed achter, welke Orden als gevaarlijk te beschouwen waren. Wel is waar loochenden ze allen, iets met de Jesuiten te maken te hebben, maar als ze zich niet volledig zuiveren konden, werden zulke kloosters eenvoudig opgeheven.

Niet minder van belang was het, dat men een einde maakte aan allerlei vereenigingen voor het onderwijs, die insgelijks door de Jesuiten geleid werden. Reeds den 4n Juli 1872 vaardigde de pruissische minister van eeredienst dienaangaande de volgende beschikking uit: »Het is

ter mijner kennis gekomen, dat er in sommige provinciën van den staat zoogenaamde Marianische congregaties, Aartsbroederschappen der familie Jesus, Maria en Joseph en andere godsdienstige vereenigingen bestaan, welke deels onder de studenten aan de gymnasiën en universiteiten werken, deels hen tot leden trachten aan te winnen. Ik verorden derhalve, met opheffing van alle hiermede strijdende vervoegingen, dat de bij de gymnasiën en andere inrichtingen van onderwijs bestaande godsdienstige vereenigingen moeten worden opgeheven, en dat aan de studenten het lidmaatschap van zulke vereenigingen verboden moet worden." — Dat was weder een nieuwe slag voor de ultramontaansche partij. Want ofschoon langzaam werkende, geducht was de invloed, dien ze alzoo op de jeugd oefenden en vooral meer en meer hoopten te oefenen. Omgekeerd was de maatregel des ministers voldoende, om dit gevaar te keeren. Want de kweekelingen en studenten, die meestal slechts door allerlei kunstmiddelen door die vereenigingen gelokt waren, gevoelden zich als van een last bevrijd, toen 's ministers besluit aan al die kuiperijen een eind had gemaakt.

Merkwaardig is het na te gaan, welken indruk de Jesuitenstorm der rijksregeering op het duitsche volk maakte. De Jesuitisch-ultramontaansche partij had gehoopt, dat het rijk nooit tot krachtige maatregelen zou durven overgaan, of dat, zoo ze het deed, er misschien een revolutie zou uitbarsten. Niets van dat alles. Wel werden door Jesuitischgezinde predikers en dagbladen alle middelen in het werk gesteld, om de gemoederen der Catholieken in gisting te brengen. Maar de meerderheid, zelfs der catholieke bevolking van Duitschland, nam de zaak zeer kalm zoo niet met vreugde op. De stad Essen alleen uitgezonderd, gaven de krachtige maatregelen der regeering nergens aanleiding tot rustverstoring. Ook de lagere catholieke geestelijkheid schepte adem, nu ze van den druk der jesuitische partij werd ontheven, en de afscheidsgroete, die uit hun mond den Jesuiten naklonk, was geen andere dan een: »Goddank, dat ze weg zijn!"

Daarmede echter was de strijd nog niet afgeloopen, waarin de rijksregeering zich zoo moedig gewaagd had. Doch het is de tijd nog niet, om de ontzettend ver reikende gevolgen van dezen maatregel te overzien en te beschrijven. We hebben nog slechts het begin aanschouwd van den tegenstand, dien de machtige partij der duisternis biedt en bieden zal, om zich van dezen grooten slag te herstellen. Het zij genoeg, hier met een enkel woord te spreken van de weerbarstigheid der hoogere geestelijken, waarop de pruissische regeering allerwege stuitte. Te Keulen was de veldproost Namszanowski, in West-Pruissen Dr. Crementz, bisschop van Ermeland, begonnen met alle mogelijke moeielijkheden der regeering in den weg te leggen. Doch de bijzonderheden dezer harrewarrerijen liggen ons uit de nieuwsbladen nog versch in het geheugen. De pruissische regeering aarzelde niet, zoo noodig tot het groote middel hare toevlucht te nemen: »inhouding van het tractement", en met dat Krupp-kanon werd de dapperste tegenstander mak gemaakt. Doch, gelijk we zeiden, de strijd is nog kwalijk begonnen; wie in het eind de overwinning behalen zal, — de toekomst alleen zal het openbaren.

Nog een woord tot besluit. Men heeft, vooral in Nederland, der pruissische regeering een verwijt gemaakt van haar optreden tegen de

Jesuiten. Men heeft beweerd, dat men den krachtigen arm der staatsmacht nimmer opheffen moet tegen al wat godsdienst is. Dat men daardoor de tegenpartij slechts tot martelaren, en dus sterker, maakt.

Theorie! maar een theorie, die hier niet van toepassing is. Vooreerst de Jesuiten-partij is geen godsdienstige, maar een staatkundige en maatschappelijke partij, die slechts den godsdienst als schild en wapen gebruikt, en beter weet te gebruiken dan ooit eenige andere partij. Ten anderen, het gevaar was grooter, en is grooter, dan velen schijnen te denken. Nog is de tijd niet gekomen, dat men de geschiedenis kan schrijven van het werken der Jesuiten in de laatste 25 jaren. Maar zooveel is duidelijk voor wie oogen heeft om te zien, dat ze ontzettend en ontzettend gewerkt en gewonnen hebben.

Nederland meent geen Jesuiten te hebben! maar door wiens invloed zijn de kalme, bezadigde pastoors, die we in onze jeugd kenden, allerwege door ultramontaansche drijvers vervangen? Door wiens invloed zijn de Catholieken in staat, zelfs in ons land, allerwege nieuwe kerken en scholen in menigte te bouwen? Door wiens invloed zijn ze thans oneindig machtiger dan ze ooit waren?

En zien we buiten Nederland, wie zal zeggen welk groot aandeel de Jesuiten-partij heeft gehad aan den Fransch-Duitschen oorlog, en welke de gevolgen zouden geweest zijn, wanneer de Franschen overwonnen hadden? Wie zijn het, die de verdeeldheid in Frankrijk steeds gaande houden; wie hebben de laatste fusie-comedie tusschen de Bourbons en Orleanisten op touw gezet; wie hopen en werken nog steeds om Hendrik V, den koning door de genade Gods en der Jesuiten, op den troon te helpen?

In Spanje, wie zijn het die de gruwelen van den Carlisten-strijd op het geweten hebben? In Italië, wie zijn het die den vrede tusschen den paus en Italië onmogelijk maken? In Polen, wie onderhouden er de eeuwigdurende gisting? Wie zijn de geheime werkers der reactie, die door gansch Europa het hoofd wil opsteken? — Altijd diezelfde Jesuiten! Allerwege werken en woelen ze nog. Nooit geven ze den moed verloren, en daardoor zijn ze nooit overwonnen. Als het wanhopig met hun zaak schijnt te staan, houden ze toch vol, en wat ons een onmogelijkheid en een ondenkbaarheid schijnt, in het eind gelukt het hun toch!

Achten we den baardeloozen, langgerokten vijand niet te gering! Dat zij van dit boek de slotsom en de waarschuwing.

EINDE.

SYNCHRONISTISCHE LIJST VAN DE GENERAALS DER JESUITEN EN DER PAUSEN.

JESUITEN-GENERAALS.

Ignatius van Loyola, 1541—1558.
Jacob Laynez, 1558—1568.
Francesco Borgia, 1568—1573.
Eberhard Mercuriën, 1573—1581.
Claudio Aquaviva, 1581—1615.
Mucius Vitelleschi, 1615—1646.
Vincenti Caraffa, 1646—1649.
Francesco Piccolomini, 1649—1652.
Allessandro Gothofredi, 1652—1662.
Godwin Nickel, 1662—1664.
Johannes Paulus Oliva, 1664—1682.
Karel van Noyelle, 1682—1697.
Thyrsus Gonzalez, 1697—1706.
Maria Angelo Tamburini, 1706—1730.

PAUSEN.

Paulus III, 1534—1549.
Julius III, 1550—1555.
Marcellus II, 1555.
Paulus IV, 1555—1559.
Pius IV, 1559—1565.
Pius V, 1566—1572.
Gregorius XIII, 1572—1585.
Sixtus V, 1585—1590.
Urbanus VII, 1590.
Gregorius XIV, 1590—1591.
Innocentius IX, 1591.
Clemens VIII, 1592—1605.
Leo XI, 1605.
Paulus V, 1605—1621.
Gregorius XV, 1621—1623.
Urbanus VIII, 1623—1644.
Innocentius X, 1644—1655.
Alexander VII, 1655—1667.
Clemens IX, 1667—1669.
Clemens X, 1670—1676.
Innocentius XI, 1676—1689.
Alexander VIII, 1689—1691.
Innocentius XII, 1691—1700.
Clemens XI, 1700—1721.
Innocentius XIII, 1721—1724.
Benedictus XIII, 1724—1730.

JESUITEN-GENERAALS.	PAUSEN.
Franz Retz, 1730—1751.	Clemens XII, 1730—1740.
Ignatius Visconti, 1751—1755.	Benedictus XIV, 1740—1758.
Aloys Centurioni, 1755—1758.	
Laurentio Ricci, 1758—1773.	Clemens XIII, 1758—1769.
1773—1814 de orde opgeheven.	CLEMENS XIV, 1769—1774.
	Pius VI, 1775—1799.
	Pius VII, 1800—1823.
Gabriel Gruber, 1814.	
Thaddaeus Brzozowsky, 1814—1820.	
Ludovico Fortis, 1820—1829.	
	Leo XII, 1823—1829,
Johannes Philippus Roothaan, 1829—1853.	Pius VIII, 1829—1830.
	Gregorius XVI, 1831—1846.
	Pius IX, 1846—
Johannes Pieter Beckx, 1853—	

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

VIERDE BOEK.

DE BELANGELOOSHEID DER JESUITEN OF DE GELOFTE DER ARMOEDE.

VIJFDE BOEK.

ZESDE BOEK.

ZEVENDE BOEK.

